

Algemeene geschiedenis des vaderlands, van de vroegste tijden tot op heden

<https://hdl.handle.net/1874/206118>

109 86

ALGEMEENE GESCHIEDENIS

DES

VADERLANDS,

VAN DE

VROEGSTE TIJDEN TOT OP HEDEN,

DOOR

Dr. J. P. AREND;

EERST VOORTGEZET DOOR

Mr. O. VAN REES en Dr. W. G. BRILL,

THANS DOOR

Dr. J. VAN VLOTEN.

—♦—
VIJFDE DEEL, EERSTE STUK.

Eerste —

NEGENDE EN TIENDE AFLEVERING.

—♦—
MET PLATEN, KAARTEN, EN PORTRETTEEN.

—♦—
HAARLEM,
I. DE HAAN.

1883.

Bibliotheek
KINDERBOEDERS
WEERT.

VAK 109 86

ALGEMEENE GESCHIEDENIS

DES

VADERLANDS,

VAN DE

VROEGSTE TIJDEN TOT OP HEDEN,

DOOR

Dr. J. P. AREND;

EERST VOORTGEZET DOOR

Mr. O. VAN REES en Dr. W. G. BRILL,

THANS DOOR

Dr. J. VAN VLOTEN.

—♦—
VIJFDE DEEL, EERSTE STUK.

Eerste — NEGENDE EN TIENDE AFLEVERING.

—♦—
MET PLATEN, KAARTEN. EN PORTRETTEEN.

—♦—
HAARLEM,
I. DE HAAN.

1883.

Bibliotheek
ONDERBOEDERS
WEERT.

NEGENDE BOEK.

VAN

DEN VREDE VAN UTRECHT

TOT

DIEN VAN AKEN;

1713—1748.

Der wahre Historiker wird die öffentliche Meinung zu belehren, zu leiten, und zu beherrschen trachten; er wird ihr nie dienen, ihr nie folgen. Nur so erfüllt er seine Aufgabe. Strenge Wahrheitsliebe, vorurtheilsfreie Unbefangenheit, parteilose Selbständigkeit sollen und müssen seinem Urtheile eignen.

W. MAURENBRECHER.

KATHARINA I.
KEIZERIN VAN RUSLAND.

Lith. Emrich & Binger

MARIA THERESIA
Koningin van Hongarije, enz.

EERSTE HOOFDSTUK.

**Inlandsche staat van zaken. Buitenlandsche aangelegenheden.
Buitengewone Vergadering. Drievoudig verbond.**

1713 — 1717.

Wanneer de kennis van het kwaad de eerste en noodwendigste stap ter voorbereiding van een welkom herstel uit een ongewenschten toestand moet heeten, dan bewees wel niemand het nederlandsche Gemeenebest, na den vrede van Utrecht, een grooter dienst dan de toenmalige Secretaris van zijn Staatsraad, Mr. Simon van Slingelandt. Op de onweêrsprekelijkste en bondigste wijs toch lei deze zijn landgenooten dier dagen al de leemten en gebreken voor oogen, waaraan geheel het lichaam van hun Staat sedert jaren mank ging. «Geen vorm van regeering», zoo ving hij zijn behartenswaard — doch helaas! te luttel behartigd — verhoog daaromtrent aan ¹, «is zoo volmaakt, die niet haar gebreken heeft. Zoo lang de zaken van een Staat voor wind gaan, en zoo lang de ingezetenen op hun gemak zijn, kost het weinig moeite die gebreken te verbergen, en de moeilijkheden, daaruit spruitende, te verhelpen. Maar wanneer de zaken tegenloopen, en inzonderheid wanneer de gemeente gedrukt wordt door zware schattingen, steken die gebreken ieder in 't oog. Dit is het tegenwoordig geval van de Republiek. De ongelegenheid, waarin zij vervallen is

¹ *Discours over de defecten in de jeegenwoordige Constitutie der regeering, opgesteld in Jan. 1716, waarvan ik slechts de vrijheid neem, de verouderde spelling te wijzigen, en al de noodelooze bastaardwoorden — naar 't wanhebbelijk gebruik van den tijd — door klinkklare nederlandsche te vervangen.*

door drie zware oorlogen, en voornamelijk den laatsten, in welken zij gedaan heeft veel grooter pogingen dan haar krachten konden lijden, doet ieder, die eenig begrip van openbare zaken heeft, oordeelen, dat een Staatslichaam moeilijk bestaan kan, saamgesteld als dat der Vereenigde Provinciën; dat is, uit leden, die vooreerst elkander niet kunnen overstemmen, en bij gevolg niet of zeer langzaam komen tot besluit in zaken van gewicht; die, in de tweede plaats, wanneer ze al tot besluit gekomen zijn, elkander niet kunnen doen nakomen 't geen eenpariglijk besloten is; en die, in de derde plaats, in 't bestier der algemeene zaken vertegenwoordigd worden door eene Vergadering, handelende zonder een algemeenen lastbrief, zonder eed of verplichting aan 't algemeene lichaam, en zonder genoegzaam gezag. Ook zijn, van tijd tot tijd, zoo nadeelige gevolgen voortgekomen uit de kwade gesteldheid van haar regeering, dat het veeleer te verwonderen is, dat de Republiek nog bestaat, dan dat ze in groot verval is. Om dit in enkele bijzonderheden uit de elf jaren van den laatsten oorlog te toonen: van zoo menig aanzoek om geld, als tot steun van den oorlog gedaan is, werd nauwlijks één met eenparige bewilliging aller Provinciën toegestaan. De Consenten die nog gedragen werden, zijn zoo kwalijk voldaan, dat men wel mag zeggen, dat zelfs de minst in gebreke gebleven Gewesten niet zouden kunnen gehouden worden tot voldoening van hun achterstallen, dan met hun verderf en ondergang. De Admiraliteiten zinken onder haar schulden, en kunnen, ver van de zeemacht te herstellen, ter nauwernood één schip in zee brengen tot herstel van den handel; de provinciën zijn in geen staat om die Admiraliteiten geldelijk te ondersteunen, en ondertusschen vervallen de gewone middelen van convoyen en licenten hand over hand; de zoogenoemde *admodiacie*, die men altijd beschouwd heeft als het verkieslijkst middel tegen hun verval, wordt voor ondoenlijk gehouden, omdat ieder vaststelt, dat het der Generaliteit ontbreekt aan macht, om er de voorwaarden voor te voldoen. In de voornaamste Provinciën wordt minst, immers met de minste uitkomst, tot herstel der geldmiddelen gearbeid, daar de leden elkaâr zoo min kunnen verstaan over de gelijkmatige praktijk der oude en gewone middelen als over 't invoeren van nieuwe; en dat, schoon ze 't alle eens zijn, dat de financiën moeten gered worden of dat de Staat verloren is».

Die staat van zaken, hoewel uit den oorspronkelijken vorm zelf der Unie reeds onwillekeurig voortspruitende, was echter van lieverleê verergerd. Al had toch, volgens die Unie, geen overstemming op verschillende punten onder de vereenigde gewesten plaats, zoo «volgde daaruit geensins zoo groote vrijheid, als toen in zwang ging, en als met reden voor 't hoofdgebrek in de algemeene regeering kon aangetekend worden. Diezelfde Provinciën toch, die niet overstemd willen wezen, hadden zich, bij 't negende artikel der Unie, aan de uitspraak der Stadhouders onderworpen in geval van verschil van meening over zaken, waar geen overstemming in plaats

vindt. Dit negende art. toonde dus, dat de voorouders begrepen hadden, hoe er een uitkomst moest wezen in de beraadslagingen, al wilden zij zich — gelijk bijv. in 1650 — niet eensvooral onderwerpen aan 't oordeel eens Stadhouders, gelijk toen dan ook, in 't volgende jaar, bij ontstentenis van zulk een Stadhouder, andere voor-
slagen gedaan werden, waartoe, naar allen schijn, tot nut van den Staat, zou besloten zijn, had de Provincie van Holland niet gestaan op de uitzondering van 't punt der Consenten, tot haar groot ongeluk weinig voorziende, dat die Staat, in minder dan zestig jaar, drie zware oorlogen tegen Frankrijk en tegen Engeland zou moeten voeren, dat de last van die oorlogen zou gedragen worden met zeer ongelijke schouders, en dat het juist hare Provincie zou wezen, die de meeste reden van klagen over die ongelijkheid en over de onbepaalde vrijheid der Consenten zou hebben. Vruchteloos trachtte zij echter in 1663 het abuis te herstellen, in 1651 door haar begaan». Wel was voorts, zoo bij 't 23^e art. der Unie, bij een overeenkomst van 1579, in 1663 en 1676 hervat, als vooral bij den lastbrief van den Raad van State, aan middelen tot prompte inning der Consenten gedacht; deze waren echter «nooit volkomen in praktijk gebracht». Zoolang evenwel «de vrees voor de spaansche overheersching de provinciën eenig en willig maakte, waren de moeilijkheden, uit het ongebruik dier middelen voortvloeyende, niet te vergelijken bij die, welke er sedert uit sproten». Te vergeefs dat, zoo in 1607 als in 1643, op de bevestiging van de Unie en 't in praktijk brengen harer voorschriften ten dezen was aangedrongen. Wat ware er anders «tweespalt in de regeering, verongelijking van de eene provincie door de andere voorkomen!»

Men had er zich daarentegen in 1643 toe bepaald, «de Heeren Stadhouders en den Raad van State ten hoogste te bedanken over en ter zake van den goeden voorslag, en dezen met een ernstigen aanbeveling te zenden aan de verschillende Gewesten, waar ze — smoorde». Inderdaad was voorts bij de Unie — die oorspronkelijk een verdrag, maar geen regeeringsontwerp was — wel «niet gezorgd voor het punt der algemeene regeering», maar toch in 't zelfde jaar nog, «het beleid der Krijgszaken en van het Staatsbestier opgedragen aan den Aartshertog Matthias en den Prins, als zijn Lt. Generaal, en in de volgende jaren Prins Maurits en den Staatsraad, en den Graaf van Leicester daar achtereenvolgens toe aangewezen; terwijl de algemeene Staten doorgaans mede vergaderd waren of immers eenige afgevaardigden bijeen lieten, omdat er gedurig beraadslagingen over hoogstbelangrijke punten op 't tapijt waren. Na Leicester werd de algemeene regeering, in zaken de algemeene bescherming en Unie aangaande, gesteld ter bediening en in 't beheer van den Raad van State, en 't was, in dien tijd, zoo zeer de meening dat die regeering in handen van den Staatsraad zou wezen, dat nooit placaat met meer plechtigheid werd afgekondigd dan dat van 12 April 1582, waarbij dit bepaald werd, en dat van de pui van 't haagsche stadhuis door den griffier van Hun Hoogmogenden, ten overstaan van afgevaar-

digden hunner vergadering, werd afgelezen». Om echter de Engelschen, die men in den Staatsraad moest dulden, buiten het bestier van 's Lands zaken te houden, werd in 't vervolg stilzwijgend goedgevonden, de vergadering der algemeene Staten bijeen te houden; een wijze vond voor dien tijd, maar tevens de groote oorzaak van de boven aangehaalde gebreken in de algemeene regeering, dewijl men daardoor het gezag van het Staatslichaam ontzenuwde, aan 't welk de algemeene regeering was opgedragen, en dat *alleen* te dien einde van de noodige macht en lastbrief voorzien was, zonder dat men nu zulk een lastbrief aan die vergadering gaf, tot welke men stilzwijgende het bestier der zaken overbracht, of haar een andere macht gaf, dan die de afgevaardigden tot haar vergadering voor elke belangrijke zaak van hun Gewesten moesten vragen. In het jaar 1651 zag men wel de kwade gesteldheid van de Republiek, doch men was verdeeld over de heelmiddelen, en daarom pleisterde men de kwaal meer dan men ze genas, door de Vergadering van de gewone afgevaardigden ter Generaliteit en den Raad van State bijeen te voegen, op een onverstaanbare of immers onbruikbare wijs, in 't gewone bestier der zaken van de algemeene verdediging en wel alleen te lande; want over 't werk ter zee werd niet gesproken, schoon het in veel opzichten overweging en voorziening vereischte wegens het ophouden van 't ampt van Admiraal-generaal, het hoofd en de ziel van de Admiraliteiten; en dat zonder een anderen lastbrief aan de vergadering te geven dan ten opzichte der beschikking over de patenten, of zonder uit den lastbrief van den Staatsraad verscheiden bepalingen te lichten, die wel overeenkwamen met de bedoeling der bondgenooten van 't jaar 1588, maar niet van 't jaar 1651; zonder de vergadering voorts te brengen onder een gemeenen eed voor 't gewoon bestier der krijgskaken zoowel als de beschikking over de patenten, alhoewel verschillende provinciën daarop drongen; en zonder eindelijk aan de Vergadering en den Raad genoegzaam gezag te geven tot uitvoering van den haar aanbevolen last. — Van dien tijd af waren de zaken, gelijk het niet wel anders kon, nog hoe langer hoe meer in 't wilde geloopt; waartoe niet weinig bijdroeg, dat de Provincie van Holland, uit vrees dat haar een Stadhouder, of Kapitein-generaal mocht opgedrongen worden door de andere provinciën, gearbeid had om de Unie los te maken, en gronden in te boezemen aan de bondgenooten, zoo omtrent het kriegsgezag als omtrent andere punten, die gansch onbekend waren aan de voorouders, en zelfs — blijkens zijn *Apologie* H. 11 — aan Hugo de Groot, dien grooten voorstander van de vrijheid en de wettige regeering. Men meende nu in en na het jaar 1672 de zwarigheden te boven te komen, bijna op gelijke wijs als in de Republiek van Rome na de laatste burgeroorlogen, door alle gezag te brengen in ééne hand, onder de van ouds bekende namen van Stadhouder en Kap.-gen., en door niet veel meer te laten aan de Staten en Regeeringscollegiën omtrent het bestier der zaken, dan den blooten naam of uiterlijken vorm. Maar behalve dat die

toeleg nu en dan tegenstand ontmoette, zoo nam ze de oorzaak der ongestalte van de Republiek niet weg, gelijk maar al te klaar kon blijken van den dag af, dat de Koning van Groot-Brittanje, roemrijker gedachtenis, het hoofd had nedergelegd, en dagelijks hoe langer hoe meer bleek. Men kon echter niet voorbijgaan op te merken, dat die Koning, in zijn leven Stadhouder van vijf provinciën en Kap.- en Adm.-gen. van den Staat, had kunnen nalaten een onsterfelijken roem en een welgeregeld Gemeenebest, in plaats van een Republiek vol gebreken; zoo hij er zijn werk van gemaakt had, zijn verkregen gezag, grooter dan zijn voorvaders ooit bezeten hadden, te gebruiken, om op ordelijke wijs de gebreken en abuizen te doen herstellen, die of van den aanvang der Republiek in haar regeering geweest of mettertijd, zoo voor als na het jaar 1650, daarin gesloopen waren en die nooit schadelijker werking hadden gehad, dan omtrent den tijd zijner verheffing tot de ampten zijner voorvaders. Maar het ongeluk wilde, dat die Prins, anders een wijs en welmeenend Vorst, zijn gezag besteedde, om de hindernissen, uit de inrichting der regeering voortspruitende, en waarop hij nu in 't bestier der zaken stuitte, te boven te komen door de regeering en regenten te brengen in een soort van afhankelijkheid, stellende daartoe somtijds middelen in 't werk, die, naar veler oordeel, niet overeenkwamen met de vrijheid van 't Gemeenebest. (Daardoor) liet hij, bij zijn afsterven, dat Gemeenebest bezet met al dezelfde gebreken van algemeen en provinciaal bewind, die hij er in vond, en die hij, gedurende zijn leven, niet anders wist te verhelpen dan door het groot gezag, dat hij als Stadhouder en Kap.-gen. had, zonder er op te letten, dat dit gezag na hem stond op te houden». Zoo als de zaken daardoor waren blijven staan, behoefde het geen vraag te wezen, «wat een onzijdig mensch van gezonde hersenen moest oordeelen van een zoodanige regeering, als die van den Staat der Vereenigde Nederlanden, van welken tegenwoordig, meer dan ooit voor dezen, met waarheid kon gezegd worden, dat elk lid of provincie macht had om te stremmen de heilzaamste en noodigste besluiten, en dat het lichaam of de Generaliteit der gewesten de macht niet had, om de bijzondere leden te houden tot nakoming der genomen besluiten».

Van Slingelandt vreesde niet den naam van «volslagen regeeringloosheid» te bezigen voor den toestand, dien velen «uit een averechtsch begrip van vrijheid» liever bestendigd dan verbeterd wenschten. «Wie echter bezwangerd waren met dergelijke zwarigheden moesten bedenken, wat beter was, den Staat te laten verloren gaan of middelen te bezigen, die de vrijheid eenigsins bepaalden; om te zwijgen, dat het eigenbelang der regenten maar al te veel schuilde onder den voorgewenden naam van voorstand der vrijheid, en hen de oogen deed sluiten voor de onheilen, die geschapen waren te volgen uit de tegenwoordige bandeloosheid. De voorouders, die goed en bloed hadden opgezet voor de vrijheid, begrepen nochtans, dat die vrijheid haar palen heeft, en dat niets schadelijker is voor de vrijheid dan de vrijheid zelve, wanneer ze buiten die palen

gaat. Daarom lieten ze zich niet afschrikken, om bezwaren en moeilijkheden, als boven vermeld, te onderwerpen aan beslissing, en hun personen en goederen aan tenuitvoerlegging daarvan, en verder zooveel mogelijk order te stellen op het beleid der algemeene regeering». Thans waren «de gebreken zoo groot geworden, dat het volstrekt noodzakelijk was, er middelen tegen in 't werk te stellen; dat ze spoedig herstel vereischten of de Republiek dreigden met haar ongeval. De regenten hadden uit hun tegenwoordige sluimering te ontwaken, wilden ze niet op de een of ander tijd daaruit onzacht wakker gemaakt worden, als het te laat zou blijken voor verbetering».

Een jammerlijke toestand zeker bij den aanvang van 't nieuwe tijdvak in de geschiedenis der Republiek, doch maar al te zeer naar waarheid geteekend, en die dus, bij gemis aan de noodige geestkracht en belangelooze vaderlandsliefde, met verzaking aller zelfzuchtige partijdrift en persoonsbevoordeeling, luttel goeds beloofde voor 't vervolg. Wat baatte 't dan of men, met de beste bedoelingen, ook in rijm 's Lands ingezetenen, als op den klank van trommels en trompetten, zocht wakker te roepen¹, hen tot krachtdadige werkzaamheid op 't voetspoor van 't voorgeslacht zocht op te wekken, hun luid en welmeenend toevoegende:

Op, rust'ge Batavieren, die het zoet hollandsch dal
Bewoont, en vrijheidsglorie valjant verworven hebt
Met victorie, gelijk d'histoire daarvan rept! —
Wilt naar mijn stemme hooren en luistren naar mijn zangk:
Uw roem die gaat verloren, uw staat, die gaat heel mank!
Men hoort van u niet spreken, als voormaals is geschied;
Uw gebreken en kwâ streken zwijgt men niet.
Wat waart gij voormaals helden, gekroond met grooten naam,
Ter zee en op de velden verheven door de Faam!
Men vond niet uws gelijken in 't heele wereldrond,
Van geen strijken of bezwijken sprak uw mond.
.....
Men zag uw vloten zwieren, Oost, West, Zuid, ende Noord,
En uwe krijgsbanieren, die dreven Spanje voort;
Gij haalde schat op schatten met galioen en kraak,
Spaansche matten en ducaten was de spraak;
Pistolen en cruzaten, goud, paarden, diamant,
En zilvren baar en platen van het brazielsche strand
En Goa's kust, met schepen, zag men matroos valjant
Onbezweken binnenslepen in uw land.
Wat dreeft gij zwaren handel in Archipel en Straat!

¹ Zie *Een nieuw stichtelijk lied ter eere van de roem der Batavieren en de hedendaagsche Hollanders*; wijs: *trommels en trompetten* (in het 2e Vervolg van de *Lat. en Nederd. Kerndichten*, bl. 130, vv.)

'k Wil van de Oostzee niet spreken, en van die zware vaart
Naar 't Noorden; 't is gebleken, hoe gij daar waart vermaard
Op alle reën en stroomen, bij Deen, Zweed, Pruis, en Rus,

Graan en boomen te bekomen; — 't was een lust!

Wat hebt gij groote slagen in de oorlogen ter zee
Bevochten in die dagen, als Fransch- en Staartman meê
U zochten te verdrukken, en Hollandsch Leeuw de vlag

Af te rukken, te verplukken, slag op slag!

Uw stoute waterhelden, Piet Hein, De Ruyter, Tromp,
Hun grafsteên die vermelden, hoe dat de vijand, stomp
Gevochten, moeste vlieden en loopen uit den slag,

Door haarlieden goed gebieden en kloek gedrag!

Waar is uw glorie henen en uw negocie stout?

Ze is met uw faam verdwenen; daar wordt niet meer gekout
Van groote rijke vloten; de koopman huilt en klaagt

Klein en grooten zijn verdrotten en geplaagd!

Helaas! gij zijt aan 't slinken! de zuilen van uw staat

Zijn reddeloos aan 't zinken, uw raadzaal buiten raad!

't Geweld heerscht in uw steden, en eigenbaat regeert,

Buiten reden, hoofd en leden, recht verkeerd.

Uw land verarmt zeer krachtig, 't Crediet is dood en uit,

De kantoren zijn onmachtig, 's Lands geld dat wordt verbruid.

Matrozen en kapteinen, die laat men onbetaald,

Met renten, die verdwijnen, wordt hen 't vel afgehaald;

Acht stuivers van de gulden mist Janmaat van zijn loon!

Om 's Lands schulden moet men dulden spot en hoon.

De levranciers verbolgen die klagen hard en zeer;

Geen geld laat men hen volgen tien jaren lang, en meer,

En die niet in de gracie diep van de Heeren staat,

Die komt, lacie! op elk spacie veel te laat.

De officieren te lande zijn meê gezond en kaal,

De interest van de verpande gagie, die houdt haar schraal.

.....

De winkeliers verdroogen, den ambachtsman wordt naakt,

De arbeiders, onvermogen, gaan leêg, en menig raakt

Tot laste van de kerken, die vrouw en kinders graag

Met te werken zouden sterken keel en maag.

De scheepvaart is onveilig, de Sont sluit Zweed en Deen,

Het Turksch gebroed onheilig is lustig op de been;

In Straat en langs de kusten van Spanje en Portugal

Zij ontrusten met rooflusten uw schepen al.

.....

Uw schepen liggen rotten, een vreemde trekt uw vracht,

Zij bespotten u, als zotten buiten macht.

Niemand spreekt van welvaren als die op 't kussen zit,

De burgers allegâre, die delven 't onderspit;

De regenten schrapen, scheren, en plondren groot en klein
 En begeeren, als 's Lands Heeren gevreesd te zijn.
 Die met zijn naakte billen maar 't vroedschapskussen raakt,
 Zou wel willen alles villen ongestaakt!
 Maar zacht, ik zou de pachters hier wel haast overslaan
 Met duizenden van wachters, die aan de molens staan,
 Ook kraayers en verklikkers, die men zoo vreezen moet,
 's Lands opslikkers, vuile mikkers, helsch gebroed!

Maar wat helpt al het klagen en spreken van den nood?
 't Verdubbelt maar de plagen, 't verlicht noch klein noch groot;
 't Is al te slappen pleister voor zulk een vuile wond;
 Holland's vrijster is te bijster ongezond!
 En 't past geen Batavieren, neêrslachtig in hun druk,
 Te kermen en te tieren, en onder 't vuige juk
 Van slavernij te smoooren; ook heeft hun leeuwenwaard
 Nooit te voren moed verloren of gespaard.
 Aanvaardt dan moed en krachten, en keert uw druk en ramp!

 Herstelt uw oude wetten, en wilt gerechtigheid
 Weêr in 's Lands zetel zetten! --
 Oorlof, gij Batavieren! Gij hebt mijn zin verstaan,
 Laat toch, in geen manieren, uit uw gedachten gaan
 't Welwezen van den Lande! —

Daarop ging intusschen, bij de flauwhartige stemming der gemoederen, een zware wijs, hoe getrouw en geheel overeenkomstig de treurige werkelijkheid dit berijmde tafereel van den stand der zaken was. De laatst geëindigde oorlog was met de drukkendste uitgaven voor de meeste provincien gepaard geweest, en had sommige van haar belet, in de achterstallige penningen te voorzien. Hoewel men de oorlogstroepen, na 't sluiten, onmiddelijk tot op ruim 40,000 man had verminderd, en van deze nog ruim twee duizend op de inkomsten der *barrière*-steden gebracht had, besloten Zeeland, Utrecht, Friesland, en Stad en Landen tot afzonderlijke afdanking van zwitsersehe en andere vendels, tot dusver tot hun last. Gelderland meende een zevende van zijn aandeel in de algemeene lasten te moeten inhouden, ten gevolge van 't verschil over het deel door elk zijner kwartieren daarin te dragen. Daar het zich, zoo min als Holland of Overijssel, van meer krijgsvolk ontlast had dan bepaald was, droeg het echter, evenals beï die andere provinciën, meer dan zijn eigenlijk aandeel in de algemeene lasten, nu de vier eerstgenoemde er zich met haar willekeurige afdanking hadden afgemaakt. Brieven, bij herhaling aan de achterlijke gewesten geschreven, baatten niet, en alle dwangmiddelen ontbraken. Om in den nood der uitgaven te voorzien nam men, in Mei 1516, in Holland zijn toevlucht tot het uitschrijven eener belasting op de huisgezinnen,

onder den naam «familiegeld»¹. In spijt der «genegenheid», die men betuigde, «om de goede ingezetenen te houden buiten verdere bezwaring, en zoo mogelijk zelfs te ontlasten», vond men «de schulden en lasten ter zake van den voorgaanden oorlog zoo hoog geklommen, dat het «voor als nog niet mogelijk was, aan die genegenheid te voldoen», en had men 't daarom noodig geacht, tot die thans voorgenomen belasting van elk eenigszins bemiddeld huishouden over te gaan. Slechts predikanten, subalterne officieren zoo te water als te land, luitenants ingesloten, ambacht- of handwerksgezellen, geen vrije meesters zijnde, personen van Gods- en armhuizen, arme gildebroeders, uit de gilden ondersteund, of anderen van aalmoezen levende, waren vrijgesteld. De klacht der goê gemeente over dat besluit bleef niet uit: «onredelijk, schaamte-, eer-, trouw- en gewetenloos» noemde zij die «bij de oude lasten» gevoegde nieuwe, die «alle oude, eerlijke, fatsoenlijke familiën noodzaken zou te verhuizen, en de achterblijvende doen morren, dat hun een last werd opgelegd, «daar de Staat toch niet door gered of geholpen was, en zodoende maar toegeleid, om de eene last op de andere te hoopen»². 't Is nu — liet zich een rijmend Rotterdammer hooren:

't Is nu al 't derde jaar, dat wij de vreê genieten.
Helaas, wat zien we al leed en bittere zielsverdrieten!
De schattingen alom verdubbeld, 't volk bezwaard
Op wijzen, waarlijk met geen billijkheid gepaard!³ —

In 't voorgaande jaar had men er zelfs toe over moeten gaan 's Lands algemeen betalingskantoor te sluiten: «een zaak» — naar Van Slingelandts gulhartige betuiging — «buiten exempel, en dat in vredestijd»⁴. Geen wonder, dat zich ook daaromtrent de gemeente niet onbetuigd liet, en 's Lands bewindvoerders toebeet:

Nadat oud Rome door den krijg veel bloeds vergoten
En geld verspild had, werd God Janus' kerk gesloten
Ten teeken van de vreê; maar wie kwam ooit ter oor,
Dat Neêrlands vreêblazoen was 't sluiten van 't kantoor!
Dat menig eerlijk mensch bedroefd naar huis doet gaan
Die om zijn renten komt, waarvan hij moet bestaan
En buiten dat niets heeft; dat weêuw en wees doet zuchten
En schreyen van gebrek. Staat hier niet uit te duchten,
Dat 't volk, van beurs en hoofd berooid, tot razernij
Zal uitslaan? Als weleer, toen Alba's dwinglandij
Den tienden penning wou den burger doen betalen,

¹ *Placaet van het familiegeldt* (Den Haag, 1716).

² *Klagte van de gemeente*. Vliegend blad, z. j.

³ *De Maesgod in de rouw*. (Lat. en Nederd. Keurdichten, t. pl. bl. 50).

⁴ *Staatkundige Geschriften*, I. bl. 188.

Daar nu de Staat ons al de tien tracht af te halen
En sluiten ons de keel! —

Zeer gaarn wil de onderdaan den keizer 't zijne geven
Mits men hem ook betale, opdat hij meê mag leven;
Dat deze bede dan uw oog en hart doorboor':
Laat Janus' tempel toe, maar opent uw kantoor,
Opdat, na zooveel ramps en zooveel oorlogswee,
Een ieder smaken mag de vruchten van de vreê!¹

Het hield echter meer dan tien maanden aan, voor men er toe kon overgaan het weder te openen, om het toen met moet moeite van den eenen dag tot den anderen gaande te houden, daar de provinciën nog altoos het noodige geld niet opbrachten tot betaling der renten van de hoofdsommen, op haar Consenten opgenomen². Om meer eenheid en klem in 't staatsbestuur te brengen hoorde men hier en daar reeds weder van een Stadhouder reppen, aan wiens uitspraak — naar 't 9e artikel der Unie — elk verschilpunt verblijven kon. Daarenboven, als Van Slingelandt deed opmerken³, hadden de Stadhouders, immers die van Holland en Zeeland, wel geen eigenlijk deel in die hoedanigheid aan de Staatsberaadselingen; maar dewijl ze er als eerste edelen in deelden, en als Stadhouders niet alleen aan 't hoofd der rechtsmacht waren, maar ook in 't geheel of ten deele de overheidsbestelling en begeving der ampten en door beide veel crediet in de regeering hadden, konden ze veel bijdragen om de leden dier regeering in eenigheid te houden, de verschillende gevoelens overeen te brengen, en de genomen besluiten met spoed en kracht ten uitvoer te doen leggen. Daarbij nog hadden ze niet alleen zitting in den Raad van State, en namen daardoor deel aan de algemeene regeering; maar ze hadden ook verscheiden provinciën onder hun bestier, en waren daardoor in staat inzonderheid bij te dragen, om de provinciën met elkaâr en met het algemeen Landsbewind in goed verstand te houden, en om de zaken door te zetten, die ten gemeenen beste dienden besloten te worden. Doch ook zonder Stadhouder waren er, naar zijne meening, doeltreffende verbeteringen in 't Lands- en gewestelijk bewind te brengen, wanneer men zich, bij 't eerste, aan dat ontwerp van een hoogsten regeeringsraad wilde houden, na doode van Prins Willem I ontworpen, doch wegens de engelsche raadsleden toen evenmin in praktijk gebracht als in 1651 — «toen 't werk niet aan 't rechte einde werd aangevat, en na grooten ophef weinig werd uitgericht» — of in 1674 bij de wederopneming der overheerde gewesten van Gelderland, Utrecht, en Overijsel, die men zich vergenoegde met eenvoudig van nieuws de Unie te doen bezweren. Slechts een drietal punten had men daarin naar hedendaagsch gebruik te verschikken. Vooreerst

¹ *De Ver. Nederlanden in de rouw* (Keurd. t. pl. bl. 54).

² Van Slingelandt, t. pl. bl. 189.

³ Ald. bl. 209.

zou de ophef der provinciale middelen van Generaliteitswege kunnen achterblijven, mits de Provinciën gehouden werden aan de voldoening van haar Consenten; ten tweede, zou men omtrent het aannemen, afdanken, en betalen van 't krijgsvolk op den tegenwoordigen voet kunnen blijven, mits de Provinciën gehouden werden, zich in die betaling naar den staat van oorlog te richten; ten derde, zou de aanstelling der krijgsofficieren aan de betaalsheeren kunnen blijven, mits door de Provinciën gezamenlijk een regeling werd vastgesteld op de hoedanigheid der officieren, wat jaren en dienst betrof, en waarvan niet zou mogen afgeweken worden. De algemeene regeeringsraad zelf zou verplicht zijn, jaarlijks in November, aan alle gewesten een algemeen voorstel van *petitie*, of begrooting, voor 't volgende jaar te zenden, waarin de ware staat van zaken binnen- en buitenslands beknoptelijk werd opengelegd, en daaruit al de Consenten afgeleid voor dat jaar te dragen. De Provinciën, daarover beraadslaagd hebbende, zouden in Maart daaraanvolgende haar besluiten ter algemeene Statenvergadering, dan te houden, inbrengen. Niemand zou voorts anders dan voor zijn leven in dien Raad benoemd worden, mits verlatende alle gewestelijke regeeringsbetrekkingen, daar niets zoo nadeelig was voor 't Gemeenebest als dat de Generaliteitscollegiën voor 't meerendeel bestonden uit personen, voor zoo'n korten tijd daarin afgevaardigd, dat hun zittingnemen eindigde vóór ze genoegzame kennis van zaken hadden; terwijl wie in de gewestelijke regeering bleven, bezwaarlijk zooveel vlijt en onzijdigheid voor de algemeene overhielden, als de dienst der Republiek vereischte. Men zou verder zulke aanneemlijke tractementen aan de Raadsleden moeten toeleggen, dat bekwame en vertrouwde regenten het voor een weldaad of belooning hielden, uit hun provinciale betrekking in den Regeeringsraad over te gaan. Om dien Raad niet door verschillende zaken te verstrooyen, thans voor den Raad van State behorende, zouden dezen aan een Kamer der Geldmiddelen, van hem afhankelijk, kunnen opgedragen worden. Kon men zich met het denkbeeld van zulk een Raad niet vereenigen, dan zou men wellicht kunnen volstaan met meer gezag te geven aan de algemeene Statenvergadering, door voor deze een lastbrief te ontwerpen, uit die van den Staatsraad, de algemeene Rekenkamer, en de Admiraliteiten, en op andere punten uit die van de afgevaardigden ter Generaliteit, zoo van andere provinciën als die van Holland en Westfriesland, genomen. Wat het gewestelijk bewind betrof, zou de verbetering voor ieder provincie, naar hare min of meer verschillende inrichting, moeten gewijzigd worden; zich tot dat van Holland en Westfriesland bepalende — «als een zoo aanmerkelijk lid van 't lichaam der Republiek, dat haar wel- of kwalijkgesteldheid in groote mate van de zijne afhing» — kon men o. a. vaststellen voor altijd, wat 8 Jan. 1586 voor één jaar bepaald werd, dat de twistpunten tusschen Edelen en Steden, op 't inwilligen der geldelijke bijdragen voor de algemeene Landsverdediging, zouden beslist worden bij twee-derde van beiden. Voorts kon men 't als een groot abuis rekenen,

zoo dáár als in de overige provinciën allengs ingeslopen, dat men sedert veel jaren de benoeming of voorslag der raden tot de regeeringscollegiën zoodanig verdeeld had over Edelen en Steden, dat niet alleen de keuze der personen in geen deele afhing van de Staten, maar de Commissiën om de twee of drie jaar overgingen van den eenen regent op den ander; «evenals ware in 't kiezen dier raden niets anders te beoogen, dan dat alle regenten op hun beurt deel hadden aan de voordeelen die aan de regeering vast zijn»¹. De voortdurende kwaal dus, zoo bij de stedelijke als provinciale regeeringslichamen, der zoogenoemde Contracten van Correspondencie en dergelijke, die helaas! in spijt dezer waarschuwende woorden van den betergezinden Staatsman, ook in 't vervolg eer toe- nog dan afnemen zou².

Door 's Lands geldelijke nood vooral gedrongen, hadden de Staten van Overijssel het voorstel gedaan, eene buitengewone vergadering der algemeene, als in 1651, te beschrijven, en kwamen zij den 1^{en} Augustus 1716 nogmaals op dat voorstel terug. In de algemeene Staten bleek men daar toen mede niet ongenegen toe, doch wenschte er minder omslag bij dan, zonder veel vruchts, in 't vermelde jaar gebruikt was. Men rekende, dat voor iedere provincie een luttel afgevaardigden naar den Haag volstaan kon, met volmacht een lijst te maken van de Staatsgebreken, voor verbetering vatbaar, en te beraadslagen over de beste middelen tot herstel, om de onmisbare eenheid tusschen de Vereenigde Gewesten te handhaven. Holland was zelfs van gevoelen, dat men zich daartoe van de gewone afgevaardigden ter algemeene Statenvergadering bedienen kon. Twee maanden later kwam die vergadering inderdaad bijeen.

Voor wij echter van haar ongelukkig weinig of niets te weeg brengende beraadslagingen kennis nemen, slaan wij een blik op de uitlandsche aangelegenheden in het hier besproken tijdsbestek. Eene beroerte, bij tusschenpoozen herhaald, had in den vroegen ochtend van zondag 12 Augustus 1714, een einde gemaakt aan het leven der ruim 50jarige Koningin Anna van Groot-Brittannië. De vrees, reeds eenige maanden te voren, bij een andere onpasselijkheid, door de Hertogin van Marlborough³ in een schrijven aan een van haar verwanten geuit, dat haar dood haar Stuartsgezinden kroondienaars gereede gelegenheid zou geven, haar nageboren halfbroër, den Pretendent — als men hem noemde — op den troon te brengen, bleek tot Englands welzijn echter ijdel. De rechten van den als erfgenaam erkenden hanoverschen Keurvorst waren te goed verzekerd, om hem niet zonder de minste moeite, uit zijn duitsche hofstad naar

¹ Ald. bl. 212; zie verder aldaar, bl. 235—240.

² Tal van voorbeelden zie in Van Citters' bekende werk en in Fruin's en Mr. J. J. van Doorninck's aantekeningen daaromtrent.

³ "If wee should be so unfortunate as to loose so good and so wise a Queen, I fear the ministers have prepared themselves in her illness to bring in the P(rince) of W(ales)". (*Letters of Sarah, Duchess of Marlborough*, London, 1875 p. 89.

Londen te doen overkomen, om daar van zijn koningstroon bezit te nemen. Hij nam zijn weg over Holland, vanwaar 's Lands Staten hem reeds den 4^{en} Aug. een brief van gelukwensching hadden toegezonden, en 't Geuzenvolk zijn komst tot den troon luide toejuichte. Met vreugde, zoo riep men vol hartelijke blijdschap uit:

Met vreugd zal 't vrijgevochten land,
Nu veilig voor de wrok van Spanje,
Uw stam, o luister van Germanje,
Zien op der Britten troon geplant.

Nu zal geen Roomsche weerhaan kraayen
Op 't spits van Gods hervormde kerk;
Uw hand slaat Kristus echte merk,
Zoo ver zij kan den scepter zwaayen.

God drage u veilig door de baren,
Gezegend koning, aan uw strand,
Om, op uw troon, met Nederland
De vriendschap heilig te bewaren! ¹

Met zijn zoon, den Kroonprins, naar 't Sticht gekomen, werd hij den 15^{en} Sept. in Amersfoort door den Schout plechtstatig verwelkomd, gelijk te Utrecht vervolgens door Gedeputeerde Staten der Provincie. Die van Holland wachtten hem aan hunne grensvesting van Woerden af, waar 't geschut zich van de wallen deed hooren, en van waar men zich, in jachten, den Rijn af, door Leiden, naar den Leidschendam begaf. Daar weigerde de Koning in den hem aangeboden wagen van den engelschen gezant, Bolingbroke's medestander, Lord Strafford, te stijgen, die nu alleen Haagwaarts keerde, en zette zich met zijn zoon in dien van den Graaf van Albemarle. In 't oude Hof afgestegen, ontving hij er den 7^{en} een plechtige bezending uit de algemeene Staten, werd de volgende dagen door de verschillende uitheemsche gezanten begroet, en onderhield zich voortdurend met Heinsius, die hem geheel op de hoogte der Staatszaken en grootbritsche toestanden stelde. Den 27^{en} over 't lusthof van Honselaarsdijk naar den Oranjepolder gereden, schepte hij zich daar naar zijn nieuwe koninkrijk in ². Van daaruit had Bolingbroke te vergeefs beproefd, zich schriftelijk bij hem aan te bevelen; zijn diensaanbieding was met een welverdiend stilzwijgen beantwoord, gelijk zijn rijk dan ook geheel uit was, al bleef hij zich nog langer dan een half jaar in Engeland ophouden. Marlborough, die nog tijdens de laatste levensdagen der Koningin uit Oostende 't kanaal overstak, en onderweg haar doodstijding kreeg, werd in triomf van Dover naar Londen begeleid, en daar door 't volk toe-

¹. *Op de kroon van Z. M. George Lodewijk*, enz. door P. de Bye.

² Zie het verslag in den *Europ. Mercurius* van dit halfjaar, bl. 221, v.

gejuicht, als keerde hij van een tweeden zege bij Höchstett terug ¹. Den 31^{en} Oct. hadden de kroningsplechtigheden plaats. In 't laatst van Maart 1715 kwam het eerste Parlement bijeen, waar het Hoogerhuis met twee-derde der stemmen, in spijt van Bolingbroke's weêrspraak, zijn hoop uitte, dat de Koning «den goeden naam van het Land herstellen zou», en het Lager, met bijna gelijke meerderheid, op voorslag van Sir Robert Walpole, den leider der nieuwe regeering, den Koning verklaarde, dat 's Volks vertegenwoordigers geen moeite zouden sparen, om het voorgaand wanbestuur te onderzoeken, en de schuldigen aan de gerechte straf te onderwerpen. «Verre van mij», riep Walpole bij de toelichting van zijn voorstel uit, «de nagedachtenis der overleden Koningin te willen brandmerken; al wat ik bedoel, is, de slechte raadsluï te pronk te stellen en te straffen, die haar tot verderfelijke maatregelen hebben begoocheld. Niemand mag onverhoord veroordeeld worden; maar zij, die tot den vrede rieden en den vrede maakten, door welken, als het gansche volk weet, de eer en 't belang van 't Land werden prijsgegeven, moeten, op hun tijd, tot verantwoording en rekenschap worden geroepen» ². Nu begon het Bolingbroke te bang te worden; hij ging bij Marlborough zelf om raad, doch vond zoo weinig troost bij hem, dat hij in den nacht van 6 op 7 April, in 't pak eens bedienden van den franschen gezant gestoken, in dezès gevolg Engeland verliet, uit Doever een schrijven aan een zijner vrienden richtende, waarin hij zijn onverhoedsch vertrek door «het zekere en herhaalde bericht» verklaarde, hem «van best ingelichte zijde toegekomen, dat men voorhad, hem tot den dood op 't schavot toe te vervolgen» ³.

In Frankrijk stelde hij zich bijna onmiddelijk in betrekking met den Pretendent, dien hij te Commercy in Lotharingen een eerbiedig bezoek bracht, en bij wien hij, op zijn dringende uitnoodiging, als Staatssecretaris in dienst trad, ofschoon hij den britschen gezant te Parijs, Lord Stair, verzekerd had, niets met hem en zijn partij-gangers te doen te willen hebben. Hij zou zich intusschen vergeefsche moeite tot bevordering van hun wanhopige, doodgeboren krijgsplannen geven, maar werd in September door 't Parlement voor Landverrader verklaard en van de naamlijst der Heeren van 't Hoogerhuis geschrapt, om vervolgens door zijn ondankbaren nieuwen heer en mislukten koning weldra even onverdiend verstooten te worden, als hij volvaardig door hem was welkom geheeten.

Dat die plannen zoo jammerlijk zouden schipbreuk lijden, was voor een goed deel ook aan den ommekeer te danken, die juist in die Septembermaand in 't fransche Rijksbewind plaats greep. In Mei 1714 had koning Lodewijk zijn jongsten kleinzoon

¹ Naar de uitdrukking van den hanoveraanschen gezant Bothmar; zie Wright's *Caricature history of the Georges*, p. 13, en verg. Coxe *Memoirs of the Duke of Marlborough*, III, p. 374.

² Zie Macknight's *Life of Bolingbroke* p. 434 f.

³ Ald. p. 437.

den Hertog van Berry, na een kortstondige ongesteldheid door den dood verloren, en als toekomstig opvolger geen ander dan zijn vijfjarigen achterkleinzoon. Om zich tegenover zijn mogelijk afsterven te vergewissen verklaarde hij, twee maanden later, zijn beide onechte spruiten, den Hertog du Maine en den Graaf van Toulouse, voor gerechtigd tot den troon, brachten de omstandigheden dat meê. Tevens stelde hij, in zijn geheim gehouden uitersten wil, een Raad van Regentschap in, die, na zijn eigen dood, tijdens de onmondigheid van den jongen Lodewijk, het bewind zou voeren, onder voorzitting van den Hertog van Orleans en met den Hertog van Bourbon en beide genoemden, vijf ministers en vijf maarschalken, als leden. De voorzitter met geen ander recht dan een beslissende stem bij staking, terwijl ook de opvoeding van zijn aanstaanden opvolger aan den Hertog du Maine was opgedragen, en dezen voorts nog het bevelhebberschap over de troepen der lijfwacht en van 's konings huis werd toevertrouwd. Zoo wist hij, bij ontstentenis van wettig nakroost, zijn heul bij zijn onwettige telgen te vinden, doch bleek daarmee zijn rekening geheel buiten den waard te hebben gemaakt. Het verzegelde stuk, aan 't Parlement ter bewaring gegeven, zou hem niet baten; de onbepaalde macht, die hij zich ook na zijn dood nog gewaarborgd waande, zou met zijn leven een einde nemen. Nog eenige maanden, een vol jaar nog slechts, zou hij den franschen Staat in zijn Konings-ik besluiten, maar dan zou 't ook uit wezen, en dat — als een fransch hekeldichter dier dagen ¹ het zoo naar waarheid betitelde — dat

.....règne funeste
D'un prince que jadis la colère céleste
Accorda par vengeance à nos désirs ardents,

zou door een ander vervangen worden, op den duur wel niet veel heilzamer voor het fransche volk, maar, vooral op kerkgebied, toch van gansch verschillenden aard, en in zoover althans een welkome verademing. In den zomer van 1715 begonnen de krachten van den bijna 77jarigen alleenheerscher kennelijk af te nemen. Hevige pijn in een zijner beenen bond hem weldra aan zijn legerstede, en alras bleek dat been door den kanker aangetast, en deed hem smartelijk lijden. Den 30^{en} Augustus nam hij afscheid van de princessen van den bloede, de hofdames, en zijn gezellin van

¹ In de bekende *Compilation de ce qui s'est fait depuis 20 ans*, eindigende:

J'ai vu ces maux et je n'ai pas vingt ans;
J'ai vu l'hypocrite honoré,
J'ai vu, c'est dire tout, le Jésuite adoré,

veelal aan Voltaire toegeschreven, maar het werk van den minder bekenden A. L. Lebrun. (Zie Bijlage III op Campardons uitgave van Buvat's *Journal de la Régence*, Paris, 1865, I. p. 511.)

V^e deel, 1e stuk.

den ouden dag, Mevr. de Maintenon, droeg den princessen en heeren van zijn hof op, hun rouwkoetsen gereed te maken, en blies's ochtends acht uur van den 1^{en} Sept., in 't bijzijn van zijn biechtvader, den beruchten Jezuït Letellier, den laatsten adem uit. «De Koning is er geweest!» riep nu de zwartgepluimde officier van het balkon den omstanders toe, en daarna, zijn zwarte pluim voor een witte verwisseld hebbende, tot driemaal toe: «Leve Koning Lodewijk XV!»

Den volgenden dag werd, in een bijeenkomst van 't Parlement, de uiterste wil geopend en voorgelezen. Onmiddellijk stond toen de Hertog van Orleans op en kwam tegen de bepalingen omtrent den Raad in verzet, die zijne rechten en waardigheid zoo verregaand miskenden en verkortten. Hij werd levendig toegejuicht, kreeg de zelfstandige stelling, waarop hij aanspraak maakte — den Hertog du Maine werd slechts het toezicht gelaten op de opvoeding — en zag den Raad in bemiddelenden zin wijzigen: de Hertogen van Bourbon en du Maine en de Graaf van Toulouse maakten er deel van uit, doch met en naast hen, de Hertog van St. Simon — de hooghartige tegenstander van beide laatsten ¹ — de kanselier Voisin, de maarschalken van Villeroi, Harcourt en Bezons, de thans afgetreden minister van buitenlandsche zaken Torcy, en de bisschop van Troyes. Op St. Simons aandrang stelde de Regent — als hij voortaan genoemd werd — nu weldra, in plaats der ministeriën, zeven raden elk van tien leden in, zooveel doenlijk uit den adel genomen, en gaf voorts van zijn kerkelijke vrijzinnigheid blijk, door den 10^{en} November daaraan den ketterjager Letellier uit zijn omgeving te bannen, en den in de Bastille gekerkerden Jansenisten hun vrijheid te hergeven. Den pauselijken nuncius, Bentivoglio, had hij in September reeds door den procureur-generaal van 't Parlement laten aanzeggen, dat hij onmiddellijk zijn biezen kon pakken, en toen de man zich daaromtrent bij hem beklagen en inlichting vragen kwam, hem toegevoegd, dat de koning te jong was, om op kerkgebied zijn grootvaders voetstappen te drukken, en hij zelf allen eerbied voor den Paus had, doch meende, dat Zijn Heiligheid zich liet misleiden ². Pater Quesnel, het welbekende slachtoffer der Eengeboren-Zoonsbul, kreeg daarentegen vrijheid naar Parijs terug te keeren. Het verzet tegen deze bul, gelijk de aandrang tot haar handhaving door hare voorstanders, hield inmiddels onder de fransche geestelijkheid aan. In April 1716 werd een groote vergadering ter Sorbonne gehouden, waarin de vergaderden besloten, zich tegen haar op 't Parlement, den Koning, den Regent, een toekomstige algemeene kerkvergadering, den Paus, en alle bisschoppen der Kristenheid te beroepen. «Si», riep men hekelend

¹ Zie zijn onlangs uitgegeven boetbrief aan hun vader, die zoo krachtig tegen hun verheffing verzet aanteekeent (*Oeuvres in édites de duc de St. Simon*, III, p. 371).

² Buvat, t. pl. p. 97.

Si le Pape condamne et St. Paul et Quesnel,
On le trompe, il nous trompe; eh bien, que nous importe?
Ce n'est point là l'esprit de l'Eternel!¹

En Boileau's versregel over Corneille's *Cid* («en vain contre le Cid un ministre se ligue») parodieerende, zei men:

Contre Quesnel en vain s'unit Rome et Versailles,
Pour lui toute la France a les yeux de Noailles;
La ligue Ignacienne a beau le censurer,
Le public révolté s'obstine à l'admirer.

Van een algemeene kerkvergadering wilde men te Rome niets weten, en zoo dus ook niet alle kerkvoogden der Kristenheid over de zaak bijeen kwamen, die van Frankrijk vergaderden niettemin in Febr. 1717, doch konden 't niet eens worden. Met name een viertal hunner bleef er zich krachtig tegen verzetten, en liet zelfs in April daaraan een parijschen deurwaarder in 't geheim naar Rome reizen, om daar aan de hoofddeur van St. Pieter hun beweegredenen aan te plakken. Men bleef er verder voortdurend over haspelen; in Augustus zond de Paus een stuk, waarbij hij den ban uitsprak tegen wie zich niet met zijn bepalingen vereenigde; de Cardinaal Noailles stelde vervolgens een soort van vergelijk op, waarmede zich allengs het meerendeel der hoogere geestelijkheid vereenigde. Het werd, na door den koning bekrachtigd te zijn, den 4^{en} December 1720 door 't Parlement, ingeschreven, doch zonder daarom aan alle geharrewar een einde te maken, daar men te Rome, ook na den dood van Paus Clemens XI (15 Maart 1721), op zijn stuk bleef staan, en bij sommige bisschoppen — gelijk met name die van Soissons — bijval vond². Een spotboef kwam daarop in 't volgende jaar op den inval, er een gezelschapsspelletjen van te maken en 't gansche beloop der zaak op een Ganzebord over te brengen, daar het toch, naar hij meende, met de sprookjens van Moeder de Gans op ééne lijn gesteld kon worden. De ganzen werden er door de apostelen vervangen; op nummer 6 kwam de brug der verklaringen; zes en drie bracht onmiddelijk tot 26, het eerste beroep op de kerkvergadering; 5 en 4 op het tweede, nummer 53; nummer 12 was

¹ Opgenomen achter de *Idée générale et historique de la Constitution Unigenitus* (A Londres, 1717). In gelijken zin liet men Lodewijk XIV in een afscheidslied zelf zeggen:

Très sainte Constitution,
Que je crois sans restriction,
Je ne sais pourtant qui t'a faite,
Du Pape ou du Diable en cachette.

(*Les Adieux de Louis XIV* in den *Chansonnier historique du 18e Siècle*, publié par Emile Raunié. Paris, 1879. I, p. 21.)

² Buvat, I. op verschillende plaatsen.

de aanneming van 's Pausen bepalingen; de herberg verbeeldde het vergelijk; de toren was die der verwarring; in de put daalde men te vergeefs af, om de waarheid te zoeken; de dood verbeeldde den overleden Paus, die, met zijn driekroon op 't hoofd zijn eengeboren spruit, de bul, zeggende; den pot won men wanneer men 't eindnummer, de kerkvergadering, haalde, het beroep waarop in de werkelijkheid om niet bleek, maar die in 't spel deed zegevieren:

Et qui gagner y voudra
 Au Concile appelle, appelle,
 Et qui gagner y voudra
 Au Concile appellera ¹.

Natuurlijk dat zich dit vermakelijk spel niet binnen de grenzen van Frankrijk hield, maar vooral ook in het land der Geuzen en Jansenisten een grooten opgang moest maken, toen het er als «het nieuwe Ganzebord der bul *Unigenitus*» in werd overgeplant ².

Zoolang Koning Lodewijk XIV in 't leven was gebleven, had de engelsche Pretendent nog eenige hoop, hoe flauw dan ook, mogen koesteren, zijne zaak in Frankrijk ter harte te zien nemen; met den dood van den Koning was echter alle kans voor hem verkeken. Bolingbroke zag dat terecht in, en had hem daarom gaarne van alle waaghalzerij in dezen afgehouden. Hij liet zich echter niet raden, en ging, op eigen geluk en een misplaatst vertrouwen in 't geen hij in Schot- en Engeland voor zich gaande achtte, zijn fortuin beproeven. 's Nachts van den 3^{den} November 1715, maakte hij zich uit Bar-le-Duc in Lotharingen met een halfdozijn volgelingen op, en raakte, niet zonder gevaar onderweg gestuit te worden ³, naar Cherbourg, waar hij zich op een zweedsch vaartuig naar zijn «eigen oude koninkrijk» — gelijk hij 't noemde — inscheepte, om er na eenige dagen te Peterhead te landen. Vandaar zond hij nog een brief vol van de ijdeluitigste verwachtingen aan zijn wel beter wetenden Staatssecretaris in Frankrijk: «Ik hoop, dat alles wel zal gaan,» schreef hij, «zoo de vrienden uwerzijds het hunne doen, gelijk ik het mijne gedaan heb» ⁴. In Schotland had de Stuartsgezinde Graaf van Mar zich in September reeds voor hem verklaard, had hem te Braemar zelfs als Koning uitgeroepen, en was, met zijn aanhang opgetrokken, zich aan den schotschen zeekant gaan legeren; ook in Northumberland hadden zich Lord Derventwater en Forster voor hem verklaard. Koning George had zich daarom dan ook tot de algemeene Staten gewend met de vraag, hem de zesduizend man te zenden, waartoe zij zich bij hem verbonden hadden, en zij bleven niet achter,

¹ *La jeu de la Constitution*, in den *Chansonnier hist.* IV, p. 156.

² Zie bijgaande prent. ³ Zie daaromtrent bij Buvat, t. pl. p. 103, s.

⁴ Macknights *Life of Bolingbroke*, p. 483.

hun woord gestand te doen, en zonden hem onmiddellijk de gevraagde manschappen, met een 12000 musketten en bajonetten bovendien, mits te zijner betaling, toe. Te Oostende, onder bevel van den Luitenant-generaal van der Beek ingescheept, kwamen zij in 't laatst van November over Harwich naar Londen, en trokken van daar naar Schotland, waar zij voorloopig te Edinburg post vatten. Onderwijl was intusschen Forster, die zich in Preston had geworpen, reeds door Generaal Carpenter tot de overgaaf gedwongen, en de Graaf van Mar te Sheriffmuir door den tegen hem opgetrokken Lord Argyle geslagen en naar Perth geweken. Toen zich de jonge Koning-in-hope daar dus tot hem vervoegde, vond hij er nauw vier duizend man meer in de wapens, die op 't aannaderen van Argyle de wijk namen, en hem zelf tot een even overhaasten aftocht drongen, als hij onbezonnen gekomen was. Den 14^{den} February ging hij met Mar te Montrose aan boord van een voor de hand liggend schip, en landde een week later, onverrichter zake, te Grevelingen. Te Parijs gaf hij toen Bolingbroke zijn afscheid, en nam, in Frankrijk niet langer geduld, zijn toevlucht tot het pauselijk Avignon, waar hij nu voorloopig verbleef. Bolingbroke rekende zijn zaak onder zijne en der zijnen leiding terecht voor goed verloren: «niets wanhopiger», schreef hij aan zijn medestander Wyndham, «dan de omstandigheden, niets ellendiger dan de karakters, niets zwakker dan de beraamde maatregelen; wie de dingen in een ander licht voorstelt, maakt zich aan grove onkunde of schandelijk bedrog schuldig»; en aan Swift betuigde hij, zich den staat zijner vrienden niet jammerlijk genoeg te kunnen voorstellen: «onder blinde leidlieden waagden zij zich in donkere spelonken, waar zij onder en over elkander stompelden en met het hoofd tegen den wand liepen, en dat alles geheel doelloos; geen uitweg voor hen, dan terug». Hij zelf zocht zijn afleiding en troost in een bespiegeling over ballingschap, op 't voetspoor van Seneca te boek gesteld, en met een averechtsche beschouwing over 't hersenschimmige aller Vaderlandsliefde verbonden ¹.

Heel wat minder geleidelijk dan die met den engelschen Koning, gingen de onderhandelingen met den pruisischen, den eersten Frederik Willem, van de hand. Deze, die, juist zeven weken vóór den vrede, zijn pronkzieken vader in de regeering had vervangen, had de geldmiddelen van den Staat in even berooiden toestand gevonden, als de weelde der hofhouding overdadig. Met het zuinigst overleg en den lofwaardigsten eenvoud had hij al wat overtollig was van de hand gedaan, 't overbodige goud en zilver versmolten, en allen ceremonieelen omslag — den groot-ceremoniemeester zelf daarbij — afgeschaft ². Wat het nederlandsch gemeenebest betrof, had die vader

¹ Ald. p. 502, 504 en f.

² Zie daarover Stadelmann's *Friedrich Wilhelm in seiner Thätigkeit für die Landescultur Preussens* (Berlin, 1878.) S. 25; en verg. Ranke, *Genesis des preuss. Staates* (Leipzig, 1854.) S. 483 f.

hem op het hart gedrukt, er, reeds met het oog op den Godsdienst, in goede verstandhouding meê te leven, doch toe te zien, dat het zich in zijn aanmatigheden niet te buiten ging¹. Dit bleek, uit zijn gansche houding en gedragslijn na den vrede, al aanstonds tot geen doove gesproken. Geldelijk kwam hij er rond voor uit, dat de Staten meer schats bezaten dan hij, en dus wel wat «rekkelijk» tegenover hem mochten zijn, en hij begreep voorts partij te moeten trekken van de verwarring, over het hem toegekende deel van Gelder, en door 't geschil omtrent de nalatenschap van Prins Frederik Hendrik ontstaan. Pen en mond steeds even vol van de hartelijkste betuigingen voor 't welwezen der «loffelijke Republiek», als hij, in zijn baatzieke handelingen, haar en haar ingezetenen geldelijk steeds zocht te benadeelen, en het meest nog in zijn schik wanneer hij kans had, door haar toedoen zijn troep grenadiëren met een of meer reuzenexemplaren — al waren 't zelfs negers van de Goudkust — te verrijken², had hij de vrijheid genomen, twee tolkantoren aan de Maas op te richten, en den schippers daardoor een hoogst «benepen vaart», als zij klaagden, bezorgd. «Als overzeesch geweld», hief men daarom ook luid, maar niet ten onrechte, jammerende aan:

Als overzeesch geweld de Sont eerst had gesloten,
 Sprong Holland's fiere Leeuw uit zijn ontzachlijk nest;
 De Weissel schrikte op 't zien van zijn bemande vloten,
 En riep: «men sluit vergeefs voor dezen poort en vest!»
 De sleutel van 't geschut stak de pontkamer open,
 En Holland kreeg, gelijk voorheen, de schuur vol graan;
 Maar nu de Waal en Rijn, in welvaart meest verlopen,
 Zich buiten dat nog zien in Kleefsche boeyen slaan,
 Rijst niemand hun te hulp, wat weeklacht elk laat hooren;—
 Dus gaat om éénen tol de Keulsche vaart verloren⁴.

De Staten deden wat zij konden met goede woorden en schrifturen van zich zelf en hun gezanten, Lintelo en Hompesch, doch vonden weinig baat. Hij deed hun met Jan. 1714 een breedvoerig stuk toe komen, waarin hij zich op zijn vermeende goede rechten beriep, maar dat de zaak niet aanneemlijker maakte, en bleef ook verder zoo vasthoudend mogelijk. Slechts de omstandigheden buiten hem brachten er vervolgens eenige verbetering in, toen het radere barrière-verdrag met den Keizer den stand van zaken wijzigde. Wat de nalatenschap aanging, toen de Staten be-
 toogden, dat het best ware, het geschil daaromtrent aan gerechtelijke uitspraak te

¹ Zie zijn vaderlijke vermaning van 1698, bij Ranke, t. pl. S. 481.

² Zie zijn woorden tot Lintelo, aangehaald in Rive's *Schets der staatk. betrekkingen tusschen de Republiek en Pruisen* (Amsterdam, 1873), bl. 88, aant. ³ Zie ald. bl. 92, aant.

⁴ *Lat. en Nederd. Keurdichten*, derde vervolg, bl. 124.

onderwerpen, sloeg hij dat kortweg af, omdat hij — naar hij met ronde woorden verklaarde — zich overtuigd hield, dat men partijdig zou te werk gaan ¹. De afbetaling van achterstallige bijstandsgelden, waarop hij aandrang, werd, na wat over en weér praten en schrijven, zóó gevonden, dat men het bedrag der hoofdsom van Dec. 1717 af in zes halfjaarsche termijnen van een ton gouds zou afdoen, na in Aug. van dat jaar de overschietende *f* 13,000 voldaan te hebben. Bot af weigerde hij voorts de tot dat jaar steeds verstrekte gelden ter afbetaling der lijfrenten verder over te maken, door zijn grootvader, den Keurvorst van Brandenburg, in 1691—1698 aan de intekenaars of hun rechtverkrijgenden op eene te Amster- en Rotterdam aangegane leening verzekerd. Als schijnreden wendde hij voor, dat men van de zij der Staten had nagelaten, de zoogenoemde «logies- en serviesgelden» voor inkwartiering aan Emmerik, Rees, en Wesel te voldoen; terwijl intusschen Staten en Keurvorst reeds in 1685 eene overeenkomst hadden gesloten, waarbij de laatste niet alleen afstand had gedaan van alle dergelijke aanspraken in Kleefslant, maar ook, zoo voor zich als «al zijn nakomelingen» van alle verdere «actiën en pretenciën van welken aard ook» ².

Met den duitschen Keizer had men, naar aanleiding der vredesbepalingen, thans over de bezetting der *barrière*-steden te onderhandelen. In 't voorjaar van 1714 verklaarden de Staten aan zijn Resident in den Haag, den baron van Heems, dat zij daartoe bereid waren; doch deze wenschte, op 's Keizers aandrang, dat dit te Weenen geschiedde, waartegen toen de engelsche gezant, namens de Koningin, opkwam. Heems bood daarop, bij een nader onderhoud, den Staten Namen, Doornik, en Meenen aan; maar de Staten verlangden er nog enkele andere bij, en stelden in July een geschrift op, waarbij zij, zich op 't verhandelde in 1701 tusschen Koning Willem en Keizer Leopold beroepende, voorsloegen: 1. dat de Keizer, behalve de drie genoemde steden, ook Bergen in Henegouwen, 't kasteel van Gent en de Scheldeforten, de Parel en Marie, door de Staten zou laten bezetten; Staten en Keizer samen troepen zouden leggen in Roermonde; dat de Keizer hun daarentegen Venlo, met het fort Sint Michiel en Stevenswaard, zou afstaan, en van 't Rijk zou verkrijgen, dat zij bezetting legden in Hoei, in welk geval zij er niet tegen hadden, dat het kasteel van Luik geslecht werd; dat zij in oorlogstijd zooveel troepen, als zij raadzaam vonden, in de vestingen der Oostenrijksche Nederlanden mochten leggen, en men nader zou overeenkomen omtrent het getal troepen, door den Keizer in die Nederlanden te houden; dat de Staten hun bezettingen van krijgs- en mondbehoefsten mochten voorzien, zonder daarvoor belasting te betalen; dat de krijgsoversten en lagere officieren over hun krijgsvolk door hen zouden aangesteld worden en onder hun gebied staan, doch aan hen en den Keizer beiden den eed van trouw zouden afleggen; 2. dat de Keizer de

¹ Rive, t. pl. bl. 89.

² Zie aldaar, bl. 95 en v.

geldleening zou goedkeuren, door Groot-Brittanie en de Staten, tijdens hun bestier in Zuidnederland aangegaan, en voor welke verschillende inkomsten van dat land verbonden waren, hun bovendien nog een miljoen 'sjaars toestaande uit zijne middelen buiten de inkomsten der veroverde plaatsen, tot voldoening der kosten voor 't bewaren van Limburg, en andere noodzakelijke uitgaven; 3. dat de grensscheiding in Vlaanderen van de Schelde tot den zeekant geregeld werd naar 't goedvinden der Staten, volgens een tevens overgelegd ontwerp; 4. dat men, voor en aleer de Staten van hun bewind afstand deden, en voor de bezettingen van beide Mogendheden uit de over te leveren steden aftrokken, het Handelsverdrag zou regelen op den voet van den munsterschen vrede, en verder redelijke voldoening aan Groot-Brittanie zou geven, zoo dat nog niet geschied was. De Baron van Heems maakte tegen dit ontwerp velerlei bezwaar, en drong verder, namens den Keizer bij de Staten op spoed aan; de Keizer zelf had ondertusschen den Graaf van Königsegg benoemd, om met hen over de *barrière* te onderhandelen, daarbij evenzeer tot een onverwilde afdoening aanmanende. De Staten wilden niets liever dan dat, daar 't voortdurend beheer hun lastig viel, en zij er reeds met den brabantischen Raad van State over aan 't haspelen waren. Hun ontwerp werd echter door den Keizer afgekeurd, en men bepaalde daarop, te Antwerpen nader te onderhandelen. De Staten vaardigden daartoe uit hun midden den Graaf van Rechteren en de Heeren van der Dussen en Scato Gockinga, en uit den Staatraad den Heer van Geldermalsen, Adriaan van Borselen, af. Koning George, die inmiddels Koningin Anna was opgevolgd, zond zijnerzijds Graaf Cardogan tot bijwoning der onderhandelingen in Englands belang. In October werd de eerste bijeenkomst gehouden, bij welke men 't weinig of niet eens bleek. In den Haag kwam ondertusschen een schrijven van de geldersche Staten, om toch hovenal zorg te dragen voor eene *barrière* aan den Rijn en de Maas: aan den eersten zou men 't liefst Keizerswaard, aan de laatste Venlo en Stevenswaard erlangd hebben. Daar echter het eerste aan den Keurvorst van de Paltz toekwam, die er zoo weinig af wilde, dat hij zelfs daarbij nog Kessenich, onder staatsgebied, bij Maastricht een tijd lang bezet hield, tot er hem de Staatschen uit verdreven, was daar weinig of geen kijk op. Heems vorderde, namens den Keizer, het bezit van 't Hertogdom Luxemburg en 't Graafschap Namen, en daar inmiddels de bekrachtiging van 't verdrag van Baden had plaats gegrepen, de ontzuiming van Bonn, Hoei, en 't kasteel van Luik, die aan den Keurvorst van Keulen terug moesten komen. Zonder uitzicht op de slechting van dat kasteel en de wallen van Bonn begeerden de Staten daar intusschen niet toe over te gaan, en wilden daarbij Hoei liefst zelf bezet houden. Ook over de grensscheiding in Vlaanderen en den afstand van een deel van 't Overkwartier was men in geschil, en begon zich wederzijds hoe langer hoe minder malsch te uiten. In een volgende bijeenkomst stond de Keizer den Staten evenwel de halve bezetting toe der plaatsen, door Karel II van

Spanje tot zijn dood behouden. Op 't punt der veroverde steden toonde men zich wat inschikkelijker, doch wilde van geen den minsten afstand van grond in Vlaanderen noch 't Overkwartier weten. Ter liefde van 't laatste, dat hun den toegang tot Maastricht zou vrij houden, hadden de Staten echter gaarne in 't eerste wat prijs gegeven. Het altijd op zijn handel bedachte Holland drong er zijnerzijds bij de algemeene Staten op aan, het handelsbelang toch vooral niet te verwaarloozen, en deze besloten daarom hun afgevaardigden te Antwerpen op het hart te drukken, een verdrag te verwerven, waarbij dat van 1648 ten grondslag werd gelegd, en den Staten dezelfde voordeelen als aan Frankrijk en Engeland werden toegekend; voor 't oogenblik in het voorstel van Königsegg te treden, om de in- en uitgaande rechten voorloopig op den bestaanden voet te blijven heffen, waardoor de verhooging van 1680 op wijn, brandewijn, azijn, en zout verviel; den vrijen in- en uitvoer van garens uit het Zuiden naar en van de bleekerijen in 't Noorden toe te staan; de plaatselijke rechten op lakens en andere stoffen, in sommige steden tijdens den oorlog ingevoerd, te doen afschaffen; Königsegg hoop te geven, dat de Staten de rechten op zulke waren, als den uitlandschen handel bemoeilijkten, zouden regelen als in 1690, en dat zij ook van zins waren, de tolkantoren in de Oostenrijksche Nederlanden te ontheffen van de hoofdsommen, te hunnen laste, onder borgtocht van den Staat gelicht, om welke lichting men de bovengemelde belastingen had moeten verhoogen. Men ging intusschen uiteen, zonder tot een handelsverdrag te geraken, maar kwam in der minne overeen omtrent het laatste miljoen, door den Keizer opgenomen. Tegelijkertijd deed echter de Baron van Heems den Staten weten, dat 's Keizers troepen gereed stonden, naar Luxemburg en Limburg op te trekken, en de Keizer dus verzocht die der Staten Luxemburg te doen ruimen, 't welk zij na 't vertrek van 't beyersche krijgsvolk bezet hadden. Men vond geen reden, aan 's Keizers verlangen ten dezen niet te voldoen, en 's Keizers manschappen kwamen daarop, in het voorjaar van 1715, in beide Hertogdommen in bezetting.

In dat voorjaar en den volgenden zomer werden de onderhandelingen over de *barrière* zonder veel vruchts voortgezet. Eerst de dood van koning Lodewijk zou eenige bespoediging te weeg brengen, daar de Staten, toen van de fransche zij geenerlei tegenwerking duchtende, onwrikbaarder voet bij stuk hielden, en den Keizer daardoor wel dra tot meerder toegeeflijkheid noopten. Strijd over de vlaamsche en geldersche zaken had tot dusver alles vertraagd. 's Keizers krijgsvolk was intusschen reeds in aantocht om de plaatsen te bezetten, niet onder de *barrière*-steden te tellen, en wenschte niet daarvan af te laten tot het verdrag zou tot stand gekomen zijn. De brabantische Staatsraad gaf van zijn kant den afgevaardigde der Staten te Brussel, Van den Berg, te kennen, dat men, op aanschrijven van Königsegg, reeds last gegeven had, de verwachte troepen te ontvangen en te verdeelen; maar de Staten lieten hem antwoorden, dat

zij geen verlof tot inlegering konden geven zonder bewilliging van Koning George. Men kwam vervolgens echter overeen, dat de troepen voorloopig niet in Gent, Brussel noch Antwerpen, maar in Brugge, Aalst, en andere kleinere plaatsen gelegerd zouden worden. De engelsche afgevaardigde, die inmiddels een bezoek te Weenen gebracht had, bracht van daar een keizerlijk schrijven meê, waarin aan de Staten beloofd werd, dat hun het deel van 't Overkwartier, door Pruisen niet in bezit genomen, met uitzondering van het door den Keizer te bezetten Roermonde, zou worden afgestaan; dat de werken van Hoei en Luik zouden geslecht worden, vóór beide steden hun wettigen Heer werden overgeleverd; dat Dendermonde voor de helft van wegen den Keizer, voor de helft van wegen de Staten zou worden bezet; dat Sint Donaas in Vlaanderen bij Sluis zou komen, en de grens wat zou worden uitgelegd; dat, daar gelaten de huisvesting der troepen, nog 500,000 rijksdaalders uit de inkomsten der Oostenrijksche Nederlanden tot onderhoud van vestingen en bezettingen zouden verstrekt worden; dat, eindelijk, de Keizer alle vroegere verdragen met de Staten vernieuwen zou. Van den anderen kant verlangde die Keizer evenwel, dat de Staten 15,000 man in de *barrière*-steden hielden, die hij eens of tweemaal 's jaars zou laten monsteren, hetzelfde recht over zijn 20,000 man krijgsvolk aan de Staten toekennende; en dat er een tweevoudige eed — aan hem namelijk en aan de Staten — gedaan zou worden. Zoowel op deze punten, als over de manier, waarop de staatsche troepen in 't roomsche land hun Godsdienst zouden waarnemen, bleef men 't nog oneens. Königsegg maakte daarop een uitstapjen naar Engeland; niet juist tot genoegen der Staten, die vreesden, dat hij er, door 't aanbieden van Nieuwpoort en 't kasteel van Gent, de regeering voor 's Keizers belang zou zoeken te winnen. 't Bleek hem echter alleen om een verdrag tusschen den Keizer en Koning George te doen, dat in 't volgende jaar tot stand kwam. Men verplaatste daardoor intusschen de onderhandelingen nu van Antwerpen naar Londen, en verlangde, buiten het toegestane, nog den vlaamschen polder van Watervliet en Montfoort in 't Overkwartier; ook Hoei wenschte men te behouden, doch de Keizer niet minder. Moeite baarde tevens het rechtswezen in dat Overkwartier, 't welk nu driederlei heer zou krijgen, Oostenrijk, Pruisen, en Nederland, en dus veel verwikkeling liet voorzien. Stelde men er, naar 's Keizers voorslag, één hooggerechtshof in van wegen de drie heeren te vormen, dan zou waarschijnlijk het verschil van Godsdienst geen geringe moeite baren. Onderwijl stierf Koning Lodewijk, en Koning George gaf niet onduidelijk te kennen, dat hij de Staten gaarne in hun eischen ondersteunen zou. Deze werden des te minder geneigd, veel daarvan toe te geven. De verschillende punten werden aan de Provinciën ter beraadslaging toegezonden, en in den loop van October de onderhandelingen daarop te Antwerpen hervat. Vóór de helft der volgende maand was men 't nu eens; or werden drie afschriften van 't antwerpsch verdrag in gereedheid gebracht, en deze den 15^{en} door Königsegg

en de nederlandsche afgevaardigden, op 't Stadhuis te Antwerpen, in tegenwoordigheid der Wet en anderen, onderteevend. Onmiddellijk daarop werd de trompet geblazen en de trom geroerd, vielen de klokken der fraaye hoofdkerk met haar geluî in, liet het geschut zich van 't kasteel en de wallen hooren, en juichte de saamgevloeiende volksmenigte: «lang leve de Keizer, onze Heer!» Op 't Stadhuis werd een feestmaal aangericht, en 's avonds een vuurwerk afgestoken. Cadogan, die naar Brussel was, teekende den volgenden dag.

Het verdrag bepaalde in zijn 29 artikelen: dat, naar aanleiding van de in 1701 gesloten overeenkomst, de zuidelijke Nederlanden nu aan Oostenrijk zouden overgeleverd worden, onder voorwaarde, nimmer, geheel noch ten deele, aan Frankrijk te worden opgedragen; dat Keizer en Staten zich verbonden, er altoos 30 tot 35 duizend man te onderhouden, voor $\frac{3}{5}$ door den eerste, voor $\frac{2}{5}$ door de laatsten te leveren; welk getal men echter, in geval van oorlog, met onderling goedvinden, nog tot 40 duizend of meer zou kunnen brengen; dat de Staten hun manschappen naar welgevallen mochten verleggen in de steden hun ter bewaring gegeven, als te weten: Namen en Doornik met hun kasteelen, Meenen, Veurne, Warneton, Yperen, en 't fort de Knokke; dat Dendermonde gemeenschappelijk bezet zou worden onder een door den Keizer aangesteld Overste, die echter, evenals de verdere officieren, ook aan de Staten zijn eed zou doen; dat de Staten hunnerzijds, en op hunne kosten, krijgsoversten zouden stellen in hun barrière-plaatsen, mits onverdacht en niet onaangenaam voor den Keizer, en die, hoewel den Staten volkomen onderworpen, ook den Keizer trouw zouden moeten zweren, en zijn Landvoogd dus de noodige eer bewijzen, en 't woord laten, wanneer hij die plaatsen bezocht; dat den nederlandschen troepen vrije Godsdienstoefening werd toegestaan, mits in gebouwen zonder kerkelijk uiterlijk; dat onder de ingezetenen de Godsdienst zou blijven als onder Karel II; dat de toevoer van mond- en krijgsbehoeften en kleedingstoffen voor de Staten vrij zou zijn, en hun troepen vrijelijk door Brabant en Vlaanderen mogen trekken; dat ze hun barrière-plaatsen op eigen kosten mochten versterken, doch geen nieuwe vestingen zonder voorkennis van den Landvoogd aanleggen; dat de Keizer voor vrijen toegang naar die plaatsen voor brieven en boden der Vereenigde Provinciën zou zorgen, mits er geen koopmans- of andere bijzondere brieven onderliepen; dat, werd eene dier plaatsen aangetast, het den Staten vrij zou staan, van de steden en plaatsen op de Demer, van de Schelde tot de Maas, bezit te nemen, en daar schansen, linien, en overstromingen te maken en bewerkstelligen; dat, om alle verzwakking van 't leger, gelijk in den jongsten oorlog, te voorkomen, de Keizer den Staten zooveel lands en zulke sterkten in zijn Vlaanderen zou afstaan, als noodig was, om ook daar de noodige onderwater-zetting in 't werk te stellen, en ze te dekken van de Schelde tot de zee; dat daarom de grenzen der Staten voortaan zouden beginnen van die zee, tusschen Blanken-

berge en Heist, waar geen duinen waren, mits zij geene sluizen aan zee maakten, noch duldden, dat er eenige dorpen, huizen, of visscherswoningen werden gebouwd, noch dat de dijken verminderd of de ingezetenen benadeeld werden; dat van dien post een lijn zou getrokken worden op het Groote Wegjen, op Heist, den Driehoek en de Zwarte Sluis, en 't fort St. Donaas, 't welk den Staten werd afgestaan met het land daar benoorden, mits de sluisdeuren in dat fort in vreedestijd werden afgenomen; dat zich die grens verder zou uitstrekken van St. Donaas tot St. Job, van waar men weder dicht bij Vlaamsch Middelburg tot de oude zou komen; voorts die oude grens volgende, langs den zijdelingsdijk tot waar de Eekloosche watergang en waterloop in ééne sluis samenliepen; dan, den Graafjansdijk langs tot Boekhout, vanwaar men met een rechte lijn tot de oude grenzen zou voortgaan; dat, wat benoorden die lijn lag, den Staten insgelijks werd afgestaan; dat de Staten, in oorlogstijd, de sluizen van beide dijken zouden mogen versterken en bezetten, om de onderwaterzetting van Boekhout tot het kanaal van 't Sas te handhaven; dat de grenzen van dat Sas tot tweeduizend pas zouden worden uitgestrekt, mits er geen dorpen in begrepen waren; dat de Keizer, tot behoud der Beneden-Schelde en het verkeer tusschen Staats-Brabant en Staats-Vlaanderen, den Staten de polder en 't dorp den Doel en de polders van Sint Anna en Ketenesse afstond; dat de Keizer, werd de *barrière* aangetast, den Staten het fort de Parel en de sluizen tusschen dat fort en dat van St. Marie in bewaring zou geven, mits zij hem die sluizen en forten met beide dijken, na den oorlog, weér overgaven; dat de Staten in vreedestijd geen onderwaterzetting mochten bewerkstelligen zonder voorkennis van den Landvoogd, en de vlaamsche ingezetenen moesten schadeloos stellen, als zij door de overgave der sluizen eenig nadeel mochten lijden; dat de verplaatsing der grenskantoren nader zou worden bepaald; dat de inkomsten uit het afgestaan terrein zouden begroot worden en van den jaarlijkschen onderstand van 100,000 rijksdaalders afgetrokken, en dat er de Godsdienst als onder Karel II zou blijven, en de inwoners hun voorrechten behouden; dat het fort Roodenhuizen zou worden geslecht, en de geschillen over 't kanaal van Brugge aan de uitspraak van onzijdige scheidslui, van weërszij te kiezen, zou verblijven; dat intusschen die van Sluis, door den afstand van St. Donaas, geen ander recht dan vroeger op dit kanaal hadden erlangd; dat — wat het geldersch Overkwartier betrof — de Keizer den Staten daar, in volkomen Soevereiniteit en eigendom, afstond de stad Venlo met haar rechtsgebied en 't fort St. Michiel, het fort Stevenswaard met zijn grond en zooveel lands, als gevorderd werd, om de werken aan deze zij der Maas te vergrooten; voorts nog het ampt van Montfoort, uitgezonderd de dorpen Zwalmt en Elmt, om het te bezitten gelijk Karel II het bezeten had, behoudens 't recht dat er den Koning van Pruisen mocht toekomen, en mits alle kerkelijke en wereldlijke voorrechten in volle kracht, en de Godsdienst er als te voren in stand bleef, gelijk er ook alle wethou-

ders tot dien Godsdienst moesten behooren; dat de bisschop van Roermonde er alle geestelijke beneficiën zou begeben, doch alleen aan personen, den Staten aangenaam; dat men, met de stad Egt, niet geacht werd ook het recht van beroep op 't kapittel van Thorn verkregen te hebben, maar het hun vrij stond voor de inwoners van 't land een hof van beroep op te richten, waar zij binnen dit gewest wilden; dat de rechten op de Maas alleen met gemeenschappelijk goedvinden vermeerderd of verminderd mochten worden, terwijl de Keizer de rechten zou genieten te Roermonde en Navagne, en de Staten die te Venlo geheven; dat de Staten den Keizer te ontmoet zouden komen in 't voldoen der renten van 120 en 80 duizend gulden, voor welke die rechten, in 1687 aan Koning Willem III waren verbonden, en dat ook de Staten in de schulden van 't Overkwartier hun aandeel zouden dragen; dat de stukken en papieren van dat kwartier, als vroeger, zouden blijven te Roermonde, maar de gemachtigden der drie mogendheden er een lijst van zouden maken, van welke ieder hunner een afschrift zou krijgen; dat, om de Staten te ontmoet te komen in het onderhoud en de bezetting der *barriere*-steden, de Keizer hun jaarlijks 500,000 Rijksdaalders of 1,250,000 Hollandsche guldens zou betalen, waarvoor de beste inkomsten zijner Nederlanden, bij een afzonderlijk punt nader aan te geven, verbonden zouden zijn; terwijl die Staten, bij gebreke van voldoening, zijn ontvangers bij panding en bedwang tot betaling daarvan konden noodzaken; dat de Keizer, goedkeurende al wat door de Staten en Engeland, tijdens hun bewind over die Nederlanden, verricht was, tevens beloofde de penningen te voldoen, ten bedrage van 8,396,000 guldens, door de Staten ten dienste van den Spaanschen Koning gelicht, gelijk ook de kosten, die zij, tijdens hun beheer, tot behoud zijner landen hadden gemaakt, en waarvoor zij 4,618,955 gulden hadden opgenomen; dat de uitgaande en inkomende rechten naar en van Groot-Brittannië en de Vereenigde Provinciën, geregeld zouden blijven op den tegenwoordigen voet, tot men een handelsverdrag had aangegaan, en dat voor 't overige die handel, en 't geen er meê samenhang, tusschen Noord- en Zuidnederland zou blijven als bij den vrede van Munster bepaald was; dat de werken van Luik en Hoei op kosten van Luik, binnen drie maanden, geslecht zouden worden; omtrent welk punt de gemachtigden der Staten echter verklaarden, dat zij er alleen in bewilligden, onder voorwaarde, dat 1. Prins en Staten van Luik afstand deden van de klachten, bij den duitschen Rijksdag ingebracht, tegen de sterkte op last der Staten op den St. Pietersberg gevestigd, en men hun 2. voldoening gaf in hun eischen omtrent Bonn, door of er de werken te slechten of een overeenkomst te sluiten omtrent de bezetting, die men er, tot algemeene veiligheid, in legeren zou. Koning George verbond zich tot de handhaving van 't geheele verdrag, dat binnen zes weken zou moeten bekrachtigd worden.

Hoewel de vertegenwoordiger der Staten te Brussel reeds onmiddellijk na 't sluiten

van 't verdrag zijn afscheid nam, hield het toch tot 4 February 1716 aan, vóór den Graaf van Königsegg de Oostenrijksche Nederlanden werden overgegeven, die ze nu, in afwachting der benoeming van een keizerlijken Landvoogd, voorloopig in beheer nam. Daartoe was niemand anders dan Prins Eugenius van Savoye bestemd, die zijn Stadhouderschap te Milaan gaarne voor dit nieuwe prijs gaf ¹. Dewijl het intusschen te wachten was, dat men dit jaar zijn diensten, in den aanstaanden nieuwen oorlog met Turkijen, elders zou noodig hebben, werd hem, op zijn verzoek, de markgraaf van Prié, Hercules Turinetti — een uit den dienst van Savoye in dien van Oostenrijk overgegaan Italiaan, die hem in de veldtochten van 1705 en '6, als Staatscommis-saris, reeds ter zij had gestaan — als plaatsvervanger gegeven ². Zijn eigen openlijke benoeming tot Landvoogd geschiedde echter eerst luttel dagen vóór hij den nieuwen veldtocht ging openen, 25 Juny 1716, en Prié's afreis naar de Nederlanden werd toen, door omstandigheden, nog tot 9 September vertraagd. Tevens werd er, op Prins Eugenius aandrang, een afzonderlijke Nederlandsche Raad van een vijftal vertrouwde Staatslieden ingesteld, waarvan ook twee Belgen, Tisquen en Wynants, leden waren ³. Prié kreeg voorts de opdracht, onmiddelijk over de wijziging van enkele, den ingezetenen minder aangename punten in 't barrière-verdrag met de Staten te onderhandelen. Die ingezetenen toch toonden zich weinig ingenomen met de in Vlaanderen gemaakte grensscheiding, de overstromingen, waarmede zij daar en elders bedreigd werden, en de dwangmiddelen, den Staten veroorloofd, om de verschuldigde penningen te innen. De Staten van Vlaanderen en Brabant hadden daarom ook al spoedig eenige hunner leden opzettelijk naar Weenen afgevaardigd, om er hunne grieven bloot te leggen, en den Keizer te betoogen, hoe de voorrechten hunner gewesten daardoor gekrenkt, het welzijn zijner onderdanen er door bedreigd, en hij zelf er in zijne waardigheid door werd aangetast. Prié ging daarover nu, na zijn aankomst, met de Staten onderhandelen, en had de voldoening, hoewel eerst een jaar later, tot een 's Keizers nieuwen onderzaten meer welkome overeenkomst te geraken ⁴.

Met den Keurvorst van de Palts waren die Staten, al ras na de sluiting van 't verdrag, in geschil gekomen omtrent zijne verhouding tot Limburg. Hij had hun in December 1715 gemeld, dat de Keizer hem dat Hertogdom voorloopig had afgestaan, om hem voor de diensten te beloonen, zijn huis in den spaanschen oorlog bewezen. Deze beschikking scheen den Staten evenwel in strijd met het gemaakte verdrag, waarbij Zuid-Nederland onvervreemdbaar aan Oostenrijk was overgedragen, terwijl tevens de inkomsten van Limburg uitdrukkelijk voor een deel van 't hun verschul-

¹ Het was hem daar, om den invloed van 's Keizers spaanschen Raad, waar hij geen kans zag tegen op te tornen, weinig naar den zin; zie Arneth's *Prinz Eugen*, II, S. 374.

² Zie aldaar, III, S. 106.

³ Ald. S. 108.

⁴ Zie daarover nader in 't volg. Hoofdstuk.

digde geld verbonden waren. Van de andere zij kwam men met de opmerking te berde, dat het Hertogdom reeds in 1703 door de Staten aan den Keizer was overgegeven, en dus het verdrag, dat slechts over thans afgestane steden en provinciën liep, daarop niet kon slaan; ook hadden zij zelf een deel van 't Overkwartier aan Pruisen toegekend. Zij lieten zich echter niet overreden, en vonden steun bij de thans oostenrijksche Nederlanders zelf, die beweerden, dat de afstand met hun voorrechten strijdig was. Zij brachten buitendien nog eenige bezwaren bij den Keurvorst in, klaagden dat de ingezetenen van 't land van Ravestein, bij 't minste hooge water, hun dijkaziën doorstekende, 't land tusschen Maas en Waal lieten onderloopen en ook andere ongeregelgheden op de grenzen bedreven. Men ging dus, met het nieuwe jaar, over een en ander onderhandelen. Het stadjen Kessenich in 't Overkwartier, waarop de Keurvorst recht had, werd eelfs door de Staten geruimd, en reeds voorgeslagen, waarop zij misschien in het afstaan van Limburg zouden berusten. Toen zij echter vernamen, dat daar, van wegen den Keurvorst, de hervormde Godsdienstoeffening verhinderd werd, toonden zij er zich weder minder toe genegen. Gelukkig maakte het weldra gevolgde afsterven van den Keurvorst een einde aan 't gekibbel, daar nu de afstand niet doorging, en Limburg, in 't volgende jaar, weder met Brabant vereenigd werd. Met den Keizer zelf en den Keurvorst van Keulen ontstond er eenige stribbeling over 't slechten der werken van Bonn, waartegen de Keizer zich op 't verdrag van Baden beriep, in 't welk slechts bepaald was, dat zij in vreedstijd door burgers bezet zouden worden. Zij waren daarbij zoo vervallen, naar men zei, dat, zoo men ze geheel wilde afbreken, de Keurvorst, die er gewoonlijk verbleef, in de stad niet meer veilig zou zijn. Om een einde aan de zaak te maken besloot de Keurvorst manmoedig door te tasten, bracht, in November '15, eenige manschappen in de buitenwerken, die den 16^{en} der maand de stad wisten binnen te sluipen, en in December het luttel staatsche soldaten, dat er lei, de poort uitdreven. Over dat onderwinden niet weinig verstoord, gelastten de Staten den keurvorstelijken resident in den Haag binnen drie etmalen het land te ruimen, en vorderden van hem zelf volvoering voor 't gebeurde. Ook de Keizer was niet onnatuurlijk van gevoelen, dat hij zijn perken was te buiten gegaan en die voldoening verschuldigd was, en Groot Brittanje liet er evenzeer te Weenen op aandringen. De Keurvorst bood daarom aan, den Staten schriftelijk verschooning te vragen, waarmee men zich echter in den Haag te recht niet tevreden stelde. Na eenige maanden haspelens kwam men eindelijk, den 22^{en} Juny '16, door bemiddeling van den Baron van Heems overeen, «dat alle buitenwerken van Bonn, buiten kosten van de Staten, zouden geslecht worden; de te Bonn gevonden krigsbehoefsten en geschut der Staten hen terruggeven zouden worden, en de Keurvorst de achterstallige gelden aan den staatschen Overste en zijne manschappen zou voldoen, en hij den Staten buitendien

een brief van versooning over 't gedane zou schrijven; der Staten sterkte op den St. Pietersberg werd tevens bepaald, dat in stand zou blijven, mits het rechtsgebied van Luik over den grond ongekrenkt bleef, gelijk dat met andere maastrichtsche werken op luikschen bodem evenzeer geschiedde; de werken van 't kasteel van Luik, naar de zij der stad, zouden in hun ouden staat behouden mogen blijven, doch de overige geslecht worden, en de bezitting der Staten daarna het tot dusver nog steeds in bewaring gehouden kasteel ruimen. Het kasteel van Hoei zou evenzeer geslecht worden, en de stad daarop aan den Keurvorst worden overgeleverd. De slechting, zoo daar als te Luik, zou op kosten van Luikerland plaats hebben, en beide steden nimmer weder versterkt mogen worden.

Naar Spanje besloot men, in December 1714, ter bevordering vooral der handelsbetrekking, een buitengewoon gezant af te vaardigen, en benoemde daartoe vervolgens den Ommelander jonker Jan Willem van Ripperda. Ofschoon tot den Roomsche geboortetak van 't wakkere Geuzengeslacht behoorende, had deze zijn kerkgehoof, dat hem den toegang tot hoogere staatsbetrekkingen afsloot, voor 't hervormde laten varen, en was daarop door Stad en Landen ter algemeene Staten afgevaardigd. Hij aanvaardde tegen den zomer de reis, en kwam omstreeks half July te Madrid aan. Daar had in de Landsregeering inmiddels een groote verandering plaats gegrepen. Koning Filips, die in February 1714 zijn gade verloren had, had al spoedig naar eene andere voor zich laten uitkijken, en toen weldra, op aanbeveling van zijn leidsvrouw, de nu 73-jarige Princes Orsini, het oog geslagen op de haar als allesins aanneemlijk geschetste Princes Elisabeth van Parma, in welker aanleg en aard zij zich echter leelijk bedrogen zou vinden. Haar aanbeveler was de in 1664, als tuinderszoon, te Parma geboren abt Alberoni, die, eerst als klokkeluiders aan den Dom van Piacenza geplaatst, daar al ras in de school der Barnabieten van zijn voortreffelijken aanleg blijk gaf. Zich verder ontwikkelend, en te Rome in 't Fransche geöfend, had hij de Hertogen van Parma en Vendôme als tolk in den spaanschen oorlog gediend, en was, in 1711 van Parijs naar Spanje gekomen, door den eersten tot Graaf verheven en tot zijn agent benoemd. Te Madrid zocht en won hij toen het hart van den Groot-inquisiteur, Orsini's hevigsten tegenstander, en wist, in overleg met dezen, de jeugdige maar eergierige dochter van zijn Hertog en Heer, als ware zij het lijdzaamste lam ter wereld, en dus geheel berekend onder voortdurende voogdij der bedaagde Princes te staan, aan haar op te dringen. Ofschoon daarna gewaarschuwd, en zich haastende een bode naar Parma te zenden, om de op 15 Augustus bepaalde voltrekking van den echt nog te voorkomen, vond zij door den Hertog haar afstel verhinderd, en kwam 's Konings nieuwe gemalin, onder geleide van Alberoni, nog vóór den winter naar Spanje. Zij was intusschen met haar gemaal reeds schriftelijk overeen gekomen, de oude Princes haar afscheid te geven; en toen deze haar dus te Guadalajara plechtstatig te gemoet was.

gereisd, om haar in haar koninkrijk welkom te heeten, liet zij haar, na een koele ontvangst, zonder verdere praatjens, van een paar officieren der lijfwacht begeleid in een wagen naar de grenzen brengen, waar zij den 14^{en} January te St. Jean le Luz dankwam, om Spanje voor goed te verlaten. Alberoni trad in hare plaats en was, door zijne doortastende maatregelen van beheer en verbetering in de innerlijke toestanden, het land aanvankelijk van het meeste nut, doch zœn, om de eersuchtige plannen zijner jonge gebiedster, met het oog vooral op Frankrijk en Italië, te bevorderen, die schoone taak niet lang kunnen vervullen. Met Ripperda was hij voor 't oogenblik in de beste verstandhouding, en maakte zelfs van zijne tusschenkomst gebruik, om, ten voordeele der spaansche nijverheid, handwerkslui uit Holland te laten komen, gelijk hij er evenzeer uit Engeland ontbood. Voor den nederlandschen handel gaf hij voorts de schoonste beloften, en de nieuwe gezant, in October 1715 met den rang en titel van ambassadeur bekleed, scheen dus allesins te slagen. De verholen strekking van Alberoni's staatkunde, in verband met het zelfzuchtig streven zijner meesters, liet zich echter niet aanhoudend ontveinzen, en zoo geschiedde 't, dat de Staten in November 1716 hun ambassadeur weder terugriepen. Naar den Haag gekomen, om van zijn bemoeyingen mondeling verslag te doen, en van daar even naar de Ommelanden gereisd, om er orde op zijn zaken te stellen, keerde hij vervolgens over den Haag naar Madrid terug, waar hij zijn huisgezin had achtergelaten, en bijna onmiddelijk daarna weder tot de Moederkerk, om nu in Spanje een gansch andere rol te gaan spelen, dan hem zijn hollandsche meesters in der tijd hadden toebedacht.

Daar in 't Noorden van Europa de oorlog tusschen Zweden en Moscovië, Tsaar Peter en koning Karel XII, nog altijd aanhield, en de Zweden daarvan gebruik maakten, om de nederlandsche koopvaarders, onder 't voorgeven dat zij verboden waar voerden of voor den Tsaar en zijne havens bestemd waren, in beslag namen en verbeurd verklaarden, hadden de Staten in July 1714 twee placaten uitgevaardigd, waarin zij wel het vervoer van dergelijke waren en krigsbehoeften ten dienste van een der beide oorlogende rijken verboden, maar tevens toch allen eigenaren van door de Zweden in beslag genomen schepen en goederen toestonden, die goederen en schepen, zonder nadere rechtspraak, als hun eigendom aan te houden en te aanvaarden, omdat die in beslagneming en verbeurdverklaring niet anders dan «openbare schenderij en zee-roof» was. Tegelijkertijd gingen zij ook over het zenden van een smaldeel naar de Oostzee beraadslagen; daar dit echter, zou 't afdoende kunnen te werk gaan, bij de uitgeputte geldmiddelen te kostbaar zou geweest zijn, bleef het voorloopig nog achterwege. De Zweden, daardoor in hun overmoed gestijfd, zetten hun kaapvaart onverdroten voort, doch jaagden zoo nu ook Koning George tegen zich in 't harnas, wiens onderzaten er weinig minder dan de Nederlanders onder leden. Hij liet daarom de Staten door zijn gezant in den Haag voorstellen, gezamenlijk een vloot uit te rusten,

en kwam men toen overeen, daarin van britsche zij 20, van nederlandsche 12 schepen te doen deelen. Den 1^{en} Juny 1715 liep het nederlandsche smaldeel, onder den Schout-bij-Nacht Lukas de Veth, in zee ¹. In de Sont kwamen de engelsche schepen, onder den admiraal van de blauwe vlag, Norris, bij hem, en begeleidden zij nu gezamenlijk de koopvaarders in de Oostzee, hen tegen alle aanranding vrijwarende, om in 't najaar met hen terug te keeren, en ze in veiligheid naar 't vaderland te brengen. Het volgende jaar bepaalde men zich tot slechts een zestal, waarmee de kapitein Hendrik Grave, als Commandeur, de reis aanvaardde, en nu evenzeer in de Sont weêr Norris, met achttien britsche linieschepen en drie fregatten, aantrof. Voor Kopenhagen vereenigde zich een deensche en russische vloot van 17 linieschepen en 6 fregatten, onder Tsaar Peter zelf, als Vice-admiraal, met beiden. Over de russische schepen stonden verscheiden uit Nederland herkomstige kapiteins in 's Tsaren dienst, daaronder Scheltinga en Sievers, als Schouts-bij-Nacht, voorts Willem van Ghent, Brant, Van der Son, en anderen. Den 18^{en} Aug. verliet de gansche vereenigde scheepsmacht, onder den Tsaar als opperbevelhebber, de kopenhaagsche reede, en nam den koers naar 't eilandjen Bornholm, waar men toen echter vernam, dat de zweedsche vloot zich in de haven van Carlsrona schuil hield. Grave scheidde zich daarop met zijn schepen van de overige af, om de hem toevertrouwde koopvaarders naar de duitsche en russische havens hunner bestemming te brengen, en nam vervolgens, in 't begin van November, met die koopvaarders de terugreis naar Holland aan, waar hij, meer met storm en tegenwind dan den zweedschen vijand te worstelen hebbende, op oudejaarsdag in Texel binnenliep ². In 't jaar '17 bleef door volslagen geldgebrek alle uitrusting achterwege, en liet alleen de britsche oorlogsvlag zich in Sont en Oostzee bespeuren; wel 300 koopvaarders, die zich zonder geleide in de zweedsche wateren niet dorsten wagen, bleven daardoor van de 500, die dooreen gerekend jaarlijks uitzielden, tot groot ongerief van den koophandel, ongebruikt liggen ³.

Met den Tsaar zelf had men in de laatste jaren over enkele handelspunten te strubelen gehad, daar hij in 1713 reeds het besluit had genomen, den handel van Archangel naar zijne nieuwe stichting, Petersburg, te verplaatsen, waarvan de vertegenwoordiger der Staten, De Bie, hem al 't onraadzame uiteenzette, en ook de nederlandsche kooplieden, in een uitvoerig bezwaarschrift, hem al de moeilijkheden voorhielden ⁴. 's Tsaren handelsvriend, de koopman Lups, kwam daarenboven zelf uit Moskou over, om hem van dat plan terug te brengen, en de Tsaar, die veel vertrouwen in hem stelde, wijzigde daarop zijne voorschriften, en stond toe, slechts een

¹ Zie De Jonge, *Het Nederl. zeewezen*, IV. bl. 104. ² Ald. bl. 109.

³ Zie Van Wijn op Wagenaar *Bijvoegselen* XVIII bl. 65.

⁴ Zie Scheltema, *Rusland en de Nederlanden*, III bl. 300, v.

vierde der hennepvrachten naar Petersburg te vervoeren, al 't overige als van ouds naar Archangel. Ook eenige andere gerechte grieven waren er intusschen nog weg te nemen. Te Archangel wilde men een matroos van elk schip lichten, om Tsaar Peter op zijn oorlogsvloot te dienen, en het varensvolk — vooral de Doopschgezinden — weigerden daarom zich voor de reis naar Archangel te verhuren. In datzelfde Archangel had de Landvoogd Carbatoff plotseling den invoer van granen verboden, tenzij men vier ten honderd aan hem uitkeerde. Lups had daartegen wel verzet aangeteekend, maar daar de hollandsche schippers nog overvloedige scheepsruimte hadden, achtten zij 't beter, maar te betalen. Verder waren er allerlei klachten over alleenhandel in zout, tabak, enz. ten gerieve van Menschikow, terwijl er ook nog andere moeilijkheden hangende waren, als 't verbranden van drie hollandsche schepen bij Helsingfors, gelden door Zweden verschuldigd, en waarvoor de tollèn van het door den Tsaar vermeesterde Riga verpand waren, enz. Dat het zijn eigenaardige bezwaren meêbracht, in Peter's dienst te zijn of zijn vriendschappelijk verkeer te genieten, konden o. a. de uit Holland meêgetroonde Cruys en Lups zelf getuigen. Den eerste, die zijn scheepsmacht geordend had en tot vice-admiraal door hem verheven werd, was in 1713 het ongeval overkomen, dat hij met twee schepen bij Helsingfors op de klippen gestooten was, en daardoor een der twee, om het den Zweden niet in handen te laten komen, had moeten in brand steken. Dit werd hem hoogst euvel afgenomen, en hij er niet alleen voor een krijgsraad voor geroepen, maar zelfs ter dood veroordeeld, en eerst op de strafplaats met verbanning begenadigd. Hij werd daarop naar Kazan vervoerd en bracht daar ruim een jaar als balling door, om toen van den Tsaar te vernemen, dat hij «niet meer boos op hem was» («ik ook niet meer op u», hervatte Cruys), en zoo in eere hersteld te worden. Lups, die naar Petersburg was gekomen, om zijne rekeningen zoo mogelijk vereffend te zien, had daar den Tsaar, in de zoogenoemde boterweek — die vóór Vastenavond — op hongarschen wijn uit den kelder van Cruys onthaald, doch moest dezen van zijn grilligen gast voor met water en honing verslapt hooren verklaren, en zag hem, bij zijn ontkenning, verstoord wegloopen; terwijl hem daarop nog zelfs soldaten in huis werden gezonden, die echter vóór middernacht weêr vertrokken. Ofschoon daarop weêr door den Tsaar aangehaald, vond hij toch op den duur verkieslijker naar Holland terug te keeren, en gaf, na eenigen tijd, aan dit voornemen dan ook gevolg ¹. In Holland zelf stelde men een geschrift op, om zijne grieven uiteen te zetten, en onderhandelde met den moskouschen vertegenwoordiger Koerakin, over een handelsverdrag, dat echter maar niet tot stand woû komen, daar de Tsaar niet in den wensch der Staten woû toestemmen, zich, op gelijken voet met zijn onderzaten gesteld te zien. In 't voorjaar van 1516 had zich de russische leger-

¹ Ald. bl. 180, vv. en 313, en v.

macht bij 't onder poolsche bescherming staande Dantzig veroorloofd, van die stad vier oorlogschepen voor den Tsaar te vragen of de daartoe benoodigde gelden te eischen. Zij had zich van hare zijde bereid getoond, die vier schepen aan den poolschen Koning te leveren, die ze dan, zoo hij wou, aan den Tsaar kon in handen stellen; doch de russische veldoverste was daarmee niet tevreden, en Dantzig verzocht daarom de Staten om hun tusschenkomst bij den Tsaar. Zij lieten nu Koerakin terstond over de zaak hooren, en deze zocht den Tsaar te verschoonen, door haar als een gevolg aan te geven der ondersteuning, den Zweden door de Dantzigers verleend. Het bleek echter, dat het hem wel hoofdzakelijk om 't geld te doen was, 't welk hij de stad wou laten opbrengen, en dat dan op de ingezetenen, hollandsche en andere uitheemsche kooplieden niet uitgezonderd, bij wijze van hoofdgeld, verhaald werd.

Dergelijke willekeurige maatregelen maakten den Tsaar, bij alle bewondering, voor zijn doortastend streven tot ontbolstering en vorming van zijn Staat, en vestiging en uitbreiding van zijn macht, gekoesterd, tot een min vertrouwbaren bondgenoot; terwijl tevens ook die uitbreiding zelve niet door ieder europeesche mogendheid met dezelfde oogen werd aangezien. Met name Koning George van Groot-Brittanje duchtte zijn overwicht in Duitschland; Koning Frederik Willem van Pruisen hield hem als bestrijder van Zweden in eere, daar hij zoo te spoediger Pommeren voor zich erlangen kon, buitendien wist zich de Tsaar hem aangenaam te maken door hem voortdurend van «kloeke kerels» voor de keurbende zijner grenadiers te voorzien; Frankrijk zocht, na den dood van Lodewijk XIV, in vriendschappelijke aanraking met hem te komen, en vond daartoe de beste gelegenheid, toen hij, in 't verre najaar van 1716, op nieuw naar Holland kwam, van zijn geliefd «Kathrijntjen»¹, met welke hij het gelukkigste huiselijk leven leidde², en die hij in 1712 te Petersburg openlijk gehuwd had, verzeld. De Staten den 9^{en} December, door Koerakin van zijn voornemen verwittigd, gaven hun genoegen over zijne aanstaande komst te kennen. Weinig dagen later zou die reeds plaats hebben. Van Kopenhagen over Holstein naar Schwerin gereisd, scheidde hij daar van de Tsarin, die in belangwekkenden toestand verkeerde en de reis, op eigen gelegenheid, wat langzamer zou voortzetten, en ging met zijn gevolg over Hamburg naar Bremen, en van daar naar Nymegen. Hier was hij, vóór men hem nog verwachtte, trok naar Utrecht, waar hij de trekschuit naar Amsterdam afhuurde, en werd onderweg door den Graaf van Albemarle en eenige andere heeren, namens de Staten van Holland, begroet. Op 's Graven zwierige aanspraak gaf hij echter — naar men wil — ten antwoord, dat hij dat deftige Hollandsch niet verstond, daar hij 't zijne op de werf te Amsterdam

¹ *Katharinuschka* noemde hij haar in 't dagelijksch leven, gelijk in zijn brieven.

² Zie Brückner, *Peter's des Grossen Briefwechsel mit Katharina*, in Von Raumer's *Historisches Tachenbuch* voor 1880, S. 190, ff.

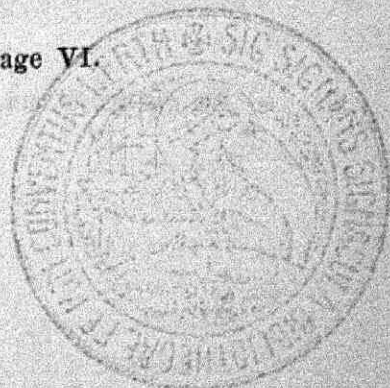
geleerd had. Die werf en zijn oude amsterdamsche kennissen zag hij met kennelijke vreugd terug, en schepte er vermaak in, als de oude «Pieterbaas» door hen begroet te worden. Katharina was onderwijl tot Wezel genaderd, waar haar de Staten een jacht te gemoet zonden, om haar zonder vermoeyenis naar Holland te brengen, in 't welk de Tsaar zijn te wachten spruit liefst had zien geboren worden. Reeds was zij er ingescheept, toen haar toestand haar noopte, liever weêr stadwaarts te keeren, om nu den 12 Jan. '17 van een zoontjen te bevallen, dat echter maar luttel uren in leven bleef. De Tsaar, die de Staten reeds tot gevaders verzocht had, lag intusschen aan de koorts te bed, en moest zich bij deze teleurstelling tot schriftelijke toespraak bepalen ¹. Een maand later, 13 Febr., kwam Katharina hem zelf te Amsterdam opzoeken, waar hij inmiddels bij den russischen koopman Soloffiow, op de Heeregracht bij de Vijzelstraat zijn intrek genomen had, en ook zij nu afsteeg. Met haar bezocht hij een week of drie later Zaandam en Utrecht, en voer hij den 18^{en} Maart te water naar den Haag, bezocht van daaruit Voorburg en Wassenaar, en bracht Boerhave in zijn kruidtuin te Leiden, 's ochtends vijf uur, een bezoek, doorliep de leidsche boekerij, en haalde in de snijkamer zijn hart aan 't geopende lijk op, dat Prof. Fabricius hem op de snijtafel vertoonde, en waarmee hij zijn wat vies uitgevallen gevolg plaagde. Op Honselersdijk onthaalde hem de schoonzoon van Cruys en vertegenwoordiger van Pruisen, Mr. Daniël van Meinertshagen. Hij bezocht tevens Delft, en verbleef daarna vier dagen te Rotterdam, waar hij echter meer vermaak schepte in 't verkeer met den hofmeester van 't jacht, dat hem bij zijn vorig bezoek naar Hellevoetsluis gebracht had, dan in de deftige stadsregeering, die hij slechts bij monde van een ander te woord stond ².

Uit Rotterdam begaf zich de Tsaar naar Parijs, terwijl de Tsarin naar Amsterdam terugkeerde. Zij wisselde haar verblijf daar met dat op het buiten van haar gastheer in den Haarlemmerhout af, en woonde den 15^{en} Mei een spiegelgevecht te harer eer bij, op het Y tusschen Nieuwendam en Schellingwoude, bij 't welk de twee smaldeelen, 't een met de Prince- 't ander met de roode vlag, onder den Schout bij nacht Bodaan en den Commandeur Grave stonden. Zij zelf schepte zich in een jacht met geele vlag waarin de russische Arend, en werd bij haar komst in de vloot met algemeen geweergeknal begroet. Na den afloop van 't gevecht, dat door 't fraaiste weêr begunstigd was, namen beide smaldeelen, in vrede huiswaarts keerend, haar jacht in hun midden ³. Na zijne terugkomst uit Parijs, in 't begin van July, kwam

¹ Hij had zich reeds over den "nieuwen reerut" verheugd, en was nu dubbel ontsticht, dat hij niet tot haar kon komen: "zonder u is 't mij al te treurig; gij weet dat zelve wel; zoo dicht bij elkaâr te zijn, en toch mekaâr niet te zien!" — (*Hist. Tasch.* t. pl. S. 197).

² Zie den eigenhandigen brief van den hofmeester bij Scheltema t. pl. Bijlage VI.

³ *Eur. Mercurius* op dit halfjaar bl. 292, v.

de Tsaar tot haar in den Hout, en werd er, bij zijn bezoek op het buiten van den weelderigen Koolaert, door zijne dichterlijke tweede huisvrouw, Elisabeth Hoofman, als «de Atlas, die het wichtig Noorden schraagt, Der Russen held van wien de wereld waagt» verwelkomd en in hoogdravend dicht bezongen. «Hij durft bestaan», riep zij hem verheerlijkend uit:

Hij durft bestaan, dat nooit nog Vorst bestond,
 Reist over zee en door het wereldrond,
 Om 't nutst geheim, in zijnen diepen grond, Zelf op te sporen.
 Hij kipt er uit, wat dienstig is en nut,
 Wat steden bouwt, wat slinksche slagen schut,
 Was koopmanschap en zeevaart onderstut, En 't rijk kan schoren.

 Thans welkomt.
 Hem Nederland met statelijk onthaal,
 Nu 't haar gelukt, den Keizer andermaal Verheugd te ontvangen,
 Verzelschap van de schoone Keizerin,
 Die flonkerster, dat voorwerp zijner min,
 Die, nevens hem, haar naam ziet leven In der dichtren zangen
 O, rijksmonarch! o, zegebarend licht,
 Waarvoor de macht der onbeschaafdheid zwicht!
 Uw onderdaan moet, duur aan u verplicht,
 U altoos danken! —

Zijn bezoek te Parijs leidde intusschen tot een verdrag tusschen Frankrijk, Pruisen, en Rusland, dat door weêrzijdsehe gevolmachtigden, den 4^{en} Augustus, te Amsterdam onderteeekend werd, en waarbij de drie mogendheden elkander de vredesbepalingen van Utrecht en Baden, en medewerking tot een verhoopten noordschen vrede, waarborgden.

De Staten zochten echter steeds te vergeefs een verdrag van handel op de gewenschte voorwaarden te verkrijgen. Wel liet de Tsaar der Oost-indische Maatschappij welwillend voor slaan, den zeeweg voortaan door de IJzee te nemen; te Archangel en in straat Waygats zou hij dan zorgen, haar schepen alle gelegenheid te verschaffen om zich te ververschen, en zij hem daarvoor slechts eenmaal een kleine geldsom betalen, die — naar zijn meening — waarlijk met woeker besteed zou zijn. De Maatschappij zag echter weinig baat in dien nieuwen weg, van welken zij zelfs verklaarde de plotselinge mogelijkheid, na de vergeefs genomen proeven, niet wel te bevroeden, en sloeg daarom het voorstel beleefdelijk af. Uit Rusland zelf kwamen er ondertusschen van De Bie berichten, die allerlei maar al te gegronde grieven inhielden omtrent de handelingen van 's Tsaren Stedehouder bij zijn afwezen, Menschikow¹: hoe deze op de willekeurigste wijs in alles te werk ging, terwijl de onzekere

¹ Zie bij Scheltema t. pl. bl. 414.

verhouding van Archangel en Petersburg daarenboven tot allerlei teleurstellingen in den handel en de stipte betaling der geleverde waren leidde. Velerlei alleenhandel was allengs in zwang gekomen, en in de kwà praktijken van Menschikow juist Soloffiow medeplichtig. Tegen dezen — hoewel 's Tsaren gastheer in Holland — wist men dan ook van 's Tsaren wegen afdoende maatregelen te erlangen, en hem niet alleen uit Amsterdam verwijderd te krijgen, maar ook zijn gevankelijke opzending, met al zijn handelsboeken, naar Petersburg. Na zijn verblijf in den Hout had de Tsaar weder uitstapjens naar Zaandam en de Rijk, en naar Hoorn door de Beemster gemaakt, en zich daar veel van de droogmaking laten vertellen, gelijk in de Rijk van de groote visscherij. Ook Texel lieten hij en zijn huisvrouw niet onbezocht, en waren zoo gelukkig er juist de blijde terugkomst van 16 volgeladen Oost-indievaarders bij te wonen, op een van welke, de Elizabeth, de aanwezige Bewindhebbers hen toen feestelijk onthaalden. Te Amsterdam bezocht de Tsaar, den 10^{en} Augustus, den oud-burgemeester Witsen op zijn sterfbed, bracht voorts nog een laatste bezoek aan de Zaan, waar zijn oude kennis Kalf, die er tevens de betrekking van Doopschgezind liefdepreeker vervulde, hem, die zeï niet van lange preeken te houden, als de kortste van allen, van den kansel de doeltreffende woorden deed hooren: «denk wel, spreek wel, doe wel, in de vreeze des Heeren. Amen». De Tsaar verzekerde hem, inderdaad nooit korter noch zaakrijker preek te hebben aangehoord, en wees den Pope, in zijn gevolg, op dat goede voorbeeld, met de woorden: «zoo moest gij ook doen; maar gij hebt te veel bijwerk»¹. Met de grootste hartelijkheid zeï hij zijn zaandammer vrienden vaarwel, hun, onder 't uiten van een welgemeend «God beware u!» een kus op het voorhoofd drukkende. Bij een tocht naar 't Loo, in gezelschap van Koerakin, had hij daar een onderhoud met den zaakwaarnemer des Konings van Zweden, Baron von Görz, met wien hij zich over den kans op een weldra te sluiten vrede onderhield. Te Amsterdam gaf hem zijn resident Brandt, bij wien hij ook 't allereerst was afgestapt, een landfeest tot afscheidspartij, en den 31^{en} Augustus had het plechtig afscheidsgeloor van Staten en Stadsregeering plaats; den 2^{en} September de afreis, over Haarlem en Gouda naar Dordrecht, van waar hij, Katharina aan wal latende, een uitstapjen te water naar Bergen op Zoom deed, om dat vermaarde meesterstuk van Coehoorn's vestingkunst in oogenschouw te nemen. Teruggekeerd trokken beiden over Nymegen en Kleef naar Berlijn, waar hij zich met Koning Frederik Willen over den vrede onderhield, en vervolgde toen de reis over Dantzig. Daar wist hij nu tot een overeenkomst met de regeering te geraken, die aan alle bezwaren een eind maakte. Een galjoot, die hij niet ver van Nerva besteeg, voerde hem en zijne gade, onder 't luid gejuich van 't volk, in zijn nieuwe hoofdstad terug.

¹ Ald. bl. 416, v.

Zoodra, in 't voorjaar van 1516, de ondoordachte poging van den Ridder van St. Joris — als men den engelschen Pretendent in de wandeling veelal betitelde — het wel te verwachten einde had genomen, had de gewezen opvoeder van den Regent, thans zijn geslepen raadsman, de abt Dubois, die zich, door gevatheid van geest zonder eergevoel, tot een gevierden maatschappelijken rang had weten op te werken en van abt wel haast Cardinaal hoopte te worden, zich gehaast, der britsche regeering de belangstelling van den Regent in dien afloop te betuigen, en hem zich bereidvaardig laten verklaren, al het zijne voor de zekerheid van Engeland te doen. Wel een blijk, welk een ommekeer in de fransche staatkunde na den dood des krijgszieken Konings had plaats gegrepen ¹. Dubois liet het daar trouwens niet bij, maar trok ook in geheime zending, onder den naam van ridder van St. Albain; in het begin van July naar Holland, waar Koning George met zijn gevolg, op zijn eerste doorreis naar Hanover, gewacht werd. Nauwelijks was die Koning den 20^{en} te Maassluis geland, of Dubois vervoege zich derwaarts, en had er den volgenden dag een mondgesprek met den minister Stanhope over een met Engeland te sluiten verdrag, waarvan hij voorloopig 't ontwerp een paar dagen later naar Parijs meënam, om een week daarna, met volmacht tot onderhandeling, naar den Haag terug te keeren. Hij volgde daarop den Koning naar Hannover, en raakte, na veel over- en weêrpratens, den 10^{en} October voor goed met hem klaar. Daarna ging hij in den Haag, in 't geheim, aan 't onderhandelen met Heinsius en de Staten. Deze stelden hem eenige punten ter bespreking, die toen te Parijs in overweging werden genomen, en nagenoeg gaaf toegestaan; een toeschietelijkheid, die ook de Staten nu des te meer de zaak noopte door te zetten. De engelsche vertegenwoordiger Cadogan, die natuurlijk in 't geheim was, spoorde er mede ten zeerste toe aan. Het geheim begon intusschen uit te lekken. 's Keizers gezant te Londen had er van ter zij van vernomen, en ook de Baron van Heems had er wat van bespeurd. Beiden toonden er zich weinig door gesticht, en gaven zich alle moeite, een spaak in 't wiel te steken. De onderhandeling was echter reeds te ver gevorderd en liep te goed van stapel, dan dit gelukken kon. Weldra trad nu de Ridder van St. Albain onder zijn waren naam en in de betrekking van buitengewoon gezant op, en nam alle geheim gescharrel een einde. Het verbodsontwerp werd aan de verschillende Provinciën ter kennismeming gezonden, bij welke het echter niet terstond die algemeene instemming vond, die men er van verwacht zou hebben, naar den indruk bij de algemeene Staten te oordeelen. Zeeland vooral bleek er zeer tegen ingenomen; doch ook anderen meenden, uit vroegere ervaring, de fransche staatkunde niet genoeg te mogen vertrouwen, om er zich thans

¹ Zie daarover de *Essais sur l'Histoire politique des derniers Siècles* par Jules van Praet. (Bruxelles, 1874) p. 260 vgg.

voor gewonnen te geven. Nadat daarop toen nog eenigen tijd onderhandeld was, verklaarden zich zes Provinciën bereid om toe te treden, en bleef alleen Zeeland nog tegenstribbelen. Ook dit gaf echter eindelijk toe, terwijl men anders, zich regelende naar 't geen ook in 1648 en 1701 geschied was, zonder zijn instemming zou toegetreden zijn. De onderteekening, waarbij het als tusschen Frankrijk, Groot-Brittanje, en de Nederlandsche Republiek gesloten, Drievoudig Verbond tot stand kwam, had daarop den 4^{en} January 1717 in den Haag plaats. In een achttal punten werd er bij bepaald, dat men 1. van zins was, een vasten vrede en vriendschapsbond te onderhouden; 2. dat Frankrijk aannam, den zich noemenden Prins van Wallis en Koning van Groot-Brittanje, terstond uit Avignon naar de andere zij der Alpen te doen vertrekken, op geenlei wijs hem noch iemand te ondersteunen, die in zijn naam of van zijn kant de inheemsche rust van dat Brittanje kwam verstoren, noch zou toelaten, dat hij zich op fransch grondgebied vestigde; 3. dat de drie mogendheden zich onderling verbonden, geen schuilplaats te verleen en aan de onderzaten van een der beide anderen, die wederzijdig waren verklaard, of dat zouden worden, en beloofden, hen acht dagen, na de eerste aanvraag, hun gebied te zullen doen ruimen; 4. dat Frankrijk, overeenkomstig het in October gesloten verdrag met Engeland, de groote doorvaart der nieuwe sluis, na 't slechten van Duinkerken, te Mardijk aangelegd, geheel weêr zou sloopen, en langs het gansche strand, op twee mijlen afstand van beide plaatsen, nimmer eenige sluis, haven, dok, of sterkte zou gebouwd worden, terwijl de kleine sluis tien voeten vernauwd zou worden, en dus maar zestien breed zijn; ook de kribbehoofden moesten geslecht worden en de geheele slooping moest binnen vijf maanden voltrokken zijn, terwijl beide zeemogendheden gemachtigden zouden mogen zenden, om zich te vergewissen dat alles gedaan werd; 5. dat de vrede van Utrecht in allen deele bekrachtigd werd, met name ook ten opzichte der troonsopvolging in Engeland en Frankrijk, en dat de verbonden Mogendheden elkander in hun bezit en rechten, overeenkomstig dien vrede, zouden handhaven, des noods met geweld van wapenen, waartoe Frankrijk en Groot-Brittanje elk 8000 voetknechten en 2000 ruiters zouden bijdragen, de Staten van ieder de helft; 6. dat, indien de bij te stane bondgenooten dat liever met schepen of geld begeerden te zijn, 1000 man te voet op 10,000 en 1000 ruiters op 30,000 hollandsche guldens ter maand zouden gerekend worden; terwijl de onderstand in schepen naar evenredigheid zou worden begroot; dat, 7. zoo de rijken of landen der drie bondgenooten door inwendige tweespalt of opstand beroerd mochten worden, de daardoor in ongelegenheid geraakte bondgenoot den toegezegden bijstand van beide anderen mocht vorderen, en deze hem dan binnen twee maanden moest worden verleend, mits hij 't bedrag der onkosten binnen een jaar na 't beëindigen voldeed; dat, 8. het gesloten verdrag binnen vier weken bekrachtigd zou worden. In een afzonderlijk artikel werd nog bepaald, dat de handhaving in 't vijfde punt ver-

meld alleen op bezit en rechten binnen Europa sloeg. Du Bois nam nog vóór 't einde van January zijn afscheid, en betitelde bij die gelegenheid de Staten als «Hoog-Mogenden», naar aanleiding van 't geen daaromtrent tijdens de onderhandelingen door hen verlangd was; hij vermeed daarbij intusschen den toenaam «Heeren», die ook van de zij des Keizers nog niet voor hen gebezigd werd. De fransche Regent haastte zich, den ridder van St. Joris te noopen, om over de Alpen te verhuizen, en de britsche en staatsche gemachtigden konden zich weldra overtuigen, dat de slechting te Duinkerken en Mardijk naar hun genoegen volbracht werd.

Oostenrijk beide en Spanje verheelden hun spijt over het nieuwe verbond niet: de Baron van Heems gaf den Staten te kennen, dat men 't barrière-verdrag nu wel missen kon, daar dit tegen Frankrijk was ingesteld, en zij zich thans met datzelfde Frankrijk hadden verbonden. De Keizer kwam tevens op nieuw met zijn aanspraak van vroeger op de heerlijkheid Anholt, als rijksgebied, te berde. De Koning van Spanje ergerde zich, dat zich vreemdelingen, als Engeland en de Staten, in zijn vermeend recht van troonsopvolging in Frankrijk mengden. Hun tegenstribbeling baatte hun echter evenmin, als de weêrzin, door sommige voorstanders en aanhangers van den Pretendent in Frankrijk, om zijnentwil, en in hun afkeer der strekking van 't verbond, in zijn sluiting betoond. Juist die aanhangers zagen zich in dezen tijd teleurgesteld in een nieuwen kans, dien ze zich gevleid hadden, voor de verwezenlijking hunner hopelooze plannen te erlangen. Twee in dienst van den zweedschen Koning werkzame personen, de Graaf van Gyllenborg, zijn Resident te Londen, en de voor hem heen en weêr trekkende Baron von Görtz, hadden zich moeite gegeven hier en daar schepen aan te koopen, en die naar Gothenburg te zenden, waar ze met achtduizend man voetvolk en vierduizend ruiters bezet, en van den noodigen krijgsvorraad voorzien zouden worden, om dan in 't belang van den Ridder van St. Joris Engeland aan te doen, en den hem toegedachten troon te veroveren. Koning George was dit intusschen, langs een of anderen weg, van ter zij te weten gekomen, en liet nu den 9^{en} February 1717 Gyllenborgs woning omtrent middernacht bezetten en hem zelf met zijn papieren in verzekerde bewaring nemen ¹. Te gelijktijd liet hij ook de Staten verzoeken, den Baron von Görtz, die zich toen in Holland bevond, aan te houden. Zij zouden daarom, 's middags den 19^{en} der maand, twintig man van de lijfwacht naar het huis waar hij in den Haag gewoonlijk verbleef; daar hij echter juist een paar uur te voren naar Amsterdam vertrokken was, konden zij alleen een van zijn secretarissen, Gyllenborg's jonger broeder, doen vatten en naar hun kasteleinie, als

¹ Zie de *Brieven, die de Graaf van Gyllenborg, de Baron Görtz, de Baron Sparre, en anderen aan malkander geschreven hebben, enz. in 't Frans en Engels te Londen, op order van den Koning, gedrukt. T'Amsterdam by J. van Egmont, op de Reguliersbreêstraat, in de nieuwe druckery, 1717.*

gevangene, vervoeren. De engelsche resident Leathes ging daarop terstond zelf naar Amsterdam, waar de Baron bij een zweedsch koopman plag te huizen, doch vond, toen hij hem daar den volgenden dag kwam opsporen, hem reeds naar Arnhem vertrokken. Een vlugge renbode, dezelfde Willem Vleertman, die tijdens den oorlog reeds nutte diensten gedaan had, zette hem toen in allerijl na, en wist hem met zijn secretaris Stambke, daar in handen te krijgen, en twee kistjens met geheime papieren tevens te bemachtigen. Hij en zijn beide secretarissen werden nu, op last der Staten, in hechtenis gehouden, hoe zich daartegen ook de zweedsche gezantschapssecretaris mocht verzetten. Nauwlijks had men intusschen te Stokholm van Gyllenborg's gevangenneming bericht gekregen, of men verzekerde er zich van den engelschen resident Jackson, terwijl men dien der Staten, Rumpf, het hof ontzei. Koning Karel van Zweden bleef onderwijl op de vrijlating der gevangenen in Holland aandringen, en toen men zich daar op het verbond met Groot-Brittanje beriep, dat niet veroorloofde, lieden op vrije voeten te stellen, die aanslagen tegen de britsche kroon smeedden, nam hij het besluit, den hollandschen koopvaarders paspoorten naar Zweden te weigeren, zoolang de Baron van Görtz niet was losgelaten. Hij liet trouwens niet af, te betuigen, dat hij persoonlijk buiten die oorlog- en invalsplannen van zijn beide dienaars stond, en gaf daar vervolgens, op aandrang van Frankrijk, dat hem met Engeland zocht te verzoenen, ook zwart-op-wit de verzekering van. Hij verklaarde, er ook in de verste verte niet aan gedacht te hebben, troepen naar Groot-Brittanje in te schepen, om er den Pretendent meê te ondersteunen, en koning George te bevechten.

De Staten, daarvan kennis gekregen hebbende, toonden zich genegen, Görtz en zijn secretarissen weêr te ontslaan, doch stuitten daarbij aanvankelijk op den tegenstand van den britschen gezant. Weinig weken later gaf koning George echter toe, en berustte in de vrijlating van Görtz, mits hem 't verblijf in Nederland ontzegd, en hij naar Zweden vervoerd werd. Door fransche bemiddeling werd men 't ten slotte eens, dat de te Londen gekerkerde Gyllenborg op een fregat van daar naar de Maas zou worden gebracht, waar Görtz dan aan boord zou komen, en beiden naar Zweden vervoerd worden; hetzelfde fregat zou Jackson uit Stokholm meê terugbrengen, terwijl de papieren, bij beide samenspanners gevonden, den Koning van Zweden verzegeld zouden worden overhandigd. De geldersche Staten, door den sleeswijk-holsteinschen gezant, Reventlau, aangezocht, ontsloegen echter, op eigen gezag, Görtz bij besluit van 3 July uit zijn kerker, mits Reventlau borg bleef, dat hij onmiddelijk naar Zweden terugkeerde. Vóór zijn afreis uit Gelderland had hij intusschen op 't Loo nog dat onderhoud met den Tsaar, waarvan boven sprake was, doch keerde kort daarop, met beide secretarissen, naar Stokholm. Bij de kennisgeving hunner bevrijding aan Koning Karel, schreven de Staten tevens, met eenig vertrouwen nu den wensch te uiten, dat de scheepvaart hunner onderzaten van zweedsche zij voortaan

minder belemmerd zou worden. Het bleef daarmede echter voorloopig bij 't oude. Ook met Denemarken had men 't daarover in dezen tijd nog te kwaad. Nederlandsche schepen en goederen werden van tijd tot tijd in de Sont aangehouden en in beslag genomen, en een nederlandsch koopvaarder was nog dezer dagen, bij 't uitzeilen van de Sont, door een kustvaarder met scherp beschoten, omdat hij, als deze beweerde, niet voor hem had willen strijken; terwijl de man zelf betuigde, dat hij alleen door den harden wind belet was, dit spoedig genoeg te doen, en, nadat hij gestreken had, nog tweemaal beschoten was. Achterstallige schuld aan Denemarken voor diensten hun in den oorlog bewezen, beloofden de Staten zoo spoedig hun doenbaar zou zijn te vereffenen, doch meenden dat de deensche Koning zijn eischen op dit punt wel wat overdreef.

Minder vreedzaam dan deze kleine geschillen aan de Sont, waren in de Middellandsche zee de toenemende oneenigheden met de in 1712 bevredigde Algerijnen, die na slechts drie jaar zich op nieuw openlijk te weer stelden, naar aanleiding der vertraagde lossing van de vrij talrijke nederlandsche slaven. Schraalheid van 's Lands kas had daar het hare toe bijgedragen, en verhinderde thans ook de Staten, zich bij de hernieuwde vijandelijkheden behoorlijk uit te rusten. Met Marocco verbonden, was Algiers, in Maart 1716, weêr begonnen op de nederlandsche koopvaarders in de Middellandsche zee jacht te maken, zonder zich daarin vooreerst nog krachtdadig te zien tegengaan. Halve maatregelen was alles wat de Staten zich konden veroorloven, door den ingezetenen te vergunnen, op hun eigen kosten schepen ter kaap tegen barbaarsche zeeroovers uit te rusten, met toezegging eener belooning aan hen, dien 't gelukken mocht, een of meer van hun vaartuigen te vermeesteren, op strand te jagen, of te vernielen; terwijl voorts de wat in onbruik geraakte verordeningen omtrent de wapening der Levantvaarders werden vernieuwd. Al bleef een en ander niet geheel zonder enig gevolg, het was natuurlijk onvoldoende den overmoed der roofzieke Africanen, die zich zoo zwak zagen te keer gaan, te fnuiken. Ook een beroep der Staten op Sultan Achmet te Constantinopel, als Opperheer der Geloovigen, baatte niet, daar men zich daar weinig om bekreunde. Zijn uitdrukkelijk bevel, de genomen schepen, goederen, en slaven schadeloos terug te geven, kwam men evenmin na, als de overkomst, op zijn opontbod, van eenigen hunner naar Smyrna, om over den vrede te beraadslagen, tot eenige uitkomst leidde¹. De Staten begrepen daarom eindelijk, ook zelf althans iets krachtiger te moeten optreden, en gaven den Schout-bij-nacht Bodaan, die in 1717 met drie oorlogschepen de hollandsche koopvaarders naar Spanje en Portugal was gaan geleiden, last, alle mogelijke afbreuk aan de Algerijnen en Maroccanen, en onder de laatsten vooral die van Saleh, toe te brengen, en zoo mogelijk zelf naar

¹ Zie daarover van Wijn's *Bijvoegselen*, enz. XVIII bl. 30 en v.

² Aldaar, bl. 31.

Algiers te stevenen, of 't een zijner kapiteins te laten doen. Hij ontving dien last echter te laat, om er gevolg aan te kunnen geven. Zijne koopvaarders veilig naar Cadix gebracht hebbende, had hij namelijk begrepen best te doen, met zijn beide kapiteins, Akersloot en Cau, door de Straat van Gibraltar, naar de Zuidoostkust van Spanje te zeilen, om daar nog een poos te kruisen. Weldra kreeg hij er nu een viertal Algerijnen in 't oog, met welke Akersloot zelfs eenige schoten wisselde, doch die ten slotte hem toch te vlug af bleken, en aan alle verdere vervolging wisten te ontsnappen. Hij bleef daarop nog tot 10 Jan. 1718 kruisende, om toen, van den gunstigen wind gebruik makende, zijn koopvaarders weêr op te gaan zoeken en huiswaarts te geleiden. Vijf of zes dagen later, in den nacht van 23 op 24 Jan., ontmoetten hem echter geen Algerijnen of Maroccanen, maar twee spaansche schepen van oorlog, onder den Markgraaf de Torres, die hem en de zijnen «door groote dommigheid», als hij den Staten meldde, voor Turken aanzagen, op welke zij nu maar aanstonds met scherp begonnen te schieten; met dat gevolg, dat er weldra een bloedig gevecht ontstond, dat wel twee uur aanhield, vóór de Spanjaards hun vergissing bespeurden, en De Torres zich, beter laat nog dan nooit, over zijn overijling verontschuldigde. Deze had intuschen aan twee hollandsche zeelui, waaronder de zoon van wijlen den Schout-bij-nacht De Veth, het leven gekost, terwijl verscheiden andere zwaar gekwetst waren. Beide schepen van Bodaans kapiteins waren daarbij te veel beschadigd, om hen — naar den wensch der Staten — naar Algiers te zenden, terwijl hij zelf zich zoo spoedig mogelijk naar de hem wachtende koopvaarders moest haasten¹.

Met October 1716 waren de leden der buitengewone Staatsvergadering in den Haag bij elkaâr gekomen; niet in vollen getale evenwel, daar Stad-en-Landen er zich nog niet omtrent verklaard had. Daar toch waren Landen en Stad, als naar gewoonte, oneens, en gaven geen gehoor aan het tot hen gericht verzoek der overige provinciën, zich althans voor deze aangelegenheid eendrachtig te toonen. Sommigen verlangden, nu zonder hen maar met de beraadslaging aan te vangen. Omtrent de plaats waar, heerschte eenig verschil; doch Heinsius opmerkende, dat zoowel Overijsel, waarvan de eerste aandrang was uitgegaan, als de algemeene Staten, in hun bijeenroeping, uitdrukkelijk minder omslag dan in 1651 begeerd hadden, gaf als zijn bescheiden meening te kennen, dat men dus zeker best zou doen, in de gewone vergaderzaal der Staten saam te komen. Werd daardoor wellicht de gewone gang van zaken wat belemmerd, dan kon men de buitengewone aangelegenheden aan eenige gemachtigden opdragen, om er aan de Generaliteit omtrent te berichten, en deze dan te laten besluiten. Eenigen wierpen het denkbeeld op, afgevaardigden uit den Staatsraad tot bijwoning der beraadslagingen uit te noodigen, daar men ook over 't krijgsvolk en de

¹ Zie zijn bij De Jonge (*Gesch. van 't Nederl. Zeewezen*, t. pl.) bl. 116 aangehaald schrijven

geldmiddelen te handelen had; anderen echter brachten daartegen in, dat men ook omtrent andere dingen beraadslagen zou, met welke die Raad niets te maken had. Tot besluit op dit punt kwam men echter, ook door 't afwezen van Stad-en-Landen, niet. Daarop brachten enkelen de zaak der posterijen ter sprake, van welke, bij de tegenwoordige inrichting, vooral in Holland, al het voordeel aan dezen en genen persoon in de steden bleef, terwijl men dat liever in de zoo berooide Landskas zag vloeyen; twee miljoen minstens achtte men daar 's jaars uit te halen. De stad Rotterdam had daarin den weg gewezen, door de inkomsten der posterij in de Stadskas te brengen, en het postmeesterschap tegen een jaarlijksch inkomen te laten waarnemen. De groote steden van Holland wilden daar evenwel niet van hooren, daar men er het postmeesterschap, als een geldgevend baantjen, aan de voornaamste regeeringspersonen plag te begeben, en deze zich niet geroepen vonden, daarvan af te zien voor 't gemeene best. Naar aanleiding van een verzoekschrift der geldersche Synode, nam men in overweging, om, gelijk reeds in Overijsel geschiedde, orde te stellen op de gemengde huwelijken van Hervormden en Roomschen, door niet toe te laten, dat ze plaats grepen zonder voorafgaande verklaring van laatstgemelden, nimmer eenig geloofsbezwaar te zullen opwerpen omtrent de opvoeding, en de kinderen te doopen en groot te brengen naar de hervormde kerkbegrippen. Holland stelde dit punt echter met eenige andere in handen van Gecommitteerden, om er later omtrent te berichten. Ook over 't krijgsvolk werd voorloopig reeds een en ander gezegd, daar eenige provinciën, bij den berooiden staat van haar geldmiddelen, dat liefst aanmerkelijk verminderd zagen.

De eigenlijke vergadering werd intusschen eerst den 23^{en} November geopend. Overijsel zat toen voor, en Adolf Hendrik, Graaf van Rechteren-Almelo, die daar juist de man was geweest, van wien de hoofdaandrang tot het bijeenroepen der vergadering was gekomen, hield nu een plechtige toespraak, in welke hij voornamelijk tot eendracht onder de vergaderden, gelijk hunne provinciën, opwekte. Hij vergat daarbij tevens niet, een punt aan te roeren, dat in 't vorige jaar, tot ernstige beraadslagingen geleid en ten slotte zelfs een besluit der Staten had uitgelokt: het aannemen van verboden geschenken. Hij zelf had ook dáárin de hoofdrol gespeeld, en de Staten van Overijsel genoopt, er aan de algemeene over te schrijven; Utrecht had dat voorbeeld gevolgd, en zoo was er in December 1715 een placaat uitgevaardigd, waar de leden der Staten en van den Staatstraad, die der Rekenkamer en der Admiraliteiten, de Raden van Brabant en Vlaanderen, der Wet in de Generaliteitslanden, de Bewindhebbers in de Oost- en West-indische Maatschappij, enz. beloven moesten zich naar te gedragen. Nogmaals wees Rechteren thans op 't belang dier zaak, en hoe raadzaam het was zich aan dat besluit te houden, reeds met het oog op het volk alleen, dat zich daardoor van de eerlijkheid zijner Regenten overtuigen kon, anders maar al te licht in verdenking gebracht, wanneer men wat nieuws in den zin had. Toen daarop het punt der krijgs-

macht, in verband met de geldmiddelen, ter tafel kwam, drongen verschillende Provinciën op vermindering aan, zich ten overvloede beroepende op 't gevoelen van den oostenrijkschen Staatsdienaar, Prié, zelf, die gezegd had, dat men zooveel manschappen in de *barrière*-steden niet noodig had. Een paar andere, Gelderland en Overijssel, meenden echter, dat men eer aan vermeerdering dan vermindering te denken had, en Utrecht en Friesland, dat erkennende, beriepen zich op hun kennelijk onvermogen. Om daarvan te doen blijken, werd hun nu verzocht, den staat hunner inkomsten en uitgaven open te leggen, en zij bleven daar vervolgens niet in achter. Stad- en Landen had nog altijd geen afgevaardigden gezonden, noch zijn gewonen Statenleden een lastbrief voor de buitengewone vergadering gegeven. Het bleef daarom natuurlijk ook van de voorzitting verstoken, en deze werd nog een week aan Rechteren, voor Overijssel, gelaten. Op voorstel van Gelderland werd daarna den Raad van State opgedragen, een staat der achterstallen van de verschillende Provinciën over te leggen. Bij die overlegging verklaarde de Raad echter tevens van gevoelen te wezen, dat men het aantal troepen niet moest verminderen, en dat om zoo dringende redenen, dat er niet ééne der Provinciën tegen opkwam. Het was nu alleen maar de vraag, hoe daarvoor 't benodigde geld te vinden. Het best, meenden eenigen, zou zijn, de uitgaven en onkosten te besnoeyen; men deed in dit opzicht zelfs uitkomen, hoe er jaarwedden op den staat van oorlog vermeld werden voor posten, welker bekleeders reeds ter ziele waren; waarom men dan ook den Staatsraad last gaf, daar voortaan op te letten. Gelderland drong er op aan, dat Holland zijn lijfwacht te voet geen hooger soldy dan 't gewone voetvolk zou toekennen. Tot een besluit kwam 't echter ook op dit punt niet. De Raad van State was er inmiddels aanspraak op gaan maken, in vollen getale ter vergadering te komen, en aan de beraadslagingen deel te nemen; het meerendeel der vergaderden wilde daar echter niet in treden; een punt van verschil, dat tot veel tijdroovend gehaspel aanleiding gaf. Geen minder vertraging werd door 't gemis van volstreckte volmacht bij de afgevaardigden van eenige Provinciën veroorzaakt, met welke nu aanhoudend ruggespraak vereischt werd. Om in 't geldgebrek te voorzien, zag men zich gedrongen, op voorgang van Holland, de schuldbrieven der Generaliteit met één ten honderd te bezwaren; Gelderland wist intusschen door te zetten, dat dit slechts voor een drietal jaren zou zijn. Klachten bleven ook zoo evenwel niet uit, en dat niet van 's Lands inwoners alleen, maar ook van 't buitenland, voor zoo ver men er met deze bezwaarde stukken gezegend was. Met name richtte zich de koning van Pruisen, voor zijne in dit geval verkeerende onderdanen, tot de Staten met een lang niet malsch schrijven, in 't welk hij er hen op wees, hoe de buitenlanders «hun geld aan de Staten hadden toevertrouwd, in de goede verwachting, dat hun schuldbrieven, volgens belofte, niet bezwaard zouden worden». Hij verklaarde, dat hij, bleef die bezwaring in stand, zich genoodzaakt zou zien,

«langs een of ander weg, schâvergoeding voor zijn onderdanen, te zoeken». De Staten gaven hem echter beleefdelyk ten antwoord, dat alleen de droevige noodzakelykheid hen verplicht had, tot dezen maatregel, voor een korten tijd, hun toevlucht te nemen. Aan de regeering van Kleef, die zich mede bij hen bezwaard had, gaven zij tevens onbewimpeld te kennen, «dat buitenlanders niet boven de eigen ingezetenen bevoorrecht mochten worden, en gelijke lasten moesten dragen». Met andere buitenlanders, in de zwitserse Alpen gevestigd, raakten zij over den maatregel aan 't haspelen, tot ontlasting der achterlijke provinciën genomen. Om deze toch niet al te veel met krijgsuitgaven te belasten, hadden zij namelyk besloten, zich, zoo mogelijk, van eenige hooger dan 't ander voetvolk bezoldigde zwitserse vendels uit Berner- en Graubunderland te ontdoen. Daar men echter met de regeering van beide Cantons overeen gekomen was, die vendels hunner landskinderen ook na den vrede in dienst te houden, kwamen met name die van Bern daar ernstig tegen op, zich op de aangegane overeenkomst beroepende. De Staten verontschuldigten zich met te zeggen, dat zij, bij 't aangaan daarvan, vertrouwd hadden, meer troepen in dienst te kunnen houden, dan hun thans, om geldelijke redenen, mogelijk was gebleken, en dat zij dus wel een deel dier troepen moesten afdanken. Zoo wisten zij 't gedaan te krijgen, dat acht van de 24 berner vendels naar huis werden gezonden, en 't getal manschappen der 16 andere ook nog wat verminderd werd. De gansche krijgsmacht te land werd daardoor op even 34,000 man gebracht; niet zonder tegenstribbeling trouwens van eenige gewesten; terwijl Zeeland er zich zelfs uitdrukkellyk tegen verklaarde, en het haar zusterprovinciën zeer ten kwade duidde, dat zij er bij overstemming toe besloten hadden.

De oneenigheid op dit punt, gelijk vervolgens op dat over de dwangmiddelen, tegen de achterstallige gewesten te bezigen, om ze tot eindelyke afdoening te noopen, was niet zeer bevorderlyk voor de bespoediging der beraadslaging. Sommige provinciën, wien dit begon te vervelen, drongen daarom dan ook op scheiding aan; andere echter verklaarden zich daartegen, en zoo bleef men nog den ganschen zomer door harrewarren, om eerst met half September uiteen te gaan. Nagenoeg onverrichter zake dus, en wel om nu ook voor de algemeene Staten de ondeugende volksrijmen waar te maken, reeds geruimen tijd omtrent de Statenvergaderingen van Holland in omloop:

Zij komen bij paren,
Om te vergâren
In den Haag;
Zij zijn er zoo graag:
Zij drinken een glas,
Zij pissen een plas,
En laten de zaak zooals zij was.

¹ *Lat. en Ned. Keurdickten*, t. pl. bl. 27.

Zondags absent,
 Maandags in 't logement,
 Dinsdags present,
 Woensdags compleet,
 Donderdags niet gereed,
 Vrijdags niets gedaan,
 Saterdags naar huis gegaan.

Anderhalve maand na 't scheiden der buitengewone, maar — in spijt Van Slingelandts dringende vertoogen, die toch vooral te haren dienste waren opgesteld — geest- en werkelooze vergadering, werd in eenige hollandsche plaatsen, ter viering van het tweede eeuwfeest zijner Kerkhervorming, een man herdacht, die, door den edelsten geest gedreven, even doortastend in zijn wakker streven was geweest, als de Staten zich in 't hun opgedragen werk onverschillig en flauwhartig getoond hadden. In Haarlem en Den Haag o. a. traden de voorgangers der luthersche gemeente, Manné en Van Garel, op den 31^{en} October voor hun «lieftallige gemeente en een zeer grooten toevloed van allerlei gezinthen» ¹ op, om den kloeken Wittenberger en zijn doeltreffend verzet voor hun herinnering te verlevendigen. «Weg, Vagevuur en Aflaatsprullen, Lutherus voerde een hooger merk!» juichte men met hen, en herdacht:

Als 't Kristendom weleer was onderdrukt van Romen,
 Met leugens en bedrog verbijsterd en vermomd,
 Is Luther als een held des Heeren voortgekomen,
 En heeft met pen en tong den Antikrist verstomd ²;

en hoe:

(Die) Luther was de man, Die moedig tegen Romen
 Zich zette, ofschoon den ban Op zich zag nederkomen;
 Als Tetsel had gesteld Zijn kraam om geld te koop,
 Smeet Luther, als een held, Den Aflaat overhoop ³.

Zoo blij deze kerkelijke gedenkdag voor elk Geuzenhart was, zoo jammervol zouden daarentegen, een kleine twee maanden later, de dagen van Kerstmis voor tal van nederlandsche burgers en boeren zijn, als de hen steeds bestokende baren, door den stormwind opgezweept, hun zeedijken doorbraken en hun landerijen en woonsteden over- en binnenstroomden. Reeds van 't begin der maand was men, bij 't opsteken van den

¹ Zie *Het tweede lutherse Jubelfeest in de Lutherse Nieuwe Kerk tot Haarlem*, enz. door Joh. Herm. Manné (Te Haarlem, gedrukt by Mozes van Hulkenroy, aan de Markt in Laurens Koster, 1717). ² Ald. bl. 18.

³ *Ter Gedagtenis van het tweede Jubelfeest*, enz. door S. Schröder, achter *De machtige hand Gods in Israëls Verlossing uyt Egypten voorgesteld in een leerreden*, enz. door Herm. van Garel (In 's Gravenhage, gedr. voor den auther, en zijn te bekomen by Ger. Winterswijk boekv. in de Schoolstraat, in de Vijf Vocalen).

wind, het ergste begonnen te vreezen; en toen hij zich daarna, met de onstuimigste woede eerst uit het Zuiden en Zuidwesten verhief, om daarop eensklaps naar 't Noordwesten te schieten, bleken op den eersten en tweeden Kerstdag de dijken niet tegen de zwalpende baren bestand. «O Kerstnacht», mocht men, zich Vondels schoonen reizang herinnerende, met den gemoedelijken Spinniker ¹ weeklagen:

O, Kerstnacht, schooner dan de dagen
 Voorheen — omdat u de oude tijd
 Ter blijder feest heeft ingewijd —
 Nu naarder dan de naaste nachten;
 Hoe wordt de vreugd, die wij verwachtten
 Op 't nadren van uw dag, gestoord! —

Hoor, hoor, wat buldrende geluiden
 Vervullen lucht en ooren! Ach! —

.....
 Een stormwind is het, doch waaronder
 Te mets de klaterende donder
 Met felle slagen kraakt en raast.

.....
 Staat vast nu, hemelhooge duinen,
 Staat vast alomme, dam en dijk!
 Het pekel zwalpt afgrijselijk
 En geeselt uw verheven kruinen,
 Dat alles daverd, schudt, en kraakt!

.....
 Daar storten de opgekruide baren
 Den Slaper ² over met geweld,
 Dat al het land in 't water stelt
 Rondom de stad aan 't oude Sparen;
 Daar staat de hooge dijk in lij
 Bij Amsteldam, en dreigt te breken;
 De steenen beer is schier bezweken
 Door 't fel geklots van 't woedend Y.

De assendelfsche dijk brak op zes plaatsen door, zoodat van Zaandam tot Avenhorn meest alle dorpen onder water raakten; slechts het wat hooger gelegen Schermer-eiland, met de dorpen Rijk, Graft, en Schermerhorn, bleef vrij; ook de dijken van

¹ Zie *Gods Gerichten op aarde, vertoond in den schrikkelijken storm en hoogen waterfloed op den 25^{en} en 26^{en} van Wintermaand*, enz. door Adr. Spinuiker en Fr. Krajestein (Te Haarlem, gedrukt bij Isaäk Enschedé, boekdrukker in de Frankestraat).

² «Den zwaren dijk tusschen Sparendam en Zantpoort, zoodanig overstroomd, dat zelf in Haarlem op eenige plaatsen het water over de straten en in de huizen liep, en de Liebrug tusschen deese stad en Amsteldam voor een groot deel wierd weggerukt». (Ald. bl. 6, aant. ¹).

Beemster, Schermer, Purmer, en Wormer hielden zich goed. In Friesland liepen Ferwerderadeel, Oost- en Westdongeradeel, en Kollumerland voor 't grootste deel onverhoeds onder, zoodat er ettelijke beesten en enkele menschen verdronken. Erger nog werd Groningerland geteisterd, en zelfs in de stad stond er 't water nog vier voet hooger, dan in 1686. Tusschen de 14 en 15,000 huizen bleken er, na den afloop, omvergespoeld, en meer dan 2000 menschen, ruim 14,000 runderen en paarden, en over de 22,000 schapen en varkens verdronken. «Ach!» zuchtte Spinniker:

Ach, is hier Noachs eeuw herboren,
En moet het al, wat leven voedt,
In zulk een opgezwollen vloed
Te zaam verdrinken en versmoren!

«Wie ziet dit water aan, die niet tot water smelt?» vraagde een ander deelnemend landgenoot, de geletterde Dr. Ludolf Smits¹, en liet in zijn Treurrijm op de Watersnood, den door zooveel nats overstelpten landman God om genade smeken:

Genade! roept de boer, in 't midden van de baren,
Genade, Vader! ach, al zijn mijn misdaân groot,
Al bracht het veeverlies mij geensins tot bedaren,
Denk, denk, wij menschen zijn, en help ons uit den nood!²

Tot in Oostfriesland niet alleen, maar ook verder op, strekte zich, langs de gansche zeekust, tot Zweden en Denemarken toe, de overstroming uit; «en», als Spinniker schreef,

En laat ik 't oog terugge dwalen
Door 't Zuidermeer naar d'IJselkant,
Hier zie ik Zwol en ginder Kampen
Aan 't worstlen met gelijke rampen,
En al het omgelegen land
Helaas! te deerlijk overzwemmen
Van 't bruischend zeenat, niet te temmen!

Slechts Zuidholland en Zeeland hadden minder schâ geleden. Bij Dordrecht waren maar drie kleine polders ondergelopen, en op Overflakkee alleen die van Ooltjensplaat. Op Schouwen steeg het water op geen anderhalven voet na zoo hoog als in 1705³.

Als gewoonlijk gaf ook deze waterramp weêr aanleiding tot meer dan een boetzang en opwekkingsrijm tot inkeer en beterschap van alle maatschappelijke en persoonlijke zonden en wandaden. Buiten Spinneker, die in ontzetting uitriep:

¹ Zie de *Diluviana of Daghlooper der nederlandsche waternooden* van 793 - 1717 (Amsteldam, by H. Van der Gaete, hoek Vygendam en Warmoesstraat, 1718). ² Ald. bl. 15.

³ *Europ. Mercurius* van 't eerste halfjaar van 1718, bl. 39 en vv.; verg. het *Relaas van de meeste ongelukken, die er zijn geschied door de hooge Watervloed, op den 24, 25, en 26 Dec. 1717*, (T'Amsterdam, by Jac. van Egmont, 1718).

Maar, lieve God, wat grouweldaden
 Waarom ooit volk zich vond beladen
 Met plagen van Uw strenge hand,
 Zijn niet alleen hier niet bedreven
 Maar zelfs ten hoogsten top geheven! ¹ —

deden zich o. a. ook zekere Centen en H. F. hooren: «Ziet gij», vraagde de eerste zijn medeburgers:

Ziet gij uw Land rondom in treurig rouwgewaad
 En kunt gij dan nog niet uit uw bedroefden staat
 Uit deze plaag op plaag, die zichtbre wonderwerken,
 Des Hoogsten grimmigheid en slaande roê bemerken,
 Dan zijt ge, o Neêrlands volk, gewislijk stekeblind! ²

terwijl de ander, met de vermakelijkste hoogdravendheid, galmde:

Treur Neêrlands volk van hooge en lage staat!
 Werp weg uw tooi, leg af uw pronksieraad!
 Klaagvrouwen, op! Schiet aan het rouwgewaad!
 Op, wringt uw handen!
 Uw heupen klopt en trommelt op uw borst!
 Ontsluit der oogen bron, wijl 't Land, bemorst
 Met smet op smet, de wraak van d'Oppervorst
 Op 't felst doet branden!
 Bluscht, bluscht die vlam door 't brakke tranennat!
 Loop toe, wie ooit verstand van kermen had,
 Eer 't pekelschuim al de oevers overspat!

 Uw grouweldaân, zij steigerden ten top,
 En wiessen tegen plaag en dreiging op,
 En vergden 't hoogste recht, door 't doodlijk sop
 Die vlam te blusschen!
 O, Vaderland! zijt gij nog niet vermoord,
 Zie dan Gods roede eer u de wraak verstoort; —
 O Land, Land, Land, hoor nogmaals 's Heeren Woord,
 U aangekondigd! ³

¹ *Gods Gerichten*, enz. bl. 23.

² *Gods oordeelen over Nederland in de sterfte van 't rundvee, den zwaren storm, en hoogen Water- vloed*. (Te Amsterdam by Joh. Oosterwijk, 1718).

³ *Treurdigt ter droeviger gedagtenisse van den vreesselyken en verderfelyken Watervloed* (Te Amsterdam by Joh. Darci, 1718). Zie voorts nog W. Buissant de jonge's *Boetbazuin over Nederland* (Haarlem, by Isaak Enschedé), enz.

TWEEDE HOOFDSTUK.

**Viervoudig Verbond. Kerkelijk gehaspel. Windhandel en Actie-
koortsen. Congres van Kamerijk.**

1717 — 1721.

Spanje's eerezuchtige jonge Koningin, die haar onbeduidenden gemaal maar al te zeer naar haar onverstandige grillen wist te leiden, maakte 't den, in Spanje's innerlijk belang, uitwendige rust en vrede verlangenden Alberoni onmogelijk, dien wensch voldoening te verschaffen. Zij drong hem, zijns ondanks, het arme land, dat het geld voor zijn inwendig herstel zooveel beter had kunnen gebruiken, op de onkosten van een nieuwen oorlog te jagen, waarvoor men hem zelf toen aansprakelijk stelde ¹. De duitsche Keizer, in zijn spaansche wenschen weêrstreefd, was nog altijd onwillig gebleven, Koning Filips te erkennen, en deze, niet onnatuurlijk, er op gesteld, hem tot die erkenenis te zien komen. Daarbij kwam de geheime zucht, de aanspraak ook op de fransche troonsopvolging, in spijt der utrechtsche vredesbepalingen, niet te laten varen, maar ze, in verband met die vertraagde erkenning, zoo veel doenlijk te steunen. De in 1745 hervatte oorlog tusschen de Republiek van Venecië en den Sultan had Alberoni genoopt, op Venecië's verzoek om bijstand, een smaldeel uit te rusten, met 's Pausen verlof uit de opbrengst bekostigd eener op de spaansche geestelijkheid gelegde belasting. Dat smaldeel was in zee gestoken en had er het zijne toe bijgebracht, Venecië's sterkten op Korfu tegen den Turk te handhaven en hem

¹ Hoe zeer dit ten onrechte geschiedde, zie naar verschillende bescheiden, vrij wel in 't licht gesteld in *L'Alberoni e la sua dispartita della Spagna. Saggio di studio storico critico per Vincenzo Papa*. Torino, 1876.

van zijn toelig op haar verovering te doen afzien. Inmiddels was echter ook de Keizer in den turkschen oorlog gewikkeld, en deze gelegenheid voor het spaansche koningspaar nu te schoon, om haar niet aan te grijpen, tot bestoking van 's Keizers bezittingen in Italië. Het gelastte daarom Alberoni, in 't geheim alles tot den strijd tegen hem voor te bereiden. Koning George, wien dat ter oore was gekomen, deelde het den Algemeenen Staten in stilte meê, en ook de Regent bleef er niet lang onkundig van. Spanje's gezant in den Haag evenwel, de Markgraaf van Beretti-Landi, sprak het tegen, en zocht het — doch natuurlijk te vergeefs — Heinsius uit het hoofd te praten. Deze neigde daarom gaarne 't oor aan Englands offering van een nadere overeenkomst met Keizer Karel. Onderwijl zette men in Spanje de voorbereidselen niet alleen voort, maar bracht ook weldra zijn opzet ten uitvoer. In 't laatst van July stak de Markgraaf van Lede met een smaldeel schepen, en een kleine 30,000 man landingstroepen, van wal, en stevende naar 't eiland Sardinië, waar hij begon met Cagliari te veroveren, en daarop het geheele, genoegzaam onbezette eiland bemachtigde. Van zijn uitzeilen liet de spaansche Staatssecretaris Grimaldo onmiddelijk, door Spanje's gezanten, aan de verschillende hoven kennis geven. Aan de Staten werd den 20^{en} September door Beretti-Landi, in een afzonderlijke samenkomst met eenige hunder leden, Grimaldo's berichtbrief met de daarin aangevoerde beweegredenen kenbaar gemaakt. Filips liet daarin weten, dat hij, tot bevordering van den vrede, Sicilië en andere italiaansche landstreken afgestaan had, doch alleen onder beding, dat de Keizer zelf het Catalonië en Majorca te zijnen gerieve zou doen; terwijl 's Keizers legeroversten dat niet alleen hadden geweigerd, maar de ingezetenen tot opstand aangezet. Sedert had men de opstandelingen van Napels uit ondersteund, en de Keizer de weigerachtige krijgsoversten beloond. Voor 's Konings Majesteit beleedigende verklaringen waren verspreid geworden, en daarop nog in 't Milaneesche, de spaansche Grootinquisiteur, Molines, die met een pauselijk paspoort van Rome kwam, op last van den keizerlijken Stadhouder in hechtenis genomen; 't geen, tot ergernis der gansche wereld, te Weenen was goedgekeurd. Juist dit laatste had er 't meest toe bijgebracht den Koning te doen besluiten, zich op nieuw tegen den Keizer te wapenen. De Staten, zich voorloopig tot het aanhooren van deze mededeeling bepalende, gaven een week of wat later te kennen, dat zij zich niet in de redenen wilden verdiepen, die Koning Filips tot die vermeestering van Sardinië genoopt hadden, doch hoopten, hij het daarbij nu ook laten zou; zij zouden dan, met hunne bondgenooten van Frankrijk en Engeland, het hunne beproeven, om den gestoorde vrede te herstellen.

Keizer Karel weêrsprak intusschen zijnerzijds Grimaldo's schrijven, en liet zijn tegenbetoog openlijk in druk uitgaan, en Koning Filips, de inmenging der drie verbonden Staten te zijnen nadeele vreezende, maakte zooveel mogelijk alom ruchtbaar, dat hij, met Sardinië tevreden, geen verdere vijandelijkheden plegen zou. De Paus zelf

had trouwens die onderneming afgekeurd en zijn ontevredenheid betuigd, dat men gelden, van de geestelijkheid geprest om de ongeloovigen te bestrijden, was gaan besteden om tegen een Kristenmonarch te velde te trekken. Van Engeland uit ging nu de minister Stanhope naar Madrid, terwijl Cadogan naar den Haag, en de abt Dubois naar Londen kwam, om den vrede te bemiddelen. Stanhope had eenige punten ontworpen, op welke Spanje zich met den Keizer zou kunnen verzoenen; bij de overlegging te Madrid gaf hij tevens van een nieuw Verbond kennis, tusschen den laatsten, Frankrijk, en Engeland te sluiten, en in 't welk men ook de nederlandsche Republiek wilde doen treden. Filips werden drie maanden tijds gesteld, zich daaromtrent te beraden, hij zou echter inmiddels, zoo goed als Keizer Karel, van alle vijandelijkheden moeten afzien. Hij liet dit voorstel echter door Alberoni verwerpen, verlangende in het bezit van Sardinië en Sicilië gesteld te worden, voor welk laatste de Keizer Savoye en een deel van Milaan zou afstaan, terwijl hem zelf tevens nog het vrije uitzicht op de erfopvolging in Toskanen en Parma zou worden gelaten. Zijn schepen waren dan ook reeds op nieuw, onder Lede, uit Barcelona in zee gestoken, en den tweeden July op Sicilië geland. Daar had zich hun bevelhebber eerst van Palermo, daarna van Messina meester gemaakt, en was nu bezig het kasteel van 't laatste te belegeren. Groot-Brittanje, weinig van een minzame bemiddeling alleen verwachtend, had intusschen, in Juny, mede een vloot naar de Middellandse zee gezonden, over welke 't bevel aan den Admiraal George Bing was opgedragen, met last, zoodra hij de Straat bereikte, Koning Filips daarvan te verwittigen. Stanhope maakte er Alberoni opmerkzaam op, hem tevens op de meerdere sterkte der engelsche scheepsmacht wijzende; doch deze gaf hem, namens zijn koninklijken meester, ten antwoord, dat Bing kon handelen, naar hem was voorgeschreven. Bing stevende toen uit de baai van Napels, waar hij voor anker was gaan liggen, naar het bedreigde kasteel van Messina, en kwam er den 9^{en} July in gezicht van den vuurtoren. Twee dagen later had, bij kaap Passaro, een hevig gevecht tusschen zijne en de spaansche vloot plaats, waarbij hij wel — als zich verwachten liet — schitterend zegevierde, doch daarmede niet belette, dat derdehalve maand later het kasteel toch den Spanjaards in handen viel, zoodat deze nu, op drie plaatsen — Sirakuze, Trapani, en Melasso — na, het geheele eiland vermeersterd hadden. De engelsche vloot bleef toen het gansche najaar nog langs de kusten van Sicilië kruisen, om in February 1719 te Port Mahon binnen te loopen.

Voor den Keizer had de turksche oorlog, dank het kriegsbeleid van zijn begaafden veldheer, den gunstigsten loop genomen. Prins Eugenius had den vijand eerst (5 Aug. 1716) bij Peterwaradin ¹, daarna (10 Augustus 1717) bij Belgrado aanzien-

¹ Zie het Volkslied over de *Schlacht bei Peterwardein* ("Wer soll schweigen was ich weisz? Ei Kuraschi, etwas Neu's", enz.) in *Die Hist. Volkslieder*, enz. S. 268.

lijke verliezen toegebracht, en de Sultan was, na den overgang dezer stad ¹, onmiddellijk met een voorslag tot vrede voor den dag gekomen. Zoowel Nederland als Groot-Brittanje hadden daarbij hun bemiddeling aangeboden, onderhandelingen hadden te Passarowitz plaats gegrepen, en waren in den zomer van 1718 door een vrede tusschen den Sultan, Venecië, en den Keizer gevolgd, die den 21^{en} July geteekend werd. Belgrado, Temeswar, en andere walachische plaatsen werden daarbij den Keizer door Turkije afgestaan, en omtrent Venecië bepaald, dat alles zou blijven als 't geweest was.

Die Keizer kreeg daardoor tegen Spanje de handen geheel vrij, en haastte zich nu, den 2^{en} Augustus, het ontworpen Verbond met Koning George en den Regent te sluiten, in 't welk ook de Vereenigde Provinciën geacht werden te zullen deelen, en dat daarom den naam van Viervoudig Verbond of *Quadruple Alliancie* droeg. Het bevatte vooreerst tweederlei vredesontwerp: van den Keizer met den Koning van Spanje en den Koning van Sicilië, en verder een ontwerp van verbond tusschen de vier mogendheden, tot bevestiging der vroeger gemaakte verdragen. Bij 't eerste was bepaald, dat de Keizer in 't bezit van Sardinië zou worden hersteld, hij de bepalingen van den vrede van Utrecht omtrent het troonbezit en de erfopvolging in Spanje en Frankrijk aannam, en hij daarom zelf van alle aanspraak op de spaansche kroon afzag; dat daarentegen de spaansche Koning ten behoeve des Keizers afstand deed van 't geen hem bij den vrede van Utrecht in Italië en in de Nederlanden, met het recht van terugkeer aan Spanje van 't koninklijk Sicilië, was beschikt; dat de Keizer echter bewilligde in de erfopvolging van den oudsten zoon der spaansche Koningin in Toscanen, Parma, en Piacenza, zoo de regeerende Vorsten daar zonder manlijk oir kwamen te sterven; dat Livorno voor altoos vrijhaven bleef; dat de gemelde oudste zoon der Koningin, zoodra hij in 't bezit dier landen gekomen was, van zijn vader daarbij zou krijgen, wat deze van Elba bezat en Portolongone, doch dan — als bezitter van een en ander — ook nimmer Koning van Spanje zou kunnen zijn, of onder voogdij van dien Koning staan; dat de Keizer, de Koningen van Frankrijk en Spanje, en genoemde Prins, tijdens het leven der thans regeerende Vorsten nimmer in hun landen eenige krijgsmacht mochten voeren, en er ten hoogste 6000 ruiters in konden gelegerd worden, om dien Prins de troonsopvolging te verzekeren; dat, in plaats van Sicilië, bij ontstentenis van manlijk oir, Sardinië aan Spanje terug zou komen; dat de Keizer en Spanje, krachtens dat verdrag, elkanders bezittingen beloofden te handhaven. Bij het tweede werd gezegd, dat, uithoofde de afstand van Sicilië aan Savoye, in plaats van den vrede te bevorderen, slechts tot een nieuwen oorlog geleid had, Sicilië door Sardinië vervangen zou worden, en de Keizer dit laatste dus plechtig zou overdragen aan den Koning

¹ Zie aldaar de bekende lustige tweespraak tusschen *Prinz Eugenius und Belgrad* (Belgrad, du schöne Stadt', enz.) S. 275.

PRINS EUGENIUS VAN SAVOYEN.

Lith. Emrich & Binger

van 't eerste, mits het, bij gebreke van manlijk oir, weder aan Spanje terugkwam; dat de Keizer den afstand van Montferrat en een deel van Milaan aan den Koning van Sicilië zou bevestigen; dat hij Sicilië's troonsopvolging in Spanje, bij ontstentenis van manlijk konings-oir daar te lande, zou bekrachtigen; dat Keizer en Koning elkander in 't bezit hunner weêrzijsche staten zouden handhaven.

Het beraamde Viervoudig Verbond bevestigde de vredesverdragen van Utrecht en Bazel, mits het verbond van 1716 tusschen den Keizer en Koning George, en het Drievoudig Verbond van 't jaar 1717 in volle kracht bleven; Frankrijk, Groot-Brittanje, en de Vereenigde Provinciën beloofden den Keizer te zullen handhaven in wat hij in Duitschland, de Nederlanden, of Italië bezat, of, krachtens dit verbond zelf, bezitten zou; dat zij ook geen hulp noch toevlucht zouden verleenen aan wie door den Keizer voor wederspanning werden verklaard. Dezelfde beloften werden door de Vereenigde Gewesten, Groot-Brittanje, en den Keizer aan Frankrijk gedaan, terwijl zij zich mede verbonden de fransche troonsopvolging, gelijk die bij de verdragen was voorgesteld, te handhaven. Hetzelfde beloofden de Keizer, Frankrijk, en de Vereenigde Provinciën omtrent de troonsopvolging in Groot-Brittanje, met name ook tegenover de aanslagen van den zich noemenden Prins van Wallis of zelfs Koning van Engeland. De Keizer, Frankrijk, en Groot-Brittanje verbonden zich, van hunne zij, ook de Vereenigde Gewesten in al hun rechten en bezittingen te handhaven, en geen bijstand of toevlucht te verschaffen aan wie wederspanning door hen werden verklaard. Mocht eene der vier zich verbindende mogendheden vijandelijk aangevallen worden, zoo zouden de overige drie alles aanwenden, om die vijandelijkheden een eind te doen nemen; bleek hun pogen ten dezen echter ijdel, zou men elkander, twee maanden na de eerste aanvraag daartoe, gewapenderhand te hulp komen, en wel de Keizer, Frankrijk, en Groot-Brittanje elk met 8000 man voet- en 4000 man paardvolk, en de Republiek met 4000 man te voet en 2000 man te paard. Die bijstand zou echter ook in schepen of geld kunnen verlangd worden, en werden dan 1000 man voetvolk op 10,000 guldens, 1000 ruiters op 30,000 guldens berekend. De te verleenen bijstand zou ook naar evenredigheid vermeerderd kunnen worden. Andere mogendheden, gelijk met name den Koning van Portugal, behield men zich voor, tot aansluiting bij dit verbond uit te noodigen. Bij vier afzonderlijke punten was nog bepaald, 1. dat, mochten de algemeene Staten bezwaren maken, de zwitsersche troepen, door de verbonden machten in Livorno, Porto Ferrario, Parma en Piacenza te onderhouden, meê te betalen, hun aandeel door den belanghebbenden Koning van Spanje kon worden opgebracht; 2. dat de Keizer Koning Filips niet als Koning van Spanje noch den Hertog van Savoye als Koning van Sicilië of Sardinië kon erkennen, vóór beiden — al werden ze er als zoodanig in genoemd — in dit verdrag waren getreden; 3. dat ook Frankrijk evenzoo alle titels niet kon erkennen, door den Keizer zich in dit verbonds-

ontwerp toegekend; 4. dat het bezigen van 't Latijn daarin niet ten nadeele kon strekken van dat van 't Fransch, bij andere gelegenheden in gebruik.

Belangrijker dan dit viertal waren de twaalf geheime punten, nog aan dit Verbond toegevoegd, en vermeldende, hoe de drie westersche mogendheden, dit ontwerp hebbende voorgelegd aan den Keizer en de Koningen van Spanje en Sicilië, of voortaan liever Sardinië, die Keizer het ten volle had goedgekeurd, en men nu beiden Koningen drie maanden tijds zou gunnen, om het evenzeer aan te nemen, waartoe de drie eerstgemelde mogendheden hun uiterste best zouden doen, hen te bewegen; dat zij echter, bleken hun pogingen daartoe vergeefs, hun krijgsmacht bij die van den Keizer zouden voegen, om beide Koningen tot die aanneming te dwingen, en dat, indien een van hen, voor dat bijstaan van den Keizer, door Spanje of Sardinië werd aangetaast, beide anderen dezen terstond den oorlog zouden verklaren; dat, nam een van beide koningen het aan, hij onder dezelfde verplichting, als de vier bondgenooten, zou liggen; dat, nam Spanje het aan, en stond het dientengevolge Sardinië af, dit door engelsche en nederlandsche manschappen bewaard zou worden, tot Sicilië onderworpen was, en de nieuwe Koning daarvan het met Sardinië verwisseld had; dat, zoo daarentegen de Koning van Sardinië met dien ruil instemde, en Spanje hem afsloeg, de Keizer, door de Staten en Groot-Brittanje ondersteund, Sardinië zou aantasten, en, na de vermeestering, aan den Koning opdragen; doch dat, indien beide Koningen weigerachtig bleken, de Keizer, gelijkewijs bijgestaan, eerst Sicilië en dan Sardinië zou trachten te bemachtigen; terwijl dan Sardinië evenzeer door britsche en staatsche troepen zou bezet worden, tot men zijn Koning er in had doen berusten; dat, vond men zich genoodzaakt, beide Koningen te bevechten, de Keizer genoeg zou moeten nemen met wat hem, bij dit verbond, was toegekend, wat men ook meer mocht vermeesteren; terwijl hij zich nochtans zijn recht voorbehield op wat thans in 't Milancesche door den Koning van Sardinië werd bezeten, en voorts met de overige bondgenooten overeenkwam omtrent den Vorst, dien hij Montferrat en de troonsopvolging in Parma, Piacenza en Toscanen zou kunnen opdragen, 't welk echter geen Vorst uit den huize van Oostenrijk, in 't bezit van italiaansche rijken of staten, mocht zijn; dat intusschen die Keizer, wist hij Sicilië niet meester te worden, ontslagen zou wezen van 't nakomen der verbondsvoorwaarden, met uitzondering van die, welke hem en de drie overige mogendheden onderling aangingen; dat, wyl het hier vermelde wederzijdsche doen van afstand moest strekken om de rust van Europa te bevorderen, zich de Keizer verbond, den zijnen reeds bij voorraad te doen, doch dit eerst openbaar zou gemaakt worden, als de vrede tusschen hem en Koning Filips geteekend was; maar dat, zoo deze weigerde toe te treden, de stukken van 's Keizers afstand den Koning van Groot-Brittanje ter hand zouden gesteld worden, die ze dan den Koning van Frankrijk eerst zou vertoonen, als de Keizer in 't bezit was geraakt

van Sicilië; dat ze daarna evenwel niet alleen vertoond, maar ook in 't licht gegeven zouden worden, 't zij Spanje toetrad of niet; dat zich eindelijk de Keizer verbond, om, bovengemelde drie maanden lang, niets tegen Spanje of Sardinië te zullen aanvangen; een tijdsbestek intusschen, dat men met onderling goedvinden verkorten of verlengen kon.

Dit verbondsonwerp, terstond door de drie ontwerpende Mogendheden, na de aaneming, onderling bekrachtigd, werd den algemeenen Staten eerst na dien tijd kenbaar gemaakt, ofschoon er hun naam zoo uitdrukkelijk in vermeld, en over hun eigen deelneming reeds als beschikt was. Een niet ongegronde vrees voor tijdverlies, wanneer men eerst den langzamen gang van zaken hier te lande, door 't zevenvoudig provinciaal gehaspel, had moeten afwachten, had er vrij natuurlijk die mogendheden toe gedreven, de spoedvereischende zaak maar op deze wijs, buiten die Staten en Provincieën om, door te zetten, daar zij toch hun medewerking wel dringend wenschten en behoefden, doch zich naar hun schoorvoetende en zachtgangige wijze van doen onmogelijk konden richten. Ook nu begonnen de verschillende Provinciën dan ook al aanstonds weêr over de al of niet toetreding te kibbelen. Wel waren er sommigen, die, gelijk Heinsius en Van Slingelandt bijv., de onmiddellijke deelneming aanrieden; anderen echter meenden, dat men zich in die italiaansche vraagstukken, die slechts met gevaar van een nieuwen oorlog dreigden, niet had te mengen, noch zich de zware kosten, die dit verbond zou meêbrengen, op den hals te halen, tegenover de twijfelachtige voordeelen, die er zich voor den Staat van lieten wachten. Deze kon zich door 't drievoudig verbond voldoende gewaarborgd rekenen, en had dit viervoudige daarom in 't minste niet noodig. De handel op Spanje dreigde buitendien, in geval van oorlog, te loor te gaan, en beloofde daarentegen eer zelfs toe te nemen, wanneer Engeland het ging bevechten; ook waren de bevredigingsmiddelen, in zijn bepalingen voorgeslagen, van te gewelddadigen aard, dan dat er een vreedzaam Gemeenebest zich meê kon inlaten. Dergelijke lamlendige beschouwingen werden door den spaanschen gezant, als van zelf spreekt, van harte toegejuicht, en zelfs onder de goêgemeente in vlugschriften door hem aanbevolen; terwijl daarentegen die van Frankrijk en Groot-Brittanje zich alle moeite gaven, de Algemeene Staten tot aansluiting te noopen. Die van Holland bepaalden, na lang dralen, den 15^{en} February 1719 tot de teekening te besluiten, maar over de bekrachtiging nader te beraadslagen, mits Frankrijk verklaarde geen ander verdrag, dan dat van Munster, met Zweden te hebben, dat land, zoolang de noordsche oorlog nog niet uit was, geen onderstand te zullen verleenen, er bij te zullen aandringen op vrijen handel voor de Staten, en zijn eigen havens voor alle kapers gesloten te houden; de dezer zijds toe te zeggen onderstand zou voorts op 2000 voetknechten en 1000 ruiters moeten verminderd, de handhaving der bezittingen van de bondgenooten tot die in Europa bepaald, en de ondersteuning

MR SIMON VAN SLINGELANDT.

niet behoeven geleverd te worden, dan twee maanden na de aanneming van 't verbond, en dan, naar verkiezing, in geld of schepen; men moest ook nooit tot hooger bedrag dan 't genoemde verplicht kunnen worden, en die verplichting zou eerst een aanvang nemen na 't bekrachtigen eener nieuwe overeenkomst omtrent de *barrière*.

Deze laatste was het gevolg der verschillende moeilijkheden, uit het vroegere *barrière*-verdrag ontstaan, welke Prié in last had bij de Staten uit den weg te ruimen. In spijt der tegenkanting van Zeeland, dat de grensscheiding in Staats-Vlaanderen liefst op den bepaalden voet had willen zien blijven, was daarin nu eenige wijziging gebracht, en den 22^{en} December 1718 toen, in den Haag, een vergelijk geteekend, waarbij bepaald werd: dat de grenzen van Staatsvlaanderen voortaan beginnen zouden aan de zee, Noordoostwaarts der geslechte schans Sint Paul, die den Staten, met 10 roeden lands rondom de voorgracht ten Oosten, werd afgestaan; ten Zuiden zou dan een lijn getrokken worden, dwars door 't Hazegras tot den krommen dijk. Het fort Sint Donaas bleef den Staten gegund, mits zijn sluisdeuren in tijd van vrede weggenomen bleven, en de belanghebbenden verlof hadden, de dorpels er van te verlagen tot op de waterpas van die der zwarte sluis. Wat de sluisen te Boekhout aanging, stonden de Staten belanghebbenden toe, die te verleggen ter plaatse waar zij te voren waren. In oorlogstijd stond het den Staten vrij, de noodige posten in de Graafjans- en zijdelingsdijken te bezetten en te versterken; de grenzen om 't Sas zouden zich op ruim 1300 pas van de hoeken der bolwerken uitstrekken. Polder en dorp van den Doel, en de polders van Sint Anne en Kethenesse bleven, tot behoud der Benedenschelde en 't verkeer van Staatsbrabant en Staatsvlaanderen, in 't bezit der Staten. Voor den toegezegden geldelijken onderstand van 500,000 rijksdaalders 's jaars, en zijn achterstallen, werden andere, den zuidnederlandschen ingezetenen meer aangename inkomsten, dan bij 't vorige verdrag, verbonden, en den Staten de voldoening daarvan verzekerd. De betaling der verloopen renten van die opgenomen penningen, ten dienste der thans Oostenrijksche Nederlanden, zou zoodra mogelijk plaats vinden. De Keizer stond den Staten 't geschut en de magazijnen te Venlo, Stevenswaard, en in 't fort Sint Michiel af, tegen de krijgsbehoeften, hem volgens een lijst van 't jaar 1716 overgegeven. De Staten zouden den Keizer terstond na de bekrachtiging van dit vergelijk, de steden en landen hem door Frankrijk afgestaan, in handen geven, en hij hun daarentegen het deel van Vlaanderen inruimen, hun hierbij afgestaan. Voor al 't overige werd het *Barrière*-verdrag bevestigd, terwijl zich Groot-Brittanje verbond, beide overeenkomsten te waarborgen¹.

Van dit laatste rijk meenden de Staten van Holland, bij hun aanbeveling van

¹ Zie de *Conventie gesloten tusschen Z. K. M. en de HH. Staten-gen. der Ver. Nederlanden, aangaande de Barrière*. (*Europ. Mercurius*, op 't eerste halfjaar van 1719, bl. 216).

't Viervoudig Verbond, te moeten verlangen, dat het op 't verzoek der Staten, eene vloot naar de Oostzee zou zenden, ook wanneer zij-zelf zich slechts verbonden, de koopvaarders van beide volken met eenige schepen te begeleiden; dat het Frankrijk zou trachten te bewegen, de vrije scheepvaart door geheel Europa te helpen handhaven; dat het den Keizer zou belezen, Lubeck, Hamburg, en Bremen den handel op Zweden te verbieden, wanneer de Staten zelf raadzaam vonden, dat hun onderzaten te doen; dat het eindelijk, zich met Zweden verdragende, gelijke voordeelen voor de Staten als voor zich bedingen zou. Bij deze zienswijs van Holland sloot zich Friesland weldra aan, en ook Stad en-Landen, Overijssel, en Gelderland gaven er zich voor gewonnen; Utrecht en Zeeland wilden er integendeel niets van weten, en verklaarden er zich ernstig tegen. Intusschen ging de onderhandeling voort. De britsche gezant Whitworth nam de voorwaarden der Staten aan, ook 's Keizers vertegenwoordiger, Pentenrieder, vond er weinig of geen bezwaar in; doch Zeeland bleef zich niet alleen verzetten, maar betuigde ook, het overstemmen van een of meer provinciën in deze gewichtige aangelegenheid als een schennis der Unie te beschouwen. Daarna intusschen begonnen zijne Statenleden van lieverleê tot eene andere zienswijs te neigen, en zich mede niet langer onwillig te toonen, om met Holland en de overige Provinciën meê te gaan. Toen was echter het juiste tijdstip daarvoor verstreken, daar de staat van zaken in 't Zuiden en Noorden van Europa inmiddels geheel veranderd, en Spanje's toch reeds zoo ongunstige oorlogskans voor goed verkeken was.

Van dat Spanje uit had men, terstond na den inval in Sicilië, zich tot Koning Victor Amadeus gewend, om hem tot medewerking tegen den Keizer te tronen. Men bood hem daartoe heel Milaan en 't Milaneesche aan, na welks bemachtiging hij eerst van Sicilië zou behoeven af te zien. Hij vond het echter wel zoo verstandig, vooral na den zeeslag bij Kaap Passaro, zich bij de ontwerpers van 't Viervoudig Verbond aan te sluiten, dat nu den 2^{en} November 1718 van zijnentwege te Londen onderschreven werd; sedert welken tijd hij den koningstitel van Sardinië aannam en voeren bleef. In dezelfde maand nog maakte een gewelddadige dood een einde aan 't meer rumoerig dan vruchtdragend kriegsleven van den zweedschen Koning Karel XII. Nog altoos oorlogende, had hij 't beleg voor Frederikstad in Noorwegen geslagen, doch werd daar in den nacht van 10 op 11 December in de loopgraven door een kogel getroffen, die hem voor goed uit den strijd riep. Zijn dood kostte ook den Baron Görtz het leven, die, van allerlei staatkundige wanbedrijven en geldelijke ontrouw overtuigd, den 2^{en} Maart 1719 te Stokholm onthoofd werd¹. Karel's zuster, Ulrica Eleonora, volgde haar broeder op, onder voorwaarde afstand te doen van de volstrekt koninklijke oppermacht of soevereiniteit, en maakte een klein jaar later vrede met Koning George I, dien zij in

¹ Zie den *Europ. Mercurius* op dit halfjaar, bl. 115, 123, 163.

't bezit van Bremen en Varden bevestigde, en die daarop een verdrag van weérkerige bescherming met haar sloot. Twee maanden later, in January 1720, sloot zij vrede ook met Koning Frederik Willem van Pruisen, wien zij Stettin met de eilandjens Wollin en Usedom en nog enkele andere plaatsen afstond, en met wien zij de Pehne voor 't vervolg als grensstroom van Zweedsch en Pruisisch Pommeren erkende. In Mei daaraan werd haar gemaal, sedert 1715, Prins Frederik van Hessen-Cassel tot Koning van Zweden verklaard; in Juny brachten beiden toen den vrede met Koning Frederik IV van Denemarken tot stand, die de stad Wismar en 't geen hij in Pommeren veroverd had aan Zweden beloofde terug te geven, zoo men voor de zweedsche schepen voortaan van alle vrijdom in de Sont, dien zij tot dusver genoten, wilde afzien. Frankrijk en Groot-Brittanje beloofden tevens den deenschen Koning in 't bezit van 't Hertogdom Sleeswijk te zullen handhaven, van 't welk de Hertog van Holstein-Gottorp ontzet werd. Met Tsaar Peter kwam 't echter eerst in Augustus 1721 tot vrede, waarbij 't grootste gedeelte van Finland weder aan Zweden werd ingeruimd, doch Lijf-Goth- en Ingermanland, een deel van Carliën en 't leen van Wyborg, met de steden en sterkten van Riga, Dunamunde, Pernau, Reval, Dorpat, Nerva, Wyborg, Kesholm, en de eilandjens Oesel, Dagö, Moen, enz. aan Rusland werden gelaten.

Toen de zaken in Italic tegenliepen, zocht men, van spaansche zij, Groot-Brittanje en Frankrijk op eigen erf te bestoken. In 't laatste trachtte men, met toedoen der ontevreden staatspartij, een omwenteling tot stand te brengen, bij welke men zich voorstelde, den Regent op te lichten en zich van het jonge koninkjen meester te maken, om dan door 't Parlement een nieuwe orde op de regeering te stellen. Van Groot-Brittanje uit werden de Regent en Dubois daaromtrent gewaarschuwd, die zich nu weldra van de ware toedracht der zaken overtuigden, en de verdachte personen in 't oog hielden. De voornaamste daarvan waren de Hertog en Hertogin du Maine, en de spaansche gezant van napolitaansche herkomst, Antonio Giudice, Prins van Celamare, die door den abt van Pontecarrero geheime brieven naar Madrid overmaakte. In 't laatst van 1718 in een postkoets uit Parijs gereden, wilde 't ongeluk, dat deze koets nog vóór de eerste pleisterplaats brak, en de abt, bij die gelegenheid, zooveel bezorgdheid voor zijn reiszak liet blijken, dat hij de achterdocht van den postrijder wekte. Deze maakte daar bij zijn terugkeer onmiddellijk gerucht van, en de abt werd nu van regeeringswegen nagezet en te Poitiers achterhaald. Zijn reiszak werd hem afhandig gemaakt en te Parijs onderzocht; zij bleek toen twee brieven van den gezant te bevatten, die, met hun bijlagen, het geheele plan aan den dag brachten. De gezant werd daarop met al zijn papieren in verzekerde bewaring genomen, en de belangrijkste der laatste in druk gegeven. De hertog du Maine werd op 't kasteel te Dourlans, in Picardië, in hechtenis gehouden, de hertogin op dat van Dijon; de Cardinaal van Polignac, die mede in de zaak gemengd bleek, werd naar zijn abdij van Auchin verbannen,

en vier edellui uit Bretagne moesten er met hun hoofd voor boeten. Cellamare bleef niet lang gevangen, maar werd, onder zorgvuldige bewaking, naar de spaansche grenzen gevoerd, en aan Spanje zelf nu, met het begin van 1719, den oorlog verklaard. De hertog van Berwick trok daarop, met een legermacht van 36,000 man, naar de grenzen, nam de zeestad Passage in, vernielde een viertal schepen, dat er op stapel stond, en ging daarop Fontarabië belegeren, dat zich half Juny bij verdrag aan hem overgaf, daar Koning Filips voor 't ontzet te laat kwam. Daar deze weigerde in 't Drievoudig Verbond toe te treden, zette Berwick zijn veroveringstocht voort, door ook Sint Sebastiaan te vermeesteren; terwijl een bende Franschen, door een paar honderd engelsche matrozen bijgestaan, zich van Porto Antonio meester maakte, en daar twee groote oorlogschepen verbrandde.

In Groot-Brittanje zocht men, te kwader uur, den deerniswaarden ridder van Sint Joris op nieuw een inval te doen beproeven; de Koning daarvan lucht bekomende, riep in den herfst van 1718 het Parlement bijeen, en vraagde gelden voor den oorlog tegen Spanje, die hem weldra in 't Lagerhuis werden toegestaan. Die oorlog werd daarop tegen Kerstmis verklaard. De engelsche Pretendent was inmiddels, in Maart 1719, uit Italië in 't geheim naar Madrid gekomen, waar zijn zaakgelastigde na 't afscheid van Bolingbroke, de Hertog van Ormond, reeds vertoefde. Te Cadix waren twee groote oorlogsbodems met tal van andere, vol manschap en krijgsbehoeften, in gereedheid gebracht, op welke toen Ormond, als Kapitein-generaal van Filips, zee koos en naar Engeland koersde. Eene nieuwe *armada* dus, op de verovering van Groot-Brittanje uit, doch die haast even ongelukkig, als de vroegere, van de reis zou komen. Eene verklaring van Filips, door Ormond in tal van exemplaren meêgenomen, en die bij de aankomst verspreid moest worden, deelde den belangstellenden meê, hoe de spaansche Koning had voorgenomen den van zijn troon geweerden britschen bij te staan, geen den minsten twijfel koesterend, of Groot-Brittanje's getrouwe ingezetenen zouden dat voorneemen begunstigen. Daar Koning George ondertusschen van fransche zij onderricht was van 't geen men in zijn schild voerde, had hij zich behoorlijk op alles kunnen voorbereiden, en zich ook tot de Staten om bijstand wenden. Deze begonnen met eenige schepen het uitloopen te beletten, die te Amsterdam van krijgsbehoeften en manschap werden voorzien, en die — naar Whitworth hun mededeelde — den Pretendent moesten gaan bijspringen. Zij besloten verder, 2000 man uit te rusten, die toen onder den Generaal-majoor Keppel werden gesteld, en te Rotterdam en Oostende naar Engeland ingescheept. Ook Prié zond, overeenkomstig 't Viervoud Verbond, zes bataljons keizerlijke troepen derwaarts. Ormonds *armada* werd intusschen, ter hoogte van kaap Finisterre, door een zwaren storm belooopen, waardoor de schepen verstrooid raakten, en zijn eigen bodem al zijn masten verloor; zoodat hij, als de meeste andere, in plaats van verder Noordwaarts te stevenen, reddeloos geworden, zich aan de spaansche kust

zoo goed mogelijk moest trachten te bergen. Een paar fregatten slechts, met eenige manschap en wapenen, niet uit Cadix maar uit Passage in zee gestoken, bereikten, in 't laatst van April de schotsche kust, waar zij te Kintail landden. Daar vereenigden zich de manschappen met eenige Hooglanders, en maakten zich met hen van Donancastle meester, dat echter kort daarop door Kapitein Boyle van de zeezijde heroverd werd. De engelsche Generaal Wightman, die omstreeks half Juny met de noodige krijgsmacht, onder welke ook Keppels troepen, van Inverness optrok, bracht vervolgens de Spanjaards en Schotten, die zich in de engten van Glenshill en Stachall gelegerd hadden, een geduchte neêrslag toe, die een einde aan den ganschen toeval maakte. Wat niet in 't gevecht omkwam, raakte heinde en ver verstrooid, en de arme ridder van Sint Joris, die in Spanje gebleven was, om daar den afloop af te wachten, moest, in steê van zijn verhoopte koninkrijk te erlangen, het met een huisvrouw voor lief nemen, de prinses Sobieski, kleindochter van den poolschen koning van dien naam.

In de italiaansche wateren was de admiraal Bing inmiddels van Port Mahon naar Napels gestevend, en had zich daar met 's Keizers veldoverste, den Graaf van Mercy, vereenigd. Zij kwamen overeen Sicilië aan te tasten, waar zij, in de laatste helft van Mei, hun troepen in de baai van Patti ontscheepten. Onmiddelijk maakte zich toen de Markgraaf van Lede met de zijnen op, en sloeg zich te Francavilla aan den driesprong naar Palermo, Messina, en Syrakuze, neder. Mercy volgde hem in zijne bewegingen, terwijl zijn onderbevelhebber, de Graaf van Seckendorf, zich ondertusschen van de liparische eilanden verzekerde, die den weg naar Napels moesten vrijhouden. Den 19^{en} Juny tastte Mercy daarop de te Francavilla gelegerde spaansche krijgsmacht aan, doch had, na een hevig gevecht, wellicht nog het onderspit tegen haar gedolven, zoo hem Byng niet met verse troepen uit Napels ondersteund had. Nu ging men te water en te land Messina belegeren, dat men den 8^{en} Augustus vermeesterde; het daarna belegerde kasteel hield het echter nog tot den 17^{en} October uit, nadat Byng op nieuw weder wat keizerlijk krijgsvolk, ditmaal uit Genua, was wezen halen. Na 't bezwijken van 't kasteel gaf zich ook Valdemona genomen, en werd het leger toen over zee naar Trapani gevoerd, waar piëmonteesche soldaten van Victor Amadeus in bezetting lagen. Nadat zich toen nog Marsala en Mazzara onderworpen hadden, betrok men daar, te Messina, Melazzo, en Syrakuse, de winterkwartieren. Zoo zag men, gelijk reeds zekere Groenewoud het na den slag bij kaap Passaro gewaagd had te voorspellen:

.....Sardiniën in korten tijd hersteld,
 Als Bing, met zijne vloot, het Spaansche krijgsgeweld
 Vol fiere dapperheid manmoedig kwam beteuglen,
 Gesterkt van d'Adelaar, die, met gezwinde vleuglen,
 Klapwiekende over zee vol zorg zijn nest bewaakt¹.

¹ Zie De Lofttrompet, uytgeblazen over de Nederlaag der Spaanse vloot, in de wateren van Sira-

Al spoedig na kennisneming van 't Viervoudig Verbond, hadden de Staten, in 't najaar van 1718, besloten, nieuwe gezanten naar Frankrijk en Spanje af te vaardigen. In July 1719 deed de amsterdamsche oudschepen, Cornelis Hop, zijn plechtige intree te Parijs, ten gevolge van het Drievoudig Verbond, onder hetzelfde eerbetoon, als de gezanten van gekroonde hoofden en die van Venecië. Naar Madrid was in April de Heer van Colster, Maurits van Cats, reeds gekomen, met de opdracht, Koning Filips, zoo mogelijk, tot aanneming van 't Viervoudig Verbond te bewegen. Deze had daar evenwel in 't eerst volstrekt nog geen ooren naar. De jammerlijke loop ondertusschen door de zaken, zoo in de Atlantische als de Middellandsche zee, in Schotland en op Sicilië, voor hem genomen, bracht hem allengs tot wat lijdzamer stemming, en bewoog hem er toe, een dag of wat na den slag bij Francavilla, den markgraaf Scotti naar Parijs te zenden, met last, van daar naar den Haag door te reizen en de bemiddeling der Algemeene Staten voor hem te vragen. Toen Scotti echter te Parijs den Regent van het doel zijner zending verwittigde, weigerde hem deze het vereischte vrijgeleide naar Holland, daar hij meende, dit buiten kennis zijner bondgenooten niet te mogen doen, en de drie oorlogvoerende mogendheden daarbij weinig genegen waren, zoo onverhoeds maar vrede te sluiten, bij al de kosten voor den oorlog dit jaar reeds gemaakt. Al 't gebrouwen kwaad aan Alberoni wijtende, gaven voorts zoowel hij als Keizer en Koning niet onduidelijk te kennen, dat zij allereerst zijn val verlangden. Het gevolg was, dat Filips, ook verder steeds meer in 't nauw geraakt, en ook ter zee nog door Engeland in West-Indië en de baai van Biscaye bevochten, op Sint Nicolaas avond 1719, na den vorigen dag nog met den niets kwaads vermoedenden Cardinaal beraadslaagd te hebben, en dien eigen met de Koningin in 't Pardo ter jacht te zijn gegaan, in handen van den Staats-Secretaris Durand een eigenhandig geschreven bevelschrift voor hem achterliet, meldende, dat hij, «verlangende aan zijn onderdanen de voordeelen van een langdurigen algemeenen vrede te verschaffen, en wilstende met dat doel alle hinderpalen uit den weg ruimen, die de minste vertraging konden veroorzaken in een voor 't openbare welzijn zoo belangrijke zaak, als ook om andere billijke regelen, het best had geoordeeld, den Cardinaal Alberoni van de zaken, welker leiding hem was opgedragen, te verwijderen, en hem daarom, gelijk hij hiermede deed, zijn koninklijk bevel te geven, om binnen acht dagen uit Madrid, en binnen drie weken uit zijn Koninkrijk te vertrekken, met verbod zich verder in eenige regeeringzaak te mengen, aan 't Hof te verschijnen, of zich in eenige andere plaats te vertoonen, waar de Koning, de Koningin, of eenig Prins van 't koninklijk huis zich konden bevinden”¹. Te vergeefs, dat de zoo eensklaps in ongenade ver-

kuze bevochten door de Engelse Admiraal Bings, op den 11^{en} Aug. 1718. T'Amsterdam by Hendr. van Bronnem, in de Tuynstraat, 1718.

¹ Zie *L'Alberoni e la sua dipartita*, enz. p. 93.

vallen staatsman zich nog schriftelijk tot den Koning om een laatste onderhoud wendde; hij kreeg geen ander antwoord, dan een bitsche kennisgeving, dat hij «had te gehoorzamen»¹. Een week later — gelijk hij 't zelf in een exemplaar van den Thomas-a-Kempis, dien hij tot reislectuur meênam, aantekende² — verliet hij Madrid, en sloeg den weg naar de fransche grenzen in. Op reis werd hij nog van 's Konings wege nagezet en van een deel zijner papieren beroofd, doch wist gelukkig zijne aantekeningen omtrent de beraadslagingen in 's Konings kabinet over de verschillende krijgsplannen te bewaren, zoodat hij ze voor zijn persoonlijke openbare verantwoording later bezigen kon. Aan de Trentapassos bij San Salon overviel hem en zijn geleide een bende gewapenden, aan welke hij ter nauwernood ontsnapte. Te Salles aan de fransche grenzen, werd hij door den Ridder de Marcien opgewacht, die hem van wege den Regent kwam bespieden, en op zijn verderen weg tot Antibes begeleidde, waar hij naar Italië scheepging³. Hij viel als het slachtoffer van den kwaden luim zijner meesters, die, in hun persoonlijke zucht naar gebiedsvergrooting, bitter doch naar verdienste teleurgesteld, op hem zochten te schuiven, wat alleen aan hen zelf te wijten was. Hij zelf zou voor Spanje niets liever dan rust en vrede gewenscht hebben, om er al die verbeteringen in handel en nijverheid te blijven aanbrengen en ontwikkelen, die hij er reeds aanvankelijk had voorbereid en bewerkstelligd. In Italië had hij 't alleen op de Duitschers voorzien, die hij er als vreemde eenden uit de bijt wilde houden, niet voorziende, dat de tijd zelf daarin de doeltreffendste opruimer zou zijn; terwijl zijn kerkelijke begrippen hem verhinderden te beseffen, dat de invloed van 't bijgeloovige en dweepzieke Spanje op de ontwikkeling van den italiaanschen volksgeest zeker meer verderfelijker dan heilzaam gewerkt hebben zou⁴. Diezelfde begrippen bewerkten ongelukkig, dat de man, die Spanje in nijverheid zoo vooruit zocht te helpen, in geloofzaken den wreedsten dwang voorstond, en niet aarzelde, geloofsrechtbank en brandstapel als heelmiddelen tegen ketterij te handhaven.

Nauwlijks was Alberoni uit den lande, of Filips droeg zijn gezant in den Haag op,

¹ "Scrisse una lettera a S. M., e gli venne risposta secca *ubbidisse*". Ald. p. 94.

² Zie aldaar, p. 95.

³ Zie het verslag van geheel dit reisgeleide in Marcien's eigen Dagboek, in brieven aan den Regent, aldaar, p. 103, ss.

⁴ "L'Autriche", luidt de juiste opmerking van Michelet (*Histoire de France, XVII (La Régence)* p. 103) "tout odieuse brutale et barbare qu'elle fût, avait du moins cela de bon, qu'en Italie elle resta toujours à la surface, n'entra jamais au fond; c'était comme un corps étranger dont on sent la blessure et qui sortira tôt ou tard. Mais l'Espagne par l'analogie de mœurs, de langue, une certaine attraction morbide, risquait trop de s'assimiler. A la corruption Italienne, vivante encore, féconde, qui donna Pergolèse et Vico, elle eût mis le sceau de la mort. Quel? la férocity. Cela sèche, stérilise tout. Il faut songer que les étrangers qui gouvernaient l'Espagne, Alberoni p. e. durent, pour flatter le peuple, lâcher l'inquisition, multiplier ses fêtes exécrables, *les auto-da-fe*".

den Algemeenen Staten eenige voorwaarden meê te deelen, op welke hij, ter wille van den algemeenen vrede, nu gaarne tot het verbond zou toetreden. Daar deze echter in strijd bleken met enkele bepalingen van 't verbond zelf, weigerden de drie mogendheden er hem op toe te laten, en vorderden zijnerzijds slechts aanvaarding van het bondgenootschap zonder meer. Bij de Staten werden voortdurend nog vergeefsche pogingen beproefd, hen zelf tot deelneming te noopen. In 't ontwerp van toetreding door hen aangeboden, werd van een verplichting tot «niets meer noch niets anders» gewaagd, dan levering der drieduizend man krijgsvolk. De drie mogendheden wilden niet onnatuurlijk 't woord «onderstand» daarbij gevoegd zien, omdat men anders al licht zou kunnen gaan meenen, dat de Staten niet verplicht waren tot hetgeen in de afzonderlijke geheime punten bepaald werd. Toen de zaak in October en November in hun vergadering ter tafel kwam, toonden zich de meeste Provinciën niet ongenegen aan dit verlangen toe te geven; doch Utrecht had daartoe nog geen verlof gekregen, en Zeeland bleef bij zijn eisch, er slechts bij eenstemmigheid toe te besluiten. De zaak werd daarom op nieuw uitgesteld, welke moeite men zich ook van den franschen kant bij Hop gaf, haar eindelijk door te zetten. Voor Filips hadden de Staten weten te verkrijgen, dat hem nog drie maanden bedenktijd waren toegestaan; doch den 18^{en} November was door de Mogendheden uitdrukkelijk bepaald, dat, liet hij dat tijdsbestek zonder toetreden voorbijgaan, zijn oudste zoon uit zijn tweede huwelijk zijn recht van troonsopvolging in Toskanen, Parma, en Piacenza verbeuren zou. Half December hadden de Staten bovendien een schrijven tot hem gericht, dat, zoo hij nog langer bleef dralen, zij zelf in 't Verbond zouden treden. Toen Colster hem, den 4^{en} January, bij een plechtig gehoor, dit schrijven overbracht, gaf hem de Koning de verzekering zijner vredelievende bedoelingen en zond hem terstond daarop een brief voor de Staten, waarin hij verklaarde, het Verbond in de hoofdzaak te willen aannemen, met enkele bijvoegsels en voorwaarden, die zijn gezant zou kenbaar maken. In den Haag verheelden echter de vertegenwoordigers der drie mogendheden, bij 't vernemen daarvan, den Staten hun bevreemding niet, «Zijne Majesteit van Spanje, aan de eene zijde het plan van vrede, volgens 't Verbond, in de hoofdzaak te zien aannemen, en aan de andere daarbij voorwaarden te zien stellen, rechtstreeks tegen de voornaamste bepalingen daarvan indruischende»². Beretti-Landi kreeg daarom te weten, dat men wel «met aangenaamheid» had gezien, hoe Z. M. den Staten recht deed, met te vertrouwen dat hunne pogingen, Haar tot teekenen over te halen, uit een zuiveren

¹ Zie dit schrijven, gelijk alle verdere gewisselde brieven en bescheiden, zoo van Madrid als Parijs, Londen, en Weenen, in de *Stukken, rakende de Quadruple Alliancie*, medegedeeld door Dr. J. A. Wijnne, in de *Kroniek van 't Historisch Genootschap te Utrecht*, 1871.

² Zie het Extract uyt het register der Resolutiën van Hun HMM. van Woensdag 24 Juny, aldaar.

ijver tot herstelling van de algemeene rust en 't voortdurend vriendschappelijk verkeer met Z. M. voortsproten, maar niet mocht verhelen, dat zijne voorstellen in geen deele aanneemlijk waren, en dus ook geen onderwerp van eenige onderhandeling" konden uitmaken. Het groote struikelblok was de teruggave van Gibraltar, 't welk het vasthoudende Engeland niet wilde prijsgeven, en op welks herwinning Filips bleef staan. Gedwongen echter van den nood een deugd te maken, schikte hij zich eindelijk in zijn lot, en gaf, juist één dag vóór de hem gestelde drie maanden om waren, zijn gezant machtiging om te teekenen, gelijk de afgevaardigden uit de Staten tot de buitenlandsche zaken, in de zitting van Saterdag 10 February, tot algemeen genoegen konden meêdeelen. Op 't Mauritshuis werd toen door de gezanten der Drie Mogendheden de overeenkomst met Spanje onderschreven, en dit in hun onderling Verbond opgenomen. De uitnoodiging aan de Staten door hen gedaan, om, nu Spanje door hun medewerking was toegetreden, ook zelf niet langer met hunne aanneeming van 't Verbond te dralen, vond echter geen gehoor. Zij stuitte, ten slotte, op het halsstarrig verlangen der Staten, dat Engeland er voor zou instaan, bij Zweden dezelfde handelsvoordeelen voor hen te verwerven, als zijne ingezetenen er hadden. Zij achtten dit door 't vierde afzonderlijke punt geboden¹; terwijl Engeland zich «niet verder verbinden wilde, dan om alle mogelijke goede diensten bij de kroon van Zweden aan te wenden, niet twijfelende of ze zouden een goeden uitslag hebben»². Na de teekening van 't Verbond door Spanje gold het nu de vraag nog, waar saam te komen, om de byzondere geschilpunten tusschen de verschillende verbonden Staten onderling te vereffenen. Brussel, Antwerpen, of Aken schenen Oostenrijk het aangenaamst. Op uitnoodiging van Dubois gaf men echter, in de tweede helft van July, de voorkeur eindelijk aan de hoofdstad van het aan zijn herderlijke leiding toevertrouwde Aartsbisdom Kamerijk, gelijk hij daarvan toen den vertegenwoordigers der bij de zaak betrokken Staten naricht gaf, maar dien der zich onttrekkende Vereenigde Provinciën daar niet zonder grond geheel buiten liet³.

Die Provinciën, met name vooral Holland, hadden in 't laatst verlopen jaar het eerste «eeuwgetijde» te herdenken van den in Mei 1619 op 't Hofschavot gevallen advokaat van Holland en Westfriesland. 't Ontbrak daarom ook niet aan een dichtvernuft, dat hem, in navolging van Vondel's treffend jaardichtjen, in vrijheidlievend den zin voor 't geheugen zijner landgenooten terugriep. O, zong hij,

¹ "(Er) heeft sich een obstakel opgedaen, doordien de Koninek van Engeland met de Croon van Sweeden een Commerci-tractaet heeft gesloten, stridigh teegens het [2^e art. van de bovengemelde alliantie". (Zie Tamminga's schrijven van 12 Maart, t. pl.)

² Zie het *Extract uyt het Register der Resolutiën*, enz. van dinsdag 12 Maart, ald.

³ Zie Hop's schrijven daaromtrent van 19 July, ald.

O, welk een geur blaast niet mijn martelheld,
 De groote Barnevelt,
 Ter grafzerke uit! Zijn deugd houdt nog onze oogen
 En aandacht opgetogen,
 En doet ons schier verdwalen in haar lof,
 Zoo vol, zoo rijk van stof,
 Daar wij zijn dood, na honderd zonnekringen,
 Op onze snaren zingen,
 En 't eeuwgetij thans vieren van den dag,
 Die 't bloedig moordstaal zag
 Door hals en nek des grooten staatsman drijven¹.

Ook de kerkelijke tegenpartij echter van dien Staatsman liet niet na, het voor haar heugelijke jaar te herdenken van haar triomf ter dortsche Synode. In deftig Latijn vierden de professoren der godgeleerde faculteit te Leiden haar eerste Eeuwfeest². Een hunner, Van der Honert, lag intusschen danig met een zijner groninger amptsbroeders, Driessen, overhoop, omtrent de smet van Spinozisterij — gelijk ze 't noemden — nu wijlen Wittich, in zijn Twistrede over de natuur van God, al of niet toe te kennen. Van den Honert had hem, in een brief aan een ongenoemde, daarvan zoeken vrij te pleiten, doch, volgens Driessen, «zijn pen» daardoor, slechts leelijk «in den drek gestoken», daar hij meende aangetoond te hebben, «dat volgens zijn redebeleid het onzeker was, of God de stof geschapen had of de stof God». Van den Honert verweet hem zijnerzijds, dat hij «de objectiën van Spinoza niet had weten te onderscheiden van Wittich's gevoelens», en «òf uit onkunde van de mathematische methode, òf onervarenheid van de metafysische studiën, òf kwaadaardigheid zoo te werk ging». Doch Driessen beet hem toe, dat het «niemand minder dan hem paste, te oordeelen over de bedrevenheid of onbedrevenheid in metafysische studiën; ik kon», schreef hij, «dien Heer in dit stuk wel iets gevoeligs zeggen, doch ik ben van dien inborst niet»³. Heftiger en vinniger, zoo mogelijk nog dan hij, ging in denzelfden tijd de zeeuwsche kerkleeraar, Carolus Tuinman, tegen al wat naar Spinozisme zweemde, te keer. Op zijn en anderer drijven was door de Staten van Zeeland, in Febr. 1718, een verbod uitgevaardigd tegen de daarvan betichte geschriften van wijlen Pontiaan

¹ Zie het *Eeuwgetijde van den Heere Johan van Oldenbarnevelt*, enz. onthooft op het Binnenhof in 's Gravenhage, den 19^{en} Mei 1619. Gedrukt in 't jaar 1719.

² *Festivitas secularis anni supra 1719 celebrati a. d. 19 Magi, a professoribus theologicis in Acad. Lugd. Bat.* (Lugduni Batavorum, in officina Luchtmansiana, 1719).

³ Zie het *Beter Bericht van Antonius Driessen*, Dr. en Prof. der H. Theologie en Akademie-preeker te Groningen, gegeven aan den nederl. lezer en dien WelEd. Gestr. Heer, den welken de Heer P. H. Van den Honert, Prof. der H. Theologie te Leiden, door zijnen gedrukten brief misleid heeft, enz. (Te Groningen, by Jurrien Spandaw, drukker en boekv. in de Zwanestraat, 1719) bl. 39, 68, en v.

van Hattem en Gozewijn van Buitendijk, en waren de vergaderingen der Hattemisten, in de steden en ten platte lande, met straf en boeten bedreigd. Daar echter zekere Jakob Roggeveen, onder den titel: *Val van 's Werelds Afgod*, een en ander van denzelfden Van Hattem had uitgegeven, begreep hij ook zelf de pen nog ter hand te moeten nemen, om die «allersnoodste gruwelen (zijner) vervloekte verborgenheden» in 't noodige licht te stellen, en er de goêgemeente tegen te waarschuwen. «'t Is waar», sprak hij, «dit gruwelboek is in eenige steden met recht opgehaald, maar in sommige heeft het bij de boekverkoopers lang genoeg openlijk veil gelegen. De opgehaalde exemplaren zijn maar weinige, b. v. te Middelburg één. Daar de stapel derzelve was, had men — gelijk ik bericht ben — zorg gedragen, dat alle de afdruksels tijdig gelicht waren, en dus slechts het ledige nest gevonden werd. Ze zijn niet vernietigd, maar in wezen, en al in veel handen geraakt. Wie twijfelt ook, of de uitgevers en die meesters van de afdruksels zijn, weten ze wel aan den man te brengen. Niemand heeft dus te berispen of af te keuren, dat ik hier een klauw vertoone, om den leeuw uit te kennen. Dus ontdekt dit gespuis zichzelf meer en meer, tot schaamroodheid en verstomming van hunne vrienden, voorpleiters, begunstigers. Van Hattem heeft niets gedaan, dan de leere van Spinoza bedrieglijk met evangelische spreekwijzen te bewimpelen. — Gewisselijk is 't echter meer dan tijd, dat allen, die 't behoud van Land en Kerke beminnen, hunne harten en handen vereenigen, eer de Spinozisterij en 't Vrijgeestendom alles overstroomt en verpest. Met wat gemoed» — vroegde hij verder, zijn hooggeleerden groninger geestverwant zelf er bijhalende — «kan iemand een Gallio zijn, nu de Hr. Driessen zijne welgegronde zwarigheden nederlegt in den boezem der algemeene kerk? Wien is daaraan niet gelegen, dat de zaligmakende geloofs-waarheden ongekrenkt en beveiligd blijven? Hoe droevig zoude het zijn, indien we de verwarringstijden van een Voetius en Arminius zagen herleven! Dit leerverderf is nog grooter. Men zoekte de Vrijgeesten niet alleen in Zeeland, hoewel ze daar maar al te veel zijn; die kanker eet ook heimelijk in andere gewesten voort, en mocht daar eerlang wel onstuitbaarder uitbersten; 't geen God verhoede! (Doch) 't gevaar zou grootelijks verzwaaard worden, als zelfs Professoren op voorname Akademiën zoodanige gronden zouden leeren en beweren, ten minste oogluiken, bemantelen, en blanketten. God ontferme zich over Land en Kerk!»¹ — «De God der Waarheid en Genade» — zoo besloot hij, op de thans vereeuwde kerkvergadering zinspelende, «handhaafde Zijne zaak, en gaf de rechtzinnige kerk een roemrijke en gezegende over-

¹ Zie de *Korte Afschetsing der IJsselijkheden, welke van de Spinozistische Vrijgeesten uitdrukkelijk worden geleert*, enz. Hier zijn bygevoegt verklaarde uittreksels uit eenige verzamelde Schriften van P. van Hattem, waaruit de snoodheid van dat gruwelboek zonneklaar blijkt, door Carolus Tuinman, predikant te Middelburg (Te Rotterdam, by Reinier van Doesburg, 1719). Voorrede, bl. 10 en v. 12 en v.

winning, door middel van de kristelijke en vermaarde synode van Dordt, 't gene tegenwoordig vereeuwt. Het vrijgeestendom en 't pelagiaansdom zijn twee tegen malkander overgelegen gevaarlijke dwalingklippen, beide zorgvuldig te vermijden, om geen schipbreuk te lijden aan geloof en zaligheid. God heeft zijne kerke onder ons toen voor die beide bewaart, en daarna heeft ze eenigen tijd ruste gehad. Zelfs waren de vrijgeesten nauwelijks meer bekend, en hunne leerstukken werden van zeer weinigen geweten; maar al sedert verscheiden jaren heeft men den strijd van (hunne) zijde weder hervat, of het den Satan nu beter mocht gelukken. Hiertoe stak byzonder de beruchte Pontiaan van Hattem de Admiraalsvlagge op, en heeft geen klein getal van medestanders en aanhangers gekregen. Hunne pogingen omtrent de politieke regeering hopen wij, dat God zal verijdelen; maar mijn verwachting en bekommring is, dat wij ons, gelijk in de voorgaande eeuw, welhaast zullen zien aangevochten van de Pelagianerij en heerschappij der menschelijke reden. De dertele vernuften der Nederlanders zijn in het veilig midden niet wel te beperken, maar hellen en hollen tot het eene of het andere uiterste, en jeuken gestadig na veranderinge en wat nieuws. Niemand achte mijne bekommeringe voor een ijdel schroom; wat is niet te vreezen van eene misbruikte filosofie, die zich aan des Heeren Woord niet wil onderwerpen, maar wel regelrecht en als met een opgeheven hand daartegen durft kanten? Wat al sedert geruimen tijd van de Rationalisten of verheffers van de onfeilbaarheid der menschelijke Reden gedreven is tot ondermijning, ja loochening der voornaamste verborgenheden des Geloofs, is wereldkundig. Wat nu geleerd wordt, hoort en ziet men dagelijks. En wat verder te wachten is, kan men uit zulke beginselen lichtelijk voorzien; te meer omdat de stoutheid en onbeteugeldheid aangroeit, toejuichers en begunstigers vindt, en er nauwelijks banden of palen meer overig zijn. Dus doen zich rondom donkere wolken op en het kerkgevaar is groot. O, dat de nakomelingen niet mogen verbasteren!»¹.

Dergelijke geloofzieke rumoermakers en onrustbaarders, als deze ketterjagende middelburger kerkleeraar, bleken ook voor de rust op «politiek» gebied steeds gevaarlijker, dan de vreedzame voorstanders der Rede, op welke zij 't zoo bitter gemunt hadden, en van wien zij geen kwaad genoeg voorspellen konden. Was toch niet aan hun voortdurend kanselmisbaar, meer haast dan aan iets anders, de gruweldood der De Witts te wijten geweest? Thans viel er aan een feit van dien aard niet te denken, daar de omstandigheden zoo geheel anders waren, en konden zij hun ijver slechts op kerk- en wijsgeerig gebied aan den dag leggen, al waagden zij het toch, als wij het Tuinman zagen doen, op dat der «politiek» te zinspelen. In Groningen had men trouwens, in October van 't vorige jaar, het zevenjarig erfstadhoudertjen van Fries-

¹ Aldaar, *Narede*, bl. 45 en vv.

land tot Stadhouder gekozen, na zich daarvoor al een geruimen tijd moeite gegeven te hebben. Eenige Ommelander heeren hadden zich reeds in 1713 schriftelijk verbonden, het kleine Prinsjen tot Stadhouder te doen aanstellen, doch vonden toen nog tegenwerking bij de Stad. De oud-gedeputeerde te velde, Sicco van Goslinga, ging er toen echter in 't geheim met burgemeester Schay, Jonker Lewe van Aduard, den Graaf van Kniphuizen, eerst heel weinig Stadhoudersgezind, en anderen over onderhandelen; en de burgemeester was vooral de man, die de zaak, nu vijf jaar later, tot stand had weten te brengen ¹. Zoo waren beide Noorder gewesten thans weder onder één stadhouderlijk bestuur, voorloopig nog door de algemeen beminde Princes-weduwe, als regentes, uitgeoefend.

Terwijl de hervormde geestelijkheid hier nog steeds den boventoon bleef voeren, en in verketteringzucht de haar verketterende roomsche niets toegaf, hadden zij en hare geloofsgenooten elders druk en vervolging te lijden. In Hongarije, Polen, en de Palts werden dezen zeer door de Landsregeering gekweld. De hongaarsche Protestanten, die van Engeland en hier uit van godgeleerde en stichtelijke lectuur voorzien werden, zagen de hun toegezonden boeken, als kerkelijk verboden waar, verbeurd verklaren; de poolsche, den steden, waar zij de bovenhand hadden, het stemrecht op den Landdag onthouden. In de Palts werden, te Spiers, Meints, en Heidelberg, hun kerken aan de Roomschen ingeruimd, en de Heidelbergsche Kathechismus zelfs in zijn vaderstad verboden, omdat de Keurvorst het ten hoogste ongepast oordeelde, dat er de heilige mis zijner kerk voor een «vervloekte afgoderij» in werd uitgemaakt. Den Roomschen werd er daarenboven het beheer over het armengeld der Hervormden gegeven, en dezen gedwongen, in de onkosten voor den roomschen eeredienst bij te dragen, en de heilige dagen met rust van alle beroepswerkzaamheid en neering te vieren. Van onroomsche zij werden daar op den Rijksdag bezwaren tegen ingebracht, onder beroep op de daarmee strijdige bepalingen van den munsterschen vrede. De Staten trokken buitendien vooral voor hunne geloofsverwanten in de Palts partij, en zochten den Keurvorst door vriendelijke woorden minder onverdraagzaam te stemmen ². Toen dit niet baatte, besloten zij zelf strengere maatregelen tegen zijn geloofsverwanten te nemen, en met name op de Jezuïten en de geordende geestelijkheid de placcaten streng te gaan toepassen, die hun 't land ontzeiden, doch niet al te stipt waren nagekomen. De Keurvorst, daarvan in kennis gesteld, ging er nu toe over, een der heidelbergsche kerken weêr aan de Hervormden af te staan, maar wilde van den Katechismus niet hooren, tenzij men er althans die de Mis zoo snood verongelijkende bespiegeling uit lichtte. Hij verklaarde zich echter bereid, het geschil aan den Kei-

¹ Naar de handschriftelijke aantt. van Goslinga (zie Wagenaar, XVIII, bl. 196).

² Over allerlei kwellingen, vervolging, en mishandeling den Onroomschen te Heidelberg en elders in de Palts aangedaan, zie de breedvoerige mededeeling in den *Europ. Mercurius* van July 1720.

zer te laten, op wiens gezindheid de Staten evenwel te weinig vertrouwen hadden, dan dat zij daarin hadden toegestemd. Zij bleven daarom bij hun genomen besluit, verdreven de nog bij oogluiking binnen hunne grenzen verblijfhoudende Jezuïeten, en lieten, zoo in Gelderland als Holland, eenige roomsche kerken sluiten. Terwijl zij echter de placaten tegen hun personen, om gemelde reden, zoo streng toepasten, traden zij, van den anderen kant, beschermend op voor hun volgelingen en geloofsverwanten, wier leer en leeraars, in dezen tijd, in druk beschimpt en gehegeld waren in een, als «Papekost opgedischt in Geuzeschotelen» den Onroomschen voorgezet lettergerecht, 't welk den 24^{en} Oct. 1720 door 't Hof van Holland verboden werd¹. Hun eigen gemeenten onder 't Kruis, te Maastricht, Borscheid, en Aken, en die te Vaels in 't land van 's Hertogenrade, welke te zamen onder één kerkeraad stonden, tot dusver door vier personen uit de laatste gemeente gevormd, gaven de Algemeene Staten, om allen onmin en achterstelling van beide eersten te weren, thans een nieuwen van zes leden, twee uit elke gemeente en door die gemeente te verkiezen. De roomsche geestelijken in hun halve heerlijkheid van Maastricht gingen zij tevens wat nauwer in 't oog houden.

Al dit rumoer op kerkelijk gebied, hier en elders, haalde echter niet bij 't handelsru-
moer in dezen tijd te Parijs, Londen, en Amsterdam teweeggebracht, door toedoen van een uit Engeland naar Frankrijk overgekomen Schot, John Law, de vindingrijke zoon van een Edinburgsch bankier en goudsmid. Begaafd, welopgevoed, en geldelijk onafhankelijk, was hij, 23 jaar oud, omstreeks 1694 naar Londen gekomen, leefde daar zeer naar de wereld, maar moest, naar aanleiding van een tweegevecht, in 't volgende jaar, naar 't vasteland ontwijken, bezocht Amsterdam, Parijs, Genua, Venecië, Florence, Rome, en Napels, speelde veel, zoo ter beurze als aan de dobbeltafel, en lei zich op kansberekening en geldelijke staathuishoudkunde toe. Naar zijn vaderland teruggekeerd, gaf hij daar in 1707 zijn Beschouwingen over den geldhandel uit, maar

¹ Alsoo tot kennisse van den Hove van Hollandt is gekomen, dat zeecker boeckje alomme hier in den Haegh wordt verkocht, hebbende tot Opschrift ofte Titel *Papekost*, enz., en dat hetzelfde boeckje is contineerende seer vuyle lasteringen tegens de opsienders ende leeraers van de Roomsche kereke, mitsgaders veele scheldwoordige expressiën, ende dat de gemelde lasteringen ende scheldwoorden in druck te dissemineeren is strijdigh aen de Wetten en Placaten tegens de pasquillen geëmaneert, ende niet anders kan opereeren als verbitteringh uyt te wercken soo tusschen ingeseten van desen staet onder den anderen als elders; soo heeft hetselve Hof noodigh geacht, hetselve boeckje te verklaren te sijn een fameux libel, ende wijders wel scherpeljik te interdiceeren ende verbieden, gelijk het doet by desen, het verkoopen en dissemineeren van hetselve libel alomme in den lande van Hollandt, ordonneert ende beveelt den Advocaet-fiscael en Procureur-generael, mitsgaders alle officieren van de respective steden van denselven lande, hetselve libel van onder de boeckverkoopers, daer hetselve onder soude mogen bevonden werden, te laten ophalen, mitsgaders aen den selven boeckverkoopers, geene onder hen te houden", enz.

Dit's LAW, zo groot, zo ongemeen,
Die Honderd duizent maakt van een;
En duur en dees Finanties nu,
Dan noemt Parys zich best Peru:
Maar, schort het aan Argent et Foy,
Dan is het uyt met Quincampoix.

Lith. Emrik & Binger

stoolte met zijn daarin ontvouwde stelsel bij zijn landgenooten 't hoofd. Hij besloot dus op nieuw naar elders te trekken; eerst een jaar lang naar Brussel, toen naar Parijs, waar hij al aanstonds den hertog van Orleans voor zich innam, maar op hooger bevel zich over de grenzen maken moest, en eerst na den dood van Lodewijk XIV terugkeerde. De uiterste berooide staat der fransche geldmiddelen deed er hem, met zijn veelbelovende geldelijke ontwerpen, die papier, crediet, en klinkende munt dooreen warden ¹, toen ten zeerste welkom doen zijn. Den 2^{en} Mei 1716 kreeg hij verlof tot de instelling eener algemeene bank, van 6 miljoen in 1200 actiën, die, door den Regent zelf aanbevolen, weldra allen genomen waren. De eerste storting van een vierde der hoofdsom behoefde slechts voor een kwart in muntspecie, en mocht voor drie kwart in papier van luttel of geen waarde worden verstrekt. Men begon er daarom eerst den draak meê te steken; doch daar al het geld, niet naar zijn waarde in naam, maar bij 't gewicht verrekend werd, en den 10^{en} April van 't volgende jaar, van Staatswege werd bepaald, dat men de bankbiljetten voor alle soorten van opbrengst als geld zou aannemen, nam het aanzien van Law en zijn bank overhand toe, en wist zich, in spijt van zijn benijders en belagers, te handhaven. De uitgestrekte landen aan de boorden van den Mississippi, onder den naam Louiziana, in 1712 aan zekeren Crozat voor 16 jaar verpacht, maar met welke deze te vergeefs was blijven werken, werden aan Law door hem overgedaan. Deze wist er beter meê om te springen, en riep eene Maatschappij van 't Westen, met een denkbeeldige hoofdsom van niet minder dan 100 miljoen in 't leven, in actiën van 500 fr. verdeeld, elke met hetzelfde weinig of niets waardige staatspapier betaalbaar. Voor 25 jaar lang werd zij, van Jan. 1718 af, met den alleenhandel bevoorrecht, terwijl daarenboven, een jaar later, de algemeene bank tot een koninklijke verheven werd. Om zijn actiën te doen stijgen, kocht Law ze op zes maanden voor de volle waarde, en verblufte door deze spelershandgreep de goêgemeente, die hem reeds voor een soort van loovenaar begon te houden; terwijl hij, om zijn kans op winst te vermeerderen, nog andere handelsverenigingen met die van 't Westen ging verbinden, onder den naam van Indische Maatschappij saamgesmolten. Van de Mississippi-beemden, eigenlijk niets anders dan een nauw bewoonbaar oord, in zijn lage streken door koortsen geteisterd, in de hoogte door wilden bedreigd, gaf men de schitterendste voorstellingen en afbeeldingen in 't licht, en sloot een beterwetend ooggetuige, die de onvoorzichtigheid had er tegen te waarschuwen, in de Bastille. Law zond voorts ettelijke werklui, onder den ingenieur Delatour, naar Louiziana, die er den grondslag voor Nieuw-Orleans legden,

¹ Als de Engelschman Murray in zijn *French finances under Law* opmerkte, was "zijn stelsel niet levensvatbaar door de groote fout, in zijn bewerktuiging, eener niet geheel onwillekeurige verwar- ring tusschen geld en kapitaal in de eerste plaats, kapitaal en crediet in de tweede, en in de derde crediet en papier".

terwijl men Belle-Isle aan de kust van Bretagne, onder den naam Lorient, tot een haven- en bewaarplaats inrichtte. Zoo bezat men nu een alles in zich verzwelgende monsterachtig groote maatschappij, met het doel de eenigste koopvrouw en geldbron te zijn, en bij haar bijna volstrekten alleenhandel in staat, de hebzuchtige verbeelding door het uitzicht op overdreven winsten te prikkelen en te bedwelmen. Eenmaal bespeurd hebbende, dat de, van hand tot hand gaande, gesplitste actiën aan toonder, tot een soort van geld werden, had men zich in 't hoofd gezet, dat de onbepaalde stijging dier actiën, het algemeene volkskapitaal vermeerderend, een voorspoed zou te weeg brengen, groot genoeg om de maatschappij haar voordeelen bij toeneming te doen vergrooten, zoodat zij een uitkeering van 200 francs voor ieder actie van oorspronkelijk 500 kon doen. Zoo ontvingen intusschen haar houders, dien zij voor 't meerendeel op 5000 was te staan gekomen, nog maar vier ten honderd van de gestorte hoofdsom ¹. In plaats van de stijging te temperen, den actie-zwendel tegen te gaan, zette Law ze nog door allerlei kunstgrepen aan. Tot Sept. 1719 was de plaatsing der maatschappelijke papieren nog met een schijn van orde geschied; men moest zekere voorwaarden vervullen, om ze te erlangen. De thans nog uit te geven actiën van 5000 francs in tienenden verdeeld, en in nogmaals tien te splitsen, werden met open bureel aan jan-alleman verkocht. Daardoor liep het storm naar de *Vivienne*-straat, waar dat bureel gevestigd was, en de prijs, door de aandringende menigte, van uur tot uur steeg.

Toch was dit het ware middelpunt der beweging niet. Men vond dat tusschen de beide straten van *Saint-Martin* en *Saint-Denis*, in de naar zekeren *Quincampoix* genoemde straat, waar reeds in de laatste jaren van Lodewijk XIV de handel in geld en papieren gedreven werd, en de lusthuizen der rijk geworden bankiers gevestigd waren. Die straat werd tot een soort van zwendelbeurs gemaakt, van 's morgens acht tot 's avonds negen uur geopend. Alles stroomde daarheen; niet uit Parijs slechts, maar ook uit de provincie-steden en 't buitenland. De toevloed van buiten werd zelfs zoo groot, dat men twee maanden te voren zijn plaats op den postwagen besprak, en nu handel dreef in plaatsbriefjens, zoodat men, bij gebrek van actiën, met die briefjens zelf scharrelde, naarmate de dag van afreis al dan niet reeds aanstaande was ². In de «Straat», als men haar bij uitsluiting noemde, werd allengs ook 's nachts het zwendelwerk binnen 's kamers voortgezet, terwijl de gewapende macht werkzaam was om alle wanorde te voorkomen. Men gaf er tot 25 gulden 's daags voor het recht, in een benedenkamer van een der bewoners zaken te doen ³. Goud en vooral zilver werd door de liefhebbers van 't papier versmaad, sedert den 26^{en} Sept. bepaald was, dat de actiën der Maatschappij slechts in bankbiljetten of voorloopige recepissen konden vol-

¹ Zie A. Cochut, *Law, son système et son époque* (Paris, 1853) p. 75.

² Zie Buvat, *Journal de la Régence*, I. p. 470.

³ Ald. t. pl.

daan worden, die toen tien ten honderd meer deden. Veertien dagen lang bleven de kunstmatig verhoogde koersen zich op 10,000 voor 250 houden, zoodat wie in de laatste maanden van 't vorige jaar er 10,000 in geld aan bankbiljetten besteed had, daarvoor op 't einde van dit (1719) twee miljoen in goud had kunnen maken. Wie wijs waren, maakten daarvan gebruik, en wisten zich geld voor nietswaardig papier te verschaffen. Maar omtrent de meesten mocht men, met het fransche liedjen van den dag gerust vragen: «Sommes nous tombés en délire?» ¹ en tot Law, met een ander dergelijk, zeggen:

O, toi que la France révère
Comme son unique soutien,
Créateur qui fait tout de rien,
Par un espoir imaginaire
Tu nous séduis tous pour nous plaire,
Et tu sais nous montrer de l'or
Où l'on ne voit qu'une chimère ².

Zich bij Midas vergelijkende, in wiens handen alles in goud veranderde, begon men, niet ten onrechte, hier en daar tevens ook al te vreezen, dat men er wel, evenzeer ook als hij, ten slotte met zijn ezelsooren kon uit komen:

Qui l'eût pu croire, o chose étrange!
Aujourd'hui, par les soins de Law,
Comme dans les mains de Midas
Dans nos mains tout en or se change.
Que chacun prenne garde à soi:
Après avoir chanté merveille,
Il pourrait bien, comme à ce roi,
Nous venir de longues oreilles!

Het papieren bouwsel zou maar al te spoedig dreigen in te storten, vingen anderen aan te zeggen, vragende:

Que diriez-vous d'une maison
Où l'architecte sans raison
Aurait partout, à sa manière,
Changé la forme et la matière;
Qui d'argent ferait le grenier
Et les fondemens de papier?
Qu'est ce que ces petits billets
Que l'on a si joliment faits?
Trois ou quatre mots d'écriture,
Variable, incertaine, obscure;
Sur ces chiffons, les plus rebuts,
On met l'espoir de nos écus! ⁴

¹ *L'Etat de la France*, in den *Chansonnier hist.* III. p. 137.

² Ald. p. 139.

³ Ald. p. 140, s.

⁴ Ald. p. 144.

Bij het veldwinnen van dergelijke gevoelens had alleen een wonder het stelsel nog kunnen redden. Law, die, na in January 1720 tot de Moederkerk te zijn overgegaan, daar hij anders geen Staatsampt kon bekleeden, kort daarop met het algemeen beheer der geldmiddelen belast werd, besloot nu het crediet in zijn papier des noods met dwang te handhaven. Hij vaardigde den 28^{en} der maand een besluit tot verlaging der hoogere muntspecie uit, een maand later van een tweede gevolgd, waarbij bevolen werd, dat men niet meer dan 500 francs in gemunt geld of baren onder zich houden mocht, op straf van verbeurdverklaring en een boete van 10,000; betalingen van boven de 100 fr. mochten alleen in bankpapier geschieden. Acht dagen later volgde een nieuw besluit, waarbij de waarde van 't gemunt geld nogmaals verlaagd werd, terwijl den 13^{en} Maart het gebruik van goudgeld in 't geheel werd afgeschaft. Huiszoeking en stille verklikking waren er het noodlottige gevolg van. Wegens een gruwelijken moord in een der huizen van de «Straat» geschied, werden den 22^{en} Maart bij trommelslag alle bijeenkomsten daar verboden. Den 21^{en} Mei werd er afgekondigd, dat en actiën en bankbiljetten tot 1 Dec. een trapsgewijze vermindering zouden ondergaan, tot de eerste op ruim 5000 fr., de laatste op de helft van hun werkelijke waarde zouden gedaald zijn; een besluit, met de beste bedoeling genomen ¹, maar dat voor de onnadenkende goêgemeente hoogst onrustbarend klonk, en den 27^{en} daarbij weêr herroepen werd, waardoor zij in nog grooter onzekerheid omtrent haar hebben en houden werd gebracht. Law zag zich verplicht het «Oppertendentschap der geldmiddelen», dat men hem had opgedragen, neêr te leggen, en had thans evenveel moeite zich tegen de volkswoede te beveiligen, als hij zich vroeger had moeten geven, om zich aan 's volks aandrang te onttrekken. Ook het verbod om goud te munten en meer dan 500 francs in geld te bezitten, werd ingetrokken, doch om slechts tot de weemoedige opmerking te leiden, dat dit verlot, om zooveel geld te hebben, als men wilde, juist op een tijd kwam, toen men in 't geheel geen geld meer had. Want, gelijk toch het volksrijm luidde:

Lundi, je pris des actions,
Mardi, je gagnai des millions,
Mercredi, je pris équipage,
Jeudi, j'arrangeai mon ménage,
Vendredi, je m'en fus au bal,
 Et *Samedi* à — l'hôpital ².

Het ging vervolgens van kwaad tot erger; oploopjens en vechtpartijen, waarbij zelfs dooden vielen, volgden; schimprijmen werden aan 't *Palais-Royal* geplakt, waarin het luidde:

¹ Zie daaromtrent Cochut, t. pl. p. 161.

² Ald. p. 233.

Jean Law a mérité la corde,

Et Philippe le contelas¹;

Omstreeks half December maakte zich Law, die zich voor «oplichter en gauwdief» moest hooren uitmaken, uit de voeten, naar Brussel. «Jamais», zong men hem en zijn instelling na:

Jamais la boîte de Pandore

N'enferma tant de maux divers

Que la Banque en a fait éclore².

Frankrijks voorbeeld bracht ook in Engeland de hoofden op hol, en wel op een tijd, toen men te Parijs reeds al de ijdelheid der schoone verwachtingen begon te vermoeden, en alle middelen werden in 't werk gesteld, dezen niet al aanstonds geheel den bodem te zien inslaan. In 1711 was er te Londen eene Zuidzee-maatschappij opgericht, en in het voorjaar van 1720 vormden nu, in overleg met een van haar bestuurders, de ministers Stanhope, Sunderland, en Aislabie het plan, om door hare bemoeyingen, de door den oorlog aanmerkelijk vergroote schuld van 't Land in gelijken trant te delgen, als Law het met zijn bank en maatschappij die van Frankrijk zocht te doen. De zaak werd voor 't Parlement gebracht, en daar, in spijt van Robert Walpole's ernstige weerspraak, met groote meerderheid goedgekeurd. Den 17^{en} April bekrachtigde de Koning het genomen besluit, en ving nu de wedijver, om van de voorgespiegelde geldelijke voordeelen partij te trekken, onder de winstzuchtige bevolking aan, die zich, evenmin als 't Parlement door zijn weerspraak, door een waarschuwend vlugschrift van Walpole liet afschrikken. In een oogenblik klommen de Zuidzeepapieren van 130 tot 300, om in den loop van den zomer zelfs tot 1000 te stijgen. Het bleef echter niet bij hare onderneming. Niettegenstaande een verbod, van regeeringswege, aller ongewettigde handelsvereenigingen, zag men in de maanden Juny en July tal van maatschappijen, de eene met al schooner voorstellingen dan de andere, ontstaan, doch allen door een zelfden zwendelgeest ingegeven en gedreven. «Bobbels» werd al spoedig de naam, haar in de wandeling, bij haar fraaye aankondigingen gegeven; 't geen echter niet belette, dat lieden van alle standen en staatspartijen zich om 't zeerst beijverden, er hun goede geld in te steken. Niet minder dan 104 vielen er in July te tellen, waaronder met de vreemdsoortigste strekking; een geestelijke kwam zelfs op den vermakelijken inval, een maatschappij tot ontdekking van 't goudland van Ofir op te richten, om zich van al 't edel metaal meester te maken, daar nog vermoed. Eene andere maatschappij, die zoo gauw geen naam te bedenken wist, gaf zich als een onderneming aan, die te harer tijd zou bekend gemaakt worden. Verder waren er voor verzekering tegen roof en diefstal (en inderdaad

¹ Ald. p. 225.

² Ald. p. 178.

was in dezen tijd de onveiligheid van straten en wegen maar al te groot ¹⁾, voor een eeuwige bewegingswiel, voor 't planten van moerbeiboomen ter zijde wormteelt in Chelsea-park, voor den invoer van spaansche ezels tot verbetering van 't muildierras, voor 't vetmesten van varkens, verzekering en vergrooting van kinderfortuinen, verbetering van tuinen, enz. De wisselbank (*Exchange-alley*), waar al die windhandel plaats greep, was van den morgen tot den avond vol personen van beiderlei kunne en ieder rang, die er hun fortuin kwamen beproeven. In Londen, als men daarop zinspelende zong:

In London stands a famous pile
And near that pile an alley,
Were merry crowds for riches toil
And Wisdom stoops to Folly;
Here, sad and joyful, high and low,
Court Fortune for her graces;
And as she smiles and frowns, they show
Their gestures and grimaces.

Here stars and garters do appear,
Among our Lords the rabble;
To buy and sell, to see and hear,
The Jews and Gentiles squabble;
Here crafty courtiers are too wise
For those who trust to Fortune;
They see the cheat with clearer eyes,
Who peep behind the curtain ².

Dezulken maakten er zich dan nog bij tijds, na de noodige winstverzekering, uit; want niet lang meer zou de verblinding kunnen duren. De Zuidzee-maatschappij zelve gaf, uit naijver op hare talrijke mededingsters, het eerste sein tot alarm: zij vaardigde waarschuwende brieven tegen alle ongewettigde ondernemingen uit, welker ondergang nu het oog voor de onzekerheid van 't gansche bedrijf ook van andere opende, en op haar eigen voortbestaan maar al te noodlottig werkte. In September daalden hare actiën van 850 op 175, en ter zelfder tijd begon het langs markt en straat van spotliederen en schimprijmen te weêrklinken. In October werden de actiehouders en windhandelaars ook in een paar kluchten op 't tooneel reeds belachen. Tal van spotprenten, deels naar fransche en hollandsche gevolgd, zagen in de volgende maanden het licht, en in 't begin van April 1721 was het ministerie Stanhope, dat zulk een deerniswaarde rol in de zaak gespeeld had, gedwongen af te treden, om er voor een onder zijn verstandiger tegenstander Walpole plaats te maken ³.

¹ Zie de reeks van opgaven uit de Nieuwsbladen in de *Caricature History of the Georgians*, p. 36.

² Zie *A Southseaballad or merry remarks upon Exchange-alley bubbles* (Sept. 1720).

³ Stanhope zelf was in 't laatst van Febr. overleden.

Wijzer dan de afgetreden engelsche ministers waren de Staten van Holland geweest, toen eenige oudenemende Hagenaars, op 't engelsche voorbeeld door bobbelzucht gedreven, in July 1720 «tot zeer grooten profijte en voordeele van den Lande» octrooi verlangden op eene «generale Compagnie van assurance, beleeningen, en loterijen», met eene eerste inlage van tien miljoen, van welke aanstonds vijf aan 't Land betaald zouden worden, terwijl «boven die tien miljoen» de ontwerper «het Land, buiten schâ der belanghebbenden, nog twintig miljoen zou doen profiteeren»¹. Hoe fraai die beloften klonken, het octrooi werd niet verleend, en de gansche onderneming van Staatswege verboden. Evenzoo werd, door de algemeene Staten, een ander ontwerp van de hand gewezen voor een verzekeringsmaatschappij, met een kapitaal van 76 miljoen, in 10,000 actiën verdeeld, met het edele doel, om «'s Lands schulden af te doen»². Het verstandige voorbeeld van Holland werd, in September, door de Staten van Gelderland gevolgd, die het bij hen ingeleverde ontwerp van «de provinciale geldersche Compagnie van Commerce», enz. op hun Landdag te Zutphen verwierpen³. Gelijkerwijs werd ook door de friesche Staten het ontwerp afgekeurd eener te Harlingen op te richten Maatschappij van zeevaart en handel⁴; doch die van Utrecht bleken door de bobbelziekte genoeg aangestoken, om octrooi te verleen aan eene «Compagnie van Commerce, Assurance, en Belcening», verbonden met een wisselbank en loterijen, die hun, behalve vijf gulden per actie in 't jaar, ook beloofde, hun hoofdstad binnen twaalf maanden tot een zeehaven te maken, door de vaart van Utrecht tot de Eem en van daar tot de Zuiderzee te verdiepen⁵. Reeds waren toen echter verschillende Steden in Holland, Zeeland, Overijsel, door den bobbelgeest gedreven, aan 't windhandelen, en weêrgalmden de amsterdamsche Beurs en koffijhuizen van de kreten der haar actiën ventende verkoopers. «Wat wild gewoel», als een dien geest weêrstaande hekelrijmer uitriep⁶:

Wat wild gewoel, wat dollen handel!

Wat al poehanen vind ik hier!

.....

Ik hoor de bobbelwinden blazen,

Een ongehoorde vreemde orkaan

Door onze zeven landen razen,

Die niemand kent noch kan verstaan;

Mijn ooren staan aan 't hoofd te trillen —

Ei, hoor, wat wild en woest geluid!

Wat of dees dingen zeggen willen?

¹ Zie het ontwerp in den *Europ. Mercurius* van dit halfjaar, bl. 98.

² Ald. bl. 99.

³ Ald. bl. 189.

⁴ Ald. bl. 199.

⁵ Ald. bl. 190.

⁶ Zie den *Windzang op de commerlijke Commerce van 't jaar 1720*, in de *Verzameling van Gedichten op de buytensporige Wind- en Actie-handel*, enz.

't Is al "de West! de West! de Zuid!"

Sta ruim, daar komt een windbuil loopen,

Met beï zijn handen vol papier:

"Wie wil, wie wil er acties koopen?"

Is al zijn roepen en getier.

"De West, begotje! wie wil trekken?"

Wordt ginds geroepen uit een troep

Van uitgelaten bobbelgekken;

Dries is niet veilig op zijn stoep.

Dees met die Westewind verdreven,

Komt weêr een ander bobbelaar,

Daar nooit Kroniek van heeft geschreven,

En schreeuwt: "wie koopt er Allekmaar?"

Wie Hoorn, Naarden, Wesep, Muiden?

Wie Utrecht, met of zonder vaart?

Of maakt de zeewind uit het Zuiden

Dees waar al reeds geen geld meer waard?"

Straks hoort men weêreenderschreeuwen,

Nog ruim zoo gek, nog al zoo dol,

Die roept: "wie wil er bij de Zeeuwen?

Wie koopt er Purmerend of Zwol?"

Maar zacht, daar komt er een aansnorren,

Die lijkt, zoo ik me niet vergis,

Wel koning van de gouwe torren,

Indien hij niet wel keizer is.

Hij spreekt van tonnen en miljoenen,

Of ieder maar een deuvik was;

Maar 'k loof, 't zijn knollen of pompoenen,

En bobbelblazen, al den bras.

Zijn kar loopt op een effen paadje,

Zijn scheepje vlak voor stroom en wind,

En elke duit wordt een dukaatje,

Hij tast tot d'elboog in de splint.

Maar laas! hoe zal de bloed staan kijken,

Wanneer een, die nog loozer is,

Met 't heele boeltje zal gaan strijken,

En zegt: "mevriendje, gij zijt mis!"

Hoe zullen zijne wiekjes hangen,

Wanneer hem tijding wordt gebrocht,

Dat hij zijn *acties* moet ontvangen,

Die hij zoo hoog heeft ingekocht!

Weg, weg zal dan die goudvink wezen,

Die eer zoo lieflijk heeft gefluit:

Vianen moet zijn smart genezen,

En daarmee is dit liedjen — uit.

Te Amsterdam had men, in July, het eerst beproefd eene «Compagnie van Assurancie» in den bobbeltrant op te richten; doch het heter oordeel der Heeren van de regeering, die er al de dwaasheid van inzagen, deed hen in 't belang van den handel hun toestemming weigeren. Men wendde zich toen tot Rotterdam, waar men onmiddellijk slaagde; den 22^{en} werd er, onder Beurstijd, voor de inschrijving gelegenheid gegeven, en bleek er toen zooveel liefhebberij, dat er voor nog eens zooveel werd ingeteekend als er gevraagd was, en de gelukkige inschrijvers den dag daaraan meer dan 50 ten 100 op hun partijen konden winnen. Het voorbeeld van Rotterdam stak Middelburg aan, waar men, met eenige wijziging, een dergelijke Maatschappij oprichtte; toen volgden Delft en Gouda, in denzelfden geest; daarna, in Augustus, met een «Compagnie van Commerce en Navigacie», Hoorn, waar op den dag der inschrijving zooveel lieden van elders kwamen, dat er geen herberg noch eten voor allen te vinden was; terwijl, toen zij zich ter intekening naar de Waag begaven, een stadsbode hun uit een der bovenvensters de blijde tijding reeds toeriep: «heeren en vrienden, de Compagnie is vol». Purmerende, als «liggende in den doortocht van 't gansche Noorderkwartier, bijna in 't gezicht van Amsterdam en den Zaankant, en ruim zoo wel gesitueerd als veel andere steden», meende niet achter te kunnen blijven, en opende mede een inschrijving. Monnikendam, prat op zijn ligging aan de Zuiderzee, «waarin alle gemakken tot uitvoering van de Zeevaart en Handel te vinden» waren, meende «goede winsten» te kunnen voorspellen uit een «Compagnie van Commerce, Navigacie, Assurancie, Scheepsbouw, Lijnslaan, Houtslagen, en andere voordeelige handelingen en werken», en het aarzelde dus niet die in 't leven te roepen, tot een kapitaal van niet minder dan 20 miljoen in actiën van 2000 gulden, terwijl Purmerend het bij vijf miljoen in actiën van / 1000 gelaten had. Medemblik, met zijn «goede situacie, de nabijheid van de zee, de veiligheid van de reede, de welgesteldheid van zijn haven», achtte mede niet achter te mogen blijven. Alkmaar, al lag het niet aan zee, richtte op zijne beurt een «Compagnie van Commerce, Navigacie, en Assurancie», met een kapitaal van 24 miljoen, op. Enkhuizen, zijn «edele stad op verre na geen van de minste, neen, eene der voornaamste en welgelegenste zeehavens van Noordholland» rekenende, en «dus bekwaam om met meer fundament een zoodanige Compagnie» op te richten, voegde er de visscherij aan toe. Edam sloot eindelijk de rij, betuigende zijn inwoners niet voldoende uit den landbouw te kunnen onderhouden, en daarom, «op 't verzoek van eenige voorname kooplieden» maar een «Commerce-, Navigacie-, en Assurancie-Compagnie» te doen uitschrijven, met een kapitaal van 16 miljoen in 8000 actiën verdeeld¹. In September kwamen Weesp, Muiden en Naarden nog aanzetten; daarna Zwol, roemende op zijn «avantagieuze

¹ Zie den *Europ. Mercurius* voor deze maanden, op verschillende plaatsen.

situatie, reeds bloeyende negocie, groote factoryen en expediciën op Munsterland en geheel Duitschland, die er meerder als over alle andere steden samen ging», zoodat men zich voorstelde «postwagens zelfs naar Italië op te richten», enz.; Kampen; en zelfs Hasselt, dat een brommende lofrede hield op zijn «favorable reede», en gelegenheid tot uitgebreiden handel «te water en te lande op alle havenen en plaatsen van Munsterland, Duitschland, de geheele Oostzee, Engeland, Spanje en Frankrijk», en in 't bijzonder de daardoor reeds gevestigde, zeer voordeelige negocie in benthemer steen, hout tot den scheepsbouw, groote en kleine visscherij, granen en lijnwaad, boter en allerhande levendige have». Steenwijk meende zich nu ook nog te kunnen doen gelden, door zijn verband met de «zeer bekwame en secure haven» van Blokzijl en daarmee samenhangenden turfhandel. In Holland richtte vervolgens nog het kleine Woerden een «Compagnie van Assurancie, Commerce en Beleening» op; terwijl in Zeeland Vlissingen en Vere Middelburgs voorbeeld volgden. Vere vooral meende daarbij recht van spreken te hebben, als «een plaats tot de navigacie zoodanig gelegen, als in eenige provincie, kunnende de zware schepen met volle lading, zonder eenige lichting te doen, niet alleen voor de stad maar zelfs in de haven, tot aan de kaai, om daar te lossen, komen, en dus extra gelegen ter walvischvangst per straat Davids; dewijl die navigacie vroeg in de tijd moetende geschieden, verscheiden plaatsen door verhinderling van ijs, als andersins, groote obstakelen ontmoeten, daar deze stad in die tijd vrij van is»¹. Het achtte daarom ook gerustelijk een kapitaal van 25 miljoen Caroli-guldens, verdeeld in 12500 actiën, te kunnen aanvragen. Aan de Westindische Maatschappij hadden de Algemeene Staten voorts, in Augustus, verlof gegeven, om hare actiën, tot voortzetting en uitbreiding van haar handel, bij vrijwillige inschrijving met een anderhalfduizend, elk van 3000 gulden te vermeerderen²; vanwaar de kreet «de West, de West!» zich onder al de overige, ter Beurs en in een Koffijhuis vooraan in de Kalverstraat, met den naam *Quincampoix* vereerd, voortdurend hooren liet.

Geen wonder, dat die kreten den meer degelijken beursbezoekers en bezadigden handelsvrienden een weêrklank ontlokten, als dit klinkdicht op den Windhandel:

Wat razernij, wat drift, wat dolheid gaat ons aan!
 Van welk een Boozen Geest wordt thans 't Heelal gedreven,
 Nu elk de koopmanschap den doodsteek tracht te geven
 En zijne winsten bouwt op ingebeelden waan!
 Wie poogt nu meer met lust de hand aan 't werk te slaan,
 Om 't lieve Vaderland te hoeden voor het sneven?
 Waar is die oude zucht tot koopmanschap gebleven,
 Waardoor de welvaart moet en leven en bestaan?

¹ Ald. bl. 199.² Ald. bl. 153.

't Is uit, helaas! zij is ten landen uitgebannen
 Door de onbezonnen drift van wreê papiertyrannen;
 Men handelt nu alleen op lossen waan en wind; —
 Maar wee u, wen die wind eens weder raakt aan 't draayen,
 Dan zult ge uw schoone winst veel vlugger zien verwaayen; —
 Gelukkig, zoo ge dan een plaats in 't Dolhuis vindt! ¹

Men beeldde daarom ook in prent «'t vermaarde eiland van Gekskop, in de Actie-
 zee» af, «bewoond door een verzameling van allerhande volkeren», onder den alge-
 meenen naam van «Actionisten», in Zottenburg, Dollenuize, Bedriegersstad, en
 andere soortgelijke plaatsen ². «Dees schets», als men er ter toelichting bij schreef:

Dees schets vertoont het vreemd gewest
 Van Gekskop, 't geen men op het lest
 Door Missisipsche en Bobbelwinden
 En Zuidzeestormen kwam te vinden;
 Maar menig, die van 't Vasteland
 Zijn heil ging zoeken op dat strand,
 Vindt zich te deerlijk bedrogen;
 Eerst blonk het alles schoon voor oogen,
 Nu is 't vol giftig ongediert; —

.....
 Terwijl de Gekheid daar, als koning,
 In Quincampoix houdt hof en woning,
 Regeerende door kwâ praktijk
 Zijn nieuwgebakken koninkrijk.

Maar ach! waar zal die Vorst belanden?
 Het eiland heeft, en op zijn stranden
 Brult een verwoede Zuidewind,
 Waardoor zich elk verlegen vindt,
 En roept: het eiland krijgt de stuipen;
 Zoodat hij, die niet wil verzuipen,
 Moet denken op een snelle vlucht.

Fluks maakt men, op dit droef gerucht,
 Veel wagens naar de nieuwste moden,
 Daar de Acties zijn tot zeil van nooden,
 Om dus van Gekskops malle strand
 Te raken in een ander land
 Van Wanhoop, Droefheid, Armoê, Schande,
 Of liever naar de Nederlanden,

¹ In de verzameling *Gedichten*, enz. Evenzoo in een ander hekelrijm:

Het Dolhuis is ten dienst der Assurancie-gekken.

(De Actionisten in 't Dolhuys of de Verydelde Windnegocie).

² Zie bijgaande afbeelding.

In Kuilenburg of IJselstein
 Of naar Vianen, als 't kan zijn,
 Om daar als uilen 't hoofd te buigen,
 Wyl *Quincampoix* toch leit in duigen.

Het reeds vermelde koffijhuis in de Kalverstraat — het derde huis van den Dam af, rechts ¹ — dat men in de wandeling zoo noemde, omdat er de Actienarren bijeenkwamen, was 's avonds van 5 September, door een hoop baldadigen, straatjongens en anderen, die eerst op den Dam een strooyen pop hadden omgedragen en allerlei lieden aangerand en van hoeden en pruiken beroofd, met groote woede aangetast, de glazen met stokken en straatsteen en ingeslagen en gegooid, en de ter hulp snellende stadsdienders en nachtwachts met geweld weêrstaan ². Burgemeesteren haastten zich daarop alle samenrotting op straat te verbieden, en ontboden tevens de voornaamste makelaars, om hen tegen alle «windnegocie» te waarschuwen, tegelijkertijd het placaat hernieuwende, tegen de «beunhazen» vroeger uitgevaardigd, en waarbij alle makelaardij, en wat daarmee samenhang, aan anderen dan de gezworen uitoefenaars van 't vak, op zware straf en boete, ontzegd werd. Amsterdam vormde met Haarlem en Leiden de trits der hollandsche steden, die zich niet door de actiezucht van den dag had laten meêslepen. Het werd daarom ook, met beiden, luid geprezen en den overigen ten voorbeeld gesteld:

.....Amsterdam biedt pal dien Hydra tegenspits,
 Gevolgd van Leyden en van Haarlem, als een trits
 Van flonkersteen en aan den sluyerkroon der Vrijheid.
 O, vrije Bataviërs, volgt dees prijswaarde steên,
 Betracht uw eed en plicht ten beste van 't gemeen,
 Dan ziet men 't Land hersteld, gevreesd, in rust en blijheid ³.

De drie stedewapenen werden in prent op een eerezuil voorgesteld, aan welker voet zich Erasmus, met pelgrimstaf en reistasch in de hand, vertoonde, zijn onwaardige moederstad ontvluchtende:

Helaas, Mercur, waar zwerf ik heen?
 'k Wil mijn geboorteplaats begeven,
 Schoon zij mij praalrijk had verheven;
 Waar is verstand, in welke steên?
 Ik moet van dees malle acties klagen!

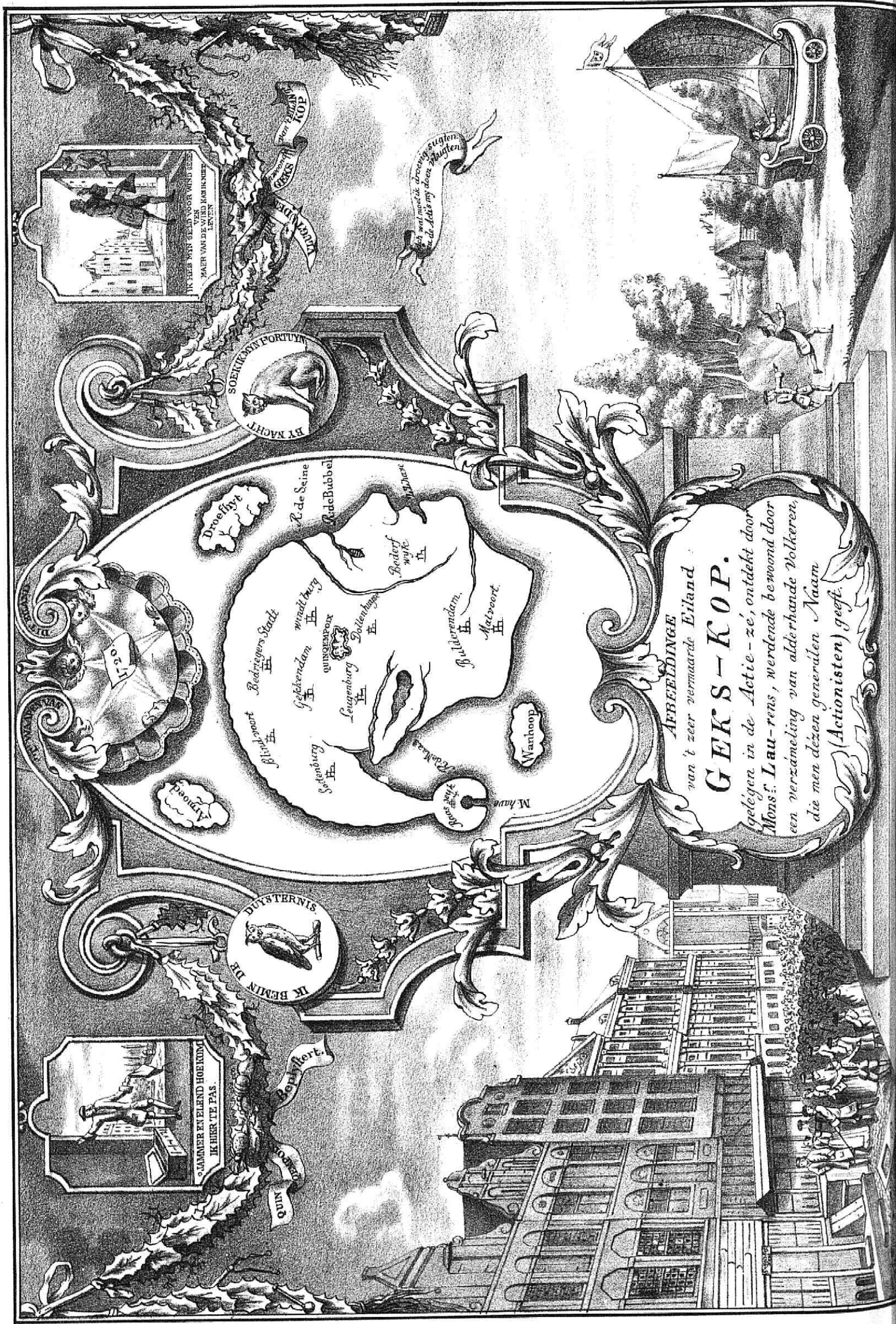
Mercur troost hem echter met de gedachte:

Goêhandel krijgt niet heel den schop:
 Drie plaatsen zich nog deftig dragen

¹ Zie aldaar, aan de linkerzij.

² *Europ. Merc.* t. pl. bl. 204.

³ *Op de pest der Windnegocie.* Klinkdicht.

Het Y, het Spaarne, de oude Rijn,
 Wier wapnen hier aan de eerzuil hangen;
 Daar wil ik Directeur in zijn,
 Doch niet van windsche Compagniën;
 Wat windsch is, dat's niet in den haak.
 Kom, trekken wij één lijn, één zaak
 In deze Compagnie van drieën!¹

Nog tal van andere schimprijmen en spotprenten zagen, toen eenmaal de actiekoorts aan 't afnemen was, en de deerniswaarde actienarren het welverdiende loon hunner dwaasheid geïnd hadden, het licht, deels oorspronkelijk, grootendeels echter ook naar het Fransch gevolgd, maar dan steeds op hollandsche toestanden overgebracht. Zoo die o. a. waarop men een persoon onder den naam van Quincampoix zag voorgesteld, achter een brouwketel, in welken klinkende munt tot papier verstookt wordt, terwijl Diogenes, met zijn lantaarntjen gewapend, op den achtergrond ter zij, een verstandig mensch komt zoeken², met het bijschrift:

“Kom uit, kom uit, het regent nu ducaten!”
 Riep elk, op markt en straten:
 “Komt, man en wijf! komt vaardig, klein en groot,
 Houdt op uw hoed en schoot!”
 Die galm sloeg voort, met duizend dertelheden
 In rijken, landen, steden.
 Diogenes verscherpt op dat getier
 En vraagt: “wat volk is hier?”
 ‘k Zoek menschen!”— Maar toen zag hij een vertooning
 Als van eens Vorsten kroning!
 Heer Quincampoix in volle Majesteit,
 Daar Zotheid hem bereidt
 Een trotsche kroon van ydle pauweveêren
 Met distels t'zijner eeren;
 Zijn wapenschild, gevoerd door hovaardij,
 Toont sierlijk aan zijn zij,
 Hoe Icarus, in 't vliegen onervaren,
 Stort plotsling in de baren.
 De Raaf en Uil vertoonen, recht omhoog,
 Zijn spreuk voor ieders oog;
 Zijn knaap zal voorts die bloemen distilleeren,
 Die in papier verkeeren
 Van Missisip en Bobbels, klein en groot,
 Die weder, door de poot
 Van 't Duiveltje, tot nieuwe vlam verstrekken

¹ De rottege blaasbalg, en de *Geest van Erasmus*, zwervende uit zijn geboortestad (*Spotprent met bijschrift*).
² Zie nevensgaande afbeelding.

Van kleine en groote gekken.
 De Satyr, eerst zoo blij van aard,
 Vloekt, schorpioen, uw staart;
 Maar de ander, als een zwelgbalg, op zijn verken,
 Berooid zijn klacht laat merken.
 De Razernij en Wanhoop, in 't verschiët,
 Betoonen haar verdriet,
 Nu zij haar hoop en geld en beste panden
 Als 't drooge stroo zien branden,
 Waardoor de pan en rooster aan den wand
 Nu ledig staan geplant;
 Doch de ezel balkt, nu zooveel wijze hoofden
 't Geval te veel geloofden.
 De Filosoof, toen hij 't bekeken had,
 Kroop lachend in zijn vat¹.

Ook in verschillende tooneelstukjens werden de actienarren met minder of meerder geest begekt. Terecht merkt in 't eene, Lijse, de meid uit het Koffijhuis, in een vrolijk liedjen op, dat haar volk het eenige is, dat bij den windhandel zij spint. Wat, zingt zij:

Wat geeft de windnegocie vreugd En al die actiekraam!
 Zij doet aan onze neering deugd En is mij aangenaam;
 Laat vrij een, die het niet verstaat, Haar schelden zus en zoo,
 Ik vind daarbij mijn eigen baat; — *Vivat de Quincampoix!* —
 Wat scheelt het mij, of Rotterdam Of Utrecht daalt of niet,
 Wij warmen ons bij de activelam, En kennen geen verdriet;
 Zoo wordt die tijd van ons geëerd, Al is 't een vuur van stroo,
 Dat helder brandt, maar ras verteert; — *Vivat de Quincampoix!* —²

Een ander stelde «de Actionisten reisvaardig naar Vianen», als «'t uiteinde der Windnegocie», voor. «'k Heb», zoo spreekt er de welwijze huisvrouw van een actienar dezen toe:

'k Heb 't je lang genoeg voorspeld, dat van al dit actiën te koopen en verkoopen,
 Het eind je d'ondergang zou baren, want daar stond anders niet af te hopen;
 Maar wat ik toen zei of niet, 't was vruchteloos: jij deedt je zin!
 Doch wat zal 't nu zijn? 'k Heb je zoo menigmaal, ja, zelfs van 't begin
 Die rampen al voorzeid, maar toen wou je naar geen reden hooren.

«Hoor, vrouw», antwoordt daarop manlief:

¹ Waare afbeelding van den vermaarden Heer Quincampoix. Het oorspronkelijke Fransch zie o. a. in den *Chansonnier historique*, enz.

² De bedriegelijke Actionist of de Nagthandelaars, Blijspel.

Hoor vrouw, al die napraat dient nergens voor als om mij maar te verstoren;
Ik heb, als al de rest, mijn geld geavontuurd, en ben ik 't kwijt, ik heb nog moed,
Want een eerlijk bankroet of een reisjen naar Vianen maakt al die achterstallen goed.

Daarom heeft hij er zijn knecht dan ook al heen gestuurd, om er een huis voor hem te huren. «Kasteelen» liet men er ten gerieve der slachtoffers van de Actiekoorts, reeds bouwen, gelijk 't elders luidde¹. Niet minder dan «twaalf beurtschepen» lagen dan ook, naar een anders zeggen, reê,

Om naar Vianen te vertrekken,
En elk met vrijgelei te dekken;
Zij voerden toch, tot elks ontzag,
Prins Frederik Hendrik in de vlag.

Deze had namelijk, tijdens zijn Stadhouderschap, veel bijgedragen tot de placaten, door de Staten tegen den windhandel in papieren uitgevaardigd, en die den weg naar Vianen of Kuilenburg voor zijn drijvers gebaad hadden. In een vermakelijk op muziek gezet liedjen was dit einde van hun dolzinnig drijven den Actionisten dan ook reeds voorspeld:

Ach, ach, ach! — Actionisten, hoe voer je de vlag! (*bis*)
De Zuid of de West, Welk hou je voor 't best?
Mercur is op hol (*bis*). Ben je mal, wor je dol
Om de poen, om de splint, 't Zijn maar blazen vol wind! (*bis*)
't Zijn quanten, Verstandig in kool te planten
Eerst Fransche, dan Britsche, dan Hollandsche kool; —
Bij mijn ziel, bij mijn zool, Men komt je vermanen,
De bengel die luit Van de schuit naar Vianen;
De Argus voerspelt ons elend,
Dat 's *respice finem* of *Let op het end* (*bis*).

De vaart derwaarts viel altoos makkelijker dan die naar de Maan, in een andere klucht voorgelagen, waar de Actionisten in 't Dolhuis werden voorgesteld². «Wij willen», heet het daar:

Wij willen een Compagnie oprichten, om te negocieeren en te navigeeren,
Maar op een vaarwater, daar nooit geen schepen hebben kunnen laveeren;
Wij willen een kust vinden, die niemand ooit heeft aangedaan,
Een nieuwe wereld, mannen! — in 't kort het is de Maan.
De Maan, de Maan, die, naar 't zeggen van de geleerdste Astrologen,
Een bevolkte kloot is, daar willen wij naar toe zeilen; — wat dunkt je, heeren Actionisten?
Waar is op den geheelen aardbol zulk een concept bekend?
Dat zal eerst voordeel geven! Daar zullen onze waren met twee, driehonderd procent

¹ «Nu dat de stad Vianen zooveel kasteelen bouwen laat» (*Nederland in gekheit wegens de windnegotie* (Staat- en Zinnespel).

² *Het Dolhuis der Actionisten*. Kluchtspel.

Winst verkocht worden, of mogelijk nog meer; en de retoeren,
 Die wij uit de Maanwereld naar onze kust zullen voeren,
 Zullen niet minder geven; dat is dubbel winst op winst,
 Ja, wij beloven alle jaar 800 percent uitdeeling op 't minst;
 Dat is om rijk worden te doen, dat is wat anders te zeggen
 Als 4 of 5 percentjes; daar mogen al de andre compagniën de broek bij neêrleggen!
 Ook hebben wij een nieuw slag schepen gepraktizeerd,
 Daar wij meê kunnen zeilen zonder dat de tegenwind ons deert;
 Wij bemoeien ons met voor noch tegen stroom, noch met verloop van tijen;
 Om kort te gaan, heeren, 't zijn schepen met vleugels aan beide zijen,
 Die door een machine bewogen worden, en dat met twee of drie man
 Op zeer lichte en gemakkelijke wijs geschieden kan.

De levendigste en geestigste voorstelling van al 't actiegesharrel en geraaskal gaf wel de haarlemsche blijspeldichter dier dagen, Pieter Langendijk, in zijn *Quincampoix of de Windhandelaars*, waar hij deze, in heel hun bedrijf, op de aanschouwelijkste wijs ten tooneele voerde en op de kaak stelde. Hij kwam er, de Overheid zijner stad, gelijk die van Amsterdam en Leiden, in haar beter oordeel, bijvallende, tot de slotsom:

Wij prijzen dan te recht een wijze magistraat,
 Die zich door zulken wind niet dus vervoeren laat.

Evenals die steden, 's Lands algemeene Staten, en die van Holland, Gelderland, en Friesland, had ook 's Keizer's Nederlandvoogd, de schrandere Prins Eugenius, niets van eenige bobbelpraktijk of hersenschimmig ontwerp tot verrijking zijner gewesten willen weten. Van Weenen uit verzette hij zich tegen alle voorstellen, hem, ten behoeve der keizerlijke Nederlanden, in dien tijd gedaan, en vooral door den opperbevelhebber der keizerlijke troepen, den veldmaarschalk, Graaf Vehlen, dringend bij hem aanbevolen ¹. «Het ware wel te wenschen», schreef hij, «dat men een middel wist op te sporen, om de berooide geldmiddelen van den Staat en de uitgeputte gewesten in beter staat te herstellen.» Al die plannemakers echter, die over miljoenen spraken, of 't niets was, en zelf ter nauwernood voor zeven of achthonderd gulden crediet vonden — gelijk zekere hem door Vehlen aangeprezen Marseau — boezemden hem te weinig vertrouwen in, dan dat hij lust had zich met hen in te laten ². Zijns erachtens, gelijk hij in Mei daaraan aan Prié meldde, kon met name iets dergelijks als Law's Mississippi-ontwerp, in de Nederlanden des te minder ingang vinden, als de Keizer gewis te recht bezwaar zou maken, zekere onvoegzame beginselen aan te nemen, en ook de ten uitvoerlegging, zoowel naar den aard en de voorrechten van 't volk, als wegens andere omstandigheden, de grootste moeilijkheid zou baren ³. Wat

¹ Zie Vehlens schrijven van 4 Jan. 1720, in Arneth's *Prinz Eugen*, III, S. 533, *Ann.* 31.

² Ald. S. 534, *Ann.* 32.

³ Ald. S. 535, *Ann.* 36.

Ve deel, 1^e stuk.

hij wilde, en van den aanvang af beoogd had, was den door de omstandigheden verloopende handel zijner Nederlanden te verlevendigen, en voornamelijk de scheepvaart, als het eenig middel van zijn herstel, te bevorderen ¹. Daarom had hij ook den Markgraaf del Campo, in 1718, zoo warm geluk gewenscht, met zijne benoeming tot Stadsvoogd van Oostende, «dat uitgangspunt van den handel der Nederlanden ter zee, welks versterkingen en haven een bijzondere opmerkzaamheid vereischten» ². Met levendige belangstelling sloeg hij de pogingen gade tot oprichting eener Oostindische Handelsmaatschappij in die stad, waarvan het denkbeeld reeds in 1716 door den uitgeweken Engelschman John Kerr aan den Keizer geopperd was, en die in 't volgende jaar door twee Oostender kooplui, Ray en De Polter, nog nader was aanbevolen ³. Schepen werden door hen en anderen uitgerust, en ondernamen de veelbelovende vaart op Oost-Indiën. Een van deze werd, op zijn terugreis, door den najverigen hollandschen goeverneur aan de kaap De Goede Hoop vijandelijk bejegend; een ander aan de westkust van Afrika door de Hollanders genomen; een derde, door kapitein De Winter gevoerd, onderging aan de kust van Guinea een gelijk lot. De Winter, in Oostende teruggekomen, diende nu echter te Brussel zijn beklag in, en werd toen onmiddellijk met het bevel over een krijgsvaartuig belast, met hetwelk hij, in zee gestoken, hetzelfde hollandsche schip, dat het hem had aangedaan en nog in 't kanaal kruiste, vermeesterde, en den 25^{en} October 1719, als prijs, in Oostende binnenbracht ⁴. Met te meer aandrang trad Prins Eugenius toen voor de vestiging eener keizerlijk-nederlandsche Maatschappij voor den indischen handel op. Onder geregelde leiding en door 't hoog gezag gerugsteund, zou deze toch, naar zijne meening, den najverigen nabuur minder aanstootelijk moeten wezen; en het voorbeeld, door dien nabuur zelf in zijne maatschappij gegeven, toonde beter dan de beste redeneering, hoe voordeelig zij voor den handel werkte. Het verzet van dien nabuur tegen die van Oostende steunde voorts — naar hij 30 Nov. aan Prié schreef — op geen billijken grond; men moest leven en laten leven, en anderen van nature gelijke rechten gunnen als zich zelf ⁵. Algemeen menschelijk gesproken, liet zich gewisselijk tegen dit laatste niets inbrengen, verdiende het de onvoorwaardelijkste beaming; doch de bekrompen handelstaatkunde en geldgierige najver, die slechts ten eigen bate het overzeesche land zocht en wenschte te blijven bezoeken, wilde van deze zienswijs in 't minst niet hooren, en was er maar op uit, om gronden op te sporen, op welke men dat voorkomen kon, en die men voornamelijk — doch met weinig klem van betoog — aan de bepalingen van den vrede te Munster ontleende.

¹ Zie zijn schrijven van 23 Dec. 1716, aan Prié, ald. S. 536, *Ann.* 42.

² Arneth, *Prinz Eugen*, III S. 425 f.

⁴ Ald. S. 127.

⁵ Zie de aanhalingen uit zijne brieven, ald. S. 139, *Ann.* 49 en 51.

³ Ald. *Ann.* 43.

Met meer grond, dan hun slechts uit baatzucht gesproten weêrstand tegen de zuidnederlandsche vrijheid van handel, trokken zich de Algemeene Staten het lot der bewoners en inboorlingen van de landen aan Straat Davids aan, die aan de snoodste mishandelingen van de Straat-Davidsvaarders blootstonden ¹. Zij vaardigden daarom, 18 Nov. 1720, een placaat uit, binnen elk scheepsboord aan te plakken, waarbij zij den zeevarenden luiden, van wat rang of beroep, ten strengste verboden, «eenig molest, geweld, of vijandelijkheid tegen de bewoners en naturellen dier landen te plegen, als strijdig tegen alle recht en reden, en meer overeenkomende met het doen van roovers en barbaren, als wel met dat van eenige beschaafde nacie, bovendien ook strekkende tot hinder en nadeel van den handel en walvischvangst dezer landen». Terwijl zij zoo hun eigen ingezetenen trachtten te beletten, de rol van geweldenaars en roovers in 't verre Noorden te spelen, begrepen zij echter tevens niet langer den overmoed te mogen dulden, waarmee de algerijnsche roovers ter zee, in de laatste jaren weder waren opgetreden, terwijl zij hun — na den onbeduidenden tocht van Bo-daan — vrij spel hadden gelaten. Tot in de bocht van Frankrijk, den mond van 't kanaal toe, dorsten zij zich van tijd tot tijd vertoonen, en benamen den kooplieden allen moed, hun handelsschepen in de spaansche en middellandsche zee te wagen. Eenigen van dezen hadden daarom ook reeds een ontwerp opgesteld en bij de algemeene Staten ingediend, «tot het ruïneeren der turksche zeeroovers van Algiers, Tunis, Tripoli, en Saleh, ter beveiliging niet alleen, maar ook ter vermeerdering der zeevaart en handel van den Staat». Zij hadden daarbij een staat overgelegd van al de schepen, in de laatste zeven jaren genomen, en de daardoor in slavernij geraakte, meer dan 900 opvarenden, de geldelijke schâ op meer dan zeven miljoen begrootende. De Heeren van den levantschen handel hadden daar hunnerzijds een verzoekschrift aan toegevoegd, om toch «een middel te beramen tot wering van zoo aanmerkelijke schade en bedroefde slavernij, en tot opbouw en aangroei der nederlandsche scheepvaart» ². Een brief, door den Consul te Livorno den 21^{en} October aan de Algemeene Staten gericht, trad in verdere bijzonderheden omtrent den zeeroof, door de Algerijnen in de laatste weken gepleegd, en hun voorbereidselen tot nieuwe ondernemingen. Een en ander, in de Statenvergadering ter tafel gekomen, was door beide zeevarende provinciën, Holland en Zeeland, overgenomen en ter ernstige overweging in handen eener Commissie gesteld ³. Na langdurige beraadslagingen, en nadat, in January '21, op nieuw berichten van algerijnsche toerusting en ontvangen waren, werd den 21^{en} Fe-

¹ «Alsoo eenige van het volk en de schepen, enz. haer sedert eenighen tijdt niet hebben ontsien, sonder voorgaende quade ontmoetingh of beleedigingh — ongehoorde baldadigheden en geweldena-ryen te pleegen», enz.

² Zie beiden in den *Europ. Mercurius* van 1721, eerste halfjaar, bl. 15 en vv.

³ Ald. bl. 26.

bruary tot uitrusting van een smaldeel van acht schepen en twee hoekers onder den Vice-amiraal Aersen van Sommelsdijk besloten, dat echter, door omstandigheden, niet voor 't begin van Mei in zee kon gaan ¹. Het ging toen eerst wat in 't kanaal kruisen, en stevende daarna de middellandsche zee in, waar het nu wel van tijd tot tijd algerijnsche vaartuigen zag, doch deze door hun vlugheid steeds aan de vervolging ontkomen. Zoo bleef het tot in November werkzaam, om toen naar huis te keeren; met dit gevolg intusschen, dat men zich te Algiers wat minder gerust hield, en zelfs voor een aanval op de stad zelve begon te vreezen ², doch inmiddels voortging — op de hollandsche koopvaarders jacht te maken ³.

Het Congres te Kamerijk liet zich onderwijl nog steeds wachten.. Terstond na Spanje's aansluiting bij 't Viervoudig Verbond had er de Keizer den Graaf van Windischgrätz en den Baron Pentenrieder, als zijne afgevaardigden, bij benoemd, gelijk Spanje zijn gezant bij de Republiek, Beretti Landi, en den Graaf van Gormes, Engeland de Heeren Withworth en Polwarth, Frankrijk den Graaf van Morville en den Heer van St. Contest; ook de koning van Sardinië, de Hertog van Parma en die van Lotharingen benoemden hun gevolmachtigden. Van hun bijeenkomen bleek echter vooreerst nog geen sprake te zijn, en Koning George vond daarin aanleiding, met Koning Filips over een afzonderlijken vrede te gaan onderhandelen. Deze kwam in 't laatst van Juny 1721 tot stand ⁴, en bevestigde dien van Utrecht. Engeland zei er bij toe, de op Spanje veroverde schepen en goederen terug te zullen geven; terwijl de vereffening van alle verdere geschilpunten tot het Congres werd uitgesteld, en tevens bepaald, dat dit vredeverdrag eerst na het sluiten van 't Congres zou worden afgekondigd. Bij een geheim punt kreeg Spanje nog verlof 6000 Spanjaards, in plaats van even zoo veel Zwitsers, in Toscanen, Parma, en Piacenza te leggen. Terzelfder tijd werd te Madrid ook met Frankrijk door den Markgraaf de Maulévrier onderhandeld, en weldra een afzonderlijke vrede getroffen, waarbij niet alleen het verdrag werd aangenomen tusschen Spanje en Groot-Brittanje gesloten, maar een geheim verbond tevens tusschen de drie kronen onderling tot stand kwam. Zij beloofden daarbij, elkander te zullen handhaven in hun rechten en bezittingen, zooals die te Utrecht, Baden, en Londen waren vastgesteld, en nader nog te Kamerijk zouden worden geregeld. Bij vijandelijken aanval zouden zij elkaâr met het vereischte getal troepen bijstaan, en den Hertog van Parma werd gemeenschappelijke handhaving in zijn landen en rechten toegezegd. Ook andere mogendheden zou men tot toetreding uitnoodigen, en met name de Algemeene Staten, met welke Frankrijk en Groot-Brittanje verklaarden het ver-

¹ Ald. bl. 28, v.

² Zie De Jonge, *Gesch. van 't Ned. Zeewezen*, IV, bl. 119, en v.

³ Zie de verschillende gevallen vermeld in den *Europ. Merc.* van July 1721, bl. 31 en v.

⁴ *Europ. Merc.* eerste halfjaar voor 1722, bl. 78.

bond van Jan. 1717 te zullen onderhouden. De rechterhand dier Staten, de raadpensionaris Heinsius, was intusschen in tachtigjarigen ouderdom, den 3^{en} Augustus 1720 overleden, en den 13^{en} der volgende maand door den Pensionaris van Rotterdam, Isaäk van Hoornbeek, vervangen; een bekwaam en werkzaam amptenaar, wiens beter oordeel hem, in de Statenvergadering van Holland, door zijn invloedrijken weêrstand tegen de veelbelovende voorstellen der Actionisten van gunstige zij had doen kennen. Tot Groot-zegelbewaarder werd, in Heinsius plaats, de Baron van Wassenaar-Starremberg benoemd. Te Kamerijk, waar men, na 't sluiten der vermelde verbonden, nu eindelijk wat aan 't onderhandelen ging, had men met de tegenstribbeling der Keizerschen te kampen, die zich stipt aan de bepalingen van 't Viervoudig Verbond wilden houden; terwijl Spanje en Parma daarentegen de van Engeland en Frankrijk voor zich reeds bedongen wijzigingen verlangden, en daarin door beider gevolmachtigden ondersteund werden. Hevige woordwisselingen verstoorden daardoor vaak de kalmte der beraadslaging. Om den Keizer gerust te stellen teekenden Frankrijk en Spanje den 27^{en} Sept. 1721 een stuk, waarbij zij hem beloofden te zullen handhaven in alles, wat hij, krachtens 't Viervoudig Verbond, thans in Italië bezat. Tusschen Frankrijk en Spanje was thans te meer alles boter tot den boôm, als het treffen van den vrede met een overleg was gepaard gegaan, om een huwelijk tusschen den nu 12jarigen franschen Koning en de 4jarige Infante van Spanje, gelijk tusschen den jongen Prins van Asturiën en eene dochter van den Regent, te beramen. Omstreeks 't midden van December werd het spaanschen prinsesjen op 't Pauweneilandjen in de Bidassoa, tegen haar aanstaande schoonzuster, wier huwelijk toen in Spanje voltrokken werd, uitgewisseld, om in de nabijheid van haar verhoopten toekomstigen gemaal hare verdere opleiding te erlangen ¹.

De Algemeene Staten, zich buiten dat alles houdende, begrepen «in den tegenwoordigen toestand van zaken» niet beter te kunnen doen, dan, bij «de ongemakken, die ook in den vrede gevoeld werden, als zware inundaciën, sterfte onder 't rundvee, vermindering van commercie, neering, en welvaart, en andere zwarigheden, het lieve vaderland» klaarblijkelijk, door «zoovele zonden en ongerechtigheden als er in zwang gingen», op den hals gehaald, tegen 11 Juny van dit jaar een algemeen dank-, vast- en bededag uit te schrijven, om, «met een ware boetvaardigheid en bekeering, den Heere oodmoedig en inniglijk te bidden en te smeecken om de genadige vergeving van al dezelve zonden en ongerechtigheden, en Zijn verderen goedertieren zegen en krachtige bescherming over den Staat en de goede ingezetenen, ten einde die bij haar dierbare vrijheid en religië geconserveerd, en de tegenwoordige vrede verder gecontinueerd mocht worden» ².

¹ *Europ. Merc.* tweede halfjaar voor 1721, bl. 89.

² *Ald.* bl. 58, v.

DERDE HOOFDSTUK.

Kerkelijke- en Zeezaken. Stadhouderslijk gehaspel der verschillende Provinciën. Kibbelarij met den Keizer. Verdragen van Weenen en Herrenhausen.

1722 — 1726.

De meer tot bidden dan werken vaardige Algemeene Staten openden ook het nieuwe jaar weder met een «plechtigen dank-, vast- en bededag», tegen woensdag 19 January uitgeschreven «over al de geunieerde provinciën, geassocieerde landschappen, en steden en leden van dien, ten einde zij, door Gods groote goedheid en barmhartigheid, bewaard mochten blijven bij haar duurgekochte vrijheid en religië; dat de vrede, dien de Staat genoot, en die nu genoegzaam door geheel Europa hersteld was, meer en meer bevestigd mocht worden en duurzaam zijn; dat de zware plaag van pestilencie, in andere landen grasseerende, tot het lieve Vaderland niet mocht naderen, maar daarvan afgeweerd worden, en mocht ophouden in die landen, die er meê bezocht waren; en dat ook alle verdere plagen en zwarigheden, waarmede God een land kan bezoeken, en die door onze zonden en onbekeerlijkheid welverdiend zouden zijn, in genade verre mochten worden afgeweerd; alles tot grootmaking van 's Heeren heiligen naam, voortplanting en aanwas van de gereformeerde ware kristelijke Religië, en onzer aller zielen zaligheid»¹. Van hun zich hier, als steeds, zoo kennelijk uitenden, «gereformeerden» Godsdienstijver kregen zij dezer dagen gelegenheid ook daadwerkelijk blijk te geven, door den liefdeloozen uitval, van den lutherschen kansel te Hamburg tegen hun geloofsgenooten gedaan, en over welken zich

¹ *Europ. Mercurius* voor dit halfjaar, bl. 58, v.

Koning Frederik Willem van Pruïsen tot hen en Koning George van Engeland wendde. De hamburger ijveraar, zekere Neumeister, had het zelfs bij die mondelinge veroordeeling niet gelaten, maar was ook schriftelijk te velde getrokken tegen ieder welmeenende poging tot vereeniging van Lutheranen en Calvinisten, gelijk die van verschillende zijden gewenscht werd. Zijn eerste geschrift daartegen, en waarin hij 't rechtstreeks strijdig noemde met de apostolische geloofsbelijdenis, al de gebeden van 't Onze-Vader, de leer van den Doop en 't Heilig Avondmaal, had hij zelfs van een tweede doen volgen, waarin hij tegen de calvinistische arglistigheid uitvoer, die zoo iets beoogde. De Resident der Staten, Van den Bosch, had zich over zijne 't gemeen ophitsende woorden tot de hamburger Overheid gewend, maar weinig of geen baat gevonden. Zij had integendeel de Hervormden onder haar burgerij, die aan zijn huis hun kerkdienst waarnamen, voor zich ontboden, om hen te waarschuwen, zich daar voortaan wat in te ontzien, wilden zij erger voorkomen ¹. Neumeister bleef daardoor te meer nog met zijn kwaadstoken voortgaan, en gaf een derde geschriftjen *De geestelijke Abel* uit, waarin hij op nieuw tegen de Hervormden tierde. Pruïsen, de Staten, en Groot-Brittanie schreven er nu zelf aan de hamburgsche regeering over; de zaak kwam ook op den Rijksdag te Regensburg ter sprake, en den 29^{en} January, vaardigde die regeering daarop een verbod tegen 't drukken en verkoopen der geschriften van den lutherschen stokebrand uit ². In hun bezwaarbrief aan haar hadden de Staten er vooral op gewezen, hoe in hun gebied de vrije oefening van den Lutherschen Godsdienst, zonder eenige belemmering, werd toegelaten, en zij dus te meer recht van spreken hadden, wanneer zij er op aandrongen, niet slechts hun resident, maar ook de gereformeerde hamburgsche ingezetenen onverhinderd in zijn huis of kapel toe te laten ³. Te Hamburg bleek het intusschen, dat de luthersche geestelijken reeds in July 1719 zich onder eede verbonden hadden, geen paäpsche noch calvinistische kerken of kapellen in die stad te zullen dulden. Te Regensburg sloten zich in Maart de evangelische stenden bij 't verzet van Pruïsen, de Staten, en Groot-Brittanie tegen die onverdraagzame geloofsdriift aan, en bedreigden «de loflijke Magistraat», gaf zij hun voorstelligen geen gehoor, met de gevolgen, daaruit naar de Rijksstatuten te wachten. Zij zonden haar tevens het door hen genomen besluit over tot nader vereeniging der beide — luthersche en calvinistische — gezinten, in 't Rijk ⁴. Te Hamburg meende men intusschen, dat de Hervormden in Altona ter kerk konden gaan, waar hun dat van ouds vrij stond, terwijl de kerkdienst bij den Resident slechts in 't geheim door hen bezocht mocht worden; voor 't overige hadden zij er, schreef men, in antwoord op de gedane klachten, volkomen vrijheid. Aan een vereeniging bleek

¹ Zie de *Eur. Merc* voor dit half jaar, bl. 41.

² Ald. bl. 123.

³ Ald. bl. 119.

⁴ Ald. bl. 230.

er dus wel in 't minst niet te denken te vallen ¹. Het Hof van Holland echter, dat «loffelijke werk» althans ten zijnent niet wenshende te zien tegenwerken, verbood uitdrukkelijk de te Amsterdam aangekondigde uitgave van Neumeisters geschrift ².

Zeker hadden de Algemeene Staten, bij den uitgang van 't jaar, wel zoo goed nog gedaan, zoo zij met hun op nieuw betoonde liefde voor bedestonden, wat wakkerheid ook in 't uitzenden eener vloot tegen de afrikaansche zeeschuimers verbonden hadden. Wel werd daar echter, zoo in hun vergadering als die van Holland, veel over beraadslaagd, het denkbeeld zelfs opgeworpen, met Spanje saam Algiers te gaan beschieten, en zijn schepen te vernielen, of althans de zooroovers door commissievaarders te laten vervolgen — wat echter den Admiraliteiten te recht meer omslachtig dan raadzaam voorkwam; doch het gewone gebrek aan doortastende werkkraft, en een lakenswaarde weêrzin het noodige geld te verschaffen, belette alle afdoende maatregelen. Zoo werd er, ten slotte, met half Maart tot niets anders besloten, dan het uitrusten van een half dozijn schepen van om en bij de veertig stukken, onder den, in plaats van den overleden Bodaan, tot Schout bij nacht benoemden Grave. Deze had daarenboven nog alle reden te klagen, dat de Edam, onder kapitein Cau, aan welks boord hij zijn vlag heesch, een zoo zwak vaartuig was. Hij koos er intusschen in Mei meê zee, en kon zich aanvankelijk in den uitslag van zijn onderneming verblijden, daar 't een paar zijner kapiteins — De Groot en Akersloot — gelukte, een paar kleine roofschepen, in de Spaansche zee en bij kaap Finisterre, te veroveren. Hij bleef daar toen eerst, zonder verder gevolg, nog wat kruisen, stevende daarop de Straat door, en vereenigde zich voor Gibraltar met een Spaansch smaldeel, onder den Schout bij nacht Fernando. Met dezen kwam hij overeen, beider schepen, binnen een bepaald bestek te laten kruisen, doch ging eerst met het zijne Algiers nog verkennen, om te zien, wat daar wellicht te doen viel. Na een paar etmalen teruggekeerd, vertoefde hij met zijn schepen nog drie maanden in de middellandsche zee, doch kreeg al dien tijd geen enkel roofschip in 't oog, zoodat hij zich met November gedrongen zag, de reis naar 't Vaderland weêr aan te nemen.

Daar was men terzelfder tijd juist aan 't haspelen geraakt over 't al of niet geradene, zich weêr een Stadhouder aan te schaffen. Reeds vroeger in 't jaar waren Ridderschap en Eigenerfden van 't Landschap Drenthe het voorbeeld van Stad en Landen gevolgd, en hadden het nu elfjarigen erfstadhoudertjen van Friesland ook tot hun Stadhouder gekozen. Ditzelfde voorbeeld — gelijk men 't in die dagen berijmde —

.....greep nu bij der hand
Het gastvrij volk van Gelderland,
En oordeelt dat het wijsheid is,
Nu 't Land, vrij van bekommernis

¹ Ald. bl. 288.

² Ald. tweede halfjaar bl. 49.

Voor eenig oorlog, vreê geniet,
 Dat men naar een Stadhouder ziet; --
 Hij 's jong, 't is waar; maar dat's geen nood:
 Terwijl de vreê duurt, wordt hij groot,
 En leert, in geest en oordeel kloek,
 De krijgsdeugd in 't Oranjeboek.
 Men maak' hem, komt er een gevaar,
 Zijn *Veniam aetatis* klaar;
 Hij, als Rodrigue, in 't Krijgsgeluk
 Beginn' dan met een meesterstuk!

Ofschoon men zoo geheimzinnig mogelijk bij de zaak te werk ging, om haar, op den Landdag in October, met goed gevolg ten einde te brengen, lekte er toch genoeg van uit, om in Holland argwaan te doen rijzen, en er de Staten tot tegenwerking te drijven. Dezen toch hadden, met die van Zeeland, Utrecht, en Overijsel, in der tijd bepaald, den bestaanden vorm van bewind te blijven handhaven. In hun zitting van 15 October, besloten zij daarom ook nu tot een zending naar alle drie die Provinciën, om ze tot samenwerking met hen tegen Gelderlands opzet te noopen, door dit gemeenschappelijk met hen te bezenden; terwijl Gecommitteerde Raden er tevens al aanstonds een brief naar hadden afgezonden, om het van zijn voornemen af te brengen. De drie Gewesten gaven allen wel hun vast besluit te kennen, bij de vroegere afspraak te volharden, doch wilden van die bezending niet weten, daar zij 't toch reeds als een gedane zaak beschouwden ¹. Holland's afgevaardigden naar Utrecht en Overijsel — de HH. van Dorp van Maasdam, Fabricius, Buys, Day, en de Raadpensionaris Hoornbeek — gingen dus alleen van wegen Holland naar Arnhem, doch stootten daar, als zich verwachtten liet, het hoofd. In een uitvoerig schrijven, door de hollandsche Staten tegelijkertijd tot de geldersche gericht, verzekerden zij dezen, met de grootste bevreemding gehoord te hebben, dat zij er in allen ernst aan dachten, zulken groote verandering in de regeering te bewerkstelligen, als de aanstelling van een Stadhouder, met andere woorden: het afstaan van een deel hunner macht en hoogheid, was. Hun waarschuwing daartegen had men niet als een bemoeiziek bedillen van andermans zaken te beschouwen, maar aan de bezorgdheid toe te schrijven, die zij voor het welzijn van 't bondgenootschap en Hollands eigen welvaart hadden. Staten mochten, zoo goed als byzondere familiën, hun burens opmerkzaam maken op 't gevaar, uit hun gedragslijn voor de nabuurschap te duchten. Daarom zou Gelderland het ook hun wel niet euvel duiden, wanneer zij openhartig al de gevaren blootlegden, uit die verandering van 't Staten- in een Stadhouderlijk bewind

¹ Zie de *Concordantiae Temporum* (1722), in de *Ned. en Lat. Keurdichten*, II bl. 156.

² Zie *Europ. Merc.* op dit half jaar, bl. 278.

te wachten. Partijſchap en tweedracht in de eerſte plaats; men zou toch ook de andere provinciën tot zulk een verandering willen bewegen, en daardoor andersgezinden tot tegenwerking ter handhaving der beſtaande regeering noopen, waaruit verzwakking en bederf van den Staat zou geboren worden. Vooral ook in Gelderland zelf ſtond daarbij zulk een partijſchap te vreezen. Men had er, nu twintig jaar lang, in oorlog- en vredeſtijd, de kracht van den tegenwoordigen regeeringsvorm, in 't beſliffen van geſchillen, regelen en verbeteren van den ſtaat der geldmiddelen, en meer andere dingen, ervaren; wat dan beters van een ſtadhouderlijk beſtuur te wachten? Onvolmaakt zou dit zoo goed als het tegenwoordige wezen. Daarvoor had men de geſchiedenis van 's Lands verleden maar te raadplegen; men zou dan beſpeuren, dat de twiſten en oneenigheden onder de geweten, nooit beter dan zonder de ſtadhouders waren beſlecht. De beweegreden, die Gelderland voor de verandering meende te hebben, achtte men licht te kunnen weêrleggen, wanneer het ſlechts zijn afgevaardigden bij de Algemeene Staten of anderen wou machtigen, om ze met Holland te beſpreken. Men verklaarde ook niet te bevroeden, waarom men juist nu in Gelderland tot zulk een verandering neigde, nu dit in volle ruſt was, en de geldelijke toestand der provincie vooruitging. Wat kon dus thans tot zulk een verandering noopen, en welk gevaar ſtak er in, de zaak nog wat uit te ſtellen? Gelderland was aanzienlijk genoeg, ook later een Prins te vinden, die 't bewind zou willen aanvaarden. Nog was het tijd, om terug te treden, vóór men in de Statenvergadering tot het opgeworpen voorſtel beſloot; had men dáár echter eenmaal het beſluit genomen, zich weder een Stadhouder te geven, dan zou men niet weêr tot den beſtaanden vorm van bewind kunnen terugkeeren. Gelderland, zijn dank betuigende voor de gebleken belangſtelling, antwoordde, in een breedvoerig ſchrijven, dat het in deze gewichtige zaak met de noodige zorg en omzichtigheid meende te werk gegaan te zijn. Het verſchil over 't al of niet raadſame van een Stadhouder, zoo voor eene of andere als al de provinciën, was èn in deze èn in de vorige eeuw zoo dikwerf mondeling en ſchriftelijk over en weêr behandeld, dat het onnoodig was er thans uitvoerig op terug te komen. 't Gemeenebeſt was, lang vóór de afzwering van den ſpaanſchen Koning, onder en door Hertogen, Graven, Biſſchoppen, en Heeren, tegelijk met de Staten, geregeerd. Na de Unie had de eerſte Prins Willem, naar de uitspraak van Hollands Staten zelf, den eerſten grondslag voor 't Staatsgebouw gelegd; Prins Maurits, zijn zoon, had er door zijn beleid en moed de middenwand hooger van opgetrokken; zijn broeder, Prins Frederik Hendrik, het geheel voltooid. Daarop was onder den tweeden Prins Willem de vrede met Spanje geſloten, en, na zijn vroegtijdig afſterven, 't meerendeel der Provinciën tot 1672 zonder Stadhouder gebleven. Van de jammerlijke verdeeldheden, in dien ſtadhouderloozen tijd geboren, wilde men nu niet ophalen; hoe echter te verhalen, dat het Gemeenebeſt, toen drie geheele provinciën van de andere vier waren

afgerukt, door 't kloek beleid van den derden Prins Willem in zijn vorigen staat hersteld was? In de aanstelling van een Stadhouder lag daarom evenmin iets nieuws als 't niet te ontkennen viel, dat de Staat, onder stadhouderlijk bestuur, tot hoogen luister geklommen was. Wel erkende men met Holland gaarne, dat ook zulk een bestuur nog altoos niet volmaakt was en blijven zou; alles echter wel beschouwd, was men tot de overtuiging gekomen, dat de verkiezing van den jongen Prins van Oranje het best beantwoordde aan de veiligheid en 't belang der Provincie en hare ingezetenen. Hij was ontegenzeggelijk de eenigste, wien de stadhouderlijke waardigheid kon opgedragen worden; wel bestond daar voor 't oogenblik nog geen noodzakelijkheid toe, maar de tijden konden veranderen, en men moest in tijd van vrede op middelen bedacht zijn voor dien van oorlog. 't Verval der land- en zeemacht, dat der geldmiddelen en van 't algemeen crediet, het afnemend aanzien van den Staat, en de weinige hoop, dit alles, bij een plotseling opkomend gevaar, te kunnen herstellen, had aanleiding gegeven tot de gedachte, de dingen niet op dien gebrekkigen voet te laten, waaromtrent ook de Raad van State reeds vaak te vergeefs gewaarschuwd had. De zeven Provinciën, ieder voor zich oppermachtig, hadden maar al te vaak verschillende, tegen elkander indruischende belangen, waarvoor dan 't algemeene Landsbelang veronachtzaamd werd. Men moest het daarom heilzaam achten, ze vereenigd te houden, en haar tijdroovende beraadslagingen, bovenal in tijd van nood, door een doorluchtig hoofd, met een bepaald gezag bekleed, doeltreffend te bespoedigen en voleinden. De tegenwoordige vredestijd scheen de beste gelegenheid te verschaffen, om zulk een hoofd te kiezen, en zijn gezag bij den lastbrief (van welken tevens een afschrift werd overgezonden) te bepalen. Dit afschrift zou Holland doen blijken, hoe ver het er van af was, dat de macht der Staten voor een deel aan een ander zou worden afgestaan, en de aanstelling eenig nadeel kon toebrengen aan 't Gemeenebest of aan Holland. Veel minder nog lieten er zich verdeeldheden in Gelderland uit duchten, daar de Statenleden 't er allen over eens waren. Hollands vrees ten dezen was dus geheel ongegrond. De gedane verkiezing mocht zelfs geen verandering heeten, daar men er niets meê beoogde dan de inwendige rust en welstand van den Staat; men zou waarlijk niet gaarne voor dezulken worden aangezien, die partijschap wilden wekken of aankweeken. Bovenal echter begreep men niet, hoe de gedane keus den eendrachtsband tusschen de bondgenooten in 't minst zou kunnen doen verslappen, daar toch de Stadhouders, zoo goed als alle Wethouders en Hoofdofficiers, gehouden waren, de handhaving der Unie bij eede te bezweren. Ten slotte, wat Hollands uitnoodiging betrof, verklaarde men, dat men gaarne over de zaak met Holland ruggespraak gehad zou willen hebben; maar dat men, vernemende, hoe zich dit alleen had voorgesteld, Gelderland van 't voorgenomen plan zoo mogelijk af te brengen, alle mondgesprek noodeloos had geoordeeld. Men bleef anders steeds ten volle bereid, met die

van Holland alles te beramen, wat geacht zou kunnen worden tot welzijn van den Staat te strekken.

Den tweeden November was de zaak op den te Nijmegen gehouden Landdag doorgegaan; te vergeefs, dat iemand van tegenovergestelde richting nog een der leden, bij wijze van waarschuwing in Hollands geest, dat bekende drietal versregelen uit Hooft's Gerard van Velzen onder zijn papieren had geschoven:

O, God! hoe licht vergrijpt één uur, door 't radeloos
Bestaan van goedwil slinks, 't geen eeuwigheids verlengen
Met alle wijsheids raad niet weêr te recht kan brengen!¹

Wanneer ondertusschen de geldersche Staten die van Holland op de beperkte machtsbevoegdheid van den aanstaanden Stadhouder hadden gewezen, hadden zij waarlijk niet te veel gezegd. Zijn lastbrief toch, in 13 punten vervat, luidde in hoofdzaak: dat hij 1. openlijk belijdenis moest doen van de ware gereformeerde kristelijke religie, zooals die bij de Synode-nacionaal te Dordrecht was vastgesteld; dat 2. Gelderlands hooge regeering zou blijven bestaan in Ridderschap en Steden, zonder dat hij zich in eenigerlei manier eenig gezag over de Soevereiniteit of Hoogheid zou mogen aanmatigen; dat 3. het land zou verdeeld blijven in zijn drie kwartieren, zullende de Stadhouder geenerlei beschikking hebben over eenige Staatsampten of Commissiën, zoo binnen als buiten de Provincie; mitsgaders geene erkenning over de toelating van eenige leden in de Ridderschap of bestelling der Overheden in de steden, noch daarin eenige verandering mogen maken; dat hij 4. gehouden was de Unie na te komen te Utrecht in 1579 opgericht, voorts alle 's Lands convenciën en concordaten; er te helpen standhouden alle voorrechten, vrijheden, rechten, verordeningen, loffelijke gewoonten, Ridderschap en Steden in 't algemeen of byzonder toekomende; verder te helpen handhaven de hoogheid der provincie en die te beschutten tegen allen, welke er iets tegen zouden ondernemen; dat hij 5. binnen de stad Arnhem zijnde, of ter plaatse waar de Raadsheeren van 't Hof vergaderd waren, in dat Hof zou mogen voorzitten, en ook 's Hof's acten en brieven, zoodra hij achttien jaar oud was geworden en zitting genomen had, op naam van Stadhouder en Raden, naar oud gebruik, worden uitgegeven; dat 6. in geval van onverhoopt geschil van meening tusschen de drie kwartieren of Ridderschap en Steden, hij die in der minne zou trachten bij te leggen, en, bij ontstentenis daarvan, ze na verhoor van partijen beslissen, zooals hij naar recht en rede zou oordeelen te behooren; dat hij 7. Kapitein-gen. zou zijn over 't krijgsvolk ter betaling der provincie, en ook Amiraal-gen. voor zoover Gelder en Zutphen aanging; dat hij 8. ten opzichte der patenten voor dat krijgsvolk, het bewaren der

¹ Zie *Europ. Merc. t. pl. bl. 278.*

sleutelen, en 't geven van 't wachtwoord in de stemmende steden, zich zou moeten houden aan 't geen in 1651 bij de gezamentlijke bondgenooten beraamd was, en hij dus ook geen garnizoenen daarin zou mogen veranderen of verleggen; maar dat dit verleen van patenten, verleggen en veranderen zou verblijven ter beschikking der kwartieren of hunne gewone Heeren afgevaardigden; gelijk het geven van 't wachtwoord en 't sleutelbewaren aan de Overheden der stemmende steden; dat hij 9. geen goeverneurs, commandeurs, of majoors in de steden of sterkten van Gelder en Zutphen zou mogen aanstellen; dat hij 10. geen beschikking zou hebben over de begeving der openvallende krijgsampten, staande of komende ter indeeling door de provincie, en hij slechts bij tijd van oorlog, in persoon te velde, over die welke gedurende den veldtocht openvielen te beschikken had; dat hem 11. een regiment voetvolk zou gegeven worden, ter keur uit die der Provincie, 't welk den naam van 't Stadhoudersregiment zou dragen, van 't welk de tegenwoordige Colonel wel zijn tractement, als zoodanig, nog zijn leven lang zou houden, maar al de officiers-plaatsen daarin openvallende te zijner beschikking waren, mits daarin de voorkeur gevende aan landzaten boven uitheemschen, en meer dan 14 jaar oud; terwijl de Krijgscommissiën zouden uitgevaardigd worden door de secretarissen der drie kwartieren, op den tegenwoordigen voet; dat hij 12. uit de domeinen der provincie zulken tractement zou trekken als er van ouds toe stond, de som van 5900 gulden, met de voordeelen hem uit de verheffing en uitgifte der leenen toekomende; dat hij 13. geenerlei veranderingen in dezen lastbrief, voor 't geheel of ten deele, zou mogen verzoeken, 't zij van den lande in 't algemeen of eenige leden in 't bijzonder; en hij, 18 jaar geworden, vóór zijn toelating dezen lastbrief zou teekenen, en er in de Landsvergadering den eed op doen; houdende Hun Edelmogenden uitdrukkelijk aan zich, hetgeen bij dezen niet bepaaldelijk was afgestaan¹. En dat zeker was niet heel veel, en aanmerkelijk verschillende van 't geen in vroeger tijd den Stadhouders gegund was; het bepaalde zich nagenoeg geheel tot de bijlegging en beslechting der punten, waarop men 't oneens mocht zijn.

Denkelijk was dan ook voor velen de hoofddrijfveer tot dit besluit juist wel de wensch geweest, dergelijke punten, zonder inmenging der zusterprovinciën, af te doen. Nauw twee jaar geleden had men nog den Raadpensionaris Hoornbeek, den Griffier Fagel, en het lid der Algemeene Staten Goslinga, de bemiddeling der tusschen de drie kwartieren sedert haast honderd jaar bestaande geschillen moeten opdragen, waarvoor hun in Augustus van 't vorige jaar elk een fraai bewerkte gouden beker van meer dan 3000 gulden vereerd was². De kleingeestige onderlinge naijver der provinciën maakte zulk een tusschenkomst der eene in de huishouding der andere steeds onaangenaam, en zou nu in Gelderland voortaan niet meer noodig zijn. Hoog wuifde er daarom ook

¹ Zie de geheele *Instructie* in den *Europ. Merc. t. pl.*, bl. 280 en vv.

² Zie aldaar, op 't tweede halfjaar van 1721, bl. 112.

't Vaandel in de lucht,
 Die, opgezwollen door 't gerucht,
 Uit monden en kartouwen barst;
 En ieder Jonker schreeuwde om 't hardst:
 "Lang leef Prins Willem, toeverlaat
 Van onzen hertoglijken staat!"¹

Toch liet men zich in de vier andere gewesten door 't gegeven voorbeeld niet verlokken. Holland meende zelfs in Maart van 't volgende jaar uitdrukkelijk te moeten bepalen, dat het onveranderlijk zou blijven bij den tegenwoordigen vorm van bewind; en Zeeland, dat eenige afgevaardigden derwaarts had gezonden, om over dit punt te onderhandelen, nam toen, in 't begin van Juny, hetzelfde besluit. Utrecht en Overijsel volgden, ofschoon men in 't laatste zich nog tot in 1724 moeite gaf, Gelderlands voetspoor te doen inslaan. De eene provincie zoowel als de andere echter beloofde, de Unie met de drie overige heilig te onderhouden, al zeiden ze zich onderling den noodigen bijstand toe tot handhaving van 't genomen besluit.

Voorstanders intusschen van de geldersche zienswijls vraagden in deze dagen aan die van Holland:

Gij roemt op Vrijheid; maar waar zit die lieve Vrouw?
 Twee zijn er in uw land, en meer ook niet te noemen,
 Die van 't bezit van deze alwaarde mogen roemen;
 Twee zijn er, en meer niet, van heel uw burgerschaar:
 Dat's 't Pachtersrot en de Regenten met elkaâr;
 Want deze zijn 't alleen, waaraan, hoe los van leven
 Of plomp, de gouden vrucht der Vrijheid is gegeven;
 Die op het kussen zit, stoft op zijn vrij gebied,
 En die aan 't pachten is, kent landschâ noch verdriet;
 Zij zijn de Prinsen, zij de lagelandsche Graven,
 En de andren van wat rang niet dan geboren slaven;
 Ziedaar het loofwerk, daar ge uw staatzucht meê verbloemt!
 Ziedaar de vrijheid, daar gij zoo verdwaast op roemt!²

Zag men, werd in gelijken zin uitgeroepen:

Zag m' in een rijk ooit dwingland boven staan,
 Nooit ging een volk zoo zacht aan eenen Staten-keten; —
 Was 't Nassau's oppermacht, die 't Hollandsch hart doorstiet,
 Handvest en recht verkrachtte en 't volk met lasten drukte?
 Er heerscht in elke stad een opperste gebied,
 In strengheid feller dan daar Rome eertijds voor bukte³.

¹ *Keurdichten*, t. pl. bl. 156.

² *Oneensgezindheit over de stadhouderlijke verkiezing*; ald. 4e vervolg, bl. 66.

³ *Willige Slaafsgezintheit*, ald. bl. 123, v.

Tot «het trouwen en sterven» toe verweet men Holland, het arme verdrukte volk te doen betalen, en besloot, van geldersche zij, met de betuiging:

Wie niet voor 't Land zorgt, dan om pachters groot te maken,
't Lust *ons* te zorgen voor de vaderlandsche zaken.

Om in de geldelijke ongelegenheid hunner Provincie wat te voorzien, hadden de Staten van Holland in Dec. 1721 besloten, eenige landen, tienden, en ambachtsheerlijkheden ¹ aan den man te brengen, die nu in November 1722 openlijk geveild en verkocht werden. Het deed echter bij den berooiden staat der kas even weinig af, als het vroeger opgelegde familiegeld en derg. Blijkens het verslag, in de volgende Meimaand, door HH. Commissarissen tot herstel van de middelen ter tafel gebracht, bedroegen Hollands jaarlijksche lasten toen nog omstreeks 19,776,285 gulden, en de jaarlijksche inkomsten niet meer dan 12,912,440; ter goedmaking van welk verschil men, bij buitengewone middelen van 100^e en 200^e penningen op huizen, landen, land- en stedelijke schuldbrieven, en vermindering van soldijen, maar 6,180,940 gulden meende te kunnen vinden, zoodat er nog altijd een te kort van 645,300 gulden overbleef ². Zeker geen bemoedigende slotsom, en slechts door een doortastende hervorming van 't Staatsbeheer, 't zij dan met of zonder Stadhouder, te verhelpen.

Inmiddels was te Weenen de zaak der Keizerlijke Maatschappij te Oostende, volgens een, na lang dralen, door Prié ingediend octrooi, beklonken. Wel had een Engelschman, Colebroke, 100,000 pistolen aangeboden, nam men zijn ontwerp aan; doch daar dit meer zijn eigen voordeel dan 't algemeene beoogde, was men liever niet in zijn voorstel getreden. Het besluit van den Keizer, dat de instelling bekrachtigde, dagteekende van 16 Juny '22, doch werd eerst den 22^{en} December algemeen kondgedaan. Der Maatschappij werd daarbij voor dertig jaar het uitsluitend recht toegekend, op Oost- en West-Indiën en de kust van Afrika, onder 's Keizers vlag en wapen, handel te drijven, met een op 6 miljoen bepaald kapitaal, in actiën van 1000 gulden verdeeld. Ook vreemdelingen konden er aan deelnemen, doch zonder recht van zitting in de bijeenkomsten der actionarissen. De maatschappij was geheel onafhan-

¹ Wel te weten die van 1 Bodegraven, 2 Hillegom, 3 Noordwijkerhout, 4 Voorhout, 5 Vogel-sang, Overveen, en Bloemendaal, 6 Santvoort, 7 Velsen met de Sandpoort, 8 Schoorl en Kamp, 9 Schoten, Hof-ambacht, Zuid- en Noord-Akendam en Haarlemmerliede, 10 Rinnegom met de drie Egmonden; van welke toen 2 aan Six van Vromade, 3 aan den baljuw der Loosdrecht, Simon Entink, 4 aan Abr. Berevelt, 5 aan Jac. Hohepied, 6 en 9 aan Paulus Looten, 7 aan Gerrit Korver, 8 aan Hendrik Roeland, 10 aan Jhr. Gerrit van der Nieuwburg kwamen. Zie den *Europ. Merc.* op dit halfjaar, bl. 271 en vv. Bodegraven werd in vijftien deelen gesplitst en betaald, die eerst in 1747 gezamenlijk aan den Officier van Berkel, Cornelis Schippers, verkocht werden (Zie den *Tegenw. Staat der Ver. Nederlanden*, VIII. bl. 21.)

² Zie de *Bijv. en Aanm.* op Wagenaar XVIII, bl. 85, v.

kelijk in haar beheer en gemachtigd, verdragen te sluiten met de Vorsten, op wier landen zij handel dreef. De Keizer zeî haar zijn machtige bescherming toe tegen elke inbreuk op hare rechten, van waar die komen mocht. Hij zou daarvoor zes ten honderd van de opbrengst der waren erlangen, gelijk voor de toekenning der voorrechten zelf een gekroonden gouden leeuw, ter zwaarte van 20 mark, het wapen der Maatschappij in zijn klauwen vattend; een geschenk, dat aan elk zijner opvolgers bij hun komst tot den troon, als blijk van hulde en erkentelijkheid telkens op nieuw zou gegeven worden ¹. De tegenstribbeling der Staten door hun gezant te Weenen, Hamel-Bruininx, en hun Resident te Brussel, Pesters, die beiden herhaaldelijk gepoogd hadden de zaak te beletten, had dus niet gebaat. Men moest daarom thans beproeven weêr te niet te doen, wat men niet had kunnen voorkomen. Door de Oost-indische Maatschappij was men reeds bij voorbaat opmerkzaam gemaakt op een paar punten van 't munstersche vredeverdrag, waarbij de wederzijdsche handelsrechten op en in Indiën waren vastgesteld, en waaraan men ook het thans Oostenrijksch geworden Zuid-Nederland meende te kunnen binden. Dit werd nu in een verhandeling van den Advocaat der Maatschappij, Abr. Westerveen, nog nader uiteengezet, en er daarop, in Maart 1723, in een nieuw vertoog der Maatschappij, nogmaals op aangedrongen. De Staten stonden daarom hunnerzijds zoo te Weenen als te Brussel, ernstig op hare ontbinding, als indruischende, naar hunne meening, tegen de munstersche vredebepalingen. Zij zonden in July tevens Pesters naar Hannover, waar zich Koning George toen bevond, met wien zij, door hun Correspondent te Londen, zekere L'Hermitage reeds over de zaak gehandeld hadden, en die hun dat verzet, op grond dier bepalingen, zijnerzijds had aangeraden ².

De Maatschappij liet zich daardoor echter niet afhouden, zich ook geldelijk te vestigen: den 11^{en} Augustus 1723 kwamen haar Directeuren bijeen, om de inschrijvingen in ontvangst te nemen. Van alle zijden stroomden de deelnemers nu toe, edel- niet minder dan kooplui, daar hun bij een der artikelen uitdrukkelijk veroorloofd was, zonder de rechten van hun stand te kort te doen, onder de aandeelhouders op te treden. Reeds den volgenden dag waren de zes miljoen volteekend, en een halve week later de actiën twaalf ten honderd gestegen. Met den meesten ijver zette zich voorts de Maatschappij aan 't werk. Zij besloot twee schepen naar Bengalen, twee naar Sina, en een naar Surate of Mokka uit te zenden, de reeds gevestigde volkplanting aan de kust van Coromandel tot grooter bloei te brengen, die aan de kust van Bengalen te vernieuwen, daar en in Canton factoryen te vestigen, en ook den handel in West-Indiën uit te breiden. De schriftelijke bestrijding der door de Republiek en Engeland aangevoerde gronden werd, op Prins Eugenius aandrang, aan den fiscaal der keizerlijke domeinen in de Nederlanden, Mac Neny,

¹ Arneth, *Prins Eugen.* III, S. 132 f.

² *Bijv. en Aanm. op Wagenaar*, t. pl. bl. 90.

opgedragen, die te gelijker tijd, met een zending naar den Haag belast werd, om daar voor de zaak te werken ¹. Zijn vertoog werd in 't Latijn, Fransch, en Nederlandsch uitgegeven, om het zoo algemeen mogelijk te verspreiden ². Ook de Staten van Brabant dienden, in October, bij Prié een geschrift in, om voor hun goed recht in dezen op te komen. In beiden wees men er op, hoe de Nederlanden nooit door de Koningen van Spanje, als zoodanig, maar als Hertogen van Borgondiën bezeten waren, en zij herhaaldelijk zelfs hadden moeten beloven, ze in hun voorrechten en vrijheden te handhaven; hoe, bij de overdracht door Filips aan de Aartshertogen, den ingezetenen die handel op de Indiën wel verboden was geweest, doch men zich daarover als een kennelijke inbreuk op het recht en de vrijheid van den landzaat beklaagd had, en dit verbod, in elk geval, vervallen was, toen de Nederlanden, na den dood der Aartshertogin, weder aan Spanje waren gekomen; dat de Staten bij het Bestand niets meer hadden gezocht dan het behoud der vaart op de Indiën, in geenen deele de uitsluiting der ingezetenen van de spaansche provinciën; dat Filips IV, niet als Heer der Nederlanden, maar als Koning van Spanje en Opperheer der Indiën, den vrede van Munster had gesloten, en, als zoodanig ook de octrooyen der O. en W. Indische Maatschappij bevestigd; maar dat de Keizer zijne Nederlanden niet als Koning van Spanje bezat en ook geenerlei eigendommen in de Indiën had, zoodat hij daarom ook niet kon gerekend worden in eenige verbintenissen getreden te zijn, die Spanje als zoodanig betroffen of op de Indiën betrekking hadden; dat de tegen hem aangevoerde punten van den munsterschen vrede de Spanjaards, maar niet de ingezetenen der Nederlanden aangingen; 't geen reeds daaruit kon blijken, dat Karel II in 1698 geen bezwaar gemaakt had, om dien ingezetenen octrooi voor den handel op de Indiën te verleenen, zonder dat de Staten er zich tegen hadden verzet; dat, al wilde men die punten tot die ingezetenen uitbreiden, men nog niet kon bewijzen, dat zij tot dusver gehandeld hadden of zochten te handelen op plaatsen in de macht van een van beide maatschappijen, 't welk alleen in die punten verboden werd; dat in 't *barrière*-tractaat alleen gedoeld werd op den handel uit de Vereenigde op de Oostenrijksche Provinciën, en omgekeerd, waarover men het toen oneens was; volstrekt niet op den Indischen handel, omtrent welken de Keizer, als geen Koning van Spanje zijnde, niet kon toezeggen, wat Filips, in die betrekking, had toegezegd; dat eindelijk het Drievoudig Verbond zelf bewees, dat men den Keizer de Nederlanden, als behoorende tot het Huis van Oostenrijk en niet tot de kroon van Spanje had willen toekennen, 't geen door 't *barrière*-tractaat, gesloten nadat Groot-Brittanje en de Staten er reeds een anderen Heer dan den Spaanschen Koning erkend hadden, duidelijk bevestigd werd. Een en ander werd vervolgens nog breedvoeriger uiteengezet in ver-

¹ Arneth, t. pl. S. 134.² Ald. S. 135.

sehillende vertoogen van keizerlijke zij in 't licht gegeven. In een van deze werd door Du Mont de oorsprong der koopvaart op de Indiën volstandig beschreven, en wat er was voorgevallen sedert in de Oostenrijksche Nederlanden schepen waren uitgerust, tot op de instelling der Keizerlijke Maatschappij, waaruit hij 's Keizers recht daartoe afleidde. Ook trachtte hij aan te toonen, dat daar veeleer voordeel dan nadeel voor de Republiek uit zou voortvloeyen; de voordeelen, door de Staten bij het *barrière*-tractaat bedongen, beweerde hij ten slotte, wogen voor 't overige verre op tegen de nadeelen, die de Staten van de Oostender Maatschappij ten onrechte vreesden. Zijn stuk werd weersproken in een brief, door een zoogenoemd lid der regeering van Holland aan een van die van Gelderland gericht; terwijl Mac Neny werd beantwoord door den groninger Professor in de rechten, en uitgeweken Franschman, Barbeyrac. Weerspraak en beantwoording waren echter meer spitsvondig dan doeltreffend; zij zochten zich van de letter der verdragsbepalingen te bedienen, om het recht der Staten op den indischen alleenhandel tegenover den Keizer te staven, en Prins Eugenius' gulden stelregel, dat men moest leven en laten leven, werd er blijkbaar als niet bestaande beschouwd. 't Was de strijd van den baatzieken handelaar tegen elk, die zich veroorloven wilde, partij te trekken van de voor de hand liggende gelegenheid, gelijke handelsvoordeelen te erlangen. Met het zwaard in de hand, had de om haar aanzijn worstelende Republiek zich het recht verworven, in de toen door Spanje en Portugal bevaren zeeën en landen handel te drijven en wortel te schieten; en het stond zeker aan ieder ander vrij, zich, goedschiks of kwaadschiks, datzelfde recht thans te doen toekennen, zonder zich aan de letter van deze of gene vredebepalingen te storen, die volstrekt niet met het oog op dien lateren tijd en de veranderde omstandigheden waren opgesteld. De Staten gaven echter hun meer inhalige dan lofwaardige zienswijs evenmin op, als de Keizer te recht zijn pogingen, om de jeugdige Maatschappij, naar zijn beste vermogen, te handhaven en te steunen. Aanvankelijk werkte zij lang niet onvoorspoedig; haar schepen keerden rijkgeladen van de aziatische kusten terug, en hare actiën rezen bij den dag, en bereikten allengs een koers, die bijna het dubbele van de oorspronkelijke waarde bedroeg. Met blijdschap kwamen dan ook twee van haar directeurs den gouden leeuw met het keizerlijke wapen, bij plechtig gehoor, aan den Keizer brengen. Slechts een van haar schepen, de Keizerin Elizabeth, had het ongeluk gehad, op zijn terugreis van Mokka naar Oostende, door de Algerijnen buitgemaakt te worden ¹.

De overmoed dezer zeeschuimers was thans ten toppunt geklommen. De Staten waren, na Grave's mislukten scheepstocht, weder werkeloos gebleven, en lieten 't aan de weinig of niet gewapende schippers over, zich op hun vaartuigen zoo goed moge-

¹ Arneth, t. pl; S. 135.

lijk tegen hen te weren. Slechts zelden gelukte dat intusschen. Zoo had in Mei 1721 schipper Meyer, bij kaap Trafalgar door een Algerijn van 30 stukken aangetast, hem van zijn slechts 12 voerenden bodem weten te doen afdeinzen; en in Juny 1723 Pieter Valk, op den Koning van Spanje, met 22 stukken, op zijn terugreis uit den Levant, niet ver van Gibraltar zelfs twee Algerijnen — de een van 56, de ander van 46 stukken — die hem de een na den ander aanklampten, weêrstaan en afgeslagen, tot hij, door brand in zijn achterschip, genoodzaakt werd, dit met zijn manschappen in zijn sloep te verlaten, en het daarop dan ook weldra in de lucht zag vliegen ¹. De poging nu door den vijand beproefd, hem en de zijnen in die sloep met zijn barkassen te achterhalen, mislukte echter, daar zij naar den spaanschen wal wisten te ontkomen. Kort daarna begrepen de Staten eindelijk weêr eens iets te moeten doen, en besloten, 9 Augustus, tot de uitrusting van vijf fregatten, onder den zeeuwschen Schout bij Nacht, Godin. Den 6^{en} October kon deze met enkele van hen zee kiezen, en zocht — doch al weder te vergeefs — eenige roofschepen te vermeesteren. Het geheele smaldeel raakte eerst tegen Maart 1724 bijeen, en kreeg toen last naar Algiers te stevenen, niet om de stad te beschieten en zoo den overmoed der roovers te fnuiken, maar — over 't herstel van den vrede te onderhandelen. Den 4^{en} Mei liet Godin 't anker op de reede vallen, begroette de roofstad, naar 't verlangen der Staten, met elf eereschoten en heesch de witte vredevlag in top. De Algerijnen lieten hem groeten en vredevlaggen, doch wachtten in alle bedaardheid de komst van een zijner sloepen met dergelijke vredevlag, af, waarin hun een zijner Luitenants, na overleg in den krijgsraad wat nu te doen, een brief kwam overbrengen, de vredelievende reden van deze overkomst ontvouwende. De Dey liet, ten gevolge daarvan, Godin tot zich noodigen, om in persoon te onderhandelen; doch deze begreep zich althans zóó niet te mogen verlagen, en zond zijn Secretaris Binkhorst, den wakkeren kapitein Cornelis Schrijver, en den Commandeur Geel, in wier plaats drie algerijnsche kapiteins, als gijzelaars, naar 't smaldeel kwamen. Twee dagen lang werd er nu onderhandeld, tot de Dey eindelijk op hoogen toon de onmogelijkste eischen deed, van hun eigen tegenvoorstellen niets wilde weten, en hun ten slotte zelfs toebeet, dat het aannemen daarvan schande voor hem zou wezen, hij hen ook niet geroepen had om vrede te maken, en zij dus gaan konden gelijk ze gekomen waren, en verder konden terugkomen of wegblijven naar hun verlangen, daar het hem geheel onverschillig was ².

Daarmee was alles natuurlijk uit, en verliet Godin met zijn smaldeel de reede, om nog eenigen tijd te gaan kruisen. Eerst weder voor niet, doch een maand later, 11 Juny, met het goede gevolg, dat hij tusschen kaap St. Vincent en Lagos een roof-

¹ *Europ. Merc.* op beide halfjaren, bl. 62 en bl. 31.

² Ald. op dit halfjaar, bl. 291 vv. en *De Jonge Gesch. van 't Ned. Zeewezen*, IV bl. 126.

schip bespeurde, op 't welk nu Schrijver, op zijn snelzeiler, de Wageningen met 36 stukken, last kreeg, jacht te maken, terwijl de minder vaardige overige schepen hem zouden volgen. 's Avonds half acht kwam hij in zijn nabijheid, loste eerst een enkel schot en gaf hem daarop de volle laag, waarop de Algerijn zijn vlag heesch, en 't gevecht een aanvang nam. Tot driemaal toe werd de hollandsche kapitein afgeslagen, en toen door de invallende duisternis genoopt, den strijd tot den volgenden ochtend te staken. De overige schepen verspreidden zich inmiddels in den omtrek, om den vijand den weg naar wal af te snijden. Bij 't aanbreken van den dag ving Schrijver 't gevecht weder aan, bestookte den Algerijn, die, van den opgestoken landwind gebruik makende, zocht te ontsnappen, met grof geschut en handgeweer, schoot zijn bezaansroë en voormarszeil omlaag, klampte hem aan boord, en noodzaakte hem zich over te geven. Het zoo wakker veroverde schip bleek met 36 stukken gewapend, en had buiten zijn derdehalf honderd man, van welke er omstreeks 40 gedood en velen zwaar gewond waren, 26 Kristenslaven aan boord. Aan dat van Schrijver was slechts één man gesneuveld, doch bezweken van de 30 gekwetsten sommigen later nog aan hunne wonden ¹. Het smaldeel, op de reë van Cadix vereenigd en van leefstocht voorzien, stevende nu naar 't vaderland terug, doch ontving daar terstond last, nog voor vier maanden uit te gaan. Weder naar de Middellandsche Zee gekoersd, kreeg het den 4^{en} October, ten Oosten van Gibraltar, een schip in 't oog, op hetwelk nu onmiddellijk werd jacht gemaakt. Weêr was toen de snelzeilende Wageningen de anderen voor, en bracht dien en den volgenden dag, het 34 stukken voerende roofschip zoo in 't nauw, dat zijn kapitein niets anders wist te doen, dan het bij Tetuan op het strand te zetten, en daar, om niet in Schrijvers handen te vallen, in brand te steken. Daarna de Middellandsche Zee weêr uitgelopen, en nog wat in de Spaansche gekruist hebbende, werden twee der schepen naar St. Ubes gezonden, om er de nederlandsche koopvaarders af te halen, en keerden Godin en Schrijver naar 't Vaderland terug, waar zij in 't begin van December binnenliepen. Een kleine maand te voren had de amsterdamsche schipper Albert Schaap, op weg naar Smyrna, zich in de Middellandsche Zee, met zijn dertig stukken, zoo wakker tegen een paar sterk gewapende roofschepen te weer gesteld, dat ze, na lang gerekten strijd, onverrichter zake moesten afdeinzen; terwijl een derde, hem daarna tusschen Cadix en Kaap St. Vincent aantastende, na een herhaald gevecht in brand geschoten, door zijn eigen kruit in de lucht sprong ². Schrijver werd, bij zijn terugkomst, voor den gelukkigen uitslag van zijn jacht op de zeeschuimers met des te grooter jubel begroet, als zij in de laatste jaren zoo geheel ongestraft waren gebleven. «Gij», galmde men hem toe, hem maar aanstonds weder op zee verlangende:

¹ Zie de aldaar, bl. 128 aant., aangehaalde brieven en bescheiden.

² *Europ. Merc.* eerste halfjaar 1725, bl. 94.

Gij die, ten dienst des Lands en heil der Koopvaardye,
De roofzucht hebt getemd van 't goudziek Barbarye,
Vervolg uw zegepraal, vlieg, wacht geen oogenblik,
Vervul de zee met bloed en Afrika met schrik;
Nog eens, steek weêr van land, en volg hen op de hielen
't Gerucht van uwen naam is meer als honderd kielen ¹.

Hij zelf hield er zich van overtuigd, dat het — zijn persoonlijke wakkerheid daar-
gelaten — vooral juist ook aan zijne, al de andere in haar zeilvaardigheid overtref-
fende kiel gelegen had, zoo hij 't zoo goed er had afgebracht. Indien, schreef hij, de
Amiraliteit van Amsterdam — voor welke hij voer — «geliefde te besluiten, nog twee of
drie fregatten te laten maken als het mijne, zou zij den roem verwerven, de Barbaren
tot grooten dienst der Republiek zoodanig te ruïneeren, dat de ingezetenen van den
Staat in hun handel en zeevaart niet meer zouden gestoord worden»; terwijl daar-
entegen, «zonder haar schip Wageningen, noch de Algerijn bij Tetuan vernield, noch
die bark later genomen zou zijn ². Reeds vóór zijn terugkomst hadden de Staten be-
sloten, met het nieuwe jaar weêr een nieuw smaldeel uit te rusten, dat echter eerst
in April van dat jaar in zee stak. Vóór het einde nog van dit had men op nieuw
met den gewonen wintervijand, storm en noodweêr van den hevigsten aard, te kam-
pen. Den 4^{en} December ontstak dat, en teisterde vooral de hollandsche en zeeuwsche
kusten. In 't Y werden 's namiddags — toen de wind tusschen driën en vijven
op 't zwaarst was — verscheiden schepen met de dukdalven, waaraan ze gemeerd
lagen, losgerukt en botsten tegen elkander. Tusschen Durgerdam en Schellingwoude
raakten er zoo twee aan den grond; bij Nieuwendam een ander, dat naar Oporto
bestemd was, in den modder, met twee masten overboord en een gat in de boeg; een
vierde, dat naar Lissabon stond te vertrekken, zag zich gedrongen zijn masten te
kappen, en dreef, met verlies van ankers en touwen, tot heel naar Muiden af; ook
veel andere nog leden schade. Voor Enkhuizen zonk een driemaster, zoodat men slechts de
masttoppen nog even boven water zag; een veerschuit van Purmerland sloeg, bij de Nes,
met volk en al om; bij Wijk aan Zee stiet een schip, dat van Bordeaux kwam en
naar Amsterdam stevende, aan stukken; bij Zandvoort een schotsch vaartuig en twee
dergelijke bij Ter Heide. Een rijkgeladen koopvaarder, die van Smyrna naar Amster-
dam kwam, werd op de zeebank den Hinder geworpen; de schipper, die zijn beve-
len stond te geven, sloeg over boord; van de 65 overige scheepsluï, waarmee het be-
mand was, kwamen er een negental op stukken en brokken naar wal drijven; al de
andere gingen met de rijke lading verloren. Van een schip, dat zilver en andere waren
uit Cadix naar Amsterdam bracht, kwam gelijkerwijs één man en een jongen naar
Zieriksee drijven, maar was voor de rest alles vergaan. Het fregat zelf, waarop Godin

¹ Ald. op dit halfjaar, bl. 57.

² Zie zijn brief aangehaald bij De Jonge, t. pl. bl. 129.

uit de Spaansche Zee terug was gekomen, was voor Rammekens van zijn ankers gedreven en tegen 't land van Borselen stuk gestooten; hij zelf was gelukkig toen reeds te Vlissingen aan wal gestapt, en ook al zijn volk behouden gebleven ¹.

De Staten van Holland, welker Ridderschap in Nov. met drie nieuwe leden verrijkt werd — de B^{en} van Wassenaar van Zuidwaddingsveen, en van Boetselaar-Langerak, en de Heer van Benthorn, Adam Adriaan van der Duin — hadden voor hun uitgeputte kas op nieuw hun toevlucht moeten nemen tot het te gelde maken van eenige ambachtsheerlijkheden en tienden ², die in April onder den hamer werden gebracht. In diezelfde Aprilmaand overleed te Kopenhagen, aan een beroerte, de gevolmachtigde der Algemeene Staten in Denemarken, Goes, die nog altoos te vergeefs was werkzaam geweest, om de geldelijke geschillen met den deenschen Koning in 't effen te brengen ³. In de voldoening der achterstallen stemde men toe, maar verlangde daar afgetrokken te zien wat de Koning uit nederlandsche schepen gelicht had, en 't geen zijne troepen, tijdens den oorlog, hier te land verteerd en niet betaald hadden. Hij wilde daar echter niets van weten, en meende dat de Staten een en ander voor hun eigen rekening moesten nemen, als loon voor de bewezen diensten. Ook Goes' opvolger, de Pensionaris van Amsterdam, Willem Buys, bleek niet gelukkiger dan hij, en keerde onvereffender zake terug.

Inmiddels was er in Frankrijk en Spanje op staatsgebied een en ander voorgevallen, dat van belangrijken invloed ook op de staatkundige verhouding en werking elders was. Nadat den 22^{en} October '22 de plechtige zalving van het nog onmondige koninkjen met de meest weidsche omhaal en vertooning te Reims had plaats gehad ⁴, was deze, 16 Febr. daaraan, van de overdracht der regeering door den regent, aan den toen mondig geworden dertienjarigen gezalfde gevolgd. Deze hield echter dien regent als voorzitter van zijn raad, gelijk den intusschen Cardinaal geworden Dubois als eersten minister, aan. Zoolang hun 't leven nog gegund werd, kwam daardoor geen verandering in 't beloop der zaken. Slechts luttel maanden zou dat evenwel nog duren, daar Dubois reeds een halfjaar later, den 10^{en} October, overleed, en de hem nu, op eigen verzoek, als minister vervangende Hertog van Orleans nog geen acht weken daarna, den 2^{en} December, door een beroerte getroffen, het aflie. Als 's Konings raadsman trad toen de door zijn geldzucht, tijdens den windhandel, reeds

¹ *Europ. Merc.* op dit halfjaar, bl. 295, v.

² Die van Nootdorp, Pijnacker, 't Hof van Delft, Vrijeban, 't Woud en Woudharnis, Babberspolder met de tienden, en verdere tienden in Delfsland, Raamsdonk, Nederveen, Oud- en Nieuw-Andel, Almkerk en andere in 't land van Altena. Engelen, Olsum, Aalburg en anderen in 't land van Heusden, allerlei tienden in Kennemerland en West-Friesland, tienden op Overflakkee, de drie Beierlanden, en Wioldrecht. Zie *Europ. Merc.* voor 1724, I. bl. 143 v.

³ Zie ald. bl. 190. ⁴ Zie de breedvoerige beschrijving *Eur. Merc.* op dit halfjaar, bl. 223, en vv.

befaamde, thans geheel door zijn heerszuchtige boel, de markiezin de Prie, beheerschte en te recht algemeen verachte, eenoogige Hertog van Bourbon, op ¹. Hun eenig streven was, vorst en land ten hunnen gerieve te beheeren en uit te zuigen. «Pour Roi», zou men daarom ook al spoedig in bijtend hekelrijm klagen:

Pour Roi nous avons un enfant
Pour ministre un Prince ignorant,
Et pour la finance un corsaire,
Pour chef de la justice un fat,
Des sots pour conseillers d'Etat; — Comment faire?

In de eerste weken van 't nieuwe bewind, de eerste maand van 't nieuwe jaar, kwam uit Spanje onverhoeds bericht, dat de Koning, zijn regeeringsbeslommering moede, zijn troon had afgestaan aan zijn zeventienjarigen oudsten zoon, Lodewijk, den jonggehuwden Prins van Asturiën. Zijn persoonlijke, lustelooze gemoedsstemming gaf daar misschien minder aanleiding nog toe, dan de bekende aanhoudende heerszucht zijner nu 32jarige vrouw, die zich en hem met het denkbeeld vleide, bij het nog altijd niet onvermoedelijk spoedig afsterven van zijn fransche koningsneefjen, dit op den troon te vervangen, wat bij 't behoud der spaansche kroon ondoenbaar was. Deze dus schijnbaar voor goed verzakende, verliet hij, met zijn gade, Madrid, om zich op het weelderig voor hen ingerichte slot van Sint Ildefons aan alle wereldsche zorgen te onttrekken. Zijn jeugdige opvolger intusschen zou er hem niet lang den tijd toe laten, daar hij nauw zes maanden later, den 31^{en} Augustus, aan de kinderpokken kwam te sterven, om zijn vader nu, bij 't inmiddels weêr verminderd uitzicht op de fransche kroon, hoe eer hoe beter, die van Spanje weêr te doen aannemen, zich tevens met den in Spanje verbleven Ripperda verstaande over den verder te volgen weg. Met den Hertog van Bourbon raakte hij overhoop door zijn aanzoek af te slaan, om den man zijner markiezin tot de waardigheid van spaanschen Grande te verheffen. Beiden, de hertog en zijn boel, werden nu te minder belust, de betrekking met Spanje

Un gros cyclope à tête effarouchée,
Franc ignorant du timon de l'Etat,
Avec sa rosse au mors mal abouchée,
Par vils chemins menaient le Potentat;

gelijk men van beiden, in hun betrekking tot den Koning zong (*Chans. hist.* V. p. 20); en

Sur nos blés son entreprise Est peu digne de son sang,
Sans estime de son rang Grands et petits le méprisent;
Habile pour la lésine Il s'empare de nos grains;
Rehaussant le prix du pain, Sur notre vie il rapine;

gelijk het vervolgens, door zijn winstbejag bij 't graan-opkopen, in 1725, meer bepaald van hem zelf nog heette (*Zie ald. Les exploits du Duc de Bourbon*, p. 40).

nauwer aan te halen, gelijk dat en door een kinderloos overlijden van hun Koning en door zijn voorgenomen echt met het spaansche prinsesjen te Versailles, anders stond te gebeuren. Zij zagen dus elders naar eene reeds onmiddelijk huwbare verloofde voor hem uit, zonder zweem van gewetenswroeging besluitende, om dat eerste tot haar in ongenade gevallen ouderpaar terug te zenden. De keus viel, na rijp beraad, op de onbemiddelde, ruim twintigjarige dochter van den poolschen Koning in naam, Stanislaus Lescinsky, die te Weissemburg in den Elzas van fransch geld een schamel hof hield. Door hun toedoen zoo onverwacht op den franschen troon verheven, beloofde zij, bij haar lijdelyken aanleg, een zich geheel naar hun luimen schikkende Koningin te zijn. Zoodra de zaak bepaald was, liet men 't prinsesjen zeggen, dat haar vader haar eens wenschte te zien, en haar zoo den 5^{en} April '25 de reis naar Madrid aanvaarden. Aan 't spaansche hof was de verbittering groot, en duldde men nu ook de jonge Koningin-weduwe en haar zusjen van Beaujolais, dat met den Infant Don Carlos verloofd was, niet langer te Madrid. Beiden keerden in Juny naar Parijs terug, waar de eerste te Vincennes, de andere bij haar broeder in 't Palais Royal haar intrek nam. Koning Lodewijks huwelijk met Maria Lescinsky werd den 5^{en} September daaraan te Fontainebleau voltrokken.

Van de hersenschimmigste plannen voor Spanje's toekomst zwanger, was Ripperda in 't laatst van November '24 naar Weenen vertrokken. De Keizer en de Spaansche Koning hadden in April te Kamerijk opgaaf van hnnne wederzijdsch verlangen doen geven. De Keizer: dat de laatste alleen titels zou ontleenen aan de landen, die werkelijk in zijn bezit waren; dat de Keizer hoofd der Vliesorde blijven zou; dat Spanje de schulden der kroon, voor welke de Nederlanden verbonden waren, zou voldoen, en den Keizer zekerheid zou geven voor zulke sommen, als hij afzonderlijk had te vorderen; dat 's Keizers onderzaten, in hun handel op de spaansche havens, op gelijken voet als anderen zouden staan, totdat men een handelsverdrag tot stand had gebracht; dat, eindelijk, al de bondgenooten 's Keizers schikking omtrent de vrouwelijke erfopvolging in zijn Staten — de zoogenoemde *pragmatieke Sanctie* — zouden erkennen. De Spaansche Koning: dat de Keizer zich voortaan dien koningsnaam niet meer zou geven; dat Spanje over de Vliesorde zou blijven beschikken; dat de Keizer Sicilië op gelijken voet zou bezitten als de Hertog van Sardinië 't had gedaan; dat de wijze van bezetting in Toscanen en Parma zou worden geregeld; dat de bepalingen door Spanje in de afgestane landen gemaakt zouden bevestigd worden. Sardinië had, eenige dagen later, gevorderd, dat de overgift van dat land bekrachtigd, en den Koning dezelfde eerbewijzen, als anderen Koningen, toegekend zouden worden; dat de Keizer zou toezeggen, dat Koninkrijk met Montferrat te zullen handhaven; dat alleen de Koning van Sardinië dezen titel zou mogen voeren, en anders, zoo de Keizer dien begeerde, Koning van Sicilië zou heeten; dat de Keizer hem in zijn

recht van troonsopvolging in Spanje en al zijn verdere rechten zou bekrachtigen. De Keizer had voorts nog een stuk ingezonden, waarbij hij den infant Don Carlos de erfopvolging in Toscanen, Parma, en Piacenza verzekerd had; terwijl van wegen Paus Clemens' opvolger sedert 1721, Innocentius XIII, en den Groot-hertog van Toscanen sedert 1723, Jan Gasto de Medicis, verzet was aangeteekend tegen 't geen omtrent de erfopvolging in Parma, Piacenza, en Toscanen, door de verbonden mogendheden bepaald was. Dit alles had echter tot geenerlei besluiten aanleiding gegeven, gelijk 't gansche Congres dan ook ten slotte in nietsdoen verliep. Zooveel te meer vond de Keizer zich daardoor genoopt, van Spanje's afzonderlijke voorstellingen uit Ripperda's mond kennis te nemen, ofschoon en Prins Eugenius en anderen hem alle onderhandeling met dat land, als zijner onwaardig, ontrieden ¹. Hoewel Ripperda zelf van zijn naam en zending geen geheim gemaakt had ², en daardoor het doel dier zending al spoedig uitlekte, wenschte de Keizer toch dat men er zeer in 't geheim bij te werk ging. Daar men van weërszijden weinig inschikkelijk was, scheen alles, zoo min als de beraadslagingen te Kamerijk, tot iets te zullen leiden, toen de ergerlijke bejegening, van fransche zijde door Filips en Elizabeth ondergaan, hen over alle bezwaren deed heenstappen, en Ripperda last kreeg, zooveel immer doenlijk toe te geven ³. In 't begin van Maart was hij 't daardoor met den keizerlijken onderhandelaar, den Graaf van Sinzendorff, over een vredesontwerp eens geworden, dat te Madrid aan 's Konings goedkeuring onderworpen, en den 18^{en} April aan den Keizer werd voorgelegd. Hoeveel voordeelen het hun Keizer mocht voorspiegelen, verhieven er Eugenius en anderen op nieuw hun waarschuwende stem tegen, doch konden niet beletten, dat het, in drieledigen vorm, twaalf dagen later werkelijk gesloten werd. Den 30^{en} April werd toen, vooreerst, bepaald: dat de Keizer van alle rechten op Spanje afstand deed, en Filips die van den Keizer op de Nederlanden, Milaan, Napels en Sicilië erkende, terwijl hij tevens plechtig de bepalingen omtrent de vrouwelijke erfopvolging in 's Keizers Staten waarborgde. Beiden kwamen overeen de tot dusver aangenomen titels te blijven voeren, en de waardigheden, gedurende den oorlog aan hun weërszijdsche onderdanen verleend, aan hen te laten verblijven. Den volgenden dag werd, als tweede en derde punt, overeengekomen: dat de Keizer zijn goede diensten toe zei, om Filips weder in 't bezit van Gibraltar te brengen, en dat een handelsverdrag tusschen beide mogendheden werd vastgesteld, waarbij de spaansche havens voor 's Keizers onderzaten werden geopend, het voortbestaan der Maatschappij te

¹ Zie Arneth's *Prins Eugen*, III. S. 172.

² Zie ald. 's Keizers eigen schrijven aan den Prins (S. 146. Anm. 5): "welcher so unachtsamb oder wohl malicios gewesen, undt seinen rechten namen ohn verstellung bey dem Thor abgeben hat".

³ Ald. S. 172.

V^e deel, 1^e stuk.

Oostende door Spanje gewaarborgd werd, de handel der Oostenrijksche Nederlanden op Oostindiën zooveel mogelijk werd begunstigd, en den Hanzesteden voor hun verkeer met Spanje dezelfde vrijheden werden toegekend, als Groot-Brittanje en de Vereenigde Provinciën er genoten. Een huwelijksovereenkomst tusschen Filips en Elizabeth's beide zonen, met twee van 's Keizers dochters, waarop Ripperda evenzeer had moeten aandringen, en welke vooral Elizabeth toeloech, maar de Keizerin daarentegen nog veel meer tegenstond, bleef tot een rustiger tijd bespaard, daar ze thans — naar 't heette — Europa in vuur en vlam gezet zou hebben ¹.

Ook zoo wekte intusschen de tusschen Spanje en den Keizer beklonken verbintenis ergernis en weêrzin genoeg. Reeds terstond na 't vertrek van Ripperda, had de gezant der Staten, het oudlid der leidsche Vroedschap, Frans van der Meer, die sedert Mei 1722 den Heer van Colster te Madrid had vervangen, het doel der reis bevroed, en er ook den franschen gezant opmerkzaam op gemaakt. De thans bekend geworden uitkomst moest hen echter te meer bevreemden, omdat in April van 't vorige jaar nog de spaansche gezant, Pozzo-Bueno, ronduit verklaard had, dat zijn Koning het geheel met de Staten eens was omtrent de opvatting der munstersche vredesbepalingen in verband met den alleenhandel op Oostindiën, en dat zoowel Spanje's belang als het hunne meêbracht, het octrooi der Keizerlijke Maatschappij niet te erkennen. Thans bleek die Koning juist omgekeerd te denken, en had dier Maatschappij al haar rechten gewaarborgd. Beide Indische Compagniën dienden dan ook al spoedig een nieuw verzoeg in, waarin zij er bij de Staten op aandrongen, er zoo te Madrid als te Weenen werk van te maken, dat de kenbaar gemaakte billijke bezwaren tegen de aangegane verbintenis werden weggenomen. De Staten hadden daarop hun gezanten last gegeven, zich ernstig over de zaak te beklagen, en Koning George den zijnen, hun daarin ter zij te staan, daar hij zich tot de handhaving van 't *Barrière*-verdrag verbonden had. Zoo Van der Meer als Hamel-Bruininx dienden daarop verzoegen in, betuigende hoe men gemeend had, anders van Zijne Keiz. Majesteit te mogen verwachten; dat Koning Filips' staatsdienaars zich te vergeefs met de uitvlucht zochten te redden, als had de Keizer niets verricht dan 't geen met de vroegere verdragen overeenkwam, daar, huns inziens, het tegendeel het geval was; en dat men daarom ook verzocht, dat Keizer en Koning de moeilijkheden mochten uit den weg ruimen, uit dit handelsverdrag geboren, terwijl zich de Staten verzekerd hielden, dat niet zij, maar hunne dienaars alleen de schuld droegen van het sluiten en onderschrijven der verschillende punten, met de goede trouw, zoowel als met de voorrechten hünner Provinciën, in strijd.

Koning George was niet minder dan de Staten over de te Weenen gevoerde on-

¹ Ald. S. 176.

derhandelingen ontsticht. Zijn gezant te Weenen, de uit fransch Zwitserland herkomstige Pesmes de St. Saphorin, die uit 's Keizers dienst in den zijnen was overgegaan, gaf hem de meest verontrustende berichten over de zaak, op Ripperda's onbezonnen en dreigende uitlatingen gegrond ¹. Zoo Engeland Frankrijk bijsprong, had zich deze laten verluiden, wist hij wel middelen, om den Pretendent daar op den troon te brengen, en al mocht Gibraltar onwinbaar schijnen, men had reeds maatregelen beraamd, om het zich weêr in handen te doen stellen; de britsche Koning mocht vreezen, zijn langsten tijd geregeerd te hebben, en dergelijke meer. Die Koning begreep daarom best te doen zich, in spijt dezer bedreigingen, met Frankrijk over een nadere aaneensluiting te verstaan, en daar ook de Republiek en andere mogendheden in te betrekken. Hij stak daartoe in Juny zelf naar 't vasteland over, zich naar zijn buitenverblijf van Herrenhausen bij Hannover begevende. Daar werd hem nu nog gemeld, hoe reeds een paar partijgangers van den Pretendent naar Weenen gekomen waren, en zich druk met Ripperda onderhielden. Met den franschen gezant, Graaf de Broglie, die hem naar Hannover was gevolgd, en den Koning van Pruisen, die hem in onroomsche belangen mede te Herrenhausen bezocht, werd nu alles ernstig besproken, en zoo, den 8^{en} September, een verbond tusschen de drie rijken gesloten, waarbij bepaald werd, dat de drie deelnemers elkander de staten, landen, steden, rechten, vrijheden, en voordeelen, die zij zoo in als buiten Europa bezaten en behoorden te bezitten, waarborgden, en ze vooral met het oog op den handel zouden beschermen; dat, werd een van hen aangevallen, de anderen hem zouden bijstaan, hetzij met krijgsvolk te paard en te voet, 't zij met schepen of met geld; dat zij geen verdragen zouden aangaan, met de belangen van een hunner in strijd; dat de Koning van Frankrijk zich verplichtte, den vrede van Munster te handhaven, en die van Groot-Brittanje en Pruisen, als leden van het Duitsche Rijk, er zorg voor zouden dragen, de rust in dat Rijk niet verstoord werd; dat men, met onderlinge instemming, ook anderen, gelijk met name de Vereenigde Provinciën, zou uitnoodigen, in dit verbond te treden, 't welk voor een tijdsbestek van 15 jaar werd gesloten. In eenige daaraan toegevoegde, afzonderlijke punten werd nog herstelling beloofd van 't geen, op kerkelijk gebied, onlangs van roomsche zij te Thorn tegen den vrede van Oliva was misdaan, en dat, zoo de Keizer namens het Rijk Frankrijk den oorlog mocht verklaren, beide andere Rijksvorsten, niet alleen hun aandeel, als zoodanig, niet zouden opbrengen, maar zich met Frankrijk vereenigen tot de vrede hersteld werd. Mocht men op den Rijksdag iets tegen Frankrijk willen beproeven, dan zouden beide vorsten nadrukkelijk tegenstemmen.

Zoodra te Weenen iets van 't verhandelde op Herrenhausen uitlekte, droeg men

¹ Ald. S. 178.

daar bij Ripperda op den toegezegden geldelijken bijstand van Spanje aan, en deze beloofde daar gehoor aan te geven, wanneer men van 's Keizers zij den wensch zijner Koningin omtrent de verlangde echtverbintenis wilde nakomen. Niet belust, daaraan ten volle toe te geven, besloot men eindelijk tot de meer onbestemde toezegging, bij een nieuw en geheim verdrag te doen, dat elk der beide spaansche prinsen eene der drie dochters van den Keizer ten huwelijk zou ontvangen. Daarmee bleef deze altoos vrij, de oudste — voor welke men een ander echtplan koesterde — niet in Spanje uit te trouwen, en had buitendien den kans, vóór het tot een huwelijksvoltrekking kwam, nog een stamhouder te zien geboren worden, daar het jongste aartshertoginnetjen slechts twee jaar oud was ¹. Den 29^{en} Augustus werden de bekrachtigingsbescheiden dezer nadere geheime overeenkomst in Prins Eugenius' paleis uitgewisseld, bij welke de Keizer tevens nog meer bepaaldelijk zijn gewapenden bijstand tot herovering van Gibraltar toezei, wanneer hij met Groot-Brittanje in oorlog kwam, terwijl Spanje zich verplichtte, hem met een som van drie miljoen bij te staan ².

Hoogst voldaan over zijn zending keerde Ripperda nu weldra naar Madrid terug, waar hij tot eersten Minister, Grande, en Hertog verheven werd, hoog opgevende van al wat hij tot stand had gebracht, en den nieuwen keizerlijken gezant, den Graaf van Königsegg, met grooten luister verwelkomend. In zijn lichtvaardige opgewondenheid had hij echter geen rekening gehouden met den schralen staat der spaansche geldmiddelen, en toen Königsegg dus, namens zijn keizerlijken meester op de betaling der toegezegde gelden, in het niet minder schraal bemiddelde Oostenrijk ten zeerste benoodigd, aandrong, daar dit anders onmogelijk in de behoorlijke uitrusting van zijn leger kon voorzien, raakten beiden weldra geheel oneens, en werd Ripperda zelf ten slotte het kind van de rekening. Bij het teleurgestelde koninklijke echtpaar in ongenade gevallen, werd hij, in Juny 1726, van zijn ampten en waardigheden ontzet, en, na bij de hollandsche en engelsche gezanten te vergeefs zijn toevlucht gezocht te hebben, in hechtenis genomen, om eerst twee jaar later daaruit te ontsnappen, en vervolgens, van Roomsche Mahommedaan geworden, als Pacha in dienst van den Keizer van Marokko, in 1737, te Tetuan te verscheiden ³.

Het gebeurde te Thorn in Poolsch-Pruisen, waarvan in 't verdrag van Herrenhausen werd melding gemaakt, was inderdaad van zeer gruwelijken aard. In 1660 was bij den vrede van Oliva tusschen Zweden en Polen bepaald, dat in die stad, evenals te Elbing en Dantzig, ook onder 't poolsch bewind, waaraan de drie steden toen weder vervielen, vrije uitoefening van beide, roomsche en onroomsche, godsdien-

¹ Ald. S. 181, f.

² Ald. S. 547, Anm. ¹.

³ Zie zijn avontuurlijk leven in de *Gedenkschriften van den Hertog van Ripperda*, enz. uit het Fransch vertaald. T'Amsteldam, by De Groot en Rijkhof, 1741.

sten zijn zou, en alle rechten, vrijheden, en voorrechten gehandhaafd zouden worden. 't Meerendeel der inwoners was er van 't luthersch geloof, maar de Jezuïten hadden er tegenover de luthersche eene roomsche school gevestigd, waar veel zoons van den poolschen adel studeerden en zich, als hun vaders, door dweepzieken kerkijver kenmerkten. Toen er nu, den 16^{en} July '24, het heilige Sacrament bij plechtigen ommegang werd rondgedragen, en de stoet op 't Jacobi-kerkhof gekomen was, waar zich tal van luthersche burgerkinderen bevond om toe te kijken, hielden dezen beleefdelijk allen hun hoofddekseel onder den arm. Een der Jezuïten-scholieren docht dit echter niet voldoende; hij wilde met alle geweld, dat ze voor 't hoogwaardige knielen zouden, en ging hen daartoe schelden en slaan. Een paar uur later vertoonde hij zich met ettelijke makkers, ander jongvolk beschimpende, totdat hij ten slotte door de soldaten der bezetting gevat werd, na nog eenige burgers met steenen geworpen te hebben. Den volgenden dag schoolden op nieuw wat Jezuïten-studenten samen, de lui willende dwingen hun gevangen makker vrij te laten; 't geen weder een vangenneming ten gevolge had. Op verzoek van den Jezuïten-rector had de voorzittende burgemeester ondertusschen last gegeven, den eersten vrij te laten. Deze verlangde toen echter ook den tweeden weder vrij, 't geen de burgemeester weigerde tot hij zelf eerst den Rector gesproken had. Daarop liepen de Jezuïten-studenten te hoop naar de wacht, om hem zelf te bevrijden, maar werden teruggedreven en beproefden zich nu op de stedelingen te wreken, die zij met den degen in de vuist vervolgden. Zij randden daarbij zelfs een luthersch scholier aan, die in zijn huisjapon voor zijn deur stond, en dien zij in 't haar grepen, in de gracht wierpen, en in hun gesticht sleurden, hen die hem wilden helpen te lijfgaande. Op de aankomst der stadswacht trokken zij daar binnen, maar weigerden toen den opgeëischten Lutheraan te laten gaan vóór hun gevangen makker terug was. Toen daarop de uitwisseling geschieden zou, kreeg de wacht last zich voor 't gesticht te scharen, om dit tegen de op de Jezuïten terecht vertoornde burgerij te beschermen; toen echter die van binnen daarop begonnen met steenen te gooyen en te schieten, was het volk buiten niet langer tegen te houden, brak de poort op, en begon naar binnen te dringen. De stadsklerk nu met het bericht komende, dat de Lutheraan was losgelaten en men dus naar huis kon gaan, scheen alles verder rustig te zullen afloopen; nauw was echter de wacht afgetrokken, of men begon van binnen op nieuw te werpen en te schieten; zoodat het volk in woede ontstoken nogmaals de poort opliep, binnen drong, en er alles ging vernielen. Aan wien echter de schuld?

Zeker niet aan de Overheid, die het hare gedaan had, alles te voorkomen en zelfs gewapender hand te beletten. Toch werd, op de aanklacht der Jezuïten bij den roomsch geworden Koning te Dresden, die overheid, in haar beide hoofden, door zijn gerechts-hof te Warschau in November schuldig verklaard, de voorzittende burgemeester en zijn ondervoorzitter veroordeeld om onthoofd te worden, de burggraaf en onderburg-

graaf der stad eerloos verklaard en tot kerkerstraf veroordeeld; dertien met name aan-gegeven burgers, als zoogenoemde eerste aanvallers in den storm, mede gedoemd om onthalt te worden; eenige anderen, die de beelden der Moedermaagd hadden vernield, voor die ontheiliging tot afkapping hunner rechterhand, vierendeeling, en verbranding veroordeeld; twee officieren der bezetting in geldboete geslagen en tot gevangenschap veroordeeld, terwijl hetzelfde lot ook eenige medeplichtigen trof. Voorts werd nog bepaald: dat de helft der overheid van Thorn voortaan Roomsche zou moeten zijn; dat de Lutherschen — om eenigermate de eer Gods en Zijner moeder, de H. Maagd, te herstellen, die zij zoo goddeloos hadden gehoond — hun aan die Godsmoeder gewijde kerk aan de Benedictijnen zouden afstaan, dien zij tevens het convent hadden terug te geven, waarin zij hun school hadden opgericht; terwijl die school zelve naar een afgelegen voorstad verplaatst zou worden; dat de roomsche ommegangen voortaan geheel als elders gehouden en geregeld zouden worden, om zoo den heiligen roomschen godsdienst meer en meer te bevorderen; en dat, mocht de stad Thorn de ten uitvoerlegging van dit vonnis trachten te verhinderen, zij aan hoogverraad zou schuldig geacht en voor rebel verklaard worden. Nauw was dit vonnis gestreken en den 21^{en} der maand te Thorn aangeplakt, of de Koning van Pruisen had zich gehaast, schriftelijk verzet aan te teekenen tegen «zulk een bloedige bestraffing van een oproer tegen eenige slechte Jezuïten, dat door dezen zelf op boosaardige wijs was aangestookt en voortgezet, zoodat de wreede straf het begane misdrijf verre te boven ging. Door zijn geweten achtte hij zich daarom verplicht, voor zijn geloofsgenooten in dezen op te treden, en de vrede van Oliva gaf hem het recht, voor het behoud van Thorn, gelijk der verdere steden van Poolsch-Pruisen, in zijn bepalingen vermeld, op te komen»; gelijk hij zich dan ook verzekerd zei te houden, «dat de andere mogendheden, in dien vrede betrokken en er borg voor gebleven, de zaak niet met onverschillige oogen zouden aanzien. Het zou daarentegen allen onroomschen vorsten gewis aangenaam zijn en den poolschen Koning tot roem strekken, zoo hij zich der arme, door zulk een vonnis bijna tot wanhoop gebrachte stad aantrok en haar voor het lot waarmee zij bedreigd werd behoedde»¹. Ook de Koningen van Denemarken en Zweden hadden zich in gelijken zin laten hooren², terwijl de Keizer van Rusland er op den Rijksdag te Warschau voor liet optreden; doch zoo min de een als de ander vermocht iets tegen den geloofzieken Koning en den hem ophitsenden poolschen adel van gelijken gemoedsaard. Integendeel, gaven zij slechts aanleiding, de ten uitvoerlegging te verhaasten. Nog vóór 't einde der maand werd de bloeddorstige Prins Lubomirski met tal van gewapende troepen naar het ongelukkige Thorn gezonden, liet er de gevonnisdien vatten en een schavot oprichten, hoorde daarop in schijn nog eenige getuigen, en volbracht, den 7^{en}

¹ Zie zijn brief in de *Europ. Merc.* op dit halfjaar, bl. 83.

² Zie ald. bl. 85 en v.

December, de hem opgelegde welkome taak. Slechts de onder-burgemeester en een der burgers, zekere Heyder — die zijn luthersch geloof afzwoer, en zijn zoontjen aan de Jezuïten ter verpleging afstond — kregen op 't laatst nog vrijdom van de doodstraf ¹.

De heilige Vader — Benedictus XIII, die vóór een maand of vijf Innocentius was opgevolgd — betuigde schriftelijk zijn ingenomenheid met de voltrekking, en roemde hoogelijk «het wijs en rechtvaardig gedrag, door den Koning van Polen gehouden, om de gemeene rust en de goddelijke eer te beschermen», waardoor «alle zwaarmoedigheid uit zijn vaderlijk hart verdreven was» ². Minder gunstig was natuurlijk de indruk elders gemaakt. «De Papen», riep men o. a. in Holland uit, op een bekend hekelrijm van Vondel tegen de Turken zinspelende:

De Papen, 't is schande!

Gods kerk weêr bestrijden;

O, bloedofferanden

Wie staat u te lijden!

Zij rukken en plukken, Om 't al te onderdrukken;

Sta, Neêrland, sta vast!

Uw Godsdienst, hoe vrij, lijdt wederom last ³.

De algemeene Staten lieten dan ook niet na, op voorstel van Holland, bij den pool-schen Koning op herstel der zoo snood gekrenkte vrijheden van zijn luthersche onderzaten te Thorn aan te dringen, waartoe zij zelfs den resident Ruisch naar Warschau zonden; en Koning George, door dien van Pruisen aangespoord, kwam er niet minder ernstig voor op. Frederik Willem bleef er op den duur en zelf en door anderen voor werkzaam; de Keizer-zelf bood eindelijk zijn bemiddeling aan. Doch de Polen en hun Koning, door 's Pausen vaderlijke loftuitingen nog meer in hun edelaardige stemming gestijfd, wilden van geen verandering weten. In een, te Dantzig, in October '25 uitgegeven lijst, bleek intusschen dat, sedert den vrede van Oliva, in Polen en Lithauwen niet minder dan 60 kerken en 96 scholen aan de Onroomschen waren ontnomen ⁴.

Het was niet in Polen alleen trouwens, dat de Staten hadden tusschen beiden te treden, om de verdrukte Onroomschen in bescherming te nemen. Ook het nieuwe fransche bewind kenmerkte zich door zijn roomschen geloofsijver, en riep de jammer-

¹ Zie *Europ. Merc.* 1^e halfjaar 1725, bl. 55; verg. over het gansche beloop het «*Getrouw en naauwkeurig verhaal van 't schrikkelijk treurspel, onlangs uytgevoert tot Thorn in Pools Pruisen door het overleg en aanstooten der Jesuïten, enz. versiert met een naar 't leven afbeeldent gezigt. Uit het Engelsch vertaalt.* Te Amsterdam by Joh. de Ruyter, boekv. op den Dam, op de hoek van de Beursstraat, 1725.

² Zie zijn schrijven aan den pool-schen Opperkanselier, *Europ. Merc.* Jan. 1726, bl. 81.

³ *Klagte over de lojolische wreetheden in Polen.* (In de *Keurdichten*, 3^e vervolg, bl. 73).

⁴ *Europ. Merc.* tweede halfjaar 1725, bl. 239.

lijke jaren der godsdienstvervolging onder den veertienden Lodewijk in 't leven terug. Half Mei 1724 was er een streng placaat uitgevaardigd tegen de aanklevers van de «zoogenaamd hervormde religië», waarbij hun predikanten met den dood bedreigd werden, zij zelf, waagden zij 't ze te herbergen, met de galeyen, hun vrouwen met levenslange kerkerstraf; hun kinderen hadden ze op zware boete of andere straf door den kerspel-geestelijke te laten doopen en binnen Frankrijk in 't katholieke geloof te laten opleiden; van hun zieken moesten ze den pastoor in kennis stellen en hem bij hun legersteê toelaten, en wie onbekeerd kwam te sterven, verbeurde geld en goed; voor onbekeerd werd gehouden elk die weigerde, de laatste kerkgerechten te ontvangen. Wie niet openlijk den roomschen godsdienst beleed, had op geenerlei ampt of bediening aanspraak. Kinderen van uitgeweken Hervormden konden zonder goedkeuring of voorkennis van hun ouders in den echt treden; buitenslands mocht men daarentegen niet trouwen zonder uitdrukkelijke schriftelijke vergunning van een der Secretarissen van Staat. Wegens den godsdienst verbeurd verklaarde goederen zouden vervallen aan de Commissarissen der uitgeweken Onroomschen¹, enz. Evenals Koning George, die door den in Frankrijk vertoevendden Horace Walpole, tot opheffing of verzachting althans van dit placaat liet aanmanen, dienden ook de Staten er hun bezwaren tegen in, doch kregen weinig anders ten antwoord, dan dat 's Konings bevelen moesten volvoerd worden. Hun gezant, die gewoon was in zijn huiskapel in 't Fransch te laten preêken, met zulk een toeloop van hoorders, dat er te nauwer nood meer plaats voor was, zag de oogluiking, waarmee dat van regeeringszij geduld was, weldra een einde nemen, en allengs met geweld verhinderen, dat er iemand anders dan zijn huisgenooten en verdere vreemdelingen werden toegelaten. Namens de Staten diende hij intusschen een verhoog bij den Koning in, waarin er op gewezen werd, hoe verontrustend het in Mei uitgevaardigde placaat vooral voor zulke Onroomschen was, als zich voor den handel in Frankrijk gevestigd hadden. Zij beriepen zich daarbij op de verklaring, door Lodewijk XIV zelf, na de herroeping van 't edict van Nantes, meer dan eens gedaan: dat vreemde koopluî, ook al behoorden ze niet tot de Moederkerk, vrij in Frankrijk verblijven en hun koopmanschap uitoefenen mochten, en verzochten daarom, ook thans den zulken dat toe te staan². Het verlangde verlof werd daarop gegeven, en weldra ook den Onroomschen in den Elzas toegelaten hun eerdienst er ongehinderd uit te oefenen, daar hun dit in der tijd bij verdrag vergund was. Hop wist tevens nog te bewerken, dat den uitheemschen Protestantten een afzonderlijke begraafplaats buiten de Porte St. Martin werd afgestaan³.

¹ Ald. tweede halfjaar 1724, bl. 4 en vv.

² *Europ. Merc.* July 1724, bl. 51.

³ Naar 't verbaal zijner Ambassade, aangeh. bij Wagenaar, *Vad. Hist.* XVIII, bl. 213.

Geen wonder, dat bij deze wreede en felle bestrijding hunner geloofsgenooten buitenslands, de aandacht van enkele Onroomschen zich op de kerkelijke verhouding in Holland vestigde, en zij den aanwas van een zoo liefdelooze en vervolgzieke gezinte, als die der Moederkerk daarbuiten bleek, voor hun vaderland vreezende, een waarschuwend stem lieten hooren. Zoo nam o. a. «een liefhebber des vaderlands», naar zijn zeggen te Utrecht, het woord, om er Holland op te wijzen, «hoe daar sedert den vrede van 1713 overal, behalven in 't grootste deel van Zuidholland, zoo erbarmelijk aan alle kanten 't getal papen, paapsche kerken en conventikelen, metten gevolge van dien, vermeerderd was, dat aanstonds en op een oogenblik er geen finaal redres in kon gemaakt worden. Het werk echter aldus gelaten wordende, als het tegenwoordig stond, ware een recht middel, om de Papisten verder te verstokken en doen volharden in hun supersticiën; terwijl andersins nog hope waar, dat door den ijver van Godzalige predikanten en leeraars, dienende onder de bescherming van hun hooge en wettige Overheid, velen tot de ware kerk Gods, uit het duisternis tot het licht, zouden gebracht kunnen worden, daartoe voor oogen nemende de loffelijke voorbeelden van al de andere bondgenooten, die de Papisten, of eigentlijker gezegd, hun papen en openbare bijeenkomsten, uit hun midden hadden geweerd; gelijk o. a. Zeeland, dat al lang het Pausdom had uitgejaagd, en nieuwlings Utrecht, dat weinig jaren herwaarts de papen en hun conventikelen loffelijk had uitgeworpen, niettegenstaande beide Provinciën 't naast aan 't Pausdom waren gezeten; terwijl 't verst daaraf gelegen Holland inkankerende uitwerpsels in zijn boezem ontvangen en jaren lang gevoed had. Daarin was tot nog toe wel bij placaten en besluiten, maar metterdaad niet voorzien, hoewel 't aan geen middelen ontbrak, om er, in alle oprechtheid, tegen alle kwade overleggingen in, tegen te waken, wanneer het maar eenmaal in ernst bij de hand genomen werd. Het zou daarom tegenwoordig tijd zijn, om, zonder verder uitstel, die zaak getrouwelijk bij de hand te nemen en ze tot den einde door te zetten. Dan zouden de vromen en rechtvaardigen in den Lande, die zoo lang over de trotschheid en stoutheid der roomsche hoer gezucht hadden, zich verblijden; zij zouden, naar 't bekende Psalmwoord, van vreugde opspringen voor Gods aangezicht en van blijdschap vrolijk zijn»¹. Zoo wraakgierig en onverdraagzaam, als deze waarschuwer, betoonden zich echter de Hollandsche Staten zoo min als de Algemeene, van hoeveel rechtmatige belangstelling zij voor hun geloofsverwanten elders mochten blijk geven. Wel zorgden er de laatsten daarentegen voor, dat in de aan hun gezag onderworpen Generaliteitslanden, de ingezetenen van der jeugd af gelegenheid hadden, zich het hervormd geloof eigen te maken. In het nieuwe Schoolreglement, den 25^{en} Maart van dit jaar,

¹ Zie de *Trouhartige waerschouwinge tegen Hollants ondergangh door het verderflicke Pausdom*, enz. Te Utrecht by Jozef Christiaan.

Ve deel, 1^e stuk.

in hun vergadering vastgesteld, werd den schoolmeesters met nadruk verboden, «eenige lichtvaardige, bijgeloovige, den hervormden Godsdienst nadeelige of tegenwerkende boeken te doen lezen, waardoor de jonkheid kon worden bedorven; ook, om toe te laten, dat de paapsche kinderen in de school brachten eenige paapsche boeken, rozekranzen, beeldeken, crucifixen, schilderijtjens, of iets diergelijks, of dat ze de gereformeerde kinderen zouden kwellen, lasteren, verdoemen, of eenige paperijen inplanten. Alle gewezen paapsche schoolmeesters zouden zich onthouden moeten van de jonge jeugd te leeren en onderwijzen, of eenigszins het schoolmeestersamt uit te oefenen, in wat manier het wezen mocht; insgelijks zouden geen school mogen houden eenige papen, monniken, nonnen, bagijnen, kloppen, sectarissen, noch iemand anders, 't zij man of vrouw, niet zijnde van de ware gereformeerde religië, gequalificeerd bekwaam ¹, en wettig toegelaten. Ook mochten er geen bij- of winkelscholen, om te leeren lezen of schrijven, gehouden worden bij de Pausgezinden of sectarissen, mans- of vrouwspersonen, in 't byzonder of openbaar, bij de huizen of in schoolplaatsen, op zondagen of paapsche heilige dagen, bij avonden of ontijden, hetzij in nonnen- of bagijnen kloosteren of particuliere huizen, onder schijn van te leeren naayen, breyen, spinnen, op instrumenten spelen, of andersins» ².

Van hun zelfstandige en onafhankelijke stelling tegenover de in zich zelf verdeelde Moederkerk, kregen zij in dezen tijd gelegenheid het treffendste blijk te geven. De jansenistische aartsbisschop van Utrecht Cornelis Steenoven was gestorven, en den 15^{en} Mei '25 Corn. Joh. Barchman Wuytiers in zijne plaats gewijd ³. Natuurlijk dat deze te vergeefs hartroerende brieven aan den «allerheiligsten Vader» van Rome schreef, om die keuze door hem bevestigd of zelfs erkend te zien ⁴. Niet alleen dat er geenerlei antwoord op die brieven kwam; de pauselijke nuncius Jozef Spinelli slingerde ook, in 's Pausen naam, een banbliksem tegen den nieuwgekozene niet slechts, maar zelfs al

¹ «Welke bequaemheit» — als het (Cap. I. 3.) luidde — «o. a. daerinne bestaet, datse niet alleen gedruckte boecken ende geschreven brieven promptelyck lesen, eene goede handt schrijven, de Psalmen Davids bequaemlick konnen singen, ter nootdrift reekenen, maer oock vroomde Godsallige lieden sijn, in de fundamenten van de christelijke gereformeerde Religie wel ervaren, om deselve de discipulen te konnen doceeren en daerinne onderwijzen, zijnde met hare huysvrouwen ledematen van de gereformeerde kereke, hebbende een welgeschickte familie ende een goede methode, om de jeught ten spoedighsten met een getrouwe neerstigheyt te konnen leeren».

² Zie het *Schoolreglement in de steeden ende ten platten lande, in de Heerlijkheden ende dorpen, staende onder de Generaliteyt*. In 's Gravenhage, by Jac. Scheltus, 1725.

³ Zie de *Korte Bemerkingen op zekeren brief van 6 Dec. 1725, enz. uitgegeven door den Hr. Nuntius Spinelli, den 28 Jan. 1726*, bl. 3.

⁴ Zie deze, als bijlage, op de *Middagklaere Nietigheden van zekeren Banbrief, den naam voerende van Zijne Heyligheit Benediktus XIII, gedagteekent den 6 Dec. 1725, thans hier te lande verspreyd wordende door de zorgen van den doorl. Heer Nuntius Jozef Spinelli*.

zijn «verkiezers, hulpbieders, aanhangers, begunstigers, medestemmers, en wat niet al meer»¹. De aartsbisschop bleef intusschen benoemd, terwijl hij en zijn kudde het pauselijk onweêr verder rustig over zich lieten wegtrekken. Zij konden dat te gemakkelijker, als zij onder bescherming der Staten hun eerdienst oefenden, en zich van dezer onzijdigheid overtuigd mochten houden. Nog vóór toch dat onweêr was losgebarsten, reeds naar aanleiding der verkiezing van den slechts eenige maanden aan-gebleven Steenoven, hadden die Staten een brief der zuster-Republiek van Venecië ontvangen, waarin zij, naar aanleiding eener «zoo wanordelijke zaak, als de wijding van dien utrechtschen aartsbisschop», op de ernstigste wijze verzocht werden «te willen bewerken, dat de goede orde in de kerkelijke tucht van hun roomsch-katholieke onderdanen hersteld werd, de Opperherder door hun geestelijkheid erkend, en de weêrspannigen tegen zijn gezag beteugeld werden»². De Staten beantwoordden dien brief met de verzekering, dat zij «altijd zeer hooge achting hadden voor de doorluchtige Republiek van Veneciën, en haar voorspraak daarom bij hen ook van groot gewicht was; dat zij daarvan dus ook bij deze gelegenheid volgaarne blijk zouden geven, maar zij dit niet wel konden doen, zonder de onverbreekelijke grondbeginselen van hun Gemeenebest te krenken; die beginselen toch waren: dat in zaken van godsdienst en kerkucht alleen overtuiging, zonder de minste dwang of geweld mag plaats hebben; en dat het ieder vrij staat in godsdienstzaken te gelooven wat hij oordeelt noodig te wezen tot zijn Heil, waarvan ieder, naar de mate van zijn verlichting, aan God rekenschap zal moeten geven; dat Hun Hoog Mogenden, oordeelende, dat de Godsdienst dien zij belijden de beste en meest met Gods geopenbaarden wil overeenkomende is, nu wel wenschten, dat elk van hun onderdanen zich daarin evenzeer voegde; doch dat zij, in gevolge hun aangegeven grondbeginselen, niemand daaromtrent zochten te dwingen, maar integendeel aan allen en een iegelijk de vrijheid lieten, zulken Godsdienst te belijden, als hij naar zijn geweten den besten achtte, mits ze zich slechts gedroegen als goede en getrouwe onderdanen, en niets, 't zij met woorden of met daden, ondernamen, wat het gezag en de eerbied der regeering, het welzijn der burgerlijke maatschappij, de goede zeden, en de algemeene rust zou kunnen schaden of strekken tot verdrukking van den evennaaste; dat zij op dien voet in hunne provinciën de Roomsch-Katholieken geduld hadden en nog toelieten, zonder kennis te nemen van hun bijzondere gevoelens over het meer of minder ontzag, dat de een of ander onder hen aan dengene toeschreef, dien zij gezamenlijk voor Herder erkennen, zoolang de algemeene rust daar geen belang bij heeft; dat bij gevolg Hun Hoogmogenden ook tot dusver geen kennis genomen hadden van 't geen zou kunnen geschied zijn aangaande de verkiezing en inzegening van gemelden aartsbisschop, dien zij sedert

¹ Zie ald. bl. 7.² *Europ. Merc.* voor Sept. 1725, bl. 171.

verstonden gestorven te zijn; dat zij niet wilden oordeelen of daarbij iets gedaan was tegen de kerkregelen, en dat, vermits de gevoelens tusschen hunne onderdanen van den roomsch-katholieken Godsdienst ten dezen onderling verschilden, zij, naar hun grondstellingen, zich daarin niet konden bedienen van hun gezag, noch gedoogen dat men een uitheemsch gezag zou aanwenden, om den een of den ander te verplichten zijn gevoelens te verlaten, noch ook iemand overreden, zich met een blinde gehoorzaamheid te onderwerpen aan dengene, dien zij oppersten herder noemen; maar dat zij integendeel verplicht waren, *de eene partij zoowel als de andere tegen verdrukking of vervolging te beschermen*. Zijne Doorluchtigheid, de Doge, zou daarom volgens Zijne hooge wijsheid, wel willen overwegen, hoe Hun Hoog Mogenden nimmer konden toestaan, dat het Hof van Rome in hun Gewesten een onbepaalde macht zou oefenen; een macht, die zich zelfs verder zou uitbreiden dan in verscheiden Koninkrijken en Landen, waar de roomsche Godsdienst de heerschende was, en die de oude wereldlijke geestelijkheid zou berooven van haar rechten en geestelijken werkkring, om vreemde missionarissen daar in te brengen. Zij hoopten daarom ook, dat de doorluchtige Republiek, dit in haar groote billijkheid willende opmerken, haar eigen goede diensten zou willen aanwenden, om alle soort van geweld te keeren, en de ontstane geschillen door rechte middelen af te doen. Zulk een tusschenkomst, met de rechtvaardigheid en wijsheid overeenkomstig, zou zeer aangenaam zijn aan Hun Hoog Mogenden, die voor 't overige voor het doorluchtige Veneciaansch Gemeenebest de hooge achting zouden behouden, altijd daarvoor gekoesterd, en niets met meer ijver behartigen, dan er een goede en oprechte vriendschap meê te onderhouden»¹.

Om van hun eigen aanmerkelijken godsdienstzin blijk te geven, hadden de Staten, in den aanvang van 't jaar, natuurlijk weder een algemeenen dank- vast- en bededag uitgeschreven, ten einde daar tevens «met een oprechte belijdenis van alle 's Lands hooggaande en aanwassende zonden en ongerechtigheden, en met eene ware bekeering, zonder welke 't gebed der zondaren niet verhoord werd, den Heere, met een vernederd harte, oodmoediglijk en vuriglijk te bidden en te smeecken om de genadige vergeving van al die zonden en ongerechtigheden»². Dat zij tot laatstgemelde niet rekenden, of van oordeel waren, door die algemeene zonde- en schuldbelijdenis, voldoende verantwoord te hebben hunne eigene en hunner mederegenten onderlinge bevoordeeling met ampten en betrekkingen, mag men uit de wijze opmaken, waarop zij maar altoos door voortgingen, vergaderingen van verstandhouding daaromtrent te houden. In 't voorgaande jaar nog waren zoo de verlegenwoordigers van verschillende hollandsche steden in 't haagsche «logement» van eene van dezen, bij herhaling saamgekomen, om over de begeving van openstaande plaatsen te beraadslagen.

¹ Ald. bl. 172, v.

² Zie *Europ. Merc.* van Febr. 1725, bl. 141.

In «een langwerpig rond» gezeten, stemden zij bijv. 9 Sept. in 't logement van Amsterdam over eene in den Hoogen Raad, waarbij Delft en Purmerende om de keus van hun candidaten kampten, en Alkmaar o. a. het gemakkelijke voorstel deed, om beide mededingers, «als zij elkander in der minne niet konden verstaan, nog wat in rust te laten blijven, en ondertusschen tot het ampt te verkiezen den Hr. S., die, hoog van jaren zijnde, na den loop der nature wel haast plaats maken zou voor een ander; dat beide anderen daarbij weinig zouden verliezen, omdat zij ieder op een goede post waren». Dordrecht en Haarlem wilden 't lot laten beslissen, doch dit werd door de overigen verworpen. Ten slotte werd met 7 tegen 5 stemmen de delfsche candidaat gekozen, waardoor Purmerende misnoegd op Alkmaar was, dat den doorslag had gegeven. In dezelfde bijeenkomst werd, in plaats van den overleden Wassenaar-Starrenberg, de Raadpensionaris Hoornbeek zonder omvraag tot Grootzegelbewaarder gekozen; na doode van dezen, zou dat ampt dan weêr kunnen komen aan een «ridder, die — als wijlen Wassenaar — voorzitter van Gecommitteerde Raden was, om zoo om en om in 't bezit te blijven»¹. Wisten deze hollandsche heeren hun en hunner vrienden persoonlijk voordeel zoo te behartigen, zij zochten er tegelijkertijd wel voor te waken, dat hunne «onderzaten» — gelijk zij de leden der goêgemeente, in 't vol besef hunner gewestelijke oppermacht betitelden — het hunne niet ten koste van 's Lands schatkist bejaagden. Zij hadden daarom nog in December '23 weêr een ernstige waarschuwing doen uitgaan tegen alle smokkelarij, gelijk die op den duur maar al te veel in zwang was, en waardoor «'s Gemeenenlands middelen, en bijzonder die van 't gemaal, bieren, wijnen, brandewijn en gedistilleerde wateren, zout, zeep, en andere, zoo bij dag als bij nacht en ontijden, op nooit gehoorde wijs, tot overgroot nadeel en schade van den lande gefraudeerd werden; nemaar ook, dat zoodanige fraudeurs zich daarenboven niet ontzagen, om met een groot getal van medeplichtigen de wagens, karren, sleden, schuiten, en wat diergelijke meer is, met smokkelgoederen geladen, te begeleiden, en de pachters, deurwaarders, bedienden en and., die hen in 't onderzoeken en aanhalen van zulke goederen behulpzaam zijn, daarin niet alleen beletten, maar ze ook feitelijk en gewelddadig, onder execrable vloeken kwamen aan te vallen, te slaan, en met stokken en geweer te mishandelen, te grieven en te kwetsen, en zoo de gesmokkelde waren en goederen te ontzetten en weg te voeren». Ook tegen de toenemende speelzucht dier gemeente beijverden zij zich maatregelen te beramen; men hoorde daarom o. a., in Mei van 't zelfde jaar, van de pui der groote Hofzaal bij placaat afkondigen, hoe, «om met nadruk daartegen te voorzien», aan allen en een iegelijk wie het ook ware verboden werd, in en aan hun huizen, 't zij herbergen, koffyhuizen en andere publieke plaatsen of wel private en

¹ Zie de bescheiden, aangehaald in Van Citters *Contracten van Correspondencie*, bl. 229 en vv.

particuliere woningen, toe te laten of te gedoogen eenige dobbel- of andere ongeoorloofde spellen, en bijzonder de navolgende: *Passedix*, *Cinq-et-neuf*, *Rafel*, *Bassette*, *Faraon*, *Pochen*, *Berlan*, *Trichique*, *Banco falluto*, enz. en in 't algemeen ook alle, die grof en om excessief geld werden gespeeld, op straffe van de strengste toepassing van de beschreven rechten, wetten, en costumen, en dat wel ten opzichte der herbergen en koffyhuizen, en der publieke plaatsen, tot schorsing en zelfs uitroeying van hun neering, en ten opzichte van de particuliere huizen tegen de bewoners en de spelers en hun participanten in 't algemeen, tot zulke straffen, als naar verdienste en gelegenheid zouden behooren»¹. In dezen zelfden winter liet de veiligheid der haagsche straten vrij wat te wenschen; «kwaadaardige boosdoeners» randden er «de goede menschen aan, sneden ze derelĳk met messen of grieden ze andersins», en verstoutten zich zelfs, 's avonds aan de huizen te kloppen, en onder bedreiging aalmoezen af te vorderen, en bij weigering evenzeer hun messen ter hand te nemen, om er meê te snijden en te wonden. Het Hof van Holland kondigde daarom, op 25 February '24, tegen deze straatschenders en afpersers, en wie eenigerwijs aan dergelijke geweldnarijen handdadig of medeplichtig bevonden werden, een strenge strafbedreiging af, met toezegging eener belooning van honderd zilveren ducats voor elken aangever of aangeefster, onder belofte van geheimhouding hunner namen. En daar dit niet de gewenschte uitwerking bleek te hebben; men, zonder zich aan die bedreiging te storen, met deze straatschenderij en geweldnarij bleef voortgaan, herhaalde het Hof, bij een nieuwe aankondiging, drie weken later zijn waarschuwing, nu tevens straffeloosheid aan ieder aanbinger of aanbingerster belovende, die zelf medeplichtig mocht zijn².

Gelijk de straten van den Haag in dezen winter door dit gebœfte, waren, zoo in 't voorgaande als dit en 't volgende jaar, de wegen ten platten lande in Holland, Utrecht, Gelderland, en aangrenzende Generaliteitsdistricten, door zoogenaamde heidens en ander landloopend gespuis bezocht, dat zich tot een roof- en moordbende vereenigd had, en onder zekeren Jaco en andere hoofden, in dorpen en gehuchten geweld en huisbraak pleegde, en tegen geen brandstichting en doodslag opzag. Reeds den 23^{en} Dec. 1723 hadden er de Staten van Gelderland een placaat tegen afgekondigd, waarin zij, voor de eerste maal betrapt, met openbare geeseling, voor de tweede met brandmerk daarbij, in beide gevallen met opsluiting in een tuchthuis, voor zoolang als 't gerecht zou verstaan, bedreigd werden, en hun, voor de derde maal gevangen, de doodstraf — aan de galg of op 't rad — werd toegezegd. De ingezetenen werden buitendien in de gelegenheid gesteld zich van behoorlijk geweer te voorzien, om op 't luiden

¹ *Europ. Merc.* voor Mei 1723, bl. 292.

² Zie beide *Publicatiën*, gedr. by Paulus en Isaac Scheltus, ord.-druckers van de Ed. Gr. Mog. HH. Staten van Holland en Westfriesland, Anno 1724.

der alarmklok toe te schieten, en zich wederzijds te beschermen; de officieren en landdrosten mochten, hulp en bijstand buiten hun eigen manschap noodig hebbende, de klok der naaste plaats doen luiden, en elk in- en opgezeten van de 16 tot de 60 jaar had dan, op boete van 4 gulden, op te komen en ter hulp te snellen. In verschillende dorpen en kleine steden werd krijgsvolk gelegerd, dat voortdurend daar buiten de ronde deed, en 't recht had ieder aan te houden en op den tand te voelen, die een verdacht voorkomen en «slecht habiet» had ¹. Daar in de Generaliteit soms hier en daar dien landloopers, veelal uit vrees waarschijnlijk voor hun gewelddadigheden, huisvesting verschaft of ze met spijs en drank gelaafd werden, hadden de Algemeene Staten, op hun placaat van Driekoningen 1707 tegen de brandstichters, moordenaars, dieven, vagebonden, knevelaars, roovers, straatschenders, en dierg. verwijzende, streng verboden, hen te herbergen, eten of drinken te geven, behulpzaam te zijn, of er eenig verkeer meê te houden ². Van tijd tot tijd werden er van de bende gepakt, en dan te Arnhem of elders met geeseling gekastijd, of met een brandmerk daarbij versierd. Een grooten slag gelukte 't eindelijk echter, in November 1725, in den Tieler- en Bommelerwaard te slaan, waar men, eerst een vijftal, daarna op verschillende plaatsen nogmaals vijf, zoo man- en vrouwspersonen van 50 tot 18 jaar van de bende, meestal reeds vroeger gegeeseld en gebrandmerkt, in handen kreeg. Daar bleek het, hoe zij te Calslagen, in 't Gooi, onder Leerdam, bij Zevenbergen, te Rumpt en te Drempt, onder Loenen, over 't Beusekomsche veer, te Soetermeer, bij Moercappel, tusschen Purmerende en Enkhuizen, te Wervershoofst, buiten Hoorn, in de pastorie te Velzen, in Velzerduin, en in Bloemendaal, huisbraak met roof en moord gepleegd hadden, zoodat dan verschillende van hen ook door 't gerecht van Bommeler dood veroordeeld, en daar den 26^{en} nu deels gehangen of geradbraakt werden, deels met geeseling en brandmerk vrijkwamen ³.

In dezelfde Novembermaand, dat zich Gelderland over deze gelukkige vangst kon verblijden, kon zich Holland, dat in beide laatste zooveel heerlijkheden te gelde had gemaakt, in de aanwinst eener nieuwe van meer gewicht dan al de andere verheugen. De oude Heerlijkheid der Brederoden, die van Vianen en Ameide, die thans in handen van den Graaf van Lippe-Deimold, als kleinzoon der Gravin Amelia van Dohna, was, en welke het dus van groot belang was niet langer van zich vervreemd en in buitenlandsche handen te zien, was in October door den Graaf van Hompesch voor hen gekocht, en den 30^{en} dier maand in zijne handen overgegaan. Drie dagen later, den 2^{en} November, had nu de plechtige overdracht aan den gevolmachtigde der Staten, den advocaat-fiscaal van 't Hof van Holland, Nobeling, plaats. Twee vendels

¹ *Europ. Merc.* voor Sept. 1725, bl. 192.

² *Ald.* bl. 194.

³ *Extract uit het Signaet der Stadt Zalt-Bommel*, Ao. 1725.

der hollandsche lijfwacht, te voet en te paard, die reeds een paar dagen te voren naar Vianen waren gekomen, trokken 's morgens negen uur, met hun keteltrommen, trompetten, hobo's, en walhoorns op, om zich op 't binnen- en buitenhof van 't slot te rangschikken. Een uur later kwamen er alle beampten van de dorpen der Heerlijkheid, Ameiden, Meerkerk, Leksmonde, Tienhoven, Achthoven, Heikoop, en Lakenfeld, onder 't luiden der klokken, in de voorzaal bijeen. Daar nam Nobeling in een grooten armstoel, onder een verhemelte, plaats, en werden nu de bedienden en beampten, namens Hompesch, door zijn Secretaris uit den eed ontslagen. Men begaf zich vervolgens naar Hompesch' huis zelf, om hem, tot het ontvangen der hulde namens de Staten af te halen. In een koets, met 6 paarden bespannen, door zijn lakeyen en bedienden voorafgegaan, de Staten-boden met de wapens op de borst ter zij, en van nog vier andere koetsen, met vier en twee paarden gevolgd, kwam hij aan 't buitenhof, met trompetgeschal en tromgeroffel door de wacht te paard begroet, en in 't binnenhof met waldhoorn- en hobo-muziek van die te voet verwelkomd. Aan den voet der trappen wachtten de verschillende overheidspersonen hem af, om hem naar boven te begeleiden, waar hij nu sierlijk uitgedost, met een diamanten-agraaf op zijn hoed, in den armstoel ging zitten. Door den onderdrossaart Dortmund toegesproken, reikte hij dezen zijn geloofsbrieven over, en verklaarde de beampten voor de Staten in eed en plicht te willen nemen. Op de hun gedane vraag of zij de Staten tot hun Soevereinen wilden hebben, lieten die beampten een blijmoedig *ja* hooren; terwijl Hompesch, op Dortmunds vraag, of hun Edel Grootmogenden hen bij hun voorrechten zouden handhaven, dit met handtasting verzekerde, en het saamgestroomde volk daarop uitriep: «Lang leven de Ed. Gr. Mogenden HH. Staten van Holland en Westfriesland!» Tromgebrom, trompet- en hoorngeschal weerklonk, van drie *salvo's* uit het klein geweer van beide vendels begeleid. Na den afloop der plechtigheid werd er een feestmaal gehouden, waartoe in de binnenzaal drie groote tafels gedekt stonden; 's avonds brandden er vreugdevuren en werd er vuurwerk afgestoken, en deed het gansche stadjen, door een schitterende verlichting, van zijner ~~afge~~genomenheid met zijn Sovereinsverwisseling blijken ¹.

Het smaldeel, dat ter bevechting der Algerijnen in April van dit jaar in zee was gestoken ², stond weder onder 't opperbevel van den Vice-Amiraal Aarssen van Sommeldijk en telde, buiten 't zijne, onder kapitein Lijnslager, van 54 stukken, nog zes schepen, de Lepelaer en de Veere, beide van 52, onder den Schout bij Nacht van de Maas Van Koperen en den kapitein Sappius, de Rossem, Meervliet, en Vredenhof van 44, onder de kapiteins Lieftinck, Bⁿ van Wittenhorst, en Elias, en het fregat Tobago van 24 stukken, onder kapitein Frensel. Nog vóór 't einde der maand

¹ Zie het verslag in den *Europ. Merc.* op dit halfjaar, bl. 293, vv.

² Zie boven, bl. 109.

bespeurde men van 't Amiraalschip, ter hoogte van kaap Finisterre, twee verdachte vaartuigen, op welke toen Wittenhorst en Elias werden afgezonden, terwijl Sommelsdijk, met de andere schepen, die koopvaarders onder zijn geleide naar Lissabon bracht. Een der twee werd nu door Elias nagezet, maar om zijn betere bezeildheid niet onder schot gekregen; het ander, een roofschip van 44 stukken, werd door Wittenhorst aangetast, van den juist opdagenden Tobago bijgestaan. Wittenhorst werd echter te kwader uur door een geweerkogel getroffen, die hem neêrvelde, en 't bevel op een ander deed overgaan; de daardoor ontstane vertraging en een zeer te onpas komende windstilte verhinderde nu de herhaaldelijk bevolen enterling, terwijl daarenboven door de nedergeschoten voorsteng de voorzeilen in 't ongereede raakten. Wel was ook de Algerijn zijn bezaansmast kwijt geraakt en verder beschadigd, maar wist nu toch, terstond achterom houdende, en zich den inmiddels weêr aangewakkerden wind ten nutte makende, zoo vaardig weg te zeilen, dat de loggere Mcervliet hem niet kon ter zij blijven. Hij moest het Frensel overlaten, hem nazeilende nog een anderhalf uur te beschieten, maar om toen zelf te veel ontredderd, en met zijn 24 tegen de 44 stukken van den roover niet bestand, den strijd op te geven. Toen men zich daarop te Lissabon weêr met de overige schepen vereenigd had, bleken er drie van de zeven — de Veere, Rossem, en Vredenhof — ongeschikt, om iets tegen de Algerijnen te verrichten, en meer overlast te geven dan dienst te doen. Acht maanden bleef, op de Veere na, die, als te oud en gebrekkig naar huis gezonden werd, het smaldeel nog in de Spaansche en Middellandsche Zee kruisen, doch kreeg in al dien tijd echter slechts tweemaal roofschepen in 't gezicht, die echter te snel zeilden, om ze te bereiken, zoodat al wat het buit maakte twee door hen vermeersterde koopvaarders waren.

Met het nieuwe jaar vereenigde 't zich weêr te Cadix om de terugreis aan te nemen, maar kreeg er uit Holland last, nog twee maanden uit te blijven, waaraan vervolgens nog zeven werden toegevoegd. In Maart uitgezeild, ontmoette 't eerst niet anders dan twee amsterdamsche convooischepen, die den 17^{en} dier maand met een Algerijn van 50 stukken van 's middags tot 's morgens waren slaags geweest, zoodat zij 14 dooden en ruim 40 gekwetsten hadden bekomen, hun loopend en grootendeels ook hun staand want zien stuk schieten, en daardoor het gevecht hadden moeten staken. Den 16^{en} der volgende maand werd men van 't Amiraalschip, dat die van Wittenhorst en Frensel bij zich had, even binnen de Straat, een zeil gewaar, waarop men zich haastte jacht te maken, doch dat al weêr dreigde te ontsnappen. Den volgenden dag zag men 't met volle zeilen op een blinde klip stranden, en moest het dus voorloopig aan zijn lot overlaten, om zelf niet in gevaar te raken, zich te zien verbrijzelen. Door den Oostewind tot voorbij kaap Spartel gedreven, kon men eerst vier

¹ Zie De Jonge, *Gesch. van 't Ned. Zeewezen*, t. pl. bl.

Ve deel, 1^e stuk,

dagen later de Straat weêr inzeilen, en vond nu den weêr losgeraakten Algerijn in de baai van Tanger. Toen men er op af stevende, zocht hij zich onder 't geschut der sterkte te dekken, en kwam er aan lager wal dicht bij een rif ten anker, maar moest, erg lek geraakt, gelicht en door 't scheepsvolk verlaten worden, om onmiddelijk daarna te zinken. Den 1^{en} Mei kregen Sommelsdijk en Wittenhorst bij Ceuta op nieuw twee schepen in 't oog, waarop zij jacht maakten, maar die 's nachts wisten te ontkomen. Den volgenden morgen ontdekten ze een derde, van 46 stukken, dat Sommelsdijk nu van de Straatzijde, Wittenhorst van den anderen kant bestookte. Zoo vond het geen ander middel zich te bergen, dan op Gibraltar aan te zetten, om zich onder 't geschut der vesting te dekken. Een britsch fregat, dat daar lag, hoopte het, tot bevreesding van Sommelsdijk, bijstand, en de bevelhebber der vesting daarover aangesproken, en verzocht, om tevens den Algerijn weder weg te zenden, liet zich — tegen alle verdragen met Engeland en bevelen van Koning George in — aan beklag noch verzoek gelegen liggen. De Algerijn bleef onbewegelijk in zijn schuilplaats, en Sommelsdijk, eindelijk langer wachten moede, koos met Wittenhorst weder zee. Een rooverfregat, dat zij den volgenden dag ontmoetten, werd nagezet en op strand gejaagd. Eenige dagen later, terwijl de meeste schepen weêr bijeen waren, ontdekte men een grooter schip van 50 stukken, dat onder Larache het anker liet vallen. De wakkere Vice-Amiraal ging er met Wittenhorst en Elias op af, en begon 't met kracht te beschieten; 't geen door den vijand en van uit de stad, daar de kogels te hoog gingen, zonder vrucht werd beantwoord, terwijl de Algerijn daarentegen goed geraakt werd, en menig doode en gekwetste kreeg. Hij maakte dus al spoedig zijn voorzeilen los, leide de riemen te boord, kapte zijn ankertouw, en zette recht op de bank in den mond der rivier aan; met geen ander gevolg echter, dan nu in de hevige branding en zware zeeën, die er gingen, op zij geworpen en stuk geslagen te worden.

Na daarop nog, zonder eenige verdere ontmoeting, derdehalve maand gekruist te hebben, zag zich Sommelsdijk uit den Haag den last toekomen, om den Dey, van wiens neiging tot vrede, na de toegebrachte verliezen, men vernomen had, en die den 16^{en} Juny, uit eigen beweging dan ook reeds een schrijven in dien geest naar Gibraltar had gezonden¹, dat echter den Vici-Admiraal niet ter hand was gekomen, daaromtrent eens te laten polsen. Sommelsdijk, die ook buiten de Staten om van de veranderde stemming in Algiers, en hoe de Dey hem zelf zou geschreven hebben, vernomen had, begreep best te doen, maar met zijn gansche smaldeel, bij 't welk de Veere inmiddels door twee andere schepen vervangen was, naar de reê te stevenen. Den 23^{en} Augustus dus van Gibraltar onder zeil gegaan, liet hij, door tegenwind vertraagd, den 4^{en} September daar het anker vallen. 's Ochtends van den 5^{en} vaardigde

¹ Zie dit in den *Europ. Merc.* tweede halfjaar 1726, bl. 164.

hij toen onmiddelijk den kapitein Frensel, met den Secretaris Binkhorst en den tot Consul bestemden Lod. Hammekens, tot hem af, en de Dey toonde zich nu even ingenomen met hun vredespellende komst, als hij die van Godin's zij vóór een paar jaar met minachting beantwoord had. De vaatjens buskruit, die men hem tegelijk vereerde, beloofde hij voor eereschoten te zullen aanwenden, en zond zijnerzijds, als tegengeschenk, eetwaren en ververschingen aan boord. Van harte verklaarde hij zich voorts bereids, den vrede op den voet van dien van 1712 te sluiten, en den 8^{en} kwam dan ook het nieuwe verdrag tot stand, waarin bepaald werd, dat: de algiersche schepen er een van den Staat ontmoetende, het slechts met de sloep mochten naderen, en dan twee man overzetten om de papieren te onderzoeken; geen algiersch schip zich naar Saleh of elders begeven mocht, waar men met de Staten in oorlog was; men die van Tunis, Tripoli, Saleh, of andere vijanden der Staten, niet zou vergunnen eenige schepen, personen, of goederen van de nederlandsche ingezetenen te Algiers te komen verkoopen; de nederlandsche schepen er daarentegen dat wel hun prijzen zouden mogen doen; de oorlogschepen der Staten, ter reede van Algiers ankerende, van ververschingen voorzien zouden worden, doch geen slaven, hun meesters ontweken, zouden mogen ophouden; de inkomende rechten op de uit Nederland aangevoerde koopwaren van tien tot vijf ten honderd werden verminderd; de invoer van krigsbehoeften volkomen vrij was; dat een Amiraal der Staten voor Algiers komende met 21 eereschoten verwelkomd zou worden, en die welkomstgroet met een gelijk getal schoten beantwoorden; dat geschillen tusschen onderzaten der Staten en die van den Dey, door dien Dey en zijn Divan zouden worden beslist, maar hun geschillen onderling door den Consul; dat die Consul zich vrijelijk in Algiers zou mogen bewegen, zijn persoon en goederen door niemand mochten aangerand worden, en hij er zelfs een predikant op zou mogen nahouden; dat, kwam een onderzaat van de Staten zonder uitersten wil te sterven, de Consul het toezicht op zijne goederen ten behoeve van den rechten erfgenaam zou aanvaarden; dat, eindelijk, wat van weerskanten in den oorlog geschied, gedaan, en uitgevoerd was, als voorbijgegaan zou beschouwd worden, zonder er in vijandschap aan te mogen gedenken, en zoo de gesloten vrede duurzaam zeker en vast zou zijn ¹. «De eerste, die 't er op mocht willen toeleggen, hem te breken», zeî de Dey tot Sommelsdijk, «mochten de oogen uit het hoofd, en de tong uit den mond vallen!» ² Vier dagen daarna verliet de laatste de reê, om over Gibraltar, Cadix, en Lissabon, na meer dan anderhalf jaar afwezens, de terugreis naar Holland aan te nemen, waar hij omstreeks half November, met zijn smaldeel, behouden aankwam, en voor zijn welvolbrachte taak met levendige toejuiching begroet werd.

De algemeene Staten betuigden hem, bij besluit van den 19^{en} dier maand,

¹ Zie ald. bl. 212, v. ² Zie het bij De Jonge (t. pl. bl. 138) in de aant. aangehaalde bericht.

hun groote tevredenheid met hetgeen door hem gedaan en verricht was, en over den ijver en de goede gedragslijn door hem gehouden». De Schout-bij-Nacht, die op zijn Lepelaar weinig of niet tot den goeden afloop had bijgedragen, en blijkbaar slechts voor spek en boonen had meêgevaren, werd door zijn stadgenooten heel wat minder eervol begroet. «Wat» vraagden zij hekelrijmend:

Wat heeft hij wel verricht, den tijd waard te vertrouwen?

Hij heeft den bliksem en den donder der kartouwen,
Die goed en leven rooft, ontweken, wel bemand,
's Lands schip en kruit gespaard tot nut van 't Vaderland.

.....

Dus juichen zee en land: «o, held! o, waterheilig!
Gij hebt uw volk met goed en bloed weêr thuis gebracht —
Een zege groot genoeg voor d'eersten Schout bij nacht»¹

Ja, riepen anderen uit:

Voor 't wonder, van den Schout bij Nacht te Algiers gedaan,
Verdient de held in 's Lands Kroniek te pronk te staan².

Terwijl hun smaldeel de Algerijnen tot vrede bracht, waren ook de Staten, na veel over- en weêr pratens buiten- en binnenslands, eindelijk in 't verdrag van Herrenhausen getreden. Nauw was dit bekrachtigd geworden, of men had het aan Hop te Parijs doen weten, die er den Raadpensionaris in den Haag over schreef, en, op zijn aandrang, nu nader kennisgeving aan de Staten verzocht³. De fransche gezant bij de Staten, Saliguac de Fénélon, en die van Groot-Brittanie en Pruisen, Finch en Meinertshagen, legden toen, den 19^{en} October, 't gantsche verdrag voor de Staten bloot, met dringend verzoek, er eerstdaags over te beraadslagen en tot deelneming te besluiten. De Statenleden voor de buitenlandsche zaken verklaarden daarop, den 15^{en}, dat zij van zins waren het stuk aan de verschillende Provinciën ter kennisneming te zenden, doch gaarne vooraf eenige opheldering op sommige punten zouden erlangen. Het scheen hun vooreerst toch de toezegging te veronderstellen, om de beide verdragen van Munster en Oliva te handhaven, waartoe men hier niet verbonden was en zich ook moei-

¹ Zie de *Onbebloede Zeelaurier* (*Keurdichten*, 4^e vervolg), bl. 121, v.

² Zie het *Toegiftje*, bl. 122, ald. Vinniger nog klonk het, tot een bijschrift bij zijn afbeelding, in zinspeling op het welbekende grafschrift van Kortenaer:

*De Held der Maas, gants slap van moed en strijdbre hand,
En echter Schout bij nacht, in dienst van 't Vaderland,
Die groote zeeheld, in het perk der gauwste looperen,
Die nooit zijn vijand stond, is — Jacob Jan van Koperen.*

(Ald.)

³ Naar 't verbaal der Ambassade, bij Wagenaar XVIII, bl. 324.

lijk verbinden kon. Verder wenschten zij te weten, of de drie Koningen voornemens waren, den Staten hun recht te waarborgen, om de ingezetenen der Oostenrijksche Nederlanden van de vaart op de Indiën uit te sluiten; een recht, hun bij den vrede van Munster toegekend. En eindelijk achtten zij 't noodig, wat duidelijker te doen uitkomen, dat men de wederzijdsche handelsvoorrechten, zoo in als buiten Europa, meende te handhaven. Fénelon antwoordde daarop, dat Koning Lodewijk het waarborgen van beide vredesverdragen door de Staten in gelijken zin verlangde, als die Staten wenschten dat hij 't dat van Munster en 't *barrière*-verdrag zou doen; dat intusschen alle bezwaar licht weg te nemen viel, als de Staten bij het toetreden tot het jongste verdrag verklaren wilden, dat zij beide eerste verdragen niet in hun geheel, maar slechts het recht er door de onderhandelende mogendheden in verkregen, beloofden te handhaven; evenals de Koning zich verbinden zou, het dat der Staten, bij den vrede van Munster en 't *barrière*-verdrag erlangd, te doen; dat verder de Koning niet van zins was, eenig punt van den handel der Republiek van 't verdrag uit te sluiten, en hij zelfs gaarne de algemeene woorden van 't verdrag toepasselijk zou verklaren op den handel buiten Europa, de Maatschappij in Oostende, de gelden, door de Staten ten laste der Oostenrijksche Nederlanden opgenomen, de onderstandsgelden voor de bezettingen in die Nederlanden toegestaan, en op al de gevolgen uit het beknibbelen of inhouden dier gelden te duchten. De britsche en pruisische gezanten betuigden hunnerzijds geen uitdrukkelijk voorschrift tot het geven van ophelderingen ontvangen te hebben, doch niet te twijfelen of hun heeren en meesters zouden van dezelfde meening zijn als die van Fénelon. Wat den indischen handel betrof, verklaarde Finch zelfs met ronde woorden, dat Koning George van gevoelen was, het recht der Staten tegenover de oostenrijks-nederlandsche ingezetenen in allen deele te handhaven.

Het aldus toegelichte verdrag werd daarop naar de verschillende Provinciën gezonden, met uitnoodiging het onmiddelijk in overweging te nemen. Hoewel deze nu terstond daartoe overgingen, hield het echter, door haar uiteenlopende belangen bij de zaak, een langen tijd aan, vóór zij tot een besluit konden komen. Holland en Zeeland, als het meest, zoo niet uitsluitend, in den indischen handel betrokken, waren 't meest ook tot toetreden geneigd; de overige Provinciën daarentegen maakten zich bang, dat die toetreding het Gemeenebest een nieuwen oorlog op den hals zou kunnen halen. Men vleide zich daarbij nog altijd met de hoop, dat de Keizer ook zonder dat wel besluiten zou, de verafschuwde Maatschappij weêr op te heffen, waardoor alle belang in de zaak van zelf verviel. Die Keizer liet van zijn kant niet na, alles te beproeven, om de Staten zich van alle deelneming te doen onthouden. Hij gaf den Graaf van Königsegg-Erps, zijn gezant, last, zich te houden, als ware hij voornemens, de Staten, op het punt der Maatschappij van Oostende en hun verdere handelsbelangen, te voldoen, wanneer zij slechts niet in 't verdrag van Herrenhausen traden, dat, zijns

inziens, de rust van Europa met een geduchte stoornis bedreigde. Den 1^{en} December diende Königsegg een verloop daaromtrent bij de Algemeene Staten in, met de uitnoodiging tevens, liever in 't verdrag van Weenen deel te nemen, waarvan hij hun een afschrift overleef. De Staten gaven hem echter, een week later, ten antwoord: hoe zij niets in dat eerste verdrag bespeurden, waaruit bleek, dat de mogendheden, die 't hadden aangegaan, het op de rust van Europa hadden toegelegd, en zij daarom ook niet waren achtergebleven, het ter kennisneming aan de verschillende Provinciën te zenden, de uitslag van welker beraadslagingen nog onzeker was; dat zij inmiddels echter gaarne zouden vernemen, wat men hun tot wegneming hunner handelsbezwaren zou willen voorstellen, en zij, evenals ze over de toetreding tot het verdrag van Herrenhausen beraadslaagden, het ook over dat van Weenen zouden doen; bij die tweeledige beraadslaging zouden zij dan steeds voor oogen houden wat de veiligheid en 't behoud van hun staat, hun verkregen rechten, de voortdurende rust van Europa, en de vriendschap en goede gunst van Zijne Keizerlijke en Koninklijke Majesteit, die hun zeer dierbaar waren, vereischten.

Om hun eigen gunst te winnen, liet de Keizer nu zijn gezant met hen onderhandelen over hetgeen zij tegen zijne Maatschappij hadden te zeggen, en de middelen, hen in dit opzicht te voldoen. Hij liet hen echter tevens betuigen, dat hij het verdrag van Herrenhausen geheel anders beschouwde dan zij. Naar zijne meening toch zouden zij, indien 't door hen aangenomen werd, het *barrière*-verdrag en de beginselen, waarvan het uitging, in meer dan één opzicht, krenken, en hem daardoor noodzaken, maatregelen te nemen, om de nadeelige werking, die hij er van duchtte, te voorkomen. Zij moesten ook wel begrijpen, dat zij, door die aanneming, de handhaving van alle rechten des Konings van Pruisen, met name ook het nog altijd niet besliste op Gulik en Berg, beloofden. Hunnerzijds gaven de Staten nu aan den gezant te kennen, dat zij, wat die Maatschappij betrof, eenvoudig de afschaffing van allen handel uit 's Keizers Nederlanden op beide Indiën begeerden, als strijdig met de vroeger gesloten verdragen. De gezant stelde daarentegen voor, hem slechts tot sommige plaatsen en koopwaren, en een zeker getal van schepen te bepalen. De Staten verklaarden zich daarmee niet tevreden te kunnen houden. De gezant, om de onderhandeling in 's Konings belang te rekken en de aanneming althans zoolang mogelijk te verschuiven, zei nu, de zaak aan zijn Hof in nadere overweging te zullen nemen. Hij vond daarbij een grooten steun in den tijdelijken vertegenwoordiger van Spanje, Oliver, die de Staten herhaaldelijk verzocht, geen beslissing te nemen vóór de aankomst van den gezant zijns Konings, de Markies de St. Philippe, die — naar zijn zeggen — met voorstellen in aantocht was, allesins naar 't verlangen der Staten. Daar inmiddels echter die van Holland het met die van Friesland en Gelderland nagenoeg eens waren geworden, om in 't verdrag van Herrenhausen te treden, en alleen nog

maar de voorwaarden bespraken, waarop dat geschieden moest, diende 's Keizers gezant, den 20^{en} Dec., ter Algemeene Statenvergadering een verhoog in, waarbij hij te kennen gaf, dat de Keizer met den Koning van Spanje was overeengekomen, zich, met vereenigde kracht, te verdedigen tegen elk ongelijk hun of één hunner in den handel aan te doen; en dat zij beiden daarom de minste hindernis, door de Staten aan den handel van 's Keizers Maatschappij in den weg gelegd, als een inbreuk op de bestaande verdragen zouden beschouwen. Daaruit kon men — naar hij hun verder voorhield — reeds afnemen, hoe schadelijk de aanneming van 't nieuwe verdrag voor de rust van Europa zou wezen. Zoo de Staten evenwel nog van zins mochten zijn, in minnelijke schikking met Keizer en Koning te komen, en haar uit te stellen tot de aankomst van 's laatsten gezant, was het, zijns inziens, niet twijfelachtig, of alle bezwaren zouden, tot weêrzijds genoegen, weggenomen worden. De Staten namen deze opmerkingen voor kennisgeving aan, doch lieten er zich verder niet aan gelegen liggen, en 't oude jaar liep ten einde zonder dat men tot een bepaald besluit gekomen was.

In 't nieuwe kwam Königsegg al aanstonds — den 14^{en} January — een nieuw stuk overleggen, waarin hij den Staten zocht te betoogen, hoe roemrijk en voordeelig tevens het voor hen zijn zou, als zij zich bij 't verdrag van Weenen aansloten; terwijl Oliver hun, dien eigen dag, zijns konings bemiddeling kwam aanbieden in hun handelsgeschil met den Keizer, hun tevens toezegging doende van nieuwe handelsvoordeelen in Spanje. Hun eigen gezant te Madrid kreeg van den toen nog werkzaam Ripperda bericht, dat Filips en Elizabeth genegen waren, den Staten ter wille te zijn in hun grieven tegen de Maatschappij te Oostende; zij verzochten hem daarom, zijn volmacht in dien geest te laten vernieuwen. Van der Meer echter, inziende, dat men daarmee niet anders voorhad dan wat tijd te winnen, beantwoordde dat vriendelijk aanzoek alleen met de opmerking, dat zijn meesters steeds ééne lijn zouden moeten trekken met Koning George. Hij diende voorts in de volgende maand een verhoog in, om te bewijzen, hoe zeer het Verdrag van Weenen met de vroegere in strijd was. Ripperda zocht daarop wel tusschen hem en den engelschen gezant, Stanhope, twist te stoken; doch beiden doorzagen zijn opzet, en lieten zich dus niet door zijn praatjens vangen. Den 24^{en} January reeds hadden de Staten 's Keizers gezant op zijn verhoog geantwoord: dat zij gaarne in vriendschappelijke verstandhouding met den Keizer bleven, maar zich pijnlijk aangedaan voelden door de oprichting zijner indische maatschappij, als lijnrecht in strijd — naar hunne meening — met den westfaalschen vrede, en dus een meer dan 70-jarig recht; dat het verdrag van Herrenhausen voor niemand krenkend was, en alleen ter wederzijdsche verdediging strekte; dat zij hunne beraadslaging, het al of niet aan te nemen, echter gaarne zouden staken, wanneer de Keizer maar hun handelsbezwaren wilde wegnemen; dat het evenwel niemand vreemd moest voorkomen, zoo zij niet konden instemmen met de voorstellen door den

Graaf van Königsegg gedaan, daar deze van het denkbeeld uitgingen, dat de vaart op de Indiën den Oostenrijkschen Nederlanden vergund zou worden; dat zij ook van eene onderhandeling daaromtrent weinig of niets vewachtten, daar Keizer Karel en Koning Filips uitdrukkelijk verklaard hadden, zich vereenigd te hebben tot wering van ieder ongelijk, een hunner in den handel toegebracht, en de Keizer niet minder uitdrukkelijk gezegd had, dat hij de minste hindernis, door de Staten aan de vrije vaart zijner Maatschappij in den weg gesteld, voor een krenking der verdragen zou houden; dat, wat de toetreding tot het Verdrag van Weenen aanging, men deze wel niet van hen kon verwachten, omdat het van 't Viervoudig Verbond uitging, in 't welk zij nooit getreden waren; en omdat het, met dat eerste verbonden, weener handelsverdrag, enkele punten behelsde krenkend voor hunne personen. Aan Oliver lieten de Staten op dien eigen dag weten: dat zij de aanbieding, namens den spaanschen Koning door hem gedaan, wel aangenaam hielden, en 's Konings bemiddeling ook op hoogen prijs stelden; doch tevens wel gewenscht hadden, dat die aanbieding had plaats gehad, vóór die Koning zich zoo bepaaldelijk voor de handhaving van 's Keizers Maatschappij had verklaard, als bij het handelsverdrag te Weenen had plaats gegrepen; dat zij uit de verklaringen van 's Keizers gezant moesten opmaken, dat beide mogendheden plan hadden, de Maatschappij met vereende macht te schragen; dat 's Keizers Nederlanden van de vaart op de Indiën waren uitgesloten in een vredesverdrag door een van 's Konings voorzaten, den vierden spaanschen Filips, met hen aangegaan; gelijk hij zelf nog geen twee jaar geleden, bij monde van Pozzo-Bueno aan het britsche hof had verklaard; dat zij hem daarom verzochten, zijn goede diensten wel te willen aanwenden, om hun bezwaren tegen 't Weener handelsverdrag te doen wegnemen; gelijk zij zelf gaarne de voorstellen wilden overwegen, hun door den aangezegden nieuwen gezant te brengen, onverschillig hun omtrent het Verdrag van Herrenhausen te nemen besluit.

Oliver lei daarop, den 6^{en} February, een schrijven van Koning Filips over, waarbij zijne aanbiedingen wel herhaald werden, maar hij tegelijkertijd verzekerde, dat hij in geval van oorlog niet mocht verzuimen, den Keizer bij te staan en 's Keizers vijanden als de zijne te beschouwen. 's Keizers gezant gaf den Staten, den volgende dag, zijn bevreemding te kennen, dat zij alle onderhandeling over de bestaande geschilpunten schenen te willen afsnijden, daar toch beide partijen hun recht behielden, ook al werden zij 't bij dat onderhandelen niet eens. De Keizer hield zich volkomen overtuigd, dat hij, als Soeverein, zijn onderdanen verlof kon geven, overal met vrije volken handel te drijven, en zag in de munstersche vredebepalingen niets, dat hem dit verbood. Alleen de Spanjaards mochten, krachtens dien vrede, hun vaart in de Indiën niet uitbreiden, de ingezetenen der Vereenigde Provinciën er niet handelen in Castiljaansche oorden, en geen van beide op plaatsen, waar de andere partij forten of loodsen gevestigd had. De ingezetenen der thans Oostenrijksche Nederlanden

echter, vroeger daar als spaansche onderdanen uitgesloten, hadden nu, in dit opzicht, hun natuurlijke vrijheid herkregeu; de vroeger door hem gedane verklaringen mochten de Staten niet verhinderen, in nader onderhandeling over de vaart op de Indiën, van de Oostenrijksche Nederlanden uit, te treden. De drie koningen, die 't verdrag van Herrenhausen hadden onderschreven, konden onmogelijk de rust van Europa bedoeleu, maar beschouwden zeker de oprichting van 's Keizers maatschappij als een geschikte aanleiding om die rust te verstoren, en verlangden daarom, dat de Staten het mede onderteekenden. De reden daartoe zou echter vervallen, wanneer men hen, van 's Keizers zij, op 't punt van den handel tevreden stelde, wat alleen plaats kon hebben, zoo men er over onderhandelde. Kwam men daartoe, dan zou de Keizer alles doen wat hij kon, om de onderhandeling tot weêrzijdsche tevredenheid te doen uitvallen. Hij bleef intusschen altijd hopen, dat zij 't verdrag van Herrenhausen zouden afslaan, en liever tot dat van Weenen toetreden, van 't welk dat door de Staten aangeduide handelsverdrag in 't geheel geen deel uitmaakte.

Noch de dreigbrief van Koning Filips, noch het omstandig vertoog van 's Keizers gezant vermochten de Staten tot andere gedachten te brengen. Men deelde algemeen in de overtuiging, dat het verdrag van Herrenhausen dan alleen ongunstig op de rust van Europa zou kunnen werken, wanneer Keizer en Koning, met vereenigde macht, gelijk zij betuigden, de minste stremming van de oostenrijksch-nederlandsche vaart op de Indiën zouden wreken. Om de rust te verzekeren kon daarentegen de Keizer niets beters verrichten, dan de Staten op het punt van den handel te voldoen, waardoor van zelf alle aanleiding zou vervallen, hen aan 't verdrag van Herrenhausen te laten deelnemen. Den dag na de indiening van het vertoog besloten de Staten van Holland er dan ook maar toe over te gaan, om, onder zekere bepalingen voor zich, tot dit laatste toe te treden, en gaven daar den Algemeenen onmiddelijk kennis van. Drie dagen later, den 11^{en} February, kwam de lang verbeide nieuwe gezant van Spanje in den Haag, maar liet meer dan drie weken lang niets van zich hooren, om toen, den 7^{en} Maart, een geschrift in te dienen, meldende: dat de Keizer te Kamerijk niet had geweigerd, de bemiddeling van een Vorst uit den huize van Bourbon aan te nemen, met hetwelk hij werkelijk in oorlog was; dat Spanje daar die van Groot-Brittanje had aangenomen, ofschoon toen nauw met den Keizer verbonden; en dat daarom ook de Staten thans geen bezwaar behoeften te maken, om zich van Spanje's bemiddeling te bedienen, die hun nog altijd bleef aangeboden; en dit te minder, omdat Koning Filips, de bezwaren tegen zijne onderdanen in Spanje en de Indiën ingebracht, woû laten onderzoeken en naar rechten afdoen; terwijl zijn verdrag met den Keizer hem niet beletten zou, den Staten nieuwe handelsvoordeelen te verleenen; dat hij met welgevallen gehoord had, hoe die Staten, daargelaten hun al of niet treden in 't verdrag van Herrenhausen, zijn nadere voorstellen wel wilden vernemen. Zocht dat

verdrag — als zij zeiden en hij gaarne vertrouwde — de rust van Europa te bevorderen, ook dat van Weenen had geen ander doel. De Koning was wel nauw met den Keizer verbonden, doch dat verhinderde zijn groote vriendschap met de Staten niet, wier bezwaren hij het best in staat was weg te nemen of te verhelpen, mits men bewees dat hij met vroegere verdragen in weêrstrijd was. Klaagden zij over de nieuwe maatschappij, hij zou trachten te bewerken, dat haar handel noch nu noch later den Staten schadelijk was. Wel had hij zich — gelijk zij terecht zeiden — bij monde van Pozzo-Bueno, tegen de handhaving dier Maatschappij verklaard; doch dat was vóór zijn bevrediging met den Keizer, en toen hij recht had dezen te dwarsboomen. Thans zou hij echter den Staten zijn bemiddeling niet hebben aangeboden, was hij niet overtuigd, dat de Keizer van verschillende punten voor zijn maatschappij zou willen afstaan, zoodat de Staten er zooveel schâ niet van te vreezen hadden, als zij vermeenden. 't Zou echter den Keizer niet passen, den Staten vóór de onderhandeling reeds voordeelen aan te bieden, daar men dit dan aan zijn vrees voor hun aanneming van 't verdrag der drie Koningen zou kunnen toeschrijven. 's Keizers eer zou ook niet gedoogen, met de eerste voorstellen te berde te komen, nadat men de wapenen reeds had opgevat. Men moest daarom hoe eer hoe beter tot onderhandelen overgaan. Niemand zoo goed in staat, als Koning Filips, om den Keizer tot edelmoe-dige stappen te bewegen, daar hij op 't nauwst met hem verbonden was. En daar de Staten nu zelf erkend hadden, dat zij altoos bereid waren, om nieuwe voorstellen te hooren, werd hun door dien Koning bij dezen een verdrag aangeboden, dat twee van elkander afhankelijke punten zou insluiten: 1. dat hij de nadeelen zou doen herstellen, den Staten, tegen den inhoud van eenig verdrag met Spanje, aangedaan; 2. dat hij bij den Keizer zou trachten te bewerken, zijne geschilpunten met de Staten in der minne te vereffenen, zoodat zij geenerlei reden van klagen meer hadden. Hij liet hun daarom verzoeken, hun bezwaren rechtstreeks voor hem bloot te leggen, om ze dan met hun eigen landsman, den Hertog van Ripperda, te kunnen overwegen; tevens hopende, dat zij hun toetreding tot het verdrag van Herrenhausen tot zoolang nog zouden uitstellen, daar hij meende hun te kunnen verzekeren, dat zij meer vrucht zouden trekken uit een minnelijke schikking dan uit eenig gewelddadig opzet.

Het kwam den Staten minder voegzaam voor, dat Koning Filips' schrijven niet alleen in 't Spaansch was opgesteld, maar ook, als ware 't tot zijn onderdanen gericht, kortaf «Ik, de Koning» (*Yo, el Rey*) onderteekend was. Toen, meer dan een eeuw geleden, zijn voorzaat op den troon bij de onderhandeling over 't Bestand dit gedaan had, had men zich daarover ontstemd getoond, en was dat daarop nagelaten¹; zooveel te minder paste het thans dus. Buitendien was de dreigende toon weinig in overeenstemming

¹ Zie Wagenaar, *Vaderl. Historie*, IX, bl. 279 en 285.

met de bemiddelende strekking. In hun antwoord aan Saint Philippe, op 16 Maart, ontveinsden zij dat dan ook niet. Zij zeiden hem, ongaarne vernomen te hebben, dat hij met het indienen zijner voorstellen zoolang na zijn aankomst gewacht had, omdat zij nog niet geantwoord hadden op den brief door den Koning tot hen gericht. Zij hadden dat niet gedaan, omdat die brief en in 't Spaansch geschreven en op mingebruikelijke wijs ondertekend was, en vooral ook omdat hun antwoord aan den Secretaris Oliver, op 24 January, tevens voor een antwoord op dat koninklijk schrijven kon gelden. Uit het vertoog van den gezant zelf hadden zij met genoegzaam bespeurd, dat het den Koning om niets anders dan de rust van Europa te doen was; ook zij — de Koning kon er zich van verzekerd houden — wilden niets anders dan dat. Het verdrag van Weenen baarde hun geen onrust; wel het handelsverdrag en verdere verbintenissen daarmee in verband; daarin toch waren de wezenlijkste belangen van hun Gemeenebest, de vaart op de Indiën rakende, tegen verschillende verdragen in, prijsgegeven. Zij waren dan ook wel zeer erkentelijk voor het bewijs van 's Konings vriendschap, uit het aanbod zijner bemiddeling blijkende, doch vreesden, dat hij, door zijn nauwe verbintenis met den Keizer, daarbij niet met de noodige onzijdigheid zou kunnen optreden. Die van Frankrijk en Groot-Brittannië te Kamerijk, waarop hij zich beriep, was vruchteloos gebleken, gelijk uit Spanje's eigen handelwijs volgde, daar 't zich, zonder middelaar, met den Keizer verbonden had. Zij konden voorts tot geen onderhandeling overgaan, waarbij men de Maatschappij te Oostende als instandgehouden aannam. 't Gold hier dus ook minder een toegezegd herstel van geleden schade, dan de opheffing dier maatschappij en der koopvaart uit 's Keizers Nederlanden op de Indiën. Daartoe mocht de Koning — vraagden zij — al den invloed, dien hij op het Hof te Weenen had, en van welken ook zij groote gedachte koesterden, besteden. Beide hun gedane voorstellen, eindelijk, hadden zij in overweging genomen, doch begrepen, wat het eerste betrof, niet recht, of men, hun vergoeding toezeggende van 't geen hun handel, tegen vroegere verdragsbepalingen in, geleden had, daarmee verdragen tusschen Spanje en hen of tusschen Spanje en anderen bedoelde. Was het eerste 't geval, dan zouden zij hun bezwaren gaarne zien wegnemen; zoo het laatste, verlangden zij geene verandering in de bestaande verdragen. Daar zij echter, volgens die verdragen, behandeld moesten worden als de meest begunstigde volken, begeerden zij dat te niet werd gedaan, wat bij 't Weener handelsverdrag, tot handhaving der indische vaart voor de Oostenrijksche Nederlanden, bepaald was. Wat het tweede voorstel aanging, zou 't hun aangenaam zijn, zoo de Koning die vaart geheel wou doen staken. In 't verdrag van Herrenhausen was 't hun lief, dat de Koning niets verontrustends voor Europa zag, hun mogelijke aanneming daarvan zou hun dan ook niet kwalijk genomen kunnen worden of aan een andere bedoeling, dan de bevordering der rust in dat werelddeel, worden toegeschreven. Zij

bleven voorts bereid, alle voorstellen te hooren, van wege den Koning aan hen te doen; maar verzochten dat die minder algemeen, meer stellig en bepaald mochten luiden, dan 't geen hun 's Konings gezant had voorgelegd. Deze had toch zijn voorstel tot onderhandeling in zulke algemeene bewoordingen ingekleed, dat er op geen goeden uitslag uit te bouwen viel, hoeveel vruchts zich de Staten anders beloven mochten van 's Konings vriendschappelijke gezindheid en de bekwaamheid en toegenegenheid van hun ouden landsman, den Hertog van Ripperda. Uit dit antwoord en de verder met leden der Staten gehouden gesprekken, kon St. Philippe maar al te wel opmaken, dat men geheel ongenegen was, op het punt der Maatschappij het minste toe te geven. In een verhoog, den 1^{en} April den Staten overgelegd, gaf hij daarom van 's Konings wege alleen te kennen, dat die Koning zich door geenerlei verdragen het recht had ontnomen, om 's Keizers onderdanen die handelsvoorrechten toe te staan, die hij hun bij dat Weener handelsverdrag verleend had; maar dat hij desniettemin bereid bleef, om met de Staten middelen tot behoud der algemeene rust in Europa te beramen.

Buiten Holland, hadden zich thans ook Gelderland, Friesland, en Zeeland voor de toetreding tot het verdrag van Herrenhausen verklaard, en werd daarom; omstreeks half April, een mondgesprek gehouden met de gezanten der drie daarbij verbonden koningen, om hun den staat van zaken bloot te leggen en enkele aanmerkingen mee te deelen, omtrent dat verdrag door sommige Provinciën gemaakt. Bepaaldelijk wenschte men, bij de toetreding, te doen verklaren, dat dit nieuwe verbond gerekend werd, niet te kort te doen aan voorgaande verdragen, 't zij tusschen de nieuwe bondgenooten onderling, 't zij met andere mogendheden gesloten; dat die bondgenooten daarentegen het voornemen hadden, elkander te handhaven in hun rechten en bezittingen, en wel voornamelijk die betrekkelijk den koophandel, zoo in als buiten Europa, uitgezonderd zulke bezittingen en rechten, over welke thans tusschen partijen voor den wettigen rechter getwist werd; dat ook de bedoeling was, de Staten, in de handhaving der vredeverdragen van Munster en Oliva, niet verder te verplichten, dan tot aanwending hunner goede diensten in de zaak van Thorn en andere dierg., waarop in 't eerste punt van 't verdrag bedoeld werd; dat voorts de bondgenooten gehouden waren, elkander kennis te geven van de maatregelen, tot handhaving van elkanders rechten en bezittingen te nemen; dat die Staten, al hadden zij 't verbond ook aangenomen, toch de vrijheid behielden, om al of niet te treden in de maatregelen der andere bondgenooten tot behoud der rust in Europa, en dat de onderstand door die Staten te verstrekken, in elk geval zich tot 4000 man voet- en 3000 man paardvolk bepalen zou; dat de drie hooge bondgenooten ook zouden verklaren, de Staten, zoodra zij aangetast of bedreigd werden, zonder uitstel te zullen bijstaan, en zonder den uitslag van minzame onderhandelingen af te wachten; dat na

de 15 jaar, waarvoor het verbond bepaald was, alles weêr op den voet der vorige verdragen, met name het Drievoudig Verbond van 1717, zou terugkeeren; dat Frankrijk en Groot-Brittanje in 't byzonder zouden verklaren, het recht te zullen handhaven, door de Staten, krachtens den vrede van Munster, verworven, om de ingezetenen der Oostenrijksche Nederlanden van de vaart op de Indiën uit te sluiten; dat, zoo hier over eenig geschil geboren werd, en de Keizer, tegen verwachting de voldoening wilde opschorten van 't geen hij den Staten, krachtens 't *barrière*-verdrag schuldig was, of 't bedrag daarvan wilde inhouden, zij hen zouden dekken tegen alle nadeelen, daaruit te wachten; dat zij ook met de Staten zouden overeenkomen, om de kuiperijen van die van Algiers en Marocco te weren, hun den oorlog verklarende, zoo de vrede niet binnen 't jaar was gemaakt, en werd die vrede op nieuw gebroken, geen nieuwen te treffen dan met gemeenschappelijke toestemming; dat eindelijk de Staten de bondgenooten verzochten, hun goede diensten aan te wenden tot vereffening der geschilpanten tusschen de Staten en Denemarken, voornamelijk ook ter vernieuwing van hun handelsverdrag met dien Staat.

De gezanten gaven den Staten alle hoop op eene gunstige uitkomst op genoegzaam al deze punten; slechts voor dat omtrent Algiers en Marocco stond de kans minder goed, daar de fransche en britsche handel wel voer bij de schade, dien der nog oorlogende Staten toegebracht. Ofschoon dus ook al van de zij der Staten dezer dagen een geschrift in 't licht verscheen, waarin het verstandige van een verbond met hen, ook in dit opzicht, betoogd werd, vond dit geschilpunt in beide rijken geen ingang, en zouden de Staten daarin op zich zelf moeten staan. Gelukkig, dat zij hun Vice-amiraal en zijn smaldeel, juist in dezen tijd, den oorlog met Algiers tot zulk een doeltreffend einde zagen brengen, en zij dus te lichter, ook zonder samenwerking in dit opzicht, tot het nieuwe verbond konden toetreden. De Keizer beproefde intusschen zijnerzijds, wat hij tegenover dat verbond, tot hetwelk hij de Staten hoe langer hoe meer zag overhellen, elders zou kunnen tot stand brengen. In Duitschland slaagde hij er in, de Keurvorsten van Meins, Trier, Keulen, en Beyeren tot een verdrag over te halen, waarbij zij beloofden, hem, in geval van oorlog, met een zeker aantal troepen ter zij te staan ¹. In Pruisen trachtte hij, door den hem niet ongenegen en voor zijn goede geld niet ontoegankelijken Luitenant-Generaal Von Grömbkow ², te zijner gunst te werken. Met Rusland was hij sedert eenigen tijd reeds aan 't onderhandelen. Daar toch was de Keizer — gelijk zich Tsaar Peter sedert 1721 was gaan noe-

¹ Arneth, *Prins Eugen*, S. 193.

² "(Da) er sich immerdar als gut Kaiserlich bezeigt hatte, so brauchte er wenigstens kein Renegat zu werden, wenn er die Summen annahm, welche man ihm bot, um sich seiner Stimme im Rathe des Königs noch mehr zu versichern". (Arneth, t. pl. S. 209).

men — na, in Mei 1724, zijne Katharina met groote plechtigheid tot Keizerin te hebben laten kronen ¹, negen maanden daarop, 8 Febr. 1725, gestorven, en door haar zelve opgevolgd. Weldra had toen Keizer Karel den begaafden Graaf Rabutin naar Petersburg afgevaardigd, die begon met 's Keizers toetreding tot het, in Maart 1724, door Rusland en Zweden gesloten verdrag aan te kondigen, en daarop, den 9^{en} Augustus, een nader verbond met dien Keizer tot stand wist te brengen. Daarbij werd hem het bezit van al zijn landen gewaarborgd, en, werd hij aangevallen of iets tegen hem ondernomen; een hulpleger van 30,000 man toegezegd; ja, Rusland zelf zou zoo noodig den oorlog verklaren en geen vrede maken, vóór de toegebrachte schade, naar 's Keizers inzicht, hersteld was ².

Nog vóór dit verbond tot stand kwam, hadden intusschen de Algemeene Staten reeds besloten, dat van Herrenhausen eindelijk aan te nemen. Om met de drie gezanten nader te onderhandelen, hadden zij den Baron van Lintelo wegens Gelderland, den Ruwaard van Putten, Arnold van Zuilen van Nyevelt, en den Raadpensionaris Hoornbeeck wegens Holland, den oud-burgemeester van Tholen, Noey, wegens Zeeland, den Commandeur der duitsche orde Taats van Amerongen, wegens Utrecht, den burgemeester van Slooten, Schuurman wegens Friesland, dien van Deventer Everard Rave wegens Overijssel, en het Raadslid van Groningen Emmert wegens Stad-en-Landen, afgevaardigd. In 't begin van Augustus was men 't onderling eens geworden, en had ook laatstgemelde Provincie zich voor 't verbond verklaard. Alleen Utrecht liet zich nog wachten; zonder zich daaraan nu echter te storen, deed men in de Algemeene Staten zitting van den 9^{en} den sprong door de ton, en trad tot het Verbond der drie koningen toe, met de betuiging: dat de Staten daarbij geen andere bedoeling hadden, dan het behoud der rust van Europa, zonder welke die van hun Gemeenebest niet verzekerd was, noch hun koophandel in wezen kon blijven; dat zij ook begrepen, geen der vroegere verdragen door dit verdrag, in een of ander punt, gekrenkt of verbroken te zien; dat zij verzekerd waren, er niet door verplicht te zijn tot de volledige handhaving der vredebepalingen van Munster en Oliva, maar alleen tot die der rechten en bezittingen, door de onderhandelende mogendheden daarbij verkregen en nog bezeten; waarom zij zich ook, met betrekking tot Thorn, niet verder konden verplichten, dan hun dienstbetoon tot het verkrijgen eener redelijke voldoening voor den inbreuk, daar op den vrede van Oliva gemaakt; dat zij ook veronderstelden, de bondgenooten zich wederzijds de middelen zouden kenbaar maken, tot bescherming der wederzijdsche bezittingen en rechten, vooral met betrekking tot den handel, beraamd; dat de onderstand door hen te leveren niet boven de 4000 man te

¹ Zie de omstandige beschrijving in den *Europ. Merc.* op dit halfjaar, bl. 297, vv.

² Arneht, t. pl. S. 17, f.

voet en 1000 te paard zou klimmen; en dat, na verloop van 15 jaren, waarvoor 't was aangegaan, alles tot den toestand zou terugkeeren, waarin het vóór het verdrag geweest was. In een geheim punt werd nog gezegd, dat de Staten, voorgesteld hebbende, hoe zij, uit ontevredenheid over hunne toetreding of om andere redenen, konden aangevallen en daardoor gedwongen worden de wapenen op te nemen, zonder dat hun drie bondgenooten den tijd hadden, hun goede diensten tot afwending van dat gevaar te besteden, van die bondgenooten de verzekering erlangden, dat ze hen, in zulk een geval, terstond met het bepaalde aantal manschappen ter zij zouden staan. In een tweede, ook voor Pruisen geheim punt, werd door Frankrijk en Groot-Brittanje verklaard, dat tot de rechten der Staten, door beiden te handhaven, ook dat behoorde, 't welk bij den vrede van Munster bedongen was, om de ingezetenen der Oostenrijksche Nederlanden van de vaart op beide Indiën uitgesloten te houden; en dat, zoo de Keizer de penningen, hun naar 't *barrière*-verdrag verschuldigd, daarom achterhield, beide koningen hun voldoening zouden verschaffen, mits ze noch in de Indiën noch elders geen vijandelijkheden begonnen, zonder daaromtrent met beiden overeengekomen te zijn. Ten slotte verklaarden de Staten nog, dat zij zich de vrijheid voorbehielden, al of niet met de middelen in te stemmen, door de bondgenooten tot behoud van den vrede of 't evenwicht in Europa te bewerkstelligen.

Finch en Fénélon verklaarden zich, na kennisneming dezer bepalingen, onmiddellijk bereid, ze voor Koning George en Koning Lodewijk te onderschrijven; Meinertshagen echter, die reeds vroeger zijn bezwaren niet verheeld had tegen 't geen omtrent Munster en Oliva werd gezegd, en geen volmacht nog had bekomen, om daarin te berusten, aarselde wegens Pruisen. Beide andere gezanten, alle langer dralen moede, onthielden daarop echter hunne onderteekening niet, in afwachting, gelijk ze verklaarden, dat ook Koning Frederik Willem zijn gezant daartoe weldra volmacht geven zou; en onder belofte, mocht deze onverhoopt uitblijven, zich, namens hun heeren en meesters, te houden aan de punten, door de Staten bij deze acte van aanneming bedongen en verklaard. Die Koning bleef echter weigeren, en de nadere aanleiding daartoe werd welhaast kenbaar. De onderhandelingen, namens den Keizer, door den Graaf van Seckendorff te Berlijn geleid, begonnen tot een gunstig einde voor hem te loopen. Zijn weêrzin tegen al wat fransch was, en zijne mindere ingenomenheid met zijn schoonvader van Groot-Brittanje, Koning George, die zijn wervingen op hannoversch grondgebied tegenwerkte, brachten zeker het hunne daartoe bij; doch het meeste woog het voordeel, uit 's Keizers belofte, als Rijksopperrechter, te wachten, hem, na 't uitsterven van 't Huis Palts-Nieuwburg, door een vergelijk met Palts-Sulzbach, aan 't Hertogdom Berg en het Graafschap Ravestein te helpen. Wist de Keizer dat niet na zes maanden door te zetten, zoo zou het verdrag als niet gesloten beschouwd worden. De Koning zijnerzijds verplichtte zich, den Keizer, in geval van nood, met tienduig-

zend man troepen bij te staan, en de hem zoo ter harte gaande «daadwerkelijke vaststelling» der vrouwelijke erfopvolging in zijn Staten te waarborgen. Onder die voorwaarden kwam het verdrag, den 12^{en} October '26, op 's Konings lustslot te Wustenhäusen tot stand ¹.

Deze vaststelling der erfopvolging door den Keizer, de zoogenoemde *pragmatique sanction*, die na zijn dood zooveel nog te doen zou geven, was het gevolg der bepalingen, door zijn vader Leopold I omtrent de troonsopvolging gemaakt. Volgens deze moesten de dochters van zijn oudsten zoon, 's Keizers voorganger op den troon, Jozef I, die van Karel in 't bezit der oostenrijksche erflanden voorgaan. Toen daarop Karel echter na den dood van zijn broeder aan de regeering was gekomen, liet hij door zijn hofkanselier Seilern een gewijzigd plan ontwerpen, dat hij den 19^{en} April 1713 zijn grootwaardigheidsbekleeders meêdeelde. Het bepaalde, dat alle oostenrijksche landen steeds onverdeeld bijeen zouden blijven, en het eerst op de mannelijke nazaten van den thans regeerenden Keizer zouden overgaan; in gebreke daarvan op zijne dochters, en eerst bij ontstentenis van dezen, op die van wijlen Keizer Jozef. Karel zelf had toen nog geen kinderen, daar hem eerst drie jaar later — 13 April 1716 — een zoon geboren werd, die echter na weinig maanden stierf. Daarna kreeg hij achtervolgens drie dochters, doch geen zoon meer, en zijn voortdurend ernstig streven was nu, haar en met name de oudste, de in Mei 1717 geboren Maria Theresia, zich tot opvolgster te laten waarborgen door zooveel grooter en kleiner mogendheden als hem daarin maar wilden bijvallen. Toen zijn oudste zuster, de Aartshertogin Maria Jozefa, in Aug. 1720 met Keurvorst Frederik August van Saksen huwde, liet hij haar, den dag te voren, een oorkonde onderteekenen, waarbij zij van alle aanspraak op de erfopvolging in Oostenrijk afstand deed; en hetzelfde geschiedde toen, in Oct. 1722, Keizer Jozefs tweede dochter, Maria Amalia, met den Keurprins van Beyeren huwde, die daarbij zelf nog haar afstand bekrachtigen moest. In April 1720 was 's Keizers nieuwe erfopvolgingswet den Stenden van zijne erflanden — Oostenrijk, Silezië, Hongarije en Zevenbergen, Boheme, en de Nederlanden — een voor een, meêgedeeld. In 1724 was daarop eene vergadering van afgevaardigden uit al die Stenden te Weenen bijeengekomen, en hun die wet aangekondigd, als eene *pragmatieke sanction* en onherroepelijk besluit, dat hij, «als eenig en volstrekt Landsheer, in zijn machtsvolkomenheid» genomen had. Te Kamerijk had hij daarop de zaak bij het buitenland het eerst ter sprake laten brengen.

In 's Keizers Nederlanden had inmiddels Prins Eugenius in November 1724 het bestuur nedergelegd, en was Prié tevens zijn ontslag verleend. Ofschoon voor de belangen van 't Land uiterst werkzaam en 's Lands voordeel met den besten uit-

¹ Ald. S. 210; en verg. Rive's *Schets*, bl. 108, v.

² Arneth, t. pl. S. 165 f.

slag behartigend ¹, was de laatste daarbij echter hoogst nalatig en onachtzaam in zijn briefwisseling met Landvoogd en Keizer. Eugenius deed te vergeefs voortdurend pogingen, zoo bij hem als zijn vrouw, om hem daarin tot beterschap te brengen; er viel niets aan te doen, en hij moest er dus wel in toestemmen, besloot men eindelijk hem uit zijn betrekking te ontslaan ². Daar men ook hemzelf intusschen aansprakelijk scheen te stellen voor 't geen zijn plaatsvervanger te kort kwam, en hij buitendien in dezen een anders zoo werkzaam en vertrouwd dienaar verloor, dien hij beter dan een ander de zorg voor de belangen der gewesten zijner Landvoogdij te Brussel kon opdragen, trad hij ook zelf tevens liever af. In zijne plaats kwam voorloopig de oostenrijksche Veldmaarschalk Graaf Daun, om echter na eenige maanden, in Oct. '25, door 's Keizers oudste zuster, de aartshertogin Maria Elizabeth, sedert 1719 Landvoogdes van Milaan, vervangen te worden ³.

Bij de Algemeene Staten had de Keizer, in January '26, door zijn gezant het beklag doen ondersteunen, namens den bisschop van Luik in 't vorige jaar bij hem ingebracht over de verdedigingswerken van hunnentwege op den St. Pietersberg bij Maastricht aangelegd, en die hij als niet meer of minder dan eene «schending van den Rijksgrond» wilde doen voorkomen. Daar de Staten echter reeds in 1717 met dien bisschop waren overeengekomen, dat hun sterkte op den St. Pietersberg blijven zou ⁴, hadden zij hem daarop slechts te verwijzen, met de opmerking, dat die werken, al waren ze op luikschen grond aangebracht, slechts tot verdediging van Maastricht bestemd waren, van 't welk de halve Heerlijkheid buitendien aan Luik toekwam. Gaarne verklaarden zij zich tevens echter bereid, de eigenaren der huizen, die ten dienste dier werken geslecht moesten worden, in alle redelijkheid schadeloos te stellen, terwijl die huizen met de daarbij staande kapel, werd de stad 't avond of morgen eens belegerd, toch moesten worden afgebroken.

Minder gemakkelijk viel een andere aanval te weêrstaan, op hun eigen grondgebied door de verwoestende wateren, in dit voorjaar, met maar al te goed gevolg beproefd. Aanhoudende regenbuyen hadden in den vorigen zomer en herfst de rivieren, Lek, Linge, en Hollandschen IJssel vooral, doen zwellen. Door een schielijk opkomende vorst hadden er zich daarop in den winter ijssdammen in vastgezet, waren verschillende dijken doorgebroken, en een aantal plaatsen en gronden overstroomd. Maandag 21 Jan. werd te Schoonhoven de burgerij 's avonds door klokgelui en tromgeroffel

¹ Zie Eugenius' getuigenis daaromtrent, bij Arneth, t. pl. S. 155.

² Reeds in 1722 had hij hem geschreven: "c'est bien malgré moi que je dois dire à V. E. que l'administration du Gouvernement des Pays-Bas ne sauroit continuer sur le pied de nulle correspondance avec la Cour, d'une lenteur extrême dans l'expédition des affaires, et des plaintes universelles à ce sujet", enz. (Arneth, t. pl. S. 545, *Ann.* 36)

³ Zie aldaar, S. 159, ff.

⁴ Zie boven, bl. 32.

Ve deel, 1e stuk.

tot afwering van 't water saamgeroepen, en daardoor een inbraak in de stad voorkomen. Daar buiten echter brak de dijk beneden het stadjen te tien uren aan de Steenplaats door, een gat makende van wel 30 roê breed, en waartegen zich ijsschotsen van een manslengte en een duim of zeven dik op den dijk schoven. Ook boven, aan den koornmolen van Willige-Langerak, bezweek hij, hoewel opgehoogd, den volgende dag, en raakten zoo de geheele Krimpener en Lopiker waarden onder, en meer dan 30,000 morgen lands overstroomd, terwijl de bewoners met vee en goed zich in Gouda zochten te bergen. In 't begin der volgende maand nieuwe doorbraak, beneden Tiel, waardoor over de 70 dorpen en gehuchten onderliepen, de stad zelve, door opkisting der wallen en 't afdammen der poorten, ter nauwernood vrij gehouden werd. In de stad Gorinchem stond het water een voet of vier hoog in de straten, zoodat men er zich niet anders dan in schuiten over bewegen kon. Den 7^{en} brak de Lingedijk bij Kedichem door, waardoor de 12000 morgen van den Euverwaard onderraakten. Een tweede doorbraak in dien dijk, den dag daarna, deed er het water zoo hoog zwellen, dat de Slaper, de Souwendijk, van Gorinchem naar Meerkerk, overliep, en de Neder- en Alblasserwaarden overstroomd werden. Den 11^{en} ging de bij Gorinchem opgestuwde ijssdam gelukkig door, en raakte het daardoor van 't water vrij. In de Krimper- en Lopiker-waarden wies dit echter den 6^{en} nog altijd aan; omtrent half zes des ochtends was toen de sluis onder de Krimperwaardsdijk doorgebroken, 't geen gansch Ter Gou in opschudding bracht. Te Oudewater, aan de Broekerpoort, liep het wel een knie hoog over den dijk in de gracht, en tusschen daar en Montfoort de IJseldijk over. Den 12^{en} was de Marendijk op verschillende plaatsen doorgebroken, waardoor de postweg van Utrecht naar Woerden gestremd was; den 16^{en} en 17^{en} brak de dijk bij Linschoten door, en raakte ook daar een groote streek lands onder water. Intusschen was de Lek te Jaarsveld beginnen te vallen, en de ijssdam bij Schoonhoven te verschiëten. Den 14^{en} was de rivier tusschen Lekker- en Streefkerk vrij van ijs, en den 14^{en} van Nieuwpoort af zoover men zien kon open¹.

Na half February bracht een zachte dooi steeds meerdere ontlasting aan, doch zagen zich tevens de hollandsche Staten verplicht een placaat uit te vaardigen tegen hen, die deze, door zelf dijken, dammen, of kaden door te steken, kunstmatig zochten te bewerken². Waar het water nog stond, zag het er allertreurigst uit: boerewoningen gesloopt, menschen en vee, hier en daar, verdronken, kerken of met vluchtelingen opgepropt, of zelf deerlijk gcteisterd. Den 25^{en} February was het

¹ Zie de *Europ. Merc.* 1° halfjaar 1726, bl. 91 en v., 159, v.

² "In ervaring komende, dat vele menschen zig te zamen voegen, met voornemen, om eenige doorstekinge te doen, het zij uit moedwil, of ook wel, om de landen, die albereids onderloopen of geinnundeerd zijn, of ook perykel zouden mogen loopen vast te zullen innundeeren of doorbreken, daardoor te ontlasten; zoo is 't, dat wy daartegen, op het kragtigste willende voorzien", enz. Ald. bl 161.

in den Alblasserwaard nog 12 voet hoog, en luttel huizen, die er niet door stormwind en golfslag geheel of gedeeltelijk waren ingestort. Te Ameide stonden nog in 't begin van Maart de huizen tot de daken onder water, en waren er evenzeer een aantal ingevallen; in de andere zaten de menschen zonder vuur met de beesten samen. Op last der Staten werd er met schuiten vol levensmiddelen over 't verdronken land gevaren, om de hongerenden te spijzen ¹. Tevens echter waren die Staten verplicht, een scherp verbod tegen de kwaadwilligen te laten uitgaan, die zich niet ontzagen van den watersnood misbruik te maken, om zich have en goed der slachtoffers toe te eigenen. «In ervaring gekomen», schreven zij, «dat bij de tegenwoordige inbraak van dijken, uit de huizen, door het water belopen, gelijk mede uit de pramen, schuiten, of ander vaartuig, meubelen, huisraad, kasten, kisten, hennep, balken, en wat des meer daar in of aan behoorende is, weggehaald, geplunderd, geroofd, of naar elders vervoerd wordt; zoo is 't dat wij, om de ongelukkige menschen tegen zoodanige rooverijen zooveel mogelijk te beschermen, goedgevonden hebben te verklaren, alle zoodanige rooverijen te houden voor gequalificeerde dieverijen, als huisbraken, en zoodanige, waartegen de straffe des doods gesteld is; en dat mitsdien allen en een iegelijk, aan zoodanige zaken schuldig bevonden, met de koorde zullen worden gestraft, dat er de dood na volgt. Belovende hiermede, opdat de daders des te beter worden ontdekt, een premie van 100 guldens aan dengene, die zoodanige misdadigers zal weten aan te wijzen, dat ze in handen van 't gerecht geraken en van 't feit overtuigd worden; alsmede, zoo ze zelf daar ook aan mochten schuldig zijn, impunitieit van de straf boven de premie» ². Ten einde een houtvlot, dat van boven naar Dordrecht gezonden was, maar den winter te Schenkenschans blijven liggen, en dat van daar nu, door den ijsgang losgeraakt, deels de Waal, deels den Rijn was afgedreven, uit dergelijke roovershanden te redden, vaardigden zij tegelijkertijd een «waarschuwing» uit voor elk, die zich mocht willen verstouten, «het voorschreven hout, hier en daar aangedreven, weg te slepen en na zich te nemen, om het in stukken te kappen, en verder tot zijn gebruik te nemen», hem daarbij verwijzende op het tevens herdrukte plaacaat «tegens zoodanige dieverijen», den 18^{en} Jan. 1698 afgekondigd ³.

Den 14^{en} Maart was de doorbraak bij Kedichem bevangen, en in staat gebracht, om 't water buiten te houden, en kon men er nu toe overgaan, de sluizen te openen, om het water uit te loozen. Den 15^{en} werd toen de eerste sluis bij Groot-Ammers en Ameide open gezet, den 17^{en} volgden vier andere, in 't Elshout nog twee, den 16^{en}; zoodat het water nu door de sluizen van Alblasterdam, Papendrecht, Streefkerk, en elders, wel 14 in getal, met groote kracht afliep, en het den 20^{en} reeds twee of drie voet gezakt was.

¹ Ald. bl. 216, v.

² *Publicatie van 26 Febr.* ('s Gravenhage, by Paulus en Isaac Scheltus).

³ *Waarschouwinge*, ald. bij dez.

Dienzelfden dag trok ook de afdeeling der hollandsche lijfwacht die, tot voorkoming van 't gevaar, naar den Prinsendijk, bij Woerden, gezonden was, van daar weder af ¹. Een week te voren, Woensdag den 13^{en}, was reeds de dank- vast- en bededag gehouden, door Hun Hoog Mogenden, ouder gewoonte, tegen dien dag uitgeschreven, «in overweging nemende, hoe weinig goed gebruik van Gods zegeningen veeltijds gemaakt werd, hoe zeer 's Lands zonden en ongerechtigden steeds aanwiesen, hoe weinig boetvaardigheid en ware bekeering doorgaans bespeurd werd, hoe donkere wolken, die Land en Kerk schenen te dreigen, zich hier en daar opdeden, en hoe, in den vrede-zelfs, God slaande gevonden werd door neeringloosheid, versperring van den handel, misgewassen, en nu wederom door groote en verderfelijke watervloeden» ². In hun godzalige zelfzucht bevroedden zij niet, dat hun eigen voortdurende benepen wijze van doen en denken, in 's Lands algemeene zaken, waarlijk vrij wat verderfelijker was.

¹ *Europ. Merc.* van dit halfjaar, bl. 217.

² Ald. bl. 163.

VIERDE HOOFDSTUK.

Oostfriesche twisten. Congres van Soissons. De Prins van Oranje
in den Haag. Verdragen van Sevilla en Weenen.

Binnenlandsche en Indische zaken.

1727 — 1732.

In Oostfriesland hielden de Staten voortdurend nog bezetting te Leeroord en Emden. In dit laatste ook de Koning van Pruisen, sedert hem door den Keizer het uitzicht op de opvolging, bij 't uitsterven van 't grafelijk oir, verzekerd was. Te Leer zelf lag een compagnie keizerlijk voetvolk, die echter ver van voltallig was. Sedert 1708 regeerde er de min beduidende jonge Graaf Albrecht, eerst onder leiding zijner moeder, na haar dood onder die van zijn bekwamen, maar stijfhoofdigen en hartslochtelijk lutherschen kanselier Brenneisen uit Esens. Vreeselijk was het arme land door den Kerst-orkaan van 1717 geteisterd, en ook in de volgende jaren nog niet op zijn verhaal gekomen. Een kloek Emden burger en lid der veertig, Joh. Spree, had daarop, in Juny 1722, uit eigen aandrift, de moeilijke taak aanvaard, om den gevaar dreigenden kolk te Larrelt in te dammen, ging daartoe, tegen Brenneisens en 's Graven wil, doch met goedkeuring en onderstand der Stenden, met 455 man aan 't werk, en bracht de zaak, eerst door een Novemberstorm voor een deel weêr vrijdeld, gelukkig ten einde, zoodat de Graaf, die zich eerst over deze geldverspilling bij den Keizer beklagd had, zelf erkennen moest, dat het lastige werk uitnemend volbracht was. Deze uitkomst was te verblijdender, als de Stenden, in Maart van 't vorige jaar, 1721, op den Landdag besloten hadden, zoo met alle kolken te doen, en daartoe tot een bedrag van 600,000 guldens van de Algemeene Staten op te nemen, al moesten er alle 's Lands middelen om verpand worden. De Graaf had het bij een biddag willen laten, voor

welken hij als text de Psalmwoorden: «Heer, toon ons Uwe genade, en help ons» uitschreef, en Brenneisen schreef den Stenden, na dat besluit, dat hij geen nieuwe lasten noch leening zou goedkeuren vóór de pruisische bezetting uit het Land, en hem het toezicht over 't beheer van 's Lands middelen gegeven werd. De Stenden hadden zich daardoor echter niet laten afschrikken, en de eerste helft van 't geleende geld dan ook in Juny ontvangen. Daar Brenneisen zich evenwel, van Graven wegen, bij den Keizer over de Stenden en hun eigenmachtig geldbeheer beklagd had, had deze, zonder hen zelf te hooren, in Aug. daarop, niet alleen den Graaf in 't gelijk gesteld en den Stenden alle eigenmachtige besluiten en verbindtenissen verboden, maar ook Emden in 't byzonder nog over zijn zelfstandige houding rijksvaderlijk berispt. Het noopte Stad en Stenden slechts des te meer, op den ingeslagen weg voort te gaan. In April '22 was het derde kwartaal van 't geld uit Holland gekomen, het laatste liet zich een jaar wachten, doch gelukkig was toen de kolk reeds ingedamd. Veel meer dan dat viel er echter vooreerst niet te bewerkstelligen, noch in verdere betalingen te voorzien. Brenneisen had zijn klachten bij den Keizer meer dan eens herhaald, de Graaf van de luthersche kansels een verbod laten aflezen, iets aan de Stenden op te brengen, en deze zoo gedrongen, tot geweld hun toevlucht te nemen. Zij beklagden zich tevens bij de Algemeene Staten over de tegenwerking van den Graaf, en dezen maandeu hem daarop aan, zijn verbod in te trekken; ook Koning Frederik Willem schreef hem, de zaak toch niet verder te drijven, en bood, evenals de Staten, zijn bemiddeling aan. Brenneisen liet zich daardoor echter niet belezen; hij begeerde onvoorwaardelijke onderwerping der Stenden. Het voorbeeld intusschen, door die doeltreffende indamming te Larrelt gegeven, werkte zoo gunstig, dat thans met goedkeuring van den Graaf de Emders ook de zorg eerst voor een boven- en nederemsche kadijk en vervolgens voor den hoofddijk op zich namen en gelukkig volvoerden. Daarmee liep het echter tot den zomer van 1725 aan ¹.

Ruim een jaar te voren had ondertusschen de Keizer den Keurvorst van Saksen en den Hertog van Brunswijk-Luneburg opgedragen, een onderzoek naar de Oostfriesche twisten in te stellen, en zij hun gevolmachtigden daarop gezonden. Dezen schreven een Landdag te Aurich uit, maar de Stenden verboden hunnerzijds alle deelname daaraan. Slechts zeven afgevaardigden kwamen daarom ter plaatse. Een Landdag van wegen de Stenden omtrent den dijkbouw werd daarentegen in Augustus door allen bijgewoond, op welken toen eenige verdeeldheid van inzicht bleek. Norden, Aurich, en de vijf oostelijke ampten van 't Land bleken meer Graafsgezind, en sloten zich nauwer aaneen. In een keizerlijk schrijven dier dagen werd de andere partij, bleef zij volharden, voor rebel en 's Lands vijand verklaard, tegen welken men naar de Rijks-

¹ Zie over een en ander Onno Klopp's *Geschiede Ostfrieslands* van 1570—1751; S. 509, ff.

wetten zou handelen. Beide gevolmachtigden gaven haar tot October bedenktijd; een drietal ridders, en twee oudburgemeesters van Norden onderwierpen zich, en de Stenden verklaarden zich tot een vergelijk bereid. Brenneisen wilde daarvan echter niets weten, en bleef volledige en onvoorwaardelijke onderwerping eischen; geen vergelijk kwam, zijns inziens, hier te pas. Om Emden te dekken zonden de Staten in dit na-jaar nu nog vijf vendels derwaarts, en van Pruisens zij, kwam er de Overste Dosso uit Minden met 800 man. In den weldra te voorzienen strijd waren zij niet van zins deel te nemen; de Oostfriezen hadden dien onder zich zelf uit te vechten. In 't nieuwe jaar ving hij aan. Beide partijen verlangden te Leer de accijnsen voor zich te innen, en de Emders zonden er daarom den 31^{en} Jan. al de manschap der Stenden te water heen. Uit Aurich kwam terzelfder tijd een Overste van den Graaf met honderd man en twee kanonnen. Den 3^{en} Febr. ving de schermutseling aan, bij welke de Overste zegevierde. De emder troepen scheepten zich weder in. Tien dagen later dienden de Stenden hunner partij bij 's Keizers gevolmachtigden een stuk in, waarbij zij aanboden, zich aan hem te onderwerpen, overtuigd dat hij hun vrijheden en voorrechten zoude handhaven. Brenneisen wilde echter weêr alleen van onvoorwaardelijke onderwerping hooren. Zij beklagden zich daarop bij den Keizer, wien ook de Algemeene Staten matiging en zachtheid boven strengheid en hardheid aanbevalen, den Graaf tevens verzoekende, het met de aangeboden onderwerping — waarop ook beide ridders waren aangenomen — voor lief te nemen. Er viel evenwel niet aan te doen, en al toonde zich de Keizer minder barsch gezind, Brenneisen bleef onverbiddelijk in zijn lutherschen weêrzin tegen de hervormde Emders. Een oostfrieschen ridder, die in 's Keizers naam bemiddelend optrad, schold hij voor een «opruyer» uit, en de Graaf liet zich geheel door hem leiden.

Op nieuw kwam het nu tot een gevecht, daar de Emders in February 1726 Leer nogmaals bezet hadden, door de reider boeren bijgestaan. Den 6^{en} April kwamen hen 's Graven troepen bestoken, maar delfden nu het onderspit, en moesten met een aanmerkelijk verlies aftrekken. De Algemeene Staten, het daarop niet bij schriftelijke tusschenkomst willende laten, zonden nu een hunner leden, den ommelander edelman, Lewe van Aduard, naar Aurich; zonder veel baat. Door de Emders dringend aan de op zich genomen verplichting herinnerd, de oostfriesche Landverdragen te handhaven, waartoe hun bezettingen te Emden en Larrelt moesten dienstbaar zijn, schreven zij, na Lewe's terugkomst, nogmaals aan den Graaf, dat zij, geneigd niet minder voor zijne rechten dan die der Emders te waken, dezen vermaand hadden zooveel immer doenlijk toe te geven, maar nu ook hem ten dringste verzochten, zich tot een vergelijk in der minne met hen te verstaan. Hun eigen belang was daarmee niet slechts wegens de nabuurschap verbonden, maar hun onderzaten hadden ook een aanmerkelijke geldsom aan de Oostfriezen geleend, van welke de verschenen renten alleen reeds over de 40,000 gulden beliepen. Aan hun gezant te Londen, Hendrik Hop,

gaven zij te gelijker tijd last, zijn best te doen bij Koning George, om hem, als Keurvorst van Hannover, tot bijlegging der twisten in 't midden te laten treden, en kwamen ook bij den Koning van Pruisen met een dergelijk verzoek. Deze wenschte 't echter niet bij den Keizer te verkerven, en Koning George bleek den Emders niet gunstig gezind, omdat zij hun schuld aan Hannover voor den dijkbouw nog niet hadden afgedaan. Daar inmiddels de Graaf van zijn zwager van Denemarken, die tevens Graaf van Oldenburg was, troepen tot bijstand had gekregen, en ook de bisschop van Munster manschap tot zijn ondersteuning zond, besloten zij in July hun bezetting op nieuw met twee bataljons te versterken, verzochten Frankrijk en Groot-Brittanie om den onderstand, bij 't Drievoudig Verbond toegezegd, zoo men tot vijandelijkheden ook hunnerzijds kwam, en drongen er bij den bisschop op aan, geen troepen naar Oostfriesland te zenden. Den Koning van Denemarken vraagden zij tevens, met hen tot bemiddeling te willen samenwerken. Hij echter, zijn zwager niet willende afvallen, zei van meening te zijn, dat men 's Keizers besluiten moest ten uitvoer leggen ¹.

In 't voorjaar van 1727 kwam het tot een nieuw gevecht te Norden, waarbij de Emders geslagen werden, en een hunner Hoplieden, Cramer, viel, zijn wakkere zoon echter, als vaandrig het bevel overnemende, vrijen aftocht wist te erlangen. Alleen Emden was daardoor tegen 't laatst van Mei nog niet in 's Graven handen. In dezelfde Meimaand richtte Koning Frederik Willem een schrijven tot Emden's aanhang, om, op straffe van 's Keizers ongenade, zich aan Zijn besluiten te onderwerpen, en aan de Algemeene Staten het verzoek, om alle ongeregeldheden te beletten, door die van Emden veroorzaakt. Zij antwoordden hem, dat zij Emden en de Stenden steeds tegen alle dadelijkheden gewaarschuwd hadden, en vertrouwden, dat Z. M. dat evenzeer zou bedoelen, en daarom alle overhaaste zending van troepen, tot uitvoering van 's Keizers besluiten, zou zoeken te voorkomen. Onderwijl had de emder overheid eenige van haar leden naar den Haag afgevaardigd, dien de Griffier der Algemeene Staten, Fagel, te woord stond. Hij deed hen opmerken, dat, wel beschouwd, de gansche treurige staat van zaken alleen aan het verzet te wijten was, in 1682, van de zij der Stenden tegen het besluit der Staten, gedaan; wat die Staten dus weinig genegen moest maken, zich hunner voortdurend aan te trekken. Intusschen besloten zij daarop toch, alle middelen in 't werk te stellen, om Emden de onderwerping te vergemakkelijken, en een gematigde toepassing van 's Keizers besluiten te verkrijgen. De Graaf en zijn kanselier lieten zich echter niet vertederen, maar bleven elke minnelijke schikking halsstarrig weigeren ².

Om het hem ontoegankelijke Emden te dwingen, liet de Graaf, in 't voorjaar van '28, deensche en keizerlijke troepen in de heerlijkheden der stad daarbuiten rukken,

¹ Zie O. Klopp, t. pl. S. 536, ff. en verg. Rive's *Schets*, enz. bl. 115.

² Zie aldaar.

en deze bezetten. Op het bericht daarvan gaven zoowel de Overste der Statenbezetting als Stadsoverheid daarvan kennis aan Hun Hoog Mogenden. Deze, nu hun eigen bezetting bedreigd achtende, zonden zoowel troepen om haar op nieuw te versterken, als zij hun naar Berlijn vertrekkenden gezant den Heer van Keppel last gaven, Koning Frederik Willem op het gebeurde opmerkzaam te maken, en zijne tusschenkomst bij den Keizer in te roepen, om de Oostfriesche zaken weêr op den ouden voet te herstellen, en Vorst en Stenden in gemeenschappelijk overleg het land te laten beheeren. Daar dit echter niets uitwerkte, begrepen zij in July de zaak tot een meer algemeen punt van onderzoek te moeten maken, en brachten haar daarom op 't Congres ter sprake, dat, om andere redenen, te Soissons geopend was ¹.

In Frankrijk was, in den zomer van 1726, door den jongen koning een eind gemaakt aan Bourbon's en de Prie's wanbestuur. «De Prie», had men er gehekeld:

De Prie est habile, La Reine docile,
Le Roi trop facile, Le Duc imbécile,
Et l'Etat va Cahin, caha ²;

doch de nu 16-jarige Lodewijk XV, zelf van dien staat van zaken bewust geworden, had, den 11^{en} Juny, den Hertog en zijner boel onverhoeds den dienst opgezegd, beiden — den een naar Chantilly, de andere naar Courbepine — in ballingschap gezonden, en zijn ouden leermeester, den 73-jarigen vredelievenden bisschop van Fréjus, het bewind in handen gegeven ³. Het streelde zijn koninklijk zelfbesef, met zijn oudsten vertrouwde en leidsman naast zich, zijn rijk te besturen ⁴. Fleury, in September tot Cardinaal benoemd, had wel in zijn kerkelijke vooroordeelen zijn schaduwzij, maar anders, in spijt van zijn grijsheid, veel, om de zaken meer naar wensch te beheeren. Die vooroordeelen dreven hem, tegenover de Jansenisten onvoorwaardelijk partij voor de Jezuïten te kiezen, en de pauselijke bul, in 1730, verplichtend te doen verklaren, in dit opzicht dus maar al te gegrond recht tot de verzuchting der weêrpartij gevende:

Que deviendra donc notre France? Hélas, mon Dieu!
On n'y voit plus que violence Presqu'en tout lieu!
Interdict, exil, et prison, Insulte, outrage,
Fruit de la Constitution, Des Jésuites l'ouvrage ⁵.

Maar voor den buitenlandschen vrede op staatsgebied was hij, in zijn oorlogschuwe gemoedsstemming, alles waard. Het zag er anders, met het einde van dit en 't begin

¹ Ald. S. 155, en Rive t. pl. S. 157.

² Zie *Le Passé et le Présent* (Chansonnier hist. V. p. 66).

³ Over de nadere omstandigheden zie o. a. het *Journal de Barbier* I. p. 427, ss.

⁴ Naar Ranke's opmerking, *Französische Geschichte*, IV, S. 474.

⁵ *Les Gémissements de la France* (Chans. hist. t. pl. p. 234.)

V^e deel, 1e stuk.

van 't volgende jaar krijgszuchtig genoeg aan den europeeschen gezichtseinder uit, zoodat zelfs de Algemeene Staten zich genoopt vonden hun landmacht te versterken, en eene nieuwe uitrusting ter zee te doen, na den zoo welgeslaagden laatsten scheepstocht. In 't laatst van December '26 besloten zij tot die van niet minder dan 18 schepen, om in 't volgende voorjaar «naar omstandigheden» dienst te doen. Toen zich echter de Raad van State met een voordracht tot bekostiging daarvan bij de verschillende Provinciën vervoegde, bleken deze voor 't grootste deel ongezind er toe bij te dragen, en moest men zich tot slechts een derde van 't getal bepalen, met welke daarop de Schout bij nacht van 't Noorderkwartier Spiering zee koos. Hij kreeg evenwel niets anders te doen dan met vier zijner schepen in 't kanaal te kruisen, terwijl de twee andere den koopvaarder begeleiden, met geschenken voor den Dey van Algiers geladen ¹.

Wat de landmacht betref, was er 30 September reeds een brief van den Raad van State ter Algemeene Statenzitting ingekomen, op haar vermeerdering met 9474 man aandringende. Deze was, bij besluit van 21 October, aan de Provinciën — buiten Gelderland en Zeeland, die er reeds in bewilligd hadden — verzonden met de opmerking, hoe het «in de tegenwoordige gesteltenis der zaken in Europa, meer dan tijd werd, dat de Vereenigde Nederlanden er op dachten om in hun veiligheid te voorzien, door de Republiek in een genoegzamen staat van tegenweer te stellen, ten einde de Staat niet eensklaps 't onderste boven gekeerd mocht worden door eenige onverwachte voorvallen, die echter niet onmogelijk waren, en waarvan zich reeds enkele voorbereidselen openbaarden». Het zou daarom, naar Hunner Hoogmogenden meening, uiterst onvoorzichtig wezen, «den Staat in het tegenwoordig gewricht zonder tegenweer te laten, daar men gansch Europa bijna te roer zag»; en zij «vonden dus, hoezeer van ganscher herten wenshende en God zeer nederig en vuriglijk biddende, dat de vrede en rust in Europa behouden wierd, maar niet kunnende doorgronden, wat God in Zijne voorzienigheid besloten had, geen grond, om zich verzekerd te houden, dat de zaken geen nieuwe onlusten en oorlogen met zich sleepten of de Staat daar niet in gewikkeld werd, niettegenstaande al de gematigdheid en 't geduld, die zij tot hiertoe getoond hadden, en die zij nog zouden voortgaan in 't werk te stellen, indien zij niet gewaar werden, hoe 't bijna onmogelijk was, dat de voorbereidselen van oorlog, die bij hun naburen geschiedden, onder 't bepaalde voorwendsel van voorzorg voor tegenweer, niet door den tijd en mogelijk in 't kort op dezen Staat vielen». Wel zou inderdaad het bondgenootschap van twee naburige monarchen, van een groot «secoers in geval van nood» zijn; maar «de bijstand van vrienden is dan het meest te wachten, en 't krachtdadigst werkzaam, wanneer men zich zelf niet verwaarloost, niemand lust hebbende deel te nemen in de zaken van een ander, die zijn eigen be-

¹ Zie De Jonge, *Gesch. van 't Ned. Zeewezen*, IV, bl. 440.

langen verzuimt». Hun Hoog Mogenden hoopten en verwachtten dus ook «van de wijsheid en de liefde der Vereenigde Provinciën voor 't Vaderland, dat zij, alle byzondere overwegingen nu achterstellende, zonder eenig uitstel noch tijdverzuim, zouden bijdragen in al hetgeen tot behoud en zekerheid van den Staat noodzaaklijk was, en in 't byzonder hun toestemming zouden geven tot vermeerdering der troepen»¹. De Provinciën beschaamden hunner Hoogmogenden hoop en verwachting niet; weldra werd overeenkomstig de gedane aanvraag besloten, en 19 November de bevelen van den Raad van State aan de colonels der verschillende regimenten en vendels gezonden, om deze tegen 25 Maart '27 voltallig en gemonsterd te hebben. In Den Haag en de meeste grenssteden der Republiek hoorde men daarop lustig de trom roeren, om de vereischte manschappen aan te werven. Met December werd vervolgens nog tot een nieuwe vermeerdering besloten².

In Engeland had men reeds in 't voorjaar drie smaldeelen uitgerust: een, dat onder den Vice-amiraal Hosier naar de West-indiën zeilde, om er den spaanschen zilver-schepen het uitgaan te beletten; een tweede, onder den Vice-admiraal Wager, dat voor de Oostzee bestemd was; het derde, onder de Amiraal Jennings, om in de spaansche en middellandsche zee te kruisen, en 't oog op Gibraltar te houden. Over Hosiers bewegingen verstoord, die voor Porto-bello geankerd, den spaanschen galjoenen het uitvaren bleef beletten, zond Koning Filips in 't najaar een paar oorlogschepen derwaarts, zich tevens te Londen over hem beklagende³. Daar dit geen baat gaf, kreeg de spaansche gezant, Pozzo-bueno, last, om uit Londen te vertrekken, en diende op Nieuwjaarsdag '27, bij 't aanvragen van zijn paspoort, een breedvoerig ver-
toog in, waarin hij, verzekerde, «dat den Koning, zijn meester, wel niets meer ter harte ging dan de vrede en rust van zijn staten en geheel Europa, en hij daarom met het grootst genoegen de betuigingen zou aannemen, door Zijne britsche Majesteit van een oprechte begeerte tot vrede gedaan, indien 't maar mogelijk was, zulke vriendelijke uitdrukkingen overeen te brengen met aantastingen en vijandelijkheden in vol-
len vrede gepleegd. Wel had hij zijnerzijds de schepen van Jennings niet toegelaten in zijne havens, en ook de hollandsche oorlogschepen verzocht Cadix te verlaten; doch dit was alleen omdat de eerste het stilzwijgen had bewaard over de bestemming en toeleg van zijn smaldeel, en ook de engelsche gezant te Madrid, Stanhope, zich daaromtrent niet had willen verklaren; terwijl Holland, door zijn toetreden tot het verdrag van Herrenhausen, zich geheel op gelijken voet als Groot-Brittanje tegenover hem gesteld had. Dit laatste was daarbij doof gebleven voor alle aanvraag omtrent de spoedige teruggave van Gibraltar, in spijt der vroeger hem daarvan gedane belofte,

¹ Zie het geheele schrijven in den *Eur. Merc.* op dit halfjaar, bl. 274 en vv. ² Ald. bl. 277 en 302.

³ *Eur. Merc.* voor dit halfjaar, bl. 238, 286.

terwijl het daarenboven de voorwaarden verbroken had, waaronder er de britsche bezetting indertijd was toegelaten. Het had er toch niet alleen de versterkingen buiten de bedongen palen uitgelegd, maar, tegen den uitdrukkelijken inhoud der tractaten in, Joden en Mooren toegelaten en ontvangen op dezelfde wijs als Spanjaards en anderen, in strijd met den heiligen godsdienst; zonder daarbij nog te spreken van de smokkelarij, tot groot nadeel van Zijner Majesteits inkomsten, er voortdurend gepleegd¹. Intusschen was alles reeds voorbereid, om, hoe eer hoe beter, de door Engeland gemaakte sterkte gewapenderhand weêr aan haar rechtmatigen eigenaar te brengen. Een leger van meer dan 30,000 man te voet, en ruim 7000 te paard, werd uitgerust, om haar onder den Markgraaf de las Torres en den generaal der genie, Verboom, van de landzij te belegeren. Met veel moeite en tegenspoed werd er het zware geschut over Cadix en Malaga heengevoerd; terwijl men uit Engeland nog een smaldeel onder den Schout-bij-nacht Hopson uitzond, om evenzeer de stad van de zeezij te beschermen. Het duurde intusschen tot den 22^{en} February vóór het eerste vuur uit de loopgraven geopend werd. Onmiddellijk daarop verzocht de engelsche gezant te Madrid zijn paspoort, en verliet een 14 dagen later over Bayonne het land. De belegering ging echter maar langzaam voort, daar de rotsachtige bodem hoogst belemmerend werkte, en men zoo na anderhalve maand arbeidens weinig of niets gevorderd was. Eene poging, om de rots, waarop de vesting prijkt, in de lucht te laten springen, moest men, als onuitvoerbaar, opgeven, en er zich toe bepalen, met veel verlies van manschap, de benadering, zoo goed of kwaad het ging en men den moed niet opgaf, voort te zetten. Van britsche zij kon men er zich daardoor geheel toe bepalen, met de schepen van Wager en Hopson elken aanval van den zeekant te voorkomen. In de West-indiën slaagde er Hosier ditmaal niet in, dat een deel der zilvervloot te doen, 't welk nu in Maart te Cadix binnenliep, gelijk ook de meeste spaansche koopvaarders uit de West naar Gallicië wisten te geraken. Alleen de galjoenen in de haven van Porto Bello gelukte het hem ook dit jaar daar binnen te houden. De aanvoer van 't lang verbeide zilver was te welkomer voor Spanje, als het daardoor in de gelegenheid was, zijn geldschuld aan Keizer Karel althans voor een deel te kwijten².

Ook die Keizer stond met Koning George thans op een hoogst gespannen voet. Zijn resident te Londen, Palm, had uit zijn naam, in een beredeneerd vertoog, ernstig verzet aangeteekend tegen de wijze, waarop zich die Koning, bij zijn toespraak tot het Parlement, over 's Keizers verdrag met Spanje, als vijandig tegen hem en zijn rijk, had uitgelaten, en was daarop, den 15^{en} Maart, van 's koningswegen verzocht

¹ *Eur. Merc.* voor Jan. 1727, bl. 28 en vv.

² Na een driejarig bestaan van 't verdrag, den laatsten Aug. '28, was niet meer dan $\frac{2}{3}$ der voor één jaar verschuldigde geldsom betaald (Zie Arneth's *Prinz Eugen*, t. pl. S. 558, *Anm.* 20).

het land te verlaten ¹. In weêrwil van dezen krijgsmachtigen schijn, was men echter te Londen niet minder vreedzaam gestemd dan te Parijs, en gaf Walpole, die te Parijs in zijn broeder Horace een doeltreffend vertegenwoordiger vond, Fleury daarin niets toe ². Daar 't groote struikelblok voor Engeland en de Staten de Maatschappij te Oostende was, had Koning George den Keizer vóór eenigen tijd reeds laten voorslaan, haar naar Triest of Fiume te verplaatsen, waarmede zeker zijn Nederlanden weinig gebaat waren geweest, en dat hij dan ook niet onnatuurlijk afsloeg. Inmiddels trad ook Zweden, in Maart 1727, tot het verbond van Herrenhausen toe, en liet zich Denemarken op zijn voetspoor, in de volgende maand, tot een verdrag met Frankrijk en Groot-Brittannië belezen, waarbij zij elkander onderstand in geld en manschap toezeiden. De Keizer gevoelde al zijn zwakheid tegenover Engeland, de Staten, en Frankrijk ter zee, en stelde tegenover 't eerste zijn eenigste hoop op een inlandsche beroerte, door de tegenstanders van 't hannoversche koningshuis, en den aanhang van den Pretendent wellicht te bewerken ³. Bij den geringen steun hem door Spanje verschaft, en zijn eigen huiselijk erfopvolgingsstreven, wenschte ook hij niets liever dan in vrede daarvoor werkzaam te zijn, en in vriendschappelijk verkeer met beide zeemogendheden en Frankrijk te staan. De pauselijke nuncius te Weenen, Grimaldi, leende hem daartoe gaarne de behulpzame hand. Hij stelde zich daarvoor in verband met de gezanten van Frankrijk en de Staten, Hamel-Bruininx en den Hertog van Richelieu, dien hij, op Oudejaarsdag '26, ten huize van den laatste, na eenige inleidende praatjens, eene schriftelijke verklaring des Keizers voorleê. Daarbij werd voorgesteld, een tijd te bepalen, op welken men de verhouding van 't octrooi der Maatschappij te Oostende tot den vrede van Munster zou onderzoeken; terwijl de vaart op de Indiën dan inmiddels opgeschort zou worden; en zoo men 't op dit punt niet eens werd, de zaken ôf bij 't oude bleven, ôf de termijn van onderzoek verlengd kon worden; bevond men het octrooi daarentegen met dien vrede en deze verdragen in strijd, dan zou de Keizer geen bezwaar maken, om voor altoos van zijne Maatschappij af te zien. Deze verklaring, door Bruininx aan de Staten overgemaakt, werd door hen noch voldoende, noch aanneemlijk gevonden, waarvoor ze verschillende redenen aangaven. Beide, Frankrijk en Groot-Brittannië sloten zich bij dat inzicht aan, en de Keizer, daar minder meê ingenomen, besloot toen met het eerste alleen te gaan onderhandelen, Fleury in zijn

¹ *Eur. Merc.* voor dlt halfjaar, bl. 187, v.

² Zeer ten onrechte schrijft Arneth daarentegen — als ook de einduitkomst trouwens bewijst — (*Prinz Eugen*, t. pl. S. 223): "dass der Angriff von England und dessen Verbündeten nicht gewagt wurde, muss als ein untrügliches Zeichen gelten, wie die *Entschlossenheit* des Kaiserhofes dessen Gegnern *sichtlich imponirte*". Niet 's Keizers "vastberadenheid", die heel wat te wenschen overliet, maar hun schuwheid voor den oorlog gaf den doorslag.

³ Zie bij Arneth, t. pl. S. 556, *Anm.* 1, Prins Eugenius schrijven aan Königsegg.

erkende vredelievendheid, als bemiddelaar bij beide anderen wenshende. Fleury liet hem echter door zijn gezant, den Baron de Fonseca, weten, dat er aan geen vredeverdrag te denken viel, waarbij zijn Maatschappij niet werd opgeheven. Een antwoord, geheel naar den smaak van den engelschen en den staatschen gezant -- thans Willem Boreel, die sedert Mei '26 Hop vervangen had, doch zelf reeds den 12^{en} Juny zou komen te sterven -- en tot verzachting van 't welk hij den Keizer ondershands liet meedeelen, dat hij 't met het oog op beiden zoo gesteld had, om erger maatregelen hunner regeeringen te voorkomen. De Keizer wilde intusschen alleen slechts van opschorting, van geen opheffing daarentegen, weten; en Fleury wist het toen bij beide bondgenooten zoo ver te brengen, dat ze in een voorloopige opschorting berustten.

Zes nieuwe punten werden dus, in overleg met beide, ontworpen, en aan Richelieu naar Weenen overgemaakt. Het octrooi, zoo luidden ze, aan de Maatschappij te Oostende verleend, en de vaart uit 's Keizers Nederlanden op de Indiën blijft voor den tijd van 10 jaar geschorst. 2. De fransche, engelsche, en staatsche handelsvoorrechten in Europa en Indiën komen op den voet van vóór 1725. 3. Alle andere rechten en bezittingen blijven in denzelfden staat als vóór den vrede van Utrecht en Baden. 4. Noch Spanje, noch de Keizer, noch de verbondenen van Herrenhausen, zullen tot eenige dadelijkheid overgaan of medewerken tot iets, dat stoornis in de rust van Neêrduitschland en 't Noorden kan brengen. 5. Zoodra men 't omtrent dit een en ander eens is, nemen alle vijandelijkheden een einde; de uitgezeilde schepen van Oostende keeren vrijelijk terug, gelijk de westindische galjoenen naar Spanje. 6. Niemand mag benadeeld of verontrust worden uit haat of nijd over de verdragen van Herrenhausen en Weenen, en de onderhandelende partijen zelf zullen zich vereenigen, om ieder, die in dit opzicht misdeed, tot herstel van 't gedane kwaad te verplichten. Men liet te Weenen aanvankelijk niets omtrent deze voorstellen van zich hooren, en laadde daardoor den schijn op zich, ze enkel tot tijdwinning te bezigen. Een poos later echter kwam men er met een tegenontwerp voor den dag, dat door Fonseca, namens den Keizer, aan Fleury werd ter hand gesteld, om er daarna ook Koning George en de Staten over te hooren. Het bepaalde een algemeen stilstand van wapenen, zoodra de bepalingen op een te houden Congres goedgekeurd waren. Herstel van den handel der Spanjaards in West-Indiën, en vertrek van 't britsche smaldeel voor Porto Bello op 't eerste bevel van Koning George, voor welks onmiddelijke uitvaardiging Frankrijk instond. Terugkeer der galjoenen en uitkeering der goederen, uit de Havanah door hen meêgebracht, aan de verschillende eigenaars. Vertrek der britsche, staatsche, en fransche schepen van de spaansche kusten, terstond na den aanvang der wapenschorsing. Zesmaandsche duur van het te houden Congres, ter beraadslaging over de opheffing of althans schorsing voor minstens 7 jaar der Maatschappij van Oostende. Overlegging eener lijst door den Keizer der uitgezeilde schepen, die dan inmiddels veilig

konden terugkomen, terwijl de ondertusschen genomen schepen vrijgegeven zouden worden. De vrede van Utrecht en Baden als grondslag der onderhandelingen op dat Congres. De handel te brengen op den voet van 't utrechtsch handelsverdrag tusschen Spanje, Groot-Brittanje, en de Staten. Andere en later geschilpunten op het Congres af te doen. Aanvang van 't Congres twee maanden na wederzijdsche goedkeuring en teekening dezer bepalingen. Aanvaarding van Aken als plaats voor 't Congres, met bepaling dat de gevolmachtigden daar niet meer dan twee edelluï, twee pagiës, en zes bedienden bij zich mochten hebben, en geenerlei ceremoniën in acht genomen zouden worden; terwijl de gevolmachtigden door hun Heeren en Meesters zouden worden belast, allen omslag, die 't Congres noodeloos stremde of rekte, zorgvuldig te vermijden. (Een bepaling, maar al te noodig gebleken door al het tijdverlies, op 't vruchtelooze Congres van Kamerijk, door zulk een omslag en omhaal gebaard.) Geenerlei vijandelijkheid door een der onderhandelende mogendheden in die zes maanden te bedrijven, of de overige zouden zich daartegen vereenigen, om herstel te verkrijgen. Uitnoodiging ook aan de noordsche mogendheden, om gevolmachtigden op het Congres te zenden tot vereffening van haar onderlinge geschilpunten. Bepaalde verbintenissen van den Keizer, tijdens het Congres geenerlei vijandelijkheid te water of te land aan te gaan¹.

Te Londen en in den Haag toonde men zich weinig ingenomen met het denkbeeld, dat de onwettigheid der Maatschappij van Oostende nog een punt van onderhandeling op een Congres zou uitmaken, en wilde daarom van dit ontwerp niet weten. Fleury liet toen, in overleg met Horace Walpole en Boreel, een nieuw gereed maken, dat daarop te Weenen zou aangeboden worden, om het, na goedkeuring voor de leus, nog eens aan die van Koning George en de Staten te onderwerpen. Het Congres werd daarbij voorloopig ter zij gelaten, doch de volgende voorwaarden als voor alle partijen aanneemlijk voorgesteld: Opschorting voor den tijd van zeven jaar van 't octrooi der keizerlijke Maatschappij en van den oostenrijks-nederlandschen handel op de Indiën. Herstel van den spaanschen handel in en buiten Europa op den voet der vredesverdragen van vóór 1725. Instandhouding aller rechten en bezittingen, gelijk zij door de verdragen van Utrecht en Baden, en door 't Viervoudig Verbond, waren vastgesteld. Aanmaning der noordsche mogendheden tot vreedzame gemoedstemming in afwachting van een Congres, waarop ook hunne geschillen vereffend zouden worden; en verzekering, dat de verbondenen van Herrenhausen niets zouden ondernemen, waaruit stoornis der rust in 't Noorden of Neêrduitschland te duchten was. Staking van alle vijandelijkheden, zoodra deze punten bewilligd waren, en vrije terugkeer der van Oostende uitgezeilde schepen en der spaansche galjoenen uit de West. Vertrek van

¹ *Europ. Merc.* op dit halfjaar, bl. 276, v.

't britsche smaldeel van daar, en vrijheid der Britten, om in Amerika handel te drijven als vroeger. Wegzeiling aller fransche, britsche, en staatsche schepen van de spaansche kusten. Duur der wapenschorsing zoolang als die van 't octrooi der Maatschappij, en dus zeven jaar, in welken tijd men voor een algemeene bevrediging zou werkzaam zijn. Bepaling, dat, mochten er na 't onderschrijven van deze punten in Europa of de Indiën eenige onlusten ontstaan, de onderhandelende mogendheden zouden zorgen voor schadeloosstelling van wie daardoor te kort gekomen was. Bijeenroeping van een Congres, 't zij te Aken of in een andere stad, door den Keizer voor te slaan, om er al de verlangens dier Mogendheden ter tafel te brengen en aan een nader onderzoek te onderwerpen. Dit Congres zonder omslag en noodelooze plechtigheden — naar de reeds gegeven aanwijzing — te houden ¹.

Te Weenen werden deze bepalingen, den 11^{en} Mei, eerst bij den Graaf van Sinzendorff, in tegenwoordigheid der gezanten van Koning Lodewijk en de Staten, daarna bij Prins Eugenius, in 't bijzijn ook van den spaanschen gezant Bournonville, besproken. Van 's Keizers zij meende men, dat men ze ook naar Madrid en Petersburg ter beoordeeling moest zenden, wóór men tot de goedkeuring overging, en Bournonville had tegen haast ieder punt wat in te brengen. Niet wenshende, dat zijne tegenkanting op 's Keizers rekening gesteld zou worden, verklaarden Sinzendorff en Prins Eugenius aan Richelieu en Bruininx, dat die Keizer voor zich zelf de voorgeslagen voorwaarden zou aannemen, maar zij 't min oorbaar achtten, over de belangen van Spanje en Rusland te beslissen, voor men bei die Mogendheden had geraadpleegd; te minder, daar zich weêr een britsch smaldeel in de Oostzee liet verwachten, zonder dat men van het doel zijner komst kennis droeg, en daar ook de uitslag van 't beleg van Gibraltar nog onzeker was. Beide gezanten meenden evenwel, dat de tijd van verder over en weêr praten nu voorbij was, en de Keizer zich, zonder ruggespraak met Rusland en Spanje, te verklaren had. De ontworpen bepalingen werden toen, den 21^{en} der maand, schriftelijk door hem aangenomen. Te zijner eer werd het ontwerp nu nog eens overgeschreven, met enkele punten, de goede orde en regeling van 't aanstaande Congres betreffend vermeerderd, en in dezen vorm, als «Preliminaire vaststelling van een algemeenen Vrede» naar Versailles overgemaakt, waar het den 28^{en} aankwam ². Daar Boreel ziek was, werd het er door Fleury, Walpole, en Fonseca voorloopig in oogenschouw genomen, en den volgenden dag door hen en den franschen Staats-secretaris Morville, te Parijs, op zijn krankbed, dat welhaast zijn doodsbed zou zijn, aan hem vertoond. Daar de gemeenschappelijke onderteekening evenmin te Parijs, waar geen spaansch, als te Weenen, waar geen britsch gezant was, kon plaats hebben, werd er nu bepaald, dat het eerst door de gevolmachtig-

¹ Aldaar, bl. 278, v.

² Ald. bl. 301, v.

den der drie Koningen en van de Staten, Fonseca, Morville, Walpole, en Boreel, zou onderschreven worden, en daarna een stuk zou worden geschreven van denzelfden inhoud, maar alleen door Walpole te onderteekenen. Daarbij zou deze verklaren, den Koning, zijn meester, door zijn onderschrift, zoo vastelijk tegenover Spanje te verbinden, alsof de onderteekende bepalingen evenzeer door een gevolmachtigde der katholieke Majesteit van dat land onderschreven waren; belovende tevens, op den bepaalden tijd, de bekrachtiging der onderschreven punten, door den Koning, gereed te zullen hebben, om tegen eene van Koning Filips' hand uitgewisseld te worden ¹. In een brief aan Richelieu en Bruininx maakte Walpole dezen de bedoeling van dit afzonderlijke stuk kenbaar, waarop zij zich den 13^{en} Juny naar Prins Eugenius' paleis te Weenen begaven, om er in hunne tegenwoordigheid door Bournonville een dergelijk stuk, namens zijn koninklijken meester, te zien onderschrijven. Niet zonder eenige tegenstribbeling ging deze daar echter toe over, tevens een afschrift der aangenomen voorwaarden, met Richelieu, en een tweede dergelijk met Bruininx onderteekenend. Een en ander werd toen naar Parijs, Madrid, en den Haag overgemaakt, en het heugelijke nieuws ook te Londen met vreugde ontvangen.

Koning George zelf zou het intusschen niet overleven. Tot een juist dezer dagen toegedacht bezoek aan zijne Staten op het vasteland was hij 's ochtends van 14 Juny uit Londen vertrokken, en op zijn koninklijk jacht de Carolina van Greenwich de Teems bij windstille afgedreven. Zoo kon hij eerst 's morgens van den 16^{en}, bij frissche koelte, in zee steken, en liep den 17^{en} de Maas binnen, waar hij nu over Schoonhoven de reis op binnenjachten tot Vianen voortzette. Vandaar ging die te wagen verder, en werd tot Delden zonder tegenspoed vervolgd; men kwam er 's avonds elf uur op den 20^{en} aan, en reed na eenig oponthoud aan den welkomen avonddich, nog dien eigen nacht naar Lingen door. Vóór men echter dat stadjen nog bereikt had, begon de Koning zich onwel te voelen, doch wilde er niet uitstappen, maar zich naar Osenbrugge haasten, om er bij zijn broêr, den bisschop, te verwijlen. Hij viel in slaap, doch werd in dien slaap door een beroerte — als men 't noemt — getroffen, en kwam half verlamd en bewusteloos in 't bisschoppelijk paleis aan. Daar werd hij nog adergelaten; doch zonder vrucht. Hij overleed den volgenden middag, 68 jaar oud ². Het bericht van zijn afsterven, over den Haag naar Londen overgebracht, werd terstond zijn oudsten zoon en genan, den Prins van Wallis, die te Richmond verbleef, kenbaar gemaakt. Naar Londen gekomen, werd deze nog dien eigen avond door den geheimen Raad als Koning erkend, en den volgenden dag, als George II., in zijn hoofdstad uitgeroepen. Een maand vóór zijn vader was Keizerin Katharina van Rusland, in nauw veertigjarigen ouderdom, aan een longontsteking

¹ Ald. bl. 325.

² *Europ. Mercurius* op dit halfjaar, bl. 315, v.

bezweken, en had, overeenkomstig haar uitersten wil, haar mans kleinzoon uit zijn eerste huwelijk, de veertienjarige spruit van den verstooten Tsarewitsch Alexis, onder voogdij van Menschikoff, tot opvolger gekregen ¹. Vijf dagen vóór Koning George, en terwijl deze nog tusschen Teems en Maas op zee zwalkte, was de 71jarige Raadpensionaris van Holland aan verval van lichaamskrachten verscheiden. Zijn post, tijdelijk door den voorzitter van Heeren Edelen, den Baron van den Boetselaer, waargenomen, werd den 17^{en} July aan den oud-secretaris van den Staatsraad, thans Thesaurier-generaal, Simon van Slingelandt toevertrouwd, die reeds vóór een tiental jaren, in zijn belangwekkende opstellen, zooveel blijken van zijn vaderlandslievend staatkundig doorzicht gegeven had. Tot Groot-zegelbewaarder werd, overeenkomstig gemaakte afspraak ², thans de voorzitter der hollandsche Edelen benoemd, terwijl Van Slingelandt, als Thesaurier, door den Secretaris der Generaliteits Rekenkamer, Mr. Anthony van der Hein, werd vervangen ³.

Van Slingelandt gaf, in zijn nieuwe betrekking, al aanstonds weêr van zijn krachtdadige belangstelling ook in 's Lands geldelijken welstand blijk, door den 11^{en} September, in de Statenzitting van Holland het voorstel te doen, de loopende gewone middelen op een gelijkmatiger en beter voet te brengen, en zoo te bewerken, dat de buitengewone, oorsponkelijk alleen tot een bewaarfonds bestemd, niet tot betaling van 's Lands oude schulden en leeningen gebruikt behoeften te worden. Dat voorstel werd toen aan eene commissie van vijf leden ⁴ en hem zelf tot nader onderzoek in handen gegeven, met de onder eed gedane belofte, op alles naar hun beste wetenschap, met terzijstelling van alle bijzonder belang, ten beste van den lande, hun gevoelen te zullen blootleggen, en, zoowel tijdens dit onderzoek als na 't afloopen der werkzaamheden, noch hun eigen advies noch dat van anderen ruchtbaar te maken. In Mei en October van 't volgende jaar deden zij verslag van hunne bevindingen, die toen door de Staten in overweging genomen werden. Naar gewoonte bleken echter Hun Groot Edelmogenden niet alleen onderling weêr van gevoelen te verschillen, maar legden ook een lauwheid en gebrek aan belangstelling aan den dag, die bij den voortvarenden ijver van hun Raadpensionaris op 't ongunstigst afstak, en hem niet ten onrechte over deze onwilligheid «tot redding van 't schier zinkend schip van staat» deed klagen. 't Gevolg was, dat de zaak op nieuw commisoriaal gemaakt werd, om zoo mogelijk tot samenstemming in de zoo uiteen loopende gevoelens te geraken. Te vergeefs, als zich bij de op nieuw gebleken flauwhartigheid wel verwachten liet; zoodat

¹ Zie ald. bl. 313, v. en Verg. Rambaud's *Histoire de la Russie*, p. 420.

² Zie boven, bl. 125.

³ *Eur. Merc.* eerste en tweede halfjaar 1727, bl. 315 en 60.

⁴ Boetselaer, uit de Edelen, en de pensionarissen van Haarlem, Leiden, Amsterdam, en Alkmaar, Visscher, Marcus, La Bassecourt, en Van Schagen.

men, in plaats van het geldbeheer op nieuwen en vasten voet te vestigen, op de oude wijs met allerlei geldlichtingen bleef voortscharrelen ¹.

Nog vóór het einde der Julymaand '27, werden tusschen den Keizer, beide Koningen, en de Staten te Parijs de stukken uitgewisseld, waarbij de voorbereidende vredesbepalingen bekrachtigd waren. Onmiddellijk daarop gaf de Keizer zijn zuster, de Landvoogdes, last, om de Maatschappij te Oostende te schorsen, gelijk haar bewindhebbers toen werd kenbaar gemaakt. De lijst der uitgezeilde schepen bleef echter nog eenigen tijd achterwege. Toen zij den 30^{en} Aug. inkwam, bleken er nog een dozijn schepen gewacht te worden, een paar waarvan eerst in Juny zee gekozen hadden. In welken gunstigen staat de Maatschappij aanvankelijk reeds verkeerde, en hoe bereuenswaard voor scheepvaart en handel van 's Keizers Nederlanden hare opschorting was, kwam daarbij tevens aan 't licht. Sedert haar oprichting had zij in 't geheel achttien schepen uitgezonden, van welke er slechts één op den Ganges verloren was gegaan, vijf behouden teruggekomen waren, en de rest nog verwacht werd. Een bediende der Maatschappij, Humes, had daarenboven order gekregen, er nog eenige in Bengalen aan te koopen. 's Keizers verzoek, om nog twee schepen te mogen doen uitvaren, en de mogelijk door Humes aangekochte dan niet te laten overkomen, werd door de Staten afgeslagen.

Minder grif en vaardig, dan Keizer Karel, toonde zich Koning Filips in 't nakomen en zelfs de bekrachtiging de goedgekeurde bepalingen. Was zijn gezant te Weenen slechts al tegenstribbelende tot de onderteekening overgegaan, het koninklijk echtpaar toonde er zich bevreemd en ontevreden over. Op aandrang van den gezant der Staten gaf de Koning intusschen, den 19^{en} Juny, te kennen, dat hij ze aannam en de vijandelijkheden van Gibraltar zou doen staken. Een dag of wat later werd daarop een wapenschorsing gesloten, totdat het bericht der bekrachtiging van de bepalingen zou ingekomen zijn, om dan het beleg geheel op te breken. De zwaarmoedigheid, waaronder de Koning thans gebukt ging, en die allengs op geheele versufing uitliep, was niet geschikt de spoedige afdoening der zaken te bevorderen. Men vraagde namens hem een nadere verklaring op een paar punten, en maakte voornamelijk bezwaar omtrent de teruggave van een te Veracruz, in '26, genomen rijk engelsch schip, de Prins Frederik, dat hij als schadeloosstelling voor 't hlokkeeren van Portobello meende te houden. Ook omtrent de bedongen uitdeeling van zilver en lading bleek men 't oneens. Te vergeefs daarom dat Van der Meer herhaaldelijk, zoo mondeling als schriftelijk, bij den spaanschen minister, Ripperda's opvolger La Paz, op bespoediging aandrong; evenals dat Koning George II, na zijn troonsbestijging, terstond

¹ Zie de *Bijvoegsels*, enz. op Wagenaar XVIII, bl. 87 en 118 v., en de daar aangehaalde besluiten.

² In Engeland had men reeds een breedvoerige lijst opgemaakt der van 1713—1725 weggeroofde schepen en slaven. Zie *Eur. Merc.* 1727, bl. 98—180.

bevel gaf nog zes schepen naar 't smaldeel van Wager voor Gibraltar te zenden. Uit Amerika kwam daarbij tijding, dat zijn vlotelingen er zich meester gemaakt hadden van Providence en een baai in Campêche, en op de kust van Florida een fort hadden aangelegd. Met Frankrijk waren inmiddels door den abt de Montgon verzoenende onderhandelingen aangeknoopt, die tot het weder aanstellen van een gezant te Madrid leidden, als hoedanig in October de Graaf van Rothembourg overkwam. Deze kreeg nu in last, terstond na zijn aankomst, tot den Markgraaf de la Paz de vraag te richten, of men al dan niet de goedgekeurde bepalingen wenschte te bekrachtigen. Hij zette daaraan echter niet de noodige veêrkracht bij, en gaf daardoor tot nieuwe talmerij en uitvluchten aanleiding. De staatsche en engelsche gezanten echter, Van der Meer en de na de onderteekening uit Londen afgevaardigde Keene, hielden hunnerzijds een waakzaam oog op hem, en drongen hem nu, door Fleury zelf gerugsteund, tot de indiening bij Koning Filips van een ontwerp, waarbij hij, onder zekere voorwaarden, in de uitlevering van den Prins Frederik toestemde. Hoe welkom evenwel die voorwaarden aan Spanje waren, te Londen konden ze dat onmogelijk zijn, gelijk men te Parijs, waarheen hij 't stuk ter kennisneming overmaakte, zelf inzag, en hem vandaar onverholen meldde. Hij ontving daarom bevel, met Van der Meer en Keene gezamenlijk aan La Paz te verklaren, dat de bondgenooten van Herrenhausen omtrent Spanje's bedoelingen niet langer in onzekerheid konden verkeeren, en wenschten te weten, waarop zij rekenen mochten, oorlog of vrede. Den 1^{en} Dec. kwamen toen beide gezanten met hem, den Graaf van Königsegg, en La Paz bijeen, en spraken nu af, dat hij een brief aan La Paz zou pennen, de voorwaarden aangevende, met welke Koning George genegen was in te stemmen, en dat La Paz dan met een schrijven zou antwoorden, die voorwaarden evenzeer beamende. Rothembourg schreef toen, dat men het te Londen «aan 't aanstaande Congres woû overlaten om te beslissen, of de Prins Frederik al dan niet verboden handel had gedreven; in welk geval men daarvoor behoorlijke voldoening zou geven, evenals omtrent al de prijzen, die beider schepen op elkander veroverd hadden, en met een gelijke voldoening voor de krenking der verdragen van 1725, onder beding dat Spanje zich verbond: 1. terstond het beleg van Gibraltar op te breken; 2. te gelasten, dat de Prins Frederik in handen werd gesteld aan de beampten der britsche Zuidzee-maatschappij te Veracruz; 3. de goederen, met de vrijgelaten spaansche schepen en galjoenen aangebracht, onder de eigenaars uit te deelen. Volgens de afspraak stemde de spaansche minister, in een brief van den 3^{en} in die voorwaarden toe, doch nam daarbij de zonderlinge vrijheid, de zinsneden omtrent het beroep op 't Congres, in dezen zin te wijzigen: dat men er zou onderzoeken, of de Prins Frederik al dan niet gehouden was, tot schadeloosstelling voor het nadeel te verstrekken, dat door het blokkeeren van Porto-bello was toegebracht; waaromtrent dan naar de uitspraak der Congresleden voldoening zou ge-

geven worden; terwijl dezelfde regel ook zou gelden omtrent al de prijzen van weërskanten genomen, en omtrent de verdere schade in den handel geleden, gelijk omtrent alle verholten en openlijke schending der verdragen vóór 1726 gemaakt. Rothembourg daar, 't zij onwillekeurig, 't zij opzettelijk overheen loopende, zond dit schrijven aan Fleury, die het nu echter, evenals Walpole daarna te Londen — gelijk zich wel verwachten liet — verwierp. Rothembourg daarop de zaak ernstig ter hand nemende, wist eindelijk het spaansche hof te bewegen, zich in den geest van 't ongewijzigd ontwerp te uiten, en Filips te doen berusten in de verklaring, dat de Koning van Groot-Brittanje er in toestemde, op het Congres de klachten te laten onderzoeken en afdoen, die de Spanjaards omtrent den Prins Frederik, wegens verboden handel en andere dingen, konden hebben; ook de verdere eischen, die men van weërszijden had, te vereffenen; en evenzoo mede te beslissen, of de prijzen, die men op zee op elkander had buit gemaakt, moesten teruggegeven worden. Met al dit over weêr zenden en schrijven, waren nu echter weder drie maanden verlopen, zoodat eerst den 6^{en} Maart '28 het aldus aangenomen ontwerp, door 's Keizers, de fransche, spaansche, engelsche, en staatsche gezanten of staatsdienaars onderteekend werd ¹. En nog hield het daarna een geruimen tijd aan, vóór Spanje er toe overging, de belegeringswerken voor Gibraltar te slechten ², en 't met Engeland eens werd over den last, aan beider onderzaten in Amerika te verstrekken.

Het Congres diende nu weldra te vergaderen. Van het eerste plan, het te Aken te houden, stapte men op aandrang van den Cardinaal Fleury af, die er als eerste gevolmachtigde voor Frankrijk bij optreden zou, en zich moeilijk zoo ver van Compiègne en Marly, waar 't Hof 's zomers veelal verbleef, kon verwijderen. Om dezelfde reden liet men ook het daarna genoemde Kamerijk glippen, en koos het nabijgelegen Soissons, waar de groote zaal op 't kasteel voor 't houden der bijeenkomsten werd ingericht, en daaromheen kleine vertrekken getimmerd ³. De opening had echter niet vóór maandag den 14^{en} Juny plaats. Behalve Fleury namen er voor Frankrijk Fénélon en de Graaf van Brancas deel aan; voor den Keizer Sinzendorff, Windischgrätz, en Pentenrieder (na 't overlijden van dezen, den 20^{en} July, in Aug. Fonseca); voor Groot-Brittanje Stanhope, Horace Walpole, Points, en Hedges; voor Spanje Bournonville, en de Markgraven van St^a Cruz en Bavienechea; voor de Staten Cornelis Hop, die echter eerst den 17^{en} kwam, de burgemeester van Vlissingen en bewindhebber der O. Ind. Maatschappij, Steven Hurgeonje, die eerst 9 Augustus verscheen, en de oudgedeputeerde te velde, Grietman van Franekeradeel, Sicco van Goslinga. De laatste

¹ Zie *Europ. Merc.* eerste halfjaar, 1728, bl. 138.

² Den 18^{en} April trok het spaansche krijgsvolk af; de Engelschen begonnen terstond daarna nieuwe werken voor 't hoofd aan te leggen, waaruit men niet zonder grond opmaakte, dat zij "van zins waren de stad voor zich te houden". (Ald. bl. 223, v.)

³ Ald. bl. 187.

had zich eerst, deels om zijn hooge jaren, grootendeels echter ook om aan zijn minder rijk bemiddelde provincie, de groote onkosten van zijn bezending te besparen, verontschuldigd; op aandrang der overige provinciën, en daar het minder berooide Holland de helft der bekostiging op zich nam, gaf hij toe. Voor Zweden kwamen de Baron Sparre en Gedda; voor Denemarken Schested en Stiercrone, voor Rusland Graaf Golofkin; voor Holstein-Gottorp, de Graaf van Bassewitz; voor Beyeren de Graaf van Königsfeldt, voor de Palts de Bⁿ van Franken. Ook de reeds geschorste Maatschappij van Oostende was er door twee van haar Bewindhebbers, Patijn en Proly, vertegenwoordigd. De gevolmachtigden konden zich van hun staatsbeslommeringen, binnen de slotmuren, in de fraaye lanen der maliebaan langs de rivier daar buiten, en in elkander onderling aangeboden gastmalen verpoezen. Den dag der opening zelf, werden zij door Fleury, die in 't bisschoppelijk paleis zijn intrek had genomen, den volgenden door Sinzen-dorff, den 16^{en} door Bournonville, den 21^{en} door Stanhope, den 22^{en} door Hop feestelijk onthaald ¹. Het gewichtige staatswerk namen zij niet al te zwaar op; zij bepaalden, tweemaal 's weeks, maandags en donderdags, geregeld bijeen te komen. Het best voer er het anders stille en doodsche Soissons bij, daar zij, buiten hun verdere verteringen, een aanmerkelijke som alleen reeds aan huishuur betaalden.

Intusschen hoopte men algemeen de schoonste vruchten van 't Congres, en liet o. a. in een te Augsburg verschenen reeks latijnsche tijdspelingen, de Gevolmachtigden op de vraag: «is uw komst vredelievend?» antwoorden: «tot heil van Europa» ². Maar tragelijk ging het er echter meê voorwaarts. Het meeste oponthoud kwam van Spanje, waar Bournonville al spoedig moest heen gezonden worden, om in nader overleg te treden. Hop en Goslinga hadden al aanstonds een vertoog ontworpen, dat zij, op Fleury's raad, aan de keizerlijke en spaansche gevolmachtigden overgaven. Zij verlangden daarbij 1. opheffing der Maatschappij te Oostende, en staking voor eens en altoos van alle Oostenrijks-Nederlandschen handel op de Indiën. 2. Nakoming van den vrede te Munster door Spanje met betrekking tot den indischen handel. 3. Opheldering en herstel door datzelfde Spanje van 't geen er duisters en nadeeligs in 't handelsverdrag van 1725 gevonden werd. 4. Herstel van alle ongelijk, door de onderzaten van Spanje aan die der Vereenigde Gewesten gedaan, naar eene lijst door de W.-Ind. Compagnie daarvan opgemaakt. 5. Billijke voldoening der bondgenooten van Herrenhausen. Zij verklaarden daarbij ten slotte, dat de Staten genegen waren, in alle maatregelen te treden, die men in 't werk zou willen stellen tot handhaving van een goeden en duurzamen vrede, zich tevens voorbehoudende, de gedane vorderingen in den loop der

¹ Zie *Europ. Merc.* t. pl. bl. 293, v. en het *Journal de Barbier*, II. p. 45.

² Zie de afzonderlijke opgaven, *Europ. Merc.* tweede halfjaar '28, bl. 6.

³ "paCIfICVsne est IngressVs Vester? aD bonVM eVropæ". Zie de gantsche reeks in den *Eur. Merc.* t. pl. bl. 26

beraadslaging nader toe te lichten en uit te breiden ¹. Van Sinzendorff kregen zij daarop ten antwoord, dat 's Keizers recht tot verleening van 't maatschappelijk handels-octrooi op de Indiën ten zeerste gegrond was, maar hij, om de Staten te believen, hun daaromtrent wel zoo te wille woû zijn, als met zijn rechten en den welstand zijner nederlandsche onderdanen samenging; en dat het handelsverdrag van 1725 zich zoo liet opvatten, dat het den Staten tot geenerlei achterdocht zou aanleiding geven. Evenals zij, verzekerde hij verder, bleef ook de Keizer steeds verlangen, den algemeen vrede te bevorderen. Al koutende zocht hij beiden heeren daarop bij te brengen, dat de oostenrijksche Nederlanders althans een deel der vaart op Sina moesten houden, of anders een deel der onderstandsgelden voor de opheffing der Maatschappij prijs geven. Doch zij antwoordden, dat, volgens den westfaalschen vrede zelfs de Castiljanen van de vaart op Indiën, buiten 't geen zij toen bezaten, werden uitgesloten, en er dus ook die Nederlanders geen recht op hadden; terwijl daarenboven die bekniibbelde onderstandsgelden nog niet eens volstonden, om bezetting en vestingwerken in de *barrière*-steden te onderhouden, en een besnoeying daarvan er dus al licht toe zou leiden, de Staten van alle bewaring dier steden tot 's Keizers behoef te doen afzien. De spaansche heeren gaven al meê de zucht huns Konings te kennen om den vrede te bevorderen, en beloofden verder de klachten der Staten over het ondergane ongelijk hunner onderzaten in Madrid kenbaar te maken. In Augustus kwam Fleury, om wat gang in de zaken te brengen, met een voorstel tot een 14-jarig bestand voor den dag. Krachtens dat voorstel, zou er 1. een goede verstandhouding, oprechte vriendschap, en volkomen rust, onder al de beraadslagende mogendheden plaats grijpen; 2. de verdragen van Utrecht, Rastadt, en Baden, het Drievoudig en Viervoudig Verbond, en al wat verder vóór 1725 overeengekomen was, tot grondslag strekken van 't nieuwe verdrag; 3. de Keizer zijn Maatschappij voor nog eenige jaren boven de zeven opschorten, binnen welke men dan de bezwaren zou trachten weg te nemen voor zijn goede verstandhouding met de Staten te duchten, gemachtigden benoemd zouden worden om de geschillen tusschen Denemarken en Holstein, betrekkelijk Sleeswijk, te Hamburg te gaan onderzoeken, en in der minne af te doen; terwijl alle bondgenooten zich vereenigen zouden, om de rust in 't Noorden te handhaven; 5. zouden de spaansche heeren verklaren, dat het nooit de bedoeling huns Konings geweest was, bij zijn handelsverdrag met den Keizer iets te bepalen aandruischende tegen de vóór 1725 gemaakte verdragen, gelijk Frankrijk, Groot-Brittanje, en de Staten meenden; 6. Zouden Keizer en Staten, zoodra mogelijk, gemachtigden benoemen, om, ingevolge 't *barrière*-verdrag, te Brussel binnen twee jaar een lijst op te maken der weêrzijdsche rechten van de ingezetenen der oostenrijksche en vrije Nederlanden en van

¹ Zie het Verbaal van beide Gevolmachtigden, aangeh. bij Wagenaar, *Vad. Hist.* XVIII, bl. 477, v.

Groot-Brittanje; 7. zou men binnen drie maanden andere gemachtigden benoemen, om de handelszaken, in Europa en de Indiën, op den voet der vroegere verdragen te herstellen; 8. zouden Frankrijk, Spanje, en de Staten dergelijke gemachtigden benoemen, om de bezwaren te onderzoeken, door hun driën, wegens de handel in de genomen schepen, tegen elkander ingebracht; 9. zouden alle bondgenooten zich verbinden, om, zoo er binnen een bepaald aantal jaren iets tegen de bepalingen van dit bestand ondernomen werd, de schâ te doen vergoeden, daardoor te weeg gebracht, en verder alle dadelijkheden te voorkomen; 10. zouden al de onderhandelende mogendheden in dit bestand begrepen zijn, zich tevens het recht voorbehoudende er ook andere nog in te betrekken. De Staten en Groot-Brittanje konden tegen dit ontwerp weinig of niets hebben; de Keizer en Spanje daarentegen waren er niet tevreden mee. Het laatste wenschte met name het 2^e, 7^e en 8^e punt aanmerkelijk te zien wijzigen; de eerste het 2^e en 3^e. 's Keizers hoofdbezwaar bleek daarenboven het onvermeld laten zijner hem zoo dierbare *Pragmatieke Sanctie*. Tusschen Spanje en den Keizer onderling bleef het bezetten der italiaansche Staten steeds een netelig punt. Het eerste wenschte er, gelijk reeds met de Staten en Groot-Brittanje overeengekomen was, spaansche troepen heen te zenden; de laatste wilde daar echter niet van hooren, al had hij vroeger reeds beloofd en verzekerd, den jongen Don Carlos er de erfopvolging te waarborgen. Aan 't fransche hof en bij Fleury zocht men van spaansche zij alles te doen, om beiden in dien geest te bewerken; terwijl Sinzendorff, van 's Keizers zij, Fleury zocht in te blazen, dat de leden van 't duitse Rijk nimmer in den overtocht dier spaansche manschap zouden berusten, en Spanje zich daarin aan 't Viervoudig Verbond te houden had. Bournonville nam daarop zelf de reis naar Madrid aan, om Fleury's ontwerp, met bijvoeging van dien zoo gewenschten overtocht der troepen, aan 't beter oordeel hunner Katholieke Majesteiten te onderwerpen. Het was nu half October, en van den 18^{en} tot den 8^{en} November werd er geene bijeenkomst gehouden; nog een langen duur van 't Congres voorziende, begonnen de gevolmachtigden zich van wintervoorraad te voorzien, en Soissons schafte zich te hunnen behoefte lantarens aan, om er, op de parijsche wijs, zijn straten mee te verlichten ¹. Toen men den 8^{en} November weêr samen kwam, was er nog niets naders te hooren, en Sinzendorff vertrok nu op 't eind der maand naar Weenen, gelijk de britsche heeren in 't laatst van December naar Londen. De overige Congresleden kwamen daarop eens of tweemaal 's weeks samen, maar konden natuurlijk niets bepalen, en verbeidden met ongeduld Bournonville's terugkomst. Op Nieuwjaarsdag '29 werden ze, na in de groote zaal elkander den groet van den dag gebracht te hebben, door Hurgronje feestelijk onthaald ².

¹ *Eurp. Merc.* op dit halfjaar, bl. 251.

² *Ald*, eerste halfjaar 1729, bl. 27.

Nanw was deze echter te Madrid 'gekomen, of daar kwam uit Parijs het bericht, dat de jonge fransche Koning te Fontainebleau aan de kinderpokken ziek lag. Daar zijn gemalin hem tot dusver wel tweemaal dochters, maar geen zoon nog gebaard had, leefde nu bij koningin Elizabeth de hoop weêr op, haar man op den franschen troon te zien, en vertraagde dit natuurlijk de beslissing omtrent Fleury's ontwerp. Wel bleek die hoop na luttel weken ijdel; want geen voorspoediger ziektebeloop dan hier viel er te bedenken, en maar al te ras voor 't begeerige hart van Filips' echtvriendin kon het fransche volk zijn dankbaar Godlof aanheffen en vlammeende vreugdevuren voor Lodewijk's herstel ontsteken ¹; maar de lust was nu te minder groot, tot de aanneming der gedane voorstellen over te gaan. Men troonde dus den gevolmachtigde, die anders te Soissons beter op zijn plaats was geweest, met zich naar de portugeesche grenzen, waar, tusschen Badajoz en Elvas, op de brug over de Caya, de uitwisseling zou plaats hebben der wederzijdsche infanten, den Prins van Asturië, die met een Princes van Portugal, en den Prins van Brazilië, die met een Prinses van Spanje — Koning Lodewijks teruggezonden verloofde — ondertrouwd was. Ook Van der Meer en de verdere uitheemsche gezanten waren van de reis ². Den 19^{en} January 1729 had de plechtigheid plaats, en eerst na dien tijd kon zich dus de spaansche gevolmachtigde weder van zijn plicht te Soissons gaan kwijten. Het zou daarmee echter nog eenige maanden aanloopen.

Bij den nog onzekeren staat van zaken hadden de Algemeene Staten ook in 't afgeloopen jaar begrepen, weder een smaldeel in zee te moeten zenden. Eerst was dit op 12 zware oorlogschepen van 72 tot 52 stuk door den Raad van State bepaald; doch zelfs Holland maakte zwaarigheid, zijn aandeel in de kosten der uitrusting bij te dragen, en men verminderde 't aantal dus op twee derde, vijf van 50 tot 52 en drie van 44 stukken, onder bevel van den Schout bij nacht Grave. In Mei was er deze meê naar Cadix gestevend, en van daar naar Algiers, Tunis, en Tripoli gekoersd, waar hij overal met onderscheiding, achting, en genegenheid ontvangen werd, en, onder uitwisseling van geschenken, de vredeverdragen bevestigd of vernieuwd had. Met allerlei wild gedierte, en eenige vogels van ongewone veêren, als geschenk voor de Staten aan boord, nam men over Livorno en Genua de terugreis weêr aan, bij welke men, herhaaldelijk van zware stormen overvallen, op de balearische eilanden zijn toevlucht moest zoeken. Eerst 16 December kon men met wat voordeeliger wind

¹ "Il n'y a jamais eu de petite vérole plus heureuse que celle du Roi. Il n'a point été malade ni eu la fièvre, il a bien dormi; en sorte que sans aucun remède il en est réchappé" (waarschijnlijk dat het dus maar windpokken geweest waren); "l'Hôtel de ville de Paris a déjà marqué sa joie par un *Te Deum* et des feux", etc. (*Journal de Barbier*, II p. 57).

² *Europ. Merc.* t. pl. bl. 33, vv.

³ De Jonge, *Gesch. van 't Ned. Zeewezen*, IV bl. 141, v.
Ve deel, 1e stuk.

⁴ *Europ. Merc.* t. pl. bl. 113, v.

zijn tocht voortzetten, om weldra echter weêr op nieuw met storm beloopt te worden, en niet vóór den 23^{en} in de baai van Cadix veilig voor anker te komen, vanwaar men nu weldra thuiswaarts koers nam. De winter was dit jaar buitengemeen streng en koud, en de plotselinge dooi, die daarop volgde teisterde verschillende landstrecken en plaatsen weêr met dijkbraak en watervloed. Te Hindeloopen was een deel van 't hoofd, te Harderwijk het geheele hoofd door 't ijs weggenomen en in zee gespoeld, en een deel der stadsmuur omvergeworpen. De plaatsen langs Maas, Waal, Linge, en Lek hadden veel te doorstaan. Bij Vianen wies de rivier binnen een half etmaal wel tien voet; te Gorkum stond het water tot aan de luifels der huizen. te Asperen stroomde 't door het stadjen, als ware 't een open sluis; te Woerkom steeg het nog 2 duim hooger dan vóór drie jaar. Boven Dalen in Staats-Gelderland, bij de renooische sluizen, te Panderen, en tusschen Wageningen en Rhenen braken dijken door. De algemeene Staten schreven, naar gewoonte weder een dank- vast- en biddag uit, op 16 Maart in alle kerken hunner landen te houden, met alweder «een oprechte belijdenis van alle 's Lands menigvuldige, hooggaande, en steeds aanwasende zonden en ongerechtigheden» — waarom er zich niet liever zooveel doenlijk van onthouden, als men ze toch zoo uitnemend verklaarde in te zien? — «den Heere voorts oodmoedig te voet vallende en geloovig en vurig biddende en smeekende om genadige vergeving» — als of men daarmee volstaan kon — «en om Zijn verderen zegen; en dat ook de middelen tot den vrede aangewend wordende, door Zijne albesturende kracht voorspoedig mochten worden gemaakt» ¹.

Juist twee dagen te voren verliet de nu ruim 17jarige Prins van Oranje, die thans te Utrecht op studie lag, den Haag, waar hij zich vier weken had opgehouden. Na persoonlijke kennisgeving van zijne aankomst was hij er, den 18^{en} Febr., deftig welkom geheten door den voorzitter der Staten voor Friesland, Bⁿ van Schwartzenberg, dien van den raad van Staten voor Zeeland, Van Sonsbeek, en dien der Generaliteitsrekenkamer, Leusden, voor Utrecht, en onthaalde den volgenden dag verschillende regeeringsleden aan zijn tafel. Den 20^{en} ging hij ter voor- en namiddagpreek, en toerde daartusschen en daarna in 't Voorhout, bracht en ontving in de volgende dagen tal van bezoeken, woonde den 22^{en} een groot festijn en bal bij den burggraaf van Lijnden bij; ontving dien eigen dag verschillende leden der Ridderschap en Steden van Holland, dien hij den volgenden een tegenbezoek gaf, onthaalde den 24^{en} den engelschen gezant Chesterfield en dien des Keizers Sinzendorff met andere aanzienlijke personen aan zijn disch, ging den 27^{en} weêr tweemaal ter kerk, at en danste den 28^{en} bij Sinzendorff, werd den 1^{en} Maart door Schwartzenberg aan 't strand te Scheveningen op 't huis van den Heer van Es onthaald; 's avonds van den 4^{en} in de Oranjezaal van 't Huis in 't Bosch,

¹ *Europ. Merc.* t. pl. bl. 115 en v.

door den Lt. Gen. van Keppel, waar tot 's morgens van den 5^{en} gedanst werd; at dien middag bij het Statenlid voor Gelderland Heeckeren van Barlham; ging zondags den 6^{en} weêr trouw tweemaal ter kerk en in 't Voorhout toeren; woonde den 11^{en} de prachtige partij in den Doelen bij, door Chesterfield ter eer van den jaardag zijner Koningin gegeven, toen die Doelen schitterend verlicht was en voor 't gemeen, onder trompetgeschal en 't roeren der keteltrom, fonteinen van roode en witte wijn stroomden; en bleef zoo tot den 14^{en} bij afwisseling eten, toeren, kerken, tafelen, en feestvieren, om nu 's morgens de reis naar Utrecht, tot hervatting van zijn studie, weêr aan te nemen, door verschillende aanzienlijke personen tot Alfen uitgeleid ¹.

Wanneer men op het devies mag afgaan, door de haagsche schutters in deftig Latijn aan den Meiboom te zijner eer gehecht — gelijk ze gewoon waren, die voor de huizen van enkele regeeringspersonen op te richten ² — dan was de indruk zijner jeugdige persoonlijkheid lang niet ongunstig geweest. Terwijl het in 't vorige jaar meer in 't algemeen slechts heette «erfgenaam van 't voorvaderlijk bloed» (*aviti sanguinis hæres*), luidde het thans geheel persoonlijk «zijn gelaat straalt van aanminnigheid» (*resplendet gratia vultu*) ³. De werking zijner tegenwoordigheid op de goêgemeente, die hem, waar hij zich vertoonde, met een «Leve onze Stadhouder!» begroette, had dan ook de onstadhouderlijk gezinden zeer verontrust, en deed hen tegen zijn mogelijke terugkomst met de kermis in Mei dubbel opzien. Gelijk Van Slingelandt Lord Chesterfield ronduit betuigde, beschouwde ieder zijn komst in den Haag als de voorbode eener verloving met een engelsche Princes, en deze als die van 't Stadhouderschap. Die overtuiging baarde groote onrust, en zou, werd ze niet weggenomen, kwade gevolgen kunnen hebben; 't ware daarom wenschelijk, zoo men van Londen uit iets tot geruststelling doen kon. Vooral dat bezoek bij de aanstaande kermis liet zich niet zonder zorg te gemoet zien, en moest dus zoo mogelijk voorkomen worden. Hem zelf was bij de aanvaarding van zijn Pensionarisschap gevraagd, of hij er voor was, om den tegenwoordigen vorm van Staatsbewind te handhaven, en hij had dat beaamd; doch hoewel hij er thans rond voor uitkwam, dat er vroeger of later wel weêr een Stadhouder zou komen, zou hij in zulk een geval — om zijn gegeven woord gestand te doen — zijn ontslag nemen ⁴. Met geringe moeite, meende dan de engelsche gezant ook, zou men, door een opstootjen onder 't volk te bewerken, den jongen Prins Stadhouder kunnen maken. Namens den Koning werd hem teruggeschreven, dat het voor den

¹ Aldaar, bl. 114 v. en 152 v.

² Als voor de Alg. Staten en die van Holland, de Princes-weduwe en haar zoon, de haagsche Overheid, en den kolonel der Schutterij.

³ Zie ald. 1728, eerste halfjaar, bl. 208, 1729, bl. 218.

⁴ Zie Chesterfield's verslag van zijn onderhoud in Sir Peter King's *Notes of domestic and foreign affairs* (1725--1730) achter Lord King's *Life of John Locke* (Londen, 1830), II p. 74, f.

Raadpensionaris geen geheim was, hoe hij, uit achting voor 't Huis van Nassau, en bij den verwarden en oneenigen toestand van 't Gemeenebest voorziende, dat de jonge Prins er t' avond of morgen Stadhouder zou wezen, hem hoop had gegeven t' eeniger tijd zijn schoonzoon te worden. Daarin meende hij als een goed vriend niet alleen van den Prins, maar ook van dat Gemeenebest te handelen; daar er niets zoo begeerlijk voor kon zijn, als die verbintenis met een engelsche Princes. Om den Raadpensionaris voorts een blijk van zijn welgeplaatst vertrouwen in hem te geven, zou hij gaarne zijn goede diensten aanwenden, om den Prins van dat kermistochtjen af te brengen, en droeg hij aan Chesterfield zelf op, dit uit de eerste of tweede hand te bewerkstelligen ¹. Met de Staatsaangelegenheden zelf en de onderlinge twisten begeerde hij zich niet in te laten, en wenschte dus ook, dat zijn gezanten zich daar buiten hielden; hij beschouwde de Staten echter, zoo goed als zijn vader, als den eenigen bondgenoot, op wiens vriendschap hij vertrouwen kon ².

Chesterfield had hem van die twisten en den ganschen staat van zaken een treurig, maar helaas! juist tafreel opgehangen. Het was onmogelijk, schreef hij, den jammerlijken toestand der Republiek naar den eisch te beschrijven. De oneenigheden tusschen de provinciën namen al de gedachten en den tijd der algemeene Staten in, evenals die tusschen de verschillende steden de provinciale Staten bezighielden. Byzondere belangen en naijver werden ten koste van 't algemeene welzijn behartigd; oogenblikkelijke en dreigende gevaren uit vrees voor verwijderde en hersenschimmige voorbijgezien; en men mocht met volle recht van dit Staatsbewind zeggen, dat de groote onwetendheid van sommigen, de in 't ooglopende bedorvenheid van anderen, en de persoonlijke bedoeelingen van genoegzaam allen, het nederlandsche Gemeenebest thans tot een hoogst verachtelijk en onbeduidend bondgenoot maakten ³. Hij werd tot die weinig vleyende ontboezeming gebracht na een vergeefsche poging, de medewerking der Staten te verkrijgen tot een gemeenschappelijk overleg, om den Keizer en Spanje tot een eindbesluit te verplichten. Daarover gepolst, zei hem Van Slingelandt met ronde woorden, dat hij de zaak met den griffier Fagel en enkele andere zijner vrienden besproken had, maar zij 't onmogelijk achtten, haar voor de Staten ter tafel te brengen; dat deze toch zoo doordrongen waren van hun eigen zwakheid en de werkeloosheid van Frankrijk, zoo bevreesd voor een of ander maatregel, die hun bij toeval een oorlog op den hals kon halen, dat hij zich zeker hield, een dergelijk voorstel oomiddelijk te zien verwerpen, en zich zelf met de noodige verontwaardiging begroet te zien. Het eenige middel, om het tot stand te brengen, achtte hij, dat Engeland en Frankrijk samen er bij de Republiek op aandrongen; in welk geval hij meende, dat zij niet zouden kunnen of willen weigeren. Afzonderlijk echter met Engeland te werk te gaan, was hij verzekerd, dat zij

¹ Ald. p. 30.² Ald. p. 79.³ Ald. p. 73, f.

nimmer zouden doen ¹. De Raadpensionaris zelf betuigde zich, niet minder dan Chesterfield, bewust van de waarheid zijner opmerkingen, en vol verlangen, om de Republiek, zoo mogelijk, tot krachtige maatregelen te brengen; maar de zwakheid der regeering, het eigenbelang van sommige en de vrees van andere harer leden, maakten het onmogelijk dat door te zetten, en dus onvoorzichtig het te beproeven; terwijl nu buitendien dat verblijf van den Prins van Oranje in den Haag, hoe kort ook, zoo'n alarm onder hen verwekt had, dat ze aan niets anders konden denken, en zich bevreesd maakten voor een nieuwen oorlog, die zijn bedoelingen in de hand zou werken ².

Van zijn eigen beter oordeel en wakkerder streven had Van Slingelandt nog weder blijk gegeven in zijn voorstel, ook dit voorjaar weêr een smaldeel uit te rusten van niet minder dan twaalf schepen. Dit werd door de Staten goedgekeurd, mits niet hun provinciën de gelden er ieder voor zich voor opbrachten, maar ze, als veelal gebeurd was, uit de opbrengst van 't last- en veïlgeld gevonden werden. Er werden daarop vijf schepen van 64, vier van 52, en drie van 44 stukken in gereedheid gebracht en onder Sommelsdijk gesteld, die er echter niet vóór 12 Juny meê in zee stak, om zich met een engelsch smaldeel van 21 schepen onder Wager te vereenigen ³. De onderhandelingen tusschen Chesterfield, Van Slingelandt en Fagel waren inmiddels voortgezet. Het Congres kwam der britsche regeering voor, nu alleen door Spanje's schuld reeds lang genoeg over den bestemden tijd geduurd te hebben, om aan geen hervatting er van te denken, en Stanhope en Horace Walpole zouden daarom nog vóór 't einde van Maart naar Frankrijk terugkeeren, om deze meening aan Fleury kenbaar te maken ⁴. Daarmtrent gepolst, moesten Raadpensionaris en Griffier beiden echter bekennen, dat de Republiek er niet toe te brengen zou zijn, om haar gevolmachtigden uit Soissons terug te houden, zonder eerst te weten, wat Frankrijk daarmtrent doen zou; de Staten zouden dit toch als een eersten stap tot vijandelijkheden beschouwen, waarvoor zij juist het meest bevreesd waren. Het eenigste middel om daartoe te geraken achtten zij dus, de britsche gevolmachtigden bij die der Republiek te doen aandringen, om zich met hen in de verklaring te vereenigen, dat hun meesters besloten hadden, hen alleen voor de onderteekening nog naar Soissons te zenden. Dienovereenkomstig werd toen gehandeld. In Spanje, waar Keene, uit naam zijner regeering, op een te lang reeds vertraagde beslissing aandrang, begon men ondertusschen nu van lieverleê in te zien, dat langer dralen gevaarlijk werd, en de houding door Groot-Brittanje en de Staten aangenomen, op een nieuwen strijd zou kunnen neêrkomen; te meer daar ook Fleury zich wat minder toeschietelijk getoond had, en zelfs een brief, uit Koning Filips naam naar Frankrijk gericht, had teruggezonden zonder

¹ Ald. p. 72.

² Ald. p. 73.

³ De Jonge, *Geschiedenis van 't Nederlandsche Zeewezen*, t. pl. bl. 143, v.

⁴ King's *Notes*, t. pl. p. 77.

hem aan Koning Lodewijk te hebben meêgedeeld ¹. Daarbij kwam, dat de Keizer en Koningin Elizabeth het omtrent de bezetting van Parma hoe langer hoe minder eens waren, en zij daardoor minder ongenegen werd zich met de drie mogendheden te verstaan. Onderwijl bleef de vereenigde vloot voor Portsmouth liggen, en kortten de bevelhebbers den tijd door bezoeken en festijnen over en weêr, waarbij schitterende pracht werd ten toon gespreid, en Sommelsdijk in 't blauw fluweel met goud borduursel, Wager in scharlaken met goud prijken. Tallooze nieuwsgierigen kwamen de zich van Cowes tot Southsea-Castle uitstreckende schepen zien, en Portsmouth wemelde daardoor van gasten. Tusschen een paar wederzijdsche snelzeilers werd een wedvaart gehouden, waarbij de Nassau beter voor wind, de Mormouth beter tegen bleek te koersen, zoodat de uitslag onbepaald bleef ².

Door Fleury was de koerier Bannières naar Sevilla gezonden, waar zich het spaansche hof, op zijn terugreis van de portugeesche grenzen, thans eenigen tijd ophield. Hoe gewichtig het zich achtte of althans voor 't spaansch gemoed voordeed, kan uit de toespraak blijken, door den burgemeester dier stad tot den Koning gehouden, en waarbij hij hem schetste, «hoe de machtigste en ontzaglijkste vorsten, voordezen de stoutheid hebbende een verbintenis met Spanje te verachten, thans den vrede van hem kwamen verzoeken, met een onderworpenheid, aan niemand, dan een koning als hij, verschuldigd» ³. En dat terwijl men niet eens zijn dieren wensch verkrijgen kon, de britsche bezetting uit Gibraltar en Port-Mahon te zien verdwijnen, en zich tevreden moest stellen, kreeg men 't tegenover den Keizer gedaan, een spaansche bezetting in Parma en Piacenza te leggen! Den 10^{en} July kon Bannières de terugreis aannemen, en bracht elf dagen later Fleury het naar vrede neigend, ofschoon nog altoos wel wat nevelachtig antwoord van Koning Filips over. Den 1^{en} Augustus gaf de naar vrede bakende Fleury den uitheemschen gevolmachtigden een feestmaal te Versailles, waarbij Le Moine's groote schilderij, den franschen Koning voorstellende, die Europa den vrede hergeeft en aan Mercurius opdraagt, den tempel van Janus te sluiten, met verdere zinnebeeldige zinspelingen, in de feestzaal aan den wand prijkte ⁴. Te Soissons zou intusschen niet meer onderhandeld worden; het Congres daar liep, als dat te Kamerijk, te niet. De Staten, die er buiten de verdere twistvragen, ook de oostfriesche onlusten haddeu zoeken te doen beslechten ⁵, vonden geen baat op dat streven; wel gaven hun Groot-Brittanje en Frankrijk daaromtrent recht, doch Sinzendorff wilde van 's Keizers zijde van geen inmenging der Congresleden in de oostfriesche zaken hooren ⁵. De Staten rieden den Emders toen onderwerping aan den Keizer met be-

¹ Ald. p. 86.

² *Europ. Merc.* tweede halfjaar, '29, bl. 4 en v.

³ Zie ald. bl. 15.

⁴ *Europ. Merc.* tweede halfjaar '29, bl. 93.

⁵ Zie de mededeelingen uit het verbaal der gevolmachtigden bij Wagenaar, *Vad. Hist.* XVIII, bl. 523, vv.

⁶ Zie boven, bl. 153.

houd hunner voorrechten aan; maar door Brenneisen aangezet, verwierpen 's Keizers commissarissen haar in dezen vorm. De Keizer zelf intusschen keurde hem daarop in Mei 1729 goed, en bevestigde dit nader in September, waartegen toen echter de Graaf in verzet kwam, zoodat de zaken vooreerst nog hangende bleven.

Te zelfder tijd deed de onderhandeling met Spanje daarentegen een goede schrede voorwaarts. Stanhope zelf nam de reis naar Sevilla aan, en bracht daar nu in 't laatst van October, onder medewerking van den franschen gezant en Van der Meer, doch geheel buiten Königsegg om, een verdrag met Spanje tot stand, dat den 8^{en} November door beide eersten en, na verkregen volmacht der Staten, den 21^{en} door Van der Meer geteekend werd. De onderhandelaars zeiden er elkander — als naar gewoonte — een goede en vaste vriendschap bij toe, handhaving hunner weêrzijdsche bezittingen en rechten, ook met betrekking tot den handel in en buiten Europa; zij beloofden elkander daartoe, zoo noodig, gewapenderhand of met geld en schepen bij te springen; bekrachtiging voorts der vroegere verdragen, terwijl Koning Filips tevens verklaarde, bij dat met den Keizer nooit bedoeld te hebben, dezès onderzaten eenige handelsvoorrechten toe te staan, noch hen daarin te handhaven, wanneer ze met die vroegere verdragen in strijd waren; herstel van den engelschen en franschen handel in Europa en de Indiën op den vroegeren voet; herstel ook der nadeelen, door Spanje's onderzaten den anderen mogendheden zoo in Europa als Amerika aangedaan; benoeming van gemachtigden, om uiterlijk binnen vier maanden bijeen te komen tot vereffening, binnen drie jaar, der verschillen omtrent schepen en goederen; machtiging van Spanje, om 6000 man troepen naar Italië te doen oversteken ter bezetting van Livorno, Porto-Ferrajo, Parma en Piacenza, ten einde den Infant Don Carlos de erfopvolging in beide laatsten en Toscanen te verzekeren; terugtrekking dier troepen van spaansche zij, zoodra de Infant eenmaal in 't gerust bezit dier Staten was, in welk bezit men hem beloofde te handhaven. Twee afzonderlijke punten verklaarden nog, welke verdragen met betrekking tot Englands handel bedoeld werden, en dat de schepen, van welke 't blijken zou, dat zij, gelijk de veel besproken Prins Frederik, geen verboden handel hadden gedreven, teruggegeven zouden worden. Twee andere volgden, waarbij Groot-Brittanje zijn goede diensten en des noods zijn gewapende tusschenkomst tot behoud van den vrede toezei, zoo de Keizer iets ten nadeele van Spanje of Frankrijk mocht beproeven, en dat de Koning zijn aandeel als Rijksvorst zou weigeren bij te dragen, zoo het Deutsche Rijk Spanje of Frankrijk mocht willen beoorloggen. In acht volstrekt geheim gehouden punten werd eindelijk nog bepaald, dat men 1. de bezitters der italiaansche Staten binnen vier maanden zou noopen, om de zesduizend man spaansche troepen te ontvangen; 2. de bezettingen in die Staten zou verplichten tot een eed aan Don Carlos, terwijl Spanje in haar onderhoud zou voorzien; 3. dat men den Keizer kennis zou geven van de onherroepelijkheid der bij dit

verdrag bepaalde zaken; 4. dat de 6000 man binnen een half jaar zouden overkomen; 5. dat voor hun overtocht Spanje, Groot-Brittanje, en Frankrijk elk een bepaald aantal schepen zou beschikbaar stellen; 6. dat, werd men in dat overkomen belemmerd, het met geweld zou worden doorgezet; 7. dat, in geval van oorlog, de magazijnen der weêrzijsche onderdanen in Livorno, zooveel doenlijk, verschoond zouden worden; 8. dat men de Algemeene Staten zou uitnoodigen, ook deze geheime punten te onderschrijven. In de bescheiden, waarmee Van der Meer verdrag en punten voor die Staten onderteekende, werd door hen bedongen, dat 1. de bondgenooten elkander in kennis zouden stellen van de middelen, die zij geraden mochten achten tot voldoening aan den inhoud van dit verdrag; 2. Frankrijk en Engeland hun verplichting vernieuwden tot bewerking der opheffing van 's Keizers Maatschappij, en dat Spanje diezelfde verplichting zou op zich nemen; 3. dat de onderstand, door de Staten te verleen, zich tot 4000 man te voet en 1000 te paard zou bepalen; 4. dat Koning Filips den Staten voldoening zou verschaffen van hunne bezwaren, zoo in de Indiën als in Europa, en hun handel op den voet der vorige verdragen herstellen zou, terwijl hij ieder handelsrecht, aan eenig volk door hem toe te staan, ook aan de Staten zou verleen; 5. dat, ondervonden die Staten eenig ongemak of overlast door hun toetreding tot dit verdrag, zoodat zij zich met de wapenen moesten gaan verweren, de drie bondgenooten hun onmiddelijk ter zij zouden staan. Twee mede volstrekt geheim gehouden punten bepaalden nog: dat de Staten, in geval van oorlog in Italië, niet meer dan 3000 man, of de waarde van dien naar hunne verkiezing in geld of schepen, behoefden te leveren; en dat zij voor de overvoering der spaansche troepen, ten gerieve van Don Carlos, slechts twee oorlogschepen en een bataljon voetknechten naar Cadix zouden zenden. Nog tweederlei verklaring was aan de acte van toetreding toegevoegd: 1. dat men het Huis van Farneze in 't bezit zou doen stellen van Castro en Romigliano; en 2. dat Spanje den Staten voortaan den titel van Hoog Mogenden zou geven, hen, in allen deele, als gekroonde hoofden bejegend.

Een reden te meer voor Spanje om toe te happen, was het thans genoegzaam geheel verkeken uitzicht op den franschen troon geweest. Niet te vergeefs was blijkbaar de tot dusver zoonlooze fransche koningin, maandag 4 October van 't vorige jaar, in de Lieve Vrouwenkerk te Parijs de Moeder Gods zelve om een kroonprins gaan aanroepen, de heilige Genoveva nog daargelaten, die zij er mede voor had ingespannen. In de eerste dagen der Augustusmaand van dit voorspelde reeds een Staartster, die men toen uit het Kleine Paard in den Dolfijn zag overgaan¹, de aanstaande verhooring

¹ "Lundi, 4 de ce mois, notre bonne Reine a vu Paris; elle est venue à Notre Dame pour demander à la Vierge un Dauphin, et de là à Ste Geneviève à la même fin" (*Journal de Barbier*, II, p. 49).

² "Dès le 31 Juillet dernier on avait commencé à remarquer la Comète dans la constellation du petit Cheval, d'où elle sortit pour entrer dans celle du Danphin" (*Journal de Marais*).

dier smeekgebeden, en den 4^{en} September was de heugelijke dag daar, waarop, vóór zijn kriecken nog, 's ochtends tusschen drieën en vieren, het jonge prinsjen geboren werd:

Le ciel nous favorise enfin,
Nous venons d'avoir un Dauphin,
Bénissons Dieu de cette affaire!¹

Ongeloofelijk was het gejuich en gejoel aan 't hof en onder 't volk; het laatste vooral ook omdat het zich aan zang en dans, eten en drinken een dag of wat te goed kon doen, en de vonkelende verlichting, die overal was aangebracht, bewonderen. De nederlandsche gezant, Boreels opvolger, Van Hoei zelf had, vier dagen aan- een, de tien schuiframen in de breedte van zijn woonhuis tot op de derde verdieping, ieder raam met vijf flambouwen, die der vierde met lampen verlicht, en liet, onder een muziek van 12 instrumenten, acht vaten roode en witte wijn voor 't volk loopen. Hij zelf en zijn vrouw strooiden daarbij geld voor dat volk uit, en onthaalden beide laatste avonden allerlei lieden van aanzien aan hun tafel. «Veel eer», voegt de berichtgever er bij, «zoo voor den gezant als zijne nacie»². Treurig echter gewis voor gezant en volk, als zij daarin hun zoogenoemde «eer» moeten zoeken! Maandags den 12^{en} werden op 't stadhuis de Cardinaal Fleury en al de uitheemsche gezanten en gevolmachtigden, de aartsbisschop van Parijs, Vintemille, en anderen, in 't geheel 160 personen aan vier tafels, van stadswegen schitterend onthaald, en daarbij, aan 't slot van een toepasselijk feestlied, het heugelijk feit bepaaldelijk ook als waarborg van den algemeenen vrede herdacht:

Vous serait-il indifférent, Peuples voisins, d'apprendre
De la Paix qu'un nouveau garant Ne se fait plus attendre?
Il est venu ce jour heureux Où le Ciel qui le donne,
De la joie allumant les feux Eteint ceux de Bellone³.

De eerste der gezanten en gevolmachtigden, om het koninklijk ouderpaar namens zijn heer en meester geluk te wenschen, was, den 10^{en}, die van Groot-Brittanje, Horace Walpole, geweest. Een fransche spotboef bracht zijn vleyende toespraak in deze vermakelijke rijmen over:

Sire, un Dauphin vient de tous naître,
Et le Roi, mon auguste maître,
Dont je ne saurais à moitié
Peindre la parfaite amitié
Pour votre royale personne,

¹ *La Naissance du Dauphin* (in den *Chans. hist.* V. p. 183).

² *Eur. Merc.* op dit halfjaar, bl. 129.

³ *La joie de Paris à la naissance du Dauphin* (*Chans. hist.* t. pl. p. 200).

Ve deel, 1e stuk.

Car il a l'âme tendre et bonne,
En a, ma foi, la joie au coeur;
Il goûte ce bonheur extrême
Tout comme arrivant à lui-même,
Tant il est votre serviteur.

Or, voilà, Sire, mon exorde,
Quiconque y voudra mordre y morde;
Venons à présent, s'il vous plaît,
A notre principal sujet,
Que, crainte de quelque surprise,
En trois articles je divise,
Car j'aime un discours clair et net,
Et pense qu'un *grand Politique*
Doit être orateur méthodique,
Montrant qu' à l' Université
Son beau génie a profité.

Sans m'amuser à la moutarde,
Mes trois points sont, prenez y garde,
Que cet heureux événement
Comble d'un vif contentement
Primo vos bons peuples de France
Qui plus que jamais font bombance;
Secundo vos hauts alliés
Qui les ont souvent étrillés;
Et *tertio* l'Europe entière.
Attention, j'entre en matière:

I. Que les Français soient réjouis
De voir éclore ce cher fils,
Cela, je crois, s'en va sans dire,
Eh! n'ont-ils pas sujet de rire?
Sans se tuer l'âme et le corps,
Sans prodiguer sang et trésors,
Sans embarras et sans intrigue
Sur le droit à la Royauté,
Sans former faction ni ligue
Pour se remettre en liberté,
Ils vont jouir de l'avantage
D'un sur et tranquille *esclavage*.

II. Pour vos dociles alliés,
Que leurs âmes sont satisfaites!
Dignes, certes, d'être liés,
S'ils n'étaient doux, polis, honnêtes,
S'ils ne se disputaient l'honneur

D'être les premiers en faveur.
 La chance a tourné, Sire, oh Diable!
 Votre fils vous rend formidable,
 Et, graces à ce bel enfant,
 Ils seront souples comme un gant.

III. C'est même chose de l'Europe,
 Elle ne saurait désormais,
 Que jouir d'une belle paix,
 Si j'en tire bien l'horoscope,
 Il faudrait n'être pas Chrétien,
 Il faudrait même être un grand chien,
 Pour n'être pas charmé d'avance
 De voir dans les mains de la France
 De la Chrétienté la balance,
 Tout comme celle de Thémis,
 Pencher vers les meilleurs amis.
 Respectant Votre diadème,
 On n'y mettra point le holà
 Quand Vous remplirez le système
 De feu Votre altier grand-papa.
 Devant Vous se taira la terre,
 Vous nous donnerez paix ou guerre,
 Ou moitié guerre, moitié paix,
 Dont nous payerons bien les fraix.

Voilà donc un triple avantage
 Que le beau Dauphin vous produit;
 Je pense l'avoir bien déduit,
 Et vous l'ignoreriez, je gage,
 Si vous n'en étiez pas instruit
 Par Horace, le bel-esprit.
 Je termine ici ma harangue
 Chef d'oeuvre de l'aimable langue
 Qu'on parle, Sire, en Votre cour¹.

De Algemeene Staten, het tot stand komen van 't verdrag met Spanje te gemoet ziende, hadden de onderteekening niet afgewacht, om de helft van Sommelsdijks smaldeel van de reê van Portsmouth weêr thuis te doen komen; hij zelf volgde, niet lang daarna met drie andere schepen. De drie overige waren een goede maand te voren, onder 't bevel van Kapⁿ. Schrijver, op last der Staten naar Algiers gestevend, waar de Dey, nu 't er op aan kwam, minder geneigd scheen, den zoo duur bezworen vrede

¹ Paraphrase d'une certaine harangue prononcée par un certain Ambassadeur. In Afschrift in de Bibl. Duncaniana, 1729.

ongeschonden te houden. Door een geboren Engelschman, maar zweedsch Consul, zeke-
ren Logie opgehitst, gaf hij voor, van staatsche zij benadeeld en van een koopvaar-
der beroofd te zijn, die masten en scheepsbehoeften vervoerde, en welken de Staten
daarentegen meenden, dat, als van geen vrijbrieven voorzien, voor goede prijs vermeer-
terd had mogen worden. Schrijver was nu bestemd dit geschil te vereffenen. Den
24^{en} October voor Algiers ten anker gekomen, werd hij bij den Dey aanvankelijk
maar koel ontvangen, doch wist hem het noodige ontzag in te boezemen door zijn
schip, de Provincie van Utrecht, van 64 stukken, dag en nacht slagvaardig, en de
bemanning met brandende lonten bij 't geschut te houden. Hij verklaarde tevens, dat
de Staten steeds vriendschappelijk gezind bleven, en hem daarvan het sprekend be-
wijs zouden geven, door de masten en ander scheepstuig, dat hij voor een op stapel
staand schip had aangevraagd, zoo spoedig mogelijk ten geschenk te zenden. De Dey
toonde zich daardoor geheel vertederd, en binnen een week reeds kon Schrijver stad
en reê weêr verlaten, om de blijde tijding der verzoening naar Holland over te bren-
gen ¹. Wel werden er, nog vóór hij dat bereikte, in 't begin van November, een
viertal koopvaarders door algerijnsche roofschepen genomen en te Algiers opgebracht,
maar nu onmiddelijk ook door den Dey weer vrijgegeven ².

De jonge Prins van Oranje, die in July zijn studiën te Utrecht, en den 1^{en} Septem-
ber zijn achttiende jaar voleind had, werd, veertien dagen later, te Groningen plech-
tig als Stadhouder ingehaald. Te Utrecht had hij zich den laatsten Mei nog met Koning
George II kunnen onderhouden, toen deze, op zijn doorreis naar Hannover, waar hij
eenige maanden ging vertoeven, die stad aandeed ³. Van Groningen uit voeren hem
thans Gedeputeerden der Provincie in hun jacht tot Hoogkerk te ontmoet, waar hij
zelf met zijne moeder in een ander uit Friesland aankwam. Van weêrskanten uitge-
stegen ter begroeting, ging men daarop weêr te water naar de stad, waar men nu,
in plechtstatigen optocht, onder muziek en klokkespel over de Groote Markt naar
't Hof reed. Daar had toen de verdere verwelkoming ook van stadswegen plaats, van
saluutschoten uit groot en klein geweer begeleid. Den volgenden dag werd de Prins
in 't Provinciehuis, op zijn groen fluweelen stadhouderlijken stoel gezeten, door de
Staten als Stadhouder en Kapitein-generaal begroet, en den 17^{en} in de Vergadering
van Gedeputeerden binnengeleid. Zondag den 18^{en} kerkten de Prins en zijn moeder
bij Prof. van Velsen, die ook van kerkelijke zij den jongen Stadhouder zijn hulde
bracht, na een toepasselijke preek over den text uit Jesaja: «de Koningen zullen uwe
voedsterheeren zijn, hun Vorstinnen uwe zoogvrouwen» ⁴. In de volgende maand had

¹ Naar Schrijvers verbaal en brieven, aangeh. bij De Jonge, *Gesch. van 't Ned. Zeewezen*, IV, bl. 145, v.

² Ald. t. pl. en verg. *Europ. Merc.* tweede halfjaar '29, bl. 308.

³ Zie aldaar, eerste halfjaar '29, bl. 309.

⁴ Ald. tweede halfjaar, bl. 79, vv.

dezelfde plechtigheid voor Gelderland te Zutphen plaats, waar toen de Landdag bijeen was. Van zijn lusthuis te Dieren kwam de Prins den 11^{en} derwaarts, van een drietal heeren vergezeld, en te gemoet gereden door de twee zoons van den landdrost Heeckeren, de heeren van Enghuizen en van Ruurlo, die hem in een rijtuig met zes paarden naar 't huis van hun vader brachten, waar hij zijn intrek zou nemen. Daar werd hij eerst van wegen de Staten door een zestal hunner leden, daarna door de Stadsoverheid welkom geheeten. Den 12^{en} werd hij in de Landschapskamer op 't Stadhuis gevoerd, waar hij, in een groen laken armstoel plaats nemende, zijn lastbrief en commissie aanhoorde en onderschreef. 's Namiddags twee uur had er op 't zelfde Stadhuis een gastmaal plaats, en 's avonds was de stad verlicht en werd een vuurwerk afgestoken. Den 13^{en} gaf de Landdrost een feestmaal, en den 14^{en} de Bⁿ van Lintelo op zijn huis de Eese. Daarna scheidde de Landdag, en keerde de Prins weêr naar Dieren ¹, om, anderhalve maand later, ook in zijn geboortestad Leeuwarden, plechtig verwelkomd te worden. Den 23^{en} op zijn lusthuis 't Oranjewoud gekomen, kwam hij zondags daarna op dat zijner moeder, het door haar achter de hoven aangelegde Mariënborg, en trok maandag den 26^{en} te paard naar de stad, waar hij aan de poort door de Overheid verwelkomd werd. Hij reed vervolgens naar zijn Hof waar de burgerij hem met driewerf herhaalde saluutschoten uit haar klein geweer begroette, terwijl zijn Vrouw moeder en hij zich aan een der ramen aan hen vertoonden. Niet-tegenstaande den regen krioelde het van volk op de straten, en waren 's avonds de huizen schitterend verlicht. Oranjelinten en strikken prijken op de met oranje omboorde hoeden, en de compagnie der grenadiers droeg fraaye mutsen, met 's Prinzen geslachtswapen, op 't hoofd, en op de patroontassen het devies «'s Volks hoop en Vertrouwen» (*Spes et fiducia Gentis*). Zestien hunner betrokken 's avonds onder hun hopman en vaandrig de wacht aan de Waag, op hun marsch langs Stadhuis en Hof, met slaande trommels en ontplooid vaandel, nogmaals saluutschietende en hun handgranaten werpend ². Niet ten onrechte getuigde men van de drie Provinciën:

La Gueldre, Frise, et la Groningue en leur Orange
Espèrent quelque temps, à leur secours, un ange;

maar beweerde ook nog steeds met gelijk recht van de vier andere:

La Hollande, Zélande, Utrecht, Overysel,
L'estiment un fléau menaçant Israël ³.

De tegenstelling tusschen beide opvattingen, in haar wederzijdsche overdrijving, kwam sprekend uit in de uit dezen tijd dagteekenende bijschriften bij 's Prinzen afbeelding; het opgewonden aanprijzende:

¹ Ald. bl. 220, vv.

² Ald. bl. 305, vv.

³ Zie de *Différentes opinions des Provinces Unies*, enz. in het 8e verv. der *Lat. en Ned. Keurdichten*, bl. 5.

Hier ziet ge 't overschot van 't oude Oranjobloed,
't Gezegend werktuig in des Albestierders handen;
De laatste spil, waarop draait Neêrlands vrije hoed,
Omhelst van Gelderland, van Friesland, Stad-en-Landen;

en het doldriftig waarschuwende:

Hier ziet ge een echte telg van den Oranjestam,
Doch wacht u, Holland, die in uwen tuin te planten:
De vrucht is akoniet, de sappen vuur en vlam,
Wier doodelijk vergif besmet aan alle kanten,
Getuige zij die tuin onvruchtbaar en vertreên; -
En overtreft de telg zijn stam? Neen, Neêrland, neen! — ¹

't Is haast onbegrijpelijk, wat men er zich, in zijn hartstochtelijke verblinding en zelfzuchtige bedoelingen, van de eene zijde al van voorspiegelde, van de andere uit waande te moeten duchten. In een berijmde samenspraak tusschen den Leeuw en de Vrijheid liet men o. a. de laatste zeggen:

Ja, is het Vaderland niet door den Vreê geslagen?
Moet ieder onderdaan niet zwaarder lasten dragen
Als in den oorlog? Zijn de burgers niet bezwaard,
Niet uitgeput? Wie waakt voor altaar, vuur, en haard?
Wanneer de Prinsen van Oranje 't Land bewaakten,
Den vijand sloegen en verdelgden, toen geraakten
De Nederlanden vrij van schattingen, het Land
Genoot een stille rust, daar 't nu van tweedracht brandt.

«O, Vrijheid!» troostte haar de Leeuw:

O, Vrijheid, gij zijt nog van ieder niet verlaten;
Aanschouwt het wijs beleid der gelderlandsche Staten,
Ofschoon gedwarsboomd en berispt ook in hun doen
Van hen, die d'Eigenbaat in hunnen boezem voên,
Hoe zij de Oranjetak, zoo gaaf aan alle kanten
Zoo edelmoedig in uw Tuin en Lusthof plantten,
Waarin zijn vaders, zijn alom geëerd geslacht
Veel vruchten tot uw heil steeds hebben voortgebracht;
Die jonge en eedle telg zal voor uw rechten waken,
U stutten voor den val, in vollen ijver blaken,
Tot welzijn van 't gemeen en 't lieve Vaderland,
Den vrede vestigen en sterken door zijn hand.

«Wordt», zoo besluit daarna de door dit uitzicht bemoedigde Vrijheid:

¹ Zie beide aldaar, 7e vervolg, bl. 97.

Wordt 't Stedehouderschap Prins Friso opgedragen,
 Dan zal de wereld weêr van zijn gezag gewagen;
 Hij zal met Koningen en Vorsten het verbond
 Bekrachten; men zal uit zijnen wijzen mond
 Niet dan orakelen, dan heil en vreê zien vloeyen;
 Dan zal ik, als voorheen, in vollen voorspoed bloeyen;
 De baatzucht, tyranny, en wat den Staat beroert,
 Zijn midden uit het Land, als pesten, weggevoerd;
 Dan zal mijne achtbaarheid langs alle werelds assen,
 Bij Vorsten, groot van naam, in vollen luister wassen;
 De Moor en Indiaan, en daar het Kreeftvuur brandt,
 Hoe woest en ongetemd, zal eeren Nederland;
 Het algemeen belang van Staten en van Steden,
 Die door het eigen nut malkander vaak vertreden,
 Zal 't ware voorwerp zijn van 't Stedehouderschap.
 Door Frisco zal de Leeuw, gehuld op d' eere trap,
 De zeven pijlen vast in zijnen klauw bewaren;
 Door Friso blijft het Land beveiligd voor gevaren,
 Door Friso blijft het land in vollen vrede en rust,
 Door Friso wordt de toorts van tweedracht uitgebluscht¹.

«Wel heeft dan», vraagde men, niet minder opgewonden van den anderen kant,

Wel heeft dan, moedig volk, 't Stadhouderlijk geweld
 Uw vrije halzen nog niet lang genoeg gekweld? —
 Valt weêr niet in den slaap, die doodlijk voor de Vadren
 En voor 's Lands vrijheid was; laat toch dien dag nooit nadren,
 Dat het Trojaansche paard met feestlijk dansgerei
 In uwe poorte treedt! —
 En nu uw vrije hals, o Zeeuwen en Hollandren,
 Geen dienstbaar juk erkent, zoo wilt toch met den andren,
 Den bondgenooten van Utrecht en IJsels kant,
 U zoo vereenen, dat nooit geen Stadhoudershand
 U meer mag drukken, maar dat 's Lands gemeene Staten
 De welvaart van 't Gemeen hun zoo bevallen laten,
 Dat elk dat dierbaar pand van vrijheid en van rust
 Genieten mag met vreê; dan zal wel zijn gebluscht
 De hoofsche macht van hen, die naar verandering haken;
 En of een drietal van de bondgenooten smaken
 Het Stadhouders onthaal, geen nood, uw macht is sterk,
 Gij strekt der Vrijheid toch een vierkant bollewerk².

De Staten van Holland hadden, in overeenstemming met deze gevoelens, in Au-

¹ *Gesprek tusschen de Vrijheid en den Leeuw*, in de *Lat. en Ned. Keurdichten*, 7^e vervolg, bl. 81 v. Verg. aldaar in 't 9^e vervolg bl. 63 en vv.

² Zie aldaar bl. 50 *Op het aansteeken van konst- en vreugdevuuren*, enz. *Anders*.

gustus nog bepaald, dat geen afzonderlijk Stadhouder van een of meer der Provinciën, zonder inwilliging van allen gezamenlijk, zitting zou hebben in den Raad van State; en de Prins bleef zich daarom liefst ook maar in Friesland ophouden, waar hij zich op 't Stadhouderlijk Hof te Leeuwarden vestigde, terwijl zijn moeder er haar Mariënborg bewoonde. Het Hof van Holland had in dit voorjaar uitspraak moeten doen over een ergerlijk misbruik van staatsstukken, aan de Griffie der algemeene Staten voorgekomen, en waaraan een drietal klerken, Van Amelong, Mr. Nic. Tromer, Van Wessem, de advokaat Van Schadenberg, en de beide nieuwtjensjagers Linden en Slagmuller, schuldig waren bevonden. Aan buitenlandsche gezanten hadden zij dingen verklapt, die men besloten had geheim te houden, en hun mededeeling gedaan van verschillende brieven en papieren. De eerste en derde, die 't meest misdreven hadden, kregen er 't zwaard voor over 't hoofd, de tweede werd te pronk gesteld met het woord meinedig voor zijn borst, de advokaat van zijn betrekking verval- len verklaard, beide laatsten — evenals de vier anderen — voor eeuwig uit den lande van Holland, Zeeland, Friesland, en Utrecht gebannen ¹. Daar Van Wessem en Tromer als onderklerken voor Gelderland en Overijsel ter griffie zaten, duiden beide Provinciën, in haar gewestelijken naijver, deze terechtstelling in Holland ten kwade; gelijk in Holland zelf de steden Dordrecht en Leiden zich verzet hadden tegen die van twee harer ingezetenen, die als lijfknechts in den Haag hadden gediend en even- zeer in 't verraden van staatsgeheimen waren betrokken. Men sloeg vervolgens voor, een streng plakaat tegen dergelijke misdrijven uit te vaardigen, en diende er, 12 Aug. ter Statenzitting van Holland een ontwerp toe in, van 't welk de vaststelling echter onzeker schijnt.

Te Weenen was men alles behalve ingenomen met het overeengekomene te Sevilla. Prins Eugenius ried den Keizer, zich voor den strijd gereed te maken, om het bedreigde Italië te beschermen, en al ras werd dan ook de veldmaarschalk Graaf Mercy met het opperbevel van de daartoe bestemde troepen belast, die zich in 't volgende voorjaar in Italië legerden. Met Rusland en Pruisen zocht men daarbij de banden van vriendschap nauwer toe te halen. In 't eerste kwam intusschen de jonge Keizer, die zich van Menschikoffs voorgedij ontslagen en in de armen der Dolgoroeki's geworpen had, reeds den 30^{en} Jan. 1730 te overlijden, en werd, door Anna, Peter I's oomzegster uit zijn broeder Iwan, en thans Hertogin-weduwe van Koerland, opgevolgd. Zij verklaarde zich ten volle bereid, den Keizer, in geval van nood, met de hem bij 't verdrag met Katharina I toegezegde hulptroepen bij te staan, en ze op den eersten wenk gereed te houden. Met Pruisen had men het verdrag van Wusterhausen reeds in Dec. 1728, te Berlijn, bij een geheime overeenkomst, nader bevestigd, waarbij

¹ Zie de *Sententiën* in dato 25 Maart 1729. In 's Gravenhage by Paulus en Isaac Scheltus.

Keizer en Koning elkander en hun erven het ongerepte bezit hunner landen en wederkeerige hulpbenden toezeiden, en de Koning buitendien de *Pragmatieke Sanctie* waarborgde. De Keizer zag zijnerzijds voor den Koning van alle aanspraak op Berg en Ravenstein af, waar ondertusschen alles bij 't oude zou blijven, zoolang 't mannelijk oir in Palts en Nieuwburg niet was uitgestorven, 't geen echter niet lang meer kon aanhouden. Bij een afzonderlijke bepaling beloofde de Koning nog, den duitschen Prins, die met 's Keizers oudste dochter zou huwen, zijn stem bij de eerstvolgende keuze eens Keizers te geven ¹. Den Graaf van Seckendorf werden de verdere onderhandelingen met Pruisen opgedragen, vooral met het oog op de engelschgezinde Koningin, die haar beide oudste kinderen gaarne met den britschen kroonprins en zijne zuster Amalia had zien verloven. De Koning was echter gansch anders gestemd; ofschoon hij zijner dochter dien kroonprins niet misgunde, wilde hij zijn troonsopvolger niet van Engeland afhankelijk zien. Daarvoor bestond echter bij die verloving des te meer kans, als Koning George hem tot zijn Stadhouder — of liever zijn vrouw tot Stadhouderes — van Hannover wenschte te maken ². Juist in dat Hannover had hij het trouwens met dien Koning op nieuw over de werving te kwaad gekregen. Deze had toch, bij zijn eerste bezoek aan zijn duitsche staten, in den laatsten zomer, eenige pruisische soldaten laten gevangen nemen, en verkoos die niet weder los te laten, vóór men 't van pruisische zij de aangeworven Hannoveranen gedaan had. Reeds dreigde het daarover tot verdere dadelijkheden te komen ³, toen men nog bijtijds tot een vergelijk kwam, en bepaalde, dat alle wederrechtelijk ingelijfde der laatsten, 't geen zich tot een 20tal beperkte, werden teruggezonden, en daarop ook de gevangen Pruisen weder vrijgegeven. De buitengewone engelsche gezant, Sir Charles Hotham, ging echter vervolgens, bij de huwelijksaanvraag, waarvoor hij naar Berlijn was gekomen, bij 't pruisische hof zoo onhandig te werk, dat de lichtgeraakte Koning, hem, in July 1730, in arren moede den rug toekeerde ⁴, en nu te meer nog voor den Keizer gewonnen was. Hij ondernam thans zelfs een reis door het Rijk, om eenige hoven voor 's Keizers belangen te winnen.

¹ Pruisens voorstel van een "allergeheimst" artikel, waarbij de Keizer het een evenmatige vergoeding uit zijn eigen bezittingen toezei, voor 't geval het Berg niet erlangde, werd door Seckendorf's beleid verijdeld. Zie Ranke's *Zwölf Bücher preussischer Geschichte*, III. S. 70.

² "Der Kronprinz als Statthalter von Hannover in eine immer untergeordnete Verbindung mit dem englischen Hofe gezogen, hätte sich einmal mit aller Gewalt wieder davon losreißen müssen, oder er wäre nie der preussische Friedrich geworden". (Ranke, t. pl. S. 135).

³ De doldriftige Frederik Willem liet zich zelfs tegen Seckendorf uit, dat hij zijn zwager tot een tweegevecht zou uitdagen, en droeg den Graaf van Dessau op, om de Elbe verkennen. (Arneth, *Prinz Eugen*, III S. 260).

⁴ Zie het nadere daaromtrent bij Ranke, t. pl. S. 106 f.

V^e deel, 1^e stuk.

Die Keizer zelf had van zijn kant, in 't voorjaar, door den Vorst van Furstenberg op den Rijksdag zijne grieven tegen de bondgenooten laten ontvouwen, en dit verloop een tegengeschrift van den franschen gezant bij die vergadering uitgelokt, waarin hij het onredelijke dier grieven zocht te doen uitkomen, onder verzekering tevens, dat Zijne Allerkrystelijkste Majesteit in 't minst niet van meening was, 's Keizers rechten, bij 't Viervoudig Verbond erkend, te krenken. In Italië had de Keizer, buiten zijn eigen troepen onder Mercy in Lombardijen, en Graaf Wallis op Sicilië, nog de toezegging van 12,000 man van den Koning van Sardinië weten te verwerven, onder beding, dat hij in de kosten daarvan een aanmerkelijke som zou bijdragen. Spanje drong er nu bij zijn drie bondgenooten des te sterker op aan, de te Sevilla bepaalde maatregelen ten uitvoer te leggen. Zij antwoordden, dat zij inderdaad het daar bepaalde dachten na te komen, zoo spoedig als de gelegenheid der zaak maar zou meebrengen, doch altijd nog hoopten, 's Keizers toestemming in de overvaart der spaansche troepen langs minnelijken weg te verkrijgen. De Slaten hadden intusschen in Maart den Majoor Grovestins in een buitengewone zending naar Parijs afgevaardigd, om er over de maatregelen te onderhandelen, die men in geval van oorlog zou moeten nemen. Van spaansche zij was er in de volgende maand de Markgraaf van Alcacher, Don Lucas Spinola, gekomen, tot aanvoerder der troepen bestemd, die het naar Italië dacht over te schepen. De vredelievende Fleury hield hem echter wijselijk wat op, onder voorwendsel, dat Koning George en de Staten, niet minder dan Frankrijk daarin gemengd, en nog niet met hun uitrusting gereed waren. In Frankrijk zelf wees men ondertusschen de regementen aan, voor de italiaansche onderneming bestemd, en ook te Londen ging men daar vervolgens toe over, zoodat Spinola reeds meende naar Madrid te kunnen melden, dat men de bepalingen van Sevilla weldra zou zien verwezenlijken. Het bleek hem echter weldra, hoezeer hij zich in die rooskleurige voorspelling bedroog, en hij nu in tegendeel moest verklaren, dat men het spaansche hof slechts met fraaye woorden om den tuin zocht te leiden, en alleen voorhad wat tijd te winnen. Op voorstel van Fleury liet hij zich vervolgens voor het denkbeeld winnen, dat de Keizer wellicht zich in de overvaart der spaansche troepen zou schikken, wanneer de bondgenooten hem kenbaar maakten waaraan zij zich bepaaldelijk meenden te houden, en er werd daarop van hunnentwegen in Mei eene verklaring naar Weenen overgemaakt, die zij als hun laatste woord, hun *Ultimatum*, in dezen aangaven. Zich beklagende dat men hun geheel andere bedoelingen toedichtte dan zij hadden, meenden zij daarin de juiste strekking van 't gesloten verdrag te moeten kenbaar maken, en zoo den Keizer omtrent Italië gerust te stellen. Zij hadden toch met dat overvoeren dier Spanjaards geen ander oogmerk dan ook met onzijdige troepen beoogd zou worden, en de Keizer had daarom geenerlei reden, zich tegen hun overeenkomst te verzetten. Stemde hij dus van nu af in die

overkomst toe, maakte hij tevens een einde aan de zaak der Maatschappij te Oostende, ging hij er toe over, met hen de oostfriesche zaken te regelen, en belcofde hij hun, bij 't uithuwelijken van zijne dochters niets vast te stellen, wat het evenwicht in Europa, zoo onmisbaar voor de algemeene rust, verbreken kon; tot al hetwelk hij verklaard had niet ongenegen te wezen; dan zouden zij hunnerzijds zich verbinden tot een van beide volgende voorwaarden te zijnen gerieve, om namelijk of, bij een geheim punt, te beloven, zich niet tegen de schikkingen te verzetten, die hij zou goedvinden omtrent de opvolging in zijn italiaansche Staten te maken, en die daar vrijwillig aangenomen werden; of, bij een dergelijke geheime bepaling, te verklaren, dat men zich niet zou kanten tegen 't geen hij, ten behoeve der oudste of jongste aartshertogin, zijne dochter, noopens die opvolging zou willen vaststellen, en dat men zich zelfs verbinden zou, zijne schikkingen daaromtrent te handhaven.

De spaansche gezant en veldoverste toonde zich met dit stuk, dat hem veel te wijdloopig docht, minder ingenomen, en ook het spaansche Hof bleek er over gebelgd, en meende er alleen de zucht in te bespeuren, op nieuw met een mogendheid te gaan onderhandelen, die niets anders zocht dan Spanje in Italië tegen te werken. Het verweet daarom zelfs Spinola zich niet krachtiger tegen de afzending verzet, er, hoe noode dan ook, in bewilligd te hebben. Men had, naar zijn oordeel, den Keizer het vuur voor de scheenen moeten leggen, en hem noodzaken kortaf met ja of neen te antwoorden. Intusschen verliep thans het gunstige jaargetij om de troepen over te schepen, en kon men niet anders dan de werking van 't gedane voorstel te Weenen geduldig afwachten. Men beraadslaagde inmiddels, waar, zoo het toch nog tot een oorlog mocht komen, dien te voeren. De fransche heeren bleken niet ongenegen, dat ook in de oostenrijksche Nederlanden te doen, waartegen die van Groot-Brittanje en de Staten zich echter verzetten. Na wat over en weër spreken bepaalde men dus, hem maar in Italië aan te vangen, doch tevens wat troepen aan den Rijnkant te legeren, om daar 's Keizers bewegingen in 't oog te houden. In Italië begeerde men van Spanje's zij nu echter 't eerst Livorno en Napels aan te tasten, terwijl de andere heeren liever 't eerst op Sicilië wilden beginnen. Daar men intusschen zoowel voor 't een als voor 't ander zich met den Koning van Sardinië diende te verstaan, moest toen eerst weder uitgemaakt worden, op welke voorwaarden dit in zijn werk zou gaan. Met moeite kregen de Staten voorts verlof, geen krijgsvolk naar Italië over te zenden, maar hun verplichting tot deelneming in den onverhoopten krijg enkel door 't leveren der noodige schepen na te komen ¹.

Een week vier, vijf liet zich 't antwoord van den Keizer op het *Ultimatum* der bondgenooten wachten. Hij bleef zich daarin beklagen over 't verdrag van Sevilla,

¹ Naar 't verbaal der buitengewone ambassade, by Wagenaar, *Vad. Historie* XIX, bl. 16 en vv.

doch meende dat, werd er niets bij bedoeld, dat iemand in zijn goed recht kon krenken, men zich licht omtrent de erfopvolging van Don Carlos in Italië zou kunnen verstaan; dat echter het overvoeren van een spaansche bezetting te zeer met de bepalingen van 't Viervoudig Verbond tot behoud van 't europeesche evenwicht in weêrstrijd was. Er was toen bij een geheim punt vastgesteld, dat een verandering van bezetting aldaar slechts met 's Keizers instemming kon plaats hebben, en thans was daartoe, te Sevilla, geheel buiten hem om besloten. Daar hij echter gaarne met de bondgenooten in goede verstandhouding wilde blijven, verklaarde hij volgaarne, in niets te zullen handelen tegen de beginselen van 't oude verbond, maar achtte zijnerzijds dan ook recht te hebben — en daarop bleef het hem eigenlijk hoofdzakelijk aankomen — zijne *Pragmatieke Sanctie* door zijn bondgenooten te zien handhaven. Zoo dezen daarin zijn billijke wenschen vervulden, zou men 't omtrent de Maatschappij te Oostende gemakkelijk kunnen eens worden. En wanneer, gelijk Bournonville herhaaldelijk wegens Spanje verklaard had, de overtocht der spaansche troepen alleen moest dienen, om Don Carlos' erfopvolging in Toscanen te verzekeren, was dit nu niet meer noodig, daar die reeds genoegzaam verzekerd was. Hij zou echter, zoo noodig, nog gaarne meerdere zekerheid daaromtrent geven, mits overeenkomstig de vroegere verdragen, en zonder krenking van anderer en met name 's Rijks rechten. Daar men te Parijs niet begeerde in nieuwe onderhandelingen te treden, gaf men als wederantwoord op 's Keizers verhoog in luttel woorden alleen te kennen, dat men had meenen te mogen vertrouwen, zijn laatsten voorslag ingang te zien vinden; dat men nu met leedwezen het tegendeel zag, en, ofschoon 's Keizers bedenkingen zich gemakkelijk lieten wederleggen, zich daarmee niet zou onledig houden, maar bij een geschikte gelegenheid geheel Europa wel zou weten te overtuigen, van zijne zijde alles gedaan te hebben wat men vermocht, om het behoud van den algemeenen vrede te verzekeren ¹.

Onder deze bedrijven was de herfst genaderd, en maakten zich de meeste der van Soissons allengs naar Parijs verhuisde heeren gereed, de thuisreis aan te nemen. Van de nederlandsche kwamen Hop en Goslinga in November terug; de laatste, om nog geen jaar zijne terugkomst te overleven, daar hij in September van 't volgende in de hoofdplaats zijner Grietenij verscheidde. Hurgronje, die zijn verblijf in Frankrijk nog wat verlengd had, keerde eerst in April van dat jaar naar Walcheren weêr.

Spanje had, na het terugroepen van Spinola, den markgraaf de Castelar opgedragen, zijn belangen in Frankrijk te behartigen en bij Fleury op doortastende maatregelen aan te dringen. Deze zocht de schuld van alles op Grootbritannienje en de Staten te werpen, en om zijn redenen in dit opzicht klem bij te zetten, droeg hij zijn ge-

¹ Ald. bl. 25.

zanten te Londen en in den Haag, den Graaf van Broglie en Fénélon, op, om Staten en Koning, door dringende verzoeken, tot een afdoend besluit te bewegen. Fénélon zette daarop den afgevaardigden uit de Staten, den 4^{en} December, uiteen, hoe de Koning, zijn meester, den algemeenen vrede niet verkregen ziende, hem gelast had, er bij hen op aan te dringen om zich tot den oorlog gereed te houden, die hem door de onbuigzaamheid van den Keizer onvermijdelijk voorkwam. Het werd daardoor hoog tijd, de middelen te beramen, om krachtig door te tasten, waarbij elk der bondgenoten dan naar evenredigheid zou werkzaam zijn. Hij verwachtte daarom ook, dat Hun Hoogmogenden hem weldra in de gelegenheid zouden stellen, Koning Lodewijk de middelen kenbaar te maken, die zij hunnerzijds dachten te bezigen, om het verdrag van Sevilla ten uitvoer te leggen. De Staten, in 't minst niet op oorlog belust, gaven hem niet anders ten antwoord, dan dat zij alle middelen tot minlijke overreding van den Keizer nog niet uitgeput rekenden, en men dus best deed met nog wat geduld te hebben. Castelar gaf daarop in Jan. 1731 te Parijs, namens Spanje, een verzoeg af, waarbij dit zijne bevreemding betuigde over de besniteloosheid zijner drie bondgenooten omtrent de uitvoering van het gesloten verdrag, nadat zich zijn gezant nu het gansche najaar had moeite gegeven, op doortastende maatregelen aan te dringen. Het kreeg daardoor allen schijn, als schenen hun staatslieden overeengekomen, om door een telkens herhaald uitstel hunne ongeneigdheid te toonen, dit verdrag met name op het punt der spaansche troepen na te komen. En daar 's Konings waardigheid niet toeliet, zich nu een verder uitstel te getroosten, meende hij zich hierbij ontslagen te moeten verklaren, van alle verbintenis, bij dat verdrag op zich genomen, en verder volkomen vrij te zijn, die zijde te kiezen, welke hij met zijn eigen belang het meest zou meenen te strooken. Zijn gezant zou zich daarom van nu af ook van alle onderhandelingen onthouden, en alleen nog te Parijs blijven, om er de laatste bevelen van zijn Koning af te wachten.

De minnelijke overredingsmiddelen, van welke de Staten in hun antwoord gewaagden, werden meer bepaaldelijk van britsche zijde reeds sedert eenigen tijd, niet zonder uitzicht op een goeden afloop, beproefd. Sir Thomas Robinson, die eerst als gezantschaps-secretaris van Horace Walpole was werkzaam geweest, en hem, bij afwezigheid, met goed gevolg vervangen had, was in Augustus 1730 naar Weenen gekomen, om den Keizer tot instemming met de te Sevilla bedongen voorwaarden te noopen, met de verzekering, dat zijn Koning verder niets liever zou doen, dan 's Keizers belangen naar vermogen voor te staan en ter harte te nemen¹. Deze welberekende taal, die voor 's Keizers lievelingsplan der *Pragmatieke Sanctie*, ook zonder dat te noemen, het beste belooft, vond onder zijn raadsluï, als Prins Eugenius en Starhemberg, al

¹ Zie Arneth's *Prinz Eugen*, III. S. 283.

aanstonds willige ooren. Zij zagen geen ander bezwaar in de toestemming, dan de moeilijkheid, de koninklijk britsche belangen van de hannoveraansche gescheiden te houden, voor welke, namens Koning George, tegelijker tijd, Dieden als gemachtigde optrad, en omtrent welke men 't met Pruisen niet gaarne oneens zoude worden. Toen dan ook de onderhandelingen reeds wat gevorderd waren, gaf Seckendorf Koning Frederik Willem de gulle verzekering, dat een goede verstandhouding met Engeland tot niets zou leiden, wat het Huis Brandenburg in 't minst zou kunnen schaden; hoe goed de Keizer met Engeland stond, met Pruisen stond hij op een nog beter en vertrouwlijker voet, en hij twijfelde niet of ook Pruisen's koning zou er zoo over denken; «zoo lang ik leef», gaf hem die Koning daarop volmondig ten antwoord ¹.

Op en sedert de reis, die hij in 't Rijk ondernomen had, waren in zijn eigen gezin dingen voorgevallen van 't hoogste gewicht tevens, in heden en toekomst, voor de geschiedenis van Europa. Frederik, de nauw zeventienjarige kroonprins, met de rijkste gaven van geest en gemoed bedeed, en door zijn leiding onder een fransch uitgewekene, Duhan de Jandun, van zijn kindsheid af minder eenzijdig, dan zijn anders zoo degelijke en welmeenende, maar ruwe vader, ontwikkeld, was, evenals zijn wat oudere zuster, met dien vader allengs op den meest gespannen voet geraakt, en daardoor zelfs op de gedachte gekomen, zich door de vlucht naar Londen voor goed aan den vaderlijken plak te onttrekken. Hij zocht dat gevaarlijke opzet op die reis ten uitvoer te brengen, doch werd ter kwader uur, door een in 't geheim genomen onberaden pagië zijns vaders, verklapt. Achter de traliën op het slot te Cüstrin moest hij nu voor zijn verijdeld opzet boeten, na op de slotplaats zelf zijn halsvriend dier dagen, den medeplichtigen luitenant Katte, naar 's Konings eigenmachtige hardvochtige beschikking, voor zijn oogen te hebben zien onthoofden. Daar wijdde hij zich sedert aan de grondigste kennisneming der hem op 't oorlogs- en domeinbureel voorgelegde stukken, en gaf er al ras van zulk een vruchtdragende belangstelling en helder inzicht blijk, dat een paar zijner eigene staatsontwerpen dier dagen, al aanstonds in volle kracht den doortastenden praktischen geest doen uitkomen, die, tot heil van zijn volk en land, in hem ook als Koning zou werkzaam zijn. In 't eene zette hij de noodzakelijkheid uiteen, Pruisens koophandel door verlaging der inlandsche tollèn te ontwikkelen, en zich de voordeelen ten nutte te maken, uit het bezit der monden van den Oder en een deel der Oostzeekust voortvloeyende. In het andere, van meer staatkundige strekking, besprak hij de aardrijkskundige onhoudbaarheid van Pruisens toenmalige grenzen, daar hem, in 't Oosten, zoowel Westpruisen als het nog zweedsche Pommeren voor een goede afronding onontbeerlijk dochten, en in 't Westen Kleefland eerst verdedigbaar zou zijn, wanneer Gulik en Berg er aan toegevoegd waren.

¹ Zie Ranke, *Zwölf Bücher*, enz. t. p. S. 137.

Prins Eugenius, die met dit laatste door Seckendorf kennis maakte, verheelde dezen zijn verrassing niet over «de verreziende gedachten van de jongen heer, wiens levendig verstand voor zijn bureu nog wel eens gevaarlijk kon worden»¹. In November 1730 binnen de slotmuren van Cüstrin gekerkerd, kreeg hij, 15 Aug. '31, na een hartroerend onderhoud in 't regeeringsgebouw met zijn thans wat vermurwden vader, verlof zich ook daar buiten in de naaste ampten te bewegen. Zij gaven hem de schoonste gelegenheid, de deugdelijke vruchten van 't vaderlijk beheer ter plaatse te leeren kennen — een daarvan, Wallup, bracht thans 22-duizend in plaats van de vroegere 16-honderd daalders op — en er op zijn voetspoor verder te werken. Landhuishoudelijke studiën wisselden nu met krijgskundige oefeningen — te Cüstrin en Frankfort a/d Oder — voor hem af, en zijn vaders hart — het zijne had, onder alle grieven nooit opgehouden warm voor dien vader te kloppen² — werd zoo allengs geheel voor hem gewonnen. Met de engelsche huwelijken was het echter des te meer thans uit, als de Koning den britschen gezant verdacht hield, met 's Prinsen ontwijkingsplan niet geheel onbekend geweest te zijn. Toen men dus in September 1730 van britsche zijde nog op nieuw op die trouwplannen terugkwam, liet de Koning met ronde woorden verklaren, dat van geenerlei echt tusschen de spruiten beider huizen meer spraak kon zijn³. Hij verloofde daarom ook zijne dochter, in 't volgende voorjaar, met den Erfprins van Bayreuth⁴, en zocht voor zijn troonsopvolger daarna een vrouw in 't Huis van Brunswijk-Bevern. Met den Keizer was zijn verbroedering toegenomen, naarmate die met Koning George afnam, en hij verblijdde zich niet weinig voor hem, toen den 16^{en} Maart '31 het beraamde verdrag te Weenen tot stand kwam⁵.

Daarbij werden, om alle bezwaren van dien kant te voorkomen, alle Hannover betreffende punten voor een later regeling bespaard, maar voor 't overige bepaald, dat Groot-Brittanje en de Algemeene Staten — van welker instemming men zich met voldoende zekerheid vergewist had, terwijl Frankrijk er daarentegen geheel was

¹ Zie ald. S. 128.

² Zie daaromtrent het aandoenlijk tafreel bij gelegenheid van het jachtfeest te Wusterhausen in Oct. 1728, toen de jonge prins, zijn hart voor den saksischen gezant Suhm uitstortende, en den blik op zijn vader richtende, uitriep: "ich liebe ihn dennoch". Naar Suhm's schrijven van den 21^{en} bij Ranke, t. pl. S. 90. Verg. *Die Hubertusfeier in Wusterhausen*, in Droysens *Gesch. der Preuss. Politik*, IV. 4, S. 398 ff.

³ "Lieber sterben als *mariage*", zei de Koning, "nicht *double*, nicht *einfache*"; ook "seine Tage nicht doppelte noch *simple*; wenn auch die besten Conditionen dabei wären". Bij Droysen, t. pl. S. 50.

⁴ "Die Sachen werden bald ein Ende haben da meine Tochter den Baireuther heirathet, also aller englische Wind Gottlob aus meinem Hause extrahiert werden wird", schreef hij 26 Mei. Zie aldaar t. pl.

⁵ "Nichts, sagte er, mache ihm grösseres Vergnügen als England und Holland kommen zu sehen, um dem Kaiser die Hand zu küssen". Ranke, t. pl. 137.

buiten gehouden — de Pragmatieke Sanctie van den Keizer zouden handhaven, en zijn oudste dochter dus de troonsopvolging in zijn erfstaten verzekeren; dat de Keizer daarentegen zich niet zou verzetten tegen de vreedzame overvoering van zesduizend man spaansche troepen naar Toscanen, Parma, en Piacenza; dat hij ook alle vaart uit de oostenrijksche Nederlanden op beide Indiën, van nu af, voor goed zou doen staken, door de maatschappij te Oostende die nog maar twee schepen voor ééne reis zou mogen uitzenden, op te heffen; dat men zich gezamenlijk omtrent een lijst der rechten in die Nederlanden verstaan zou, en daartoe gemachtigden benoemen, om in Antwerpen in overleg te treden; aan welke dan tevens de vereffening werd opgedragen van 't geen naar de verdragen van 1715 en 1718 nog afgedaan moest worden, en dat alles binnen twee jaar tijds; dat Groot-Brittanje en de Staten op Sicilië mochten handel drijven op denzelfden voet als onder Karel II. Twee afzonderlijke punten en vier verklaringen hielden nog in: dat, zoo de Keizer door de Turken mocht aangevallen worden, de belofte van bijstand, hem anders gedaan, verviel; dat, daar de Staten hun gezant te Weenen nog niet hadden durven machtigen, om dat verdrag hunnerzijds aan te nemen, Keizer en Koning van nu af alles zouden aanwenden om er hen, als voorname onderhandelende partij, in te doen treden; dat Koning George en de Staten, met het overvoeren der spaansche troepen, bij 't verdrag van Sevilla aan Spanje toegezegd, niets bedoeld hadden in weêrstrijd met de veiligheid van 's Keizers italiaansche bezittingen of 't verdrag van Londen in 1718; dat het onverwacht afsterven in January 1. l. van den regeerenden Hertog van Parma, en de vermeende zwangerschap zijner weduwe, geen verandering omtrent het overvoeren der troepen zou aanbrengen, en Don Carlos onmiddellijk in 't bezit van dat Hertogdom gesteld zou worden, als dat vermoeden ijdel bleek, of de Hertogin-weduwe eener prinses hel leven schonk; in beide welke gevallen, en ook al mocht zij een zoon ter wereld brengen, de Keizer zijn eigen troepen uit dat Hertogdom zou terugroepen; dat de spaansche troepen zelf weder uit Italië zouden vertrekken, zoodra Don Carlos of zijn rechtverkrijgenden in het vreedzaam bezit van de hem aangeërfde Staten zouden bevestigd zijn; dat, wijl de Staten herhaaldelijk verklaard hadden met hun deelnemen in de oostfriesche aangelegenheden geen inbreuk te maken op de rechten van het Duitsche Rijk, de Keizer evenzeer wel wilde verklaren, dat de algemeene vergiffenis aan de stad Emden en haar aanhangers verleend van kracht zou zijn, en de van wegen die stad ingebrachte bezwaren ten spoedigste zouden onderzocht, en naar de overeenkomstige verdragen en uitspraken van 't oostfriesche recht afgedaan worden, met uitzondering slechts van 't geen daarvan door 's Keizers voorzaten was te niet gedaan of waardoor 't recht van 't Rijk gekrenkt werd; terwijl eindelijk die van Emden weder tot de Landschapsvergaderingen zouden toegelaten, en 't verschil noopens de schâvergoeding door den Keizer in der minne zou bijgelegd worden.

Aan de Staten, sinds lang ondershands in 't geheim, werd nu door de gezanten van Keizer en Koning, Sinzendorf en Chesterfield, openlijk kennis van dit verdrag gegeven, met verzoek er, als voorname onderhandelende partij, in te willen deelen. Daardoor, als Sinzendorf persoonlijk nog opmerkte, zou de oude en nauwe vriendschap tusschen Keizer, Koning, en Staten als volkomen hersteld kunnen worden beschouwd. De Staten, die omtrent Oostende en Oostfriesland alles verkregen zagen, wat zij konden verlangen, aarzelden geen oogenblik om te besluiten, het hun in afschrift verstrekte verdrag, aan de verschillende Provinciën te zenden, ze verzoekende de aanneming in de ernstigste overweging te nemen; zij verlangden toch naar niets meer dan vrede en 't herstel der bezwaren, die hen genoopt hadden in de verdragen van Herrenhausen en Sevilla te treden. Zij zeiden, wel buiten dit verdrag te hebben willen blijven, maar daar weinig of geen kans toe te zien; dat ook de voordeelen er door te verwerven zoo groot schenen, dat zij den Provinciën in overweging gaven, of men ze wel mocht afwijzen, om de zwaarigheid, die men er mogelijk uit duchtte; dat zij omtrent die zwaarigheid -- de toegezegde handhaving der *Pragmatieke Sanctie* -- meenden te moeten doen opmerken: dat 1. het *Barrière*-verdrag, in dit verdrag bekrachtigd, van 't beginsel uitging, de oostenrijksche Erflanden in ééne hand te laten blijven, en de Staten daardoor reeds verbonden waren, dat gedeelte van 's Keizers bezittingen, 't welk het eerst aan een aanval blootstond te beschermen; dat ze ook reeds in 't Viervoudig Verbond zouden getreden zijn, waarbij een veel uitgebreider handhaving werd toegezegd, wel op zekere voorwaarden voorzeker, maar welke niets te maken hadden met de tegenwoordige zaken; dat 3. het doel der handhaving, om zoo 't evenwicht van Europa te bewaren, ten zeerste overeenstemde met het belang van den Staat en de jongste vredeverdragen; dat 4. zeiden de Staten den Keizer die handhaving toe, hij hetzelfde den Staten deed, 't geen hun van veel gewicht moest zijn wegens zijn grooten invloed op de duitsche Rijksvorsten en Stenden; dat 5. die belofte van handhaving in een onzeker toekomend geval van minder belang mocht geacht worden, dan de verwarring der zaken van heden, die na de zeven, in 1727, bepaalde jaren eer nog toedan afnemen zou, wist men zich vooraf niet met den Keizer te verstaan, 't welk alleen door de toezegging dier handhaving te doen viel. Omtrent het verdrag in 't algemeen kon men nog doen opmerken, dat, gelijk er voldoening bij gegeven was aan Spanje, in overeenstemming met het Viervoudig Verbond en dat van Sevilla, er niets bij bepaald was, dat Frankrijks belang of eer kon krenken; 't geen van des te grooter gewicht was, omdat de vriendschap met dat land niet te sterk kon bevorderd worden.

De Staten van Holland moesten te meer dit uitzicht op een gewenschten vrede welkom heeten, als zij er, uit vrees voor oorlog, in de vorige maand reeds toe overgegaan waren, den Raad van State eene vermeerdering der Landmacht met 10,000

man en de vorming eener krijgskas van 10 of 12 miljoen toe te staan, en levens tegen den 18^{en} een vast- en bededag uit te schrijven, «in den gansch onzekeren en kommerlijken toestand», die hen «niet zonder reden beducht deed zijn, dat eindelijk de zaken nog konden uitbarsten tot eenen oorlog. Welke onzekere en gevaarlijke stand van zaken» — als zij daarop volgen lieten — «ons te meerder daarvoor vreezen doet, als wij overdenken en overwegen, dat, niettegenstaande zoo veelvuldige weldaden, als ons lieve Vaderland tot hiertoe van des Heeren oneindige goedheid heeft ontvangen, 's Lands hooggaande zonden en ongerechtigheden niet alleen niet gebeterd zijn, maar integendeel steeds aanwassen, en als in het verleden jaar, wat ten uiterste te beklagen is, zich geopenbaard hebben gruwelijke en verfoeyelijke soorten van zonden, waarvan te voren niet of zeer weinig in deze landen gehoord is geweest; waardoor te vreezen is, dat Gods lankmoedigheid, te lang getergd, wel eens een einde zou kunnen nemen, en Zijne te duchten oordeelen, over ons lieve Vaderland uitgestort kunnen worden, tenzij die door berouw en bekeering, met vasten en bidden, naar Zijne oneindige genade, worden voorkomen en afgewend»¹. De verfoeilikheden, waarop zij daarbij doelden, waren geen andere dan die, om welke — naar de joodsch-kristelijke overlevering — het zondige Sodom door Gods Engelen verdelgd was, en die inderdaad in 't vorige jaar in tal van steden en plaatsen bedreven waren. Te Utrecht was het kwaad het eerst aan 't licht gekomen, en zij die er aan schuldig bevonden waren in 't geheim aan palen geworgd; in den Haag gelastte het Hof van Holland echter, dat de doodstraf in 't openbaar zou plaats hebben, en werden toen, bij de eerste voltrekking in Juny, zeven der overtreders gehangen, de lijken van twee hunner tot asch verbrand, en die der vijf overige in zee geworpen. Te Amsterdam werden, in de volgende maand, twee personen geworgd en met brandend stroo in 't aangezicht geblakerd, twee andere met het hoofd omlaag in een ton met water gesmoord, en de vier lijken vervolgens met gewicht aan de voeten in 't Y gesmeten. In den Haag had in dezelfde maand de tweede straoefening aan vijf personen plaats, die allen gehangen werden, het lijk van één verbrand, en die der vier andere met een wagen naar 't strand gevoerd en daar in zee gegooid. Te Rotterdam was vier dagen vroeger een drietal geworgd en geblakerd, op een aschkar naar buiten gebracht en in zee geworpen; te Delft werd een dergelijk drietal gehangen, en de lijken met kettingen aan de beenen evenzeer in zee gesmeten. Tal van anderen hadden zich nog bij tijds uit de voeten weten te maken; zoo werden er vóór 't einde van July te Amsterdam 17, te Haarlem 7, in den Haag 15, te Delft 9 ingedaagd².

Den 22^{en} dier maand hadden de hollandsche Staten een placaat uitgevaardigd, zeggende, hoe zij «tot hun hartgrondig leedwezen gewaar werden, dat boven en behalven zoo-

¹ *Europ. Merc.* eerste halfjaar, 1731, bl. 55, v.

² *Ald.* eerste halfjaar, 1730, bl. 296, v.

veel overtredingen van Gods allerheiligste wetten, ook sedert eenigen tijd in hun provincie gepleegd waren zoodanige gruwelen, waarvan de natuur zelve een afgrijzen heeft, en dat verscheiden van hun onderdanen zich van alle vreeze Gods zoodanig hadden ontdaan, dat zij zich, als met opgeheven hand, hadden begeven tot het plegen van schandelijkheden, die niet behoorden bekend te zijn, en waarover God-almachtig eertijds Sodom en Gomorra had omgekeerd en tot een verwoesting gesteld, die zij daarom ook nooit gedacht zouden hebben, dat in dit land konden gepleegd worden, en waartegen dus ook met geen byzondere wet was voorzien. Doch nadien zij met een rechtmatige verfoeying tegen die execrable misdaad van Sodomie waren aangedaan, en daarom al hun gezag, al hun zorg tot efficacieuze middelen wilden aanwenden, om die roepende en hemeltergende zonden en misdaad tot den grond toe uit te roeyen, opdat God-almachtig, gelijk Hij voor dezen omtrent zoodanige gruwelen gedreigd had, de ongerechtigheid van het Land met zijne vreeselijke oordeelen niet kwam te bezoeken, en het Land zijne inwoners niet kwame uit te spuwen; zoo hadden zij, om daarin te voorzien, en ten einde zulk een eiselijk kwaad uit hun midden mocht worden geweerd, na rijpen rade besloten: dat de voorschreven misdaad voortaan altijd in 't openbaar zou worden bestraft, gelijk alle andere misdaden, tot afschrik en waarschuwing van een ieder; dat ze gestraft zou worden met den dood, doch de soort van doodstraf gelaten worden aan den rechter, om ze bij het doodvonnis te bepalen naar gelegenheid van omstandigheden, en dat zij, die overtuigd werden er hun werk van gemaakt te hebben, anderen te debaucheeën of tot de voorschreven gruweldaad te verleiden, of hunne huizen, om vuil gewin, tot het plegen daarvan te leenen, schoon niet overtuigd er zich in eigen persoon meê bezoedeld te hebben, mede metter dood zouden worden gestraft; dat de lichamen der ter dood gebrachten onmiddellijk daarna tot asch verbrand, in zee geworpen, of op 't galgevel gehangen en te pronk gesteld zouden worden, als der begrafenis onwaardig; dat de vonnissen tegen de voortvluchtigen, bij verstek te wijzen, zouden worden gedrukt, openbaar gemaakt, en aangeplakt; dat de Hoven van justicie en de Schepenen of Gerechten van de betrokken steden, evenals de Baljuwen en lijfstraffelijke rechters ten platten lande, werden gelast en gemachtigd, nauwkeurig onderzoek te doen op de redenen van afwezigheid der personen, onder hun rechtsgebied, die sedert het begin de 1. l. Mei-maand tot den eersten Augustus a. s. zich in 't geheim, tegen alle kennelijke redenen, hadden verwijderd, en hun ampten, beroepen, diensten, kostwinningen, huishoudingen, en woningen hadden verlaten, zich daardoor moedwillig ten uiterste verdacht makende; en indien in dat onderzoek geen redenen voorkwamen, bekwaam om uit te wisschen het zware vermoeden, door hun vertrek teweeg gebracht en door hun uitblijven niet weinig versterkt, zulke personen te dagvaarden bij edicte, en zoo zij niet voldeden op de derde indaging, van vier tot vier weken te doen, uit hun

naam en van hunnentwegen het land te ontzeggen, op boete van zwaarder straf zoo zij in de provincie terugkwamen'' ¹.

Het euvel bepaalde zich intusschen niet tot hunne Provincie of de stad Utrecht. Te Zwolle waren den 11^{en} July twee misdadigers van deze soort gehangen, en de lijken daarna, op een horde naar buiten gesleept, te pronk gesteld en, vijf voeten diep, onder de galg begraven. Te Kampen, veertien dagen vroeger, twee dergelijken op 't schavot aan palen geworgd, en buiten de stad onder de galg in den grond gestopt; van een derde, die tot zijn geluk in de gevangenis overleden was, werd het lijk aan de worgpaal te pronk gesteld, en daarna gelijkerwijs ter aarde besteld. Van twee andere personen werd er de een, den 22^{en}, geworgd en onder de galg begraven, de ander, die alleen zijn tuin tot het plegen van 't kwaad had ten beste gegeven, met een strop om den hals gegeeseld en gebrandmerkt, en voorts voor altijd uit Overijssel gebannen. Te Heusden was in de vorige maand een persoon geworgd en verbrand. Te Groningen deed de Stadsoverheid den 14^{en} July weten: dat ook hare stad niet onbesmet was gebleven van de afschuwelijke daden, eenigen tijd herwaarts gepleegd, en nu jongst in de Vereenigde Provinciën ontdekt; zoodat zij dus, om tot volle ontdekking van de gepleegde gruweldaden te komen, alle burgers en ingezetenen zoo dezer stad als van alle stadsrechtsgebied wel ernstiglijk ter kennisse bracht, dat ze, zonder aanzien van personen, op den eed als burgers aan haar gedaan, en op alle betrekking, die ze tot de regeering en haar gunstige bescherming hadden, gehouden waren al 't geen van dien aard tot hun kennis mocht gekomen zijn, of 't geen zij daarvan door welke kanalen ook hadden gehoord, oprechtelijk aan haar te openbaren, zullende hunne namen desbegeerende worden gespaard, of zelfs op hun aandrang, voor altoos verzwegen, ten ware de omstandigheden de openbaarmaking onvermijdelijk maakten ². In de Ommelanden werden, in 't volgende jaar, door 't strenge recht van Heer Mepsche van Faan, niet minder dan 22 personen teffens ter dood gebracht. In dit najaar werd er te Haarlem nog één gehangen, en zijn lijk, met vijftig pond gewichts aan 't lijf en andere vijftig aan de beenen, te Zandvoort in zee geworpen; een tweede, vijfenzeventig jaar oud en in de gevangenis overleden, op 't ellendige kerkhof begraven; te Amsterdam een derde aan de worgpaal gedood, en zijn lijk daarna in zee geworpen. In Oct. '31 werden er in den Haag nog een drie dozijn, die zich schuil hielden, gevonnisd ³. Onder de schaar der euveldoeners waren er van alle standen en rangen, sommigen in hooge betrekkingen bij staat en kerk werkzaam; 't geen dan ook een boetrijmer dezer dagen deed uitroepen:

¹ Ald. t. pl. 285, v.

² Ald. tweede halfjaar, bl. 302, v.

³ Zie de *Sententien* van den Hove van Holland tegen verscheidene personen ter sake van gepleegde Sodomie. In 's Gravenhage, by P. en I. Scheltus, 1731.

Hoe, hij, die was verplicht een ander te achterhalen,
En 't kwaad te straffen, is zelf schuldig! Waar wil 't heen?

.....

Het heugt mij, dat er een van dit verdoemlijk rot
Dorst zeggen: "al mijn doen besluit ik in mijn God,
Ik ben altijd tot hem met ijver ingenomen,
En was ook zonder dat zoo verre niet gekomen!" —
Een ander zei nog kort vóór hij in hechnis was:
"Indien ik rechter waar, ik zou dit snode ras
Doen levendig op strand in elks gezicht verbranden".
Dus sprak hij 't vonnis van zijn eigen vuile schanden,
Juist naar de letter niet; maar toch, wat scheelt er aan?
Hij 's door de koord gedood en door het vuur vergaan.
Een derde durft die straf aanschouwen met zijn oogen,
En schijnt nog minder dan wel anderen bewogen,
Schoon aan het zelve kwaad deelachtig. Hoe kan 't zijn?
Is dan het harte gansch vergiftigd door 't venijn
Der vuile zonden, die in de oogen staan te lezen? —

.....

Dankt, dankt 's Lands Overheên, goedhartige onderzaten,
Die door getrouwe vlijt de burgerlijke staten,
Weêr veiligen voor zulk een hatelijk gebroed,
In Neêrlands schoot gewiegd, gebakerd, en gevoed;
Zij schuimen door hun zorg de vrijgevochten steden
Van schelmen, die ên God ên de Natuur bestreden;
Haar billijkheid, 't is goed, ziet klein' noch grooten aan,
Dat doet Rechtvaardigheid op marmren zuilen staan ¹.

Bij 't beraadslagen der hollandsche Staten over de straf den misdadigers op te leggen, was ook de verbeurdverklaring hunner goederen ter sprake gekomen; de gedachte echter aan de onschuldige leden van hun gezin en verdere aanverwanten, die daarvan het slachtoffer zouden worden, en waardoor die straf, in de spaansche dagen zoo meêdoogloos steeds toegepast, als «'t ongevallige overblijfsel der voorleden verdrukking» en een «onredelijke rechtsregel» te recht algemeen gehaat was geworden, liet daarvan niet alleen afzien, maar bewerkte tevens dat men haar, bij besluit van 1 Mei 1732, ook voor alle andere misdrijven, die van landverraad en gekwetste majesteit ingesloten, als met de vrijheid geheel in weêrstrijd, en daarbij tot allerlei misbruik aanleiding gevende, voor goed afschafte; gelijk zij trouwens al in verschillende hollandsche steden en plaatsen van ouds niet gebezigd werd ². Het goede

¹ Zie *De beruchte Gruwelzonden*, enz. gelukkiglijk ontdekt en gestraft in den jaare 1730 (door I. v(an) H(ove)).

² Zie daaromtrent Heemskerk in zijn *Batavische Arcadia* (8e druk) bl. 410, vv. "Doch waarom", vraagde de wakkere man reeds in zijn tijd (bl. 440) "zoodanigen weldaadt, vryen luiden zoo wel

voorbeeld der hollandsche Staten werd, een paar jaar later, door die van Zeeland gevolgd. Een ander besluit, door de eersten in Mei 1730 genomen, was de vernieuwde opneming — na omstreeks eene eeuw — der waarde van de huizen en gebouwen in de steden en dorpen hunner provincie. Er werden daartoe acht gemachtigden aangesteld¹, die echter verlof kregen, er anderen bij in den arm te nemen. Zij besteedden ruim anderhalf jaar aan hun arbeid, om toen tot de uitkomst te geraken, dat getal en waarde der huizen in de steden en dorpen van 't eigenlijke Holland — het Zuiderdeel der provincie — toegenomen, in 't Noorderkwartier daarentegen in de steden toe- in de dorpen daarentegen afgenomen was. In 't eerste moesten er thans 126,889, in 't laatste slechts 36,573 op de nieuwe verpondingslijsten gebracht worden. De cohieren wezen voor de gansche provincie samen een som van ruim 1,319,380 guldens, of 229,350 meer dan in 1632 uit. Op de steden van Zuidholland kwamen ruim 235,238 gulden, op de dorpen ruim 39,948 meer dan vroeger. In 't Noorderkwartier voor de steden 50,654 minder, voor de dorpen 4,816 meer; een verlies op 't geheele kwartier dus van ruim 45,837 gulden².

De wakkere zeekapitein van dat Noorderkwartier, Corn. Schrijver, was in diezelfde Mei-maand van '30, als Commandeur van drie schepen — de Hilverbeek, die hij zelf voerde, en de Westerdijkshorn en Matenesse onder de kapiteins van Amsterdam en de Maas, Jacob Jan Pietersen en Jan Lieftink — op nieuw naar Algiers gezonden, om er tot bestendiging van den vrede en lossing van slaven werkzaam te zijn. Wel had men eerst weder een smaldeel van 12 schepen willen uitrusten; doch de onmogelijkheid, het geld daartoe van de provinciën te erlangen, deed de Staten zich tot dit drietal bepalen. Den 24^{en} ankerden zij ter plaats hunner bestemming, en bleek de Dey al aanstonds weder handelbaar genoeg, om tot de lossing tegen redelijken prijs van nederlandsche slaven meê te werken, sommige waarvan reeds van 20 tot 40 jaar in de boeyen gezocht hadden. In de volgende maand echter, terwijl hij nog op de reê lag, zag Schrijver, den 19^{en}, eensklaps vier algerijnsche roofschepen met twee gewapende Oostindievaarders, als prijzen, de baai binnen stevenen. Onmiddellijk wilde hij er op afgaan, en gaf reeds het sein om de ankers te kappen, toen de toenemende windstille

betaemende allen ingezetenen der vrye Vereenigde Nederlanden niet gemeen gemaakt, en nu men de bijl van eigen bestieringe in de handt heeft, die hatelycke overgebleven loote van weinig batende haetsocckinge afgehouden? Hy soude voorwaer den Vaderlande geen kleinen dienst doen, en de nakomelingen met een danekbaar geheugen aen hem en de zijne voor eeuwich verbinden, die soodanigen voorstel, daar 't gelden moght en hy amptshalven iet te segghen hadde, onder ons eerst op de been braght”.

¹ Eén uit de Edelen, en een uit elke der steden Dordrecht, Haarlem, Delft, Amsterdam, Rotterdam, Alkmaar, en Hoorn. Zie de *Bijv. en Aanm. op Wagenaar* XIX, bl. 14

² Zie ald. bl. 16.

het hem belette, en hij beide prijzen door hunne kapers dus ongehinderd met roeischeden achter het hoofd moest zien boegseeren. Hij wendde zich nu, met zijn tolk, tot den Dey, en vraagde de schepen terug, schâvergoeding, en straf voor hun roovers, die zich met het voorwendsel zochten te dekken, dat beide Oostindievaarders er geen turksche paspoorten op nahielden. De Dey riep den Divan samen, en Schrijver verwoegde zich met zijn tolk en den nederlandschen Consul tot hem, de schepen terug-eischende. Dey en Divan vermochten echter niets tegenover de saamgeschoolde volks-menigte, die, door de hoofden en reeders der schepen opgeruid, morden en dreigden. Om erger te voorkomen, hief de Dey dus de zitting op, en gelukte 't Schrijver eerst drie dagen later, door zijne bemiddeling, de beide schepen vrij te krijgen, doch slechts met opoffering der helft van 't gemunt geld, dat zij aan boord hadden, en die 137,000 gulden bedroeg ¹. Daarna Algiers verlatende, koersde hij naar Malaga, om op eenige in zee gestoken schepen van Marocco te gaan kruisen. Ofschoon toch, juist in dezen zomer, met den naar den Haag gekomen maroccaanschen admiraal Perez over den vrede met zijn koning onderhandeld werd, was deze niet alleen nog niet gesloten, maar zouden ook de met Perez in November overeengekomen en onderteekende verdrags-punten, door dien koning niet bekrachtigd worden. De Straat doorgestevend, kreeg Schrijver den 2^{en} Augustus een maroccaanschen kaper in 't oog, zette hem tot op de reê van Saleh na, en jaagde hem daar over de baar, zoodat hij verder onbruikbaar werd. Een tweede kaper, die een hollandsch koopvaardischip als prijs meêvoerde, werd een week later door hem opgemerkt, en het laatste, daar zijn roover zich door de vlucht zocht te bergen, al spoedig door hem hernomen; tot den avond nagezet moest echter ook de eerste, die slechts 20 stukken voerde, zich gewonnen geven; een tweede kaper was 's ochtends reeds te Saleh binnen geloopt. In 't Vaderland teruggekeerd, werd Schrijver door de algemeene Staten een geldelijke belooning en door de amsterdamsche Admiraliteit een verguld zilveren koelvat toegekend, en hij in 't volgende voorjaar nogmaals met drie schepen uitgezonden, tevens met last, om de voor Italië bestemde spaansche troepen, volgens 't verdrag van Sevilla, te helpen vervoeren ². Eerst naar Algiers gestevend, vond hij den Dey steeds nog even welgezind, werd met de meeste vriendelijkheid door hem bejegend, en verkreeg niet alleen de lossing van een vijftig Kristenslaven, maar ook een voordeelige wijziging in de vroegere verdragsbepalingen. Nederlandsche schepen, naar de Indiën varende, zouden voortaan passen erlangen, «het zegel der algemeene Staten, niet alleen op de bovenstukken voerende, die achter bleven, maar ook op die welke werden uitgegeven, bij welker vergelijking de algerijnsche scheepskapiteinen dan die schepen vrij en ongehinderd zouden laten doorvaren». De uit Indiën terugkomende schepen zouden drie

¹ De Jonge, *Gesch. van 't Ned. Zeewezen*, t. pl. bl. 150.

² Ald. bl. 151.

jaren achtereen op hun oude passen kunnen doorstevenen; bij verandering der passen zouden de oude nog een jaar geldig zijn, van den dag af dat de Consul het eerste bovenstuk aan de Algerijnen uitgaf; en zoo, na verloop van dat jaar, eenige algerijnsche kruisers staatsche koopvaarders, altoos geen Oostindievaarders zijnde, met een oude pas ontmoetten, zouden zij die alleen in de haven van Algiers mogen opbrengen. Daar zou zulk een schip dan, door Dey en Consul behoorlijk onderzocht, en alles waar bevonden zijnde, zijn lading wel zien prijsverklaren, maar de vracht aan den schipper betaald, en schip en volk onverhinderd vrijgelaten worden, van een verzekeringsbrief voorzien, die hen tegen alle verdere aanranding van algerijnsche zij waarborgde ¹. Na dit welvolbrachte werk stak Schrijver met zijn schepen naar Alicante over, om zich van zijn verdere taak te kwijten. Deze bleek echter door omstandigheden onnoodig geworden, en hij koersde dus, na eenig oponthoud te Malaga en Cadix, om verdere bevelen af te wachten, in 't najaar naar 't Vaderland terug.

Nog tijdens de onderhandelingen over 't verdrag tusschen Koning George en den Keizer, had Spanje den te Petersburg vertoevenden Hertog van Liria naar Weenen gezonden, om in zijn belang werkzaam te wezen. Deze had er met Prins Eugenius en 's Keizers verdere raadsluif onderhandeld, doch niets anders kunnen verkrijgen, dan — na de sluiting — verlof, er voor zijn heer en meester aan deel te nemen, waartoe hij dan ook den 22^{en} July was overgegaan ². Met den Groot-Hertog van Toscanen was men, van Spanje's zij, inmiddels gaan onderhandelen over de erkenning van Don Carlos als zijn opvolger. In de laatste helft van July kwam een verdrag daaromtrent tot stand, dat echter door den Keizer, die zich leenheer van Toscanen achtte, als buiten hem om gesloten, slechts als een huiselijke overeenkomst beschouwd werd. Johan Gasto zag zich daardoor gedrongen, drie maanden later, tot het verdrag van Weenen toe te treden, doch niet dan na een verzetschrift te hebben opgesteld, dat hij den aartsbisschop van Pisa in handen gaf, zonder er verder natuurlijk eenige vrucht van te plukken. De spaansche troepen kwamen nog voor 't einde van October in 48 vaartuigen, van 25 spaansche oorlogschepen begeleid naar Livorno over, en werden op derden Kerstdag door Don Carlos gevolgd, die den 9^{en} Maart '32, als vermoedelijk troonsopvolger, te Florence zijn intocht hield ³.

Inmiddels was in de verschillende Provinciën het uit den Haag ter inzage gezonden Verdrag in behandeling genomen, doch met velerlei weêrspraak begroet. Allerlei bezwaren werden tegen de onvoorwaardelijke onderteekening gemaakt, en meer dan één ontwerp van aanneming op schrift gesteld voor men 't op alle punten eens was.

¹ Den volledige inhoud zie in den *Eur. Merc.* tweede halfjaar 1731, bl. 115 vv.

² Zie Arneth's *Prins Eugen*, III bl. 300, ff.

³ Zie A. von Reumont, *Geschichte Toscana's seit dem Ende des Florentinischen Freistaates*, S. 490.

«Ik ben hier wel in een school van geduld», betuigde dan ook Chesterfield in een schrijven aan Arbuthnot, «en vind het onderhandelen met omstreeks tweehonderd oppermachtige heeren van verschillend gestel en beroep, niet minder lastig dan 't overleg met een vrouw van minstens tweehonderd verschillende meeningen daags»¹. «Voor iemand, die niet zeer goed met de regeeringsvorm hier bekend is», klaagde hij aan een ander², «is 't onmogelijk zich een denkbeeld te maken van de zonderlinge redenen van uitstel en van de ongerijmde moeilijkheden, die zich in den loop der onderhandeling voordoen. Om er u een voorstelling van te geven: verbeeld u een engelsch minister, die beproeft er iets door te krijgen uit het belang der zaak zelf, zonder toedoen van belooning of straf, bij wat onze patriotten een onafhankelijk en onpartijdig Lagerhuis zouden noemen, d. i. een vergadering, van alle kanten behalven door 't Hof bewerkt; en bedenk dan eens, hoe gauw dat in zijn werk zou gaan! Dat nu is hier het geval voor den Raadpensionaris en Griffier — Van Slingelandt en Fagel — met dit onderscheid altoos, dat hier eenparigheid van stemmen een vereischte is. Zonder de werking van hoop of vrees, moeten zij pogen een groot aantal hoofden tot een te brengen, veel van welke geheel onbekwaam zijn om te oordeelen, en dat toch hardnekkig verlangen te doen; veel anderen, ongeschikt om juist te oordeelen, maar toch stijf op hun onjuiste meening blijvende staan; anderen weder, die steeds van dergelijke openbare gelegenheden gebruik maken, om er byzondere voordeelen voor hun steden, zich zelf, en hun verwanten uit te halen. Daar dit nu de aard van 's Lands bewind is, valt het meer nog te verwonderen, dat er in 't geheel iets wordt afgedaan, dan dat het lang duurt voor dat geschiedt. Wanneer ik dan ook iemand in de kristelijke deugden van geduld, verdraagzaamheid, en lijdzaamheid zou willen oefenen, zou ik hem hier heen zenden, om over een verdrag te onderhandelen».

Lang bleef men thans vooral over dat artikel van 't verdrag scharrelen, waarbij zich de Keizer verbonden had tot staking der vaart naar de Indiën uit zijne Nederlanden. Daarin werd toch tevens bepaald, dat Koning George en de Staten, als zij toetraden, zich hunnerzijds verplichtten, om zonder uitstel een nieuwe lijst van inkomende en uitgaande rechten voor den handel in die Nederlanden met den Keizer te regelen, in overeenstemming met art. 26 van 't *Barrière*-verdrag; waartoe, en omtrent hetgeen verder naar dat verdrag nog te vereffenen bleef, onmiddellijk bemachtigden zouden benoemd worden³. Daar zulk een lijst nu, huns inziens, geenerlei betrekking had op de te staken koopvaart, maakten zich velen beducht, dat, door beide aldus in verband te brengen, de tollijst, kwam zij — als zich verwachten liet — niet spoedig tot stand, ook de goede uitzichten voor de vaart weder in 't ongereede kon brengen. Op hun

¹ Zie Lord Mahon's uitgave zijner *Letters* (London, 1847), III. p. 82.

² Ald. p. 83, f.

³ Verg. boven, bl. 192.

Ve deel, 1e stuk.

aandrang ging dus de Raadpensionaris er met Chesterfield over spreken, en wist van hem de toezegging eener afzonderlijke overeenkomst met Groot-Brittanie te verkrijgen, waardoor alle te duchten gevolgen zouden voorkomen worden, mits men dat achterbaksche overleg voor den Keizer stipt geheim hield. Er werd daarop een stuk op schrift gesteld, waarbij Koning George verklaarde, nimmer te zullen dulden, dat, tot nadeel der Vereenigde Provinciën noch ter krenking van het vermelde 26^e artikel, twee zoo ongelijksoortige dingen als die vaart en die tollijst onderengeward werden, of dat in de thans nog geldige lijst eenige verandering werd gebracht zonder gemeenschappelijke instemming. Na de goedkeuring van dit stuk door de Staten, werd het door Chesterfield naar Londen ter onderteekening overgemaakt, terwijl hij inmiddels Sinzendorf ter loops nog eens polsde, of niet, door een afzonderlijke bepaling tusschen Groot-Brittanie en de Staten, voorkomen zou kunnen worden, dat die samenvoeging van art 5. tot averechtsche gevolgtrekkingen leidde. Sinzendorf, als zich verwachten liet, gaf echter als zijne meening te kennen, dat genoemd artikel duidelijk genoeg sprak, om voor geene averechtsche gevolgtrekking te doen vreezen, en de zaak ging dus buiten hem om door. In de eerste helft van January '32 gaf Chesterfield den Staten van de ingekomen goedkeuring zijner groot-britsche Majesteit kennis, en die van Holland besloten toen, den 25^{en} der maand, om «in 't Weener verdrag te treden, verwachtende dat de Koning van Groot-Brittanie met Hun Hoogmogenden de geheime acte tegen de abusieve verklaringen zou sluiten, uit het 4^e art. wellicht te trekken». Voor alle zekerheid richtten zij buitendien nog een schrijven tot dien Koning zelf, hem meldende hoe het vast vertrouwen, dat Z. M. alle vorige verbonden en vooral deze geheime bepalingen zou nakomen, hen tot de toetreding had doen besluiten. Hun besluit, bij de Algemeene Staten kenbaar gemaakt, bleef daar nog een drietal weken in behandeling, om toen ook deze — met uitzondering van Stad-en-Landen, dat er zich echter niet tegen verzette — op den door Holland voorgeslagen voet, tot de toetreding te doen overgaan bij een aannemingsacte, die den 20^{en} February onderteekend werd. Hun Hoogmogenden verklaarden daarbij, dat zij, overtuigd, hoe door de algemeene en weêrzijsche handhaving in 't eerste artikel van 't weener verdrag toegezegd, niet die van eenige hun onbekende overeenkomsten bedoeld werd, als voorname handelende partij tot dat verdrag toetraden; terwijl Chesterfield en Sinzendorf daarenboven verzekerden, dat de opvatting der Staten ten dezen volkomen juist was. Verder werd bepaald, dat de bijstand, in tijd van nood, twee maanden na de aanvraag te verstrekken, voor Groot-Brittanie zou bestaan in 8000 man voet- en 4000 man paardevolk, voor de Staten in 4000 van 't eerste, en 1000 van 't tweede; dat echter de laatsten, werd die bijstand in Italië, Hongarije, of el-

¹ Zie de *Bijvoegsels en Aanm. op Wagenaar*, XIX, bl. 89 vv.

ders aan dien kant gevorderd, met het zenden van schepen en geld konden volstaan de Keizer had zijnerzijds het recht, ook in andere landen liever manschap dan geld en schepen van hen te vorderen; terwijl, bleek de beraamde onderstand niet voldoende, men omtrent meerder zou kunnen overeenkomen, daar men elkander, zoo noodig, zooveel men immer vermocht zou bijstaan, en zelfs tegen geen oorlogsverklaring aan den vijand van een der bondgenooten opzien. Voor den handel op de Westindiën zou men zich houden aan de vredesbepalingen van Munster; op Oostindiën zou de Keizer de vaart uit zijne Nederlanden voor altoos een einde doen nemen; zijne Maatschappij zou echter de waren, reeds van uit de Indiën aangebracht, te Oostende mogen doen veilen, en daarenboven nog twee schepen voor eens naar Oostindië mogen uitzenden, die echter — 't geval van schipbreuk uitgenomen — slechts 29 maanden, van 1 Dec. '32 af te rekenen, mochten uitblijven, en welker namen den Staten vooraf moesten aangegeven worden, om ze van verlofbrieven te doen voorzien. Bij een afzonderlijk punt was nog bepaald, dat, indien één der Aartshertoginnen, op welke, naar de *Pragmatieke Sanctie*, 's Keizers erflanden overgingen, met een Vorst in 't huwelijk trad, zoo rijk en machtig, dat er 't behoud van Europa's rust en evenwicht door gevaar liep, het dien Vorst zou vrijstaan, of eenige van zijn staten aan één van zijn nabestaanden over te doen, of zich niet met de belofte te behelpen, bij 't verdrag van Weenen tot handhaving van gemelde Sanctie gedaan. Wilde die Vorst daarentegen al zijn staten, in 't veronderstelde geval, behouden, dan bleven Groot-Brittanje en de Vereenigde Provinciën niet tot die handhaving verplicht. Omtrent Oostfriesland was eindelijk nog bepaald: dat de overeenkomsten, waarin beide staatspartijen van vrijer hand bewilligd hadden, geldig zouden zijn; dat die van Emden en hun aanhang in denzelfden staat zouden hersteld worden, in welken zij vóór de onlusten geweest waren; dat in al wat sedert het jaar '21 door 's Keizers Hofraad bevolen was, de bezettingen der Staten in Emden en Leerort niet bedoeld werden, en die Keizer steeds ook zou zorgen, dat de rentende gelden, door de Stenden van Oostfriesland en de stad Emden bij de ingezetenen der Vereenigde Provinciën opgenomen, met de hoofdsom zouden betaald worden.

Door dit verdrag had de Keizer nu voor goed het stoffelijk welzijn van zijne Nederlanden aan de persoonlijke belangen van zijn huis, naar de bepalingen der *Pragmatieke Sanctie*, opgeofferd ¹. In Holland zou men daarbij zelfs nog gaarne gezien hebben, dat de, naar dat verdrag, te Antwerpen te houden beraadslaging over een han-

¹ Kenschetsend is, in dit opzicht, vooral de opmerking van Ranke, die tevens voor 't luttel gewichts bewijst, dat, naar een dergelijke zienswijs, het Volksbelang tegenover dat van den Landsheer in de schaal legt: "Wenn Oesterreich bei der Errichtung der Compagnie und seiner Verbindung mit Spanien wirklich nur die Absicht gehabt hätte, die noch widerstrebenden Seemächte zur *Anerkennung der Erbfolge* zu bringen, so wäre seine Politik sehr geheimnissvoll, gewandt und glücklich gewesen". *Zwölf Bücher Preuss. Geschichte*, III, S. 136.

delsverdrag binnen twee jaar, en waartoe dan ook de Keizer en Koning George hun afgevaardigden reeds benoemd hadden, niet aan zulk een betrekkelijk kort tijdsbestek gebonden was, om haar zoo geheel op de lange baan te schuiven ¹. De Keizer had echter geweigerd daaraan toe te geven, zonder daarmee intusschen de zuidnederlandsche nijverheid te baten, daar er, deels door de tijdsomstandigheden, grootendeels echter door den voortdurenden onwil der Staten, ook in de volgende jaren niets van kwam ². Bewindhebbers en reeders der Maatschappij van Oostende zochten nu inmiddels nog, zoo goed en lang mogelijk, alle nadeel uit de stremming en staking hunner vaart op de Indiën te voorkomen. Zij hadden daartoe schepen onder vreemde vlaggen uitgerust, waarvan een, onder die van den poolschen koning, door de Engelschen in den mond van de Ganges werd aangehaald, een ander, onder pruisische vlag, in Sept. '31, de Elve was binnengeloopen, met het opzet de lading in Hamburg te gelde te maken. Zoowel de britsche resident, als die der Staten, de gewezen pensionaris van Purmerende, Johan Jacob Mauricius, zochten dit toen te vergeefs te beletten, daar men in stilte tot zijn doel wist te raken. Een derde schip liep, in dit jaar, te Cadix binnen, en scheepte zijn goederen daar in een franschen koopvaarder over, die toen mede naar Hamburg kwam. Daar werd toen echter, op 's Keizers eigen last, beslag op de lading gelegd, en zij slechts met veel moeite vrijgekregen; terwijl de hamburgsche overheid vervolgens, in Jan. '34, op 's Keizers begeerte en aandrang van Koning George en de Staten, een verbodschrift aan wijlen de Maatschappij van Oostende, en de ingezetenen van 's Keizers Nederlanden uitvaardigde, om eenige schepen, uit de Indiën komende, in de haven van haar stad te laten binnenloopen, of indische waren, met zulke schepen aangebracht, in die stad in veiling te brengen.

De ongunstige afloop der onderneming te Oostende had intusschen den Koning van Zweden niet weêrhouden, op aandrang van een avontuurlijk amsterdamsch koopman, Jozias van Asperen, die eerst te Altona te vergeefs iets dergelijks beproefd had, in Juny '31, een indische Maatschappij te Gotenburg op te richten. Hij gaf daar den Staten gelijk Koning George onmiddellijk bericht van, met verzoek haar in haar handel niet te belemmeren. De Staten gaven hem ten antwoord, dat hij wel bevroeden kon, hoe zulk eene Maatschappij aan die ten hunnent licht schâ zou doen, en dat zij haar dus ook niet dachten te begunstigen, maar daarom niet minder gezind bleven, de nauwste vriendschapsbanden met de zweedsche kroon te onderhouden, en haar onderzaten, waar zij anders konden, van dienst te zijn. Om hun woord gestand te doen, lieten zij zelfs een paar jaar later een zweedschen Oostindievaarder, die op zijn terugreis

¹ Zie daaromtrent Gachards *Histoire de la Belgique au commencement du 18e siècle* (Bruxelles, 1880), p. 507, ann. ¹. ² Zie ald. p. 508.

van Sina, door een nederlandschen kruiser in straat Soenda genomen, te Batavia was opgebracht, terstond weêr in vrijheid stellen. Met de deensche kroon kwamen, na 't verscheiden van Koning Frederik IV, in October '30, de nog altoos hangende geschilpunten eindelijk in orde. De staatsche gezant Coymans wist toch zijn zoon en opvolger, Kristiaan VI, in de volgende Octobermaand tot een vergelijk over te halen, waarbij de Staten zich verplichtten, hem voor alle achterstallige onderstandsgelden ruim drie ton gouds te betalen, de helft onmiddelijk en de wederhelft een halfjaar later, na aftrek van ruim 60,000 gulden, als 't bedrag der waren, door Denemarken, tijdens den jongsten noordschen oorlog, uit nederlandsche koopvaarders gelicht. Voor de achterstallige soldij van zijn troepen zouden de Staten den Koning buitendien ruim een ton, in vier termijnen van drie maanden, voldoen, daar telken termijn een vierde der door die troepen hier gemaakte schulden aftrekkende, in 't geheel op ruim 160,000 gulden berekend. De vereffening van 't geschil over ruim 130,000 gulden, door de deensche soldaten, na hun terugtrekking uit het engelsche leger in 1713 verteerd, werd tot nader uitgesteld.

In spijt der edicten, ten gunste der Waldenzen in 't laatst der vorige eeuw uitgevaardigd, had de kerkelijke onverdraagzaamheid toch allengs in Piémont weêr de overhand genomen, en waren met name sedert 1728 weder strengere maatregelen op hen toegepast. Toen daarna, in Sept. 1730, de 64-jarige Koning Victor Amadeus, de regeering moede, zijn scepter aan zijn oudsten zoon Karel Immanuel III had overgedragen, hadden zich de Staten onmiddelijk tot dezen gewend, om hem de belangen hunner geloofsverwanten onder zijn gebied aan te bevelen. Zij hadden daarop onder dagteekening van 20 Dec. een antwoord gekregen, dat hun wel de verzekering van 's Konings welgezindheid betuigde, doch te vergeefs «eenige verzachting in de strengheid» deed verwachten, waardoor «een groot getal dier arme lieden gedwongen was geworden, in 't felst van den winter zijn woningen te verlaten, enkel en alleen omdat zij, hun gemoedsbewegingen volgende, hun godsdienst niet konden verzaken»¹. Zij wendden zich daarom in 't voorjaar op nieuw met een brief tot den Koning, om op de handhaving niet alleen, maar ook de billijke toepassing van 't Edict van 1694 aan te dringen, daar zij «tot hun groot leedwezen» verstonden, dat «de inhoud en uitdrukking daarvan, hoe gunstig ook schijnende, naar allerlei uitzonderingen beperkt werden», zoodat slechts een gering deel er 't genot van had. De verdraagzaamheid en toegevendheid, die zij hunnerzijds daarentegen voor de Roomsche-katholieken in de gewesten hunner Republiek hadden, deed hen met te meer vrijmoedigheid en volkomen vertrouwen aandringen op 't geen zij voor 's Konings gereformeerde onderzaten vermochten»². Daar hun voorspraak desnietteenstaande weinig baat gaf, en tal

¹ Zie hun schrijven van Maart '31, in den *Eur. Merc.* voor dit halfjaar, bl. 131. ² Ald. bl. 152.

van vervolgden de grenzen over naar Zwitserland trokken, waar zij maar hoogst gebrekkig voor hun bestaan konden werkzaam zijn, schreven de Staten van Holland tegen maandag 10 September een algemeene collecte over al de steden en dorpen van hun gewest uit, die zondags te voren in alle kerken van den kansel werd aanbevolen, en dan ook de aanzienlijke som van meer dan drie ton gouds opbracht ¹.

Wat is 't een troost voor hem, die schreit,
Wanneer de herten zijn genegen
Tot ware mededeelzaamheid!

riep de gemoedelijke Claas Bruin, in zijn berijmde hulde aan de betoonde liefdadigheid, uit ².

Niet alleen die Waldenzen waren, helaas! in deze jaren het slachtoffer van 't alle menschenliefde steeds verzakende kristelijk geloof; ook in het duitsche rijk, in de nabijheid van den duitschen Keizer en de grenzen van zijn erfgebied zelf, werden er gevonden, die te recht de meewarige deelneming van hun onroomsche geestverwanten buitenaf opwekten. In 't Aartsbisdom Salzburg waren in de vorige eeuw, uit Luthers geboorteland, ettelijke zijner leer toegedane mijnwerkers overgekomen, die daar in alle stilte hun onroomsche begrippen waren getrouw gebleven, en, met de jaren in tal aanwassende, thans tot meer dan 18000 geklommen waren. De aartsbisschop Firmiaan was daar ten hoogste over geërgerd, en begreep dus hen, zoo niet goedschiks dan kwaadschiks, tot de alleen zaligmakende Moederkerk terug te moeten brengen. Hij dreef zijn herderlijke zorg daarin zelfs zoo ver, dat hij hun niet alleen alle vrijheid van godsdienstoefening ontzei, maar ook alle recht, zich door uitwijking uit zijn aartsbisschoppelijk gebied aan die min verkieslijke zorg te onttrekken. Een paar der verdrukten hadden zich evenwel over de grenzen weten te maken, en waren in Aug. '31 naar Regensburg gekomen, om bij de protestantsche Rijksstenden troost te zoeken, gelijk trouwens reeds vroeger ook door anderen uit hun midden had plaats gehad ³. De aartsbisschop bekreunde zich echter weinig daarom, gesteund door de aanmaning van den Keizer aan de slachtoffers van zijn geloofsijver, zich als zijn gehoorzame onderdanen te gedragen. Hij liet hen, in de volgende maanden, zelfs uit hun bed oplichten en door zijn soldaten naar den kerker slepen, zoodat er half October reeds een vijftig hunner gevangen zaten. Een brief, met een vermoeden bode naar Regensburg

¹ Amsterdam alleen schonk daar meer dan een derde van, Den Haag 26,000, Rotterdam ruim 19,000, Haarlem omstreeks 13,000, Leiden 10,000, Delft 5000, Hoorn bijna 6000 gulden, enz. Zie al de afzonderlijke opgaven onder de prentverbeeldingen met bijschrift van Claas Bruin, *Ter Gedachtenisse en Roem van Hollands mededeelzaamheid*, enz. T'Amsterdam, bij Gerrit Bos.

² Ald. Verg. de geheele lijst der bijdragen en plaatsen achter den *Eur. Merc.* voor dit halfjaar.

³ Zie *Europ. Merc.* voor dit halfjaar, bl. 26, 132, en verder.

gezonden, stelde er de Stenden van op de hoogte, en deed hen zich nu schriftelijk tot den Keizer richten en, met beroep op de munstersche vredebepalingen, zijn tusschenkomst inroepen, om den verongelijkten Salzburgers althans het recht van uitwijking te gunnen. Van de zijde der Staten liet men bij den Rijksdag tevens een krachtig verloop tot de gezanten van den Aartsbisschop en van den Keizer richten¹; terwijl vooral ook de Koning van Pruisen niet naliet, er bij den Keizer, met wien hij thans op zoo'n goeden voet stond, op aan te dringen, dat hij 's aartsbisschops luthersche onderdanen in hun recht handhaafde, om zich uit het gebied van dien aartsbisschop te verwijderen. Den Aartsbisschop zelf verzocht hij in Dec., hen al aanstonds als pruisische onderdanen te beschouwen, en stelde hun voorts in zijn litthausche landstreken een nieuwe woonsteê ter beschikking². Ook de Koning van Denemarken liet bij den gezant van den Aartsbisschop zijn misnoegen over de onverdraagzame handelwijs tegen de Lutheranen in zijn landjen te kennen geven. Toch bleef die Aartsbisschop nog steeds tegenstribbelen, en wilde hen met geweld onder zich houden en bekeeren, terwijl de protestantsche stenden daarentegen zich in 't laatst van Jan. '32 schriftelijk tot den Keizer wendden, om hem, als «oppersten vredesuitvoerder», ingeval de Aartsbisschop volharden mocht, ten spoedigste een plaatselijke commissie te benoemen, om de zaak te onderzoeken», zeggende tevens «in de hoop te leven, dat de Keizer den salzburger uitwijkelingen, om hen des te gevoeglijker naar evangelische streken te doen trekken, den vrijen doortocht door zijn eigen landen zou toestaan». Nieuwe, meer dringende verloopen moesten echter, zoo van deensche als andere zij, nog volgen vóór de geloofzieke kerkvoogd althans in dat uitwijken toestemde, doch zonder den uitgewekenen te vergunnen iets van hun goed meê te nemen. «Ich bin», zongen dezen nu weeklagende bij hun uittocht,

Ich bin ein armer Exulant;
 Ach, so thue ich mich schreiben!
 Man thut mich aus dem Vaterland
 Um Gottes Wort vertreiben.
 Ein Pilgrim bin ich halt nunmehr,
 Muss reisen fremde Strassen;
 Das bitt ich Dich, mein Gott und Herr,
 Du wirst mich nicht verlassen!
 Mein Gott, führ mich in einen Platz,
 Wo ich Dein Wort kan haben
 Darin will' ich mich früh und spat
 In meinem Herten laben³.

Zulk een plaats vonden zij, behalve in pruisisch Litthauen, ook in Staatsneder-

¹ Ald. bl. 224, vv.

² Ranke *Zwölf Büchen*, enz. t. pl. S. 138.

³ Zie het geheele Klaaglied *Eur. Merc.* 1e halfjaar, 3e bl. 99, vv.

land, waar men hun voor driehonderd gezinnen woning aanbod, met vrijheid van godsdienstoefening en alle verdere voorrechten der ingezetenen, en predikanten en schoolmeesters op 's Lands kosten; voorts, bij hun aankomst, huisvesting, kost, en kleêren, tot zij in staat waren door eigen arbeid te bestaan; ook gedurende eenige jaren vrijheid van lasten, en al aanstonds vervoer naar de plaats van hun verblijf zonder eenige onkosten voor hen-zelf ¹. De regeering van 't Vrije van Sluis in Staatsvlaanderen, waar 's jaars wel 1200 en meer arbeiders uit Oostenrijksch-Vlaanderen kwamen werken, stelde den Algemeenen Staten voor, een aantal Salzburgers arbeid bij zich te verschaffen; en de gezant der Staten te Regensburg, Gallières, nam toen 800 hunner aan, die in 't voorjaar van '33 in 't land van Cadzand met scheepsgelegenheid aankwamen, en daar nu ingedeeld en van werk voorzien werden. De maatregel beantwoordde echter maar ten halve; sommigen gingen bij de Roomschkatholieken kerken, anderen vraagden na eenigen tijd verlof om te vertrekken, en 't getal verminderde daardoor allengs tot nauw een vierde van 't oorspronkelijke. Voor dezen werd vervolgens in 1740 een eigen kerk te Groede gebouwd ². De herwaarts uitgeweken Waldenzen werden in '33 en '34 over de steden en plaatsen in Holland, waar waalsche kerken bestonden, verdeeld ³.

In hun eigene verhouding tot de Moederkerk en hare inwendige woelingen wisten zich de Staten, op den duur, met zelfstandige kracht te gedragen. Vóór een jaar twee, drie had Paus Benedictus XIII zich veroorloofd, om de kerkelijke oppermacht in zijn heerschzuchtigen voorganger op den roomschen stoel, Gregorius VII, te verheerlijken, die onder zijn persoonsnaam Hildebrand, heilig verklaard was en als zoodanig den 25^{en} Mei werd herdacht. Hij had daartoe zijne *legende*, als men ze noemt, en 't daaraan toegevoegd schietgebed of *Oremus*, door een inlassching gewijzigd, waarin zijne vernedering van den Duitschen Keizer Hendrik IV te Canossa geroemd, en zijne vrijstelling van 's Keizers onderdanen van hun eed van trouw en gehoorzaamheid aan dien Keizer, als een luisterrijke daad tot «handhaving der roomsche vrijheid» werd aangegeven. De tegenwoordige Duitse Keizer zelf was daar niet weinig door ontsticht, en had er zich bij de andere gekroonde hoofden, gelijk met name dat van Frankrijk, als eene hen allen met overheersching dreigende aanmatiging, over beklagd. Te Parijs liet men dan ook aanstonds den druk van 't Getijboek, waarin de nieuwe dienst was opgenomen, staken, en onderdrukte vervolgens het Parlement, dat tot over de ooren in 't Jansenisme stak, den 20^{en} Juny '29, de gansche *legende* ⁴; terwijl het

¹ Ald. tweede halfjaar, bl. 247.

² Zie de *Algem. Staat der Ver. Nederlanden*, II. bl. 478.

³ *Bijvoegsels en Aanm. op Wagenaar*, XIX, bl. 25.

⁴ Zie het *Journal de Barbier*, II, p. 70.

volk, op den meer Roomsch dan Jansenistisch gezinden Fleury zinspelende, zijn jongen Koning toezong:

Oint du Seigneur, jeune monarque,
Si tu veux prévenir des effets plus sinistres,
Ne mets plus désormais au rang de tes ministres
Ceux qui sont plus soumis à Rome qu'à leurs rois¹.

In Holland begrepen de Staten niet minder tegen deze pauselijke aanmatiging te moeten waken, en verboden daarom, in 't najaar van '30, openlijk bij aanplakking de ook ten hunnent in de roomsche Getijboeken reeds overgenomen nieuwigheid, als hoogst nadeelig voor hun eigen staatsgezag. Priesters, die er zich van mochten bedienen, zouden als rustverstoorders gestraft, en de kerken, kapellen, of vergaderplaatsen, waar men ze wilde invoeren, voor een half jaar gesloten worden; terwijl tevens het drukken, gelijk de aanvoer van buiten, op een boete van duizend gulden verboden werd. Zij deden dit eerste verbodschrift, wat later, nog door een tweede, meer algemeene waarschuwing tegen de moederkerkelijke zucht tot alleenheersching volgen, waarin zij gelastten, «dat geen roomsche priesters eenigen dienst zouden doen, vóór zij daartoe schriftelijke vergunning bekwamen van de overheid der stad of plaats, in welke zij zich dachten neêr te zetten; zij, zoowel als alle reeds dienstdoende priesters, zouden haar op hun priesterwoord hebben te verklaren, dat zij een hartgrondigen afkeer hadden van het gevoelen dergenen, die leerden, dat de Paus of eenig andere kerkelijk gezaghebber de macht bezat, om onderdanen, wegens ketterij of eenige andere oorzaak, te ontslaan van den eed aan hun burgerlijke overheid, en dat men denzulken, die in den ban of buiten den schoot der Moederkerk geboren waren, geen gehoorzaamheid schuldig was. Ze hadden verder te beloven, dat zij de leden hunner gemeente door leer en voorbeeld veeleer zouden opwekken tot gehoorzaamheid aan Staten en Wet, zonder immer eenig ontslag van die verplichting, 't zij van den Paus of een ander, te verzoeken, of aan te nemen. Ze moesten zich voorts nog verbinden, niemand aan te sporen of te helpen tot het zenden of overmaken van geld of geldswaarde aan een of ander buitenlandsch klooster, kerk, kweekschool, of ander roomsch gesticht. Namen zij eenigen priesterdienst waar, vóór zij zulk eene verklaring gedaan of er verlof toe erlangd hadden, dan zouden zij voor de eerste maal, dat het voorkwam, 500 guldens verbeuren, voor de tweede bovendien nog een jaar kerkerstraf belooopen. Eindelijk werd er nog bij bepaald, dat men geen priesters in 't land zou toelaten, dan die geboren onderdanen van den Staat, en daarbij geen geordende geestelijken of monniken, noch vooral Jezuïten waren»².

¹ Zie *L'Eglise Romaine* in den *Chansonier hist. du 18e Siècle*, V. p. 127.

² «Alsoo tot onse kennisse gekomen is, dat onse indulgencie in het conniveeren van den V^e deel, 1e stuk.

De Paus — sedert July '30, Clemens XII — toonde zich weinig tevreden over de ernstige voorbehoedmiddelen door de Staten aangewend. Hij belegde er eene opzettelijke bijeenkomst met zijne Cardinalen voor, waar hij er zijn gevoeligheid over aan den dag lei, den Cardinaal Aldobrandini opdragende, er een verhoog over op te stellen ¹.

Het zou hem echter weinig baten. Het voorbeeld der hollandsche Staten werd in 't volgende jaar door die van Stad-en-Landen gevolgd, die, overwegende hoe in de «vergaderplaatsen (der) Roomschegezinde inwoners hunner provincie (door) geordende en bij hen nooit toegestane priesters, capellanen, en geestelijken, geleerd werd de onbepaalde macht des roomschen stoels, niet alleen in zaken van hun godsdienst, maar ook van burgerlijke regeering en onderdaansplicht, en hoe er een blinde ijver werd ingescherpt, om ten behoeve van verboden lichamen en uitlandsche conventen, kloosters en andere geestelijke gestichten, sinistre beschikkingen bij levenden lijve of uitersten wil te maken, enz., bepaalden: «dat geen roomsche priesters mochten komen in de provincie zonder voorkennis en toestemming der regeering; dat, van nu af aan, geenerlei priesters of zendelingen dan alleen geboren onderdanen der Vereenigde Provinciën, en geen geordende priesters of monniken, in 't byzonder geen Jezuïten, zouden worden toegelaten of geduld; dat alle priesters zich zouden moeten wenden tot de plaatselijke gerechten, om er bij hun woord van eer, in plaats van eed, te verklaren, dat zij niet voorstaan of leeren zouden de macht van vrijstelling door den roomschen stoel van onderdaansplichten, noch zouden bijdragen middelijk of onmiddelijk, om door de ingezetenen eenige vermaking, gelofte, verzending of vervreemding van geld of geldswaarde te doen of laten doen buiten 's Lands aan eenige kloosters, collegiën, of andere roomsche gestichten, of ten behoeve van eenige gemeenschappen, staatsiën, plaatsen of leden van dien; dat ook de roomschegezinde wereldlijke priesters, geboren onderdanen van de Vereenigde Provinciën, onder hen werkzaam, gehouden zouden zijn tot gelijke verklaring; dat alle Roomschegezinde zoogenaamde geestelijken, ontvangende eenige constitutiën, bullen, decreeten, brevetten, of andere mandementen en bevelen hoegenaamd van hunne oversten, die zouden mogen gebruiken, openbaar maken, noch zelfs aan iemand meêdeelen, dan 14 dagen nadat ze in de Stad, in 't oorspronkelijke, aan HH. burgemeesters en raad, en te lande aan de gerichten vertoond waren; dat de roomschegezinde ingezetenen zich niet mochten onderstaen, eenige vergaderplaatsen te vergrooten, vertimmeren, veel min er een in de Provincie zonder

Roomschen Godsdienst soo groffelyck misbruickt wordt, dat, soo afsonderlyck als in of achter het soogenaamde *Directorium* of Getyboeck, in openbaaren druck uitgegeven is het soogenaamde Officie van Paus Gregorius VII, niettegenstaande hetselve Officie sonder eenighe bewimpelingh aanprijst als een loffelycke daad van denselven Paus, dat hy den Roomschen Keizer heeft geëxcommuniceert en gepriveert van sijn Rijk”, enz. (*Placaat*, enz. In 's Gravenhage bij P. en I. Scheltus, Ao. 1730).

¹ Zie den *Eur. Merc.*, eerste halfjaar 1731, bl. 29.

hun uitdrukkelijke toestemming, van nieuws aan te leggen; ook zorg moesten dragen, dat er in 't uiterlijk aanzien geen op kerken of openbare gebouwen geleken of anders in 't oog liepen; mede zich wel moesten wachten, met hunne misgewaden of iets anders, naar hun bijgeloof (*superstitie*) zwemende, in 't openbaar te verschijnen of anders ergernis of storing in 't gemeen te geven; dat ze ook in overeenstemming met een vroeger placaat, dat van 28 Febr. 1656, verboden, eenige personen van wat staat of stand bij testament, codicil, legaat, of gift over hun goederen te beschikken, ten behoeve van eenige geestelijken, priesters, kloppen, nonnen, lichamen, gestichten, staciën, of eenige pauselijke zoogezegde geestelijke ampten of Godshuizen, maar men alles moest achterlaten aan zijn wettige erfgenamen; dat ze ook hun naaste vrienden van den hervormden godsdienst in 't geheel noch ten deele mochten onterven, of hun minder vermaken dan aan hun paapsgezinde erfgenamen; dat eindelijk alle kinderen, waarvan één der ouders van den hervormden godsdienst was geweest, in dien godsdienst moesten worden opgebracht, en als een van de beide ouders van dien godsdienst was, de kinderen in die kerk moesten worden ten doop gehouden, gelijk mede geen schooldienst door roomsche mans- en vrouwspersonen mocht worden gehouden”¹.

Ook de Staten van Gelderland bleven, weinige maanden later, niet achter, in gelijken zin te besluiten door op hun Landdag te Nijmegen in Oct. '31 te bepalen: «dat geen roomsche geordende priesters, hetzij monniken of Jezuïten, binnen hun vorstendom en graafschap mochten komen, en wanneer zij er tot verrichting hunner byzondere zaken moesten zijn en korten tijd verblijven, zich hadden aan te geven bij den officier ten platten lande of de overheid in de steden, doch er geen van allen langer dan 14 daag mochten vertoeven, en ook geenerlei kerkdienst of wat daarmee samenhang, verrichten; dat geen andere wereldlijke priesters dan inboorlingen van den Staat binnen de provincie mochten komen, en er zich niet mochten ophouden, dan met voorkennis en schriftelijke vergunning der officiers of overheid; dat ze vóór 't erlangen van die vergunning op hun priesterlijk woord hadden te beloven, niet te zullen voorstaan of leeren de macht van den Paus, om onderdanen van hun plicht en gehoorzaamheid aan hun wettige overheid te ontslaan; noch ook in geenerlei manier te zullen bijdragen, om door eenig ingezeten eenig geld of geldswaarde te doen bestemmen, beloven, of geven aan of voor eenige kloosters en andere roomschen gestichten of gemeenschappen of leden van dien, hoe ook genaamd; dat zij ook geen vrijspraak of vrijstelling daarvan van den Paus noch iemand anders zouden verzoeken of aannemen; dat ze, eenige bullen, brevetten, of andere stukken ontvangende, daarvan geen gebruik mochten maken, noch ze aan iemand meêdeelen, dan 14 dagen na ze aan de overheid vertoond te hebben;

¹ Zie het geheele placaat *Eur. Merc.* eerste halfjaar 1731, bl. 275 vv.

² Ald. tweede halfjaar, bl. 175.

en dat in 't algemeen zoowel roomsche priesters als ingezetenen zich hadden te wachten, op eenigerlei wijs ergernis te geven aan die van den hervormden godsdienst door hun bijgeloovigen handel; de priesters door in 't publiek te verschijnen in misgewaad, of in gewoon gewaad ommegangsgewijs die van hun gemeenschap voor te gaan; de ingezetenen door ze op die wijs te volgen, te knielen bij 't begraven, of andere ergerlijke gebaarden, op boete van 100 zilveren ducalons door ieder overtreder te verbeuren; dat die van den roomschen godsdienst op zon- feest- en andere heilige dagen, den dienst niet mochten beginnen op 't zelfde uur als die van den hervormden godsdienst, om geen ergernis aan die van laatstgemelden te geven» ¹. In hunne zorg voor een gepaste zondagviering lieten de Raden derzelfde Staten in de volgende maand, te Arnhem, zich op een reeks vroegere besluiten dienaangaande beroepende, en tengevolge het Landschapsbesluit van 17 October, een placaat afkondigen, waarbij zij verboden, op zon- feest- en bededagen eenige markten te houden, winkels open te sluiten, eet- of andere waren uit te stallen, koopmanschap in 't openbaar of heimelijk te bedrijven; ook in 't openbaar gelag te zetten, schutte- of bokse-bieren te drinken, klood- klos- of kegelspel te oefenen, te tiktakken, verkeeren, dobbelen, kaatsen, ringsteken, kranse- en ganzetrekken, papegaaischieten en derg., burengerichten of vergaderingen te houden, boeten uit te maken en te verteren, of brandewijn, en andere sterke wateren te tappen of te slijten, dien geheelen dag, noch voor, noch onder, noch na de preek, noch andere ongeregelde bijeenkomsten te houden, of ter herberge — uitgezonderd nochtans rechtmatig reizende personen — te gaan; tevens alle uiterlijke handwerken, 't zij bakken, kleêrmaken, bleeken, bouwen, zaayen, maayen, dorschen, aanvoeren of anderen arbeid; in zooverre echter het gemaaide en gebonden koren op werkdagen bearbeid was, mocht het, vermids de ongestadigheid van 't weêr, waardoor 't gevaar liep te bederven, in tijden van nood worden aangevoerd, mits eerst aan den officier der plaats verlof was gevraagd. Verboden werd voorts nog «het verzellen met roers en afschieten daarvan bij het trouwen van bruidegom en bruid, of het schutten daarvan, benevens 't drinken van brandewijn en andere derg., wijn, of bier bij 't in- en uitgaan van de kerk; van gelijken het schieten in de doelen met roer of boog en het jagen; terwijl ook alle guichelspelen van vreemde landloopers of and. moesten geweerd worden. Daarentegen had men die dagen met het gehoor van Gods heilig woord en oefening van kristelijke werken en deugden te heiligen, vieren, en kristelijk door te brengen, waartoe de predikanten hun gemeenten, de schoolmeesters de jeugd, de ouders hun kinderen en huisgezin, en ieder zich zelf zou vermanen en opwekken, alles ten einde Godes eer en 's menschen zaligheid gevorderd en de gedreigde straffen van den lande genadig afgeweerd werden» ². In 't geldersch Overkwartier had de

¹ Ald. bl. 232.

² Aldaar, bl. 290.

Generaliteit zelve tegen de overheersching van 't Papisme te waken, en liet er zich dan ook niet onbetuigd. Binnen Venlo hadden zich roomsche priesters vermeten bij zieken van 't hervormd kerkgeloof te komen, om ze nog vóór hun einde voor de Moederkerk te winnen. Hun Hoogmogenden lieten er daarom bij plakaat afkondigen, dat zij, «om tegen zoo onbehoorlijke manier van doen te voorzien, goedgevonden hadden uitdrukkelijk te verbieden, dat geene roomsche priesters of monniken, of andere zoogenaamde geestelijke personen», binnen Venlo en de Generaliteitsstreek, «met hun sacramenten, kruisen, waskaarsen, enz. zouden mogen komen bij zieke en kranke personen van den hervormden godsdienst, al waren ze van eenige hunner paapsche vrienden daartoe aangezocht, 't en ware de zieke zelf, bij goeden verstande zijnde, te voren aan den zieketrooster of aan een der hervormde predikanten verklaard had, dat hij van godsdienst veranderd was en van een roomschen priester of monnik gediend beliefde, met bedreiging van anders 't land te worden uitgezegd».

Hevig was ook, in Holland en elders, hier en daar de klacht over de toenemende «stoutigheid der Papisten» en hun aanwas in geestelijken en geloovigen. «De ziekte groeit, de breuk wordt groot», liet zich, in een breedvoerig klaagschrift, een ongehoemde, meer dan waarschijnlijk een of ander predikant der Hervormden, hooren¹; «de vlamme van verderf steekt meer en meer aan, en ieder zit stil met zijn handen op zijn heupe, als wijven reddeloos, geven 't schip op, laten 't stooten tegen deze klippen! — Dat mag zoo niet voortgaan, maar elk moet zich opmaken van Dan tot Berseba, wereldlijke en geestelijke, om met alle macht dit vuur uit te blusschen, deze sprinkhanen te vangen, die stoutheid te stuiten, het inkomen van al dien geschoren hoop te beletten, de papen, priesters, Jezuïten, kloppen, als landverraders, zielenmoorders, te bannen en te verjagen uit onze landpalen. Ze zijn gewassen tot zulken menigte, dat zij in meest alle de provinciën uitmaken al te grooten gedeelte van de ingezetenen; in veel steden en dorpen zijn zij meer dan de helft, ja, in eenige wel drie tegen een, en vermenigvuldigen nog alle dagen zoo zeer, dat het getal ongelooftlijk wordt; gelijk er zich hun priesters en Jezuïten geweldig op beroemen, dat ze jaarlijks eenige duizenden toenemen, waarvan zij gedurig kondschap doen aan hunne hoofden in Vlaanderen en Brabant, te Rome en elders, om zoo te weten wat macht ze hebben in elke provincie, stad, en dorp. Het land krielt van al de paapsche seminaristen; in veel steden zijn zes, tien priesters tegen één predikant, en een ongelooftlijk getal van kloppen, die der papen en priesteren spionnen en aanbrengsters zijn, en zoo nauw aan hen verbonden als waren 't hun vrouwen, door welke zij onuitsprekelijk veel kwaad doen bij veel eenvoudige onwetende Kristenen. Veel van deze geestelijken wonen vrij en vrank het heele land door in parochiehuizen, onder voor-

¹ Zie de *Anatomie ofte Ontledinge van het verderffelijk dessein der Paapsgezinde.*

wendse van de oudsten van hun geslacht te zijn; andere weten door vrienden te verkrijgen, dat zij met het overgeven van hun namen en hoedanigheden geduld worden; andere komen met paspoorten om hun zaken te verrichten, en nog veel dagelijks insluipen zonder dat men 't weet, inzonderheid Jezuïten; andere weder hebben vrijheid gekregen alle ampten en neeringen te doen, wonende als burgers en nochtans geprofessijd, dat men er geen achterdenken op heeft. Al deze geestelijken doen hun diensten; voordezen wel geheim, bedekt, met vrees, nu openlijk, met de hoogste stoutigheid, bij klaren dage, op 't luiden der klokken, in gewone huizen, die zij daar toe kerkswijze hebben ingericht, en die voorzien zijn van alles als een paapsche kapel, waar zij hun misse en predikaciën doen, vol van lasteringen tegen onze religië, stoute ophitsingen van 't volk tegen de regeering en alle hervormde ingezetenen" ¹.

Om zich meer eenheid en kracht bij te zetten verlangden de pausgezinde katholieken reeds sedert eenige jaren een pauselijken plaatsbekleeder of *Vicar*, gelijk hun kerk er vroeger had gehad, doch waarin de minder Pausgezinde Staten en hun geestverwanten begrepen, dat door den jansenistischen aartsbisschop van Utrecht, Wuytiers, voldoende voorzien was. Daar deze echter door den Paus in den ban was gedaan, konden hem de anderen onmogelijk daarvoor laten gelden, en hadden zich dus tot de Staten van Holland gericht, met verzoek er op nieuw een toe te laten. Den 29^{en} Juny '31 was de zaak door de Staten commissoriaal gemaakt, en de Raadpensionaris deed daarop den 18^{en} December verslag van 't overwogene. Om alle ongemakken van zendingen uit het buitenland, 't zij van den pauselijken nuncius te Brussel, 't zij van elders, te voorkomen, meende men te moeten aanraden, om tot die toelating te besluiten, en daartoe van eenige der voornaamste roomsche priesters van de Paus- of Jezuïtsgezinden, binnen drie maanden, een voordracht voor een vicar te vragen. Deze voorslag, waartegen al aanstonds van verschillende zij bezwaren werden geuit, en van welke Haarlem en andere Statenleden een afschrift verzochten, om er de meening van hun principalen op te verstaan, werd tot nader aangehouden, doch veroorzaakte inmiddels geen geringe beweging onder de goê gemeente. «Ach!» zuchtte men in latijnsche en hollandsche versregels:

Ach, wijze vaders van ons dierbaar vaderland,
Mistrouwt het trooische paard! Hier schuilen booze slangen;

¹ *Digtkundige oversetting van de Admonitio d. i. Waarschouwinge aan alle die het heil der Republiek wenschen.* Het Latijn luidde korter en bondiger:

Patres, equo ne credite! Hac anguis latet
Herba, canitque dulcius quae decipit
Fistula volucum. Faeile non expellitur
Admissus hostis; melius ast excluditur
Nocere factis more qui suo solet.
Intelligenti pauca; quid tempus tero?

De fluit neurt lieflijk als de vooglaar netten spant,
 Om 't vogeltje, niets kwaads vermoedende, te vangen.
 Geeft dan geen meerdren voet aan haatren van Gods kerk,
 Vijanden, steeds gewoon, 's Lands welvaart te belagen;
 Het is, geloof me vrij, veel akeliger werk,
 Een vijand, eens gedoogd, weêr uit het Land te jagen
 Als hem te weren in 't begin. Dit zij genoeg
 Voor den verstandige, terwijl ik 't strand maar ploeg¹.

Men paste de texten uit de Openbaring (XI. 1 en vv.), als gevende «een schilderij van 't pauselijke vicarisvolk», op hem en zijn voorstanders toe. De leidsche predikanten, «wetende dat bij hun Ed. Gr. Mogenden over 't aanstellen beraadslaagd werd, vonden zich amptshalve verplicht, om met schuldigen eerbied, maar te gelijk gansch ernstig, aan de Ed. Gr. achtbare (Overheid hunner Stad) het groot gevaar daarvan te herinneren». De rotterdamsche volgden hun voorbeeld, «vernomen hebbende, dat bij hun Ed. Gr. Mogenden in overweging was genomen, om, behalven den paapschen Vicaris (te Utrecht) nog een Vicaris van de Pausgezinden, die men Jezuïtsgezinden noemt, in deze Provincie toe te laten». Ook van hun kansels lieten zij en anderen er zich tegen hooren, en zetten er hun hoorders tegen op. De Staten besloten daarom, in hun zitting van 30 April '32, op voorstel van Gecommitteerden, aan de overheden te verzoeken, de betrokken predikanten omtrent «hun ware meening en heilzaam oogmerk» in te lichten, en hen, die «desniettegenstaande de beraadslagingen van hun hooge overheid mochten blijven taxeeren, aan hun plichten te houden». Zij gaven voorts den Staatscommissarissen bij de weldra vergaderende Synoden der Provincie in last, de leden, «zooveel zij dienstig en noodig vonden», omtrent de zaak te onderrichten, en hen wel te doen verstaan, dat alleen de Hooge Overheid bekwaam is, om te oordeelen wat naar omstandigheden van tijden en zaken kan en behoort in 't werk gesteld te worden tegen den aanwas van 't Pausdom, welken Hun Edel Gr. Mogenden niet minder vreesden als de Synoden². Het mocht echter tegenover de heerschende stemming, waarin ook ettelijke regeeringsleden deelden, niet baten. Het verzet onder geestelijkheid en burgerij, door dat der Jansenisten gesteund, bleef voortduren. Men verweet den Raadpensionaris zelfs, zich voor roomsch geld te hebben laten omkopen, om de zaak door te drijven. Een spotprent met bijschrift zag het licht, waarop de vergaderzaal der algemeene Staten was voorgesteld, door den verafschuwden Vicaris als toekomstig Heer binnengetreden, terwijl aan de andere zij der tafel een der haagsche predikanten den Staten kwam vertellen, dat hij 't niet dulden zou, en de goê ge-

¹ Zie beide *Remonstrantiën*, gedrukt achter de *Redenen*, om welke geen paus. Vicaris behoorde te worden toegelaten.

² *Extract uyt de Resolutiën*, enz. ald.

meente met gelijke bedoeling de deur bestormde, ter nauwernood door een paar soldaten der lijfwacht in haar vaart gestremd, ofschoon den Raadpensionaris reeds tot een der amsterdamsche heeren de woorden uit den mond vloeiden: «ja, 't werk, mijnheer, is haast gebrouwen». «Dit kunsttafreel», luidde het in de bijgevoegde hekelrijmen:

Dit kunsttafreel vertoont naar 't leven,
 Hoe dat de Heer Van Slingelandt
 Door 't geld vervoerd, hier leent de hand,
 Om, zoo het mogelijk was, te geven
 Dit land in paapsche slavernij;
 Waarom hier geestelijke heeren,
 En velen die dit land regeeren,
 Te zamen roepen, nevens mij:
 «Zit gij hier in de vrije landen,
 Bevrijd van dwang en dwinglandij,
 En wascht in menschenbloed uw handen,
 Terwijl hij op uw plaatsen loert!
 Wat nut strekte ons toch een Vicaris,
 Die 't al, gelijk een secretaris,
 Wat hier gebeurt naar Rome voert?
 Men kan voor vijanden zich wachten,
 Zijn zij maar buiten het gebied;
 Daar binnen dulde men ze niet!
 Wie zal zijn eigen zelfs verkrachten?
 Gelukkig daarom zijn de landen,
 Waar men 't gevaar in tijds al ziet,
 Die treft het onheil 't minste niet; --
 Daarom, verblijd u, Nederland,
 Vicaris wijst men van de hand¹.

Dit zou inderdaad in zoover het geval zijn, dat men, een algemeene opschudding in verschillende steden duchtende, het bij de gevoerde beraadslaging en voorstellen liet blijven, en niet tot de toelating overging. Om tevens hun rechtmatigen afkeer van allen geloofsdwang te toonen, teekenden de Algemeene Staten, als medeheeren van Maastricht, verzet aan tegen den last, door den luikschen bisschop aan de Katholieken dier stad gegeven, tot aanneming der beruchte bul, en rustten zij niet voor hij dien last, op hun aandrang, weêr terugnam.

Wisten de Staten van Land en Provincie hun en hunner onderdanen vrijheid zoo tegenover Rome te handhaven, zij bleven op den duur niet minder van leer trekken waar het er op aankwam, in 't belang der hervormde kerkleer tegen de zoogenoemde

¹ Zie een en ander in 't *Achtste vervolg der Lat. en Ned. Keurdichten*, bl. 70 en vv.

ongodisterij werkzaam te zijn. Niet te vergeefs hoorden zij de rechtzinnige kerkleeraars hun naijverigen God en Heer smeeken:

Zend mannen naar uw kerk tot herders van uw schapen,
Bekrachtig Gij hun woord, roei uit wat hen belet!
Houd Gij voor hen de wacht terwijl de wolven gapen,
En stort den Dagon neêr waar Gij uw kerke zet!
Wil 't Belialsgebroed uit Salems poorten drijven! —

waar zij een gelegenheid vonden daartoe behulpzaam te zijn, grepen zij die aan. In de leerstellingen en geschriften der Hattemisten werd hun die in deze dagen nog altijd geboden. «Wie eist niet», hoorden ze nog altoos daaromtrent klagen,

Wie eist niet, die beschouwt den drom der libertijnen,
Van Hattems vuil gebroed, dat giftige addrennest?
Wie schrikt niet, die hen ziet op 't spottooneel verschijnen?
Hun giftige adem nog de zeeuwsche lucht verpest.
Wie staat van schrik ook niet te rillen en te baven,
Die hunne boeken leest vol goddeloos gespot?
Die durft men trotsch den naam van 's *Werelds afgod* geven
En zijnen val, tot hoon en bittre smaad van God².

Juist tegen dit geschrift, hetzelfde waartegen wij, een dozijn jaren vroeger, ook reeds den Eerw. Tuinman te keer hoorden gaan³, vaardigden de Staten van Holland en Westfriesland, den 12^{en} Febr. '32, door «de Gedeputeerden van beide Synoden» hunner provincie er op gewezen, hoe «de ongodisterij en vrijgeesterij van sommige menschen in Nederland bij trappen tot die ongehoorde stoutheid gestegen was», dat ze 't hadden durven uitgeven, een placaat uit⁴, «aangedaan», als zij zich betuigden, «met dien ernst en ijver voor God en Zijn dienst, en voor de handhaving der gronden van de burgerlijke samenwoning en de gemeene rust en veiligheid, welke eene kristelijke hooge Overheid betamen». Zij verboden daarbij «het leeren en verspreiden zoo in conventikelen en bijeenkomsten, als hoe en waar, het zij bij monde of schriftelijk, de zoo heillooze gevoelens van Pontiaan van Hattem en zijn aanhangers; wilkende en begeerende, dat zij die zouden bestaan ze te leeren en aan anderen in te boezemen, zonder oogluiking zouden worden gestraft, als vijanden van alle godsdienst en deugd en als verstoorders van de algemeene rust en veiligheid, met verbanning, opsluiting, of andere diergelijke straffen, naar bevinding en gelegenheid van zaken»;

¹ Zie de *Stichtelijke klaagsangen, opgeheven over de goddelose spotternyen en lasteringen der snode Spinosisten*, enz. door een liefhebber der *Waarheid*. Te Zwolle, gedr. bij D. Rampen en F. Clement, boekdrukkers en papierverkopers in de Diezerstraat, 1726, bl. 36.

² Ald. bl. 17.

³ Zie boven, bl. 70.

⁴ *Eur. Merc.* voor dat halfjaar, bl. 139. v.

V^e deel, 1e stuk.

en gebiedende, dat «in 't byzonder het gemelde boek zou worden opgehaald en uit krachte dezès geprocedeerd tegen hen, die zich niet mochten ontzien, het, in weerwil van dit placaat, te verkoopen of op eenige wijs te verspreiden». Dat zij zich zoo veel jaren na de uitgaaf van 't geschrift tot dit strenge verbod nog gepord voelden, zal vooral wel aan de stelling te wijten zijn, die men er hun, in verband met de moederkerkelijke aanmatiging tegenover alle wereldlijk gezag, uit had weten te ziften: hoe «het overtreden van Gods heilige wetten en geboden, en van die van *de hooge Overheid* geen zonde is noch stoffe van berouw en bekommering voor een Kristen», gelijk hun placaat het aangaf ¹. De min of meer dweepzieke schrijver was daarentegen veeleer door een dergelijken geest beziel, als zich in een zendbrief van dit najaar tot de hervormde geestelijken, met het oog op al hun liefdelooze geloofstwisten, uitte: «moet niet, om ulieder kerkelijke twisten, daar nog leven is het leven verdrietig gemaakt worden? Uw meeste geleerdheidsschriften zijn zure appelen, stinkende wijndruiven, bittere beziën; door ulieder twisten en tweedracht worden de zenuwen van kerk en staat verteerd; zoo gijlieden daar niet van terugge komt, zal een bitter verderf het merg uit de beenderen zuigen. Weg dan Voetianen, weg Coccejanen, weg Arminianen, weg Lutheranen, weg Mennonieten, weg Socinianen, weg Roëllianen of Lampianen, weg Opperhoofdigheid! Wordt Kristenen, eer gijlieden al te zamen als kaf voor den wind wordt weggedreven. Ei, laat u overreden: twistige redeneeringen bederven goede zeden; maar de liefde bindt al samen wat nu door twist verbroken is» ². Om in den stoffelijken nood hunner gewestelijke beurs te voorzien, hadden de Staten in dit jaar, in de verschillende steden en plaatsen der provincie, een ander placaat laten afkondigen, waarbij de heffing van een honderdsten en tweehonderdsten penning in twee termijnen, de maanden April en Juny, gelast werd ³.

Na 't sluiten van 't weener verdrag, doch voor nog de Staten er mede ingetreden waren, had de Keizer zijn toekomstigen schoonzoon, den nu 23-jarigen Hertog Frans Steven van Lotharingen, die aan zijn hof was grootgebracht, een uitstap naar Holland en Engeland laten maken, om er de gemoederen voor zich in te nemen. Hij voldeed juist het best aan de eischen naar 't verdrag gesteld van door zijn persoonlijk machtsgebied geen gevaar voor de toekomst te dreigen, en was, als de man der keus van de nu 15-jarige aartshertogin Maria Theresia zelve, den Keizer dubbel welkom. Slechts in Frankrijk zag men, om de verhouding tot Lotharingen, het voorgenomen huwelijk minder gaarne, doch gaf zich te vergeefs moeite het te verijdelen. Den

¹ Zie aldaar, bl. 140.

² *Ernstige vermaningsbrief aan alle herders van de kudde Christi in alle plaatsen*, enz. In 's Gravenhage, by Corn. van Zanten, op 't Spuy, 1732.

³ *Europ. Merc.* 1^e halfjaar, 1732, bl. 141.

23^{en} September uit Brussel over Antwerpen en Rotterdam naar den Haag gekomen, hield hij er zich een tiental dagen op, ging daarop naar Leiden, waar hij Boerhave een bezoek bracht, de kruidtuin en de boekerij en snijkamer bezichtigde, om daarop naar Amsterdam te trekken, waar hij na eenige merkwaardigheden in oogenschouw genomen te hebben, op Tulpenburg aan den Amstel door den heer De Pinto onthaald werd. Op 't Y woonde hij een zeilpartij bij, maakte vervolgens uitstapjens naar de Diemermeer en Zaandam, en reisde den 13^{en} October, in een buitenjacht, over Muiden de Vecht langs naar Utrecht, van waar hij naar Rotterdam gekomen de Maas afzakte, om de zeereis naar Londen te aanvaarden ¹. Bij zijn terugkomst te Weenen werd hij door zijn toekomstigen schoonvader tot zijn Luitenant-generaal bevorderd, en vervolgens tot Onderkoning van Hongarije aangesteld. Na de toetreding der Staten sloot de Keizer, om zijn toekomst en die zijner dochter nog meer te verzekeren, in Mei '32 met den Koning van Denemarken en de Keizerin van Rusland te Kopenhagen een verdrag, bij 't welk deze beiden de *Pragmatieke Sanctie* beloofden te handhaven, onder beding dat de Keizer en de Keizerin hun best zouden doen, den Hertog van Holstein te noopen tot afstand van Sleeswijk aan den Koning tegen een miljoen rijksdaalders, waartegen die Hertog echter verzet aantekende. De Rijksvorsten beproefde de Keizer te vergeefs tot eenstemmigheid op het punt der troonsopvolging in zijne erflanden te brengen. De Keurvorsten van Saksen, Beyeren, en de Palts bleven er zich tegen kanten, en hij moest zich dus met de stemmen der meerderheid tevreden stellen, waardoor het anders in zijn geest genomen besluit van minder kracht was. Met Spanje raakte hij, na den intocht van den jongen Don Carlos in Florence, min of meer oneens omtrent de italiaansche belangen. Men was te Madrid ontevreden over zijn houding tegenover den Groothertog, beweerde dat hij ten onrechte eenige op de Po geheven rechten, die men voor Parma had willen behouden, aan Milaan getrokken had, en verweet hem het evenzeer tot Parma gerekende eilandjen Ponza zich te hebben toegeëigend. Koning George gaf zich alle moeite, door zijn gezanten te Weenen en Madrid, de goede verstandhouding weêr te doen herstellen, terwijl men van Frankrijk uit daarentegen alles deed, om de breuk te vergrooten, en daartoe niet zonder vrucht werkzaam bleef.

De Algemeene Staten kregen daardoor te meer aanleiding, om zich door den nu 20-jarigen europeeschen vredestijd en het jongst gesloten nieuwe vreedverdrag niet te laten in slaap wiegen, maar hun zoo lang in rust gebleven landmacht dit najaar in een legerkamp te oefenen, al had ook Zeeland nog onlangs weêr op vermindering dier macht aangedrongen. Een eigenlijk legerhoofd, 't zij Kapitein-generaal of Veldmaarschalk, was er niet. Wel hadden reeds vóór vijf jaar, in Mei '27, de beide

¹ Ald. 2^e halfjaar 1731, bl. 179, v.

oudste generaals Friesheim en Hompesch schriftelijk aan Holland verzocht tot veldmaarschalk te worden aangesteld, daar er sedert den dood van Ouwerkerk geen meer was benoemd; wel had, in de volgende maand, ook Gelderland op de benoeming van een legerhoofd «onder den naam van veldmaarschalk of anders» in de algemeene Statenvergadering aangedrongen, doch men was eenvoudig tot de aanstelling van een tweeden generaal — naast Hompesch — bij de ruitery, Prins Willem van Hessen, en drie bij het voetvolk overgegaan, tevens eenige generaal-majours tot luitenants-generaal bevorderende. Gelderland had in dien tijd zijn jeugdigen Stadhouder gaarne ook tot jongsten generaal van 't voetvolk zien benoemen; bij de omvraag van dit voorstel staakten echter de stemmen, en de Princes-weduwe, zijne moeder, had daarop zelve aan de Staten geschreven, dat zij, met de uiteenlopende meeningen op dit punt in hun midden bekend geworden, om geen vertraging in de verdere benoemingen te weeg te brengen, voor haar zoon ditmaal liever van 't ook door haar gedane verzoek tot bevordering afzag, hem inmiddels in hun goede gunst aanbevelende, tegen den tijd dat hij wat meer jaren nog telde ¹. Thans woonde dan ook de Prins, die den 4^{en} September '31, na zijn twintigsten jaardag, te Leeuwarden den eed als Erfstadhouder en Kapitein-generaal van Friesland gedaan had, als colonel aan 't hoofd van zijn ruiteregiment de oefeningen bij, terwijl aan Hompesch het opperbevel was opgedragen ².

In 't begin van September begaf zich de kwartiermeester-generaal naar de hei bij Oosterhout, om daar het kamp af te steken; den 6^{en} kwamen de troepen, om zich in twee liniën te legeren. Zondags den 7^{en} reed Hompesch, van al de generaals en den Prins van Oranje vergezeld, beide liniën langs, voor wier manschappen vervolgens door 4 predikanten uit de buurt, elk aan een der vleugelen, gepreëkt en 's avonds gebeden werd; een gebed, ieder avond na trommelslag door hun Eerwaarden herhaald. Twee dagen later werd tusschen de Vijf eiken en Gilsen, op een uur afstand van 't legerfront, een slagveld afgestoken, waarvoor elk regiment 60 man leverde. 's Morgens van den 10^{en} kwam de ruitery aanrukken en schaarde zich in twee rijen in slagorde. Hompesch, weder van de generaals gevolgd, kwam ze bezichtigen, en zij daarop door hun hoofden aangevoerd hem voorbij rijden, de Prins van Oranje aan 't hoofd van 't zijne. Ofschoon hij zijn kwartier bij zijn ontvanger te Oosterhout had, verkoos hij in zijn tent, achter zijn regiment, te vernachten. Om de wapenschouwing te zien waren veel heeren en vrouwen te paard en in koetsen naar buiten gekomen. Den 11^{en} gold het die van 't voetvolk, op gelijke wijs door Hompesch in oogenschouw genomen. Dien eigen middag deelde men 't kruit onder de

¹ Zie de *Aanm. en Bijvoegsels op Wagenaar*, XVIII, bl. 105 en vv.

² Zie het *Nauwkeurig Dagverhaal van 't Campement by Oosterhout*, in 's Gravenhage by Adriaan Moetjens, 1732.

troepen rond, om de krijgsoefeningen te beginnen, die met uitzondering van den zondag, toen er weêr voor manschappen en bevelhebbers gepreëkt werd, tot den 16^{en} aanhielden. Den 17^{en} werd er gerust, doch tevens, in 't belang der tucht en behoorlijke regeling, eenige orders afgekondigd. Niemand mocht op straf van door de spitsroeden te loopen 's avonds na trommelslag schieten; was er in de buitenwacht een wapenroep, dan had het piket voor 't hoofd van 't leger te trekken, en werd die roep sterker, het gansche leger, op 't sein van drie kanonschoten, onder de wapenen te gaan en zich in slagorde te scharen, terwijl 't piket zelf honderd schreden voorwaarts rukte; de buitenwacht mocht geen onbekende laten naderkomen of voorbijgaan zonder verlof van den bevelvoerenden officier. Donderdags den 18^{en} werd 's ochtends zes uur de algemeene marsch geslagen, en rukte het geheele leger in verscheiden colommen naar het afgestoken slagveld, zich daar in twee rijen scharende. Daar het mooi weêr was, kwamen er te wagen en te paard meer toekijkers en -kijksters dan vroeger nog; er werden velerlei bewegingen, alle in de beste orde, gemaakt. Een der volgende dagen werd 's morgens in de vroege door een der colonels een loozen aanval op de rechter buitenwacht gedaan; op 't eerste schieten steeg het piket te paard en rende om haar bij te staan, en gaf het geschut tevens het bepaalde sein; de alarmtrom liet zich hooren en 't gansche leger was in een oogenblik onder de wapenen. De generaals, den vorigen avond in 't kamp gekomen, en voor 't meerendeel zich met hun hoofd in de tent van den jongen prins bevindende, bestegen hun paarden om zich op hun posten te begeven. De laatste dag of wat werd men door regen gekweld, maar kon toch den 24^{en}, 's morgens na tien, nog een voorgenomen groote beweging uitvoeren. Op 't slaan van de algemeene marsch trok men toen in vier liniën den weg op naar de Vijf eiken, met een stuk geschut voor ieder bataljon. Om twaalf uur was men ter plaatse en had zich in twee liniën, evenals in 't kamp, geschaard. Buiten- en schildwachten werden uitgesteld, alsof men zich tegenover den vijand bevond. Daarna verpoosde men tot één uur, terwijl intusschen Hompesch en de verdere generaals, de Prins van Oranje, en drie uitheemsche prinsen — die van Brandenburg-Swed, van Beveren, en Esterhazy, die de oefeningen voor een of meer dagen bijwoonden — ter rechterzij voor 't front der ruitery een kring vormden, van de koetsen der bezoeksters omgeven. Een groot tafellaken werd over den grasgrond gespreid, en Hompesch' huisbedienden brachten, bij wijze van koude keuken, allerlei wild, gevogelte, en andere spijs aan; de noodige wijn werd geschonken, en zoo vergastte men zich het rustuur door, terwijl de zittende gasten den ommestaanden hun deel reikten. Zoodra de generaals weêr te paard zaten, werd aan de rechterzij een stuk geschut gelost, en daarop terstond aan 't hoofd van elk regiment alarm geslagen; de ruitery wierp zich in den zadel, het voetvolk in 't geweer, en de toeschouwers van beiderlei kunne begaven zich naast en achter 't leger. Op het tweede sein,

door 't gansche geschut der eerste linie beantwoord, stelde zich deze in beweging en begon vuur te geven als ware de vijand nabij; de tweede volgde de eerste op 300 schreden afstands; een zware stortregen belemmerde een poos de marsch. Zoo werd het vier uur, toen de beide liniën, er thans maar ééne vormende, daar de tweede in de openingen der eerste was gedrongen, een algemeen uitval voorstelden, en daarop rechts zwenkende, zich in vier colommen verdeelden, om naar 't kamp terug te keeren, waar ze te vijf uren vermoeid en wel aankwamen en den dag daaraan hun rust namen.

Hevige wind, gestadige regen, en onweêr beletten de drie volgende alle verdere wapenoefening; niet alleen de toeschouwers, maar ook de zoetelaars zelf trokken af, en daar de regen ook den 30^{en} nog aanhield, brak men den 1^{en} October het kamp weder op, dat al dien tijd lang, dank de doeltreffende maatregelen, zonder eenige wanorde gebleven was. Bij doodstraf had men verboden met scherp te schieten; alle kaart- en dobbelspel was evenzeer met straf bedreigd, en mochten ook deze en gene vreemdelingen er zich aan gewaagd hebben, de kampeerende troepen zelf onthielden er zich van; ontuchtige vrouwen werden zoo streng geweerd, dat er zich geen vertoonden; slechts ééne oude en leelijke waschter had men behoeven weg te jagen, «die zich verbeeld had, dat haar ouderdom en leelijkheid haar buiten alle verdenking stelden». De minste overtredingen tegen de gewone dienstorde werden streng gestraft, en daar men op de heï geen spitsroeden had, liet men de eerste strafschuldigen door de riemen loopen, 't geen den anderen manschappen zulk een heilzamen afschrik inboezemde, dat ze zich vrij van alle schuld hielden. Door de goede orde, in de omliggende plaatsen door de voorzorg van den Raad van State gesteld, leed men aan niets gebrek, en alles mocht niet duurder dan in 't naburige Breda betaald worden, zoodat men een pond brood voor een stuiver, een pond vleesch voor twee stuivers, een hoen voor twee schellingen had, en het voortreffelijke bier en de goede wijn beter koop was dan ergens in Holland. De generaals hielden om beurten open tafel, waar zij dan ook andere aanzienlijke lieden, onder de toeschouwers, aan onthaalden. De kleine baai van Oosterhout en de mond der Donge leverden 's avonds vooral een fraai gezicht op, wanneer ze met verlichte jachten en andere vaartuigen bedekt waren, en van krijgs- en ander muziek weêrklonken. «Het hoofdkwartier scheen als een klein hof, en 't goud was er zoo overvloedig, dat de inwoners zich, na 't vertrek van 't leger, bijna van alle zilvergeld ontbloot, en met ducaten, pistoletten, en guinjes beladen vonden» ¹.

Konden zich de Staten voorloopig, wat buitenlandsche vijanden betrof, tot deze spiegelgevechten op de heï en meer pret dan moeite barende kampegering bepalen, sedert eenigen tijd reeds werd hun land door een inwendigen vijand bestookt, die in

¹ Ald. bl. 25.

dit en 't vorige jaar heel wat angst en onrust te weeg bracht: het nijdig gewormte, dat het paalwerk der zeeuwsche, noordhollandsche, en friesche dijken doorknaagde. Het eerst was het kwaad op Walcheren aan den dag gekomen, waar, in 't najaar van 1730, eenige palen van den westkappelschen dijk bij een matigen storm waren omver geworpen, en men nu bij nader onderzoek vond, dat het aan dat gewormte te wijten was, door 't welk nu tevens de meeste palen en 't rijswerk van 't eiland aangetast bleken. Eerst in den zomer van 't volgende jaar bespeurde men hetzelfde verderfelijik verschijnsel ook aan den westfrieschen zeedijk bij Medemblik en Lammertschagen, waar evenzeer het paalwerk doorvreten was; het vertoonde er zich voorts «aan meest al de zware zeepalen van 't begin van de Niedorper-, de vier Noorderkoggen, en den Drechterlandschen dijk af tot voorbij Venhuizeu, op een lengte van meer dan 12000 roê. Zoo waren dan ook, in den hoogen vloed van Kerstmis '31, uit die Noorderkoggen alleen, de kribbingen met sparren en zware steenen, ter lengte van 800 roê uitgerukt, en 't gansche kwartier in 't uiterste gevaar van overstrooming gesteld», gelijk zich het dijkbestuur bij de Staten van Holland beklagde¹. In Friesland had de Zuidwestkust de meeste schâ geleden, en men daar zijn toevlucht reeds genomen tot den aanleg van een binnendijk, achter Stavoren, Molquerum, en Hindeloopen, om de landen daar binnen althans te dekken, zoo die daar buiten in 't ongereede raakten². Het ongedierte, dat al dit ongemak te weeg bracht, was van een kloeken mans vinger tot een voet lang; uit een dukdalf voor de sluis van de Zijpe had men zelfs een worm van anderhalven voet zien te voorschijn komen, in Zeeland — naar 't zeggen was — een van twee voet. Het was spits van staart en breed van bovenlijf, en aan zijn bovineind van een scherp hoornschelpjen, aan zijn staart van een dergelijk kroonschelpjen voorzien; met het eerste sneed en boorde 't zich in 't hout, en zette zich met het laatste de noodige kracht bij. Het baarde niet weinig ontsteltenis in den lande, en gaf aanleiding tot velerlei gewrijf en geschrijf. De kerkelijke zin van den landaard zocht er natuurlijk in de eerste plaats weêr de straffende hand Gods in: «met de meeste zekerheid» viel — naar men meende — op te merken, «dat 's Lands dagelijks aanwassende zonden oorzaak waren, dat God het door deze plaag woû dreigen met zijn oordeelen en straffen». «O, land! land!» riep men alarmkraayende uit, «hoor des Heeren woord! Hij heeft zijne stormwinden gezonden, en voor hen het weêrlicht der donderen; Hij heeft u gezonden pest onder het rundvee in uwe landpalen, uwe landen overstroomd met wateren; Hij heeft u geslagen met sterfte onder de menschen; Hij heeft de rupsen vermenigvuldigd, zoodat alle boomen ge-

¹ Zie het *Request*, opgenomen in den *Eur. Merc.*, 2e halfjaar '32, bl. 284.

² Zie ald. bl. 305.

³ Ald. 1e halfjaar, bl. 299.

schonden waren; Hij heeft den hemel gesloten, dat geene regendroppelen en vielen in negen maanden. Wie heeft de hand des Heeren daarin gezien? Wiens herte is week geworden? Wie heeft om dit alles zijnen weg doorzocht? Daar is niemand, die goed doet, tot niet één. Dit verdriet den Heere, Heere; daarom zendt Hij u een plage, daar gij Zijnen vinger in kunt zien; Hij laat uwen heiningmuur doorboren van de slangen des stofs; als stof komen zij op uwe zeedijkpalen en vreten die op, ja groeyen van een zand grootte tot achttien duim lengte, zoodat uw vertrouwen als van de mot en schietworm doorschoten is. Dit heeft gemaakt een algemeene beroerte; maar zoude dat doorbreken tot bekeeringe? Wel, dat ware een schande voor de nacie! Men is dat nu ook al gewend. Was er verachtelijker plage, God zou u daarmee slaan, o, Neêrland, om uwe oogen te openen! Ei, ziet dan de hand des Almachtigen in dezen, dat de machteloze wormen er meer schâ toegebracht hebben dan de geheele oorlog! Zoo uwe oogen niet geopend worden voor het gericht der wormen, die van de wormen ontkomen, zullen van 't zwaard gegeten worden!»¹ — O, galmde dezelfde boetpreêker, in dichterlijke vervoering, tevens:

O, dorre-zielenlaver!
O, groote doodegraver,
Wiens vaandel is het Kruis!
Uw kerk — mag ik 't zoo noemen,
Of, zonder te verbloemen,
'k Zeg eer een knekelhuis —

Is opgepropt van schonken,
Die overlang al stonken
Vermolmeld en verrot;
Vergeefs is al uw snoeyen,
Dat hout en wil niet groeyen,
Geen doode wijnstok bot.

Maar dit is te beweenen,
Dat deze stapel beenen
Zegt, dat hij levend is,
Gezond en wel te passe; —
O, stof, o gruis, o asche,
Gij ziet de waarheid mis!

O Jezus! word verbeden,
En drijf deze onbesneden
Eens uit uw bedehuis!
Kom, maak geknoopte zwepen,
En stoot met rauwe nepen
Naar buiten dit gespuis! —

Of blaas eens op die schonken,
En strooi een hand vol vonken
Op 't kerkhof van uw kerk;
Want al die bleeke dooden,
Die hebben geest van nooden;
Gij Jezus, toon u sterk! —

Kom, breek de graven open,
En wil de lijken doopen
Met water, vuur, en geest!
Ga heen op been eerst passen,
En wil het rif eerst wasschen,
En dan het zoo geneest! —²

«O, tuchtloos Neêrland!» maande een ander te gelijker tijd:

¹ Zie de *Opwekkende en zielslievende uitnodiginge van een liefhebber der Waarheid, die in de Godzaligheid is, tot het sien van de kragt Godts in de plage*, enz. In 's Gravenhage, by Corn. van Zanten, 1732.

² Zie de daar voorafgaande *Meditatie over de levenloze en doode staat der algemeene Kerke*.

O tuchtloos Nederland, zoo vruchtloos jaren lang
 Geteisterd met Gods roeden!
 Nu valt de leste slag, die hard u valt en bang;
 Wie zag ooit wreeder plaag afgrijselijker woeden?
 Een zeldzaam ongediert, van Gods vergramde hand
 Tot ons bederf geschapen,
 Valt paalwerk aan en kiel, als met een ijzen tand;
 Hier baat geweld noch list, hier geldt beleid nog wapen.
 Ons dreigt het woest geweld der onbegrensde zee,
 Zij dreigt ons op te komen;
 Zij, slaat dees landplaag voort, wil menschen hier en vee,
 Wil huis eerlang en hof, al teffens, overstroomen!
 Voor zooveel ongevals, o Neêrland ligt ge bloot,
 En och! waarheen geweken?
 O, zondig Nederland, zoo boos, zoo oversnood,
 Wat hebt ge God getergd, om vreeslijk zich te wreken!
 O, landplaag vol gevaars, die alle hoop ontzegt,
 Die ouden dreigt en jongen,
 Rechtvaardig komt ge ons thuis, het opperste Gerecht,
 Als met een sterk geroep, voor lang al afgedwongen!
 Terug dan van het pad dat naar beneden snelt,
 Den heilweg dra gekozen,
 Die, schoon hij in 't begin den voet met doornen kwelt,
 Aan 't eind van rozen riekt, die nergens frisscher blozen.
 Terug, o Nederland, indien ge u heil beseft,
 En vlijtig wilt betrachten,
 Zoo mag de zelve hand, die nu zoo vreeslijk treft,
 Met olie van genâ de wonden weêr verzachten!¹

Een roomschgezind oud-schoolmeester te Keulen, Herkenrath, die daar, tweemaal 's weeks, een zoogenoemd *Historisch Journaal* uitgaf, wijdde er bij de vermelding der ramp eenige latijnsche versregels aan, waarin hij haar vooral aan Gods toorn over de kettersche gevoelens der ingezetenen en hun bescherming der uit Frankrijk en Brabant tot hen geweken Jansenisten, die hij met de zondaars van Sodom op één lijn stelde, toeschreef:

Hollanders, wilt gij 't kwaad gewormte zien verdrijven,
 En uwe landen van 't verderf behouden blijven,
 Verjaagt dan 't dartel, snood, en sodomitisch rot
 't Verderfelijk geslacht, met recht gehaat bij God;
 Verdrijft de zwervers, die steeds heiligschennend leven,
 En ~~de~~ den roomschen stoel tot nog toe wederstreven;
 Doet alle deze slag van secten aan een kant;
 Want *die* insecten doen het ergste kwaad aan 't Land².

¹ *Nederland aengemaent tot boetvaardigheid* (door J. H. S. B.) In 's Gravenh. by Gerardus Block, 1732.

² Zie den *Eur. Merc.* tweede halfjaar, 1732, bl. 309, waar ook 't oorspronkelijke is opgenomen.
 Ve deel, 1^e stuk.

Daar echter ook de vlaamsche kust niet van de bezoeking was vrij gebleven, viel het gemakkelijk hem in dit opzicht te weêrspreken, en een onroomsch Franschman riep hem daarom in den *Flaneur* ¹ toe:

Si les funestes vers sont la punition
Des rebelles au pape, apparemment qu' Ostende
Aura fait en secret quelque abjuration,
Puis qu'ils y font ravage anssi bien qu'en Hollande.

De Staten van Holland lieten intusschen niet na, om, overeenkomstig hun bekende gewoonte, den 10^{en} Oct. '32 een aanschrijving tot de verschillende steden en plaatsen van hun gewest te doen rondgaan, waarin zij verzochten, «den predikanten aan te zeggen, er hun werk van te maken, om in hun preeken en gebeden de gemeente ernstig te vermanen tot boete en bekeering, en tot vernedering onder Gods slaande hand, en Zijne Goddelijke Majesteit met alle oodmoed en ernst aan te roepen, om de bezoeking der zeewormen te willen doen ophouden» ². Op hartroerender toon en in omslachtiger vorm, dan zij in hun korte aanschrijving, hadden zich Gedeputeerde Staten van Friesland reeds een paar maanden vroeger geuit, tot een «dank- vast- en bededag» op 3 Sept. uitnoodigende. «De Goddelijke Majesteit» heette daar «in Zijne heiligheid en rechtvaardigheid verloochend en als getergd, om de fiolen zijner gramschap steeds nader en zwaarder uit te storten, en het land met al die er in woonden te verteren; waartoe zich vreeselijke voorboden, tot aller verbazing en ontzetting, schenen op te doen in de nieuwbespeurde wormplaag; voornamelijk als men opmerkte, hoe het Hem behaagd had Zijne pijlen te scherpen, om de laatste hand, als 't ware, met eerbied gesproken, tot 's Lands ruïne te leggen, zendende in het paalwerk, de groote kracht en 't steunsel der zeedijken, een groot hemelsch heer van een zeer verderfelijk gewormte, in staat, hoe zwak en teêr op 't aanzien en op zich zelf, om het gaafste, beste, en hardste hout te doorknagen, doorboren, en er als een raat van honigbyen van te maken. Voorwaar een vreeselijk oordeel Gods, alhier nooit bespeurd. Een bezoeking zoo zwaar en ontzaglijk, dat ze alle voorgaande, hoe geducht, verre in gewichte overhaalde, en bij onverhoopten voortgang, den ondergang van 't land onvermijdelijk moest na zich slepen. Een plage, niettemin rechtvaardig, om de hoogmoed, overdaad, dartelheid, en wellust van Neêrlands volk, vervallen in zware ongerechtigheden, ja zelfs verfoeilijke zonden, te bezoeken en te dempen, en als 't ware door dat zelfde element, langs 't welk, als over een gebaanden weg, zooveel schatten en rijkdommen uit verre gewesten in zijn schoot als waren gevloeid, doch niet tot uitbreiding van Gods koninkrijk gebezigd, de inwoners al te zamen te verderven en

¹ *Journal moral, historique, littéraire, galant et calotin*; en daaruit overgenomen in den *Eur. Merc.* t. pl.

² Ald. bl. 193 v.

in de wateren te versmoren, gelijk als ten tijde des Zondvloeds gedurende de eerste wereld. Een oordeel zoo pernicieus en gevaarlijk voor de provincie, dat de HH. Staten, hun principalen, in buitengewone zitting tot wering en afwendinge daarvan bijeengekomen, goedgevonden hadden hen te machtigen tot het uitschrijven van dien bid-dag, om gezamenlijk en gelijkerhand, overheid en onderdanen, met oodmoed en verbrijzeling des harten te smeecken, dat het Jehovah, Heere, wiens naam Ontfermer is, behagen mochte een geest der bekeering en uitbranding te zenden, en (tevens) de plaag van 't gewormte niet verder te laten voortgaan in 't paalwerk van onze en naburige kusten!"¹ -- Zelfs de portugeesche Joden te Amsterdam lieten zich niet onbetuigd, maar hieven, met goedvinden der heeren Parnassijns en met toestemming van den Rabbijn, maandag den 10^{en} November een morgen- en namiddaggebed in hunne Synagoge aan «om een verlossinge van de heerschende ongemakken der wormen in de wateren der zee»².

Praktischer dan deze kerkelijke noodkreten waren de pogingen van hen, die in 't kwaad zooveel mogelijk zochten te voorzien, en de middelen beraamden het voor 't vervolg te voorkomen. Niemand daartoe doeltreffender werkzaam dan beide Pieters, Straat en Van der Deure, inwoners van 't zoo zwaar beproefde Noorderkwartier, die «een nieuwe manier van dijkagië», gelijk zij zelf haar betitelden, uitdachten, om namelijk «kei- en klipsteen en aan den dijk te doen brengen, en ze glooiswijze van den dijk af zeewaarts te leggen», waardoor de dijken voor goed tegen 't woeden der zee beveiligd zouden zijn, en de oevers en voorstranden voor afschuiving en verder verloop gedekt. In January hadden ze er te Enkhuizen, «onder 't opzicht van een gezworen steenmeter, en met behulp van zulke personen die er hun werk van maken steenen te handelen en vervoeren», de proef van genomen, en wenschten het hun beproefd voorkomende middel nu op al de bestookte dijken van hun kwartier te zien toepassen, om daardoor «zoo schoonen gedeelte lands, met al zijn nuttige en vermakelijke landerijen, polders, meren, en lusthoven, in zekerheid gesteld, en het overige gedeelte van Holland gedekt te zien tegen de bijna onoverwinnelijke zwarigheden, waarin het noodzakelijk zou moeten geraken, zoo eens, wat God verhoeden mocht! Westfriesland overstroomd gerakende, de Noordzee zonder paal zich met de Zuiderzee, en

¹ *Placcaat. Uitschrijving van den alg. dank- vast- en bededag, gehouden in de Provincie van Vriesland. Om zijn merkwaardigheid den nieuwsgierigen lezer medegedeelt. In 's Gravenhage, by Corn. v. Zante.*

² *Zie De groote Godsdienstplegtigheid of het Gebed in de groote joodsche Synagoge, enz. door een joods meester uit het Hebreeuws in 't Nederduits vertaalt, enz. Ald. bij dezelfden.*

³ *Zie het door hen in 1733 aan de Staten en Gecommitteerden Raden ingediend Ontwerp tot een min kostbaare, zeekerste, en schielijkste herstelling van de zorgelijke toestand der Westfriesche zeedijkken, enz. na rijpe overweeginge te zaamengesteld door P. Straat en P. van der Deure. T' Amsterdam, by Joh. Oosterwijk, op den Dam, 1733.*

die weder met de Haarlemmermeer vereenigende, alles, tot Haarlem, Amsterdam, en Leiden toe, niet als een enkele zee zou wezen». Het door hen voorgeslagen middel, dat zij vervolgens nog wat verbeterden, werd door de zorg der Staten in praktijk gebracht, om de gevaarlijkste plaatsen tegen 't geweld der golven te beschutten. Men spitte daartoe de wieren vóór den aarden dijk tot op zekere laagte af, en zette nieuwe wiervakken tegen dien dijk, die met in 't oude wier geslagen paalwerk geschoord werden. Voor dat paalwerk werd dan de steenen glooying tot op den grond der zee aangebracht, waardoor de palen voor de gevreesde wormen beveiligd bleven, en de dijk tegen den aandrang van 't water beschut was.

Voor den jongen Stadhouder van Friesland, Groningen, Drenthe, en Gelderland bracht het nu afgeloopen jaar de eindschikking meê omtrent de verdeeling der nalatenschap van Prins Willem III. Bij zijne meerderjarigheid had men de onderhandelingen, bij den dood zijns vaders voorloopig gestaakt, en in 1722 te vergeefs op nieuw beproefd, weêr hervat, en ze in dezen voorzomer nu gelukkig ten einde gebracht ¹. Het Prinsdom Oranje, met de goederen van Chalons en Chateaubelin, bleef daardoor, naar de utrechtsche bepalingen van 1713, aan den Koning van Frankrijk; maar de Prins de vrijheid behouden, den naam van Oranje aan een zijner domeinen, naar zijn goedvinden, te geven, en er zoo naam en titel erfelijk van te voeren. De Koning van Pruisen behield verder het Prinsdom Meurs, het Graafschap Lingen, het ampt Montfoort, de heerlijkheden de hooge en lage Zwaluw, Naaldwijk, Hoenderland, Wateringen, de Oranjepolder, en 's Gravesande; de tol te Gennep, de baronie van Herstal, de heerlijkheid Turnhout, het oude hof in den Haag, en 't Huis te Honsholredijk ². De Prins behield daarentegen in vollen eigendom al de andere goederen tot de nalatenschap behorende, en die hem deels reeds waren overgegeven, deels nog onder 't bewind der algemeene Staten of in vreemde handen: Bredevoort, Buren, Zevenbergen, het Hondenhuis in den Haag, de tienden onder Delft en Monster, het huis de Kruisberg, Colijnsplaat en 't verdere op Noordbeveland, de baronie van IJsselstein, de goederen in Hulster-ambacht, 't Paleis te Brussel, de baronie van Diest, de Heerlijkheden Sichem en Scherpenheuvel, Rosendaal, Nispen, Oosterhout, Dongen, Steenberg, Prinsenland, Eindhoven, en de Baronie Kranendonk; verder de Huizen te Dieren, 't Loo, en Soestdijk, de Klundert of Niënvaart, de heerlijkheden Geertruidenberg, St. Maartendijk en Scherpenisse, het Markgraafschap van Vere en Vlissin-

¹ Zie het *Tractaat van verdeling en vergelyk over de Nalatenschap van 't Huys van Oranje*, gesloten tusschen Z. M. den Koning van Pruissen en Z. H. den Prins van Oranje en Nassau; 14 Mey en 16 Juny 1732. In 's Gravenhage, by Pieter van Thol, 1732.

² De verschillende heerlijkheden en eigendommen in Brabant en Holland werden 22 jaar later, in 1754, door 's Konings zoon, Frederik II, ten behoeve van dien des Prinsen, Willem V, voor zeven tonnen gouds van de hand gedaan.

gen, de graafschappen Buren, Leerdam en Acquoi, de heerlijkheden Grimbergen, Meerkerk, en Voorst, het burggraafschap van Antwerpen, de baronie van Breda, die van Grave en Kuik, de Commanderiegoederen van Braque, de heerlijkheid van de Willemsstad en Ruigenhil, de goederen van Wernshout, St. Vit, Vianden, Butgenbag, Daasburg, en Warneton. Voor de door hem afgestane halve baronie van Herstal kreeg hij de heerlijkheden Monster, ter Heide, half Loosduinen, de leenen van Polanen, en de hoeven achter 't huis Nieuwburg te Rijswijk; als blijk van 's Konings vriendschap daarbij dat huis zelf en dat in 't Bosch, als de Oranjezaal bekend. Beiden, Koning en Prins, met hun mannelijke en vrouwelijke nakomelingen, mochten al de titels van den huize van Oranje blijven voeren, buiten schâ der deugdelijkheid van den thans gedanen afstand. De Prins stond daarentegên den Koning titel en wapens van 't Prinsdom Meurs, de Koning den Prins die van 't Markgraafschap Vere en Vlissingen af. Koning en Prins beloofden elkander, door allerlei middelen, behalve de wapenen, tegen elk te handhaven, die voor mocht geven recht te hebben op een deel der nalatenschap, met name tegen Prins Willem Hyacinth van Nassau-Siegen, die op de baroniën van Breda, en Grave en Kuik aanspraak maakte. De Prins nam de schulden van 't Huis van Oranje op zich, maar zou daartegen genieten al wat er nog te vorderen was, op de beide renten op de Maas van 80 en 20 duizend gulden na, van welke echter de achterstallen gelijkelijk gedeeld zouden worden. De Koning verbond zich, den Prins, door alle goede diensten, voldoening te doen verkrijgen van 120,000 rijksdaalders in hoofdsom en 50,000 jaarlijksche rente, van de spaansche kroon nog te vorderen. De schulden en vorderingen van ieder domein voor zich zouden voor rekening en ten bate van zulken domein zijn, uitgezonderd de schulden voor 't Westland, die voor 's Prinsen rekening bleven. Voor de juweelen, 't zilverwerk, enz. zou men zich houden aan de verdeeling van 1702. Om alle nieuwe oorzaak van verschil en twist te voorkomen, zouden beide contractanten van alle verdere weêrzijdsche eischen afstand doen, en beloofden zij elkander de stukken en papieren, tot de toegedeelde eigendommen betrekkelijk, getrouwelijk te zullen overleveren. Na de bekrachtiging van 't vergelijk zou den Staten-generaal, als wilsuitvoerders van de Prinsen Willem III en Frederik Hendrik, daarvan onmiddelijk mededeeling gedaan, en hen tevens de overlevering gevraagd worden der nog door hen beheerde goederen en huizen, nadat de bekrachtiging binnen de vier weken na 't sluiten had plaats gehad. Een en ander geschiedde als bepaald was, en alleen het punt van 't zeeuwsche markgraafschap gaf aanleiding tot botsing tusschen Prins en Staten, daar de opheffing daarvan juist in deze jaren een onderwerp van beraadslaging bij die van Zeeland en Holland uitmaakte.

Na doode van den laatsten bezitter, Maximiliaan van Borgondiën, in 1559, wiens nalatenschap, om de drukkende schulden, door zijn bij uitersten wil gestelde erfgenamen niet aanvaard was, had de laatste zeeuwsche Graaf, Koning Filips II, in

1567 zelf dat markgraafschap gekocht, en was het na zijn afzwering, bij openbare veiling, aan Prins Willem van Oranje, voor de betrekkelijke geringe som van 140,600 gulden (70,500 voor Vere, 70,100 voor Vlissingen) overgegaan. Evenals echter bij Filips' aankoop bepaald was, dat het voortaan nimmer van de Graaflijkheid vervreemd zou worden, werd ook in het ontwerp der opdracht dier graaflijkheid aan den Prins dezelfde bepaling gesteld; doch de Prins sneefde door sluipmoord vóór dat ontwerp tot daad was geworden, en 't markgraafschap was dus aan zijne nazaten verbleven. Na doode van Prins Willem III hadden de Staten van Zeeland — in afwachting aan wien zijner erven 't zou toebedeeld worden — de wet in beide markgraaflijke steden, uit de hun aangeboden voordracht der dienende wethouders, besteld en waren dat sedert blijven doen, in spijt der bedenkingen, daar eerst door Prins Jan Willem Friso, en, na zijn verscheiden, door de voogden van zijn onmondig spruitjen tegen ingebracht. Toen dit spruitjen daarop in 1522 tot Stadhouder van Gelderland gekozen was, overlegde men in 't anders gestemde Zeeland, om zoo veel te meer allen stadhouderlijken invloed te voorkomen, het markgraafschap tegen voldoening der waarde op te heffen. Reeds 16 jaar vroeger had Goes hetzelfde in de Staten voorgeslagen, doch was men daar toen niet op doorgegaan. Thans, vernemende dat de zaak op nieuw ter sprake kwam, wendde zich de Princes-moeder van den onmondigen Markgraaf, in Febr. 1723, tot de algemeene Staten, als uitvoerders van Koning Willems uitersten wil, met het verzoek voor zijne rechten te waken, terwijl zij in gelijken zin ook aan de Staten der verschillende provinciën schreef. De drie stadhouderlijke verklaarden zich toen natuurlijk terstond in haar geest, Utrecht hield zich aan zijn vroeger geuite meening, Overijsel deed er 't zwijgen toe, Zeeland was, op Vere na, voor de opheffing, en Holland richtte in April een breedvoerig schrijven tot die provincie, waarin het te kennen gaf: dat de zeeuwsche Staten, krachtens den opper-eigendom, het zoogenoemd *dominium eminens*, die allen *soevereinen* toekomt, het volle recht hadden tot opheffing van het Markgraafschap. Zeker kon dat recht misbruikt worden; doch dit was ook met andere rubrieken dier macht het geval; het kwam er alleen op aan, het niet dan in belangrijke zaken, en waar de noodzakelijkheid er van bleek, toe te passen. Dit nu scheen hier het geval; de omstandigheden konden toch meêbrengen, dat men het markgraafschap, waaraan de bestelling der wet in twee steden verbonden was, moest overdragen op een vreemd vorst. Buitendien meende men, dat stemmende steden alleen onder de grafelijkheid der provincie behoorden te staan; ook Gouda en Purmerende waren in Holland niet beschreven vóór ze van hare onderhoorigheid aan byzondere heeren ontslagen waren¹; in Zeeland was Tholen zelf, in de 16^e eeuw aan Bergen o/Z ver-

¹ Dat dit niet geheel juist was, zie in de *Bijv. en Aanm.* op Wagenaar, XIX bl. 38.

pand, eerst beschreven toen dat pandschap was afgelost. Aan Vlissingen en Vere was, na hun ontrukking aan Spanje, bij octrooi van 1074 beloofd, dat zij niet van de graaflijkheid vervreemd zouden worden. De na den aankoop door Prins Willem I in zwang gebleven markgraaflijkheid was nu dus eigenlijk ook met dat octrooi in strijd, en slechts partijbelang had verhinderd, dat ze niet eerder in volle vrijheid hersteld waren. Het langdurig recht van bezit kon niet opwegen tegen de blijvende kracht van dat octrooi. Zeeland had dus gewichtige redenen genoeg tot de opheffing, en 't kwam in dezen daarom alleen op de juiste begroting der geldelijke waarde van den betrokken eigendom aan. Als uitvoerders van Koning Willems wil waren de Algemeene Staten alleen gehouden zijne nalatenschap tegen onrecht te beschermen, en hadden hier dus slechts — gelijk in elk ander geval van «onteigening ten algemeenen nutte» (als men het in onze dagen zou noemen) — op behoorlijke vergoeding aan te dringen. Onder dat beding kon Zeeland derhalve rechtens het markgraafschap opheffen, en Holland was verplicht het daartoe de hand te leenen. Gelderland, Friesland en Stad-en-Landen, die zoo ijverden voor 't markgrafelijk recht van hun Stadhouder, hadden dezen zelf bij zijn lastbrief zeer aan banden gelegd; waarom duidden zij 't dan Zeeland euvel, dat het voor zijn vrijheid zorg droeg? In 't zelfde geval zouden zij denkelijk evenzoo te werk gaan. Nu begeerden ze, dat men voor den *onmondigen* Prins zorgde; maar (en de uitdrukking mag kenschetsend heeten voor de verhouding, waarin zich de regeerende heeren tot burgerij en volk gesteld achtten) waren *al de onderzaten* niet als zooveel *onmondigen* te beschouwen, voor welker vrijheid (een benijdenswaarde vrijheid zeker onder den plak dier alleen mondige heeren!) en welstand men insgelijks zorgen moest? Zou niet een Vorst, en vooral een machtig Vorst, Heer wordende van twee steden, Zeeland en ook Holland zelf kunnen verontrusten, en merkelyken invloed verkrijgen in beide gerechtshoven, de vergadering der Algemeene Staten en verdere Generaliteits-collegiën, wanneer hij er heeren uit die Steden deed afvaardigen? De Princes-weduwe en haar vader, de Landgraaf van Hessen, die zich mede voor den jongen Prins tot de Algemeene Staten gewend had, mochten dus niet met de hoop geveild worden, dat men Zeeland van zijn besluit zou terughouden; men moest veeleer zijn best doen, hen er toe over te halen, om op gemelde voorwaarde daarin te berusten.

Toen dit stuk bij de Algemeene Staten ter tafel kwam, bleven de drie stadhouderlijke Provinciën natuurlijk in haar meening volharden, terwijl Utrecht en Overijsel het overnamen, om er nader op te raadplegen. De Princes-weduwe en 's Prinsen voogden brachten er, in een uitvoerige beantwoording, bij Zeeland hun bedenkingen tegen in. Toen de zeeuwsche Staten, schreven ze, kort na Koning Willems dood, zich veroorloofd hadden, de wet in de twee markgraaflijke steden te bestellen, waren die van Holland van oordeel geweest, dat de hooge raad, voor welken de zaak ge-

bracht was, daarin naar goed recht moest beslissen; naderhand hadden zij beide hoven wel ontheven van de uitspraak over deze bestelling, maar toch verstaan, dat hij, die 't markgraafschap verkreeg, het daarover in rechten kon aanspreken, en de Staten van Zeeland verklaard, dat zij van gelijke meening waren. In 1708 hadden beide Provinciën wijlen Prins Jan Willem Friso laten voorstellen, om 't Markgraafschap aan Zeeland of aan beide steden te verkoopen, maar hij dat afgeslagen. Zij gaven nu wel toe, dat de hooge Overheid het recht van opper-eigendom bezat, maar men erkende zelf dat dit licht misbruikt kon worden, en in het tegenwoordig geval de noodzakelijkheid niet bleek; de rechten van den markgraaf hadden niets met het provinciaal bewind uit te staan, en strekten alleen tot handhaving van 't recht en 't burgerlijk beheer binnen beide steden. Die steden waren zelfs in 't stemmen steeds zoo vrij geweest, dat Vere zich tegen de opdracht der graaflijkheid aan Prins Willem I had kunnen verklaren; doch zelfs al hadden zij die vrijheid niet, volgde daaruit niet, dat men 't markgraafschap moest opheffen, 't welk reeds vóór dat recht van stemmen in wezen was. De belofte in octrooi van 1574 sloeg, naar hunne meening, alleen op den aankoop door Koning Filips. Nu was 't leen reeds op den zesden leenvolger gekomen, en 't was dus te laat, er nog van te gewagen. De Staten van Holland hadden zelf, in 1581, Prins Willem zeer aangezet om het te koopen. En de Prins aan wien het nu zou komen, des eersten achterneef, had niets gedaan, wat hem verdacht kon maken, dat hij in de toekomst zijn gezag zou willen misbruiken; veeleer mocht men verwachten, dat hij het ten algemeenen nutte zou aanwenden. Waarom 't Markgraafschap niet na den dood van den eersten Prins Willem opgeheven, als men 't verder in geen Prinsenhanden hebben wou? Onder de erfgenamen was toen zelfs een paapsch Prins (Filips Willem), en toch had men er niet aan gedacht. Dat het aan een uitheemsch Prins, laat staan een van den paapschen godsdienst zou komen, viel in 't minst niet te duchten. Kwam de jonge Prins zonder nakomelingen te overlijden, en mocht zijn zuster inmiddels met zulk een paapsch Prins getrouwd zijn, dan was er nog altoos tijd voor de opheffing. 't Markgraafschap was bij een onversterflijk leen uitgegeven, en bij 't groot Privilegië van Vrouw Maria van Borgondiën beloofd, dat de Graven niemands leen anders dan bij wege van rechten tot hun tafel zouden leggen; iets dergelijks was ook bij de keur van 't jaar 1495 vastgesteld. Zij vertrouwden dus, dat de Staten zich door al deze redenen bewogen zouden vinden om van de opheffing af te zien, en zouden anders hun toevlucht moeten nemen tot de Algemeene Staten.

Dezen waren van meening, dat men best deed de beraadslaging over dit punt te staken; en Vere, dat vroeger anders gedacht had, stemde nu tegen de opheffing, zich daarbij echter volkomen gezind betuigende, den regeeringsvorm zonder stadhouderlijke waardigheid naar vermogen te helpen verzekeren. Het had wel gewenscht, dat

men het markgraafschap, na doode van Koning Willem had kunnen koopen; doch nu dat ondoenlijk was gebleken, oordeelde het een nader onderzoek vóór 't nemen van zulk een besluit noodig. Het doorliep verder de daarbij te bespreken belangrijke punten, betuigde dat er geen stadhouderlijk bestuur door den invloed der twee laatst stemmende steden te vreezen stond, wees er op hoe Prins Willem III, in 1672, alleen door een overweldigende beweging der gemeente tot die waardigheid in Holland en Zeeland verheven was, en dat er dus geenerlei noodzakelijkheid voor de voorgenomen opheffing bestond, gelijk men zich ook in 1581 niet tegen den verkoop verzet had. Men dreigde er slechts uit- en inheemsche machten door te krenken; de oude twist tusschen de drie walchersche steden over haar rechtsgebied zou er meê verlevendigd worden; en men mocht zich overtuigd houden, dat het eigenlijk doel der opheffing, de aanstelling van een Stadhouder te weren, niet door de doode letter van een of ander besluit, te bereiken was, maar alleen door de gemeente proefondervindelijk te doen zien, dat de tegenwoordige regeeringsvorm in allen opzichte beter, geruster, en veiliger voor de algemeene vrijheid was dan de Stadhouderlijke, voor welken de stad zich trouwens nogmaals ten gunstigste gestemd betuigde.

De vijf andere stemmende steden waren over deze houding van Vere zeer ontsticht, en kwamen met nadruk tegen inhoud en strekking van dit stuk op. De bewering, dat men zich tegen den verkoop in 1581 niet zou verzet hebben, werd door de notulen zelf, naar zij opmerkten, weêrsproken. Voorts achtten zij 't hoogst ongepast en onwaardig, met den weêrzin van uitheemsche Vorsten en van een inheemsch Stadhouder te dreigen, en onverstandig voor oneenigheid door de opheffing te duchten, daar juist het bestaan van 't Markgraafschap steeds twist verwekt had. De ontboezeming aan 't slot eindelijk noemden zij vooral bedenkelijk, en meenden dat Vere er zich wel wat nader omtrent mocht verklaren: had men er meê voor, de Statenvergadering met een beroerte der gemeente te dreigen? en was men van meening, dat de besluiten der Staten maar een «doode letter» waren, zoo lang er die gemeente het zegel niet op gedrukt had? Zij wisten voorts, zoo goed als Vere, dat de regeering door eendracht, zachtheid, en goed beheer, waarbij men dan nog een onbesproken levenswijs der regenten kon voegen, moest bestendig worden; maar zij wenschten wel eens te weten, hoe zulk een opmerking hier te pas kwam, en met welke bedoeling zij geuit was. Ten slotte noodigden zij Vere uit, zich met zijn medeleden voor de opheffing van 't markgraafschap te verklaren. Vere had daar echter geen ooren naar, en zij besloten daarom in 't volgende voorjaar, op voorstel van Tholen, aan Raden en Rekenkamer en aan den Rentmeester bewester Schelde bij voorraad last te geven, geen verlijfbrieven op het markgraafschap aan iemand meer te verleenen¹.

¹ Zie den *Eur. Merc.* van dat halfjaar, bl. 170.

Daarbij bleef de zaak een jaar of zes, tot zich, in 1730, de drie provinciën moeite gaven voor hun Stadhouder zitting in den Raad van State te verkrijgen, en deze zelf aan de Staten van Zeeland vergunning vraagde, over de toen nog niet aan hem toegekende leengoederen van 't Huis van Oranje te beschikken. 't Een noch 't ander werd erlangd, en in 1732 wisten de Staten van Holland zelfs bij de Algemeene door te zetten, dat de toegang tot den Raad van State aan de Stadhouders van slechts enkele provinciën ontzegd werd. Toen nu, in dit zelfde jaar, de verdeeling der nalatenschap eindelijk had plaats gegrepen, en 's Prinsen verzoek om de uitkeering der hem toekomende goederen was ingekomen, besloot Zeeland, op aandrang van Holland, de opheffing van 't markgraafschap op nieuw ernstig ter sprake te brengen, en nam daarop den 17^{en} November, met instemming van 't inmiddels tot de zienswijs der meerderheid bekeerde Vere, het besluit, krachtens zijne «hooge Soevereiniteit en onbetwistbare macht, de steden Vlissingen en Vere, van nu af voor altoos en eeuwiglijk rechtens en metterdaad te ontheffen van alle leenroerigheid, ze voor vrije graaflijke steden verklarende, als alle andere stemmende steden zijner provincie, alleen aan de soevereine vergadering van Hun Edel Mogenden onderworpen». Zijn algemeen ontvanger gaf het tevens last, om «tot schadeloosstelling van dengene, die tot de heerlijkheid van beide steden gerechtigd werd bevonden, honderdduizend rijksdaalders op te nemen, en in de bank van Middelburg te bewaren, zijnde de Staten zelfs bereid die som te verhoogen, zoo de redelijkheid dat vorderde». Voorts zou men aan de wethouders van beide steden verzoeken, «om alles, wat op den Markgraaf betrekking had, uit de burgerbrieven en alle andere bescheiden te lichten»; ook de Gecommitteerde Raden aanschrijven, geen brieven van verheffing of overdracht van Vlissingen en Vere meer te verlijden, en de leenmannen bewester Schelde waarschuwen, dat zij over zulk een overdracht niet meer hadden te staan, maar op de steenrol der leenen aan te teekenen, dat beide steden te eeuwigden dage van haar leenroerigheid ontheven waren». Den Staten van Holland zou dank betuigd worden voor hunne vriendelijke aanbieding en medewerking, onder verdere betuiging, dat het vertrouwen door Zeeland op hun krachtigen steun in dezen mede gediend had, om het te bewegen tot het nemen van dit besluit, en dat het eenige heeren zou benoemen, om die Staten daarvoor te komen bedanken, en in verstandhouding met hen te treden». Een lastbrief voor die heeren zou in de eerstvolgende vergadering worden ontworpen; in deze werden zes heeren benoemd, om met den Raadpensionaris «te visiteeren en examineeren, wat tot meerder applaneering van deze devallisagië zou behooren gedaan te worden»¹.

Van dit besluit werd den Algemeene Staten kennis gegeven, met verzoek de beide

¹ Zie het *Extract uit het Register der Resolutien* van Zeeland, aldaar, eerste halfjaar 1733, bl. 78 en vv.

nu van alle leenroerigheid ontheven steden van 's Prinsen deel der nalatenschap uit te zonderen, en er 100,000 rijksdaalders als vergoeding voor aan te bieden. Ook den Prins gaf men er kennis van. Deze teekende er echter in een uitvoerig schrijven aan Zeeland weldra verzet tegen aan, zich beklagende «dat de Staten zich veroorloofd hadden, hem zonder reden te versteken van 't erfgoed zijner vaderen, onder beroep op hun soevereiniteit en onbetwistbare macht». Om niet minder dan acht redenen meende hij hun recht in dezen te mogen betwijfelen: 1. waren zij, ofschoon reeds vroeger zoo goed als nu kennis dragende van hun oppermacht, er eerst nu op bedacht geweest, er zich in dit geval van te bedienen; 2. hadden zij zijn voogden, tijdens zijn minderjarigheid, aanleiding gegeven te verwachten, dat er «na de vereffening der verschilpunten omtrent de nalatenschap, geen verandering in de zaak van 't markgraafschap zou komen; 3. hadden zij te voren verklaard, dat het uitstel van 't verlij den rechtverkrijgende niet zou benadeelen, doch waren, nu hem het markgraafschap was toebedeeld, tot opheffing daarvan overgegaan; 4. hadden zij, de bestelling der Wet aan zich trekkende, verklaard daardoor 't markgraaflijk recht niet te willen krenken, en dus blijkbaar verondersteld, dat het markgraafschap in wezen zou blijven; 5. berustte hun besluit alleen op hun hooge soevereiniteit en onbetwistbare macht, den zoogenaamden oppereigendom *dominium eminens*), van welken de hooge Overheid alleen bij uitzondering in dringende noodzakelijkheid behoorde gebruik te maken; 6. streed hun besluit met verschillende voorrechten; 7. kon men er hier te lande de weêrgâ niet van vertoonen; 8. liep het lijnrecht tegen 's Lands leenwetten in, volgens welke de leenheer zoowel aan zijn leenman verbonden was, als deze aan zijn heer; om niet te zeggen, dat zij niet eens leenheeren waren van 't markgraafschap, 't welk, bij brieven van 't jaar 1555, een goed onversterflijk hollandsch erfleen bleek. Teu slotte meende hij daarenboven, «dat, zoo de Staten redenen achtten te hebben, om hem van zijn erfgoed te ontzetten, deze voor een bevoegd rechter moesten gebracht en onderzocht worden; of anders hadden zij in 't jaar 1585, bij de inruiming van Vlissingen aan Leicester, hun recht van oppereigendom moeten doen gelden, terwijl die echter zonder uitdrukkelijke bewilliging der voogden van den toen nog minderjarigen Prins Maurits had plaats gehad. De Algemeene Staten, als uitvoerders van Koning Willems wilsbeschikking, waren gehouden de nalatenschap, wel verre van er zich voor een deel van meester te maken, in haar geheel te handhaven; en de zeeuwsche, zoo vertrouwde hij, zouden op al de aangegeven gronden, van gedachte veranderen en 't genomen besluit weêr intrekken; was dit niet het geval, dan betuigde hij er zich niet bij neêr te leggen, maar zich 't recht voor te behouden, om er zulke middelen tegen aan te wenden als hij noodig zou vinden»¹. Afschriften van

¹ Zie het geheele schrijven, van 12 Jan. '33, in den *Eur. Merc.* voor dat halfjaar, bl. 31 vv.

dezen verzetbrief werden aan de Staten van Holland en de Algemeene gezonden, met uitnoodiging het besluit der zeeuwsche af te keuren en het hunne te doen, om den Prins in 't bezit van 't markgraafschap te laten stellen.

In antwoord op dit schrijven, gaven de Staten van Zeeland een wijdloopig betoog in 't licht, reeds bij een vroegere gelegenheid, in 1724, opgesteld, om den genomen maatregel, het markgraafschap tegen schadeloosstelling op te heffen, te verantwoorden. In vijf afdelingen zetten zij daarin uiteen: 1. hoe het markgraafschap van Vere een goed zeeuwsch leen was, van de Graaflijkheid verheven; hoe het, om schuld verkocht moettende worden, door Koning Filips genaast was; 2. door dezé naasting kon men 't van de leenroerigheid ontslagen, en in den boezem der Graaflijkheid gevallen achten, uit welken 't oudtijds gesproten was. In den opstand tegen Filips hadden Vlissingen en Vere de zij der Geuzen en van den Prins gekozen, en werden, in 1574, op 's Konings naam, van nieuwe voorrechten voorzien, met machtiging ter dagvaart te verschijnen, en als de andere zeeuwsche steden te stemmen. Die voorrechten verkregen zij, naar men veronderstellen mocht, omdat zij als vrije graaflijke steden beschouwd werden, waarom ook beloofd werd, dat zij nimmer zouden vervreemd worden. Ondanks die belofte waren evenwel beide steden 3. in 1581, bij onwillig decreet van den Hove van Holland geveild en door Prins Willem gekocht. Die verkoop geschiedde met al de voorrechten, reeds in 1574 verleend, en met name voor Vere met het recht, den ganschen adel van Zeeland te mogen verbeelden. De Aartshertog Matthias en de Staten van Zeeland hadden vruchteloos getracht den verkoop te verhinderen of althans op te schorten, en de Prins was er gehuldigd vóór nog de Staten daaromtrent hadden beraadslaagd; bij de ontworpen opdracht der Graaflijkheid werd echter bedongen, dat beide steden weder aan 't lichaam van Zeeland zouden komen. 4. De jongste verkoop mocht zelfs voor gebrekkig en nietig doorgaan; het leen was toch na dien van 1567 vernietigd, en beide steden aan de Graaflijkheid gekomen, en bij 't octrooi van 1574 was bepaald, dat zij niet mochten vervreemd worden; daaruit volgde dus dat zij niet op nieuw verkocht mochten worden, vooral buiten instemming der Staten. Wel beweerde men dat Filips den Graaf van Megen naar Zeeland gezonden had, om voor hem gehuldigd te worden; doch Megen scheen veeleer gekomen, om den eed der Staten voor den Koning, als hun Graaf, te ontvangen. Dat hij, gelijk men van de andere zij ook beweerde, de kooppenningen nooit geheel voldaan had, was aan de inmiddels opgekomen beroerten te wijten. Voor die voldoening had men zich echter tot de Staten te wenden gehad, maar stond het den schuldeischers niet vrij, de steden door 't Hof van Holland te laten verkoopen. Stemmende steden te verkoopen was ook met de bekende regeeringsgronden in strijd, daar men de oppermacht of een deel daarvan niet veilen kon. Toch had dit met Vlissingen en Vere, buiten Zeeland om, plaats gehad. Men twijfelde zelfs, of de Prins, als Stadhouder der provincie, wel bevoegd was

geweest de steden te koopen; hij had ze, als zoodanig, eer in haar voorrecht van onvervreemdbaarheid moeten handhaven. Hij en zijn nazaten waren sedert wel in 't bezit gebleven; Joch dit was slechts aan hun groote macht en gezag toe te schrijven, die de Staten verhinderd hadden, 's Lands recht naar behooren voor te staan. De voorrechten der Oppermacht of Soevereiniteit waren intusschen aan geen verjaring onderworpen, en de Staten meenden dus alle recht te hebben, den jongsten koop nietig te verklaren. Ten overvloede hadden zij echter 5. door hun recht van oppereigendom de macht, om het markgraafschap tegen redelijke vergoeding op te heffen. Men erkende dit recht, mits uiterst zeldzaam en om gewichtige redenen gebruikt; op die redenen kwam het daarom alleen aan, en wie zou daarover in dezen oordeelen? De Staten toch waren, op 't stuk der hooge regeering, niet gehouden, iemand buiten God rekenschap te geven van hun doen. Toch wilden zij zich daartoe in dezen wel verledigen, en beweerden dan: dat stemmende steden onafhankelijk moesten zijn van een Heer; zij konden anders, door huwelijk en versterf, licht in vreemde handen vallen; gelijk Tholen bijv. vroeger in die des Graven van Blois, Lodewijk van Chatillon, waarbij men zich zoo slecht bevond, dat men Hertog Albrecht wist over te halen tot de belofte, de stad voortaan nimmer aan een jonger broeder van zijn Huis te zullen wegschenken. Vlissingen en Vere zelf, van ouds aan den Huize van Borselen ter leen gegeven, waren door aanhuwelijking in dat van Borgondië overgebracht, 't welk Zeeland niet aanging. Het Graafschap van Holland was van 't eene vreemde huis in 't ander overgegaan en eindelijk aan Filips gekomen, een vreemdeling den Lande weinig genegen, die 's Lands voorrechten schond, en de ingezetenen dwong, tot bescherming van godsdienst en vrijheid de wapenen op te nemen. Wie wist nu, hoe 't met het markgraafschap, bij tijd en wijle nog gaan kon? De Staten voelden zich buitendien verplicht, de verleende voorrechten, waarbij beloofd was, de steden niet te vervreemden, te handhaven. Om die redenen waren zij genoodzaakt, zich van hun oppereigendomsrecht te bedienen tot ontheffing van beiden van alle leenroerigheid, onder aanbieding eener billijke schadevergoeding. In 't begrooten van deze wenschten zij niet alleen op de inkomsten van 't markgraafschap, maar op het heerlijk recht zelf ook acht geslagen te hebben, en de beslissing aan de uitspraak van goede mannen te laten verblijven. Zoo achtten zij zich gewaarborgd tegen alle verdenking van onrecht en geweld. Het recht van Oppereigendom zelf — gelijk sommigen wilden — voor den gewonen rechter te brengen, ging daarentegen niet aan. Dat recht streed ook niet met Vrouw Maria's groot Privilegië, dat alleen op *execuciën* zag, bij wege van rechten op eenig goed ondernomen, die zij beloofde niet bij voorraad, maar alleen na gerechtelijke uitwinning te zullen laten gelden. De keur van 1495 sprak alleen van 't bezitrecht van byzondere personen onderling. De Unie van Utrecht ried wel, uitheemschen vorsten geen billijke reden tot ontevredenheid te geven,

maar vorderde niet, 's Lands rechten en vrijheden aan hun belang op te offeren. Wel achtte men ook een leenheer aan zijn leenman verbonden, doch meende, dat de Staten ten dezen hun verplichting nakwamen, door hun leenmannen geldelijk schadeloos te stellen. Den alouden regeeringsvorm van beide steden verlangden zij niet te veranderen. Dat was bij den koop van 't jaar 1581 geschied, en zij wenschten alleen, beide steden in 't genot der voorrechten van 't jaar 1574 te herstellen; en zij vertrouwden daarom ook, dat hun Uniegenooten en alle onpartijdigen overtuigd zouden wezen, dat zij niets gedaan noch bedoeld hadden, dan wat met de gronden eener deugdelijke staatkunde, welgestelde regeering, en tevens de billijkheid overeenkwam»¹.

De Prins wilde echter van geen schadeloosstelling gediend, en weigerde daarom de hem aangeboden geldsom, die toen in de bank van Middelburg, te zijner beschikking, liggen bleef. Hij richtte zich daarop wel nog tot de Algemeene Staten, doch zonder baat, daar de afgevaardigden der verschillende Provinciën het niet eens konden worden. Bij een octrooi der zeeuwsche van 20 Aug. '33, werd toen een nieuw regeeringsreglement aan beide van hun markgraaf ontslagen steden gegeven. Wel kwam de Prins vier jaar later op nieuw op de zaak terug, zich gezind verklarende, den Staten ter wille te zijn, zooveel hij maar eenigsins voor zich en zijn nakomelingen zou kunnen verantwoorden; wel benoemden toen de Staten zelfs drie heeren om met hem te handelen, en schreven zij inmiddels naar den Haag aan 't Hof van Holland om de bescheiden omtrent den koop van 1581; wel kwamen die bescheiden in 't volgende voorjaar, dat van 1738, naar Middelburg, en werden zij in 't najaar door 's Prinsen stalmeester, Burmania, gevolgd, die door den Prins was afgevaardigd, om met de Staten te onderhandelen; doch die onderhandeling liep — als zich wel verwachten liet — op niets uit. Burmania vorderde herstel van 't Markgraafschap, met belofte dit aan de Staten af te staan, zoo de Prins kinderloos overleed, zonder eenige vergoeding voor zijn erven, of, liet hij alleen dochters na, geldelijke schadeloosstelling voor dezen. Maar de drie heeren brachten daartegen in, dat zulk een herstel rechtstreeks aandruischte tegen het eenmaal genomen besluit, van 't welk zij niet mochten afgaan; en de onderhandeling werd daarop gestaakt, terwijl Holland zijn zusterprovincie bij herhaling schriftelijk aanmaande, zich toch aan haar besluit te houden, en Zeeland verklaarde, er niet van te zullen afwijken. Met den aanvang van 't jaar '39 kwam Burmania nogmaals terug, wien Goes en Tholen aanrieden zelfs niet meer te woord te staan, wanneer hij over iets anders dan de geldelijke schadeloosstelling kwam spreken. Men besloot echter hem beleefdelijk aan te hooren, en Burmania bood nu namens den Prins afstand van alle heerlijke rechten (*regalia*) tegen schadeloosstelling aan, mits hem de

¹ Zie de gansche *Deductie* der Staten *Eur. Merc.* op dit halfjaar, bl. 41 en vv.

vruchtdragende eigendom (*dominium utile*) bleef. Daar ook dit niet met het besluit van '32 strookte, was er de groote meerderheid der Staten tegen, en verklaarde dezen in July de onderhandeling voor afgebroken; Vlissingen slechts betuigde zich in dezen ongelast, en Vere, het advies van Vlissingen te willen afwachten.

In den lande wekte al dit gehaspel over 't Markgraafschap van den aanvang af veel rumoer, en bracht, meer dan 't eigenlijk verdiende, de gemoederen in beweging. In beginsel had Zeeland gewis geen ongelijk, en zijn besluit was werkelijk geheel in den geest van 't voor Prins Willem I ontworpen opdrachtsverdrag der Graaflijkheid, waarbij beide steden aan deze vervielen. Ook tegen het aanbod van schadeloosstelling viel niets op te merken. De drijfveer echter der Staten, om den Prins zooveel te beter buiten 't stadhouderlijk bewind te houden, en hun kenschetsende voorstelling hunner verhouding tot hun «onmondige» onderzaten waren minder loffelijk. De stadhouderlijke partij wist er dan ook geen kwaad genoeg van te zeggen, en roerde in rijm en onrijm de pen. «Gij rooft», duwde men den zeeuwschen Staten toe:

Gij rooft het Markizaat, dat, als beschermheeren,
Door Willems laatste wil aan u was toevertrouwd,
Om 't voor zijn erfgenaam tot voordeel te beheeren,
En niet opdat gij het dien Prins ontnemen zoudt¹.

Men stelde spotregels op voor het «nieuwlings in Holland uitgevonden en in Zeeland voor 't eerst gespeeld spel van 't alleropperst opper-eigendom; een zeer grof spel», als men 't nader omschreef, «en echter bij de laatste placaten niet uitdrukkelijk verboden; nooit wierd het in eenige despotieke Koninkrijken en Staten gespeeld behalven onlangs in Zeeland. Het dopjesspel, dat in de nachtschuiten gespeeld wordt, is dit in grootheid niet gelijk, maar anders er zeer meê overeenkomstig. Met kan dit spel met vier tegen drie troeven spelen, maar niet wel met een gelijk getal van drie tegen drie, omdat daar somtijds twist uit ontstaat. Het rechte getal is dus drie tegen vier, en dat is zeker spel; want als men 't wel begrijpt, moet men maken, dat men van dat meerder getal meester is, al zou er wat smokkelwerk onderloopen»². Op een spotprent zag men 't bij wijze van verkeerdbord spelen, en in een daarbij gevoegd kreupeeldicht de zaak nader verklaren:

Dees plaat kan u het denkbeeld geven
Van nooit gehoorde dwinglandij,
Waaronder deze telg moest leven
Als onder turksche slavernij;
De blijken zijn daarvan Ter Vere

¹ Zie *Wraek en Geld, twee waekers voor de zeeuwsche vrijheid*, in de *Keurdichten*, 8e vervolg, bl. 91.

² Zie de *Regels voor het onbekend spel genaamt Dominium eminens supereminensissimum in superlativo gradu*, enz. in het 9e vervolg der *Keurdichten*, bl. 52, v.

En Vlissingen, volgens erfrecht
 Hem eigen, doch door zeeuwsche Heeren
 Ontfutseld hem en wederzeggd.
 Geen protesteeren kan hier baten;
 Dees Heeren, van een slinkschen aard,
 Zich op hun medemaats verlaten,
 Die in Den Haag wel zijn vergaârd.
 Ziedaar partijen aan het spelen,
 Elk vlast op winst, zij doen haar best
 En willen deze buit graag deelen,
 Ja, slepen ze in hun dievenest ¹.

Ten slotte troostte zich de kreupelrijmer met de gedachte, dat boontje om zijn loontje zou komen, en alles nog op een alles behalve malsche straf dier dieven en de verheffing van hun slachtoffer zou uitloopen:

Ik vrees voor u voor droeve plagen,
 O zeeuwsche kapers altegaâr! —
 Schoon uwe handen staan op 't kapen,
 Uw schelmerij wordt haast geknot,
 En gij, een straf voor zulke knapen,
 Ter dood gebracht, op een schavot.
 Ach, dat ons toch de Heer verlost
 Van al dat schuim en snood geboeft!
 De Prins, ach, mocht zijn wensch gelukken!
 Die moet en zal, in korten tijd,
 Voor al zijn droefheid, zoetheid plukken,
 In weêrwil van de bitsche nijd.
 Mij dunkt, ik zie hem herwaarts keeren,
 Gesterkt door eene macht'ge hand;
 O ja, ik zie hem triomfeeren,
 Tot heil van 't lieve Nederland!
 'k Zie hem op ouders voetspoor treden:
 Hij, als Stadhouder, zegepraalt,
 Terwijl hij, wie 's Lands eer vertreden,
 Naar hun verdiensten eens betaalt ².

Tegen de Staten van Zeeland riep men nog uit ³:

Gewaande wakers voor de vrijheid,
 Die, vol van eigenbaat, met blijheid
 De vrijheid zelf met voeten treedt;
 Een Prins, die u geen leed en deed,
 In wien de deugden weêr herleven
 Die onbetwistbre blijken geven,

¹ Ald. bl. 72 en vv.

² Aan de Staten van Zeeland, enz. 8e vervolg, bl. 75.

³ Ald. bl. 77.

Van dat hij is een telg dergeen,
 Die eertijds voor de vrijheid streên;
 Een Prins, die u is toevertrouwd,
 Opdat gij 't opzicht hebben zoudt
 Van goederen aan hem gelaten:
 Ontzet gij dien met overmacht,
 Zoodanig dat gij 't recht verkracht,
 En noemt dat voor de vrijheid waken? —

Een «antwoord» liet zich echter niet wachten, waarin 't bij terugslag luidde:

Oprechte wakers voor de vrijheid,
 Die, ver van eigenbaat, met blijheid
 De dwinglandij met voeten treedt,
 Geen onderdaan ooit leed en deedt;
 In wien de deugden weêr herleven,
 Die onbetwistbre blijken geven
 Van dat gij telgen zijt dergeen,
 Die eertijds voor de vrijheid streên;
 De macht is aan u toevertrouwd,
 Opdat gij 't opzicht hebben zoudt
 Der vrijheid, aan ons nagelaten.
 Dus danken wij u, heeren Staten,
 Die nu als wakers zijt gesteld
 Om ons te schutten voor geweld;
 Gij zijt het, en ook anders geen,
 Die daartoe hebt het recht alleen.

«Wat», vraagde een ander dien Staten,

Wat Helhond bast u aan, doorluchte en wijze vaders,
 Die voor 's Lands vrijheid waakt? Wat Helhond bast u aan?

Verschoont mij, dat mijn pen, die u wenscht te verded'gen,
 Getrouwe vaders, zich verander in een schicht,
 Om 't addereengebroid, dat u wenscht te beleed'gen,
 Met onbevreesden tred te stappen in 't gezicht.

Wat bromt men, dat dees Prins, in alles zoo bezadigd,
 Verstandig, vroom, en op 's Lands zaken heel gevat,
 Den vrijgevochten staat in 't minst niet heeft beschadigd?

Hij heeft daartoe nooit de gelegenheid gehad,
 En 't is voorzichtigst hem die nimmer ook te laten;
 't Is dus niet redeloos, dat Zeelands Staat, als Heer
 En Graaf, hem 't goed ontnemt; —
 De schade, die hij lijdt, wordt rijkelijk vergoed.

Hij hield zich zelfs zoo van de juistheid zijner zienswijls overtuigd, dat hij zich ten slotte op dien Prins zelf beriep:

'k Heb niet getracht, den Prins iets van zijne eer te ontrooven,
Ja, 'k hou hem zelfs voor zoo rechtvaardig, dat de hoon
Gedaan aan Zeeland hem mishaaft, en 'k wil gelooven,
Dat gij, zoo 't aan hem stond, een strop kreeg tot uw loon¹.

Intusschen vraagde van hare zij de weêrpartij, in hekelenden spot op 't beeld der Gerechtigheid zinspelende, dat boven 't Stadhuis te Vlissingen prijkte:

Hoe komt dat Vrouw Gerechtigheid Zoo hoog verheven staat?
Dan ziet het volk niet, dat ze schreit, Verstooten uit den Raad.
Waarom 't Gemeen dan niet gekiaagd, Dat zij zoo werd verdrukt?
Een gouden nijptang heeft der Maagd Het spraaklid uitgerukt.
Waarom die blinddoek voor 't gezicht? Zij schreit om al 't verdriet,
Wijl zij de rechters van hun plicht Zoo ver verbasterd ziet.
Waarvoor dient haar den evenaar En 't zwaard in hare hand?
Om indertijd in 't openbaar De rechters van ons land
Te wegen en, te licht bevonden, Te straffen om hun gruwelzonden².

Liet de gerechtigheid, zij 't ook minder in deze zeeuwsehe aangelegenheid, in het moederland hier en daar te wenschen, in de overzeesche volkplantingen in 't verre Oosten, viel er heel wat meer op af te dingen. Geen wonder bij 't haast eenig doel, waarmee men er heen trok, zich zoo spoedig mogelijk rijk te maken, en waarom het ook der Oostindische Maatschappij zelve voortdurend slechts te doen was. Die Maatschappij had trouwens hare beste dagen allengs gehad. De 40 miljoen, waarop haar denkbeeldig capitaal in 1696 nog begroot werd, waren omstreeks 1720 reeds tot een enkel miljoen geslonken, en na dat jaar ging zij geldelijk steeds meer achteruit. Door haar hoge dividenden had zij haar krediet weten op te houden, zoodat, toen haar kamer van Zeventienen voorstelde 20 ten 100 aan de houders harer obligaciën van vóór het eerstgemelde jaar af te lossen, dezen dat niet begeerden, en zich in 1716, bij den voorslag de later opgenomen gelden af te doen, dit schijnbaar gunstig geval herhaalde. Haar alleenhandel-stelsel kwam haar op veel geld te staan, en haar bekrompen beginsel van uitsluiting werkte op den duur slechts tot haar nadeel. Zij dacht er niet aan, een bewaarkas in 't leven te roepen, en nam steeds maar tot nieuwe leeningen haar toevlucht, wanneer de ontvangsten niet bij tijds inkwamen. Haar nieuwe Goeverneur-generaal Van Swoll, anders een volijverig en bekwaam man, van de grootste belangstelling in handel en scheepvaart blakend, ook meer dan eens blijk gevend van

¹ *De Ed. Mog. H.H. Staaten van Zeeland verdedigt tegen een vuyl en oproerig Lasterschrift*, ald. bl. 79, v. ² Zie boven, IV. 2, bl. 1054.

zijn zucht tot een deugdelijk beheer, nam uit kortzichtig winstbejag voor de Maatschappij den averrechtschen maatregel, de Sineezen te gelasten, hun thee, in plaats voor 60 rijksdaalders de pikol, voor slechts 40 in te voeren; 't geen ten gevolg had, dat niet één hunner jonken zich meer te Batavia vertoonde ¹. De gezaghebber te Koetsjin, zekere Barend Ketel, had zich, door zijn eigenmachtige wijze van handelen, in de grootste moeilijkheden gewikkeld, die hem op een verlies van 70 manschappen kwamen te staan, en slechts na zijn terugroeping door zijn opvolger Hertenberg, met groot bezwaar, weêr in 't effen gebracht werden. In den Oosthoek van Java moest de oorlog hervat worden, niettegenstaande, als men volmondig betuigde, «het tegenwoordig gebrek aan manschap en schepen, en vooral aan de laatste, 't geen dagelijks nog meer en meer scheen te willen toenemen», elken doortastenden maatregel verbood, en men dus, «om Compagnie's naaktheid» zooveel doenlijk «bedekt te houden», zich vooreerst tot een bemiddelende houding zocht te bepalen ². De Soesoehoenan van Kartasoera had namelijk, 2 July 1717, bij een plechtig gezantschap doen weten, dat hij zich genoodzaakt zag, zijn gezag tegen den weêrspannigen regent van Sampan, op Madoera, en dien van Soerabaya met geweld te handhaven, en daartoe de Compagnie om bijstand vraagde. In November daaraan werd toen Jan Frederik Gobius als Commandeur en Commissaris naar Kartasoera gezonden, om tot bevrediging in der minne werkzaam te zijn. De weêrspannigen namen den schijn aan, hem gehoor te geven; doch nauw was hij uit hunne streken naar Samarang gekeerd, toen die van den Oosthoek in openlijken opstand kwamen, Grisseë, Sidayoe, en Theban verwoestten, en Soerabaya in bezit namen, zoodat zich de nederlandsche bezetting binnen 't slot moest bergen. De vorst van Sampan, Tsjakra-ningrat echter bepaalde er zich toe, een dubbelzinnige rol te spelen, zond naar Batavia om bijstand tegen den Soesoehoenen en naar Bali om hulptroepen, en zocht tevens ook den Sultan van Bantam nog in den opstand te betrekken. Men begreep nu te Batavia de wapenen ter hand te moeten nemen, en zond een 1500 man voor de helft europeansche troepen, onder Kapitein Pasques de Chavonnes naar Samarang. Daar scheepte ook Gobius zich met de zijnen in, om naar de streek van den opstand te trekken, toen hij er een boodschap van Tsjakra-ningrat ontving, die met zijne districthoofden in twist geraakt, alleen bij Gobius heul wist te zoeken. Deze gaf hem den raad, bij hem aan boord te komen; doch de regent had zich reeds met zijn vrouw, oudsten zoon, en broeder op de vlucht begeven, en was aan boord van Compagnie's schip Oegstgeest, met hetwelk inmiddels Chavonnes en zijn luitenant La Rose, naar de straat van Madoera waren gestevend, in den nacht van 16 op 17 Jan. '18 opgenomen. Bij 't krieken van den dag zag men eenige vaartui-

¹ Zie De Jonge, *De Opkomst van het Ned. gezag in Oost-Indië*, IX, bl. XVII.

² Ald. bl. 2 en v.

gen naderen, en de zoon van den regent, daardoor ten onrechte beangst geworden, maakte eensklaps *amok*, en wondde La Rose met zijn dolk. Zijn vader, op 't gerucht uit de kajuit stuvende, loopt ongelukkig den niets kwaads vermoedenden Chavonnes tegen 't lijf en treft hem doodelijk, doch niet zonder zijnerzijds door een degenstoot van den ander zijn hart doorboord te zien. Sedert bleef Madoera van de opstandelingen afgesneden, en trad de nieuwe regent zelf tegen hen op. Gobius stak intusschen naar Soerabaya, maar stootte daar het hoofd, en moest wachten tot het leger van den Soesoehoenan zelf hem kon bijspringen. Daarvan kwam echter niets, daar het door de opstandelingen met ettelijke Balineezen versterkt, verslagen werd, en 't overschot naar Kartasoera vluchtte. Gobius, over wien men te Batavia maar half tevreden was, zag zich toen in Juny den ouden Bergman, als medebevelhebber, nog toevoegen.

In October werden toen de opstandelingen uit Soerabaya verdreven en tot Kapoetran teruggedreven; bij de verdere vervolging leden echter de troepen nadeel, en eischten verder koortsen en ziekten talrijke offers. Te zelfder tijd, 12 November, overleed Van Swoll te Batavia, en kreeg den wakkeren Hendrik Zwaardekroon tot opvolger. Gobius werd naar Kartasoera gezonden, om den haast versuften Soesoehoenan tegen de kuiperijen zijner Ratoe, voor de troonsopvolging ten gerieve van haar tweeden zoon, ter zij te staan. Hij voldeed daaraan niet, maar ging integendeel zonder voorkennis der hooge regeering naar Soerabaya, waar een gunsteling der Ratoe te velde lag, om zich met dezen te beraden. Onderwijl stierf de Soesoehoenan, in Febr. 1719, en werd overkomstig den wensch der Compagnie door zijn oudsten zoon Mankoenegara, die zich een man van staatkundig beleid toonde, opgevolgd. Toch borst de oorlog op nieuw uit. Beide broeders van Mankoenegara, Poerbaya en Bliton, weken uit, en trokken met den veldoverste te Soerabaya tegen Kartasoera op, waar echter de nederlandsche bezetting hun aanval op den Kraton afsloeg. Men versterkte er zich nu op verlangen van den Soesoehoenan zoo, dat er, naar de uitdrukking der hooge regeering zelve, later wel eens verlangd zou kunnen worden, zich weêr van de naburige vesting, als een overlast, te kunnen ontslaan. Eenige maanden later ontstond er tweedracht tusschen beide uitgeweken broeders en hun oom Arie Mataram, waarvan het gevolg was dat deze in handen der troepen viel, en, aan den Soesoehoenan uitgeleverd, met een anderen opgestanen Prins, Diepo Sondo, ter dood werd gebracht. Bergman trok naar Kartasoera, en vervolgens in overleg met den Soesoehoenan, over Samarang ter zee naar Grisse. Daarna werd in 1721 een weinig vruchtdragende tocht in de malangsche bergen ondernomen, tijdens welken echter de Pangeran Blitar stierf. Gobius werd op aandrang van Zwaardekroon teruggeroepen, en de secretaris der regeering Dubbeldekop in zijn plaats gesteld.

Gobius werd vooral ook verweten, niet de noodige kracht te hebben aan den dag gelegd tegenover twee schepen der Westindische Compagnie, die onder Jacob Roggeveen, een reis om de wereld hadden gemaakt en ten slotte, tot hun ongeluk, aan

Java's Oostkust geland waren. Zoo naijverig toch was de Compagnie omtrent de handhaving van haar octooi, dat zij, in steê van de ander zusterlijk van dienst te zijn, geenerlei inbreuk op dat octooi duldde. Toen dan ook Roggeveen vervolgens, met zijn schepen naar Batavia gekoersd, daar ter reede ankerde, kwamen terstond een drietal regeeringsleden beslag op hen, hun lading en bemanning leggen en Roggeveens papieren vorderen. Deze antwoordde echter, dat hij die wel aan den Goeverneur-generaal zelf toonen, en er afschriften van afgeven wilde, maar ze zelven niet uit zijn handen zou laten. Hij kwam buitendien tegen de gansche bejegening als hoogst onrechtmatig op. In Westindië ging men, naar zijn zeggen, geheel anders te werk, daar was niet lang nog geleden een Oostindievaarder te Curaçao zonder eenigen weêrstand geankerd. Hij had Java niet kunnen vermijden zonder zijn volk te verliezen, en was dus ten zeerste door deze tegenstrijdige handelwijs getroffen. De drie heeren achtten zijn weêrspraak echter aanmatigend, en zeiden hem eenvoudig aan, dat hij, om verdere ongemakken te voorkomen, zich goedschiks te onderwerpen had. Daar hij evenwel zijn papieren weigerde af te geven, werd hem en zijn manschappen verboden aan wal te komen. Zoo bleef hij er twee maanden lang liggen, om toen, met de rest zijner bemanning — 53 van de 600, die aanvankelijk met hem waren uitgevaren — bij gelegenheid eener retoervloot naar 't vaderland terug te keeren¹.

Buiten zijn zwakheid — als men 't noemde — tegenover Roggeveen, en die persoonlijk eer voor hem pleitte, lei men Gobius ook met meer recht te last, dat hij te Kartasoera van gebrek aan staatkundig overleg had laten blijken, en er zich zelfs had laten verleiden, den gunsteling der Ratoe, na hem eerst gevangen te hebben genomen, later weêr vrij te laten; men had nu te vreezen, dat zich die gunsteling, inmiddels tot Rijksbestierder verheven, over die gevangenneming, bij tijd en wijle, op de Compagnie zou gaan wreken². Het krijgsbeheer bleef aan Bergman opgedragen, doch werd zonder veel inspanning doorgezet. De toestand der opstandelingen werd altoos slechter, en in Mei 1723 kon Dubbeldekop het blijde bericht aan Zwaardekroon doen toekomen, dat de oudste zoon van den in den vorigen krijg gevallen Soerapati, met een broeder en twee zoons, den pangerang Poerbaya, en anderen, zich onder beding van lijfsbehoud aan hem hadden overgegeven. De uiterste Oosthoek van 't eiland bleef nu nog wel een goede poos in onrust, door twee kleinzoons van Soerapati, daar te weeggebracht; doch dit behoefde weinig vrees te baren.

Te Batavia zelf was men intusschen aan een groot gevaar ontsnapt. Een samenzwering, op naam van een rijkgegoed bejaard kleurling, Pieter Erberfeld, gaande, dreigde er met Nieuwjaar 1722 alle Europeanen met den dood, doch kwam vóór de

¹ Zie zijn Reisverhaal, aangehaald bij Van Kampen, *Geschiedenis der Nederlanders buiten Europa* II, bl. 379. ² Zie bij De Jonge, t. pl. bl. XI.

ten uitvoerlegging, door toevallige omstandigheden nog juist aan 't licht. Erberfeld en eenige anderen werden gevangen genomen en, bij pijniging, tot bekentenis gedwongen. Den 15^{en} April '22 werden zij — naar de lijfstraffelijke rechtspleging van den tijd — wreedaardig ter dood gebracht, en drie medeplichtige vrouwen geworgd; later volgden nog 30 andere schuldigen. Erberfelds huis werd tot den grond geslecht, onder bepaling dat terzelfde plaats nimmer weêr gebouwd mocht worden. In dezelfde Aprilmaand lieten intusschen ook nog andere misdadigers — ten getale van 26, waaronder 11 europeesche kwartiermeesters — op 't schavot het leven. Zwaardekroon had namelijk in 't vorige jaar bevonden, dat er tusschen die kwartiermeesters eene samenspanning plaats had, waardoor reeds sinds geruimen tijd de Compagnie groote schade leed door dieverij en morshandel in haar specerijen, terwijl tevens een groote diefstal ook van buskruit ontdekt was. Een streng onderzoek werd ingesteld, en eindigde met die terechtstelling en andere zware straffen der verder schuldig verklaarden. Ongelukkig was daarmee 't kwaad nog niet in den wortel aangetast en uitgeroeid, daar het ook in de hoogere rangen der bedienden van de Compagnie, vooral op de buitenkantoren aan de vaste kust, schuilde, waar de dieven in grooten getale verspreid waren ¹.

Door aanschrijving uit het moederland aangespoord, herstelde Zwaardekroon wat Van Swolls ondoordachte maatregel omtrent den thee-invoer had bedorven. Hij verhoogde den prijs weêr van 40 op 60 rijksdaalders, en wist zoo in 1722 de eerste jonken weêr naar Batavia te doen stevenen, zoodat nu de theehandel weldra op voordeelige wijze herleefde. De aangekomen Sineezen zorgde hij, dat met zachtheid bejegend werden, en liet toe, dat de suikermolenaars en arakbranders nieuwe sineesche arbeiders aannamen. In 1727 werd daardoor de aanvoer van behoeftige Sineezen vooral uit Aymuy zelfs zoo groot, dat er de openbare veiligheid door bedreigd werd, en men begreep eenige zwervende Sineezen te moeten laten oppakken en naar Ceilon, Banda, en de Caab, of naar Sina zelf vervoeren ². Voor den suikerbouw en -handel gaf hij zich tevens veel moeite, door 't inrichten van fluitschepen voor het vervoer en 't oprichten van nieuwe molens in 't Bantamsche. Ongelukkig leed die handel echter, sedert 1722, vrij wat schâ door de verdrijving van 't huis Sofi van den persischeu troon, waardoor de handel aller Europeanen daar eerst geschorst werd, en later, tijdens den oorlog met de Afghanen, aan allerlei wisseling onderhevig was. De Compagnie slaagde er daarom niet in, er zooveel suiker als vroeger af te zetten noch de vroegere winsten te verkrijgen; 't welk haar aanleiding gaf den suikerbouw in de landen van den Soesoehoenan op nieuw te bemoeilijken. Beter gelukte Zwaardekroon zijn bevordering van de koffijteelt. Op Java was de koffijboom het eerst door de indische pelgrims bekend geworden, die zich bij hun terugkomst uit Mekka,

¹ Aldaar, bl. XIV en v.v.

² Zie ald. bl. 126 en vv. den brief van 10 Nov. '27.

te Suratte, met zijn aftreksel in kokend water plachten te laven. Later zond Nicolaas Witsen loten van den koffijboom, dien hij uit Arabië had ontboden, naar Java aan den toenmaligen Goeverneur-generaal Van Hoorn, die echter weinig of niet in den aanbouw slaagde. Zwaardekroon nam hem op nieuw ter harte, liet in 1719 koffijboomen op zijn buiten Kadoeang bij Batavia planten, en mocht nu tot zijn genoegen weldra naar Amsterdam schrijven, dat hij «het werk van de koffij door Gods goedheid onder de knie dacht te krijgen». In 1721 kon reeds bij de 200,000 pond, in 1723 bijna 920,000 naar 't moederland worden vervoerd. Daar begonnen nu echter de bewindhebbers der Compagnie reeds voor overstelping der koffijmarkt te vreezen, en gaven dus aan Zwaardekroon in bedenking, den prijs van 8 stuivers 't pond voor een vierde in kleedjens te betalen, waartoe hij in December '24 niet zonder weêrzin overging. Een half jaar later lei hij zijn bestuur neêr, om zich op zijn buiten aan zijn liefhebberijvak, den landbouw, te wijden. Hij liet echter tevens niet na, ook de belangen der Compagnie in verband daarmee te behartigen, leverde vertoogen in over de zijdeteelt, het kweeken van zijwormen, het vervaardigen van plantaardige kleurstoffen, en was zoo de eerste om de aandacht te vestigen op het trekken van verf uit aniel. Na hem werd dit echter weêr verwaarloosd. Van zijn opvolger in 't bewind, Mattheus de Haan, en de vele vijanden, die hij zich door zijn ijveren tegen misbruiken gemaakt had, moest hij intusschen allerlei plagerijen en verdrietelijkheden ervaren, en overleed reeds na een driejarig buitenleven, minder in rust dan onrust doorgebracht ¹.

De Haan was, tot zijn oneer, meer een man naar 't hart der Zeventien, dan hij. In Jan. '26 bracht hij een stuk ter tafel, waarin hij als zijn gevoelen kenbaar maakte, «dat het te vreezen was, de opulente aanbreng van koffy den prijs in Nederland aanmerkelijk zou doen dalen; dat dit echter zoo zorgelijk niet scheen als wel de rijkdom en weelde der javaansche hoofden, uit den ontvangst der hooge koffijprijzen te duchten. Licht zouden dezen daardoor uitspatten en gevaarlijk worden, en 't scheen onraadzaam, de Compagnie nog machtelooser te maken door 't overbrengen van nog meer schatten in hunne beurzen. Zij hadden toch uit de vruchten der landen in eigendom aan de Compagnie behoorende, in de laatste vier jaar, over de 600,000 Rijksdaalders genoten» ². Hij zocht daarom dien hoofden te beduiden, dat zij, mits geen kleedjens in betaling erlangende, met vijf rijksdaalders de pikol tevreden moesten zijn; terwijl ze van hun kant beweerden, van die vijf rijksdaalders, na de vervoerkosten, maar twee over te houden. Geen wonder daarom, dat De Haans inbalige neiging, wat later, een minder bekrompen schrijver de opmerking in de pen gaf, dat hij door zijn maatregel «mogelijk eenige honderduizend guldens aan de HH. meesters aan-

¹ Ald. bl. XVIII.

² Zie het in zijn geheel aldaar, bl. 99 en vv.

bracht, doch zeker wel 10 miljoen vervloeking van de indische bevolking op hen laadde»¹. De Raad van Indië daarentegen stemde met De Haans bekrompen zienswijze in; hij bepaalde, bij geheim besluit van Jan. '76, dat voor de reeds geleverde, maar nog niet betaalde koffij uit Compagnie's eigen landen 9 of 10 rijksdaalders, met de gedwongen levering van kleedjens, gegeven zou worden; dat de helft der penningen, door de javaansche hoofden, voor de geleverde nog te ontvangen, zou worden ingehouden, en hun van die som 4½ ten honderd rente worden verstrekt, zoo om 't gebrek aan geld als om hen daardoor in teugel en aan de Compagnie verbonden te houden. Alras na 't genomen besluit begonnen de hoofden de koffijboomen om te hakken, en haalden zich daardoor een streng placaat der regeering op den hals, «op straffe der ketting geen vrucht- veel min koffijboomen op hunne akkers of landerijen uit te roeyen», als die maar ter leen bezittende, terwijl de Compagnie de wettige Heer of eigenaar was. In 1728 was er, door het genomen besluit, een te kort van meer dan 670,000 pond op de 4 miljoen, naar Nederland te zenden, en zagen zich De Haan en zijn Raad gedwongen tot het besluit, op Cheribon door ieder gezin nog 10 boomen te doen aanplanten, wegens het «schielijk verval» der koffijteelt. Toen De Haan een half jaar later, 1 Juny 1729, overleden en door Mr. Diedrik Durven was opgevolgd, vond zich deze, reeds in zijn eersten brief aan de Zeventien, tot de mededeeling verplicht, dat met den tegenwoordigen lagen prijs de leveranciers onmogelijk konden bestaan, en werd dan ook die prijs na korten tijd weêr verhoogd.

In de eerste maanden van De Haan's bewind was te Kartasoera de Soesoehoenan verscheiden, en door den slechts 16-jarigen kroonprins opgevolgd. De Rijksbestierder en medevoogd Danoeredjoe kreeg er echter het gansche beheer in handen. De zuster van den jongen vorst werd aan dien van Sampan ten huwelijk gegeven, met de landen van den Oosthoek, toen nog in handen der kleinzoon van Soerapati, tot bruidschat. Daar de Compagnie echter den Madoereezen geen grondbezit op Java gunde, wist zij hem geen beter raad te geven dan, op grond van niet uitlevering van dien bruidschat, zijn jonge en reeds zwangere vrouw naar Kartasoera terug te zenden. Daar speelde intusschen Danoeredjo met de moeder van den jongen Soesoehoenan den baas, en zocht beider tegenstanders ten verderve te brengen. In 't laatste jaar van De Haan's beheer kwam er een gezantschap, met Danoeredjoe zelf aan 't hoofd, naar Batavia, om over de onafhankelijkheid van Madoera en den afstand van den Oosthoek aan den Vorst van Sampan te onderhandelen. Het bleef er tot na De Haan's afsterven, doch trok ten slotte, in Aug. '29, onverrichter zake terug. Onder Durven bereikten de misbruiken in 't beheer, de dieverijen van Compagnie's dienaren en hun medeplichtigen hun toppunt. In 't eerste jaar van zijn bewind kwamen op Ceylon

¹ Aangehaald bij de Jonge, t. pl. bl. XIX.

de ergerlijkste dingen omtrent den gezaghebber Pieter Vuyst aan 't licht, die er met de meeste willekeur te werk ging. Naar Batavia gevoerd, werd hij daar in Mei 1732 als «schuldig aan den moord van negentien personen, onder schijn van recht ter dood gebracht», voorts «aan buitensporigheden en misbruiken, geweldige vervolgingen», veroordeeld, om, op 't schavot aan den scherprechter overgeleverd, «op een stoel achterwaarts gebonden en met een mes de keel afgesneden zijnde, gevierendeeld, beneden 't schavot met vuur verbrand, en de asch in zee gegooit te worden»¹. Dit vonnis werd den 3^{en} Juny aan hem voltrokken. Als opvolger op Ceylon kreeg hij Steven Versluys, van geen beter allooi dan hij zelf. De goeverneur van Malakka werd als medeplichtige aan morshandel in amfoen met Engelschen betrapt. Aan alle kanten werden voorts dieverijen gepleegd. Er waren onrechtmatige besluiten genomen, gronden aan dezen en genen naar welgevallen toegekend, openbare wegen en vaarten van bestemming veranderd. De bewaring van notariëele papieren en protocollen was veronachtzaamd, het algemeene onderzoek der boeken sedert jaren achterwege gebleven, zoodat de Goeverneur-generaal zelf verklaarde, «den draad van 't verwarde kluwen» niet te kunnen vinden. De schepen der Compagnie werden met goederen van byzondere personen geladen gevonden, zoodat men zich verwonderen moest, hoe zij er meê over zee gekomen waren. De kantoren ter vaste kust waren broeinesten van knevelarij, roof, en ontucht. In matrozen-rijmen werd dan ook een «eerekrans voor de loffelijke regeering van Nederlands Indië» gevlochten, die in zijn platte taal een even treurig als waar tafreel van den algemeenen toestand ophing, en van de «gouverneuren, commandeuren, en koopluï» af tot de «assistenten, geestelijke broeders, doctoren, apothekers en meesters, en het vrouwelijk personeel» toe, allen in al hun bederf te pronk stelde, om met den trouwhartigen uitroep te besluiten

Wel, wie zou Indiën niet verfoeyen? *

Niet onnatuurlijk, dat men in 't moederland zich over dezen stand van zaken begon te ergeren. In 1730 lieten de Zeventien hun eerste klacht over gemis aan ijver en belangstelling der bedienden van de Compagnie hooren, en uit Batavia werden toen, door brieven aan de buitenkantoren, de onwaardige amptenaars tot plichtsbetrachting aangespoord. Zonder eenig gevolg, als zich licht begrijpen liet. In September 1731 gaf men uit Holland op nieuw zijn misnoegen te kennen, en richtten de Zeventien een schrijven tot Goeverneur-generaal en Raad, met hun «leedwezen» over het «groot verval in godsdienst en justicie», hun hoop te kennen gevend, «dat de hooge regeering in Indië zou toonen, waartoe zij was aangesteld, zonder iemand van wat rang of qualiteit hij wezen mocht,

¹ Zie de *Eur. Merc.* eerste halfjaar 1733, bl. 284.

² Zesde vervolg der *Lat. en Ned. Keurdichten*, bl. 125 vv.

in zijn kwade handelingen te ontzien». Luttel weken later, den 9^{en} October, werd dit schrijven echter reeds door een ander gevolgd, waarin zij betuigden, om het gemelde «groot verval alom in Indië, en wel byzonder aan de hoofdkantoren te Batavia en Ceylon, zich, hoewel ongaarne genoodzaakt te vinden, eene verandering in de regeering te maken, en hoe zij dus na rijpe overweging verstaan hadden, den tegenwoordigen Goeverneur-generaal, met den Directeur-generaal, een paar gewone raden, den opperkoopluif van 't kasteel, den pakhuismeester, den Gecommitteerde tot de zaken van den inlander, den gewezen binnenregent van 't hospitaal, een paar scheepstimmerlui, nog een drietal anderen en een viertal vrouwen, te gelasten, om met de eerste of uiterlijk de tweede bezending, na ontvangst van dit schrijven, zich naar 't vaderland terug te begeven, zonder gagië of commando» ¹. In plaats van Diedrik Durven werd tevens Dirk van Cloon tot Goeverneur-generaal benoemd, en de verdere afgezette amptenaren door anderen vervangen.

Het octrooi der Westindische Compagnie, dat in December 1730 een einde nam, werd in Augustus te voren door de Algemeene Staten voor nog 30 jaar vernieuwd, mits — naar de menschlievende bepaling luidde — de vaart en slavenhandel op de kust van Afrika voor ieder werd vrijgesteld, onder betaling van zekere *recognitie* aan de Compagnie, overeenkomstig een reglement, door die Compagnie ontworpen en door de Staten goedgekeurd. Bij 't openstellen dier vaart werd intusschen uitdrukkelijk bepaald, dat niemand eenigen handel mocht drijven op de kasteelen, sterkten, en logiën der Compagnie, gelegen in een streek van omtrent 60 mijlen van kaap Apollonia tot de Volta-rivier. Drie of vier jaar later vond de Compagnie echter geraden, de vaart op die uitgesloten plaatsen evenzeer vrij te verklaren. De strijd tusschen burgerij en bestuur te Paramaribo ² nam eerst in 1733 met een verdrag een einde, bepalende dat de vestingwerken binnen zeven jaar voltooid zouden worden, en voor drie kwart (ƒ 60,000 's jaars) ten koste der ingezetenen, voor één ten koste der Compagnie zouden komen. Van de boschnegers had men herhaaldelijk aanvallen op vereenzaamde plantagiën te ondergaan, waarbij blanken en negers — voor zoover ze weêrstand boden — vermoord en de negerinnen geroofd werden. In 1717 stelde men daarom een prijs van 1500 gulden op de ontdekking van twee hunner dorpen, die van Klaas en Pedro, 600 op elk der overige, en 10 op 't opsporen van elken derwaarts gevluchten slaaf. Tegen de laatsten werd vier jaar later de doodstraf vastgesteld. Een jaar te voren, 1720, werd de koffy te Suriname ingevoerd, en vooral door den Duitscher Rade met goed gevolg gekweekt. Tijdens den toen heerschenden windhandel wist de Maatschappij der Berbice de lieden tot storting eener hoofdsom van 3,200,000 gul-

¹ Zie bij De Jonge, t. pl. bl. XXXI, en v.

² Zie boven, IV 2, bl. 1056.

den in 1600 aandeelen te belezen, tot aankweeking van indigo, katoen, en koffy, en bevordering der suiker- en cacao-teelt. Suikerplantagiën werden aangelegd, en de koffijteelt nam een aanvang; met geen ander gevolg echter, dan dat men 't na zes jaar tot niet meer dan 200 pond der laatste bracht. Meer voordeel bracht, na een tweede half dozijn jaren, de in 1732 doorgezette maatregel tot uitgifte van landerijen aan elk ingezeten der Republiek, die dat verlangde, aan. De Westindische Compagnie wilde te vergeefs haar vermeend recht op de Berbice doen gelden; men wierp haar te recht tegen, dat men ze vrij en onbezwaard van de Franschen, tegen welken zij ze niet had weten te verdedigen, gekocht had.

VIJFDE HOOFDSTUK.

Poolsche kroonverwickelingen. Harrewarrerij met Pruisen. De Prins van Oranje en zijn huwelijk. Kerkelijk en Vrijmetselaarsrumoer. Poolsche kroonoorlog. Onderhandelingen te Weenen. Binnenlandsche aangelegenheden. Verdrag van Weenen.

1733 - 1738.

Met den poolschen Koning August van Saksen zou het, naar alle waarschijnlijkheid, weldra op een einde loopen, en 't werd dan de vraag, wien na hem de kroon zou worden toebedeeld. Vraagde men hem zelf om zijne meening, dan had hij, wilde hij 't ook voor zijn Polen liever niet weten, haar liefst maar niet weêr aan een opvolger, zelfs van eigen huize, zien toevertrouwen, maar het omvangrijke land, dat zij nog vertegenwoordigde, voor 't belangrijkste deel aan Saksen, voor een ander aan Rusland, voor een derde aan Pruisen, en voor een vierde aan Oostenrijk zien vervallen. In dien belangeloozen geest ontvouwde hij zijn meening op dit punt bij een weelderig maal, onder een stevig glas wijn en wat bruischende champagne, aan den pruisischen generaal Grumbkow, die hem den 11^{en} January 1733 te Crossen onderhield ¹. Rusland zou Litthauwen krijgen, doch zonder Wilna, Pruisen het poolsche van dien naam, doch zonder Dantzig, Oostenrijk het landschap Zips; het overige behield hij

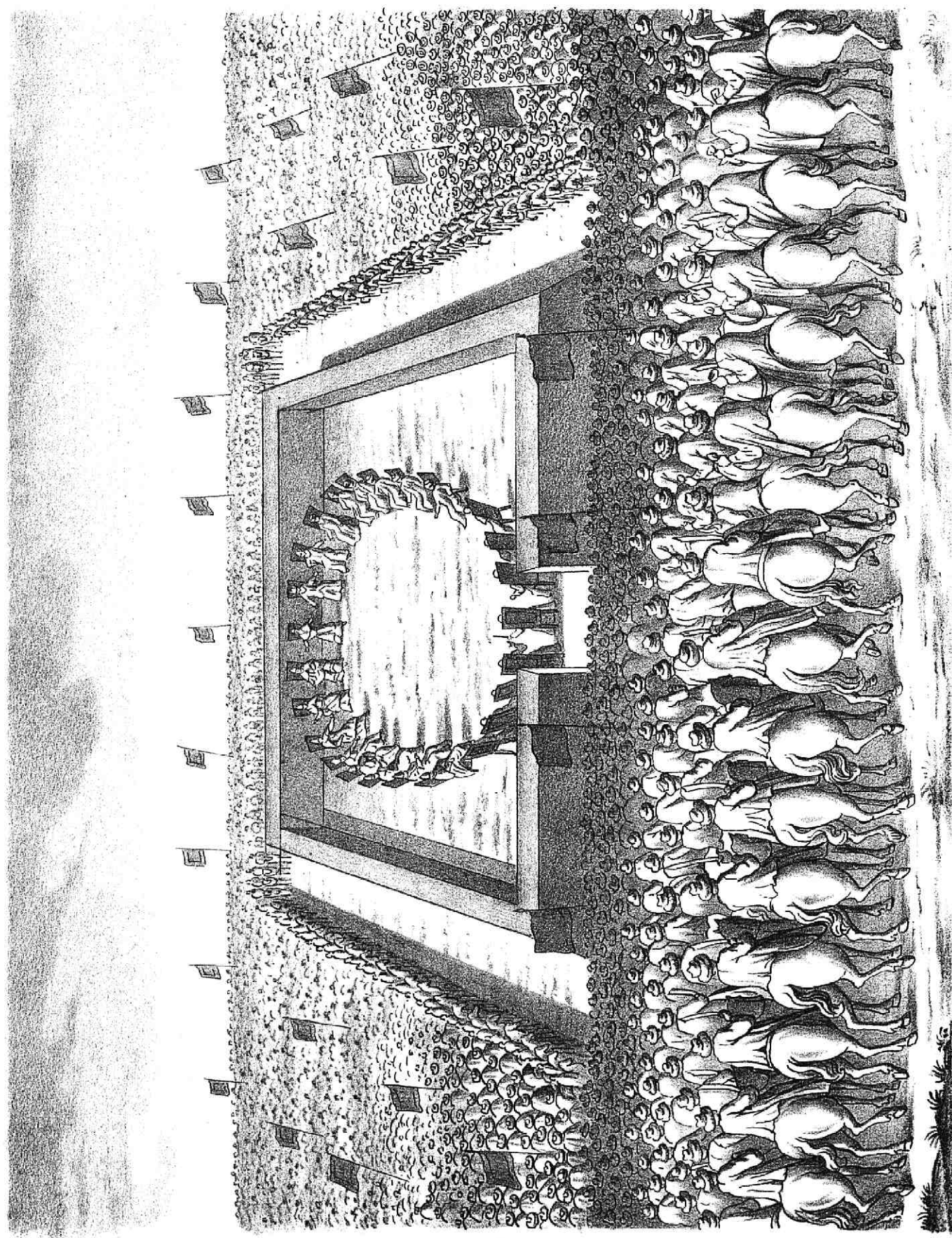
¹ Zie het gemakelijke verslag van Grumbkows gansche wedervaren in Droysen's *Geschichte der Preuss. Politik* IV, 4, S. 410: "on se mit après à table, et je fis servir toujours deux plats selon le goût du Patron, et il me dit: *so viel habe ich so lange ich in Dresden bin nicht gegessen*, et il resta six heures à table. Pendant une heure et demie il tint bon, mais après il me demanda si j'avois du Champagne; et alors il s'en donna. Il me fit un peu grâce et j'ai bu bien des verres d'eau cuite. Et il battit la campagne avec son plan, en se faisant donner la carte de la Pologne".

met Dantzig en Wilna voor Saksen. Het plan, slechts voor een door champagne bedweldmd brein droombaar, was te hersenschimmig om er op in te gaan, en hoeveel Koning August er dus ook meê ophad¹, men liet het voor wat het was, en bleef buiten hem om overleggen, wat bij zijn welhaast gevolgd afsterven raadzaamst, en vooral voor Pruisen voordeeligst zou zijn. Reeds had Koning Frederik Willem zelf in 't vorige najaar, op Wusterhausen, daaromtrent met den russischen gezant, Graaf Löwenwolde, en den oostenrijkschen, Seckendorf, onderhandeld, en was het met hen eens geworden, dat men, geen kans ziende op de verkiezing van een ander poolsch edelman, dan den door Koning August verjaagden schoonvader van Koning Lodewijk XV, dien men, om zijn nauwe betrekking tot dezen niet wilde, met geld en goede woorden, des noods ook met wapengeweld, den sedert jaren buiten zijn vaderland, in oostenrijkschen dienst omzwervenden broeder des konings van Portugal, Prins Emmanuel, zou voorstaan, en Pruisen tevens voor 's Konings tweeden zoon het uitzicht op het weldra openvallende Hertogdom Koerland waarborgen zou. Prins Emmanuel was door zijn moeder een kleinzoon diens Keurvorsten van de Paltz, die zelf, met hulp van Brandenburg, eens naar de poolsche kroon gestreefd had, en daarbij volle neef van Keizer Karel. Hij had onder Eugenius wakker tegen de Turken voor hem gevochten, en sedert vele europeesche hoven bezocht en er de noodige koningsmanieren opgedaan; in Polen zelf was hij daarbij niet onbevriend. Hoe ernstig echter door 't drietal gemeend, werd de gemaakte afspraak noch te Weenen noch te Petersburg bekrachtigd en stond dus op maar al te losse schroeven, toen, in den nacht van 31 Jan. op 1 Febr. '33, de door wijntjen en trijntjen ondermijnde en uitgeputte Koning August te Warschau verscheidde.

Onmiddellijk stelde zich nu Frankrijk voor den door hem in der tijd verdreven Stanislaus Lescinsky partij. Zijn gezant te Warschau, Graaf Monti, werd met de noodige geldmiddelen voorzien, om zooveel stemmen doenlijk voor hem te werven, en alles in 't werk gesteld, om hem op zijn verloren troon te herstellen. Noch Rusland noch Oostenrijk wilden daarvan echter ook in 't minst maar weten. Doch een nieuwe liefhebber voor dien troon deed zich thans in Augusts eigen zoon en opvolger in Saksen voor, die, met 's Keizers zuster gehuwd, omtrent de *Pragmatieke Sanctie* door zijn gezant thans zulke geruststellende verklaringen aan Prins Eugenius liet geven, dat hij al spoedig 's Keizers gunst tegenover de anderen voor zich won². Ook Rusland had geen bezwaar tegen hem, en wilde des te liever van alle verbinding met Pruisen ontslagen

¹ "Pour ce qui regarde le Patron", schreef Grunbkow (t. pl. p. 415), "V. M. peut être sure, qu'il est si coëffé de son plan qu'il ne peut cesser d'en parler et de regarder sur la carte ses nouvelles acquisitions".

² Zie Arneth, *Prinz Eugen*, III, S. 371.

Verkiezingsveld van Koning Stanislaus, 12 Sept. 1733.

zijn, als Keizerin Anna, naar 't scheen, haar gunsteling Biron Koerland had toegezegd. Zoo erlangde de saksische Keurvorst den steun van Rusland en Oostenrijk, terwijl Pruisen zich daarentegen nu uit het driemanschap terugtrok. Men bedroog zich echter in de door Sinzendorf gepleide meening, dat zich Frankrijk, in spijt van Cardinaal Fleury's gebleken en geroemde vredelievendheid, door die samenwerking van beide keizerlijke mogendheden, van het plan tot herstel van Koning Stanislaus zou laten afbrengen¹. Prins Eugenius en Stahremberg zagen dat juister in, en hun gehoor gevende trok men dan ook reeds troepen aan de silesische grenzen samen, evenals er Rusland naar de zijne liet oprukken. Maar ook in 't algemeen rekende men zich allengs tot den krijg te moeten voorbereiden, naarmate Frankrijk zich onverzettelijker toonde. Men vertrouwde wat al te voorbarig daarbij op de krachtdadige medewerking der bondgenooten. Denemarken toch, daaromtrent aangesproken, beweerde ronduit, dat deze poolsche aangelegenheid niet tot de zaken van den bond behoorde; en de Algemeene Staten lieten, in nagenoeg gelijken zin, den Keizer weten: «dat zij, ofschoon al sedert eenigen tijd een vredebreuk tusschen hem en den franschen Koning wegens de poolsche aangelegenheden vreezende, zich noch den plicht noch het recht toekenden, zich daarin te steken, en dus van zins waren, strikt onzijdig te blijven, zoo lang zij zich niet rechtstreeks in de gevolgen betrokken zagen. Niemand wist beter dan de Keizer en zijn dienaren, welke maatregelen hij ten opzichte van 't poolsche vraagstuk met anderen genomen had; dat was echter buiten overleg met de Staten gebeurd, en werd door dezen dus terecht onder datgene gerekend, waartoe zij niet behoefden toe te treden. Hun eigen verplichtingen omtrent den Keizer meenden zij nauwlettend na te komen, en zouden daarom ook van nu af hun bezettingen in zijne Nederlanden met 4000 man versterken, zoo hij zelf er zesduizend naar Bergen in Henegouwen en andere grensvestingen zond. Daarmee zagen zij hem evenwel zich nog niet haasten, terwijl hij hen daarentegen door hun gezant, Hamel Bruyninx, naar zijn regeering te Brussel verwees, waar men troepen, geld, noch krijgsvoorraad had, hen tevens, evenals Groot-Brittannië uitnoodigend, op Frankrijks voorbeeld een veldleger op te richten, als hadden zij zooveel krijgsvolk tot hun beschikking, dat zij er Frankrijk meê konden afschrikken. Wel had de Keizer de bezetting van Luxemburg wat versterkt, maar daartoe Bergen en andere plaatsen ontbloot; het eerste mocht echter meer een duitsche dan een nederlandsche grensvesting heeten». De Keizer bleef evenwel doof aan dat oor, en de Staten begrepen dus hunnerzijds best te doen met den fran-

¹ "En se plaçant au niveau des idées pacifiques de Fleury, on comprend qu'il n'ait fait prendre les armes à la France qu'avec répugnance. Il subit la pression d'un parti militaire que vingt années de paix n'avaient pas fait disparaître" (*Essais sur l'histoire politique des derniers siècles* par Jul. van Praet, p. 183, s.).

schen gezant, Fénélon, zelf in onderhandeling te treden, om de Oostenrijksche Nederlanden, die slechts tot *barrière* voor hen en Groot-Brittanje moesten strekken, buiten de krijgsbeweging te houden. 's Keizers gezant gaven zij tevens van deze onderhandeling kennis, hem betuigende, dat zij in de gegeven omstandigheden op geen beter wijs, aan een verdrag als dat van *barrière* wisten te voldoen, daar dit alleen verdedigend was, en zij er geen kenden, dat hen tot oorlog verplichtte voor een poolsche koningskeuze. Zij vertrouwden daarom, dat de Keizer hun onderhandeling met Frankrijk wel als 't eenige middel zou willen beschouwen tot behoud zijner Nederlanden, al verbonden zij zich tevens gaarne, om zolang de afloop daarvan nog niet zeker was, in vereeniging met Groot-Brittanje, alles met den Keizer na te gaan, wat, volgens de verdragen, voor de veiligheid van die Nederlanden geraden was. Groot-Brittanje zelf beriep zich op de Staten, zonder welken het in dezen niets vermocht ¹.

Wist men zich zoo van alle inmenging in de poolsche verwickelingen af te maken, met den zich evenzeer daaraan onttrekkenden Koning van Pruisen liep men inmiddels groot gevaar, geheel overhoop te raken, en hem vijandig tegen zich te zien optreden. Zijn voortdurende liefhebberij in soldaten had hem in dezen tijd ook het Generaliteitsgebied niet van zijn wervers doen verschoonen. Zoo had te Maastricht zijn luitenant Wolschläger een man der staatsche bezetting aangeworven, doch was op heeterdaad betrapt, voor een krijgsraad gebracht, gevonnisd, en doodgeschoten. Groot was daarover, naar zijn heftigen gemoedsaard, de verbolgenheid van den Koning. Hij zwoer het den Staten duur te zullen betaald zetten, liet enkele officieren van hun krijgsmacht op zijn gebied gevangen nemen, en gaf hun gezant Ginkel te Berlijn met ronde woorden te kennen, dat «het te Maastricht gebeurde was opgeschreven waar het behoorde, en God hem weldra de gelegenheid zou schenken, aan de HH. Staten te doen zien, met wien zij te doen hadden» ². Zoodra zij daarvan vernamen besloten die Staten dus, hun krijgsmacht voorloopig niet te verminderen en op de versterking van hun grenzen toe te zien. Ginkel droegen zij op, hun goed recht te Berlijn zooveel doenlijk in 't licht te stellen, en schreven ook hun gezanten te Weenen en Londen aan, om op de tusschenkomst van Keizer en Koning bij hun in woede ontstoken pruisischen broeder aan te dringen. Deze wilde vooreerst nog van geen toegeven hooren, verweet den Staten zelf al het gedane kwaad, en meldde hun alleen, dat hij wel de gevangen officieren weêr had losgelaten, maar daarvoor eenige manschappen in hun dienst, die zijn geboren onderdanen waren, laten vatten, en dat hij die niet weêr zou vrijgeven vóór hem eene aan de beleediging evenredige voldoening

¹ "Le Roy", schreef de britsche minister Harrington 21 Dec. '33, "seroit bien aise d'apprendre les sentiments ultérieurs des Etats-généraux sur toute cette affaire, afin qu'en y agissant après de concert, on pourra travailler le plus efficacement que possible".

² Zie zijn schrijven aangehaald in de *Bijv. en Aanm.* op Wagenaar XIX, bl. 46.

door hen gegeven was. Aanvankelijk had hij verklaard, niets minder te eischen, dan dat de hollandsche gezant «aan de Nieuwpoort uit zijn koets zou treden, van daar op zijn kniën naar 't paradeplein kruipen, en hem daar knielend om genade smeecken; dan zou hij vervolgens zien, wat te doen» ¹. De Staten betuigden hun persoonlijke onschuld aan 't gebeurde, maar tevens, dat te Maastricht naar kriegsrecht gehandeld was; en daar vervolgens ook Prins Eugenius zelf, die hoog bij den Koning stond aangeschreven, hem zijn ongelijk met zijn gewelddadige wervingen op andermans gebied onder 't oog bracht, en dit daarop in een hem meê te deelen schrijven aan Seckendorf nog dringender herhaalde ², liet de prikkelbare koning zich ten slotte tot kalmte brengen, en gaf een meer bezadigde zienswijs gehoor. De soldaten werden vrijgelaten, en de Staten schreven hem een brief van dankbetuiging, waarin zij hem verklaarden, dit als een bewijs te beschouwen, dat hij alles in der minne met hen wenschte af te doen; zij hadden niets gedaan dan het recht zijn loop te laten, en meenden nu dan ook te mogen hopen, dat de zaak voor goed uit was. Ginkel, die buitendien nog haspelarij wegens zijn koetsier met de wacht had gehad, werd weêr in gunst aan 't hof ontvangen, en de Koning schreef, den 28^{en} July, nogmaals een brief aan de Staten, waarin hij hun zijn «byzonder genoeg en ware tevredenheid» over den hunnen betuigde, en hun verzekerde, «dat hem niets liever was, dan, op 't voetspoor zijner «in God rustende voorvaders, in goede en kwade tijden», waar hij kon, hun doorslaande blijken te geven van «zijne genegenheid voor hun Gemeenebest en den hoogen prijs, waarop hij hun vriendschap en nabuurlijke welwillendheid stelde» ³.

De onderhandelingen met Frankrijk werden in deze en de volgende maanden voortgezet, om den 24^{en} November eindelijk tot een bepaalde overeenkomst te leiden, die, twee dagen vóór Kerstmis bekrachtigd, zoo al geen «vrede op aarde», althans vrijdom van alle oorlogsgewoel en kriegsbeslommering voor beide, vrije en keizerlijke, Nederlanden bracht. Koning Lodewijk verbond zich daarbij, de laatste, als tot een *barrière* voor de eerste dienende, niet aan te tasten, zich alleen de macht voorbehoudende, er 's Keizers troepen van zijne grenzen te weren, zoo ze er vijandelijkheden tegen hem mochten plegen, zonder echter binnenslands door te dringen, daar dit geheel onzijdig blijven zou. De Staten van hun kant verklaarden, zich niet in de poolsche zaken te zullen steken, noch zich met de geschillen te zullen bemoeien, waartoe die aanleiding gaven of geven mochten, zonder krenking altoos der verbonden, zoo met den Keizer als Frankrijk gemaakt. Zij beloofden tevens hun goede diensten te zullen aanwenden tot afwering van alles, wat de rust van 's Keizers Nederlanden zou kunnen storen.

¹ Naar Seckendorfs schrijven bij Arneth, *Prinz Eugen*, III. S. 367.

² Ald. S. 369 en 589, *Ann.* 13.

³ Zie Rive's *Schets der Staatk. Betrekkingen*, enz. bl. 137, v.

PHILIP DORMER STANHOPE

Earl of Chesterfield

Erger dan deze vreedzame onzijdige houding der onroomsche Algemeene Staten was voor den Keizer die zijner geloofsverwante kroonbroeders van Spanje en Sardinië. Te vergeefs had hij zich met den steun van den laatste gevleid, en Prins Eugenius zich persoonlijk daarvoor moeite gegeven. Hij wilde er zich niet anders dan met toezegging van gebiedsvergrooting ten koste van Oostenrijk toe verstaan, en gaf, toen men toonde dat niet te willen, Frankrijks aandrang tot het sluiten van een verdrag tegen den Keizer gehoor, dat den 7^{en} September tot stand kwam. Hij nam daarbij zelfs zoolang nog den schijn aan, met dien Keizer te onderhandelen, tot de voor Italië bestemde fransche troepen zoo nabij waren, dat hij van die des Keizers in Lombardije niets meer te vreezen had, om toen, den 14^{en} October, 's Keizers gezant, Philippi, te Turijn zijn oorlogsverklaring ter hand te stellen ¹, door die van Frankrijk een dag of vier voorafgegaan. Ook Spanje liet zich zonder moeite tot samenwerking met Frankrijk belezen, en scheepte 30,000 man onder graaf Montemar naar Livorno in ².

In Polen was men inmiddels tot de keuze van een nieuwen koning overgegaan. De Primaat van 't rijk, Theodoor Petocki, Aartsbisschop van Gnesen, die na den dood van Koning August het beheer aanvaard had, zelf geheel op de hand van Frankrijk en den verdreven Stanislaus, had reeds in April aan de uitheemsche gezanten verklaard, hoe hij met bevreemding gehoord had, dat sommige mogendheden van zins waren, de Polen in die keus te bemoeilijken; dat hij echter hoopte, die berichten ongegrond waren, daar ieder wist, hoe naijverig die Polen op hun onbetwistbaar recht eener vrije koningskeus waren, en zij dus nimmer zouden veroorloven, dat wie ook ter wereld zich daartoe indrong ³. Te vergeefs gaf Keizer Karel zich herhaaldelijk moeite hem schriftelijk voor zijn eigen inzichten te winnen, hij schreef tegen 't laatst van Augustus den grooten Verkiezings-Landdag te Warschau in 't belang van zijn koninklijken beschermeling uit. Het eigenlijke Verkiezingsveld, even buiten de stad, onder 't dorp Wola gelegen, zag toen dinsdag, den 25^{en} Aug., den Landdag door den maarschalk Massalsky openen, waar voor de afgevaardigden of landboden der verschillende Waiwoodschappen een plaats in de open lucht was afgeheind, terwijl daarom heen de saamgestroomde scharen met vliegende vaandels de plechtigheid bijwoonden. Deze en de volgende dagen hielden de voorbereidende werkzaamheden aan. Veel onrust baarden daarbij de aan de grenzen van Litthauwen gelegerde Russen, ofschoon hun generaal een geschrift verspreidde, waarin hij verklaarde, niets tegen de vrijheid der verkiezing in 't schild te voeren, maar alleen te willen beletten, dat

¹ Zie Arneth's *Prinz Eugen*, t. pl. S. 379, f.

² Zie Von Reumont's *Geschichte Toscana's*, I. S. 492.

³ *Eur. Mercurius*, eerste halfjaar 1733, bl. 212, v.

Ve deel, 1^e stuk.

men iemand koning maakte, die voor altoos van de kroon verstoken was. De litthausche vorst Wicsnowisky, die zienswijs mede toegedaan, moest over die inmenging der Russen veel verwijten hooren, en wist zich ten slotte niet anders aan de handdadigheid der tegenpartij te onttrekken, dan door, met een aantal anderen, ten getale van omtreeks 3000, het veld te ontruimen, en naar de overzij der Weissel onder Praga te trekken, om er op eigen hand werkzaam te zijn. Den 3^{en} September werd er tot de uitvaardiging van een stuk besloten, tegen allen gericht, die vreemde legertroepen naar Polen zonden. Den 7^{en} werd een brief der Keizerin Anna van Rusland voorgelezen, bij welken Stanislaus uitdrukkelijk van de verkiezing werd uitgesloten, met het antwoord daarop, door den Primaat aan haar gezonden. Den 11^{en} eindelijk nam de Verkiezing een aanvang. Te negen uur werd met het plechtig zingen van een *Veni Creator* de Schepper aangeroepen, en begon, twee uur later, de Primaat zijn omrit te paard door 't gansche veld, om er de stemmen der waiwoordschappen op te nemen. Nagenoeg allen, die dien dag gehoord werden, verklaarden zich toen voor Stanislaus ¹.

Deze zelf had zich eenige dagen te voren, in alle stilte, uit Lotharingen wegge maakt, en was als koopmansbediende vermomd, met zijn oogenschijnlijken patroon, den Ridder Dandelot, over Straatsburg en Munster naar Berlijn, en van daar naar Frankfort a/O getrokken, van waar hij juist op den 11^{en} naar Warschau kwam ². Den 12^{en} werd de Verkiezing voortgezet; van den franschen gezant was inmiddels een latijnsch schrijven namens zijn Koning ingekomen, waarin deze «aan het thans vergaderde edele poolsche volk, wanneer het, niet alleen in overweging der uitnemende deugden en verdiensten van Koning Stanislaus, maar ook door zijn teêre en innige betrekking tot den allerkristelijksten Koning zelf, dien Stanislaus op nieuw tot Koning koos, de verzekering gaf, hem niet alleen met alle hem van God verleende krachten te zullen handhaven, maar ook 't noodige geld tot vermeerdering van zijn krijgsmacht te verschaffen, zoo de naburige Mogendheden zich daartegen verzetten mochten» ³. Zonder eenig bezwaar ging daarop de verkiezing van Stanislaus door, die, zelf tegenwoordig en door den Primaat tot Koning uitgeroepen, met de zijnen naar Warschau trok, om er in de hoofdkerk een plechtig «Godlof» aan te heffen. De uitgewekenen naar Praga, wier getal inmiddels was aangegroeid, hadden intusschen niet nagelaten, reeds bij voorraad verzet tegen deze verkiezing aan te teekenen, en riepen ruim een halve maand later, onder bescherming van 't russische leger, den zoon van den overjeden koning, als Frederik August III, tot Koning van Polen en Groothertog van Litthauwen uit. Reeds een dag of wat te voren had zich Stanislaus met den Primaat, op 't aannaderen der russische troepen, uit Warschau moeten wegmaken en te Dantzig

¹ Zie ald. tweede halfjaar, bl. 134, vv.

² Ald. bl. 137 en vv.

³ Ald. bl. 136.

zijn toevlucht gezocht. Te Parijs zong men dan in deze Octobermaand ook reeds, omtrent zijn lot onzeker en van zijn toekomst onbewust:

Est il roi? Ne l'est-il pas?

Ce Prince qu'on déplore?

Fuit-il? Va-t-il au combat?

C'est ce qu'on ignore.

Où est-il ce Stanislas?

Le verrons-nous encore?¹

Vreugdevoller dan zijn deerniswaarde toestand was, in deze dagen, die van den nu 22-jarigen Prins van Oranje. De britsche huwelijksplannen waren allengs tot rijpheid gekomen, en stonden weldra voltrokken te worden. Chesterfield had, zoolang hij in den Haag was — hij keerde in Febr. naar Londen, en werd toen door Finch vervangen — voortdurend een oog in 't zeil gehouden, en den toekomstigen schoonzoon zijns Konings, in zijn persoonlijke ontwikkeling en zijn verhouding tot de stadhouderschuwe hollandsche Staten, gâgeslagen. Reeds een paar jaar geleden had hij, na een hem daar gebracht bezoek, van hem getuigd: «zooveel ik uit een onderhoud van een half uur met hem mag oordeelen» — en voor een menschenkenner, als hij, was dat zeker lang genoeg — «heeft hij heel veel goeds; hij is hoogst welopgevoed en beleefd voor ieder, en heeft daarbij een gemak en vrijmoedigheid, die zelden verkregen worden zonder een langdurige kennis van de wereld. Zijn gelaatstrekken zijn schoon; zijn gestalte niet zoo voordeelig als men wel wenschen kon» — hij had een wat hoogen rug — «doch lang zoo min niet, als ik had hooren zeggen. Hij geeft zich niet de minste deftigheid, maar heeft al de minzaamheid en voorkomendheid van iemand, die in een volksbewind wil vooruitkomen»². Dit laatste was de bedoeling der Staten echter niet, en, evenals zijne voortdurende toejuiching door het volk waar hij zich vertoonde, zagen zij dus ook die hun boven 't hoofd hangende echtverbintenis met leede oogen aan. Zij dreven hun weêrzin zelfs zoo ver, dat zij, in hun zitting van 22 Mei '33, het geheim besluit namen, den Raadpensionaris naar Finch af te vaardigen, om hem in 't geheim over de zaak te onderhouden. Hij zou hem meêdeelen, hoe zij, vast besloten zich aan den tegenwoordigen regeeringsvorm te houden, zich niet zonder reden bezorgd maakten over het huwelijk van den Prins met 's Konings oudste dochter, over 't welk, naar de jongste berichten uit Londen, Z. M. ernstig dacht, daar het allicht verkoeling tusschen hem en de Staten, en oneenigheid tusschen de Provinciën onderling zou kunnen te weeg brengen; hoe zij daarom ook hoopten en met vertrouwen van 's Konings vriendschap verwachtten, dat hij, na in 't geheim omtrent hun bezorgdheid te zijn ingelicht, dat echtplan wel uit zijn hoofd zou willen

¹ *Journal de Barbier*, II. p. 435.

² *Letters*, t. pl. III. p. 48.

zetten, daar de Staten op dit punt niets anders in 't oog hadden, dan in goede verstandhouding met den Koning te blijven, alle aanleiding tot onderlingen twist, zoo veel in hen was, te voorkomen, en bewind en vrijheid van hun gewest op den voet te houden, nu dertig jaar lang gehandhaafd. Finch liet zich over de zaak zelve niet uit, maar gaf den Raadpensionaris, op zijn geheime mededeeling, eenvoudig ten antwoord: dat zijn Koning, wel verre van zulk een verkoeling te wenschen of twist onder de Provinciën te willen stoken, voort zou gaan, den Staten alle blijken van genegenheid te geven, aan een zoo goed en getrouw bondgenoot, als die Koning zich van den aanvang af betoond had, passend. Zij droegen daarop den Raadpensionaris op, Finch nog wel onder 't oog te willen brengen, dat zij er verre van waren, zich met hun besluit in de familiezaken van Z. M. te willen mengen; maar dat zij dier Majesteit zelf overlieten te bedenken, of men dit huwelijk wel als een loutere familiezaak kon beschouwen, daar de gevolgen er van de Vereenigde Provinciën, en voornamelijk die van Holland, zoo goed als Groot-Brittanje raakten. Dat zij echter, wat daarvan wezen mocht, van meening waren, dat zij wel op bescheiden wijs de gevolgen van dien echt mochten voorspiegelen, omdat zij van de eene zijde daarin betrokken waren, en van de andere bij alle gelegenheden werkelijk blijk gegeven hadden van hun oprechte vriendschap; en dat zij eindelijk voldoende meenden te hebben doen uitkomen, wat de reden hunner bezorgdheid was, hun vast besluit namelijk, den tegenwoordigen regeeringsvorm te houden, zonder het noodig te vinden zich daaromtrent verder te verklaren.

De Koning intusschen, als zich waarlijk wel verwachten liet, toonde zich, op 't vernemen, niet weinig bevreemd over dit besluit der Staten, daar hij niet wel inzag wat recht Hun Groot-Edelmogenden hadden, bedenkingen in te brengen tegen een beschikking door hem in zijn familie-aangelegenheden genomen. Ofschoon daarenboven de zaak reeds te ver gekomen was, om haar niet door te zetten; zij was toch reeds aan het Parlement bekend gemaakt; betuigde hij zich gaarne ten volle bereid, den Staten omtrent de beweegredenen in te lichten, die hem bij dit huwelijksaanzoek van de Prinses, zijne dochter, gedreven hadden. De voordeelen voor Engeland en Holland, zoowel als voor de onroomsche belangen in Europa, uit vroegere gelukkige verbintenissen van denzelfden aard tusschen zijne voorgangers op den troon en 't Huis van Oranje gesproken, waarbij nog de algemeene ingenomenheid zijner onderzaten met dit huwelijk, als eene nieuwe waarborg der zekerheid eener onroomsche troonsopvolging kwam, daargelaten de vele uitstekende hoedanigheden van den Prins zelf, die zijn persoon den Koning hoogst aanneemlijk maakte; — dat waren de gronden, die hem in dezen geleid hadden. Zij zouden evenwel niet hebben gezegevierd, zoo er eenige ge gronde reden van slechte gevolgen voor zulken goed en trouw bondgenoot bestond, als hij in de Republiek steeds gevonden had. Hij hield zich integendeel echter vol-

komen overtuigd, dat dit huwelijk slechts een middel tot bekrachtiging der eenheid en overeenstemming van hem en de Staten zou zijn; een band, waaraan hij van zijne zijde met zulk een standvastige en ijverige verknochtheid de hand had gehouden, dat ze zijn vroegere houding op dit punt reeds als een voldoende zekerheid voor zijn toekomstige gezindheid te hunnen opzichte moesten houden. Behalve nu, dat het voorgeuomen huwelijk een byzondere en familie-zaak was, die op geenerlei wijs inbreuk maakte of zich inliet zelfs met den inlandschen regeeringsvorm der Staten, hoopte de Koning, dat alle verstandige hollandsche lieden, er zoo verre van zouden zijn, eenigen naijver of onvoldaanheid op dit punt te koesteren, dat zij veeleer hun best zouden doen, alle ongegronde vooroordeelen, die er bij anderen wellicht omtrent heerschten, weg te nemen. Het scheen immers in Holland zelf alle overweging te verdienen, den Prins met eene britsche Prinses in den echt te zien treden, daar er zich, naar alle waarschijnlijkheid, echtverbintenissen voor hem hadden laten denken, die, werden zij bewerkstelligd, niet alleen den Staten hoogst onaangenaam zouden zijn, maar ook in haar gevolgen hoogst gevaarlijk voor de vrijheid van 't Gemeenebest. Deze gronden en beweegredenen, waarmee de Koning Finch gelastte, door den Raadpensionaris de Staten van Holland bekend te maken, zouden, naar hij hoopte, alle bezorgdheid bij hen doen verdwijnen, en hen verhinderen zich te verbeelden, dat de Koning iets zou doen, 't welk verkoeling tusschen hem en de Staten kon ten gevolge hebben of oneenigheid tusschen de Provinciën veroorzaken; zij zouden hen integendeel overtuigen, dat hij bij voortduring den Staten al die blijken van gehechtheid zou geven, een zoo goed en getrouw landgenoot, als hij zich sedert zijn komst tot den troon steeds getoond had, waardig»¹.

In spijt der bemoeizieke weërspraak van de stadhouderschuwe Staten, ging de zaak dus door. In de tweede helft van July kwam de eerste wapenkoning der Orde van den Kouseband, John Anslis, den Prins namens zijn aanstaanden schoonvader met het ridderteecken dier orde in de groote zaal van 't Huis ten Bosch bekleeden, en de Prins betuigde dat te aanvaarden, «voor zoo ver de bepalingen der orde met het woord Gods en den godsdienst, door hem beleden, niet in strijd waren, en den rechten en voorrechten van 't Roomsche rijk en dien van 't Gemeenebest der Vereenigde Nederlanden of in 't byzonder der Provinciën van zijn Stadhouderschap, en den eeden, waarmee hij daaraan verbonden was, niet te kort deden»². Twee maanden later werd hem van 's Koningswege het huwelijkscontract ter teekening voorgelegd, en dit in 't begin van October door den overbrenger daarvan naar Londen terug-

¹ Zie de *Bijvoegsels en Aanm.* op Wagenaar XIX, bl. 68 en vv., en verg. de uittreksels uit de brieven van Harrington, in Mr. G. W. Vreede's *Voorouderlijke wijsheid in hachelijke tijden*, Utrecht, Beyers, bl. 40 vv.

² *Eur. Merc.* tweede halfjaar, 1733, bl. 82, v.

gebracht. Door het Lagerhuis was den Koning 80,000 pond sterling als bruidschat voor zijne dochter toegestaan, waarbij door haar vader een jaargeld van 12,000 pond sterl. was toegezegd, uit de inkomsten van zijn Keurvorstendom te betalen. Half November scheepte zich de Prins zelf naar Engeland in, zette den 18^{en} te Greenwich voet aan wal, en voer van daar met een van 's Konings barken naar Londen, waar hij aan den Tower plechtig verwelkomd, en van daar in een staatsiekoets naar 't Huis Somerset gebracht werd, hem ter verblijfplaats aangewezen. Daarna werd hij door den Koning op 't paleis van St. James ontvangen, doch keerde voor 't middagmaal naar Somerset terug. Een lijfwacht van 70 man werd hem daar, tijdens zijn verblijf, gegeven. 's Avonds gaven de gevangenen naast de koninklijke bank van hun blijdschap over zijne komst door verlichting en een vierregelig opschrift blijk :

Great is our joy, let echoing cannons roar:
Nassau is landed on the british shore;
William brought peace and liberty restor'd,
We hope like blessing Nassau will afford¹.

De vermoeienis der zeereis, en al de feestelijkheden van deze en de volgende dagen, werkten ondertusschen ongunstig op de gezondheid van den princelijken bruijom. Zondag den 22^{en}, met den gezant Hop ter hollandsche kerk gegaan, was hij daar nauwelijks een half uur geweest, of gevoelde zich onpasselijk, en reed ijlings naar Somerset terug, waar hij zich met zware hoofdpijn te bed leî. Zijn huwelijk, dat op den volgende dag bepaald was, werd nu voorloopig uitgesteld, en men vreesde eerst zelfs voor *pleuris*. Nadat hij echter ter ader gelaten was, liep het op hevige koorts uit. In Holland wekte intusschen het bericht zijner plotselinge ongesteldheid groote ontsteltenis onder zijne vrienden en aanhangers. «Zou onze hoop nu sterven?» vraagden zij, en «weeklaagden om de maren, Van 't britsche strand gevaren»; doch bemoedigend riep hun een geestverwant rijmer op Sint Nikolaas-avond uit Leiden, toe:

Vrees niet, bedrukte Nederland!
Uw Prins is in uw Scheppers hand
Als een juweel besloten.
God heeft het Nassausch Huis gebouwd,
U waardiger dan 't dierbaar goud,
Dat uit het Oost en Westen
Vloeit binnen uwe vesten.
Uw Friso leev', hij worde een held,
Voor wien de vijand beve in 't veld!
Dat nooit Oranjes erven
Met uwe hoop versterven!²

¹ Zie ald. bl. 205.

² Zie de *Moettrompet voor Nederlant by geleegentheit van Z. H.'s ziekte te Londen* (door J. W. van der Sluis); in 's Gravenhage by A. van Dorsten, 1733. De maker was tot '31 predikant geweest

De ziekte bleek gelukkig niet tot den dood, al hield het herstel lang aan, en vorderde daarna het gebruik der wateren van Bath, waar de Prins tot in Maart '34 verbleef. Hij nam toen over Bristol en Oxford de terugreis naar Londen aan, in beide steden en onderweg met zwierigen omhaal en groote plechtigheid onthaald, en te Oxford tot Dr. in de Rechten bevorderd ¹. Den 15^{en} was hij op Somerset terug, en een renbode ging zijn moeder te Leeuwarden melden, dat de trouwplechtigheid donderdags den 25^{en} der maand zou plaats hebben. In een staatsiekoets, rijk met oranjelinten versierd, van veel andere koetsen gevolgd, en door een afdeeling ruitery begeleid, reed haar zoon dien dag naar Sint James, waar zijn echt 's avonds acht uur door den bisschop van Londen, in de kapel, werd ingezegend. Stad en voorsteden waren verlicht, en allerlei vuurwerk werd afgestoken. Aan den oost- en westkant van Ludgate vonkelden meer dan 2000 lampen, en waren velerlei tafereelen met toepasselijke opschriften aangebracht; daaronder de afbeelding van den Prins hand in hand met die zijner bruid, en 't beeld der Faam, haar trompet blazende, met den daarbij uitgedrukten wensch:

Happy, thrice happy may this Union be,
And prove the firm support of Liberty! ²

Na den afloop der bruiloftspreet werd den Prins, in 't slaapvertrek, door den Koning zijn hemd, door den Kroonprins zijn vaderlief, en door den Hertog van Cumberland zijn nachtrok overhandigd. Den volgenden dag kwamen de heeren van 't Hoogerhuis, de vreemde gezanten, en andere grootheden hun gelukwensch met den voltrokken echt aan 't koninklijk gezin brengen. Den 30^{en} kwam de Lord Major met het gansche stadsbestuur den Koning een adres aanbieden, waarin 's Prinsen groote voorzaat, de derde Willem van Oranje en Groot-Brittanje, als 's Rijks «bevrijder van 't nakend gevaar van paperij en dwingelandij» geschetst werd, door den Koning met de betuiging van zijn «groot vermaak» beantwoord, dat men die bevrijding met zooveel erkentelijkheid herdacht. Bij 't Parlement werd een voorstel ingediend tot *naturalizacie* van den Prins, om hem tot «het genot van al de rechten en vrijheden» in staat te stellen, door dien voortreffelijken bevrijder voor 't Land bewaard ³.

Den 3^{en} Mei vertrok het jonge echtpaar, door den gezant der Staten en andere aanzienlijken begeleid, naar Gravesend, om zich naar Holland in te schepen, doch werd

te Cillaarshoek, maar leed — naar zijn eigen *Berichten* aan de Staten, den Prins, de Vrouw zijner plaats, enz. — kennelijk aan vervolgingswaan, was daarom door de classis van Dordrecht uit zijn dienst ontslagen, en hield nu te Leiden verblijf.

¹ Zie de nadere omstandigheden in den *Eur. Merc.* op dit halfjaar, bl. 127 en vv.

² Zie *A description of the illuminations of Ludgate*, enz. London 17³³/₃₄.

³ *Eur. Merc.* t. pl. bl. 131, en vv.

door tegenwind weêrhouden, vóór 's morgens van den 5^{en} aan boord van 't jacht te gaan, dat het zou overvoeren, en waarmede het toen, door een Zuidwestewind begunstigd, met de Oranjestandaard op de mast, den 7^{en} omstreeks tien uur 's morgens te Rotterdam voor anker kwam. De gansche stad liep naar de Boompjens uit, om het te bekijken, en tal van grooter en kleiner vaartuigen dobberden op de Maas ter verwelkoming. De Prins stelde zich onder de zonnetent naast den mast, om allen zijn aanblik te gunnen, en ook zijn door de zeereis wat vermoeide gade kwam zich van tijd tot tijd daar vertoonen. Tot vier uur op de reê gebleven, landde hij toen aan de brug, op last van de Overheid aangebracht, en werd door burgemeesteren en pensionaris plechtstatig begroet. Na het wereldlijke verwelkomde hem het kerkelijk bestuur, in de personen van beide oudste predikanten, een ouderling, en een diaken. 's Avonds waren veel huizen verlicht, en werden fraaye vuurwerken afgestoken op 't vlot in de Wijnhaven voor 't huis, waar de britsche gezant, Finch, dien dag zijn intrek had genomen. Laat in den nacht werden er nog van de schepen op stroom vreugdeschoten gelost. Den volgenden morgen kwam er een koets met zes paarden voor, om Prins en Princes naar Amsterdam te brengen, van waar zij zich onmiddellijk in een jacht naar Harlingen begaven, om een paar dagen later hun intree te Leeuwarden te doen ¹.

«Een frissche Oranjetelg», juichten thans, de hollandsche weêrpartij tergend, de Stadhoudersgezinden in den Lande:

Een frissche Oranjetelg, uit d'echten stam gesproten,
 Duchtte eens des fieren Leeuws roofgierig boozen aard,
 Die van zijn groene kroon een tak dreigde af te stooten,
 En in zijn gladde borst, geblindhokt, metter vaart
 Al had een klauw gezet; om welke breuk te weren
 De fijne Oranje-loot zich van een Roos voorziet
 En met haar doornen dekt. Om zich niet te bezeeren,
 Trekt daarop 't brullend dier zijn klauwen in, en biedt
 Voorzichtig de oude liefde aan zijne tuinsieraden,
 Voorheen met zooveel zucht en ijver aangekweekt.
 Dus hoedt het Roosje den Oranjeboom voor shade,
 En waarschuwt dat haar steel niet ongevoelig steekt ².

Den Zeeuwen riepen zij toe:

Terwijl ondankbaarheid het wettig erf belet,
 Door enkle willekeur, aan Nassau's hoogste hope,
 Oranje's wakkren Prins, wordt hij de brui gom met
 De Kroonprinses van 't Rijk, dat 't oog strekt van Europe.

¹ Zie den *Eur. Merc.* op dit halfjaar, bl. 245 en vv.

² *Punttdicht.* Hony soit qui mal y pense. *Lat. en Ned. Keurdichten*, achtste vervolg, bl. 103.

Zoo zorgt Voorzienigheid voor der verdrukten lot,
 En voert door Hare hand, langs onvoorziene wegen,
 Hun vijanden ten spijt, hun hateren ten spot,
 Een tot den hoogsten trap van lang misgunden zegen.
 O, groote Koning, die een trits van kroonen draagt,
 Hoe edelmoedig kroont gij Willems puikbedrijven
 In zijn doorluchten neef, nu dat het u behaagt,
 Zijn Hoogheid door de trouw uw stamhuis in te lijven! —

Men stelde zich heel wat van dit huwelijk voor. «Nu zal», zong men o. a.:

Nu zal geen woedende Belloon
 Met haar gevreesde geeselslagen,
 Wanneer zij elk door duizend doën
 Het hart benauwt, ooit Neêrland plagen;
 Nu zwaait de Nederlandsche Maagd,
 Verknocht met 't Koninklijk Brittanje,
 Gerust de speer, die moedig draagt
 Den hoed, door Willem van Oranje
 Zoo duur betaald met heldenbloed,
 Waaronder zij den Vrede hoedt.
 Hoe juicht de nijvre koopman hier,
 Hij krijgt weêr nieuwen moed in 't leven!
 Hoe juicht de wakkre winkelier,
 Hij, die het haast had opgegeven,
 Ziet nu, van 's morgens tot de zon
 In 't Westen duikt, zijn huis vol neering,
 Die steeds hem toevloeit, als een bron,
 En geeft een ruimer kostvertering¹.

Koning George, den Algemeenen Staten van den voltrokken echt kennis gevende, schreef hun, het voorbeeld gevolgd te hebben zijner voorgangers op den troon, die hun verbintenis met de vereenigde Provinciën, door 't sluiten van huwelijken met de Prinsen van Oranje, zoo gelukkig bevestigd hadden; en dat de hoofdreden, die hem daartoe bewogen had, het welzijn was van het Protestantisme, de verzekering der troonsopvolging in zijn rijk, en de hoop op de toenemende vriendschap tusschen hem en de Staten. Hij zei daarom ook niet te twijfelen, of zij zouden zijne dochter op een wijze ontvangen, geheel beantwoordende aan de goede gezindheid, die hij altijd omtrent hun Gemeenebest had aangekweekt. De Staten uitten in hun antwoord den hartgrondigen wensch, dat het voltrokken echtverbond aan de groote oogmerken

¹ Op het aanstaande huwelijk van Z. H. ald. bl. 107.

² Zie de *Vreugdtriomf ter allerdoorluchtigste Echtvereeniging*, enz. (door Jac. Houtman Bernz., uit Kuilenburg, 1 Oct. 1833).

van Z. M. mocht beantwoorden. Zij meenden 't te moeten aanmerken als een blijk zijner genegenheid voor hen, dat hij een Prins tot schoonzoon had gekozen, zoo nauw aan hen verknocht, en wiens persoonlijke verdiensten zij, als die zijner voorvaderen, in eere hielden. En daar hij een vrij Gemeenebest, als het hunne, tot verblijfplaats zijner teêrbeminde dochter verkozen had, hoopten zij, dat deze er dat vermaak en genoegen zou vinden, 't welk de gelegenheid der plaatsen en de tegenwoordige vorm der regeering, welks behoud hun ter harte ging, haar konden verschaffen ¹.

De laatste zinsneden gaven duidelijk genoeg de meening der meerderheid van de Provinciën omtrent het Stadhouderschap te kennen. De Staten van Utrecht intusschen, lieten in hun antwoord op 's Prinsen aankondiging van zijn huwelijk dit punt geheel ter zij, en schreven, hem gelukwenschende, alleen, dat «deze luisterrijke verbintenis in alle opzichten mocht strekken tot de duurzaamheid en bekrachtiging van de harmony en de unie, die zoo gelukkig tusschen de koninkrijken van Groot-Brittanje en dezen Staat stand greep, tot den aanwas en de vermeerdering van welke zij, gezamenlijk met Z. Doorl. H., met veel oprechtheid betuigden geneigd te wezen, zeer gaarne en met allen mogelijken ijver alles bij te dragen, wat ze op eenigerhande wijs zou kunnen bevorderen» ². Bewoordingen, waaruit zich zeker tusschen de regels des noods vrij wat liet putten, en die een zoogenoemden «Prinsman» alle hoop konden geven, dat er, eer dan in Holland of Zeeland, kijk op een minnelijke wijziging in stadhouderlijken zin zou zijn. Dáár toch, in Holland vooral, zette men zich des te schrapper, als men 't gevaar voor de gevreesde verandering van bewindsvorm grooter achtte. Met Nieuwjaar onderstond zich de waalsche predikant Royer in den Haag, behalven voor de Lands- Provinciale- en Stadsregeering, ook voor den Prins en zijn jonge gade te bidden, en de zaak kwam onmiddelijk bij de Groot-Edelmogenden van Holland ter sprake, die er hem met inhouding van zijn jaarwedde voor bedreigden, en zich alleen van dat denkbeeld terug lieten brengen, op zijne uitdrukkelijke betuiging, dat hij er slechts het welzijn van beider persoon en het belang van den onroomschen godsdienst bij op 't oog had gehad. Onder den naam van «Prinslui» begonnen 's Prinsen voorstanders bij de stadhouderschuwe tegenpartij hoe langer hoe meer bekend en verdacht te raken, en een van hen vatte daarom de pen op, om, als een goed «Patriot», een geruststellende toelichting van dien naam te geven. «Een Prinsman», schreef hij, «moest men niet anders beschouwen, dan als een persoon, die den Prins van Oranje en Nassau goede genegenheid toedraagt; en hetgeen men eertijds door Princeluiden verstond, moest heden anders verstaan worden, met betrekking meê tot den tegenwoordigen tijd en toestand van zaken en regeeringswijs. In den 80jarigen oorlog wer-

¹ Zie beide brieven, in hun geheel, *Eur. Merc.* t. pl. bl. 179 en vv.

den de troepen van den Staat het Princevolk genoemd, in tegenstelling van 's Konings volk of Spanjaards. Naderhand werd die benaming gegeven aan sommigen, als er eenig verschil was tusschen de Prinsen, als Stadhouders, en de HH. Staten, ten tijde van Prins Maurits, Prins Willem II, en de minderjarigheid van Prins Willem III. Allen, die toen den Prins aankleefden, werden gebijnaamd Princeluiden of Princemannen, in tegenstelling van de Staatsgezinden of, zoo zij voorgaven, Patriotten. Dat nu die naam echter weêr in zwang kwam, scheen meer veroorzaakt door hen, die den tegenwoordigen Prins ongenegen waren, dan door andere inzichten, of om de onkundige wereld te doen gelooven, dat er weêr zulke droevige tijden voorhanden waren, of om aan te geven, dat die Prins naar de stadhouderlijke waardigheid stond, in weêrwil van den Staat of met storing der algemeene rust». Hij zijnerzijds meende echter dien Prins «als een goed Patriot te mogen beschouwen en een welmeenend bondgenoot in zijn hoedanigheid van Stadhouder van drie Provinciën», en desgelijks zij, die hem «om hoedanigheden en afkomst» toegenegen waren; terwijl de naam Princeluiden slechts geschikt was voor hen, die «eenige ampten of bedieningen in betrekking tot 's Prinsen Hof en Hofhouding bekleedden. Door anders te redeneeren verwarde men de gesteldheid der zaken van vroeger met de hedendaagsche». Hij meende voorts, «dat een eerlijk Patriot, die voor den Prins dorst uitkomen, beter gedachten toonde te hebben van de wijze regenten, dan die, welke hun daardoor vreesden te mishagen, daar men HH. Staten nooit verdenken mocht, eenige wanhebbelijke gevoelens te koesteren, die ze niet openbaar kwamen te uiten, gelijk dat ten tijde van Alva 't geval was. Wie toch was er thans in de Republiek, die voor een goed Patriot wou doorgaan, en niet zijn goede genegenheid en liefde voor 't Huis van Oranje en Nassau kon rechtvaardigen, niet alleen met de goede diensten, maar zelfs met het voorbeeld van Hun Hoog Mogenden? Een Prinsman had thans geen ander inzicht, dan den Prins veel goeds te wenschen, en den Staat, gelijk de Prins ook deed, gehouw en getrouw te wezen»; de Prins mocht daarbij echter zijnerzijds, «met recht en reden naar zoodanige ampten en waardigheden staan, als met zijn staat en geboorte overeenkwamen, en die door zijn voorouders en voorgangers met roem en luister bekleed waren.» Dit stond hem even vrij, «als aan een majoor om een regiment te verzoeken». Hij had er «al de noodige hoedanigheden toe, aanzienlijke goederen geërfd, was gehuwd met een Princes van Groot-Brittanje, die den luister van haar Hof kon handhaven, een vorstin van groote deugden en verstand was, en bekwaam om 't Land dappere mannen te verwekken; de Prins had zijn moed en dapperheid getoond, en was niet onkundig in den krijgsdienst». Men zou moeten bewijzen, dat het Stadhouderschap tegen den grondslag der regeering streed, of de Stadhouders meer schâ dan voordeel hadden aangebracht; doch het tegendeel was waar. «Een vrij en verlicht volk had buitendien het recht om over de byzondere regeeringsvormen te redeneeren, en verschei-

denheid van gedachten daaromtrent te uiten, was in een Republiek altoos veroorloofd. Sedert den dood van Koning Willem III nu had men niet gezien, dat er in den regeeringsvorm eenige verandering was gemaakt; de regeering bleef dus als ze te voren was; dat is: de Provinciën mochten de hooge ampten en waardigheden van Kapitein- en Admiraal-Gen. en van Stadhouder opdragen aan wie ze daartoe 't meest bekwaam vonden; en wel waren die ampten thans in vier van haar open, doch nergens werden zij in die provinciën door een edict of grondwet te niet gedaan; ze konden dus even goed gevraagd en gezocht worden, als die van Ruwaard van Putten, Dijkgraaf, Hoogheemraad, enz. Als er een Schoutplaats vacant was, vereischte 't Rechtswezen, dat er aanstonds een nieuwe Schout in de plaats werd gesteld; zoo was het ook met alle verdere staats- en krijgсамpten. Hoe kwam het dan, dat een ampt, dat als de eenheidsstrik der Republiek, en waardoor zij machtig was geworden, beschouwd werd, zoo lang vacant kon blijven? En wie had het bovenal ooit gedacht, dat men hier te lande, in den Haag zelf, de predikanten zou bestraffen en gispē, als ze de kristelijke vrijmoedigheid gebruikten, in hun gebeden voor 's Prinsen stam en huis te bidden, daar men dat voor de minste matroos of vrouw in barensnood niet weigerde, en 't kristelijk geloofsformulier leerde 't zelfs voor zijn vijanden te doen! — Geenzins, intusschen, mocht men zulk een zoogenoemden Prinsman voor een goed Patriot houden, die een Prins of Stadhouder aanslagen zou helpen uitvoeren schadelijk voor 't land, gelijk de Koning van Spanje 't indertijd als Graaf van Holland deed, om zijne onderdanen met krijgsmacht te bespringen en 't geweten te pramen of te dwingen». Ging men er echter, om het verval van 't Land te voorkomen, eenmaal toe over, een Stadhouder te benoemen, dan kon een zoo beperkte lastbrief, als hem in Gelderland gegeven was, «weinig nuttigheid hebben»; werd hem «niet zooveel macht en gezag gegeven, dat hij met den Heer Raadpensionaris en de stad Amsterdam alle cabaal en verschil kon verijdelē, dan bleef de zuurdeesem altijd in 't lichaam van den staat, en die moest er eerst uit. Had de Stadhouder geen macht, om, als Prins Willem III, de Overheid te kiezen en over alle krijgсамpten naar verdiensten te beschikken, zoo kon hij zich niet vleyen iets te weeg te brengen ter vereeniging der uiteenloopende gevoelens tusschen provinciën of steden en en onder hun leden»¹.

Men behoefde gewis niet te vragen, van welke zijde deze warme aanbeveling van een nieuwen Stadhouder kwam. Van de andere liet men dan ook niet na, een niet minder kenschetsend heftig wederwoord op papier te stellen, om, als men 't noemde, «den wettigen Soeverein te verdedigen tegen de vergiftige slang, die onder de bladeren verborgen, zulk een doodelijk venijn aan het gemeen had trachten mede te

¹ *Den Hollandschen Patriot, gevende elucidatie over de naem van Prinsman of Princeluiden* (1735).

deelen»¹. «Indien de auteur», heette het daar o. a., «wat meerder ter kerke was geweest, zou hij weten, dat het geen nieuw gebruik en is, in de publieke gebeden, iemand anders dan den Soeverein uit te zonderen, en zoo onbeschaamdelyk niet zeggen, dat men het niet weigert aan den minsten matroos, enz., (daar) het waarlijk zeer ongevoeglijk zou wezen, dat men neffens de wettige Overheid eenige andere personen zoude noemen, en aldus de gemeente voor oogen stellen, als of voor hen het eigen respect gold, als die gemeente alleen schuldig is aan hare wettige hooge overheid. Met name genoemd te worden in de publieke gebeden was voorwaar een zeer groote eere, die de Overheid altijd heeft aan zich gehouden, zij, die uit gezag en wegens God-almachtig regeert en gebiedt. Door het woord de hooge Overheid waren altijd verstaan geworden dezulken, bij welke is de majesteit, opperste macht en hoogheid, die men ook uitbeeldt met het woord Soeverein, zijnde bij ons de HH. Staten van Holland en Westfriesland. Degeen, die de Majesteit van de hooge Overheid, aan wie men onderdanigheid schuldig is, bezwalkt, besmet, of verkleint, schijnt eenigermate mede ook te verminderen de heerlijkheid Gods. Ze hebben, zei God tot Samuel, niet u maar mij veracht. Dewijl nu bij God-almachtig zelf zulken heerlijkheid toegeschreven wordt aan de hooge Overheid, en dat het der hoogste Majesteit geliefd heeft, de soevereine macht uit te kiezen, als een levend beeld op aarde van Zijne groote glorie in de hoogste Hemelen, zoo is het onze plicht van de hooge Overheid zoodanig een gevoelen en indruk te hebben, als met zulk een uitmuntend karakter overeenkomt; dat is, dat men hebbe het beste gevoelen van hare handelingen, met alle willige gehoorzaamheid, eerbiedigheid, en ontzag, getrouwigheid, liefde, dankbaarheid, goedwilligheid, en onderdanigheid, zich buigende onder hare bevelen, vastelijk vertrouwende, dat God haar die macht niet heeft gegeven, noch ze van haar niet gebruikt wordt, dan tot onzen beste en nut. Zoowel als het verder den Soeverein vrij stond een majoor een regiment te weigeren, had hij ook vrijheid, het den Prins het Stadhouderschap te doen». En wat het gebed aanging, beriep hij zich «op 't vierde boek van Tacitus *Annalen*, waar vermeld stond, hoe de priesters biddende voor hun wettigen vorst, Keizer Tiberius, ook Nero en Drusus daarbij gevoegd hadden, niet zoo zeer door liefde tot die jongelingen, als wel door pluimstrijkerij», en dat daarop Tiberius in den Raad gezegd had, «dat men zich wachten moest, de ongestadige en vluchtige zinnen der jongelingen op te blazen en te verhoovaardigen met voorbarige eer en lof». Zulke «verkeerde yveraars zouden oorzaak kunnen zijn, den Staat, tot verzekering der vrijheid, tot ernstige overwegingen te leiden, en dat ware al 't heil, er voor den Prins uit te wachten». De zoogenoemde hollandsche Patriot moest echter «niet alleen een pluimstrijker, maar ook een muistmaker heeten», die «den Staat in

¹ *Billijke geeselroei voor de zoogenaemde Hollandse Patriot, en Vervolg daarvan, door S. v. L.*

verwarring, tot inwendigen oorlog, en de uiterste ellende kon brengen». Stelde men eens, «tegen alle billijkheid, dat er onvolmaaktheden in de regearing van den hollandschen Soeverein waren, zou iemand daarom van meester veranderen en een anderen aannemen, niet minder onvolmaakt? Zekerlijk neen»; evenmin als er uit volgde, «dat men haar ongetrouw zou moeten wezen, lasteren, hoonen, het gemeen trachten tot oproer te verwekken». Wel hield hij 't voor «billijk en redelijk, dat men den persoon en 't huis des Prinsen hier te lande in zeer groote achting behoorde te houden, en niet moest nalaten, bij alle wettige gelegenheden te roemen de daden en verdiensten van dat Huis; ja zelfs bij alle gelegenheden den Prins zelf behulpzaam te zijn, en hem te bevorderen naar rang»; maar «die achting en genegenheid mocht niet zoo verre gaan, dat ze tot nadeel kon strekken voor de liefde en getrouwheid, aan den wettigen Soeverein en der vrijheid van 't vaderland verplicht, door hem als Prins-Soeverein van een vrijgevochten land te erkennen, waarvoor, om 't juk van anderen te ontgaan, zoo veel bloed gestort was. Het gemeen beeldde zich nog wel in, dat de Prins van Oranje de wettige Prins van Holland was, en dat men hem met geweld en tegen alle recht van 't opperste gebied hield; maar het wist niet, dat hun wettige Prins de Vrijheid was, zoo duur gekocht, en verbeeld door den Staat of Soeverein». «Met alle goede ingezetenen», zoo besloot hij zijn de Staten als beeld der Vrijheid verheerlijkend be-toog, moest men «God-almachtig loven en danken voor zulk een Soeverein, als men had, hem smeevende dien te mogen behouden, en verder Zijn vaderlijke hand uit-gestrekt te houden tot bewaring van 't Vaderland in zijn volle vrijheid».

Deze schuwheid voor een Stadhouder was van geen geringen invloed ook geweest op de vreedzame houding, in de poolsche verwickelingen door de Staten aangenomen. Hadden zij tot deelneming in den krijg besloten, het ware hun onmogelijk geweest; den Prins het Kapitein-generaalschap en de stadhouderlijke waardigheid te onthouden. Van daar dat ook de stadhouderlijke Provinciën, en met name Gelderland, zich lang verzet hadden tegen het al aanstonds door Holland gedane voorstel, zich onzijdig te houden en daartoe met Frankrijk in verbond te treden ¹. En evenals zij, om die reden vooral, tegen een krijgshaftig optreden waren, was Koning George er om dezelfde reden persoonlijk voor geweest; doch zijn neiging daartoe, ter liefde van dochter en aanstaanden schoonzoon, vermocht niets tegen die tot voortdurenden vrede van Walpole, die van de stemming der Staten gebruik maakte, om ook Groot-Brittanje, als zonder hen niet machtig in dezen te handelen, buiten den oorlog te houden. Zelfs der engelsche Koningin, die anders geheel op Walpole's hand was, en meer dan haar minbeduidende gemaal in de staatszaken gemoeid, doch die thans mede, ter wille van Prins en Prinses, wel handdadige deelneming in den krijg gewenscht had, wist

¹ Zie al 't verhandelde daaromtrent in de *Bijv. en Aanm.* op Wagenaar, XIX, bl. 40 en vv.

haar vertrouweling, Lord Hervey, te beduiden, dat in dit opzicht buiten de Staten niets te doen viel, daar deze dan voor hun scheepvaart en handel al de voordeelen tot zich zouden trekken, en zij juist om 's Prinsen wil geen oorlog zouden wenschen te voeren ¹.

Bleven zij en hun land van alle oorlogsbeproevingen vrij, aan inwendig rumoer, ook buiten de woeling der beide staatspartijen, ontbrak het hun niet. Een natuurlijke samenloop wilde, dat in 't jaar '34 de Sacramentsdag der Roomschen met dien van Sint Jan, 24 Juny, op één dagteekening, viel. Nu waren er van ouds onder den gemeenen man praatjens in omloop, dat in deze en dergelijke gevallen zeldzame dingen te wachten stonden. Een vierregelig fransch rijm beweerde zelfs:

Als Joris God aan 't kruis zal slaan,
Mark uit het graf Hem op doen staan,
En Jan met Hem zal ommegaan,
Zal 't eind der wereld komen aan ².

Zoo erg zou het nu bij die twee samenvallende dagen wel niet zijn, maar er waren, zoo in Groot-Brittanje ³ als hier, allerlei geruchten in de wandeling van 's Lands Staat en Kerk betreffende «wonderlijke toevallen, vreeselijke verwoestingen, en onverwachte omkeeringen», daaruit te duchten. In den Bosch ging de spraak, dat de gansche stad 't onderst boven gekeerd zou worden, en de verwoesting natuurlijk aan de Sint Janspoort beginnen zou; elders in de buurt vertelde men, dat er, drie etmalen vóór en na den gevreesden dag, zich een dikke nevel over 't heele land zou uitbreiden, waardoor echter alleen 't gezicht der Geuzen zou verduisterd worden, zoo-

¹ Zie zijn schrijven, aangehaald uit zijne *Memoirs* I, p. 387, bij Ranke, *Abhandlungen und Versuche*, I, Leipzig, 1872, S. 180, f.

² Naar de vertaling van Van Effen in zijn *Holl. Spectator*, 9 July '34. Het oorspronkelijke luidde:

Quand George Dieu crucifera,
Quand Marc le resuscitera,
Et quand Jean le promènera,
La fin du monde arrivera.

³ Daar luidde 't in 't Latijn, aan Paus Benedictus XIII toegeschreven:

Dum Marcus cantabit *Haleluja*,
Et Antonius *Veni Creator*,
Et Johannes Baptista *cœnabit*,
Jacobus III in Anglia *regnabit*.

D.i. Als *Paschen* op Sint Marcus, *Pinxter* op Sint. Antonius, en Sacramentsdag op Sint Jan valt, wordt de Pretendent Koning in Engeland. (Zie *De ontdekte Wolf in de Pot of Hist. Saamenspraak van een Predikant met een Christen over de vermaarde Profeetsie van Paus Benedictus XIII op den beruchten Sacr. dag van 't jaar 1734, door Ant. van Hardevelt. (Te Utrecht by Joh. Evelt, 1735); bl. 53.*

dat de Paapschen volle vrijheid kregen, hun zekere slagen toe te brengen. Een huisman in de Meyerij hield zich zoo vast van verwonderlijke dingen overtuigd, dat hij met dure eeden bezwoer, geen stip van zijn gansche Religië meer te zullen gelooven en voortaan in de Geuzenkerk te gaan, zoo er op Sint Jan geen mirakel geschiedde. In sommige grenssteden gaf een en ander aanleiding, de poorten te sluiten, de wachten te verdubbelen, de manschappen scherp te zetten, den ganschen nacht lang patroeljes de straten te laten doorkruisen, en zelfs de schutters in de wapenen te roepen ¹. Te Leeuwarden reed de Prins-Stadhouder den 24^{en} persoonlijk in de stad rond, zonder dat daar, zoo min als ergens elders natuurlijk, eenig onraad vernomen werd. De dag was dan ook nauw voorbij, of alle angst was weêr verdwenen, en er werd aan geen wonderbaarlijke voorvallen meer gedacht. De oneenigheid tusschen Jansenisten en Pausgezinden bleef inmiddels voortduren. De eersten telden nu vijf aartsbischdommen, die van Utrecht, Schieland, Delfland, Rijnland, en Leeuwarden, en hadden in 1728 te Amersfoort een kweekschool gesticht. In Mei 1733 was hun aartsbisschop Wuytiers gestorven en door Theodorus van der Croon opgevolgd, die echter, als van zelf sprak, zoo min als zijn voorganger te Rome erkend werd. De nieuwe aartsbisschop liet zich daardoor echter niet afschrikken, maar vaardigde een «herderlijken brief aan alle aartsbischdommen, pastoors, priesters, en katholieken van 't Aartsbisdom van Utrecht» af, waarin hij, alle «ijdele dreigingen en gramschap» versmadende, en alle «onrechtvaardige strafvonnissen, door de vleyers van 't roomsche hof wellicht tegen hem te verwerven, zonder kracht» verklarende, zich door «het voorbeeld zijner kloeke voorgangers» op den zetel aangemoedigd betuigde, de hem opgedragen taak te aanvaarden ².

In de hervormde kerk had men op den duur tegen de Hattemisten en hun aanhang te strijden, en vaardigden in 1733 zoowel de Staten-Generaal als de Stadsoverheid van Utrecht; de eerste op aandrang der classe van Bergen en Tholen en die van Breda, de laatste, «door goede en genoegzame inlichting daarvan in ervaring gekomen»; verbodschriften uit tegen de geschriften, hun «heilooze grouwelleer» vervattende. «Het houden of aanstellen van eenige vergaderingen of conventikelen, waarin die kwade gevoelens of stellingen werden verhandeld of geleerd», werden met een boete van 300 g. tegen den spreker, tegen hem, die er zijn huis toe leende, en «een iegelijk van de toehoorders of bijwoners» bedreigd, «half voor den H. Officier, half voor den aanbrenger, zullende bovendien nog tegen dezulken, als tegen scheur- en oproermakers en verstoorders der openbare rust, op het strengst worden geprocedeerd» ³.

¹ Zie *Holl. Spect.*, X. bl. 91 en vv., en den *Eur. Merc.*, op dit halfjaar, bl. 302, en v.

² *Harderlijke Brief*, enz. Tot Uytregt by C. E. Le Febvre, 1735.

³ *Europ. Mercurius*, 1e en 2e halfjaar 1733, bl. 207 en 195.

Een nieuw onrustbarend verschijnsel voor die kerk deed zich in de volgende jaren op; eene uit Engeland overgewaaide broederschap had hare eerste schreden in den Haag gezet. Te Londen hadden zich namelijk, in 1717, de vier uit de middeleeuwsche bouwhutten of lootsen overgebleven logië's tot eene hoofdlogië vereenigd. Op den volgenden Sint Jansdag — den grooten Heilige der middeleeuwsche bouwmeesters — koos deze een grootmeester, en liet nu uit ouder en later oorkonden, doch naar den deïstischen geest van den tijd opgevat, haar bepalingen saamstellen, die het blijvende wetboek voor haar met den middeleeuwschen naam «vrijmetselarij» versierde broederschap vormden. In 1721 op schrift gesteld werd het daarna gedrukt, en twee jaar later als grondwet aangenomen. Men stelde zich, met behoud en uitbreiding op enkele punten der oude bouwplechtigheden en zinnebeelden, in plaats van den vroegeren kerkbouw uit steen, een zedelijken tempelbouw, als doel, voor, waarbij men zich den zinnelijken van Koning Salomo als tegenbeeld dacht. De menschheid, en ieder vrijmetselaar, als mensch, in de eerste plaats zelf, was de tempel, waaraan de broederschap, gelijk elk van haar leden, met verwerping aller zelfzucht, en alleen met het liefdevol streven zijner en anderer veredeling in 't oog, heette te bouwen en arbeiden. Als een «ruwe steen» werd die mensch in de broederlijke werkplaats opgenomen, en was gehouden, dien tot sierlijken «kubiek» te verwerken, om zoo een waardige plaats in den bouw van 't Heiligdom te kunnen innemen. Wijsheid en Kracht, door de beide jeruzalemsche zuilen, Jached en Boaz, voorgesteld, moesten de pijlers van dien tempel der algemeene menschenmin en verbroedering zijn, die zich, zonder onderscheid van kerkbegrip of staatsvooordeel, voor ieder desverkiezende *voorwaardelijk* toegankelijk stelde. Werd hij 't waardig geoordeeld, zoo werd hij, onder allerlei schrikwekkende vertooningen en een omhaal van zinnebeeldige vormen en uitdrukkingen, op een duren eed van geheimhouding, in de broederschap opgenomen. Hij kreeg dan een wit schootsvel en twee paar witte handschoenen, en het broederlijk herkenningsteeken werd hem meêgedeeld. Haar leerbegrip, waarbij God als Opperbouwheer werd voorgesteld, trof geheel met de bespiegeling der na Locke opgekomen Deïsten samen, die, van allen kerkdwang vervreemd, zich een zedeleer gevormd had, geheel op de rede gegrond. Hare geheimzinnige vormen waren daarbij juist geschikt om tot deelneming uit te lokken, en haar voorgespiegelde bedoelingen moesten niet minder voor haar uitbreiding werken. In 1723 werd het nieuwe wetboek reeds door 20 engelsche logië's onderteekend, in 1725 de eerste fransche te Parijs opgericht; in 1728 vestigde er zich eene te Madrid, in 1730 in Bengalen, in 1731 in Ierland. Bij zijn bezoek in den Haag werd de jonge Hertog Frans van Lotharingen, door eenige engelsche Heeren, in de broederschap opgenomen, en in 1734 vestigde zich daar, onder broeder Vincent de la Chapelle, de eerste hollandsche logië ¹.

¹ Zie over een en ander nader *de Vrijmetselarij en haar toekomst*, in den *Levensbode* X.

Door eene, van de haagsche broeders zelf uitgaande mededeeling, in de Amsterdamsche Courant van 3 November, werd, in 't volgende jaar, de openbare aandacht voor 't eerst op het feit gericht: hoe «den 24^{en} der vorige maand op den nieuwen Doelen in den Haag een hollandsche logië der van ouds beroemde medebroederschap der vrijwillige metselaars was ingesteld met alle de vereischte plechtigheden, in tegenwoordigheid van den Grootmeester Rademaeker, Thesaurier-gen. van Z. H. den Prins van Oranje, den gedeputeerden Grootmeester Johan Keunen, en verdere officieren en aanzienlijke leden»; en dat «men ook verscheiden nieuwe broeders in die logië ontving»¹. Dit bericht was Gecommitteerden Raden der Provincie onder 't oog gekomen, en deze hadden toen begrepen, er nader onderzoek naar te moeten laten doen. Daaruit was gebleken, dat de inzender was geweest zekere lakenkooper van fransche herkomst, Louis Dagrán, lid der broederschap, die het, naar hij verklaarde, op order zijner medebroeders, doch zonder voorkennis van den Grootmeester, aan een vriend te Amsterdam had overgebriefd. Omtrent den aard en het doel der broederschap gevraagd, had hij op de engelsche grondwet van 1723 verwezen, en een gedrukt exemplaar daarvan overgelegd. Gecommitteerden hadden dat met den Raadpensionaris ingezien, en daarin een paar punten gevonden, die hun voor kerk en staat verdacht en gevaarlijk voorkwamen; waarom zij hem last gaven, de zaak bij de Staten ter tafel te brengen, en er hun bezwaren kenbaar te maken. In de zitting van 30 November kwam toen de Raadpensionaris met de opmerking te berde, dat volgens die Grondwet «de Bouwkunde wel scheen te wezen het onderwerp of de stof dier broederschap, doch dat de byzondere afdeelingen, sedert eenigen tijd ook hier te lande naar 't engelsche model, gevormd, zoedanig waren samengesteld, dat het geenzins te vermoeden was, die Bouwkunde het eenig of voornaamste onderwerp van haar bijeenkomsten was; terwijl ook bovendien uit die Grondwet was af te leiden, dat er zaken door de leden of broeders verhandeld werden, die niet mochten geweten worden dan door de medeleden, allen onder zeer sterke verplichting ze geheim te houden, en zelfs — zooveel zij konden nagaan — onder een eed, inhoudende straffen veel verder gaande, dan 't aan iemand buiten de hooge Overheid toekwam te stellen; terwijl zij bovendien gezegd werden zekere teekens te hebben, waaraan zij elkaâr konden kennen, en waardoor zij hun gedachten elkaâr bekend konden maken; doende buiten dat, wanneer zij vergaderd waren, de deur of ingang van 't vertrek door een van hun gezelschap, met een blooten degen in de hand, bewaren, om te beletten dat niemand vreemds binnen kwame; dat, voorts, onder de gestelde bepalingen twee waren, die byzondere overweging vorderden, volgens welker eerste personen van allerhande gezinten en gevoelens in het stuk van godsdienst konden opgenomen worden

¹ *Eur. Merc.* op dit halfjaar, bl. 299.

in de broederschap, mits erkennende hun verplichting tot gehoorzaamheid aan de zedelijke wet en levende als eerlijke luiden, maar geen atheïsten of libertijnen; en volgens welker tweede de leden der broederschap wel gehouden waren, zich te gedragen als vreedzame onderdanen der burgerlijke Overheid, maar echter een broeder, van rebellie tegen den Staat, doch van geen andere misdaad overtuigd, niet uit de broederschap gezet mocht worden, ofschoon gehouden zijne rebellie te verloochenen, en geen argwaan of achterdocht te geven aan de regeering; dat hun voor de rest niets onordentelijks of strijdigs met de plicht van goede onderdanen voorgekomen was, maar zij niet hadden kunnen nalaten op te merken, dat alle broederschappen of collegiën, niet gesterkt met het gezag der regeering, ongeoorloofd waren en altijd gehouden voor kweekscholen van factiën en buitensporigheid, waarover Ant. Mattheus, in zijn boek over de misdaden, en andere voorname rechtsgeleerden konden nageslagen worden; dat zij het daarom van hun plicht achtten, den Staten kennis te geven van 't vorenstaande, om er de noodige voorziening op te doen»¹. Die Staten besloten daarop aan 't Hof van Holland en de Overheid der steden, den Haag daaronder gerekend, te doen aanschrijven, om metterdaad te laten ophouden afdeelingen der voorschreven broederschap, zich den naam van vrije metzelaars gevende, overal waar zij uit louter nieuwigheid mochten ingevoerd en opgericht zijn, en, krachtens dezès, te doen procederen door de officieren dier steden tegen allen en een iegelijk, die mochten bestaan, geen gehoor te geven aan dit bevel van Hun Edel Grootmogenden, hun behoorlijk bekend gemaakt zijnde, zooals hun ongehoorzaamheid aan de bevelen der hooge Overheid zou bevonden worden te verdienen»².

Het eedsformulier, waarop in dit verslag gezinspeeld werd, klonk inderdaad, in zijn wreedaardige bedreigingen, schrikwekkend en vreeselijk genoeg. «Ik betuig», zoo luidde 't, «plechtiglijk en in tegenwoordigheid van den almachtigen God en van deze Sociëteit, dat ik, niet bij mondelinge woorden noch bij teekenen, ontdekken zal de minste geheimen, welke dezen avond of t'eeniger tijd hier aan mij bekend gemaakt zullen worden; dat ik ze niet zal schrijven, snijden, of graveeren, hetzij op papier, koper, of ander staal, hout, of steen, noch dat ik ze, door eenig gebaar of op eenige andere wijze, aan iemand openbaren zal dan aan dengene, die een broeder of medelid is, op poene van geen minder straffe te ondergaan, dan dat mijn hart uit mijn lijf gerukt en mijn darmen uit mijn lichaam zullen worden genomen, dat mijn linker borsttepel afgesneden, nevens mijn tong uit mijn mond tot aan den wortel van mijn gehemelte zal worden gesneden, en mijn lichaam voorts tot assche verbrand totdat de wind het zal verstrooyen, om door die straffe mijn geheugenisse

¹ *Eur. Merc.* op dit halfjaar, bl. 299 en vv.

² Zie het *Extract uit de Resolutiën der HH. Staten van Holland en Westvriesland, in haar Ed. Gr. M. Vergadering van Woensdag 30 Nov. 1735.*

te verliezen van een broeder te zijn geweest der Sociëteit van de vrije metzelaars» ¹.

Vrij wat vrolijker, dan dit de meest barbaarsche ruwheid âmende formulier klonk het vermakelijke tafellied, op de wijs: *Laat hooren fluit, viool, en lier*, aan de haagsche broeders toegeschreven:

Wij drinken broederschap in vreugd
Met liefde, blijdschap, en geneugt;
De zinspreuk *Eendracht maakt Macht*
Nemen de broeders wel in acht.

De gulden eeuw wordt hier verbeeld,
Ook zijn wij daaruit voortgeteeld,
Want de een is hier niet meer dan de aâr:
Een Prins is hier maar metselaar.

Geen trotschheid noch geen hoovaardij
Dulden wij, broeders, aan ons zij,
Want ieder is hier maar een mensch;
Zoo leven wij naar 's harten wensch.

Men spreekt hier van geen kerk noch staat,
Verstand en reden is ons maat;
Wij paren kunst en wetenschap,
En laken de ijdele zotteklap.

Een gul hart en een goed verstand
Is de eerste wet van ons verband,
En die bij ons niet zwijgen kan,
Achten wij voor geen eerlijk man.

Nooit heeft een vrije metselaar
't Geheim ontdekt aan moêr, noch vaâr,
Aan vriend noch maag, aan vrouw noch kind;
't Gemetseld woord blijft vast, en bindt.

Wij zijn getrouw, wij zijn oprecht,
Voor onze broeders, rijk of slecht;
Als iemand van hen komt in nood,
Gunnen wij hem met werk het brood.

Wij metslen zonder kalk of steen
En breken zelden arm of been;
Wij drinken zacht en eten snel;
Zulk kalk en steen, dat metselt wel.

Wie ons niet zoekt, die ons niet vindt;
Wij zijn van allerlei gezint',

¹ In Afschrift in de *Bibl. Duncan.*, 1732, 3.

En schoon wij zwijgen al te maal,
Verstaan we elkaâr in alle taal.

Toen Nimrod bouwde, tot zijn schand,
Kwam spraakverwarring in zijn land;
Toen leerde men een stomme spraak,
Die wij nog spreken met vermaak.

Wanneer den een om kallek riep,
Den ander met de bierkan liep;
Den opperman wierd stom en doof,
't Gereedschap lag er tot een roof.

Als dat gebouw nu was verbrod,
Gelijk een uil keek Heer Nimrod;
't Begonnen werk liet hij daar staan,
Gebood, om maar naar huis te gaan.

Nimrod had alle de metselaars geprest, ook waren zij meest slaven onder dien dwingeland; en zoo wierden zij *vrij*. Daaruit is het woord gesproken van *vrije metselaars*. Als nu die menschen wijd en zijd verspreid liepen, kenden zij malkander aan het wezen of aan het schootsvel; en vermits zij malkander geen taal of antwoord konden geven, spraken zij met teekens of wijsden met de vingeren; ook gingen zij met gansche troepen in de herbergen, daar zijn de logiës uit gesproken, en dronken broederschap. Daarna hebben zich de broeders afgezonderd, om de uitnemende kunst, die zij bezitten.

Maar ach! wat was dat droevig naar
Voor een eenvoudig metselaar:
Die Fransch moest spreken, die sprak Duitsch;
Zij kwamen als beschonken thuis.

Toen kwam 't geraas en het gekijf
Tusschen den metslaar en zijn wijf;
De vrouw die sprak: "vent, ben je gek?
Spreek Duitsch of hou jou dronken bek!"

De man die dacht: het wijf is zot;
Ze staken met elkaâr den spot;
Nooit zouden die twee zich verstaan
Als 's avonds, om naar bed te gaan.

De bazen van dit trotsch gebouw
Hadden daarover groot berouw;
Want als zij kwamen om hun geld,
Werden stokslagen toegeteld.

Den een die vloekt op zijn Maleisch,
Den ander als een Portugeis;
Hun reekning kon geen mensch verstaan,
En dat is nog al zoo voortaa.

Die ons geheim wil weten klaar,
 Die maak zich maar vrijmetselaar;
 Is het dat hij zijn geld beklagt,
 Wel, weinig wint, die nooit niet waagt.¹

Aan de aanschrijving der Staten werd onmiddellijk gevolg gegeven. Te Amsterdam werd eene aan de zuidzij der Stilsteeeg — een wel gekozen naam zeker voor de vergaderplaats van zoo'n geheim genootschap — eene bijeenkomst der broederen gestoord², en eene waarschuwing door de Overheid afgekondigd tegen «het houden of bezoeken van dergelijke onbetamelijke conventibelen» en «het verhuren, leenen, of laten gebruiken van huizen, kamers, zolders, kelders, schuren, of open plaatsen» daartoe. Te Rotterdam geschiedde een soortgelijke afkondiging³, en 't Hof van Holland, zich «met een rechtvaardige verontwaardiging aangedaan» betuigende «over zoodanige onbehoorlijke confrerie», en den ijver van de justicie daaromtrent willende doen zien, verbood «wel scherpelijk en op het nadrukkelijkst het houden en bijwonen van zulke vergaderingen, of het geven van gelegenheid daartoe»⁴. Men werkte er echter niets anders meê uit, dan dat de nieuwe broederschap wat geheimer werd met hare mededeelingen naar buiten, en zich de eerste jaar of wat in alle stilte voortplante.

Een onrust van geheel anderen aard had in de drie voorgaande jaren in Stad-en-Landen geheerscht. De strenge rechtspleging van Heer Mepsche van Faan⁵ was daar door zes Onderkwartieren der Ommelanden afgekeurd, die, daarover, naar aanleiding van een verzoekschrift, met drie andere in onmin raakten. De Heer van Stedum, Baron van Lintelo, die zich omtrent dit geschil in hun aanstootelijke woorden had uitgelaten, kreeg van hunnentwege last, zich uit de Ommelander vergadering te onthouden, doch werd toen door de drie andere gesteund. Partijen vervoegden zich bij de Algemeene Staten, die een uitspraak deden, den zes meer dan den drie naar den zin. Nu kwam de stad er echter tegen op, dat die Staten zich in de Ommelander rechtspleging mengden, en meenden dat twee leden der Provincie de zaak konden regelen. De zes evenwel waren van gevoelen, dat zij ook op 't punt der rechtspleging op zich zelf stonden, zonder zich aan de Kamer der Hoofdmannen, die in dit geding werkzaam geweest was, te moeten onderwerpen. Zij gingen daarna voort met schikkingen omtrent die rechtspleging te maken, en die onder 't gezag der Algemeene Staten in te voeren, waarvan de stad echter niet weten wilde, er de Staten in hun hoogheid door gekrenkt achtende. De drie hielden hunnerzijds den Landdag onwettig,

¹ Een nieuw Tafellied op de installatie van de vrye metselaars der Hollandsche loge van 's Gravenhage. In 's Gr. by N. R. Bloemendal, boekverkooper in 't gedempte Raampje.

² Zie Wagenaars *Amsterdam*, enz. VI, bl. 298.

³ Zie beiden in haar geheel, *Eur. Merc.* t. pl. bl. 301 en v.

⁴ Zie 's Hof's *Publicatie* van 12 Dec. 1735.

⁵ Zie boven, bl. 196.

waaraan wel de zes met de Stad, maar niet zij, deelnamen, zoodat de vergadering nu geschorst werd. De Algemeene Staten lieten daarop niet na, de Stad tot hervatting dier vergadering aan te sporen; doch de Stad was daar niet toe te brengen. Daar inmiddels de onderhandeling omtrent de onzijdigheid in de poolsche verwickelingen was aangevangen en zonder instemming van Stad-en-Landen moeilijk te voleinden viel, werd in Dec. '33 door de Algemeene Staten besloten, over de geschillen in de Ommelanden, die behalven de rechtspleging ook de begeving der ampten raakten, zelf uitspraak te doen. De Stad leî zich echter evenmin bij die uitspraak neêr, als ze ook den drie niet welkom was, en de Landdag werd dus nogmaals afgebroken. De Algemeene Staten zagen zich daardoor, in April '34, tot een bezending der Provincie genoopt, zoodra Stad-en-Landen weder bijeen zou komen, en de Staten van Holland, tot welke de Stad zich om raad gewend had, keurden dit opzet goed. De bezending kwam naar Groningen, maar kon er weinig of niets uitrichten; zij vermocht alleen eenige order te stellen op het voldoen der lijfrenten ten laste der Provincie, in welke die van Holland geldelijk nog al betrokken waren.

De jonggehuwde Stadhouder van 't Gewest was geheel buiten dit alles gebleven. In Friesland teruggekeerd, had hij zich daar maar luttel weken opgehouden en was den 28^{en} Juny '34 met zijn jonge gade naar den Haag gekomen, vanwaar zich deze den 10^{en} July te Hellevoetsluis naar Londen inscheepte, om haar ouders een bezoek te brengen, terwijl hij, om zich verder in 't krijgswezen te bekwamen, zich een week later naar 's Keizers leger aan den Rijn begaf¹. Slechts een paar dagen toch nadat Frankrijk den oorlog verklaard had, den 12^{en} Feb. '33, was ook reeds een fransch leger onder den Hertog van Berwick opgetrokken en Kehl gaan belegeren, dat den 29^{en} in zijn handen viel, en hem den overtocht vrij liet. De keizerlijke veldmaarschalk, Prins van Brunswijk-Beveren, had toen aanstonds bevel gekregen Rijnwaarts te rukken, terwijl den thans 70jarigen Prins Eugenius zelf het opperbevel over 't gansche krijgsheer was opgedragen. In spijt van dien hoogen leeftijd en zijn verzwakte gezondheid had deze geen oogenblik gearzeld, die taak te aanvaarden. Den 17^{en} April '34 vertrok hij uit Weenen over Neurenberg naar Heilbron, en begaf zich den 27^{en} van daar naar de niet ver van Filipsburg gelegde troepen. In de eerste dagen der maand had zich Berwick met de zijne reeds in beweging gesteld, en zich tegenover die vesting gelegd; terwijl de Luitenant-generaal Graaf van Belle-isle Trarbach belegerde, dat zich den 2^{en} Mei aan hem overgaf. Berwick's krijgsmacht was veel sterker dan die van den Prins, en deze vond zich daardoor gedron-

¹ Zie *Eur. Merc.* 2e halfjaar '34, bl. 58.

² Zie Arneth's *Prins Eugen III.* S. 427.

³ Ald. S. 405.

gen, al zijn macht, ten bedrage van slechts 20,000 man, bij Bruchsal saam, en daarna op Heilbron terug te trekken. Langzamerhand door het krijgsvolk van eenige Rijksvorsten, met name die van Hannover en Pruisen, wat versterkt, trok hij den 19^{en} Juny den Neckar weder over, om het door den Lt. Veldmaarschalk Witgenan wakker verdedigde, doch door de Franschen maar al te benarde Filipsburg ter hulp te komen. Den 12^{en} was Berwick zelf, in de loopgraven voor die vesting, door een kanonkogel, die hem zijn hoofd wegnam, gevallen, en had, in zijne plaats, de markgraaf van Asfeld het opperbevel van 't krijgshoofd genomen. Op een kwartier afstands slechts van dit vatte Prins Eugenius, den 1^{en} Juli, te Wiesenthal post, zich nog altijd met de hoop vleyende, den hem dringend om ontzet vragenden Wutgenau te bevrijden. Die hoop zou echter ijdel blijken. Nog altijd te zwak en van te onervaren troepen voorzien, om zich aan een beslissenden slag met de belegeraars te wagen, kon hij niets anders doen, dan hun bewegingen in 't oog te houden. Hij moest echter, tot zijn smart, Wutgenan den 12^{en} July, na — naar 's Prinsen getuigenis aan den Keizer — «'t uiterste gedaan te hebben, wat men van een rechtschapen bevelhebber verwachten mocht», voor de overmacht zien bezwijken, en, onder beding van vrijen aftocht naar Meins, Filipsburg zien overgeven ¹. Hij zelf brak daarop met zijne troepen den 22^{en} weder van Wiesenthal op, om zijn vroeger kamp van Bruchsal te gaan betrekken ². In zijn omgeving had de tot hem gekomen Prins van Oranje zijn neef en evenouder, den pruisischen Kroonprins aangetroffen, niet minder dan hij belust, nog van de laatste lessen der krijgservering van den veldheer gebruik te maken. Hij knoopte er vriendschap met hem aan, die tot een blijvend vertrouwelijik verkeer en briefwisseling met hem en zijne gade leidde ³. Eugenius bepaalde er zich vervolgens toe, van Heidelberg uit den vijand gâ te slaan, en hem alle verdere ondernemingen te beletten. Den 2^{en} October verliet hij het leger, om zich naar Weenen tot den Keizer te begeven, en liet het den oudsten veldmaarschalk Graaf Karel Alexander van Wurtemberg, dien hij den wakkeren veldtuigmeester en oudgezant te Berlijn, Graaf van Seckendorf, ter zij stelde, over, om de troepen over de winterkwartieren te verdeelen. De Prins van Oranje trok toen Frankrijk door naar Calais, waar hij de uit Engeland terugkeerende Princes afhaalde, om met haar, over Duinkerken en Brugge, naar Breda te reizen, daar de Kerstdagen door te brengen, en den 28^{en} in den Haag terug te zijn ⁴.

Minder voordeelig nog, dan die aan den Rijn, was de veldtocht in Italië voor den

¹ Zie Arneth's *Prins Eugen*. III. S. 427.

² Ald. S. 435.

³ Zie de proeven daarvan meêgedeeld in Ranke's *Abhandlungen* t. pl. S. 173, ff. (*Ueber den Briefwechsel Friedrichs des Grossen mit dem Prinzen Wilhelm von Oranien*).

⁴ *Eur. Merc.* 2e halfjaar '34, bl. 279 en 302.

Keizer afgelopen. Daar was in December '33 het kasteel van Milaan door de vijandelijke troepen genomen, en in February '34 Tortona en Novara in hun handen gevallen. Don Carlos had zich aan 't hoofd der spaansche troepen gesteld, en een vertoog uitgevaardigd, waarin hij zich als den bevrijder van Napels en Sicilië uit de duitsche overheersching aanmeldde. In April '34 trok hij eerstgemelde stad, waarvan hem de sleutels werden aangeboden, binnen, en zag zich kort daarna ook de kasteelen Sant Elmo en Nuevo overgeven. Modena en zijn kasteel vielen daarop den Franschen in handen. De keizerlijke veldmaarschalk Graaf Mercy was den 30^{en} Juny bij Parma tegen de Franschen gevallen, en het opperbevel van 's Keizers troepen toen aan den Graaf van Königsegg overgegaan. Deze had het geluk het fransche leger, onder den maarschalk Broglio, aan de Secchia te verrassen en op de vlucht te drijven. Dit was echter ook 't eenige voordeel, in dit jaar door de Keizerschen daar bevochten. Slechts vier dagen later werd hij, op zijne beurt, bij Guastalla verslagen, en was, op Montechiari teruggetrokken, ter nauwernood nog in staat Mantua te dekken ¹.

Onderwijl was de arme Stanislaus, in February '34, door de Russen in Dantzig belegerd geworden. Met moeite gelukte het hem, in boerenplunje gestoken, persoonlijk er buiten te raken, en naar Mariënwerder te ontkomen ². Van daar trok hij vervolgens naar Koningsbergen, waar hij met eenige hem trouw gebleven poolsche edelen een soort van hof hield. Een russisch smaldeel bestookte nu Dantzig van den zeekant, en nam den 23^{en} derzelfde maand Weisselmonde, dat het van die zij dekte. Ruim veertien dagen later zwichtte 't ook zelf toen, en werd door poolsch en saksisch krijgsvolk bezet. De fransche gezant, Stanislaus' helper in den nood, werd eerst in hechtenis gehouden, doch op voorspraak van Engeland en Holland daarna weêr vrijgelaten. Een zestigtal poolsche edelen, die zich in Dantzig ophielden, deden den eed van trouw aan den Koning van Saksen, die na de overgave der stad zelf in 't leger was gekomen. Dantzig had zich reeds in 't vorige jaar in zijn geldelijke ongenegenheit tot de Staten van Holland gewend, en in het najaar van dit vergunning gekregen, er, tegen behoorlijke zekerheid, zes ton gouds te doen lichten, waaraan in beide volgende jaren nog zestiendhalve ton, in drie termijnen, werd toegevoegd. Zoo had de arme stad zich moeten uitkleeden, om in de door Rusland haar opgelegde oorlogskosten te voorzien ³.

Toen Eugenius in Oct. '34, na zijn krijgstocht aan den Rijn, in Weenen terugkwam, vond hij er den Keizer nagenoeg ten einde raad. Zijne geldmiddelen — als

¹ Zie Arneth's *Prinz Eugen*, t. pl. S. 446.

² Zie geheel het uitvoerig verslag van zijn vlucht, naar zijn eigen mededeelingen, *Eur. Merc.* op dit halfjaar, bl. 178.

³ Zie de bij Wagenaar (*Vad. Hist.* XIX, bl. 175) aangehaalde *Resolutiën*.

V^e deel, 1^e stuk.

de Prins aan den Graaf van Königsegg schreef — waren in 't minst niet voldoende, hem zijn machtigen vijanden weêrstand te doen bieden; en hoe welwillend de Koning van Engeland persoonlijk was, van den kant der Zeemogendheden was er geenerlei uitzicht op bijstand. Engeland toch bleef er bij, zonder Hollands medewerking niets voor den Keizer te kunnen doen, en Holland wilde zich niet in den oorlog steken. In het duitsche Rijk zelf nam bij den dag het aantal dergenen toe, die tot onzijdigheid tusschen hem en Frankrijk overhielden. De vijandig gezinde Keurvorsten van Beyeren en Keulen versterkten hun troepen in bedenkelijke mate, en hadden een verdrag tot geldelijken bijstand met Frankrijk gesloten. In Turkije — door den Turk geworden Franschman Bonneval opgehitst — hield alleen nog de grootvizier een oorlogsverklaring tegen. Ook Königsegg schreef in gelijken zin, en lei den Keizer den treurigen stand van zaken bloot. Hij ried hem aan onverwijd vrede te sluiten, mits onder voorwaarden, die zijn eer niet te na kwamen ¹. De Keizer scheen er 't oor aan te leenen, en er had nu zelfs den 6^{en} November een samenspreking tusschen hem, Eugenius, Sinzendorf, Stahremberg, en Harrach plaats, om zich nader omtrent de zaak te beraden. Hij droeg hun toen op, elk een vertoog voor hem op schrift te stellen, en deze noodelooze omslachtigheid had ten gevolg, dat zij niet voor Febr. '35 daarmee gereed waren, terwijl inmiddels ook de uit Italië teruggekeerde Königsegg aan de overleggingen kwam deelnemen. Beiden, hij en Eugenius, volhardden natuurlijk bij hun eerste gevoelen, en ook Harrach en Stahremberg uitten zich in dien zin; alleen Sinzendorf ried in Italië «vastberaden te volharden». Ook de spaansche partij aan 't Hof, die uit eigenbelang vreesde den Keizer anders Napels en Sicilië te zien prijsgeven, zocht in denzelfden geest op hem te werken, en maakte hem daardoor minder geneigd in de vredesonderhandelingen te treden, tot welke hem van andere zij de gelegenheid geopend werd ².

De Staten toch en Grootbritannienje, al namen ze in den krijg geen deel, gaven zich zooveel te meer alle moeite, een algemeen vrede tot stand te brengen, en in 't belang van Oostenrijk vooral elders werkzaam te zijn. De eersten hadden daarom ook reeds in 't afgelopen jaar hun gezant te Constantinopel, Calkoen, last gegeven, daar alles in 't werk te stellen, om den Sultan van den oorlog te weêrhouden. Hij had zich daartoe tot den vredelievenden Groot-vizier begeven, die hem betuigde, dat de onlangs uitgebroken krijg met Perzië, 't welk uit Rusland gesteund werd, Turkije vooreerst wel beletten zou, de wapenen tegen den Keizer ter hand te nemen. Van dien kant kon deze zich dus voorloopig gerust houden. De Staten droegen nu bovendien Calkoen op, aan den Sultan ter kennis te doen brengen, dat zij met bevreemding vernomen hadden, hoe Frankrijk gezegd werd, hem in een oorlog met den Keizer of

¹ Zie beider brieven in uittreksel bij Arneth, *Prinz Eugen*, III. S. 448, ff.

² Zie ald. S. 455, ff.

Rusland te willen wikkelen, daar het niet alleen hun goede diensten en die van Groot-Brittannië had aangenomen, om vrede tusschen zijn Koning en den Keizer te stichten, maar ook herhaaldelijk zijn genegenheid had betuigd, dien vrede op redelijke voorwaarden, en zonder een voet gronds voor zich te begeeren, aan te gaan ¹. 's Keizers gezant echter in den Haag, de Graaf van Uhlefeldt, beklagde zich bij de Staten over de verraderlijke houding van Frankrijk, dat, naar hij hun ontvouwde, den Sultan en Keizerin Anna tegen Oostenrijk zocht op te zetten, en verzocht hen daarom met Engeland den franschen Koning, ter liefde van 't europeesch evenwicht, in zijne oorlogsplannen tegen te gaan. Beiden bepaalden zich er echter liever toe, voor den vrede tusschen Keizer en Koning te werken, en hadden daartoe onderhandelingen met Frankrijk aangeknoopt. In 't begin van '35 kwamen zij met een bepaald ontwerp voor den dag, dat zij den Keizer ter goedkeuring voorlegden ². Ofschoon ook nu Prins Eugenius hem de aanneming der daarin gestelde voorwaarden weêr aanried, toonde hij zich niet bereid dat te doen, en verblijdde zich daarentegen te hooren, dat ook Frankrijk er zoo min als Sardinië of Spanje meê instemde ³.

In Holland was dit nieuwe jaar met een geweldigen storm uit den Noordwesten geopend, die, den 19^{en} January, kort na den middag losbrak en tot 's nachts drie uur aanhield, boomen, huizen vernielende, en de schepen voor de zeegaten van hun ankers slaande en in zee drijvende, waar er veel met man en muis vergingen:

Van welk een doodschrik, angst en schroom
Werd niet ons Texel aangegrepen,
Dat zooveel onwaardeerbare schepen
Verdelgen zag op zijnen stroom!
Hoe beefde 't met zijn steile duinen,
Terwijl de Noorderpekelfloed
Geheel ontzind, geheel verwoed,
Rammeide en bonste op hare kruinen! ⁴

Niet alleen aan de hollandsche kust echter, maar ook in Zeeland, Vlaanderen, en Brabant liet zich de orkaan gelden. Te Brussel ging hij met een donder, bliksem, hagel en regen gepaard, als men er zich niet van vroeger herinnerde; in 't Park waaiden er meer dan 40 boomen omver, waaronder van 25 voet dikte ⁵.

Na 't afslaan van 't Vredesontwerp bereidde zich Prins Eugenius, trots zijn toe-

¹ Zie de *Bijv. en Aanm. op Wagenaar*, XIX, bl. 79.

² *Plan of ontwerp tot bevordering van den algemeenen vrede in Europa door de Zeemogendheden overgegeven*. In uittreksel bij Wagenaar, *Vad. Hist.* XIX, bl. 180, vv.

³ Arneth, *Prinz Eugen*, III. S. 458.

⁴ *Op den gruwzaemen Stormwind in Loumaend des jaers 1715*, door R. Blok. Te Harlingen by J. van der Plaets. ⁵ *Eur. Merc.* Jan. 1735, bl. 86.

nemende zwakte en klimmende jaren, op nieuw tot den oorlog, en trok in de eerste helft van Mei uit Praag, over Neurenberg, naar 't leger, dat bij Bruchsal te velde lag, en waar zijn komst, bij de oneenigheid van beide zijn hoofden, dubbel gewenscht was. Hij bepaalde er zich echter toe de bewegingen van het fransche, thans onder den maarschalk Coigny, en dat een derde sterker was dan 't zijne, in 't oog te houden, terwijl hij Seckendorf opdroeg, den Rijn van Mannheim tot Coblens te dekken ¹. In Italië werd ondertusschen Mantua door Koning Karel Immanuel ingesloten, en Mirandola, na een beleg van zes weken, door de Spanjaards vermeesterd, die, na Syrakuze te hebben ingenomen en Sicilië bemachtigd, naar Lombardije waren getrokken, en onder weg verschillende plaatsen en den ganschen door Oostenrijk bezetten staat der Presidiën innamen. Hun pogen echter daarna Tirol binnen te dringen mislukte, daar zij bij Roveredo door den Graaf van Königsegg gesluit werden.

Bij deze hernieuwde krijgsbeweging liet Koning George de Staten, in Juny, aanmanen, op de vermeerdering van hun land- en zeemacht bedacht te zijn, gelijk hij voor de zijne daar reeds toe was overgegaan; terwijl de Keizer hen, door Uhlefeldt, niet minder tot wapening liet aansporen. Zij waren daarom ook reeds aan 't beraadslagen over eene vermeerdering van hun landmacht met tienduizend man, toen zij den 20^{en} July door den franschen gezant, uit naam der drie verbonden koningen, het hen verblijdend bericht kregen, dat deze «werkelijk op vrede gesteld waren; dat zij echter meenden, te recht op eene redelijke voldoening te mogen aandringen, waarbij Polen — in welks belang de oorlog begonnen was — in zijn rechten en vrijheden gehandhaafd werd; dat bij het vorig ontwerp 's Keizers macht eer uitgebreid dan verminderd was, en zij om beide redenen dus zulken schikking begeerden, waardoor de algemeene rust in Europa op vaster grondslag werd gevestigd. Daartoe zouden zij gaarne een Congres in 't leven zien roepen, om dezen nader te bespreken, en bewilligden inmiddels in een wapenschorsing, tijdens welke de zaken in den tegenwoordigen staat bleven».

De Staten toonden zich over dit voorstel weinig voldaan, en Uhlefeldt verklaarde hun ronduit, dat de Keizer het maar voor een middel hield, den Zeemogendheden en 't overige Europa wat zand in de oogen te strooyen, en dat hij dus ook in een wapenschorsing, als hier werd voorgeslagen, onmogelijk treden kon. Bij den gezant der Staten, Hamel Bruyninx, liet die Keizer nogmaals op hun daadwerkelijken bijstand aandringen, zich over hun lijdelijke houding beklagende. Tevens echter wel verwachtende, dat ook dit nieuwe aanzoek te vergeefs zou zijn, leende hij niet ongaarne het oor aan eene geheime onderhandeling, die Frankrijk zelf door zekeren Vrijheer van Nieroth met hem zocht aan te knoopen. Nieroth hield zich als gevolmachtigde des Graven

¹ Arneth, t. pl. S. 461, ff.

van Wied te Parijs op, en de Cardinaal Fleury had hem verklaard, dat hij wel tot den vrede geneigd was, maar dien dan liefst, buiten de Zeemogendheden om, onmiddelijk met den Keizer tot stand zou zien brengen. Wied bracht de boodschap aan Sinzendorf over, en te Weenen werd hij daarop wel terstond in beraad genomen, doch tevens met een licht te bevroeden wantrouwen bejegend. Daar intusschen Prins Eugenius nogmaals met den meesten aandrang tot vredesluiten ried, en den hachelijken stand van zaken daartoe onbewimpeld bloot lei, daarbij tevens op dadelijke onderhandeling met Frankrijk buiten de Zeemogendheden aandringende, nam men de zaak in Augustus '35 ernstig ter harte, en kwamen nu weldra een drietal onderhandelaars, Wied, Nieroth, en de Franschman La Beaume, naar Weenen over. In het klooster der Trinitariërs hadden de bijeenkomsten met hen in 't diepste geheim plaats, en reeds weinig weken later, den 3^{en} October, kwamen de voorloopige vredesbepalingen tot stand. Frankrijk verklaarde daarbij de Sanctie te waarborgen, en zich tegen 's Keizers uithuwelijking zijner oudste dochter, aan wien hij mocht willen, niet te verzetten. Parma en Piacenza zou hij terug erlangen, en evenzoo Lombardije, met uitzondering van Novara en Vigevano, die aan Sardinië vervielen. Stanislaus werd als koning van Polen door hem erkend, doch onder voorwaarde, dat hij van zijn recht tot de kroon aan August III van Saksen afstand deed; als schadeloosstelling daarvoor zou hem 't Hertogdom Bar gegeven worden, dat dan echter na zijn dood aan Frankrijk zou komen. Lotharingen zou daaraan worden toegevoegd, zoodra 's Keizers aanstaande schoonzoon, de jonge Hertog Frans, na den dood des Groothertogen van Toscanen, in plaats van Don Carlos, dit laatste zou aanvaard hebben. Don Carlos zelf zou dan, in steê daarvan, het koninkrijk Napels en Sicilië verkrijgen ¹.

Aan den Rijn en in Italië werd nu onmiddelijk een wapenschorsing tusschen Frankrijk en den Keizer ingesteld. Het spaansche legerhoofd ging er echter nog met vijandelijkheden voort, doch werd door den Hertog van Saksen-Hilburghausen bij Ostiglia aangetast en nit het Hertogdom Mantua verdreven. In Maart '36 nam, op aandrang van Groot-Brittanje en de Staten, ook Spanje de vredesbepalingen aan, en werd daarin terstond door Sardinië gevolgd. Een maand te voren, 12 February, was het huwelijk van 's Keizers dochter met Hertog Frans voltrokken. Prins Eugenius, door toenemende verzwakking, verhinderd het bij te wonen, vond zich hoe langer zoo meer aan huis en kamer gekluisterd. Hij zag, hoewel nog steeds zijn vrienden bij zich ontvangende, en zich, zooveel zijn borstkwaal toeliet, vriendelijk met hen onderhoudende, het einde van zijn roemvol en belangrijk leven naderen. Den 20^{en} April zat hij nog met zijn gasten aan den middagdisch, speelde 's avonds zelfs nog een partijtjen piket bij zijn groote vriendin, de gravin Batthyani, doch naar huis gekeerd en te

¹ Zie Arneth's *Prinz Eugen*, t. pl. S. 480 ff.

bed'gegaan, ontsliep hij reeds dien eigen nacht, en werd door zijn kamerdienaar, die hem naar gewoonté wou komen wekken, 's morgens dood op zijn leger gevonden ¹.

Beiden Zeemogendheden werd kennis gegeven van het tusschen den Keizer en Frankrijk bepaalde verdrag, met uitnoodiging, tot de handhaving der verschillende punten mede te werken. Daar deze echter buiten hun voorkennis overwogen waren, en hun handel er in 't geheel niet bij bedacht was, toonden zij zich ongenegen, zich daartoe te verbinden. De Staten maakten nu evenwel van den herboren vredetoestand gebruik, om, op aandrang van Holland, hun landmacht met 10,000 man te verminderen. Zij ontgingen daardoor tevens de moeilijkheid, hun door een voorstel van Gelderland gebaard, dat door beide andere stadhouderlijke Provinciën krachtig ondersteund werd, den Prins van Oranje tot Generaal van 't voetvolk te bevorderen. Daar toch ook Utrecht en Overijsel zich daar niet tegen verklaarden, ware 't bij aanhouden van den oorlog, en daarmee gepaarde vermeerdering hunner krijgsmacht, moeilijk te beletten geweest. Thans echter viel het beiden stadhouderschuwen gewesten, Holland en Zeeland, gemakkelijk, de aanstelling van hogere officieren in 't algemeen, en daarmee ook de verhooging des Prinsen in rang, te verhinderen.

Evenzeer als dit streven van Gelderland, mislukte eene poging van Koning George, zijn schoonzoon weder aan 't zeeuwsche markgraafschap te helpen. In Sept. '36 zond hij daartoe een brief aan de Algemeene Staten, hen verzoekende die van Zeeland te bewegen, het leen van Vlissingen en Vere niet op te heffen. Die van Holland deden echter opmerken, dat Hun Hoogmogenden, ofschoon wilsuitvoerders van Koning Willem III, geen recht hadden, zich iets te onderwinden, waardoor Zeelands oppermacht in eigen gewest gekrenkt werd; dat Zeeland echter om goede redenen, krachtens die oppermacht, er toe was overgegaan, dat leen te vernietigen, en deze vernietiging reeds had plaats gehad vóór men kon vermoeden, dat zich de Koning met dat feit zou bemoeien. Overeenkomstig deze opmerking, meldde men nu den Koning, dat hij niet wel onderricht scheen, daar Zeeland het markgraafschap, waarvan hier sprake was, reeds in November '33 had opgeheven; dat het, evenals de andere Provinciën in 't hunne, in zijn gebied oppermachtig was, en de Algemeene Staten in dezen dus niet anders zouden vermogen, dan hun goede diensten voor den Koning aanwenden; dat deze echter, in dit geval, wel vruchteloos zouden zijn, daar het besluit reeds zoo lang geleden genomen was ². De Prins, die in deze dagen de bevalling zijner gade te gemoet zag, sprak er van, Hun Hoogmogenden tot gevaders voor zijn spruitjen te vragen, als dit een zoontjen mocht blijken. In hun stadhouderschuwheid waren echter Holland en Zeeland daar luttel genegen toe. De geheele zaak verviel intusschen daar de Princes, met haar gemaal in den Haag vertoevende, den 19^{en} December slechts

¹ Ald. S. 435.

² Zie den *Eur. Merc.* voor dit halfjaar, bl. 229.

een dood dochtertjen ter wereld bracht, dat drie dagen daaraan te Delft werd bijgezet ¹.

Waren de Staten in Europa en te lande den oorlog met goed gevolg ontweken, in de afrikaansche wateren hadden zij steeds nog met de roovers te strijden, die er hunne koopvaarders belaagden. Algiers, Tunis, en Tripoli hielden zich wel aan de gesloten verdragen, doch Marocco bleef steeds nog vijandig werkzaam, en met name van beide roofsteden Saleh en Tanger uit werd de vaart onveilig gemaakt. Bij den voortdurenden weêrzin door de Staten aan den dag gelegd, om tot doortastende maatregelen over te gaan, had de Amiraliteit van Amsterdam, in 1732, uit eigen beweging twee schepen van 38 en 24 stukken uitgerust, die onder de kapiteins Teengs en De Grauwelaer zee kozen, en rustte zij ook in 't volgende jaar weêr twee roeifregatten uit, om den handel zooveel doenlijk te beschermen. Nadat Groot-Brittanje, dat zich eerst mede tegen Marocco had moeten weren, er in 1734 vrede meê gesloten had, vermeederde zij, in de volgende jaren, het getal zelfs tot vier of zes, daarbij dan nog door één schip van de Maas gesteund, terwijl daarentegen noch 't Noorderkwartier, noch Friesland of Zeeland zich er meê inlieten. Vóór nog die vrede met Engeland tot stand was gekomen, in April '34, had de wakkere kapitein Hendrik Lijnslager een roofschip uit Saleh van 20 stukken nagezeten, dat hij daardoor den weg in zee afsneed en een britsch oorlogschip voor de boeg jaagde, die het nu naar binnen dreef, waar 't in de branding stuk sloeg. Daarna werd er echter ook dezerzijds met Marocco over den vrede gehandeld, en daartoe Lijnslager zelf, als Gevolmachtigde, in Mei 1735, op 't schip Wageningen van 16 stukken, onder kapitein Joost Sels, over Gibraltar naar Saleh gezonden. Onverrichter zake evenwel, daar de binnenlandsche verwarring in den roofstaat, waar vijf mededingers elkander den troon betwistten, tot geen geregelde onderhandeling gelegenheid gaf, en Lijnslager dus, na twee jaar vergeefs gearbeid te hebben, in den voorzomer van '37 naar 't Vaderland terugkeerde. In den loop van 't vorige jaar was intusschen kapitein Lambrechts, die toen alleen voor Saleh lag, met een roofschip slaags geraakt, dat met twee andere in zee zocht te loopen; terwijl beide laatste hem wisten te ontkomen, kwam hij met het eerste daarentegen in gevecht, doch moest het ten slotte, door zijn betere bezeildheid en van den donker begunstigd, terwijl zijn eigen schip 11 maanden in zee en daardoor vuil was, ten slotte ook het ruime sop zien kiezen. Een kleine week later echter, toen zich twee andere kapiteins, Boudaan en Van der Waayen, bij hem gevoegd hadden, ging hij met den laatsten de ontweken schepen opsporen; terwijl de eerste voor Saleh op wacht bleef. Weldra overweldigden zij nu een bark met tien Mooren op de reê van Safia, jaagden eene andere op strand, en koersden daarop naar Mogador, van zins er 't kasteel te vermeesteren. Lam-

¹ Ald. bl. 296.

brechts stevende de haven binnen, zette twee sloepen uit, en zoo op 't kasteel aan, dat hij geheel onbemand vond, en waar hij zes stukken geschut en eenigen krijgsvorraad buit maakte. Naar zee gekeerd zeilde hij met Van der Waayen naar Santa Cruz, zonder ook daar echter roofschepen aan te treffen. Twee maanden later was de laatste zoo gelukkig, onder de fortten van Tanger een rijkgeladen franschen koopvaarder te hernemen, door een roofschip van daar overweldigd ¹.

Een ander soort van roof, dan die der Maroccanen op zee, werd in ditzelfde jaar aan 's Lands grenzen door den bisschop van Roermonde gepleegd. Deze, in heilige drift ontstoken, dat een der aanzienlijkste leden zijner kerk, Johan van Eyschen, Heer van Trieste, in 't ampt van Montfoort, dat aan Pruisen gekomen was, tot de hervormde was overgegaan, en vreezende, dat zijne nog Roomsche gebleven huisvrouw op hetzelfde ketterpad zou afdwalen, liet haar eenvoudig uit haar huis lichten, en naar Roermonde in 't klooster Mariëngaard brengen, waar hij ze onder slot en grendel hield. Haar man wendde zich daarop tot het Hof te Venlo, dat toen het den bisschop onaangename vonnis velde, zij hoe eer hoe beter naar huis teruggebracht moest worden. De gewelddadige kerkvoogd verlangde integendeel, dat het Hof dien man zelf gevangen deed nemen, tegen wien hij al zijn grieven opsomde, en over wien hij daarenboven den 16^{en} Aug. '34 den kerkelijken ban uitsprak, en dezen op de kerkdeur te Venlo liet aanplakken en bij kaarslicht aflezen. De Staten, een en ander vernemende, verboden aan 't Hof zich om 't bisschoppelijk verzoek te bekommeren, verklaarden den ban voor nul en van geener waarde, en gelastten den venloschen schout het aangeplakte banvonniss weder aftescheuren, en een onderzoek in te stellen naar hen, die zich hadden laten gebruiken, het, buiten 's Hofs voorkennis, af te kondigen. Van den bisschop verlangden zij bovendien herstel van 't geen hij zich op hun grondgebied had onderwonden. Het gevolg was, dat de aan haar man ontroofde vrouw weder werd vrijgelaten, en zich daarop met hem in den Haag ging vestigen, waar zij voor geen bisschoppelijke aanranding gevaar liep ².

In Duitschland zelf gaven zich de Staten, met Groot-Brittanje en Zweden, moeite den toestand der Onroomschen op roomsch grondgebied wat te verbeteren, naar aanleiding van 't geen er bij den utrechtschen vrede, met betrekking tot de vierde bepaling van den rijswijkschen, omtrent besproken was. Bij den laatsten had Lodewijk XIV

¹ Zie De Jonge, *Gesch. van 't Ned. Zeewezen*, IV, bl. 158 en vv.

² Zie de *Publicatie* van 27 Aug. '36, *Groot Plakkaatboek*, enz. VI, bl. 380, v., en verg. de *Bijv. en Aanm. op Wagenaar*, XIX, bl. 83. In Brussel werd daarentegen, drie jaar later, door de Landvoogdes het *Bericht van de snode onderneming en vrouwenroof gepleegt door den bisschop van Roermonde*, enz. gedrukt in den Haag, als "gevuld met lasteringen tegen den II. Stoel en de Kerkelijke jurisdictie, gelijk ook 't koninklijke gezach beleedigende", verboden, en gelast het "door den scherprechter te Roermonde te doen verscheuren en verbranden". *Eur. Merc.* Sept. '37, bl. 222.

weten gedaan te krijgen, dat men er in toestemde, den roomschen Godsdienst in alle duitsche plaatsen, toen door Frankrijk teruggegeven, te laten gelijk hij was. Daarop was bij den eersten door de Staten bedongen, dat Frankrijk zorgen zou, de godsdienstzaken in Duitschland te doen houden op den voet van den munsterschen vrede, waardoor, naar hunne meening, die rijswijksche bepaling verviel. Frankrijk evenwel dacht daaromtrent anders, en bij de daarop volgende verdragen van Baden en Rastadt was dus die bepaling met al de overige van dien vrede eenvoudig bevestigd; 't geen de onroomsche Rijksvorsten sinds dien tijd noopte, op haar vernietiging aan te dringen, waarin zij door Groot-Brittanje en Parijs gesteund werden. De roomsche Rijksvorsten maakten inmiddels van de rijswijksche bepaling gebruik, om hun Godsdienst zooveel doenlijk overal in te voeren, waar hij vóór '97 niet of ter nauwernood in zwang was. Nieuwe kerken en kapellen werden daartoe gesticht, of de onroomsche, om en om, ook aan de Roomschen ten gebruike gegeven. Er waren daardoor weldra reeds een goede 1300 roomsche kerken meer in Duitschland te vinden, dan er bij 't sluiten van den rijswijkschen vrede werden aangetroffen, daargelaten nog de 600, waarin zij om beurten met de Onroomschen hun eerdienst uitoefenden. Bij 't uitbreken van den poolschen oorlog nu meenden zich de onroomsche Stenden, wier medewerking voor zijne belangen door den Keizer gevraagd werd, van die gelegenheid te moeten bedienen, om de zaak in hun geest beslist te krijgen, en zij, zoowel als de roomsche, begrepen, dat men de rijswijksche bepaling eindelijk eens ter zij stellen moest. Ook Zweden drong daarop aan, en richtte zich tot Koning George II en de Staten, om hun medewerking daarbij te vragen. Beiden toonden zich ten volle bereid, en de Staten gaven hun gezanten te Parijs en Weenen op nieuw last, dat aanstootelijke punt uit den weg te doen ruimen. Zij gaven daarbij den onroomschen Stenden te Regensburg schriftelijk te kennen, dat, had het van hen afgehangen, die bepaling nooit in eenig verdrag zou zijn opgenomen, daar zij maar al te wel wisten, hoeveel verdrietigs er al uit ontstaan en nog uit te duchten was. De Keizer had intusschen dien Stenden ook zelf toegezegd, zooveel 't aan hem lag, aan hun verlangen te zullen voldoen. De Paus daarentegen, in zijn belangstelling voor de alleen zaligmakende Moederkerk, zocht het zooveel mogelijk tegen te gaan; hem werd echter door den Keurvorst van Meins onder 't oog gebracht, dat men dat moeilijk zou kunnen doen, wanneer Frankrijk zelf er op gesteld bleek, en dat ook de opheffing der bepaling tot herstel van 't wederzijdsch vertrouwen bij de Stenden hoog noodig was ¹. Daar Frankrijk nu verklaarde de zaak gaarne aan den Keizer over te laten, gaven beide Zeemogendheden zich toen vernieuwde moeite, den Keizer tot beëindiging der zaak in vrijzinnigen geest te brengen. In spijt van dit alles, bleef

¹ Zie het verhandelde, in alle uitvoerigheid, in den *Eur. Merc.* 2e halfjaar '36, bl. 47 en vv.
Ve deel, 1^e stuk.

ook bij de nieuwe vredesbepalingen de zaak gelijk zij was, en die van Rijswijk gehandhaafd.

Wegens hun onzijdige houding in den oorlog was de Keizer den Staten natuurlijk minder genegen, en had ook gelegenheid gevonden, hun dat in den zomer van dit jaar nog duidelijk te kennen te geven. Zijn verbond met Rusland had hem in den hem zelf thans niet ongevalligen krijg gewikkeld, door Keizerin Anna tegen de Porte ondernomen, in de hoop er Azof en de Krim door te vermeesteren. In de tweede helft van Mei ging haar generaal Lascy Azof belegeren en trokken hare troepen onder München de Krim binnen, er alles te vuur en te zwaard verwoestend ¹. De Groot-Vizier had zich daarop schriftelijk tot Groot-Brittanje en de Staten gewend, om hun tusschenkomst tot herstel van den vrede tusschen Turkije en beide Keizerrijken te vragen ². De Staten hadden zich toen tot den Keizer gericht, om hun bezorgdheid over zijn oorlogszuchtige plannen uit te drukken, doch hij hun, als Groot-Brittanje, te kennen gegeven, dat, beide rijken, hun verplichting niet nagekomen zijnde, hem bij de bescherming van zijn bezittingen bij te staan, het hem nu ook wel niet euvel zouden duiden, zoo hij zich voor de groote onkosten, hem door den oorlog tegen Frankrijk gebaard, en voor het verlies aan grond, bij den vrede hem berokkend, elders zocht schadeloos te stellen. Ongelukkig zou zijn zoeken in dit opzicht geen vinden zijn, en zijn leger en land meer schand en schà dan winst en eer verschaffen.

In denzelfden zomer had zijne zuster, de Landvoogdes te Brussel, op zijn last, Groot-Brittanje en den Staten gemeld, dat zijne Commissarissen voor 't Handelsverdrag met zijne Nederlanden zich naar Antwerpen begaven, en zij dus verzocht werden, er ook de hunne te zenden. Koning George, die zich toen te Hanover bevond, vraagde uitstel tot na zijn terugkomst, de Staten echter lieten 's Keizers aanvraag zonder antwoord. De zuidnederlandsche nijverheid bleef daardoor in treurigen toestand verkeerden, en de regeering machteloos er verbetering in aan te brengen ³. 's Keizers kanselier, Sinzendorf, zette toen, in Mei van 't volgende jaar, in een bij beide Zeemogendheden ingediend verloop dien jammerlijken toestand met nadruk uiteen, om met te meerder kracht op de opening der in 1731 voorgespiegelde onderhandelingen aan te dringen. Hij was zoodanig, dat de rijkste kooplieden dreigden naar elders te trekken, en een groot aantal der beste werklieden het land reeds verlaten hadden, waar zij werk noch brood konden vinden. 's Keizers eer en geweten waren er meê gemoeid, en hij verzocht beide mogendheden zich slechts in zijne plaats, tegenover de hem toevertrouwde belangen der bevolking, te stellen, en de gevolgen in te denken, die 't algeheele

¹ Zie Rambaud, *Hist. de Russie*, p. 434.

² Zie zijn schrijven in den *Europ. Merc.*, tweede halfjaar '37, bl. 27.

³ Zie Gachard's *Histoire de Belgique au commencement du 18e siècle*, p. 510.

verval zijner Nederlanden ook voor hen zelf zou kunnen hebben. Hij schaamde zich daarom ook niet, beiden te bezweren, een einde aan hun vertraging te maken, daar hij dat volstrekt niet behoefde over een stap, uitsluitend gedaan in 't belang en tot verlichting zijner onderzaten, en uit belangstelling ook in hun eigen voortdurende vriendschap ¹. De Staten vaardigden daarop hunnerzijds den amsterdamschen oudschepen Daniël de Dieu, die hen vroeger in Rusland vertegenwoordigd had, en den middelburger kiesheer Omar van Visvliet, met hun Resident te Brussel, Willem van Assendelft, af, om te Antwerpen te gaan onderhandelen.

Inmiddels was hun nu 73-jarige Raadpensionaris, den 1^{en} December '36, na negen jaar lang zijn «jichtig lichaam» — naar hij 't zelf uitdrukte — «hoeveel rust het anders van noode had», met liefde en ijver in die betrekking aan het staatsbelang gewijd te hebben, nog onverwachts overleden. In hem daalde een man ten grave, door een menschenkenner als Chesterfield als «de bekwaamste staatsdienaar en rechtschapenste mensch» herdacht, «die hem ooit was voorgekomen», en dien hij zei, «met recht zijn vriend, zijn meester, en zijn gids te mogen noemen, toen hij nog geheel een nieuweling in zijn vak was, en door hem onderricht, bemind, en vertrouwd werd ². Den in zijn ampt vergrijsden griffier Fagel, een man anders «van de grondigste kennis van zaken en het gezondste oordeel», overtrof hij «in levendigheid van geest en doorzicht» ³. De portugeesche gezant, D'Acunha, zei daarom ook bij zijn verscheiden, «dat het Gemeenebest zijn hoofd verloren had, en het zich nu wel staande zou houden zoolang Fagel nog leefde, maar 't er later enkel verwarring dreigde te worden ⁴». Drie dagen na Van Slingelandt kwam de grootzegelbewaarder Baron van Boetselaer, Heer van Nieuwveen, te sterven, in wien trouwens vrij wat minder dan in hem verloren ging, en die, eerst voorloopig en spoedig daarna voor goed, door den Heer van Wassenaar-Obdam in zijn ampt vervangen werd. Tijdelijk was door dezen, na Van Slingelandts dood, als eerst aanwezige uit de Ridderschap, ook het Raadpensionarisschap waargenomen, tot, den 10^{en} Maart '37, Van Slingelandts opvolger als Thesaurier-generaal, Mr. Anthony van der Heim, ook tot Raadpensionaris in zijn plaats werd benoemd, om, den 8^{en} Mei daaraan, ook door de hollandsche Staten tot hun Pensionaris aangesteld te worden. Bij den hem gegeven lastbrief, werd hem uitdrukkelijk opgelegd, om «zorg te dragen, dat de tegenwoordige regeeringsvorm in alles gehandhaaft werd», en «zoo hij immer kennis kreeg, dat daar iets tegen in 't schild gevoerd werd, dit bij de Staten aan te geven».

In den loop van 't nieuwe jaar werden verschillende punten van 't Weener verdrag ten uitvoer gelegd, terwijl over andere nog met Spanje onderhandeld werd.

¹ Ald. p. 512.

² *Letters*, enz. II. p. 362, aant.

³ Ald. p. 385, aant.

⁴ *Bijv. en Aanm. op Wagenaar*, XIX. bl. 34.

In Toscanen scheepte zich Montemar met zijn troepen weder naar Spanje in, en werd er in February door oostenrijksche onder den Lt.-generaal van Wachtendonk vervangen. De op zijn einde loopende Groothertog, die bij de komst van Don Carlos schertsend gezegd had, dat men hem tegelijk voogd maakte en onder curateele stelde, vroegde thans, of Hertog Frans de laatste zoon was, dien men hem toedacht? In Juny kwam de Prins van Craon er hem vertegenwoordigen, en geen maand later, 9 July, Johan Gaston, de laatste der Medicis, in 66-jarigen ouderdom te sterven, waarop Craon namens den nieuwen Groothertog het bewind aanvaardde ¹. Koning Stanislaus was reeds in April naar Lotharingen teruggekomen, en had er zich te Luneville, als hofstad, gevestigd ². Don Carlos had zijn nieuwen onderzaten van Napels en Sicilië in kennis gesteld van zijn aanstaand koningschap ten hunnent; doch de Paus, ontevreden over de ongeregelde heden in den kerkelijken Staat door zijn troepen gepleegd, hem nog niet met het leen van 't eerste willen verlijden.

Den 27^{en} Aug. werden de onderhandelingen over 't handelsverdrag te Antwerpen geopend, nadat den onderhandelaars, na eenig tegenstribbelen van de zij der antwerper overheid, op last der Landvoogdes, den 22^{en} de eerewijn geschonken was ³. Die der Zeemogenden verlangden echter niet alleen over handelsbelangen te beraadslagen, maar ook allerlei andere punten, de grensscheiding in Vlaanderen en Staats-Gelderland en de betaling van achterstallige onderstandsgelden, enz. te bespreken. In de achtste bijeenkomst, 8 Febr. '38, brachten zij daaromtrent een nader verloop in, waarin de Keizer, daarover geraadpleegd, berustte. Den 16^{en} April legden daarop de staatsche afgevaardigden hun bezwaren op die punten bloot; terwijl de keizerlijke, anderhalve maand later, twee verloop omtrent de belangen van den handel in 's Keizers Nederlanden indienden, en in een derde de misbruiken van allerlei aard ontvouwd, in de *barrière*-steden voorgekomen. In drie verdere bespraken zij de door de staatsche aangegeven punten. Den 9^{en} Augustus verzochten de laatste en de britsche, hun een ontwerp van handelsverdrag voor te leggen, gelijk zij 't verlangden; waarop 2 Sept. aan ieder van beiden een stuk werd ter hand gesteld, de beginselen aanstippende, op welke men wenschte zulk een verdrag gegrond te zien: voor Groot-Brittanje de bepalingen van 1630 en latere verdragen; voor de Vereenigde Nederlanden, die van Munster en van 't haagsche verdrag van 1650. In overeenkomst daarmee zouden 's Keizers onderzaten gelijk die van Groot-Brittanje en de Staten, te land en ter zee, in alle zekerheid en vrijheid in hun weêrzijdsche landen reizen en trekken, handelen en verblijven. Voor die van Groot-Brittanje zouden voorts weêrkeerigheid en gelijkheid tot regel strekken bij de herziening der overdreven rech-

¹ Zie Reumont, *Geschiede Toscana's*, X s. 497 ff.

² *Journal de Barbier*, III p. 83.

³ Gachard, *Hist. de Belgique*, etc. p. 513.

ten, die van weêrszijden wellicht op de handelswaren en koopgoederen in zwang waren. Wat die van Noordnederland betrof, zij en de keizerlijke zouden voor hun personen, goederen, koopwaren, schepen en dezer uitrusting, geen hooger rechten of lasten hoegenaamd ook betalen, dan ze ieder in hun eigen land moesten voldoen. Hoe billijk deze bepalingen schenen, maakten de afgevaardigden van beide Zeemogendheden toch bezwaar er in toe te stemmen. Zij beweerden, dat het hier niet de vraag gold, tusschen 's Keizers Nederlanden, Groot-Brittanie, en de Vereenigde Provinciën een weêrkeerigheid van rechten vast te stellen of een nieuw handelsverdrag in 't leven te roepen, maar 't er slechts op aankwam, na te gaan, of de rechten van in- en uitvoer, in 's Keizers Gewesten geheven, vermeerderd of verminderd dienden te worden. 's Keizers afgevaardigden meenden het tegendeel, en zochten dat te betoogen; doch zonder baat. Wel leverden de staatsche daarop nog een ontwerp van handelsverdrag in, doch dit stond den keizerschen evenmin aan, als het ook in Holland en Zeeland niet ten volle werd goedgekeurd; en zoo was men na twee jaar, het door 't verdrag van '31 bepaalde tijdsbestek, in de veertigste bijeenkomst nog even ver als in de eerste, en ging men ten slotte onverrichter zake uiteen ¹.

Baatzieke handelsnijd, die, slechts op eigen voordeel Bedacht, anderen geen mededinging gunde en alleen hun schade zocht, zat van hollandsche en britsche zij bij deze verdraagde en vruchteloze onderhandelingen voor. Van den anderen kant ondergingen thans de onvrije Nederlanden zoo slechts de welverdiende straf voor de na 1576 betoonde lauwheid en het gebrek aan inzicht, waardoor zij zich, met de schoone woorden van den sluwen Farneze, voor Spanje en Rome hadden laten winnen. Hun gemis aan zelfstandigen vrijheidszin in de kloeke Geuzenjaren der zestiende eeuw, kwam hun in beide volgende maar al te duur te staan, en werd thans op hun handel en nijverheid vooral gewroken. Van 't geen zij daarentegen aan dien vrijheidszin dankten doordrongen, lieten de Algemeene Staten ook in dit jaar niet na, bij hun, naar gewoonte, in 't voorjaar uitgeschreven dank-, vast-, en bededag te herdenken: hoe het «lieve Vaderland er uit kleine beginselen tot een aanzienlijken Staat door geworden was», zich verheugende in het bezit «van zoo onwaardeerbare panden, als die van Vrijheid en (gezuiverden) Godsdienst». Naar gewoonte en helaas! een maar al te onvruchtbare sleur, die hen zich steeds meer in woorden van berouw en boete, dan daden van bekeering en beterschap, deed uiten, verzuimden zij ook thans niet daaraan toe te voegen, hoe de «zoo overvloedig genoten weldaden hun slechts door genade en barmhartigheid toekwamen, bij de menigvuldige en hooggaande zonden en ongerechtigheden in den Lande in zwang; zoodat niet zonder reden te vreezen stond, dat Gods onbegrijpelijke lankmoedigheid en verdraagzaamheid wel eens

¹ Ald. p. 515, ss.

een einde zou kunnen nemen, en zijne oordeelen en plagen over 't Land worden uitgestort»¹. Van hun voortdurende belangstelling in 't welzijn der onroomsche kerkgezinten gaven de Staten van Holland tevens blijk door het met half Jannary genomen besluit, «dat de kerken, gast- en weeshuizen en andere godsdienstige gestichten, zoo van den waren hervormden godsdienst als van de andere protestantsche gezindheden, met name Remonstranten, Lutherschen, en Doopsgezinden, en geene andere, gelijk alle huizen, ten dienste van 't gemeen gebruikt en waarvan geen huur werd getrokken. voortaan van de gewone en buitengewone verpondingen zouden vrij wezen; dergelijke gebouwen, na dezen te stichten zouden, om gelijken vrijdom te erlangen, zich echter tot 's Lands Staten om octrooi moeten wenden»². Omtrent de «roomsche kerkhuizen» werd daarentegen wat later bepaald, dat zij, behalve de verpondingen, waarmee ze bezwaard bleven, ook driemaal in de honderd jaar nog het zoogenoemde recht van *collateraal* of zijdelingsch erfgoed te betalen hadden. Omtrent roomsch geworden of zich een roomsche huisvrouw kiezende krijgsofficieren nam Holland, 28 Mei, het meer krasse dan verdraagzame besluit, dat hun krijgsampten daardoor zouden openvallen³. Zijn voorbeeld daarin werd door de Algemeene Staten gevolgd, die denzelfden maatregel, een jaar later, daarenboven ook op de Staatsamptenaren in de Generaliteitslanden toepasten⁴.

Wanneer de hollandsche Staten, in hun eerstgemeld besluit, zoo bepaaldelijk alle «andere» onroomsche gezinten dan de drie genoemde uitsloten, doelden zij daarbij waarschijnlijk vooral ook op de, vóór een goed jaar, uit Duitschland herwaarts overgeplante der zoogenoemde moravische broeders, van welke, als eene kerkelijke nieuwigheid, ieder toen den mond vol had. In 1723 had zich hun gemeente, op de goederen van Graaf Lodewijk van Zinzendorf, bij den Hutberg in Saksen een eigen woonsteê, onder den naam *Herrn-hut* gebouwd, en van daaruit waren eenigen hunner in 1735 naar hier gekomen, waar zij te Amsterdam en onder IJselstein verblijf hielden, en op den huize 's Heerendijk, bij 't laatste, in den Heer Fred. de Watteville een warm voorstander⁵ vonden. De uit zijn aard onverdraagzame geest hunner zoogenoemd hervormde medekristenen, in eerstgemelde stad, begon zich echter al spoedig tegenover hen kenbaar te maken. Het duurde zelfs niet lang, of er ging daar reeds van «predikanten en ouderlingen des hervormden kerkeraads» een «herderlijke en vaderlijke brief aan de bloeyende hervormde gemeente» aldaar uit, «tot ontdekkinge van en waarschuwinge tegen (hun) gevaarlijke dwalingen»⁶. Op de laatste zuidholland-

¹ *Eur. Merc.* eerste halfjaar '37, bl. 104 en v.

² Ald. bl. 53.

³ Ald. bl. 306.

⁴ Zie *Groot Plakaatboek*, VI, bl. 531.

⁵ Zoo onderschreef hij zich zelf in zijn *Verklaaringe der hernhuthsche broeders, ter verandwoordinge van haer selve*, enz. T'Amsterdam by Jacob ten Beek, achter de Beurs, 1738.

⁶ Te Amsteldam by Ad. Wor en de erve G. Van der Linden, 1738.

sche Synode, gelijk zij daarin meldden, «waren reeds verscheiden staaltjens van dergelijke dwalingen, uit byzondere mondgesprekken, met verscheiden hunner gehouden», ter sprake gekomen, en den afgevaardigden tot nader onderzoek aanbevolen, maar hun daarenboven ook verschillende «boekjes van en voor deze lieden geschreven in handen gekomen», die hen, «ampt- geweten- en waarheids- halven», het stilzwijgen verplichtten te breken, «wilden zij voor God en menschen niet als onachtzame en trouwlooze opzienders bevonden worden». De voornaamste dier dwalingen was wel de leer van de «algemeene genade», met de verwerping van die der «byzondere genade», in de hervormde kerk gehuldigd, van welke men be- tuigde, in haar liefdeloosheid — men was waarlijk de eerste of eenigste niet — en als van een «gruwelleer, niet dan met afgrijzen te kunnen spreken». Men beleed boven- dien, zich alleen «aan de evangelische en apostolische schriften, en er geene bepaalde geloofsbelijdenis op na te houden. Hoe kon» — vraagden daarom Hun Eerwaarden — «zulk een broederschap anders aangemerkt worden, dan als een open hof zonder om- heining en muren, een huis zonder deur of grendel, waartoe dan ook de vrije toegang aan elk vergund werd of althans open stond, al was men ook sectisch of fanatiek, of anders in zijn gevoelens en aard gebrekkelijk, daar toch dwalingen in 't verstand bij haar geen zonden waren?» Er werden dus ook «zoo te Amsterdam als IJselstein men- schen van allerlei gezinten bij haar op- en aangenomen, en waren in 't byzonder verschei- den separatisten, die zich vroeger van de kerk hadden afgescheiden, bij haar welkom». Zij ontzag zich zelfs niet «rondborstig te verklaren, dat God in alle secten Jezus beminnde zielen had; dat de afgoderij der Papisten een uiterlijke plechtigheid was, onder welke evenwel de ziel Jezus hartelijk kon liefhebben, gelijk zijn discipelen hem onder groote dwalingen hadden liefgehad, en in zijn Godheid niet geloovende. Waar gaat dat heen?» riepen Hun Eerwaarden vol verontwaardiging uit: «is het vreemd, dat men zich dan niet alleen met Socinianen kan vereenigen, maar zelfs de Cabalis- tische Joden voor broeders houden, en voorgeven, dat men den Joden den Heiland kan prediken zonder zijn naam te noemen? O», waarschuwdn zij, «wacht u voor zulke schadelijke en verderflijke eenvoudigheid, die de waarheid uit mond en hart wegneemt, en den weg baant, om onnoozelen als een vloed te doen bewegen en om- gevoerd worden door alle wind van leeringen!» De zoo vijandig bejegende en voor al wat leelijk was uitgemaakte nieuwe «broederschap» liet zich, in alle bescheiden- heid, daartegenover niet onbetuigd, doch zag haar «zeven redenen» van gemoedelijk verzet slechts met een nieuwe waarschuwing tegen «de valsche profeeten, die in schaapskleederen komen», beantwoord ¹.

¹ Zie het *Antwoord op de Zeven Redenen* vervat in het *Protest van den Eerw. Heere F. de Bruin tegen den pastoralen brief van den Eerw. Kerkeraad te Amsteldam*, ald.

Op staatsgebied teekenden zich beide, stadhouderlijke en stadhouderschuwe, partijen hoe langer zoo scherper af. «U moet weten», als een ongenoemd Prinsgezind schrijver, in dit jaar, een der door hem opgevoerde personen liet zeggen, «dat onze regeering in twee strengen is verdeeld, die ik heb gehoord, dat zoo vinnig tegen malkander zijn, als aleer de Hoeksche en Kabeljauwsche», en die dan ook geen kwaad genoeg van elkander wisten te zeggen. «'t Is of er in Nederland», schreef dezelfde, «tegenwoordig een prijs is opgehangen en beloofd aan diegenen, die de overleden Prinsen van Oranje het vinnigst weten te grieven en het stadhouderlijk gezag het leelijkst af te malen». Hij zelf lei zijn denkbeelden en gevoelens in Schuiten- en Jachtpraatjens bloot, gesprekken, die hij in een jacht op de Zuiderzee tusschen Amsterdam en Harlingen, en in de trekschuiten tusschen Amsterdam en Leiden of Leeuwarden en Groningen, door lieden uit verschillende Provinciën liet houden ¹. «Men mag te recht besluiten», zoo liet zich daar o. a. een Groninger hooren, «dat er tot nog toe geen middel is gevonden, om een gezag met gemeene bewilliging in te voeren, dat bekwaam is, om te vervangen het gezag der Stadhouders tot hereeniging der onder elkander verschillende leden, en de onwilligen te brengen tot inachtneming der wetten van de Unie. Hoe gevaarlijk dit gebrek voor onzen gemeenen staat is, valt licht te begrijpen». Hij richtte zich, in zijn opmerkingen, vooral tegen den reeds overleden stadhouderschuwen schrijver eener in dit jaar uitgegeven Verhandeling van de Vrijheid in den Burgerstaat, Lieven de Beaufort, Raad der Amiraliteit van Zeeland, wiens «kennis en opmerking in veel zaken» hij «niet kon nalaten te prijzen», maar die «door een verkeerden ijver tegen de stadhouderlijke bestiering gedreven werd. Overal waar maar een zweem van princelijk gezag was, was, naar zijn zeggen, geen vrijheid; in zijn Burgerstaat was 't alléén dat de menschen vrij, gelukkig, en veilig leefden». Op zijn overdreven vrees voor dien Stadhouder na, was Beauforts geschrift inderdaad vol behartenswaardige gedachten en wenken. Hij waarschuwde tegen «twist en tweedracht, zoo tusschen de landen, steden, en leden van den Staat, als tusschen de personen der regenten»; hij ijverde tegen «dartelheid, pracht, en overdaad, kuiperij, omkoopning van stemmen, gierigheid en geldzucht»; hij misprees den «hoogmoed der regenten, hun aanmatiging en eigenwaan», die strijdig achtende met de «evangelijkheid en burgerlijkheid, die in een vrijen staat behoort te wezen». Hij verklaarde zich tegen alle bevoorrechting in 't stuk van belastingen, leerende, dat, «in zulk een staat, alle lasten en schattingen op eenparigen voet ge-

¹ *Schuitepraatje*, 1 Sept. 1736 en 5 Jan. '37; *Jagtpraatje*, 19 April, 2 November, en z. d.; te Leeuwarden gedr. by Tobias van Dessel, 1737 en 1738. In 1757 onder den gezamenlijken titel van *Schuite- en Jagtpraatjes* (Te Harlingen en Leeuwarden by F. van der Plaats en Abr. Ferwerda) herdrukt.

heven moeten worden, van de overheden en hoogste staatsdienaars af tot den burger en landman toe»; niemand mocht zich evenwel, naar zijn gezond begrip, «verbeelden, dat men in een vrij land wonende, ook vrij was van schattingen en lasten. De wet behoeftte er echter tegen alle willekeur; op haar was de regeering gegrond en van haar hing zij af; de amptenaren waren er rekenschap en verantwoording hunner bediening schuldig», enz.¹ Wel tegen de bestaande toestanden dus, niet tegen 't geen er Beaufort in verbeteren wilde, kon de hekelende schets gelden, die de schrijver der Praatjens er in een brief aan een zijner personen van liet geven²: «ik heb vóór eenigen tijd gelezen, dat nu de rechte tijd gekomen is, waarin alle burgers en inboorlingen, mits zij de vereischte bekwaamheid hebben en den hervormden godsdienst zijn toegedaan, tot de regeering en ampten worden toegelaten, en dat, zoo er iemand is, die wegens zijn verstand of andersins daartoe meent bekwaam te zijn, hij zich maar kan aangeven en zijn dienst aanbieden, nadien de weg om tot een bediening te geraken, nu geheel open staat; ja, dat er tegenwoordig een ruim veld is voor wie zich maar willen oefenen en hun gaven tot nut van 't gemeen besteden, enz. Weet nu, dat een lid van den Raad in onze stad was overleden, en de tijd tot de keus van een nieuwen naderde. Ik ging daarom, op een modeste wijs, als een candidaat behoort, bij al de leden van den Raad mijn opwachting maken, en hoorde met verwondering verscheiden Heeren vragen, of ik, die van betovergrootvader af een burgemeesterszoon ben, en in onze stad geboren en opgevoed, wel burger was; zoodat ik genoodzaakt werd een gedeelte van mijn geslachtslijst op te zeggen, waarop zij antwoordden, dat zij hier in dien tijd nog niet gewoond en van zulke menschen niet hadden hooren spreken. Eindelijk kwam ik bij een van de hoofden der eene factie, een man van studie en bekwaamheid. Hij maakte mij eenige complimenten op mijn afkomst en persoon; doch die waren nauwlijks ten einde, of hij deed onderzoek naar de partij die ik zelf gekozen had, en die ik in het toekomende zou denken aan te kleven. Ik antwoordde met alle beleefdheid, dat ik, nooit deel aan de regeering hebbende gehad, en niemands adviezen in den Raad gehoord, onmogelijk een besluit tot iemands nadeel kon nemen; maar dat ik hem kon verzekeren, dat ik een behoorlijke erkenning altoos aan diegenen zou betoonen, die mij bevorderd hadden; dat ik voor 't overige die gevoelens zou helpen uitvoeren, die ik voor Ridderschap en Steden in 't algemeen en de Stad in 't byzonder nuttig zou bevinden. Ik merkte toen aanstonds uit dien Heer zijn wezen, dat hij mij met minachting begon aan te zien; waaromtrent mij alle twijfel benomen werd, toen hij in mijn

¹ *Verhandeling*, enz. (te Leyden by S. J. Luchtmans en te Middelburg, 1737).

² *Jachtpraatje ofte Discours tusschen een Groeninge, een Dockumer, en twee Zeeuwse heeren*, enz. (19 April 1737), bl. 108 en vv.

rede viel en mijn verdere verklaring afbrak met te zeggen, dat ik een *animal disputax* was, en een persoon, daar de lieden te recht van zeiden, dat hij in dezen burgerstaat niet gebruikt kon worden. Alles wat ik daar tegen wilde inbrengen, noemde hij een staatkundige ketterij, en dat men de menschen, in de thans geregelde regering daarmee besmet, noodzakelijk moet vervolgen, om het staatswezen in rust te houden. Bij een hoofd der andere factie, die mij nog eenigsins bevriend was, voer ik nog slechter; want die ried mij, om met mijn gevoelens naar een ander land te reizen, dewijl ik daarmede hier geen fortuin ooit zou maken». De praatjensschrijver zag geen andere uitkomst in 's Lands nooden, dan door de verkiezing van een Stadhouder; hij liet zelfs de Vlie-nymfen een sierlijken zeezang aanheffen tot verheerlijking van al 't goed, daaruit voor land en volk te wachten:

Houd, veerman, houd wat stil, hoor wat de Nimfen zingen!

Zij zingen met een blij geschal

't Geen allen tijd verduren zal; —

O, wonderlijke dingen! —

Dees Prins, het eenigst overschot

Dier helden, wier gezegend lot

Zijn naam ver boven alle namen

Verheft, hij zal eerlang nog meerder zijn geëerd,

Als Neêrland, weêrgekeerd

Tot de oude zeden, zich om slechten raad zal schamen.

Dan zal hij ook terstond den wagen van den Staat,

Als oppervoerman, leeren mennem,

Tot straf- en zachtigheid gewennen,

En houden overal de juiste middelmaat.

Van iedereen bemind, van niemand ooit gehaat,

Zal hij de gulden eeuw in onze landen stichten,

En zelfs, gelijk een gulden zon

Of starren van den Hemel lichten,

Of vloeyen als een wel of bron

Ván weelde, die ons 't hart van vreugd zal op doen springen.

Houd, veerman, houd wat stil, hoor wat de Nimfen zingen:

De Vreê, geteeld van Hemelingen,

Zal weêr verschijnen opter aard,

Als deze held het bloedig zwaard

Uit Mavors' handen stout zal wringen;

De Vreê, het eêlste pand,

Dat men op aarde vand,

Waardoor de velden bloeyen,

En vee en akkers groeyen.

O, uren al te flauw,

Die anders zijt zoo gauw

In 't drijven op uw pennen,

Waartoe zoo traag gegaan?

Ei, zweept de Zonnepaarden aan,

Opdat zij ons dit heil ten spoedigste berennen! ¹

Hevig slak bij deze rooskleurige ophemeling de zwartgallige voorstelling van 's Prinsen pogen en doelen door de weêrpartij af, die niets dan kwaad van hem duchtte. Op een spotprent, die zij in deze dagen in 't licht gaf, werd hij, staande op een wagen «als daar weleer zijn confrater Faëton meê 't onderst boven uit de lucht viel» afgebeeld, door een viertal van «zijn beste hangoorde edelluiden, met haar adeldom op den rug» getrokken, terwijl een blaffende engelsche dog tot voorspan diende. Zij komen echter voor een gesloten deur, met schildwachts wel bewaard, «naar luid der spreuk voor zijn Hof te Breda: honden buiten» ².

Naar dit Hof was de Prins juist in dit najaar getogen, om er als Baron plechtig gehuldigd te worden. 's Avonds zes uur van 10 September kwam hij er, met de Princes, van Oosterhout aan, door drie vendels der burgerij met ontplooiden vaandels en slaande trom ontvangen en met vreugdeschoten begroet. Den volgenden dag had de ontvangst door den hoofdofficier en de overheid plaats, en kwamen tevens de officieren der Barony, in scharlaken gedoscht, Prins en Princes hun opwachting maken. Den 12^{en} woonden beiden 't vogelschieten bij, en den 13^{en} had de eigenlijke inhuldiging plaats. 's Morgens elf uur van Oosterhout afgereden, werden zij toen aan de grens door burgemeesteren, twee raadsleden, en den griffier begroet, en reden daarop naar 't speelhuis om er te middagmalen. 's Middags vier uur trokken zij, onder 't lossen van 't geschut en 't luiden en spelen der klokken, de Boschpoort in, de straten en markten der stad onder vier eerepoorten door, naar 't kasteel, waar 't regiment van Baron Aylva in de wapenen stond. Aan weêrszij der straten stonden de zes vendels der schutterij, met oranjecocarden op de hoeden, geschaard. De torens van de stad en omliggende dorpen prijken met oranjewimpels en vlaggen. Vele huizen en gestichten waren versierd, en de eerepoorten met toepasselijke latijnsche opschriften voorzien. «Hij rijst om nut te doen», las men daar o. a. (*oritur ut prosit*), en «een goede wind brengt hem ver, zoo de Hemel 't wil» (*Longe levis aura feret, si pia fata volint*); ook: «wakker is 't zich niet te laten doeken door bedrog, noch verleiden door geïeem, noch ontmoedigen door ongelijk» (*Non abduci fallaciis, non seduci blanditiis, non frangi injuriis magnae virtutis est*). 's Avonds was het stadhuis verlicht, en brandden er lampen in de torentransen. Om acht uur werd op 't kasteel vuurwerk afgestoken, en om negen kwam de Prins op 't stadhuis ten avonddisch, na ieder over-

¹ In 't Latijn en Hollandsch vóór 't *Jagtpraatjen* van 2 Nov.

² In het *Tiende Vervolg der Lat. en Ned. Keurgedichten*, bl. 95.

heidslid een gouden gedenkpenning vereerd te hebben. Zilveren werden er daarna, uit een grooten zilveren schotel, door hem en zijn gevolg van de pui onder 't volk geworpen ¹.

Dergelijke eerbewijzen vleiden den Prins; zij schonken hem, in zijn ergernis over zijn terugzetting door Holland en Zeeland, een kleine vergoeding voor 't ondervonden leed. Hij was toch vol verlangen, als Stadhouder der Zeven Provinciën op te treden, en zijn jonge neef van Pruisen hielp het hem wenschen. «Ik hoop», had hem deze reeds in February van 't vorige jaar geschreven, «dat ik u nog vóór 't einde van 't jaar, onder een anderen titel dan dien van Prins van Oranje alleen kan schrijven, en dat de Hollanders hun oogen voor hun waar belang zullen openen, en u, om de oude be-teekenis, wakkerheid, en orde onder hunne troepen, en een geregeld Landsbewind te herstellen, aan 't hoofd van hun Gemeenebest zullen roepen, waarvan gij het schoonste sieraad en de steun zult zijn» ². Op den duur echter kwam hem 's Prinsen ongeduld en gevoeligheid over zijn achteruitzetting wel wat overdreven en al zijn levensgenot verbitterend voor. Bij een bezoek, hem en zijn gade in Aug. '38 op 't Loo gebracht, pende hij van daar aan Voltaire: «ik schrijf u van een plaats, waar vroeger een groot man — Willem III — huisde, en thans de Prins van Oranje woont, over wiens leven de booze geest der eerzucht zijn onheilbrengend gif uitgiet. Deze Prins, die in zijn fraai paleis, te midden zijner tuinen en van zijn glansrijk hof de gelukkigste aller menschen kon zijn, verteert van verdriet en ergernis. 't Is inderdaad jammer, want hij heeft veel geest en achtenswaarde eigenschappen. Met de princesses», voegde hij er bij, «sprak ik veel over Newton; van Newton kwamen wij op Leibnitz, en van dezen op hare moeder, die zijn leerlinge was» ³. Deze moeder was vóór eenige maanden (1 Dec. '38) gestorven, en hij had toen niet nagelaten, er den Prins zijn deelneming over te betuigen. «Ik neem», schreef hij in zijner waardige, hem geheel kenschetsende en vereerende woorden, «een waar aandeel in uwe droefheid. Ook koningen zijn sterfelijk en, wat hun gestel aangaat, zwakke en slechts voor een bepaalden tijd levende menschen. Daarna verliezen zij zich onder de menigte, en gaan dikwerf in vergetelheid te gronde. Alleen hun deugden bewaren hun naam voor de nakomelingschap, en de Jaarboeken van volken, die door een reeks van zestig of zeventig koningen bestuurd werden, tellen er daaronder wellicht niet meer dan drie, wier namen, hun onderzaten dierbaar, verdienden van die der overige onderscheiden te worden. De overleden koningin mag zich gelukkig noemen, zoo zij het leedwezen van haar volk met zich in 't graf draagt; 't is het schoonste graf-schrift, dat men haar geven kan, en een lof de leerlinge van Leibnitz waardig» ⁴.

¹ *Europ. Merc.* tweede halfjaar '37, bl. 220 vv.

² Meêgedeeld bij Ranke *Correspondance*, enz. p. 197.

³ Aangehaald aldaar, Inleiding, S. 175.

⁴ *Correspondance*, t. pl. p. 202, s.

Terwijl de zoon zoo zijn aangeknoopte vriendschapsbetrekking met het jonge prinselijke echtpaar voortzette, dreigde zijn vader weder min of meer met de Staten overhoop te raken, naar aanleiding der hem zoozeer ter harte gaande erfopvolging in Gulik-Berg. Voor de Staten was het van 't hoogste belang, dat, bij de eindbeslissing dier zaak, stad en landjen van Ravestein, dat binnen hun eigen grenzen lag, niet langer in vreemde handen bleef, maar zoo mogelijk aan hen zelf overging; terwijl zij tevens gaarne tegen alle oorlogsgewoel aan Maas en Rijn gewaarborgd wenschten te zijn. Zij hadden daarom, in vereeniging met Groot-Brittanje, in 1736 te Weenen voorgeslagen, de vraag voor het voorgespiegelde vredescongres te brengen; doch de Keizer had dat niet gewild, en, wegens 's Konings min gewenschte houding in den poolschen oorlog, zijn vroeger op dit punt toegezegde ondersteuning zelfs weder ingetrokken. Die Koning daarover ontstemd, had toen zelf een voorstel van schikking door zijn gezant, van Luiscius, aan de Staten kenbaar gemaakt, en deze dit weder aan de hoven van Frankrijk, Oostenrijk, en Groot-Brittanje meêgedeeld. Inmiddels stierf echter de bisschop van Augsburg, met zijn broeder, den Keurvorst van de Paltz, de eenigste overgebleven erfgenaam, en die Keurvorst besloot daarop den Vorst van Sulzbach voorloopig als erfgenaam te doen huldigen. De indruk van zulk een besluit op Koning Frederik Willem kon weinig gunstig zijn, en de Staten beijverden zich dus alles te doen, wat in hun vermogen was, om tot een meer bevredigend einde te komen. Zij opperden het plan, Koning en Keurvorst hun gevolmachtigden naar den Haag te doen zenden, om de zaak in der minne te overleggen. Zoowel Frankrijk en Oostenrijk als Groot-Brittanje traden tot dit voorstel toe, Pruisen echter weigerde; het begeerde niet op deze wijs naar de pijpen der andere mogendheden te dansen. Deze gingen intusschen hun gang, en den 3^{en} Jan. '37 werd daarop door de Staten, aan hun gezanten te Berlijn en bij den Keurvorst te Manheim, Ginkel en Burmania, kennisgegeven van 't geen er beraadslaagd was, en dat een week later door de gezamenlijke gezanten aan Koning Frederik Willem werd kenbaar gemaakt. Zij meldten hem daarbij, hoe men, om allen oorlog te voorkomen, de netelige vraag in behandeling genomen had, maar om tot een bevredigende oplossing te geraken, nu ook van hem de belofte wenschte te verkrijgen, dat hij zoo lang er nog onderhandeld werd, zelfs zoo de Keurvorst inmiddels kwam te sterven, zich geen dadelijkheden zou veroorloven, noch pogen zich het bezit der betwiste landen te verzekeren. Binnen twee jaar rekende men klaar te zijn; overleed echter de Keurvorst t' avond of morgen vóór dien tijd, dan twee jaar naar zijn afsterven. Bij overlegging derzelfde verklaring aan den Keurvorst deed men dezen en zijn erfgenaam van Sulzbach het verzoek, binnen 't zelfde tijdsbestek geen wijziging in het staats- en burgerlijk beheer dier landen aan te brengen. De Koning toonde zich over deze opgedrongen bemiddeling zoo verontwaardigd, dat hij het ingediende stuk eerst zelfs geheel onbeantwoord wou laten. Door

zijne raadslieden bewogen, liet hij den vier gezanten — den *quadrilleurs*, als hij ze noemde — een goede acht dagen later echter weten, dat hij met genoegen van de poging tot schikking der zaak had kennis genomen, maar zich met het voorgestelde hoofdpunt niet vereenigen kon. Hij verklaarde niet te begrijpen, hoe men een voorloopige inbezitneming van Gulik en Berg door den Vorst van Sulzbach met de onpartijdigheid eener bemiddeling kon rijmen, noch onder welken zweem van recht hem van het bezitrecht versteken, om er een Vorst meê te bedenken, die uit zich zelf er volstrekt geen had ¹. Aan Ginkel gaf hij buitendien te kennen, dat hij zich de blindheid niet begreep, waarmee de Algemeene Staten in dezen tegenover Frankrijk geslagen waren. Hij bereidde zich tot een veldtocht tegen dat land voor, wanneer het in Sulzbach's belang Gulik en Berg mocht willen gaan bezetten. Gelijk zijn zoon in 't najaar aan den Prins van Oranje schreef, stelde hij er in dat geval «zijn roem in, zijn krachten met die van den franschen koning te meten, en geweld met geweld te keeren» ².

Tusschen de vier bemiddelende mogendheden ontstond er nu echter weldra zelf verschil van gevoelen. Frankrijk en de Keizer hadden wel gaarne het voorstel van 10 February met geweld willen zien handhaven, Koning George en de Staten daarentegen wilden alles in der minne doen afloopen. De Staten hadden daarom in Augustus ook reeds voorgeslagen, Gulik en Berg, na doode van den Keurvorst, een jaar lang door onzijdige troepen te lateñ bezetten, en een tusschen-regeering te benoemen, met verbod, eenige de minste verandering in 't beheer te maken; 't geen door Oostenrijk en Frankrijk geweigerd was. Deze beiden kwamen nu, 13 Jan. '39, te Versailles overeen, den Vorst van Sulzbach, zoodra met den Keurvorst het stamhuis Nieuwburg uitstierf, in overeenstemming met het gemeenschappelijk gedane voorstel, het voorloopig bezit van Gulik en Berg te waarborgen. Koning Frederik Willem, die deze overeenkomst, van oostenrijksche zijde, in weerstrijd met het verdrag van Wustenhausen oordeelde, waarbij de Keizer hem 't bezit van Berg en Ravestein had toegezegd, achtte zich nu van zijn kant ook van dit verdrag, en de daarbij gewaarborgde *Pragmatieke Sanctie*, vrij. Hij was er intusschen zelf ook reeds toe overgegaan met Frankrijk te onderhandelen. Aan beider gezanten in den Haag werd door hem en Fleury opgedragen, dat, buiten Oostenrijk om, in den Haag bewerkstelligen. Zijne eischen golden daarbij eerst Berg en Dusseldorp, terwijl Sulzbach Gulik en het noodige geld zou erlangen. Daarvan wilde Fleury echter niet weten, maar stelde hem in December '38 Berg, zonder Dusseldorp en eenige districten aan den Rijn,

¹ Zie Ginkel's schrijven van 19 Febr., in Rive's *Schets*, enz. bl. 145.

² "On parle à présent des troupes que cette puissance peut mettre dans Juliers et Bergue; — il est de la gloire du Roy de mesurer ses forces avec celles du Roy de France, et de repousser la force par la force". (Bij Ranke, *Correspondance* t. pl. p. 204).

ter beschikking; en de Koning, zeggende liever een «redelijke schikking» dan een «bloedigen oorlog» te willen, nam dit aan, en sloot, in overeenkomst daarmee, 5 April '39 een verdrag met Frankrijk, waarbij Berg, op die stad en districten na, aan Pruisen, zij en Gulik aan Sulzbach kwamen, terwijl Pruisen zich omtrent Ravestein met de Algemeene Staten had te verstaan. Kwam de Keurvorst te overlijden vóór hij door Frankrijk tot toetreding in dit verdrag was overgehaald, dan kreeg de Koning het recht, het hem toegekende zonder uitstel te bezetten ¹.

Voor de algemeene bevrediging was men reeds een maand of wat vroeger te Weenen gereed gekomen. Aansluitende aan het vroeger gemaakte verdrag, had er de fransche gezant, de markgraaf van Mirepoix, den 18^{en} November '38, een tusschen Duitschland en Frankrijk tot stand gebracht, waarin ook den anderen mogendheden gelegenheid werd gegeven te deelen. Het sloot een aantal verklaringen in, waarbij 1. Koning Stanislaus afstand deed van de poolsche kroon; 2. Rusland en Saksen zijn koningstitel erkenden; 3. Frankrijk het den nieuwen Koning van Polen deed; 4. de Keizer betuigde, in 1736 bevredigd te zijn met Spanje en Sicilië, met toelichting van eenige daarop betrekking hebbende punten; 5. die Keizer Napels en Sicilië en de havensteden aan de toscaansche kust aan Don Carlos afstond; 6. de Koningen van Spanje en beide Siciliën het Parma en Piacenza aan den Keizer, en de erfopvolging in Toscanen aan den Hertog van Lotharingen deden; 7. de Keizer Novara en Tortona aan Sardinië afstond, en deze dit en de verdere punten aannam; 8. Hertog Frans Lotharingen en Bar aan Stanislaus, en na zijn dood aan Frankrijk toezel, en aan Frankrijk tevens de afdoening der achterstallen aan den Rijn en in 't Milaaneesche werd beloofd. Al deze verklaringen en bescheiden niet alleen, maar ook al de voorafgaande vredesverdragen van 1648, 1678, 1697, 1715 en 1718, 1725 en 1736 werden bij dit eindverdrag bevestigd, voor zoover althans door die latere niet de vroegere gewijzigd waren. Voorts beloofde Frankrijk bij dit verdrag de *Pragmatieke Sanctie*, van welke er een afschrift was bijgelegd, «ten krachtigste te zullen handhaven, daar door die handhaving alleen de rust en vrede in Europa bewaard kon worden»; terwijl verder nog bepaald werd, dat de forten aan weêrskanten van den Rijn, tegen de verdragen in gebouwd, geslecht zouden worden; dat er gemachtigden zouden benoemd worden, om in den Elzas en 's Keizers Nederlanden de grensregeling te ordenen; de handel tusschen 's Keizers onderzaten en die van Koning Lodewijk op den te Rijswijk en Baden bepaalden voet zou worden gedreven; dat alle Rijksvorsten en Stenden in dit verdrag waren begrepen, en men nader zou overeenkomen, wie er verder in te betrekken. Daartoe werden nu verdere onderhandelingen gevoerd, en weldra, den 1^{en} Febr. '39, te Versailles, door de toetreding van Sar-

¹ Zie Droysen, *Geschichte der preuss. Politik*, u. s. w. II, S. 360.

dinië, twee maanden later door die der Koningen van Spanje en beide Siciliën, gevolgd ¹.

Onderwijl hield 's Keizers oorlog met de Turken altijd nog aan; met zulk een nadeel zijnerzijds, dat men hem in zijn radeloosheid de vraag in den mond lei, «of dan met Prins Eugenius al de kracht zijner troepen verloren was gegaan?» En inderdaad liet zich de treurige werking van 's Prinsen afsterven in maar al te veel opzichten bespeuren ². Eindelijk trad Frankrijk als bemiddelaar tusschen Keizer en Sultan op, en kwam zoo den 1^{en} Sept. '39 de vrede van Belgrado tot stand, bij welken de Keizer verplicht werd, zoowel die vesting zelve, als gansch Servië, Schabacz, Orsowa, en Klein Wallachije weër aan Turkije terug te geven, en hij van zijn vroegere veroveringen alleen Temesvar behield ³. De ergernis over dezen jammerlijken afloop was algemeen. 's Keizers legeroverste, de Graaf van Wallis, aan wiens wanbeleid der krijgsbeweging het grootste kwaad te wijten was, en Graaf Neipperg, door wiens onverklaarbare toegeeflijkheid de afstand van 't sterke Belgrado bij den vrede had plaats gegrepen, werden in een schrijven van den Keizer aan zijne gezanten bij de verschillende mogendheden naar verdienste doorgehaald; den eerste daarenboven zijn legerbeheer onmiddellijk ontnomen, en de laatste onder een ruitergeleide in arrest gebracht ⁴. Een spotpenning ter herinnering van den schandelijken vrede geslagen, gaf aan de eene zij de vesting te zien, met het klankspelend onderschrift: «Wallis geen wal is voor Belgrado's wallen», en aan de keerzij de vesten gesloopt, met de afbeelding van beide Graven en de woorden: «Door krijg verloorf mij de een, door vrede de ander». (*Perdidit hic Bello, perdidit ille Pace*) ⁵. Een kleine drie weken later, den 18^{en} der maand, werd ook de vrede tusschen den Sultan en Keizerin Anna gesloten, waarbij de laatste wel Azof behield, doch er de vestingwerken moest slechten, en verder alles bij 't oude bleef. De Turken, schreef haar legerhoofd Münich, mogen hun profeet en beiden vredemakelaars, de Graven Neipperg en de Villeneuve, danken, en God het den Keizer vergeven, dat hij voor zulk een jammerlijke uitkomst zooveel geld verspild heeft! ⁶

Hun eigen mohammedaansche vijanden van den africaanschen roofstaat bleven de hollandsche zeeapiteins in deze jaren met goed gevolg bevechten. In April '37 had Jacob Jan Pieterseon drie barken van Saleh, met graan, olie, en verdere koopwaar geladen, door zijn sloepen laten aantasten en vermeesteren. Een maand of wat later jaagden Gerard Deuts en de 25-jarige Willem Baron van Wassenaar-Spanbroek —

¹ Zie den *Europ. Mercurius*, eerste halfjaar 1739, bl. 305, en vv.

² Zie Kroonprins Frederik van Pruisen's schrijven bij Ranke, *Corresp. t. pl. p.* 205.

³ Ald. 2e halfjaar, bl. 206 en vv.

⁴ Ald. bl. 213, vv.

⁵ Ald. bl. 230, v.

⁶ Aangehaald bij Strahl-Hermann, *Geschichte des russischen Staates*, IV, S. 574.

oomzegger van den Lt. Amiraal Gerard Jan — een saleesch roofschip, dat zich buiten gewaagd had, de haven weder binnen. Den 19^{en} November verbrandde Jan Hoeuft, op het Zeepaard, twee vaartuigen van Saleh, die door de bemanning, om hem te ontgaan, op het strand gezet waren, doch door zijn sloepen en barkassen benaderd werden; den 22^{en} sneed hij een ander vaartuig den weg af, en zag het, evenzoo op de branding gezet, daar weldra vergaan. In 't begin der volgende maand hernam de Bⁿ van Wassenaar, tusschen de baai van Tanger en kaap Spartel, een portugeeschen koopvaarder, die door een roofschip was buitgemaakt en tegen 't hooge strand gezet, maar door hem, onder 't vuur van den vijand, daarvan weêr afgehaald. In 't volgende jaar hadden de nederlandsche schepen echter veel met ziekten te kampen, die hen in 't krijgswerk belemmerden; intusschen slaagde er kapitein Albert Hogeveen, 26 Aug. '38 in, een halve galei uit Tanger voor de Straat van Gibraltar te nemen. In Mei '39 mocht kapitein Hoeuft van Oyen een rijk geladen fransch schip heroveren, dat door een saleeschen roover vermeersterd was. In de volgende maand raakte Wassenaar, op de Brak van maar 14 stukken, met een anderen, die hem wou enteren, slaags, en weerde hem met grof geschut en klein geweer zoo wakker af, dat hij afdroop en alleen door den donker ontkwam; terwijl hij elf dagen daarna een galei uit Tanger bij Arzilla op het strand jaagde, en daar in de branding zag omslaan en vergaan ¹.

¹ Zie De Jonge, *Geschiedenis van 't Ned. Zeewezen*, IV, bl. 160, vv.

ZESDE HOOFDSTUK.

Groot-Brittanje en Spanje in krijg. Inlandsche aangelegenheden. Sineez-en-moord te Batavia. Oostenrijksche Successie-oorlog. Lijdelijke houding der Staten. Verdrag van Breslau. Wijziging van zienswijs,

1739 — 1742.

Lieden, zoo najverig en wangunstig omtrent hun eigen scheepvaart en handel in de indische wateren, als de Hollanders en Engelschen zich tegenover 's Keizers Nederlanden steeds bleven betoonen, hadden 't zich, waar 't den alleenhandel van anderen gold, zeker wel wat minder begeerig mogen doen, dan zij zich op den duur in die van Midden- en Zuid-Amerika tegenover Spanje gedroegen. Zij ontzagen zich niet er den baatzieksten smokkelhandel te drijven, die, wat Holland betrof, vooral van Curaçao uitging. Klachten daarover ingebracht werden met de uitvlucht beantwoord, dat de Staten niet verantwoordelijk gesteld mochten worden voor 't geen byzondere personen in dit opzicht wellicht misdreven. Spanje besloot daarom zelf door te tasten en rustte eenige oorlogschepen uit, welker bevelhebbers werd opgedragen, het bedrijf der «lorredraayers», als men de sluikhandelaars heette, met geweld te onderdrukken. Sommige dier bevelhebbers lieten zich evenwel door de laatsten omkoopen, andere misbruikten hun volmacht, om ook den eerlijken handel op de spaansehe coloniën tegen te werken, doorzochten al de schepen, die 't hun goed docht, in zee, en brachten ze op ook zonder dat van hun schuld gebleken was. Luttel jaren geleden waren er zoo twee van Curaçao naar Holland koersende vaartuigen genomen, een spaansch oorlogschip had een hollandschen bodem prijs verklaard, en over beide feiten de staatsche gezant Van der Meer zijn klachten dan ook ingediend. Daarna waren nog weêr twee

hollandsche schepen opgebracht, en de spaansche gezant in den Haag, de Markgraaf van Sint Gillis beweerde, dat althans van één de schuld bewezen was. Wegens de gebleken onveiligheid der zee nam in 1737 de amsterdamsche Amiraliteit — die zich ook tegen de barbarijische roovers zoo wakker gekweten had — het besluit, zoo lang noodig, jaarlijks twee kloeke schepen uit te rusten, om de naar en van Curaçao zeilende koopvaarders te begeleiden, en wist zij daardoor verdere aanranding te voorkomen ¹.

Intusschen kwam er nu, in datzelfde najaar, van spaansche zij een klacht in tegen zekeren hollandschen kapitein Bergman, die, naar men beweerde, een spaansch schip in den grond had geboord, en schipper en stuurman gepijnigd en doodgeschoten. Ook andere curaçaosche schepen hadden, naar 't zelfde zeggen, een landing op de kust van Carracas gedaan, en er cacao, tabak, en andere koopwaar van meêgenomen, waarvoor de gezant dus voldoening van de Staten verlangde. Die Staten stelden er bij de Westindische Compagnie een onderzoek naar in, en kregen ten antwoord, dat haar gezagvoerder op Curaçao van de laatste zaak niets afwist, maar genoemden kapitein terstond had ingedaagd, om hem, was hij in zijn handen gevallen, naar verdienste te straffen. Toen er vervolgens weêr klachten van de Compagnie tegen spaansche gewelddadigheden kwamen, gaven de Staten haar bewindhebbers last, door 't bestuur van Curaçao streng toezicht te laten houden, en te zorgen dat men, in zijn verzet, de wettige grens niet overschreed, gelijk zij met leedwezen bespeurd hadden, dat soms wel geschied was. In den volgenden zomer kreeg Van der Meer, die inmiddels een uitstap naar Holland gedaan had, na zijn terugkomst van den Koning de verzekering, dat hij gaarne alle voldoening zou geven op de klachten door de Staten gedaan, doch deze hunnerzijds nog in gebreke waren gebleven, op de tegen hen zelf ingebrachte bezwaren afdoende te antwoorden. Sint Gillis betoogde gelijkerwijs in den Haag, dat de Staten, wegens 't belang hunner onderzaten in een eerlijken handel op de Westindiën, zelf verplicht waren den smokkelhandel te beletten en de spaansche pogingen daartegen te begunstigen. De Staten antwoordden, dat zij, huns inziens, met recht de teruggave der genomen schepen verlangden, en dat het hun onderzaten voorts vrij stond, door den grooten Oceaan op de door hen bezette kusten van Amerika te varen, gelijk dat door de vredebepalingen van Munster en Utrecht bleek; dat het volkenrecht niet toeliet, de schepen der eene mogendheid door die der andere in volle zee te laten onderzoeken; terwijl bij den vrede van Utrecht uitdrukkelijk was vastgesteld, dat de scheepvaart en handel op de Indiën zou blijven als bij 't leven van Koning Karel II; dat bij dien vrede ook was bepaald, dat men de schippers der genomen vaartuigen gevankelijk naar Spanje had gevoerd, en daar in hechtenis gehouden, zoodat ze geen gelegenheid hadden hun onschuld behoorlijk aan te toonen;

¹ De Jonge, *Geschiedenis van het Ned. Zeewezen*, IV. bl. 164, v.

dat het getuigenis der kustvaarders — *Guarda-Costas*, als de Spanjaards ze noemden — minder betrouwbaar was door 't belang, dat zij zelf bij de zaak hadden; dat de Koning zelf het best kon uitmaken, of de in beslag genomen schepen dat te recht of t'onrecht waren gedaan; en dat, wilde hij niet tot de teruggave besluiten, zij voorsloegen van weêrszijden gemachtigden te benoemen, om 't verschil in der minne bij te leggen. Den eisch, dat de Staten zelf den sluikhandel zouden beletten, oordeelden zij geheel onrechtmatig, daar de kustwachters de schepen toch konden wegnemen, als ze door den wind maar iet of wat van den rechten weg afraakten, of ook zonder dat en als ze streek hielden, gelijk reeds meer dan eens was gebeurd. Gaarne zouden zij evenwel vernemen, welke middelen ze tegen dien handel met vrucht konden aanwenden. De genomen schepen, zoo meenden ze, waren geen van allen schuldig, gelijk ze uit hun lading, koers, en verdere omstandigheden uitvoerig zochten te betoogen; en de gewelddadigheden, waarover de Spaanschen klaagden, waren hun deels nog onbekend, deels ook hadden zij last gegeven, er met de gerechte straf voor te doen boeten. Naar die onbekende zouden zij onderzoek laten doen, en voorts der regeering te Curaçao, der Westindische Compagnie, en al hun onderzaten in 't algemeen tevens bevelen, zich stiptelijk te gedragen naar de voorschriften van 't volkenrecht en de gesloten overeenkomsten; 't geen ook het eenige was, dat ze van Zijne Majesteit zijnerzijds verlangden. Als toegift was bij dit verhoog dan nog een beklagschrift der Compagnie zelve gevoegd, dat niet minder dan zeventien oude en nieuwe bezwaarpunten inhield, alle in strijd met die overeenkomsten, en op welke zij dus van hun kant van den Koning voldoening vraagden.

In Engeland nam de zaak inmiddels een gansch anderen keer; zij ging daar met een weêrstand tegen Walpole's oorlogschuw bewind gepaard, die hem op den duur te sterk zou worden, en hier juist te kwader uur voor zijn heftigen aandrang zou doen zwichten. De engelsche smokkelhandel in de West-Indiën werd op groote schaal gedreven; onder schijn van het bij den utrechtschen vrede hun toegestane ééne vaartuig — het zoogenoemde *assiento*-schip — voor de vaart op Zuid-Amerika, zonden zij er tal van andere. Deze ankerden op eenigen afstand en voorzagen dan dat ééne, zoodra 't leêg was, van nieuwe lading. Ook meerdere schepen, gansche smaldeelen zelfs, stevenden de spaansche havens binnen, onder voorwendsel zich te ververschen, doch alleen om er engelsche waren te slijten. Op andere punten der kust bleven zij daar om heen koersen, en kwamen dan de booten der smokkelaars haar lading bij hen lossen. Het treurige gevolg voor den spaanschen handel was, dat de jaarmarkt te Panama, eenmaal de rijkste der wereld, allengs van al haar luister ontbloot en nage-noeg verlaten werd. Niet onnatuurlijk — als een britsch geschiedschrijver zelf betuigt ¹ —

¹ Lord Mahon, in zijn *History of England from the Peace of Utrecht*, enz. Ch. XX.

dat de Spanjaards poogden deze onrechtmatige praktijken te voorkomen; en bijna onvermijdelijk was daarbij deze en gene gewelddadigheid hunnerzijds en in de handelswijze hunner kustwachters. «Over 't algemeen», als de britsche gezant, Keene, uit Madrid schreef, «blijken onze scheepskapiteins altijd te meenen, dat zij onrechtmatig in beslag worden genomen, wanneer zij niet op de daad zelf van sluikhandel zijn betrappt, al wijst hun lading duidelijk uit, dat ze binnengesmokkeld is; terwijl de Spaanschen, van den anderen kant, zich het recht toekennen, niet alleen de schepen te nemen, die voortdurend op hunne havens varen, maar hen evenzeer in de volle zee te praayen en te doorzoeken, om bewijzen voor den sluikhandel, dien zij wellicht drijven, op te sporen. Zoolang nu het juiste midden tusschen deze beide uitersten niet gevonden is, zal de regeering steeds met klachten overladen worden, en wij onophoudelijk gedrongen, over herstel van grieven te onderhandelen, zonder daartoe te kunnen geraaken» ¹. Dat de britsche koopluï er op uit waren, al de staaltjens van onrecht en geweld van spaansche zij breed uit te meten, spreekt van zelf; het Parlement werd met hunne beklagschriften overstroomd, en Walpole's tegenpartijders maakten daarvan gretig gebruik, om hem hard te vallen en hun welbespraakten mond tegen hem te roeren. Zij lieten 't zelfs niet bij hun eigen woorden, maar brachten ook getuigen voor de balie, zeelû, die in eigen persoon het slachtoffer van spaansch geweld geworden waren, en daarvan hoog opgaven, al liet hun geloofwaardigheid veelal wel wat te wenschen ². Het meeste opgang in dit opzicht maakte een, later als «het sprookjen van Jenkins' oor» berucht, relaas van een scheepskapitein van dien naam, die, naar zijn zeggen, als gezagvoerder van een koopvaarder uit Jamaica, door een spaansch kustwachter was aangehouden en doorzocht, en ofschoon er geenerlei bewijs van sluikhandel bij hem gevonden werd, deerlijk was mishandeld. De Spanjaard had hem bij een zijner ooren gepakt, dat afgescheurd, en 't hem daarop ter hand gesteld met verzoek het aan zijn koning te brengen, en dezen te zeggen, hem, was hij er bij geweest, hetzelfde zou gebeurd zijn. Jenkins droeg sedert zijn oor in katoen gewikkeld bij zich, en vertoonde 't aan wie het bezichtigen wou. Ook voor 't Lagerhuis werd hij er meê ontboden, en gaf daar, op de vraag van een der leden, hoe hij zich onder die barbaarsche bejegening wel gevoeld had, het den kloekhartigsten treurspelheld waardige antwoord: «ik beval mijn ziel aan God, en mijn goede zaak aan mijn land». Dat antwoord maakte den treffendsten indruk; het zweefde weldra op aller lippen, en Walpole's hevigste tegenstander Pulteney riep in 't volle Huis uit: «wij hebben geen bondgenooten noodig, om ons goed recht te erlangen; Jenkins'

¹ Ald.

² «Our calmer judgment may remember that they were not examined upon oath, and had every temptation to exagorate, which interest, party-zeal, or resentment can afford», enz. Lord Mahon, t. pl.

verslag zal ons vrijwilligers doen toestroomen»¹. Naar de meerdere of mindere juistheid van dat verslag werd niet gevraagd, al waren er vertrouwbare lieden genoeg, die wisten te zeggen, dat den man zijn oor bij een gansch andere gelegenheid, een tepronkstelling op 't schavot, van 't hoofd was gehaald.

Terwijl Walpole, tengevolge dezer hevige klachten, met het spaansche hof te Madrid onderhandelde, zond hij echter tevens een smaldeel van tien lineschepen onder Amiraal Haddock naar de Middellandsche Zee, en eenige afzonderlijke oorlogsvaartuigen naar de West-Indiën. Hij nam ook in Noord-Amerika, waar voor de jongste britsche nederzettingen van Georgia en Carolina over de grensvraag oneenigheid met Spanje ontstaan was, maatregelen, om ze door troepen te dekken, en bracht door een en ander te weeg, dat de Spanjaards zich wat toeschietelijker betoonden, en o. a. verschillende prijzen teruggaven en de vrijlating van een zeventig engelsche matrozen gelastten, die, door de kustwachters genomen, te Cadix in hechtenis zaten. Den spaanschen gezant te Londen werd een boodschap gezonden, dat zijn meester genegen was vroegere geschilpunten te vereffen en middelen in overweging te nemen, om nieuwe te voorkomen. Onderhandelingen daartoe werden nu zoo te Londen als te Madrid gevoerd, en de uitkomst was, dat het door Spanje aan Engeland verschuldigde geld op 95,000 pond sterling gesteld werd, mits te Londen betaalbaar. Op dezen grondslag werd toen een overeenkomst ontworpen, die den 14^{en} January '39 door den spaanschen minister La Quadra en den britschen gezant onderteeekend werd, en waarin, behalve de betaling dier geldsom binnen vier maanden, bepaald werd, dat binnen anderhalve maand twee gevolmachtigden te Madrid zouden bijeenkomen, om de rechten van den handel te regelen en de juiste grensscheiding van 't britsche Carolina en 't spaansche Florida te bepalen, waarmee ze binnen acht maanden moesten gereed zijn. In zijn openingsrede kondigde Koning Georg deze overeenkomst, «met groote voldoening», als hij 't uitdrukte, aan. Zij werd echter, in steê van met bijval, met grooten weêrzin begroet, en vond ook buiten 't Parlement, onder 't volk, een allesbehalven gunstig onthaal. Het recht van onderzoek, riep men uit, is er niet bij geweerd, de grensscheiding van Georgia niet in vermeld; de gewelddadigheden der Spanjaards blijven ongestraft, enz. Walpole's vrienden in 't Hoogerhuis stelden intusschen een adres van dank aan den Koning voor die overeenkomst voor, dat nog altoos met een meerderheid van 13 stemmen — 71 tegen 58 — werd aangenomen, en in 't Lagerhuis, door zijn broeder Horatius, voorgedragen ook daar, in spijt der hevigste weêrspraak, evenzeer nog een kleine meerderheid verkreeg. Met veel vertoon verwijderden er zich nu echter de tegenstemmers; doch niet met den uitslag, dien zij verwachtten. Walpole bleef aan, en zette zijn onderhandelingen tot bevrediging voort; ook Fleury bood zijn bemiddeling

¹ Ald.

daartoe aan, mits men het britsche smaldeel uit de Middellandsche Zee weêr naar huis riep. Bij de hevige verbittering der tegenpartij waagde Walpole 't evenwel niet daartoe over te gaan.

Die verbittering was inderdaad ten top geklommen; spotrijmen en spotprenten op den oorlogschuwen onderhandelaar zagen 't licht, die hem en zijn streven deernlijk op de kaak stelden, en waarbij natuurlijk ook het veelbesproken oor van Robert Jenkins niet vergeten was ¹. Op een der prenten zag men een britschen leeuw door Walpole bij zijn manen gevat; en dien door een spaanschen Don de nagels werden afgeknipt; op een ander zag men hem aan zijn tafel, weigerende de ingekomen bezwaarschriften te lezen ². De goêgemeente toonde zich ten uiterste verstoord, en ook de Koning zelf neigde hoe langer zoo meer tot den krijg. Walpole zag dus geen anderen uitweg dan te wijken of te vechten, en zijn ministerieelen zetel niet willende prijsgeven, koos hij het laatste. Het smaldeel van Haddoek werd, in plaats van terug ontboden, versterkt; een ander, onder Ogle, voor de West-Indiën uitgerust, en Walpole's broêr Horatius naar Holland afgevaardigd, om er op hulptroepen aan te dringen. Keene kreeg in last te Madrid op onmiddellijke voldoening te staan, opheffing van 't recht van onderzoek en grensbepaling in Noord-Amerika, overeenkomstig Engeland's eischen, te verlangen; en toen dit alles, als van zelf sprak, niet aanstonds in toestemmenden zin beantwoord werd, werd — nog vóór 't einde van October '39 — de oorlog aan Spanje verklaard ³. Juichend begroette en volgde het londensche straatpubliek de herauten, met het uitroepen der verklaring belast; van alle kerktorens luidden de klokken; de Zuidzeefondsen rezen onmiddelijk. De spaansche coloniën werden als een even lichte als welkome prooi beschouwd, en de Prins van Wales, die zich onder 't volk vertoonde, wijdde voor de Rose-taverne bij Templebar met welgevallen een dronk aan het welslagen van den oorlog ⁴. Walpole wist echter wel beter, en zei onder al dat klokgebengel en feestgejoel: ze mogen nu de klokken luyen, later zal 't handenwringen zijn ⁵. Hij bleek slechts te zwak, om er zijn hooge staatsampt voor op te geven.

De Staten, op geen europeeschen oorlog belust, begrepen beide oorlogvoerende mogendheden den kamp voor zich te moeten laten uitvechten, en gaven dus op Engeland's aandrang om medewerking een weigerend antwoord. Zij achtten 't daarbij voor 's Lands eigen handel op Spanje voordeeliger, er niet in deel te nemen, en werkten door hun besluit tot onzijdigheid al aanstonds zoo gunstig op Spanje's Koning,

¹ "Now", luidde het o. a. van de ware en vermeende slachtoffers, "Now they may laugh and quite banish their fears, Nor mourn for their liberty, riches, and ears". Zie Wrights *Caricature History of the Georges*, p. 119.

² Ald. p. 118 en v.

³ Lord Mahon, *History* t. pl.

⁴ Ald.

⁵ Ald.

verslag zal ons vrijwilligers doen toestroomen»¹. Naar de meerdere of mindere juistheid van dat verslag werd niet gevraagd, al waren er vertrouwbare lieden genoeg, die wisten te zeggen, dat den man zijn oor bij een gansch andere gelegenheid, een tepronkstelling op 't schavot, van 't hoofd was gehaald.

Terwijl Walpole, tengevolge dezer hevige klachten, met het spaansche hof te Madrid onderhandelde, zond hij echter tevens een smaldeel van tien linieschepen onder Amiraal Haddock naar de Middellandsche Zee, en eenige afzonderlijke oorlogsvaartuigen naar de West-Indiën. Hij nam ook in Noord-Amerika, waar voor de jongste britsche nederzettingen van Georgia en Carolina over de grensvraag oneenigheid met Spanje ontstaan was, maatregelen, om ze door troepen te dekken, en bracht door een en ander te weeg, dat de Spanjaards zich wat toeschietelijker betoonden, en o. a. verschillende prijzen teruggaven en de vrijlating van een zeventig engelsche matrozen gelastten, die, door de kustwachters genomen, te Cadix in hechtenis zaten. Den spaanschen gezant te Londen werd een boodschap gezonden, dat zijn meester genegen was vroegere geschilpunten te vereffen en middelen in overweging te nemen, om nieuwe te voorkomen. Onderhandelingen daartoe werden nu zoo te Londen als te Madrid gevoerd, en de uitkomst was, dat het door Spanje aan Engeland verschuldigde geld op 95,000 pond sterling gesteld werd, mits te Londen betaalbaar. Op dezen grondslag werd toen een overeenkomst ontworpen, die den 14^{en} January '39 door den spaanschen minister La Quadra en den britschen gezant onderteekend werd, en waarin, behalve de betaling dier geldsom binnen vier maanden, bepaald werd, dat binnen anderhalve maand twee gevolmachtigden te Madrid zouden bijeenkomen, om de rechten van den handel te regelen en de juiste grensscheiding van 't britsche Carolina en 't spaansche Florida te bepalen, waarmee ze binnen acht maanden moesten gereed zijn. In zijn openingsrede kondigde Koning Georg deze overeenkomst, «met groote voldoening», als hij 't uitdrukte, aan. Zij werd echter, in steê van met bijval, met grooten weêrzin begroet, en vond ook buiten 't Parlement, onder 't volk, een allesbehalven gunstig onthaal. Het recht van onderzoek, riep men uit, is er niet bij geweerd, de grensscheiding van Georgia niet in vermeld; de gewelddadigheden der Spanjaards blijven ongestraft, enz. Walpole's vrienden in 't Hoogerhuis stelden intusschen een adres van dank aan den Koning voor die overeenkomst voor, dat nog altoos met een meerderheid van 13 stemmen — 71 tegen 58 — werd aangenomen, en in 't Lagerhuis, door zijn broeder Horatius, voorgedragen ook daar, in spijt der hevigste weêrspraak, evenzeer nog een kleine meerderheid verkreeg. Met veel vertoon verwijderden er zich nu echter de tegenstemmers; doch niet met den uitslag, dien zij verwachtten. Walpole bleef aan, en zette zijn onderhandelingen tot bevrediging voort; ook Fleury bood zijn bemiddeling

¹ Ald.

daartoe aan, mits men het britsche smaldeel uit de Middellandsche Zee weêr naar huis riep. Bij de hevige verbittering der tegenpartij waagde Walpole 't evenwel niet daartoe over te gaan.

Die verbittering was inderdaad ten top geklommen; spotrijmen en spotprenten op den oorlogschuwen onderhandelaar zagen 't licht, die hem en zijn streven deernlijk op de kaak stelden, en waarbij natuurlijk ook het veelbesproken oor van Robert Jenkins niet vergeten was ¹. Op een der prenten zag men een britschen leeuw door Walpole bij zijn manen gevat, en dien door een spaanschen Don de nagels werden afgeknipt; op een ander zag men hem aan zijn tafel, weigerende de ingekomen bezwaarschriften te lezen ². De goêgemeente toonde zich ten uiterste verstoord, en ook de Koning zelf neigde hoe langer zoo meer tot den krijg. Walpole zag dus geen anderen uitweg dan te wijken of te vechten, en zijn ministerieelen zetel niet willende prijsgeven, koos hij het laatste. Het smaldeel van Haddoek werd, in plaats van terug onthouden, versterkt; een ander, onder Ogle, voor de West-Indiën uitergerust, en Walpole's broêr Horatius naar Holland afgevaardigd, om er op hulptroepen aan te dringen. Keene kreeg in last te Madrid op onmiddellijke voldoening te staan, opheffing van 't recht van onderzoek en grensbepaling in Noord-Amerika, overeenkomstig Engeland's eischen, te verlangen; en toen dit alles, als van zelf sprak, niet aanstonds in toestemmenden zin beantwoord werd, werd — nog vóór 't einde van October '39 — de oorlog aan Spanje verklaard ³. Juichend begroette en volgde het londensche straatpubliek de herauten, met het uitroepen der verklaring belast; van alle kerktorens luidden de klokken; de Zuidzeefondsen rezen onmiddelijk. De spaansche coloniën werden als een even lichte als welkome prooi beschouwd, en de Prins van Wales, die zich onder 't volk vertoonde, wijdde voor de Rose-taverne bij Templebar met welgevallen een dronk aan het welslagen van den oorlog ⁴. Walpole wist echter wel beter, en zei onder al dat klokgebengel en feestgejoel: ze mogen nu de klokken luyen, later zal 't handenwringen zijn ⁵. Hij bleek slechts te zwak, om er zijn hooge staatsampt voor op te geven.

De Staten, op geen europeeschen oorlog belust, begrepen beide oorlogvoerende mogendheden den kamp voor zich te moeten laten uitvechten, en gaven dus op Engelands aandrang om medewerking een weigerend antwoord. Zij achtten 't daarbij voor 's Lands eigen handel op Spanje voordeeliger, er niet in deel te nemen, en werkten door hun besluit tot onzijdigheid al aanstonds zoo gunstig op Spanje's Koning,

¹ "Now", luidde het o. a. van de ware en vermeende slachtoffers, "Now they may laugh and quite banish their fears, Nor mourn for their liberty, riches, and ears". Zie Wrights *Caricature History of the Georges*, p. 119.

² Ald. p. 118 en v.

³ Lord Mahon, *History* t. pl.

⁴ Ald.

⁵ Ald.

dat hij onmiddelijk twee der genomen hollandsche schepen vrij gaf, en hetzelfde voor twee andere toezei, zoo hem binnen acht maanden uit de West-Indiën geen bewijs verstrekt werd, dat zij verbeurd waren. Ook Frankrijk toonde zich met hun houding ten zeerste ingenomen, en Fleury haastte zich dus het handelsverdrag met hen te vernieuwen, dat in 1713 voor 25 jaar was aangegaan, en dat hij niet had willen verlengen, zoolang hij niet zeker was, dat zij zich met Groot-Brittanje niet verbinden zouden. Dáár greep natuurlijk het tegendeel van alle ingenomenheid met hen plaats. Zij werden er met spotprenten voor bedacht. «De Staten in Slaap» was het opschrift van een van deze, waarop een slapende leeuw in een wieg prikte, terwijl Fleury aan 't wiegetouw trok. Op een andere, «Hollandsche Vriendschap» onderschreven, zag men een Engelschman met een Spanjaard vechten, terwijl een Hollander van de gelegenheid gebruik maakt, de zak van den eerste te leêgen¹.

Tegenover de inlandsche nijverheid hadden de Staten van Holland, overeenkomstig de meer bekrompen begrippen van den tijd, in 't belang hunner gewestelijke geldmiddelen, in 't voorjaar een besluit genomen, dat de arme koekebakkers ten platten lande, ten voordeele der stedelijke, in getal en neering beperkte. «Om 't groot nadeel, dat hun gemeene land in de imposten van 't gemaal, en de laatstgemelde bakkers door 't vermenigvuldigen van die ten platten lande leden», hadden zij namelijk den 14^{en} Maart bepaald, dat, om de laatste «op een billijke wijze te doen uitsterven», buiten de koekebakkerijen, die er thans werden gevonden, «geen andere mochten opgericht worden op een boete van 600 gulden; en dat de tegenwoordige, na doode van de thans levende bakkers, slechts voor één reis door de onhertrouwde weduwe of 's overleden zoon, in die neering opgevoed en bij vaders dood 18 jaar oud, mochten worden voortgezet». In verband daarmee breidden zij hunne Ordonnancie op den impost van 't gemaal, den 1^{en} July, met eenige nieuwe bepalingen, tegenover de andere provinciën, uit. Daardoor moest «van stijfsel en van brood, beschuit, meel, koeken en derg. gebak, komende uit eenige der Vereenigde Provinciën of 't gebied der Generaliteit of van buiten deze landen, den pachter zes gulden van de honderd pond betaald worden; van twee lasten gebuild meel zooveel als van zes lasten ongebuild». Schippers, die eenige koeken of derg. gebak van buiten de provincie inbrachten, moesten den pachters en den overliden van de koekebakkers- of de bakkersgilde, waar de eerste niet was, de hoeveelheid van 't ingebrachte, op een boete van 20 g., bij biljet aangeven. Stijfsel, brood of meel, koeken en derg. uit Utrecht in Holland aangevoerd, moesten te Weesp, aan den pachter van de Wormer of zijn collecteur worden aangegeven, en hem de verschuldigde impost daarvoor betaald. Elders dan over Weesp mocht er niets van dien aard worden ingevoerd, op een boete van 2000

¹ *Caric. History*, p. 121, f.

ponden boven de verbeurte; en om alle bedrog en overtreding daarin te voorkomen, zou, werd het noodig geacht, een uitlegger worden aangebracht voor de Eems en op de Lek, waar Holland tegen Utrecht naast eindigde, en de pachter van 't gemaal over de Wormer daarop een toezienner mogen hebben, om aan te halen al wat er van dezen aard langs dien weg mocht worden ingebracht. Een dergelijke uitlegger zou, in gelijk geval, komen op de rivier omtrent Gorcum, waar Holland aan Gelderland grensde, en de pachter van 't gemaal in die stad daar dan een collecteur op plaatsen, aan wien men de hoeveelheid van 't ingevoerde kon aangeven en er den impost van betalen. Niemand, wie hij ook ware, mocht voorts eenig meel, brood, koek, of derg., in eenige van de Ver. Provinciën of 't gebied der Generaliteit gemalen of gebakken, in Holland brengen dan door de Kille, langs de Waal, langs de Lek en de Vecht, en over de Zuiderzee. Een uitzondering werd slechts gemaakt voor de schippers, die van eenige reis buiten duins mochten thuis komen en wat meel en brood uit hun voorraad hadden overgehouden, mits zij 't binnen 't etmaal na hun aankomst en voor hun vernachting hadden aangegeven aan pachter of collecteur. Ook reizigers, met eenig brood in hun valies of reiszak, waren vrijgesteld. Wie zoete koek of derg., gebakken van meel uit gebroken koren, van wat voor deeg of vorm ook, van 't platte land in de steden brachten, Den Haag daaronder begrepen, hadden ze aan te geven bij den pachter van 't gemaal dier stad, en hem zeven stuivers van de 100 pond te betalen. Schippers of voerlieden mochten ze zonder aangifte niet lossen of laten lossen. Werd het aangegeven gewicht mistrouwd, dan kon de pachter ze op zijn kosten ter waag laten wegen. Binnen de provincie mocht voorts de koek uit de eene stad naar de andere en naar 't platte land verzonden worden, mits onder geleëbriefjes. Ze mocht echter niet van 't platte land naar de steden gebracht worden, zoo lang er op 't eerste nog koekebakkers waren. Bij kermissen en jaarmarkten in de steden werd de impost niet van al de ingebrachte, maar slechts van de verkochte koek gevorderd; waarom men de hoeveelheid van beiden bij de pachters had aan te geven, die bij wantrouwen weder tot de waag hun toevlucht konden nemen. Pachters, die met de koekebakkers ten platten lande ruggespraak hielden, om ze hun koek zonder impost binnen de besloten steden te doen brengen, werden met 600, de schuldige koekebakker met 400 gulden boete gestraft ¹ Drie weken te voren lieten de Algemeene Staten een placaat tegen 't aanmaken en valschen der *indigo* uitgaan, waarmee «sedert eenigen tijd door baatzuchtige menschen veel bedrog was gepleegd»; daaronder was echter niet begrepen «het maken van de van ouds bekende platte of schapen indigo, mits naar 't gewone formaat in vierkante stukjes» van welke zij in de wandeling haar naam had ².

¹ *Eur. Merc.* eerste halfjaar, bl. 39, en 2e bl. 69.

² *Ald.* bl. 67.

In eene «Verhandeling»¹, dit jaar over de landerijen vooral in Holland en Zeeland geschreven, en die van dezelfde hand of althans uit denzelfden koker scheen te komen, als de Schuitem- en Jachtpraatjens, werd zwaar geklaagd over de hooge verpondingen, waaraan ze bij toeneming onderworpen waren, en die «den bezitters van landgoederen» onrechtmatig voorkwamen. «Zullen ze niet», vroegde de schrijver, «de gemelde lasten niet ophoudende of niet wordende verminderd, tot gebrek en armoede moeten vervallen?» terwijl tevens «de bruiker» zoo goed als «de eigenaar» moest lijden. Zijne overdreven en eenzijdige beschouwing vond echter bondige weerspraak in eenige «Aanmerkingen», achter een, als vervolg op de Verhandeling over de Vrijheid in den Burgerstaat, uitgegeven Aanhangsel², waar hem met name ook werd tegengeworpen, dat hij de waarde dier landerijen, als waren 't «de voornaamste bezittingen» der ingezetenen, veel te hoog stelde. Juist in Holland en Zeeland bestonden dee bezittingen veel eer «in huizen in de steden en in obligaciën; de waarde der landerijen kon daarbij niet vergeleken worden, te meer als men er de groote schatten, in den handel gebruikt, en het aandeel van gegoede menschen in engelsche fondsen bijvoegde. In beide provinciën waren ze niet in staat, ook maar een vierde van de inwoners te voeden; weide- en warmoeslanden dicht bij de steden konden om hun gelegenheid wat hooger worden aangeslagen». Wat de bruikers dier landerijen, de boeren, betrof, «wanneer zij vroeger meer bloeiden dan nu», dan moest de rede daarvan niet «in de belastingen, die het land aan den Staat opbrengt tot onderhoud der dijken gezocht worden; veel minder in de belastingen en ongelden der polders en de maaltijden der polderbesturen; neen, de wezenlijke reden niet alleen van het verval der landerijen, maar van alles, moest aan tweederlei oorzaak toegeschreven worden. Eerst aan de overdadige levenswijz dier boeren in 't algemeen, verteerende drie en viermaal zooveel als hun voorouders gewoon waren; waaruit voortsproot, dat ze veel meer dienstboden van doen hadden dan in die tijden, en dus buiten staat raakten meer huur op te brengen. Ten tweede in de schaarste van dienst- en landvolk, waardoor zij gedwongen waren veel hooger loon dan vroeger te geven. Bovendien werden ook de boeremeiden en -knechts zoo weelderig en lui, dat het zich schaamde. Dat was zoo waar, dat men in Holland bijv. geen raad zou weten, zoo er niet jaarlijks een aanmerkelijk getal Mofsen en arbeiders overkwamen, die den geheelen zomer overvloedig werk vonden. Zij deden anders zeker zooveel kwaad als goed; want ze verteerden genoegzaam niets, brengende ieder zijn voorraad in hammen en spek mede over, zonder zelfs 's Lands lasten daarvan te betalen, en gaande tegen den winter met het verdiende geld weêr uit het land». Om dus «t verder

¹ Te Leeuwarden by Tobias van Dessel.

² Te Amsterdam by A. van Huyden en Steve van Esfeldt, 1739.

verval der landerijen te voorkomen, zou men best doen, een middel aan te wijzen, de boeren naarstiger en zuiniger te maken; want zoolang de burgers in de steden en de boeren op het land daaromtrent in gebreke bleven, zou de handel niet beter gaan, noch de landerijen meer waard worden; integendeel zou alles nog meer vervallen, dewijl veel menschen, ziende hoe weinig er met dien handel te winnen viel, ja, hoe weinig men elkander hedendaags vertrouwen kon, in stilte met hun geld uit de provincie trokken, om in andere plaatsen van hun renten te gaan leven. Zoo zag men, dat de kleine plaatsen in Gelderland en Overijsel vooral ongemeen begonnen te bloeyen door dat er zich veel Hollanders neêrzetten, zoodat er bijv. geen burgerhuis te Harderwijk meer te bekomen was, en zulk een huis, dat er vóór luttel jaren maar 50 g. van huur deed, nu twee of driehonderd g. kostte. 't Was ongeloofbaar, hoeveel duizend huisgezinnen in weinig jaren de provincie hadden verlaten, die nu in de eerste plaats er geen lasten meer betaalden, zoodat er 't inkomen verminderde, en lieden die door hen hun brood wonnen tot last der armen kwamen; en ten tweede moest de prijs der vruchten daardoor dalen, omdat er minder vertering was en de arbeidsloonen vermeerderden. Zooveel was zeker, dat de ongebonden prachtige en weelderige levenswijz der onderdanen het land in den grond bedierf, en slechts herstel van zuinigheid, needrigheid, en nijverheid in staat was, het weêr te doen bloeyen. Een ander middel om de landerijen tot een bloeyenden staat te brengen, zou wezen, veel landvolk en arbeiders zich met hun huishoudens in de provincie te doen neêrzetten, die in 't Land verteerden wat zij er wonnen. Daardoor zou 's Lands inkomen vermeederen, de vruchten in prijs stijgen, en de arbeidsloonen verminderen. Een voorbeeld daarvan zag men thans in Zeeland. Daar had de liefdadigheid der Mennonieten verscheiden verdreven huisgezinnen met open armen ontvangen, die door hun bijstand zich meest rondom Middelburg hadden gevestigd. Schoon meest al de andere boeren klaagden en zelden hun renten konden betalen, ging het met deze menschen geheel anders; zij floreerden, en dat alleen door hun zuinigheid en naarstigheid». De schrijver had eens «het vermaak gehad, zich met een van hen in een boekwinkel te Middelburg te onderhouden; terwijl hij er met den eigenaar stond te praten, kwam er een boerin een theeketel weêrom brengen, dien zij in de kraam liggende van zijn vrouw te leen had gehad, maar zei nu niet meer noodig te hebben, daar ze geen liefhebbers van laffe dranken, als thee of koffy waren, en zich aan een goed glas bier hielden, daar men op werken kon. Haar man, de boer, dien hij vraagde hoe het ging, antwoordde: zeer wel, mijnheer; wij kunnen heel wel bestaan en onze lasten opbrengen. En toen hij daarop vraagde, hoe het dan kwam, dat andere boeren te gronde gingen, en buiten staat waren te betalen, had hij tot antwoord gekregen: dat is geen wonder; als wij leefden gelijk zij, zou het ook niet gaan; want zij hebben veel noodig, en de meiden en knechts, die ze gebruiken, hebben

groote loonen, en doen er weinig voor, zoodat ik ze niet zou willen hebben, al wilden ze mij voor niet dienen; maar wij bewerken alles met onze kinderen en eigen volk, en winnen genoeg als wij besparen wat de anderen onnut verteren».

Niet alleen uitheemsche arbeiders, die met 's Lands goede geld weder aftrokken, brachten dat land en zijn ingezetenen schade aan, maar ook waardelooze vreemde muntsoorten werden «op baatzuchtige wijs», als de Algemeene Staten reeds in 1738 geklaagd hadden, binnengebracht en met afgezette oude inlandsche munten, ofschoon ze in 't begin van 't loopende jaar al voor biljoen verklaard en verboden waren, voortdurend nog voor de halve waarde geduld. Om alle verdere verwarring en nadeel daarin te voorkomen, maakten die Staten er daarom, in den aanvang van 't nieuwe jaar, de goê gemeente opmerkzaam op: hoe er niet alleen door hen in beide vorige jaren «nieuwe nederlandsche pijlstuivers waren geordonneerd, van welke er nu reeds voor 416,000 gulden gemunt waren, maar bovendien in Gelderland, Holland, en Utrecht noch voor omtrent 70,000 g. aan nieuwe duiten waren geslagen, met welke beide muntsoorten, met bijvoeging der groote hoeveelheid dubbelde stuivers (of dubbeltjens), ze meer dan overvloedig met paspenningen kon bediend worden». Zij verboden daarom nogmaals ten strengste 't gebruik dier verouderde en vreemde munten; al, wie er nog hebben mocht, had die te brengen «aan de munters, wisselbanken, of gezworen wisselaars, om terstond gebroken en versmolten te worden, met vergoeding van de waarde, naar den tevens aangegeven prijs van 't biljoen»¹.

Dit nieuwe jaar zette zich zoo in Holland als het verdere Europa met een zoo felle koû en vorst in, als men zich bij menschengeheugenis niet herinnerde, en welke die van 't anders zoo koude jaar '9 nog ver te boven ging. Hoewel het reeds in October was beginnen te vriezen, veranderde 't weêr in de volgende maand zoo, dat men op 't eind van 't jaar weêr een zachten winter verwachtte. Met Driekoningen hervatte zich echter die vorst zoo fel, dat men weldra proefondervindelijk het tegendeel kon getuigen, en daarvan nu een maand twee drie het genot zou smaken. Te Amsterdam waren den 11^{en} January reeds eenige posten en schaatsrijders evenals enkele menschen in de stad doodgevroren, en twee of drie steenen sluizen door de vorst gebarsten. Den 14^{en} ging men te Schoonhoven met paard en wagen over de Lek. In Holland en elders vrozen verschillende personen op de wegen dood. Tusschen Enkhuizen en Staveren lag de Zuiderzee den 20^{en} geheel dicht, en kwam den volgenden dag het eerste paard en sleê haar van Friesland uit oversteken; twee personen met handsleden volgden, die echter, toen ze den volgenden dag terug wilden, omtrent halfweg Stavoren het ijs door den Noordwestewind zagen breken. De sleê met het paard, waarin nog een vrouw zat, en de handsleden op een ijsschots latende,

¹ *Eur. Merc.* eerste halfjaar 1740, bl. 106, v.

repten zich nu de manspersonen uit de eerste naar Enkhuizen, van waar ze met een andere sleê, met een bootjen beladen, terug kwamen, om de vrouw uit haar nood te helpen, en thuiswaarts te spoeden; een ijsschuit kwam daarna s avonds de luî in de handsleden nog in veiligheid brengen. Bij 't aanhouden van den vorst kwamen eenigen tijd later, zoo van Staveren als elders, uit Friesland wel 126 sleden aanzetten, en waren er toen wel tusschen de drie en vierduizend menschen op het ijs. In anderhalf uur kwam men met gemak van Staveren over, en Enkhuizen leek van Friezen opgepropt ¹. Ter herinnering namen deze en gene huisvaders voor hun kroost een zilveren eetlepel of ander geschenk meê, waarop dan later gegrift werd:

Mijn vader reed, Met paard en sleet',
Van Friesland over Zuiderzee,
En bracht dit uit Enkhuizen meê ².

Een vrouw uit Hindeloopen bracht Enkhuizen in een priksleêtjen een bezoek, en keerde 's middags drie uur over Staveren naar huis terug. In 't begin van February zag men, het gansche Noordzeestrand langs, als twee dijken ijsschollen en bros ijs wel 10 of 12 voet hoog saamgepakt, en daartusschen een laagte als van een droge gracht. Den 15^{en} was er van Kijkduin en Texel twee of drie mijlen ver niets dan ijs in zee te bekennen. Op sommige plaatsen vroor het ijs drie duim in 't etmaal dik, en in de Haarlemmermeer had het nog twintig duim dikte in 't begin van Maart. Soms leek de lucht zich wat naar dooi te zetten, doch de vorst viel telkens weêr in en scheen maar niet af te willen laten, tot het na den 10^{en} Maart voor goed ging dooyen, en het ijs allengs verdween. Door de aanhoudende gure Noord- en Noordwestewinden hadden de boomen in Holland in 't laatst van Mei nog weinig of geen bladeren, en viel er geen gras in de velden te bespeuren. 't Rundvee leed deerlijk door gebrek aan 't noodige voêr, dat slechts tegen ongehoord veel geld te bekomen was ³.

Ook al de eetwaren stegen aanmerkelijk in prijs, en bleven dat nog een paar maanden doen. Vooral de boekweit moest het misgelden, en de broodetende gemeente raakte daardoor van lieverleê minder goed gemutst, en sloeg in Augustus hier en daar tot baldadigheid over. Den 13^{en} bestormde zij te Rotterdam het huis van een grutter, gooide er de vensterglazen in, en verbrijzelde wat er in haar handen kwam. De in der haast bijeen gekomen Overheid liet de alarmklok kleppen en riep de schutterij in de wapenen, die er nu allengs in slaagde, de woeste bende meester te worden. Te Delft wilde men twee dagen later het rotterdamsche voorbeeld volgen; de Overheid echter, daardoor gewaarschuwd, haastte zich wat met de alarmklok, en de schut-

¹ Ald. bl. 59 en 203, v.

² Opschrift op een lepel, door Klaas Ysenbeek voor zijn dochter Hinke meêgebracht, 26 Febr. 1740.

³ *Eur. Merc.* t. pl. bl. 298, v.

Cloon was er, als Goeverneur-generaal, na nog geen drie jaar, door den ouden Patras, met het lot tegen Adriaan Valkenier, en Patras, na twee jaar, 3 Mei '37 door dien Valkenier zelf vervangen. In spijt der opruiming van Dirk Durven en zijn bent was er echter alles vrij wel bij 't oude gebleven, en werd er het wanbeheer gewetenloos voortgezet. Van omkoopning en begunstiging hing er alles aaneen, en de Raad van Indië, het lichaam van 't hoofdbestuur, bleef er uit louter eigen en persoonlijk belang steeds jammerlijk verdeeld. Valkenier had er den uit Ceylon naar Batavia gekomen Van Imhoff en zijn vrienden tegen zich, en was daarbij even oplopend als onbekwaam voor de doeltreffende waarneming zijner hooge betrekking. Het slachtoffer daarvan zouden dit jaar bepaaldelijk duizenden ongelukkige Sineezen worden, die, zoo al niet op zijn uitdrukkelijk bevel, althans door zijn toedoen voornamelijk en laakbare houding, wreedaardig werden omgebracht. Sedert men ze weder naar Java gelokt had, was hun getal daar verbazend toegenomen, en Batavia weldra veel te klein geworden, om ze allen brood en werk te verschaffen. Reeds in '27 was men daarom tot den maatregel overgegaan, hun het verblijf slechts tegen 't aanvragen van een verlofbriefjen te vergunnen, dat zij voor hun goede geld konden krijgen. In '31 werd hun voorts «tot voorkoming van onheilen», als 't heette, «bij plakaat verboden niet alleen het houden van warongs — herbergen of kraampjens — in de bovenlanden», maar ook om «zich zonder verlof van den Gecommitteerde tot de zaken van den inlander, buiten het district van Compagnie's fort en of buitenposten te begeven». Van de uitgifte dier verlof- en vergunningsbriefjens nu werd door de betrokken amptenaren, ten voordeele hunner beurs, het schroomlijkste misbruik gemaakt, en nam het aantal zwervende Sineezen daardoor op den duur toe, niettegenstaande men in '32 bepaald had, dat de als zoodanig opgepakte geboeid naar de Kaap zouden gezonden worden. In '38 werd het besluit herhaald, dat zich de sineesche nieuwelingen van verlofbriefjens hadden te voorzien, en in July werd, op Van Imhoffs aandrang, tegen Valkeniers wil, bepaald, om «wegens het groot aantal Sineezen, dat zich zoo te Batavia als vooral ook in de Bovenlanden ophield, alle verdachte zwervers daaronder, *ook al waren ze van zulk een briefjen voorzien*, te laten oppakken, in de boeyen te slaan, en te doen ondervragen»¹. De averechtsche toepassing van deze op zich zelf reeds onbillijke bepaling — daar zij verkregen rechten krenkte — deed haar, als men in den Raad daarna zelf opmerkte — «meer kwaad dan goed uitwerken, doordien niet alleen verdachte, maar ook een groot getal andere Sineezen, die eerlijk in hun onderhoud voorzagen, op den weg, als in hun kostwinning, werden opgepakt en in ketenen geklonken weggevoerd; waardoor sommigen, uit vrees voor een dergelijk lot, zich naar Bantam en elders begaven, of bezwaar maakten buiten te komen om hun

¹ Zie De Jonge's *Opkomst van het Ned. Gezag in Oostindië*, IX, bl. LIX, en vv.

koopwaar te venten, en hun warongs dus ook gesloten hielden». Onder de Sineezen zelf liep daarbij het gerucht, dat de weggevoerden niet naar Ceylon of de Kaap, als men voorgaf, werden overgebracht, maar eenvoudig in zee verdronken. Onder deze omstandigheden was het zeker niet onnatuurlijk, dat de zwervelingen allengs samenrotten, en er van een samenzwering tegen hun verdrukken onder hen gerept werd. Den 20^{en} Sept. kwam zeker inlandsch kapitein, Pascal Andriesz., een mingeacht werktuig van Valkenier, hem het eerste bericht van iets dergelijks uit de bovenlanden brengen, dat door de vrij verwarde mededeelingen van drie Luitenants-Sineezen gevolgd werd. 's Avonds zeven uur werd toen onmiddellijk de Raad bijeen geroepen, en de zaak daar nader besproken; doch met geen ander gevolg, dan dat men besloot, een wakend oog te houden. Vijf dagen later kwam de Drossaart Vink een samensholing van meer dan 1000 gewapende Sineezen vermelden, en daar deze kennisgeving den volgenden dag bevestigd werd, liet Valkenier nu, uit voorzorg, de wachten op het stadhuis en aan de stadspoorten versterken. Tevens was reeds het raadslid van Indië, voorzitter van Schepenen, Elias de Haze, een onderzoek begonnen in te stellen, dat wel tot het oppakken veler Sineezen had gedreven, maar weinig of geen licht aangebracht. De directeur-generaal Van Schagen, en zijn mederaadsleden, Van Imhoff, Van Schinne, Chavonnes, en De Haze zelf, deden daarom den 4^{en} October aan de hand, geen Sineezen meer op te pakken, «omdat daarbij zooveel excessen plaats hadden, en door deze buitengewone beweging alles in onrust gebracht en meer kwaad dan goed gedaan werd». In dien geest werd nu wel besloten, maar den 5^{en} kwam Valkenier reeds weêr met bedenkingen daartegen te berde om de verontrustende berichten, die van buiten kwamen, van gewapende Sineezen, in een suikermolen bijeen gerot, een inlandsch serjant, die door hen vermoord was, 600 anderen hunner die Meester-Cornelis bedreigden, enz. Men herstelde daarop de wachten weêr, en versterkte de Zuider en Ooster buitenposten. Op de vraag van Valkenier, of men tegen de muitende Sineezen aanvallender of verdedigender wijs zou handelen, werd, na wijdloopige beraadslaging, besloten, «den zachtsten weg in te slaan», en daartoe een paar leden af te vaardigen, daar «onder 't getal dier Sineezen veel uit vrees voor vervolging bijeengeloopen waren, en misschien wel tot reden te brengen zouden zijn». Van Imhoff en Van Aerden werden toen met die bemiddelingstaak belast ¹. Drie dagen later, vrijdag 7 Oct., lei de eerste nu echter een schrijven over, dat hem, 'te Tanah-Abang daartoe werkzaam zijnde, door vier Sineezen gebracht was, en waarin de sineesche veldoverste aan den Kapitein-Sinees te Batavia schreef, 60,000 man in de bovenlanden onder zich te hebben, en daarmee de stad, die zoo klein was en waar de Sineezen zoo mishandeld werden,

¹ Ald. bl. IV.

V^e deel, 1^e stuk.

te willen aantasten ¹. Men besloot nu zelf van bemiddeling tot geweld over te gaan, en droeg beiden bemiddelaars op, de Sineezen te Tanah-Abang te gaan bevechten.

Allerlei kwade geruchten werden sedert vernomen en kwamen de algemeene bezorgdheid vergrooten. Wapenen, brandstof, en krijgsvolk heette er in de sineesche huizen verborgen; 250 bamboezen hadden ze gekocht, voerden rijst in prauwen weg, enz. Valkenier wist, in de raadsvergadering van 8 October, die geruchten nog met onrustbarende nieuwe te vermeerderen, zoodat nu ook den raadsleden de schrik om 't hart sloeg. Zij besloten tot de machtiging, om «alle Sineezen, die gewapend binnen de stad kwamen en hun geweer niet wilden afleggen, voor den kop te schieten; uit de Utrechtsche, Diest- en Nieuwpoort patroeljes om de stad te doen trekken; de Rotterdamsche poort geheel te sluiten; van twee andere alleen 't klinket geopend te houden; de Sineezen te gelasten, om 's avonds na halfzeven binnenshuis te blijven, de deur te sluiten, en geen licht te ontsteken; het huis van den kapitein-Sinees te laten onderzoeken». Inmiddels had Van Imhoff dien dag door Kapitein van Oosten de muiltelingen doen aantasten en, na moedigen weêrstand, verjagen; doch van Mr.-Cornelis en elders kwamen slechte berichten, die tot nieuwe maatregelen aanleiding gaven. De raadsleden belastten zich daarom, twee aan twee, met het bevel aan verschillende poorten, terwijl Van Aerden in de vermeesterde stelling te Tanah-Abang bleef ².

De Sineezen buiten werden intusschen altoos rumoeriger. Bij 't fort Zelandia dreeven ze de wacht terug en staken er in den omtrek de gebouwen in brand; de punt Hollandia bestormden ze, ofschoon te vergeefs; 's nachts tastten ze ook de brug voor de Diestpoort aan, en noodzaakten Van Imhoff en Thedens, die ze beschutten moesten, om versterking te vragen. Bij 't kriecken van Zondag 9 October, drong men hen echter op alle punten terug; toch riep Valkenier 's ochtends zes uur reeds den Raad bijeen, om er te vragen, «of men, nu de sineesche nacie zich door haar onderwinden voor openbare vijandin der Compagnie had verklaard, de stad niet behoorde te *ruimen* van de Sineezen, die er zich in grooten getale nog bevonden, om zoo te voorkomen dat men den vijand niet zoo goed binnen als buiten had; dan wel, of men hun huizen zou laten onderzoeken, en op wat wijs dan?» ³ Van Imhoff was voor 't laatste, en dat men dan die, waarin wapenen of saamgeschoolden gevonden werden, bezetten en 't volk in de boeyen slaan moest, doch de overige goede Sineezen ongedoerd laten, mits zich na halfzeven binnenshuis houdende. In overeenstemming daarmee werd besloten, maar, als het besluit vermeldt, tegen 't gevoelen van Valkenier, die meende,

¹ Den geheelen brief zie in het *Omstandig en allernaauwkeurigst Verhaal van den oorsprong, begin, voortgang, en gelukkige ontdekking van het vervloekt en schelms verraadt, gesmeedt tegen de Ed. Oost. Compagnie, enz. behelsende een Dagverhaal van omtrent twee maanden tijds, door een zeer aanzienlijk HEER met de laatste retourschepen overgezonden*. Te Utrecht by Joh. Evelt, bl. 18.

² Zie De Jonge, t. pl. bl. LIX.

³ Ald. bl. LXX.

«dat men de Sineezen in 't algemeen als vijanden van den Staat beschouwen moest, en dat er vooral diende gezorgd te worden, zich *van binnen te zuiveren*, om in staat te wezen den vijand van buiten tegen te gaan». Als Valkenier dacht, helaas! maar een al te groot, en tevens ook het ruwste deel der bevolking omtrent dat «leelijk gespuis der Sineezen». Zoo schreef o. a. Thedens zelf aan een neef te Enkhuizen, dat hij met Van Imhoff tusschen drie verschrikkelijke vijanden stond: «de gewapende Sineezen van buiten, *dito* schelmen van binnen, en daartoe de stad in brand»¹. Het ongeluk had namelijk gewild, dat er door een of ander onbekend gebleven oorzaak in 't sineesche kwartier brand ontstond, terwijl de ten onderzoek afgevaardigde heeren met het hen begeleidend voet- en paardevolk naderden. Alras heerschte toen onder de te hoop gelooopen menigte het gerucht, dat die brand door de Sineezen zelf met opzet was aangestoken, en men dus niets beters te doen had, dan «alles dat Sinees was te massacreeren, gelijk zij 't anders de anderen zouden hebben gedaan, zoo de brand naar hun zin d. i. op de werf was af gelooopen». Het huis van den Kapitein-Sinees werd met de omliggende in brand geschoten, en voorts met moorden en branden den ganschen dag en nacht aangehouden. «Op maandag den 10^{en} zag men» — naar een helaas! maar al te onverdacht getuige, die zich, in den volsten zin van 't woord, in 't geval verkneukelde — «de stad en voorsteden vol lijken, die door de onderkooplui, assistenten, Compagnie's en burger-ruiterij, soldaten, matrozen, en burgers, waren ter neêr gemaakt. Onnoemlijke schatten werden tevens in de huizen der Sineezen verbrand of er uitgehaald, waarin Jan Maat het meeste vermaak schepte, en zijn leven in de waagschaal stelde, om den grooten buit te halen»². Men was zelfs genoodzaakt aan zijn rooflust paal en perk te stellen; Kapitein van Oosten ging er, met twaalf man, onder 't geluid van trom en pijp op af, om er zich zooveel doenbaar van te verzekeren, onder belofte van allen nader uitdeeling te doen; doch 't meeste was toen reeds achteraf gebracht. Dinsdags, den 11^{en} werden de lijken, die de lucht verpestten, uit den weg geruimd, de dakpannen werden tegelijkertijd van de overgebleven sineesche huizen geworpen, en zoo nog menige Sinees gevonden en om hals gebracht. Het plunderen ging daarbij nog dagelijks voort. «Omstreeks vier of vijfhonderd stuks Sineezen, die zich in de boeyen bevonden, als ook eenigen uit het hospitaal, werd de keel afgesneden en hun lijken in de rivier geworpen, om 't zeegat uit te drijven. De vermoorden zoo binnen als buiten werden op 10,000 man berekend; velen stelden zich weinig of niet te weer, anderen zooveel te meer echter, met dewelke»,

¹ Zie zijn *Kort Verhaal* in den *Eur. Merc.*, 2e halfjaar, 1741.

² «Eenige buitensporige en ongebonden Europeeschen», heet het in een ander *Dagverhaal*, «waaronder die van de zeevaart wel het meeste mogen worden gerekend, leiden zich meer toe op het plunderen als 't vermoorden, zoodat degenen die in 't bovenste der huizen gevluht waren, voor dien tijd ontkomende, naderhand nog vrij wat werk maakten».

— als de edelaardige en liefdevolle berichtgever 't uitdrukt — dan «maar korte metten werden gemaakt, om ze naar de Elizeesche velden te zenden. 't Miraculeuste» achtte hij daarbij, dat hem en den zijnen «*de Alvoorzienigheid Gods* zoo krachtig had bijgestaan, dewijl de europeesche huizen, zelfs die midden in 't vuur stonden, weinig of niet beschadigd en weldra gebluscht werden». Ook woensdags, den 12^{en}, «hield men nog sterk met zoeken en dooden van Sineezen aan». Eerst saterdags, den 22^{en}, werd er «een pardonbrief afgelezen»; 't geen echter niet belette, dat er twaalf dagen later, woensdags 2 November, nog weêr «aan meer dan 200 stuks in de boeyen de hals werd afgesneden», die men toen in kisten gepakt zeewaarts uit liet drijven. Ook de volgende dagen ging men nog met het hangen der hier en daar gevangen genomen en opgebrachte Sineezen voort ¹.

Wie wel de schuld van al dit om hals brengen en moorden droeg? Een eigenlijk bevel was er niet toe gegeven, en in zoo ver kon Valkenier zich dus werkelijk steeds onschuldig verklaren ²; toch kwam in de eerste plaats hem, die 't «ruimen» en «zuiveren» der stad van 't sineesch gebroed had ter sprake gebracht en daarop acht dagen lang alles werkeloos had aangezien, en zijn medeleden in Rade, die in die werkeloosheid gedeeld hadden, zeker een goed deel der schuld toe. Verder echter was het de algemeene barbaarsche stemming en inborst van Compagnie's dienaren, de europeesche bevolking der stad, voor welker rekening, met weinig of geen uitzondering, alles komt. In dit opzicht wordt ons zeker het helderst, maar bedroevend inzicht in den waren staat van zaken gegeven door 't geen een geestverwant ooggetuige, met de meeste zelfvoldoening en erkentelijkheid, daaromtrent schreef: «het scheen of de Hemel tot ons behoud een ieders gedachten daarheen had gedreven, dat er tot onze eigen gerustheid en 't behoud der stad geen beter middel uit te vinden was, als onzen binnen die stad zich onthoudenden vijand te *verdelgen*, zoodat binnen den tijd van een kwartier uurs die verwoede massacre voortging; want de huizen der Sineezen, die meest alle nog gesloten waren, werden opengeslagen, en allen die maar gevonden werden raakten om hals; en 't ging zelfs zoo gruwelijk toe, dat het te onstichtelijk zou wezen, daarvan een net verhaal te doen. 't Was echter hoogst verwonderlijk, dat een zoo aanmerkelijk aantal Sineezen, als deze stad

¹ Kenschetsend voor den barbaarschen en walgelijken geest, van welken dit gansche verslag uitgaat, is de toon en wijze waarop dit telkens vermeld wordt. Zoo heet het den 7^{en} bijv.: «Dezen avond 6 uren bedankten 8 verraders de werelt met een scheeven nek». Den 8^{en}: «niets merkwaardigs voorgevallen, dan dat heden met zonsondergang weder vijf stuks de wereld verlieten, met het kijken van haar rechteroog naar haar linkerzak». Den 10^{en}: «Heden weder een dozijn Sineesjes naar Sina gezonden; dewijl zij zeggen, als wanneer zij opgehangen worden, weder door Joosjes krachten derwaarts te gaan». Den 14^{en}: «men was weder genoodzaakt 16 stuks Joosjes-dienaars naar de andere waerelt te depecheeren».

² Verg. De Jonge, t. pl. bl. LXIII.

FRIEDERIK II
Koning van Pruisen.

huisvestte, zich zoo gemakkelijk lieten om hals brengen door wie geen derde van hun getal konden uitmaken»¹. Daarom werd er dan ook door den Raad van Indiën, den 15^{en} Nov., een algemeene Boet-, Dank-, Vast- en Bededag, tegen woensdag den 23^{en}, uitgeschreven, wegens het te boven gekomen gevaar dier «tot een volkomen rebellie overgeslagen beroerten onder de sineesche nacie, die men dezer dagen beleefd had», en waardoor «het scheen, alsof 't God behaagde een voleinding met ons te maken, en de mate onzer zonden, die vol geworden was, thans te zoeken door een volk, dat duslang zooveel tot gemak en welvaart zoo der colonie als van Compagnie's dierbaren handel had bijgebracht. Te midden van Zijn toorn was echter de Heere der ontferming gedachtig geweest, en had allen genadiglijk gespaard, verdellende niet alleen de vijanden en dezelve voor hun aangezichte geen stand doende houden, maar ook, in alle deze opgehoopte en onnadenkelijke gevaren, stad en inwoners, mitsgaders den dierbaren staat der Nederlandsche Maatschappij en haar aanzienlijke belangen in en omtrent dezelve zoo wonderlijk en genadiglijk behoedende, dat niemand ooit Hem naar behooren loven en danken kon»². Zoo gestemd trok men dus dien woensdag dan ook in boete en dank naar 't bedehuis, om er een stichtelijke preek aan te hooren over I Samuel 1, 13: «Alzoo werden de Filistijnen vernederd en kwamen niet meer in de landpalen Israëls; want de Raad des Heeren was tegen de Filistijnen». De te Batavia aanwezige slaven en Maleyers waren intuschen zoo weinig gerust omtrent de zich in deze biddaguitschrijving schijnbaar uitende gemoedsstemming; zij vreesden zoozeer, zoo goed als de vermoorde Sineezen, tot de «Filistijnen» gerekend te zullen worden, dat het algemeen gerucht zich onder hen verspreidde, hoe die dag van boete, dank, en vasten, slechts strekken moest, om onder hen een dergelijk bloedbad aan te richten, als onder die Sineezen had plaats gehad. Eerst toen dat gerucht van regeeringswege uitdrukkelijk weersproken was, lieten zij zich allengs wat geruststellen³.

Onderwijl waren de buitengewone raden Van Aerden en Crul met het uitdenken van middelen belast geworden, om de vervallen colonie weêr op de been te helpen. Zij stelden daartoe in de eerste plaats voor, de Sineezen voortaan buiten de stad te houden, en daarom de zuider voorstad geheel van huizen te zuiveren, het blok gebouwen binnen de stad van het Noorden langs de Westzij van de groote rivier, en langs de westkant van de buitengracht tot bij de portugeesche kerk op te ruimen, en een groot plein in de plaats te maken. Het nog altijd bestaande sineesche kamp

¹ Zie het *Dagverhaal*, enz. achter de *Beschrijving van Batavia*, enz. (Te Amsterdam, by Dirk Swart, boekv. in de oude Lelistraat 1741), bl. 53.

² Zie de geheele uitschrijving achter het *Kort en Beknopt Verhaal van den Opstand*, enz. (In 's Gravenhage by O. en P. Van Thol, 1741), bl. 54 en vv.

³ Zie bij De Jonge, t. pl. bl. LXIX.

te Batavia had daaraan zijn oorsprong te danken ¹. In den Raad bleef ondertusschen ook in en na deze bloedige weken de tweespalt niet alleen voortduren, maar nam in heftigheid toe. Zij eindigde daarmee, dat Valkenier, die een korte poos ongesteld was geweest, bij zijn eersten terugkeer in de vergadering, op Sint Nikolaasdag, een afdeeling grenadiers, met de bajonet op 't geweer en scherpe patronen in de tas, zich om de tafel liet scharen, en de drie leden Van Imhoff, De Haze, en Van Schinne in krijgsarrest stellen. Ze bleven daarin, tot ze ruim een maand later, 1 Jan., ingescheept en over de Kaap naar Holland werden opgezonden. Van daar was den 2^{en} December — en vóór men er dus nog iets van de sineesche gruwelen afwist — een brief van Bewindhebbers afgezonden, die Valkenier, op zijn reeds in October 1738 gedaan verzoek, van zijn hooge betrekking ontsloeg, en Van Imhoff in zijne plaats aanstelde. Daar deze thans op zee zwalkte, en eerst uit Europa weêr zou moeten terugkeeren, duurde het, onder voortdurend geharrewar over Valkenier's aftreden in den Raad, tot 1 Nov. '41, vóór hij, tijdelijk door Thedens vervangen, naar het moederland onder zeil ging. Hij zou dat evenwel niet terug zien. Aan de Kaap wachtte hem de boodschap der, in dien tusschentijd, door de drie opgezonden, maar onmiddelijk in eere herstelde heeren tegen hem ingenomen Zeventien: dat hij zelf, als gevangene, naar Batavia had terug te zeilen, om daar voor de wandaden, waarvan hij beticht werd, terecht te staan. Niet alleen de Compagnie, maar ook de Algemeene Staten hadden zich met de zaak gemoeid. Daar die Compagnie juist op een verlening van haar octrooi uit was, hadden die Staten, naar aanleiding der ergerlijke berichten, eene commissie benoemd, aan welke de stukken betreffende de verdelging der Sineezen ter hand gesteld waren. Den 30^{en} Oct. '45 gaf zij in een verslag daaromtrent te kennen: «dat wel uit die stukken niet te zien was, vanwaar die beklagelijke en afschuwelijke moord zijn begin had genomen, of hij uit eigen beweging van 't volk, dan wel op eenig order ondernomen was; dat ook wel uit die stukken bleek, dat er order was gesteld tot het blusschen van den brand; maar dat er niet in gevonden werd, of er eenige, en welke pogingen dan, door de regeering waren aangewend, om den oploop te stillen en den moord een einde te doen nemen; evenmin van een onderzoek naar de bewerkers van een zoo wreede handelwijze; terwijl tot verzwareing daarbij nog kwam, dat alle de Sineezen, zoo in de Compagnie's als Stads boeyen, op voorstel van den fiscaal Philips, op orde van den G. G. Valkenier, waren ter dood gebracht; een handeling, die niet zonder afgrijzen kon worden waargenomen».

Het duurde tot 2 Nov. '42 vóór Valkenier op Batavia terugkwam, waar hij nu onmiddelijk op de punt Robijn van 't kasteel gekerkerd werd, en daar niet minder dan negen jaar bleef. Zoolang toch hield de behandeling zijner zaak, met alle

¹ Ald. bl. LXX.

bijomstandigheden en haarkloverijen aan. Vóór zij beëindigd was, kwam de al meer en meer verzwakkende man — den 20^{en} Juny 1753 — te sterven, door zijn opvolger in 't Opperbewind nog acht maanden voorafgegaan ¹.

Luttel weken, nadat de Sincezen-moord te Batavia plaats greep, borst in Europa ook elders dan tusschen Engeland en Spanje de oorlog weer uit. Tweederlei gewichtig sterfgeval gaf er de aanleiding toe. 's Namiddags drie uur van 31 Mei, was Koning Frederik Willem van Pruisen te Potsdam overleden; een kleine vijf maanden later, 20 October, kwam Keizer Karel VI op zijn lustslot Favorita bij Weenen te sterven. De Kroonprins van Pruisen, thans geroepen zijn vader op te volgen, had zich, na zijn onverdroten studiën van landbeheer te Küstrin, te Rüppin op de praktische kennis van 't krijgswezen toegelegd, en was na zijn huwelijk het vriendelijk gelegen slot Rheinsberg gaan betrekken, waar hij zich, geheel naar hartelust, in allerlei geschied- en letterkundigen arbeid verdiepte en bij afwisseling ook fransche verzen maakte en op de fluit speelde. In zijn brieven en opstellen gaf hij zich rekenschap van 't geen hij, als Koning, voor zijn land wezen wilde, en voor Pruisen, in zijn verhouding tot het overig Europa, hoopte te doen. Gelijk ons reeds uit zijn schrijven van 't Loo bleek, plag hem 't beeld van den overleden Prins Willem III van Oranje, in al zijn grootheid voor den geest te zweven; ook elders zien wij hem herhaaldelijk op dien Prins en zijn voorbeeld verwijzen. «Holland zal een jammerlijke rol spelen», schreef hij in Nov. '39, aan zijn jongen neef in Friesland, «zoo gij er Koning Willem niet doet herleven» ²; en vooral bij de gedachte aan Frankrijks overmoed, door dien Koning en veldheer zoo doeltreffend gefnuikt, werd zijne herinnering bij hem levendig. «De Franschen», schreef hij aan denzelfden Prins na de jongste vredesverdragen, «spelen zeker een groote rol; zoo zich echter maar weêr een goede pen en een goede degen tegen hun onderwinden verzette, zou dat den stand van zaken heel wat veranderen» ³. Zulk een degen, op Koning Willems voetspoor, tegen hen te voeren, lag toen blijkbaar in zijne bedoeling. In beider rijkbegaafde vorsten ontwikkeling viel tevens heel wat overeenkomst op te merken; beide waren onder kwelling en leed opgegroeid, en hadden er zich verstandelijk en zedelijk onder gestaald en gesterkt. Had de hollandsche Prins daarentegen later, door zijn koningschap van Engeland vooral beziggehouden, minder uitsluitend en doeltreffend het welzijn van Nederlands staat en volk tot het onderwerp zijner gedachten, het doel zijner werkzaamheid gemaakt, en hen daardoor juist niet bevoordeeld; de pruisische ging bij al wat hij dacht en deed, door geen andere belangen afgeleid, van den welstand en bloei der hem aangeërfde Staten uit. In een opstel, dat hij voor zijn eigen oefening, op zijn 19^e jaar, te Küstrin nog

¹ Het nadere zie bij De Jonge, t. pl. bl. 4.

² *Correspondance*, bij Ranke t. pl. p. 213.

³ Ald.

pende, schetste hij zich reeds het algemeene doel van Pruisens buitenlandsche staatkunde voor de toekomst. «Daar de pruisische landen», schreef hij, «Europa dwars doorsnijden, moet er de Koning in goede verstandhouding met zijn bureu, den Keizer en de machtigste Keurvorsten, staan; want ieder oorlog van hun kant zou hem in zijn omsluiting door hen kunnen schaden. Toch moet echter tevens zijn oog op de allengsche vergrooting zijner macht gericht zijn, en hij daartoe zijn min of meer verbrokkelde bezittingen aaneen zien te sluiten en af te ronden, vooral ook door te herwinnen, wat er vroeger werd afgereten. Zoo bijv. Poolsch Pruisen, dat aan 't Rijk behoorde, doch door de Polen aan de duitsche orde ontveldigd werd; verkrijgt hij dit land, dan is niet alleen Pommeren met Pruisen verbonden, maar houdt hij ook de Polen in toom, die hunne waren alleen langs Weissel en Pregel kunnen afvoeren, en dat zonder zijn goetvinden niet vermogen. Verderop ligt het nog zweedsche Voorpommeren, dat slechts door de Peene van 't pruisische gescheiden is; het zou dus goed zijn als 't er meê vereenigd werd. Behalven de aanmerkelyke inkomsten, die 't zou aanbrengen, was men er ook voor goed tegen Zweden door beschut, en zou men 't leger kunnen besparen, dat anders de oevers der Peene moet dekken, doch dan een open weg voor zich had naar Mecklenburg, welks Vorstenhuis maar behoeft uit te sterven, om het zonder verderen omhaal in te lijven. Aan den Rijnkant moeten Gulik en Berg natuurlijk verworven worden, vooral ook om de arme landjens van Kleef en Mark niet zoo vereenzaamd te laten; met de legermacht daardoor verkregen zou tevens afdoende weêrstand kunnen worden geboden aan de beleedigingen, thans door Kleefland alleen niet af te weren, van 't welk men bij de eerste de beste oneenigheid met Frankrijk niets meer zou overhouden, dan zijn teêrgevoeligheid er van zou willen afstaan. Werd dit alles volvoerd, dan zou de Koning van Pruisen onder de grooten der aarde een indrukwekkende vertooning kunnen maken. Hij zou den vrede kunnen schenken of handhaven op geen anderen grond dan dien der rechtvaardigheid, en nimmer uit vrees er toe gedwongen; werd hij voor de eer van zijn huis of land tot den oorlog genoopt, hij zou hem met alle kracht kunnen voeren, zonder iets te vreezen dan den toorn des Hemels, en dien behoefde hij niet te duchten zoolang vroomheid en rechtsbesef boven partijzucht, hebzucht, en zelfzucht de overhand hebben. Moge Pruisen zich steeds meer uit het stof verheffen, om den onroomschen godsdienst in Europa en 't Rijk te doen gedijsen, den treurenden een toevlucht, weduwen en weezen een steun, den armen een helper, en 't onrecht een bedreiging te zijn. Mocht het daarentegen ontaarden, mochten er onrecht, lauwheid in den godsdienst, partijdigheid, of ondeugd — wat God verhoeden moge! — over de deugd zegevieren, dan wenschte ik, dat het in nog korter tijd te gronde ging dan 't heeft bestaan»¹.

¹ Zie 't geheele stuk meêgedeeld in Försters *Friedrich Wilhelm I*, III. S. 17 ff.

In 't jaar vóór zijn vaders dood zette hij, in zijn *Anti-Machiavelli*¹, zijn begrippen van een deugdelijk Landsbewind en het toonbeeld eens konings uiteen, die wel de grootste tegenstelling met die van den veertienden Lodewijk vormden. Liet deze den Staat in zijn Ik opgaan, hij stelde, juist omgekeerd, Staat en Volk als dat voor, waaraan zijn Konings-ik zich had dienstbaar te maken. De koninklijke waardigheid was hem een door 't volk voor zijn rust en behoud noodig geoordeeld ampt; binnenslands dat van een oppersten vrede- of scheidsrechter, die in den strijd over 't recht beslist, en den vrede in 't land bewaart; naar buiten dat van 's Lands beschermheer, die have en leven zijner onderzaten tegen vijandelijke aanvallen verdedigt. Bij de instelling van dat ampt, gelijk hij het zich voorstelde, was het de bedoeling, 't aan den wijsten, rechtvaardigsten, onbaatzuchtigsten, edelsten, en kloeksten man op te dragen. Hij, die de koninklijke waardigheid bekleedt, mag zich daarom ook slechts als den eersten «bediende» of «dienaar»² van zijn volk beschouwen, en hij moet «de hefboom van zijn geluk zijn, gelijk dat volk de bron van zijn roem. Om zijn plicht van volksbeschermmer en verdediger na te komen, moet de Koning met het krijgswezen vertrouwd zijn, alles kennen wat tot inrichting en tucht van 't leger behoort, in staat wezen, zijn troepen persoonlijk aan te voeren, vermoeyenissen te doorstaan, zijn slagveld te kiezen, voor levensmiddelen te zorgen, en in geluk en onspoed met raad en daad te dienen. De rechtvaardigheid van een oorlog mag nooit op kerkelijken beweeggrond rusten. Niets gevaarlijker voor een koning dan zijn onderdanen in den waan te brengen, alsof een krijg over leerstellingen rechtvaardig ware; dat zou er slechts toe leiden, de geestelijkheid tot meesteres over oorlog en vrede, koning, staat, en volk aan de ingevingen der dweepzucht en van een blinden geloofsijver dienstbaar te maken, die overal en ten allen tijde niets dan onheil heeft aangebracht. Een Koning mag aan 't geloof van zijn volk niet raken; hij moet dat volk en zijn geestelijkheid in een geest van zachtheid en verdraagzaamheid leiden. Rechtvaardig is een oorlog, die ondernomen wordt ter verdediging tegen een onrechtvaardigen aanval; hij spruit uit het recht voort, dat ieder tegenover dieven en moordenaars heeft, den plicht der zelfverdediging tegen uitheemsch geweld. Rechtvaardig is ook zulk een oorlog, als ondernomen wordt, om bestreden aanspraak en rechten met de wapenen te handhaven. Niet minder rechtvaardig zijn onvermijdelijke oorlogen, ondernomen, om, zoolang het tijd is, de vorming eener overmacht te verhinderen, die, kwam zij tot stand, de wereld zou verzwelgen en elken weêrstand onmogelijk maken. Tusschen tweederlei kwaad van verschillende grootte, moet men het kleinste kiezen, zoo lang men nog kiezen kan. Beter dus een aanvallende oorlog, zoo lang

¹ *Réfutation du Prince de Macchiavelli (Oeuvres de Frédéric le Grand)*, VIII, p. 170, ss.

² *Domestique*, gelijk hij 't eerst uitdrukte; *serviteur*, zooals hij later schreef.

men nog tusschen vredesolijf en krijgslauweren de keus heeft, dan een afwachten van 't oogenblik der vertwijfeling, op 't welk een oorlogsverklaring val en slavernij slechts voor eenige oogenblikken verschuiven zou. Allerenrechtvaardigst in tegendeel en verwerpelijk is het doen die onwaardige dwingelandjens, die — gelijk dat in Duitschland reeds begon voor te komen — hun onderzaten aan oorlogvoerende machten voor 't snode geld verschacheren. Een Koning moet als een vader voor 't leven van zijn volk waken; dergelijke dwingelandjens zijn daarentegen een schande voor de menschheid, en moesten blozen over de laagheid van hun bestaan».

Met dit door hem zelf geschetste toonbeeld voor oogen, dat ons zijn innerlijkste gedachten over zijn hooge en gewichtige roeping, als staatshoofd, bloot legt, aanvaardde de nu 28-jarige pruisische Kroonprius het bewind. Evenmin als Prins Willem III met de «paapsche» vertooning eener koninklijke zalving ingenomen, en in de grootste tegenstelling dus met Pruisen's eersten Koning, zijn ijdeluitigen grootvader, liet hij zich «zonder al die» — als hij-zelf ze betitelde ¹ — «doel- en zinlooze plechtigheden» kronen, «die onwetendheid en bijgeloof in zwang hadden gebracht, en alleen de sleur in 't leven hield». Drie dagen na zijn aanvaarding der regeering schafte hij de pijnbank af, en maakte kort daarop aan 't misbruik een einde, dat met verbod en ontbinding van huwelijken gedreven werd, verklarende «elk van dezen voor geoorloofd, dat niet uitdrukkelijk in Gods woord werd afgekeurd». Een paar weken later grifte hij, als kantteekening op een beklag, over roomschen geloofsijver bij hem ingediend, dat gedenkwaardige doemvonnis tegen alle kerkelijke bekeerzucht en onverdraagzaamheid: «alle godsdiensten moeten geduld worden; men heeft er het oog slechts op te houden, dat ze elkander geen afbreuk doen; ieder toch mag hier te land op zijn eigen manier zalig worden». Geen wonder, dat hem dit bij dezulken, als der hunne een alleenzaligmakende kracht toekennen, steeds een doorn in 't oog heeft doen zijn, en zij zich zelfs niet ontzagen, hem als «een der grootste *misdadigers*» zijner eeuw te brandmerken, «die hardvochtiger en gewetenloozter dan eenig ander vorst, zijn volk slechts gebruikte als middel om zijn eigen hartstocht te voldoen» ². Voor handel en manufacturen stelde hij terstond een eigen afdeeling in; schilders, beeldhouwers, wis- natuur- en letterkundigen lokte hij naar zijne hoofdstad; maar ook zijn krijgsmacht, versterkte hij terstond met 16 bataljons voetvolk, 6 escadrons huzaren, en één

¹ In een brief aan Voltaire. van 24 Juny.

² Nuyens, *Algemeene Geschiedenis des Nederlandschen Volks*, enz. XVI, bl. 57. De onroomsche Lord Mahon toont zich trouwens weinig minder kortzichtig in zijn opvatting, hem als «vain, selfish, and ungrateful, destitute of truth and honour» schetsende, en dat enkel naar de voorstelling van den in zijn ijdelheid gekrenkten, kwaadsprekenden Voltaire, en de hoofdelooze praatjens van Lord Deckford in zijn schrijven van 26 Dec. '40 aan den markgraaf Visconti!! (*History of England*, enz. Ch. XXII en *Appendix*).

dron lijfwacht. Voor het belang der lagere officieren en der minderen onder zijne troepen, tegenover de hoogere en die lagere zelf, trachtte hij daarbij al aanstonds te waken. Den overmoedigen markgraaf van Schwedt, die zich zonder grond over een onder hem gesteld ritmeester beklaagd had, antwoordde hij: «gelief toch niet te denken, dat ik uwentwegen de officieren in 't ongelijk zal stellen of wegjagen; gij zult veeleer wel doen andere beginselen aan te nemen, en u zóó omtrent de officieren te gedragen als billijk en recht is.» Den Prins van Anhalt wist hij te beduiden, dat een te barsche bejegening der soldaten hen slechts tot wegloopen zou noopen. Op verlies van eer en goeden naam gebood hij den regimenten de aanwervelingen toch vooral van alle plagerij en kwelling te verschoonen, en bracht zoo te weeg, dat officieren, die zich daartoe verleiden lieten, gevangen werden genomen. Gewelddadigheden, bij 't werven voorgekomen, liet hij ten strengste straffen, en dat ruchtbaar worden, «opdat», als hij schreef, «ieder wist, dat hij dergelijke dingen niet duldde»; en terwijl hij er bij zijn legeroversten op aandrong, hun regimenten voltallig te houden, gaf hij hun tevens zijn verwachting te kennen, dat «de gewone onbeschoftheden» daarbij in 't vervolg vermeden werden. Evenzoo zocht hij ook in 't burgerlijke aan alle misbruiken van willekeur en derg. een einde te maken. Zekeren Eckart, die de koninklijke kas ten koste van die van 't Land wilde verrijken, ontzette hij van zijn ampt en ontnam hij zijn ridderkruis. Zijn ministers en kamers van beheer scherpte hij in, dat zij niet alleen voor 's Konings belang, maar evenzeer ten beste van 't Land moesten werkzaam zijn. Den voorzitters der laatste beval hij, met hun raden in de beste verstandhouding te leven; dien raden, geen bijoogmerken gehoor te geven en alle botsingen te vermijden. Bij de beantwoording der gelukwensen, hem door hen toegebracht, maakte hij ze op de hoogere gezichtspunten opmerkzaam, bij 't nakomen hunner plichten in acht te nemen. Ook over 't jachtveld en daarmee verbonden bezwaren liet hij zijn gedachten gaan, trok vier jachten op 't gevogelte in, en liet, om den prijs van 't vleesch te verminderen, herten en ander wild schieten; bevestigde hij een jachtrecht dan deed hij 't onder voorbehoud, zelf het wild te laten dooden, wanneer het voor den landbouw schadelijk werd. Voor den landbouwer zorgde hij bij 't gunnen van verpachtingen, en gaf daarom o. a. een der medepachters van 't ampt Egelu boven de andere den voorkeur, omdat hij, bij 't overnemen der geheele pacht, beloofde, geen diensten van de boeren te vorderen, maar zich met de betaling van 't dienstgeld te vreden te stellen»¹.

Naar de verschillende hoven van eenig aanbelang zond hij beproefde dienaars ter kennisgeving zijner komst tot den troon, en het is in zijn briefwisseling met hen

¹ Zie Ranke, *Zwölf Bücher*, enz. B. VII. 2. Verg. voorts, over zijn gansche landsbeheer, Stedemann's *Preussens Könige in ihrer Thätigkeit für die Landescultur*, II^{er} Theil *Friedrich der Grosse*. Leipzig, 1882.

vermakelijk te lezen, hoe hij hun op 't harte drukt, wat zij in Pruisens belang hebben te doen; hoe de in Frankrijk werkzame den ouden Cardinaal moet vleyen niet alleen, maar hem ook met zijn aansluiting bij Engeland dreigen, gelijk die te Hanover — waar Koning George tijdelijk verbleef — met zijn vriendschappelijke verhouding tot Frankrijk. «Ik zend Truchsess naar Hanover», schreef hij aan Camas te Parijs, den 11^{en} Juny, «als dwarskijsker bij de Staatskunde van den Cardinaal, en gij moet van hem spreken als van iemand, die in 't geheim is, opdat men mij beter mag eerbiedigen — in zake Gulik en Berg — dan mijn vader: Engeland zoekt mij, dat is zeker; en het staat vast, dat men er mij voordeelige voorstellingen doen zal»¹. Hij zelf schreef den Cardinaal, 25 July, dat hij zijn gezant benijdde, een «staatsdienaar te zien, dien hij alleen uit de verte kon bewonderen», en dien hij wenschte, dat «òf minder groot, òf minder beminlijk was; welk een genoeg het hem toch was, den bevrediger van Europa uit zijn brieven en handelingen te kennen, hij zou 't hem volgaarne ook uit zijn beweldadigenden aanblik willen doen»². «Ik wil u niet verhelen», meldde hij den volgenden dag aan Camas, «dat men zich te Hanover alle denkbare moeite geeft, om mij door schitterende aanbiedingen te verlokken, die van Frankrijk verre overtreffende; doch ik weêrsta krachtig alle verzoeking, en zoo Frankrijk zich oprechtelijk voor mijn belangen wil in de bres stellen en mij verplichten, gelijk het vermag, zal ik zijn trouwste, ijverigste, en erkentelijkste bondgenoot ter wereld zijn. Dat alles zult gij den Cardinaal in 't oor blazen, en hem van mijne vriendschap verzekeren»³. Het gold thans vooral de reeds genoemde aanspraak op Gulik en Berg; daarna ook die op Oostfriesland, wanneer er de tegenwoordige Graaf — gelijk zich liet aanzien — t'avond of morgen kinderloos kwam te sterven. Voor er omtrent een van beiden echter iets verder nog te bedisselen viel, kwam van oostenrijksche zijde een veel belangrijker punt op 't tapijt, dat hem nog vóór 't einde van 't jaar, de wapenen zou doen ter hand nemen en met goed gevolg voeren.

De straks reeds vermelde dood van den Keizer was er de naaste aanleiding toe. Die dood kwam vrij onverwacht. De Keizer, die steeds meer door den kortzichtigsten hoogmoed dan schrander staatsinzicht had uitgemunt, had den noodlottigen staat niet kunnen verkroppen, waartoe zijne landen allengs vervallevan waren en waaraan de turksche oorlog den laatsten stoot gegeven had. Hij zocht te vergeefs zijn weedom in eigen boezem te smoren, en bezweek na een korte op de jacht hem aangekomen ongesteldheid. Nauw was zijn schoone en beminlijke, door natuurlijk verstand en kloekheid⁴ uitblinkende oudste dochter, na zijn overlijden, tot zijn opvolgster in Oostenrijk, Hongarije, en Bohemen uitgeroepen, of er kwam reeds van haar aangetrouwden neef van Beyeren verzet tegen haar optreden, daar hij zich, met meer spitsvon-

¹ Zie de *Politische Correspondenz Friedrichs des Grossen*, (Berlin, 1877), I. s. 3. ² Ald. s. 23.

³ Ald. s. 25.

⁴ *Una certa virilita d'animo*, als men reeds in '38 schreef.

digheid dan goede trouw, op een door Keizer Ferdinand I gemaakte schikking ten voordeele van een zijner voorzaten beriep, die in den 30-jarigen oorlog 's Keizers partij gekozen had. De nood, waarin haar vaders jammerlijk bewind de ingezetenen had gebracht, maakte een groot deel van dezen maar al te geneigd, den beyerschen Keurvorst als zijn redder aan te zien; men zag zelfs op de hoeken der straten van haar hoofdstad reeds schimprijmen aangeplakt, waarin het heette:

Vivat, der Kaiser ist todt!
Jetzt bekommen wir grosses Brodt,
Der Lothringer ist uns zu schlecht,
Der Bayer ist uns eben recht¹.

Die Beyer zocht buitendien een geheim verdrag met Frankrijk aantegaan, wat zijn verzet dubbel onwelkom maakte. Toch zou 't onmiddellijkst en wezenlijkst gevaar niet van zijn kant, maar van elders en vóór men er 't minst op verdacht was, komen. De jonge pruisische Koning, al had hij er zich schriftelijk niet over geuit, loerde voor de uitbreiding en verrijking van zijn land, van den aanvang af, op 's Keizers sterven. Het zou hem de gelegenheid geven, een oude schuld van 't Huis Habsburg aan dat van Brandenburg te vereffenen, waarover zijn grootvader, de groote Keurvorst, een eigenhandig opstel had nagelaten, in 1731 toevallig uit een oude kast te Ruhleben bij Spandaw voor den dag gekomen. Het zag op de onmiskkenbare rechten, door Brandenburg op een viertal Hertogdommen in Silezië — Jägerndorf, Liegnitz, Brieg, en Wohlau — bezeten, en waarin het door Oostenrijk eigendunkelijk verkort was. Het eerste was, na den slag aan den Witten Berg, in 1621 aan den zoon van Keurvorst Joachim Frederik ontnomen, omdat hij met den ongelukkigen Winterkoning tegen den Keizer gevochten had. De drie andere waren, in 1537, bij een erfverzwageringsbond, door den toenmaligen Hertog, bij 't mogelijk uitsterven van zijn geslacht, aan Keurvorst Johan Frederik toegezegd, en dit wel in 1546 door den Roomsche-koning Ferdinand eigenmachtig van onwaarde verklaard, doch door Brandenburg steeds bij verzet gehandhaafd. Toen dan ook de laatste van 's Hertogs nazaten in 1675 stierf, had de groote Keurvorst onmiddellijk getracht zijn goed recht te doen gelden, maar was daarin niet geslaagd. In zijn in '31 teruggevonden opstel over de zaak schreef hij daarom: «ik zou niet willen, dat mijne kinderen zich met onrecht iets toeëigenden; daar echter God zelf wil, dat men zijn Huis wel voorsta en zijn recht behoorlijk waarneem, en de gelegenheid die Hij daartoe biedt wel gebruike, ze niet in den wind sla, noch den goeden tijd late voorbijgaan, meen ik het er ook voor te moeten houden, dat het een roeping Gods is, Zijne kerk, zoo mogelijk, uit

¹ Door den pruisischen gezant, Bocke, uit Weenen overgezonden; zie Droysen's *Gesch. der preus. Politik* V. S. 136, v.

de benauwing des Pausdoms te redden. Dewijl 't nu wereldkundig is, op wat zwakke voeten het Huis Oostenrijk staat, en het te vreezen valt, dat het zal uitsterven, er ook heden bij anderen daarom van een verdeeling sprake is; zoo vind ik, dat het Huis Brandenburg billijk boven anderen zijn aandeel zou toekomen; en dat wel 1. omdat het Hertogdom Jägerndorf er door Oostenrijk tegen alle recht en billijkheid reeds meer dan 50 jaar aan onthouden en aan een ander gegeven is; ofschoon toch de Keizer daarvoor nu en dan eenige voldoening toezei, heb ik die tot dusver niet willen aannemen, in de hoop, dat men er of geheel naar recht in zou voorzien of zich een andere gelegenheid aanbood, waarbij men er zelf weêr toe komen kon; 2. omdat ieder weet, hoe Keizer Karel het Vorstendom Gelder met geweld aan 't Huis Kleef heeft ontnomen; 3. omdat het Huis Brandenburg in Silezië aanmerkelijke brokken lands bezat, waaruit het verdrongen is; 4. omdat er dien Huize veel aan gelegen is, welke bureu het in Silezië heeft, vooral wegens de Oder, die vandaar afkomt; 5. omdat ook Keur-Saksen vermoedelijk zijn gedachten daarop zou richten, 6. zich ook Zweden er in zou kunnen mengen, 7. noch Zweden noch Saksen echter iets op den Keizer hebben te vorderen; en omdat het 8. ook bekend is, dat mijn Huis en dat van Oostenrijk van moeders zij uit één stam voortspruiten¹. Daarop zette hij dan uiteen, wat er aan troepen en krijgsvoorraad zou noodig zijn, om het gewenschte land te bemachtigen, en wat er verder bij en in te doen zou staan; dat men ook zeker best zou doen, alles, zoo mogelijk, alleen te bedwingen, en was men eens aan 't werk gegaan, er de overige europeesche Staten kennis van te geven met uiteenzetting der rechtsgronden, die men er voor had; vóór alles echter moest «God om bijstand aangeroepen, en Zijne eer in 't voortplanten der evangelische Kerk bevorderd worden; aan goeden raad en hulp zou Hij 't dan niet laten ontbreken».

Een jaar of wat na 't ontwerpen van dit stuk liet zich de wakkere steller, in een onbedacht oogenblik, door Keizer Leopold echter tot een overeenkomst bewegen, waarbij hij zich voor de ontnomen bezittingen tevreden stelde met den Kreits Schwiebus van 't Hertogdom Glogau. Ongelukkig voor den Keizer en zijn Huis, wist zijn sluwe, doch door zijn eigen sluwheid hier bedrogen gezant Fridag evenwel, te gelijker tijd, van den onervaren Keurprins Frederik de onderteekening van een stuk te verkrijgen, waarbij deze zich verbond, dien Kreits, na den dood van zijn vader, weder aan Oostenrijk terug te geven. Hij deed dat, na lang tegenspartelen, in 1695, doch niet zonder tevens zijn ministers te zeggen: «ik moet, wil, en zal mijn woord houden, maar laat het mijn nazaten over, mijn rechten in Silezië te voldingen; geeft God er de gelegenheid toe, zoo zullen zij wel weten, wat zij dáárin te doen en te laten hebben». Met deze van zijn grootvader tot hem gekomen machtiging, wijdde zich nu de

¹ Zie het geheele *Ontwerp* in Ranke's *Genesis des preuss. Staates*. Analecten, II.

jonge Koning aan 't volvoeren der langs dezen weg hem opgedragen en zoo wel toe-
vertrouwde taak, die hem sedert zoo dikwerf, en zoo onbillijk ten kwade geduid is.
Nog den eigen dag dat hij, te Rheinsberg, van 's Keizers afsterven bericht kreeg,
den 26^{en} Oct., schreef hij Voltaire, wiens persoonlijke kennis hij, in de vorige maand,
te Wezel gemaakt had: «de meest verrassende gebeurtenis van de wereld noopt mij
thans mijn hart voor u uit te storten: de Keizer is dood. Hij was, als tweede zoon,
zonder uitzicht op den troon geboren, doch werd Koning en Keizer; Prins Eugenius
was zijn roem, maar zijn boos gestarnte wilde, dat hij bankroet stierf. Dit sterven
werpt al mijn vredeplannen in duigen, en, naar ik denk, zal er in Juny van 't vol-
gende jaar meer van geschut en buskruit, soldaten en loopgraven sprake zijn, dan
van schouwspelen en balletten. Mijn zaak met Luik is in orde»; — hij had nam. den bis-
chop, die 't hem in Herstal lastig maakte, genoopt, dit voor geld van hem over te
nemen; — «doch de dingen, die thans te gebeuren staan, zijn van een geheel andere
beteekenis voor Europa. Het oogenblik voor een volledigen ommekeer van 't oude Staten-
stelsel is dáár; de steen is losgerukt, die het vierbrokkige beeld, door Nebucadnezar
in zijn droom gezien, verbrijzelde. Ik ga mijn koorts haar afscheid geven, want ik
heb al mijn krachten noodig, en zal beproeven, hoe ver ik 't er meê brengen kan!»
Voor zich zelf gaf hij, luttel dagen later, van zijn kloek onderwinden in de volgende
woorden rekenschap:

«Silezië is van 's Keizers gansche nalatenschap dat, waarop wij 't meeste recht
hebben, en 't welk voor 't Huis Brandenburg de geschiktste ligging heeft; het is
rechtmatig, zijn rechten te handhaven en de gelegenheid van 's Keizers dood daartoe
te gebruiken. De deugdelijkheid onzer troepen boven die van onze bureu, de vaar-
digheid, waarmee wij ze te velde kunnen brengen, de voorsprong, die wij in allen
deele op hen hebben, verschaffen ons, in een onvoorziene omstandigheid als deze,
een oneindig overwicht boven alle andere volken van Europa. Wilden wij wachten
tot Saksen en Beyeru de vijandelijkheden beginnen, zoo zouden wij Saksen niet kun-
nen beletten zich te vergrooten, wat gansch en al met ons belang in strijd ware;
wij zouden, in dat geval, ook een goeden grond ontheren. Tasten wij daarente-
gen terstond daadwerkelijk toe, zoo houden wij Saksen tegen, verhinderen het zich
paarden te koopen, en stellen het buiten staat iets te ondernemen. Engeland en
Frankrijk zijn op gespannen voet; als Frankrijk zich in de zaken van 't Rijk mengt,
zoo kan Engeland dat — wegens Hannover — niet toelaten, en zal er in elk geval
met een van beiden een goed verbond zijn te sluiten. Engeland zal mij Silezië niet
misgunnen, omdat het er geen schâ door zou lijden; het heeft er veeleer zelf voor-
deel uit te wachten, daar het in dat geval op een verbond met ons kans heeft. Hol-
land zal het met een onverschillig oog aanzien, te meer wanneer men het de gelden
waarborgt, die de amsterdamsche koopluï op Silezië geleend hebben. Vindt men zijn

rekening echter niet bij Engeland en Holland, dan zeker bij Frankrijk, dat voor 't overige ons niet in den weg kan zijn, en zeker vreë zal hebben met de verzwaking van 's Keizers Huis. Dan blijft Rusland nog; alle andere mogendheden kunnen ons niet hinderen, Rusland alleen zou ons onrust kunnen baren. Tot het volgende voorjaar kan niemand ter wereld ons in den weg zitten; wil Rusland ons dan aantasten, zoo krijgt het echter zeker Zweden op den hals, en raakte zoo van twee kanten in 't nauw; blijft de Keizerin nog in 't leven» (ze was op sterven na dood, en kwam na weinig dagen, 28 Oct., te overlijden) «zoo zal de Hertog van Koerland, die rijke goederen in Silezië heeft, mij verschoonen, om die niet te verliezen; in 't algemeen moet men op de hoofden van haar Land den regen van Danaë laten droppelen, die hun de ware stemming zal bijbrengen; sterft de Keizerin, dan zullen de Russen met hun eigen zaken zooveel te doen hebben, dat ze den tijd missen aan vreemde te denken; in geen geval is 't onmogelijk, een met goud beladen ezel in Petersburg binnen te loodsen. Uit deze gansche beschouwing kom ik dus tot de slotsom, dat wij vóór den winter nog Silezië in bezit moeten nemen, en in den winter onderhandelen; onze onderhandeling zal alleen slagen wanneer wij eenmaal in 't bezit zijn; doen wij anders, zoo geven wij alle voordeelen uit onze hand; met louter onderhandelen erlangen wij in 't geheel niets, of liever men zal ons uiterst lastige voorwaarden stellen»¹.

Met deze slotsom in zijn doortastend brein ontbood hij zijne beide vertrouwde raads-luï, den minister Podewils en den veldmaarschalk Graaf Schwerin, die, minder voortvarend en doortastend dan hij, zijn wakker opzet, om eerst te handelen en dan te onderhandelen, in omgekeerden zin wilden uitvoeren, en daardoor de zaak zeker volkomen bedorven hadden. Hij liet zich door hun kleinmoedige tegenwerpingen dus ook niet van de wijs brengen, maar begreep, in spijt daarvan, het plan naar eigen beter inzicht te moeten doorzetten². Tegenover 't zelfzuchtige Oostenrijk, dat in den nood steeds zijn vader geveleid en de fraaiste toezeggingen had gedaan, maar die later niet nagekomen was, behoefde hij zich waarlijk niet te ontzien, en de Sileziërs zelf, voor 't meerendeel onroomsch en door de paapsche landsregeering meer gekweld steeds dan gebaat, kon hij zeker zijn, dat hem met graagte als hun rechtmatigen Landsheer zouden begroeten. Zonder daarom ook verder van de zaak te reppen, bereidde hij alles tot de wakkere onderneming voor, en maakte zich tot den marsch gereed. Te Weenen had zich onderwijl de jonge Koningin in den benarden stand van zaken zoo goed doenlijk zoeken te helpen. Zij had onmiddellijk bezuinigingen in haar hofhouding aangebracht, maatregelen genomen om, tegenover Beyeren en wie haar

¹ *Idées sur les projets politiques à former au sujet de la mort de l'Empereur*; opgenomen in de *Politische Correspondenz*, I. S. 90, f.

² Zie de tegenontwerpen en beraadslagingen van beide heeren bij Droysen, t. pl. S. ff. en bij Ranke *Zwölf Bücher*, B. VII, vv.

verder mocht te lijf willen, haar troepen op beter voet te brengen, haar hofrechter Palffy naar Hongarije afgevaardigd, waar hij zeer in aanzien was, en door haar jongen gemaal aan Koning Frederik zelf laten verzoeken, om hem in deze moeilijke omstandigheden vriendschappelijk ter zij te staan, en zich van zijn erkentelijkheid daarvoor overtuigd te houden. Frederik gaf hem welwijs ten antwoord, dat hij niet te vergeefs zijn vriendschap en bijstand inriep; dat beiden hem «niet ontbreken zouden, mits — men van zijn kant hem zelf in staat stelde, dat met vrucht te doen; dat men echter wel bevroeden zou, hij daar zijn rekening bij moest vinden in een vergoeding aan 't gevaar geëvenredigd, waaraan hij zich, door partij te kiezen, zou blootstellen» ¹. Hoewel dit schrijven de jonge koningin maar half geruststelde, daar haar die «vergoeding» kennelijk op een stuk van haar erflanden scheen te doelen ², zond zij na de ontvangst den Markgraaf Botta d'Adorno naar Berlijn, om zich nader over alles te beraden, en tevens haar gemaal voor de aanstaande verkiezing tot Keizer aan te bevelen.

Botta, die den 15^{en} November op reis ging, zag onder weg allerlei verdachte bewegingen der troepen, die zich marschvaardig maakten, waarover hij den 29^{en} te Berlijn gekomen aan Podewils zijn bevreemding te kennen gaf. Deze verzekerde hem van 's Konings goede bedoelingen, waaraan ook hij zei, niet te twijfelen, maar de wijze eenigszins te mistrouwen, waarop men ze zocht te bewerkstelligen. De Koning, die den volgenden dag zelf naar zijne hoofdstad kwam, gaf er hem den 6^{en} December gehoor, en zei dat het van de Koningin afhing zijne voorstellen aan te nemen, waarna zij een vertrouwd helper in hem vinden zou ³. Aan den engelschen gevolmachtigde, Guy Dickens, die zich verstoutte hem naar zijn voornemens te vragen, gaf hij met ronde woorden te kennen, dat hij zijnerzijds zich niet met de uitrustingen van Koning George tegen Spanje gemoeid had, en zoo Engeland en Frankrijk mochten meenen de overige europeesche mogendheden onder hun voogdij te moeten nemen, hij althans niet aan hun leiband loopen wou. Bij de vraag of 't hem wellicht om Gulik en Berg te doen was, verklaarde hij, dat hem daar thans niet aan gelegen was, en hij met een uitbreiding zijner staten aan dien kant slechts den naijver der Hollanders zou wekken; wist hij daarentegen naar de andere zij wat te verkrijgen, behoefde 't Engeland noch Holland te verontrusten» ⁴. In Holland liet hij door zijn gezant Raesfeld, wat later, de Staten, die zich waarschijnlijk door zijn tocht naar Silezië verrast zouden vinden, «de deugdelijkheid zijner beweegredenen en de reinheid zijner bedoelingen» waarborgen, «als die geen ander oogmerk hadden, dan de

¹ Zie bij Droysen, t. pl. S. 138.

² Zie haar schrijven aan den gezant te Londen, ald.

³ Ald. S. 161, f.

⁴ Ald. S. 163.

doeltreffendste middelen aan te wenden tot behoud van het Huis Oostenrijk, dat met zijn val bedreigd werd, en om in 't belang der verkiezing van Hertog Frans werkzaam te zijn, wien hij meer dan een zijner mededingers naar 't Keizerschap genegen was». Hij droeg Raesfeld tevens op, een oog op de handelingen van den franschen gezant — nog altoos Fénélon — te houden, die hun wellicht andere dingen zou willen diets maken ¹.

Den 14^{en} December verliet de Koning Berlijn, om zijne te Krossen marschvaardig staande troepen, omstreeks 16000 man te voet en 6000 te paard, in oogenschouw te nemen vóór zij Silezië binnenrukten. Twee dagen later trok hij zelf de grenzen over. «Ik ben», schreef hij Podewils dien eigen dag, «met vliegende vaandels en slaande trom den Rubicon overgetrokken; mijn troepen zijn vol goeden wil, mijn officieren vol eerzucht, onze generaals tuk op roem; alles zal naar onzen wensch gaan, en ik heb allen grond, het beste van deze onderneming te verwachten. Ik wil haar met eere ten einde brengen of sneven. Mijn hart voerspelt mij alles goeds ter wereld, en een zekere inspraak van 't gemoed, wier oorzaak mij onbekend is, spiegelt mij geluk en fortuin voor; ik zal te Berlijn niet terug komen zonder mij 't bloed te hebben waardig getoond, waaruit ik gesproten ben, en de wakkere soldaten, waarover ik de eer heb te bevelen» ². Den dag van zijn vertrek uit Berlijn had hij den uitheemschen gezanten een schriftelijke verklaring doen ter hand stellen van 't geen hij beoogde: «niets kwaads tegen Oostenrijk, nog minder tot verstoring van den Rijksvrede»; hem dreef niets dan «de onmiskenbare plicht, om zich de onbetwistbare rechten van zijn Huis op de vier silezische Hertogdommen, die op oude overeenkomsten gegrond waren, te verzekeren. De tegenwoordige tijdsomstandigheden, en de rechtmatige vrees, dat hem anderen konden vóór zijn, die op 's Keizers nalatenschap aanspraak maakten, hadden haast aan 't werk bijgezet en hem zoo doortastend doen optreden. Had dit teweeg gebracht, dat hij zich niet vooraf met de Koningin van Hongarije en Bohemen kon beraden, hij zou daardoor toch niet verhinderd zijn, de belangen van haar Huis steeds te behartigen, en het bij alle voorkomende gelegenheden tot toevlucht en steun te zijn».

Te Weenen was de ontsteltenis over dit alles groot. Toen de pruisische gezant, Borcke, den 17^{en} December, met 's Konings eisch van Silezië, dien eigen dag dat hij 't binnenrukte, kwam, was het eerste antwoord, dat de Aartshertogin geen duimbreed gronds zou afstaan; en bij Borcke's opmerking, dat men, dit afslaande, bij Frankrijk zou moeten te biecht komen, en dan zeker meer nog missen, zei haar ge-
maal, dat men niet alleen Frankrijk en Saksen, maar zelfs de Turken eer te hulp zou roepen, dan Silezië prijs geven. Hij verklaarde zich voorts bereid, omtrent Gulik en

¹ *Politische Correspondenz*, t. pl. S. 156.

² Ald. S. 147.

Berg in onderhandeling te treden, zoolang 's Konings troepen geen vijandelijkheden pleegden ¹. Die troepen trokken intusschen voort, en vonden de onder 's Keizers wanbeheer verarmde Sileziërs willig genoeg voor hun Koning, die al aanstonds een wel voorziene krijgskas meêbracht, en hun koopwaren aftrek verschafte. Den 22^{en} stond hij voor de eerste stad, in staat hem wat weêrstand te bieden, Glogau. Men hoopte dit en de overige versterkte plaatsen, Brieg, Neisse, Ohlau, enz. te kunnen houden tot de noodige troepen waren aangerukt, terwijl de Koning zich tijdelijk te Herrendorf legerde, en Schwerin met een deel der manschap den weg naar Glatz insloeg. Te Breslau kwamen inmiddels de Onroomschen in beweging, die den geestverwanten Koning ver boven een paapschen Landsheer stelden, en toonden zich niet ongenegen hem binnen te laten. Hij besloot daarop aanstonds derwaarts te trekken, en stond op Nieuwjaarsdag '41 met zijn linkervleugel, 's morgens half negen, voor de poort. Op toezegging van onzijdigheid trok hij haar binnen. Daarop viel ook Ohlau zonder weêrstand in zijne handen. Voor Glatz vond Schwerin echter de bruggen afgebroken en den toegang versperd. Tegen 10 January kwam eindelijk de oosteurijksche generaal Graaf Browne met wat voet- en paardevolk aanzetten, en trof 26 man van dat van Schwerin bij Neisse. De pruisische luitenant, die 't aanvoerde, wierp zich manmoedig op den sterkeren vijand, en sneuvelde; bij 't aannaderen der overige troepen sloegen die van Browne toen echter op de vlucht. Schwerin maakte zich daarop meester van Ottmachau; maar 't sterke slot, waarin Browne wat manschappen geworpen had, hield zich nog een paar dagen, tot de Koning zelf ter plaatse verscheen, en het zich overgaf. Toen gold het Neisse en Brieg, die beiden evenals Glogau werden ingesloten, terwijl Schwerin Opper-Silezië introk, om er Browne uit te verdrijven. Van stad tot stad zette hij hem na, tot hij te Grätz nog eenmaal met hem in botsing kwam, doch hem van daar nu naar Moravië zag wijken. In luttel weken had zoo de Koning het gansche gewest op die drie vestingen na in zijn bezit, daar ook Namslau, door de bezetting van 't slot een poos verdedigd, in 't begin van February in zijn handen viel.

Dat alles zoo voorspoedig ging, was voor een goed deel gewis ook aan de afkondiging te danken, die de Koning, onmiddelijk bij zijn binnenrukken, aan de bevolking liet uitgaan, en die weldra algemeen verspreid was. Daarin verklaarde hij, hoe zijn marsch slechts geschiedde krachtens het recht van zijn Huis op Silezië, waar hij alle ingezetenen in hun rechten, vrijheden, en Godsdienst beschermen zou, en onder zijn troepen de strengste krijgstucht handhaven; van zijne zijde verwachtte hij dan ook het volste vertrouwen. Den Onroomschen vooral klonken die woorden liefelijk in de ooren, en zoodra was dan ook het land niet in bezit genomen, of onmiddelijk bijna veranderde er de toestand. Onroomsche raadsleden vervingen alom de paapsche; de

¹ Droysen, t. pl. S. 177.

beelden, langs straten en wegen tot ergernis der eersten prijkend, werden opgeruimd; 's Konings veldpreêkers verkondigden alom, dat hij gekomen was om de oude godsdienstvrijheid te herstellen; de achterafgezette en verdrongen onroomsche eeredienst werd vernieuwd; den lutherschen gemeenten werden jonge geestelijken van Berlijn uit gezonden; het onroomsche kerkgereedschap, dat men verborgen had gehouden, kwam weêr voor den dag, om op nieuw te dienen. In de kerken werd niet meer voor de Koningin van Hongarije, als Landsvrouw, gebeden, en ook op wereldlijk gebied tooiden zich de Nieuwsbladen niet langer met den dubbelen oostenrijkschen, maar den enkelen silezischen arend ¹. Silezië was reeds voor goed pruisisch geworden, tot niet geringe ergernis van meer oostenrijksch gestemde harten. «Möcht' er» hief een van dezen op den pruisischen veroveraar zinspelend aan:

Möcht er ein wohlgelegnes Land,
So hat er 's auch schon in der Hand,
Und Niemand kann's ihm nehmen;
Kaum denkt er drau, kaum fällt's ihm ein,
So will sich auch schon Gross und Klein
Zur Slaverei bequemen ².

Zoo weinig recht had Hertog Frans gehad, den door den Koning in Dec. afgevaardigden Graaf Gotter toe te voegen, dat hij «zich misrekende, wanneer hij Silezië immer goed- of kwaadschiks in handen dacht te krijgen». Wanneer men echter te Weenen zoo boud sprak, het was vooral omdat men er zich toen met de lijdzame houding van Frankrijk vleide. Hoe weinig die echter te vertrouwen was, kan het best uit de wijze blijken, waarop zich Fleury daar reeds een anderhalve maand vroeger tegen den pruisischen gezant Camas had uitgelaten, na zijn opmerking dat Frankrijk de *Pragmatieke Sanctie* had gewaarborgd: «zeker, wij hebben dat gedaan, maar onder uitdrukkelijk voorbehoud der rechten van derden». «Zoodat ze dan nu», hernam Camas, «vervallen is?» — «Wel, dat verstaat zich in zulke gevallen, altoos» ³; 't geen hem echter tevens niet belette, hoog van Frankrijks «belangeloosheid» in dezen op te geven ⁴. De schrandere jonge Koning van Pruïsen liet er zich niet door doeken, en schreef Camas terug: «dat de Cardinaal thans zooveel vertoon van bescheiden- en belangeloosheid in de duitsche zaken maakt, verwondert mij niets; doch de tijd zal leeren, of de latere gevolgen aan die fraaye gevoelens van billijkheid en matiging zullen beantwoorden» ⁵. Hoe vermakelijk hij-zelf met den ouden

¹ Ranke, *Zwölf Bücher*, enz. B. VII 5.

² *Der wahrhafte Zeitungssinger*, 1741 (*Hist. Volkslieder*), enz. S. 304.

³ Bij Droyen t. pl. S. 155. 3.

⁴ «Pour nous, nous agirons dans cette affaire d'une manière entièrement désintéressée». Ald.

⁵ Schrijven van 11 November, *Pol. Corresp.* t. pl. S. 98.

rijksbeheerder omsprong, toont zijn schrijven van 5 Jan., toen hij dus reeds tot Breslau was doorgedrongen: «zoo ik u niet terstond van mijn plannen op Silezië verwittigde, was het meer omdat ik 't vergat, dan om eenige andere reden; ieder is onder 't werk zijn gedachten niet zoo meester als gij, en alleen een Cardinaal Fleury kan aan alles denken en er in voorzien» ¹. Omtrent den verbijsterenden indruk, door zijn onverhoedschen inval in Holland gemaakt, had hij 24 December aan Raesfeldt geschreven: «ik had dat voorzien; verrassing is 't gewone gevolg van onverwacht nieuws. Ga intusschen voort, de Heeren omtrent de degelijkheid van mijn plan en de zuiverheid mijner bedoelingen bij deze onderneming in te lichten. 't Is aan u, om voortdurend toe te zien op de gevoelens van de voornaamsten in de Republiek, evenals op de verschillende inblazingen, door de hoven van Weenen, Frankrijk, en Engeland op hen beproefd, en de besluiten, die men dientengevolge in Holland mocht nemen» ².

Nadat hij, op 't eind van January '41, in Berlijn teruggekomen was, nam hij de pen op, om Koning Georg persoonlijk geheel voor zijn streven te winnen: «ik verheug mij uit Uw Majesteits schrijven te zien, dat ik mij niet bedrogen heb in 't in Haar gestelde vertrouwen. Met niemand in verbond getreden, kon ik mij ook aan niemand over mijn opzet uiten; doch de goede bedoelingen van Uwe Majesteit thans ziende, beschouw ik Haar reeds als mijn bondgenoot, voor wien ik in 't vervolg niets meer te verhelen en geheim te houden heb. Ik kan u daarom berichten, dat ik mij van genoegzaam geheel Silezië meester gemaakt en mijnheer de Browne naar Moravië verdreven heb, en dat, zoo ik 't minste plan had het Huis van Oostenrijk te fnuiken, het van mij slechts had afgehangen naar Weenen door te dringen; daar ik echter maar op een deel van Silezië recht heb, ben ik aan de grenzen blijven staan. Wel verre van Europa in beroering te willen brengen, vraag ik niets, dan dat men acht geve op de juistheid mijner onbetwistbare rechten; anders zou ik mij zeker verplicht vinden de zaken tot het uiterste te drijven, en het Hof van Weenen verder niet in 't minste te verschoonen. Ik stel oneindig veel vertrouwen in de vriendschap Uwer Majesteit en de gemeenschappelijke belangen der onroomsche mogendheden, die vorderen, dat men de om den Godsdienst verdrukten bijsta. Het dwangbewind, waaronder de Sileziërs gezucht hebben, is verfoeilijk, en de barbaarschheid der Roomschen voor hen niet uit te drukken; zoo dus de Onroomschen mij verliezen, is er geen uitkomst meer voor hen te wachten. Ik denk, dat de redenen, die ik Uwe Majesteit hier aangeef, voldoende zullen zijn; intusschen zijn die voor 't belang Uwer Majesteit zelf niet minder sterk. Zoo Zij zich toch een trouwen en kloeken bondgenoot wil verschaffen, is thans het oogenblik daar voor gekomen; onze belangen, onze Godsdienst, ons bloed zelf zijn één, en het zou bedroevend wezen

¹ Ald. S. 171.

² Ald. S. 156.

ons in weêrstrijd met elkander te zien handelen; andere naijverige bureu zouden dan niet nalaten daarvan gebruik te maken. Nog spijtiger zou het zijn, verplichtte men mij tot de groote plannen van Frankrijk meê te werken. Ik zou dat onder-tusschen alleen doen als men er mij toe dwong, terwijl Uwe Majesteit mij thans in de gunstigste stemming voor Hare belangen ziet, en gereed in Haar gevoelens te treden en in alles eenstemmig met Haar te handelen» ¹.

Koning Georg voerde intusschen nog altijd oorlog tegen Spanje, en dat juist niet met het beste gevolg. De Amiraal Edward Vernon, die met een klein smaldeel te Jamaica lag, was — na 't uitbreken van den oorlog — den 20^{en} Nov. met 6 oorlogschepen vandaar naar Portobello gekomen, had er na korten tijd het kasteel veroverd, dat de open stad dekte, en haar zich daarna terstond in handen zien vallen; een en ander met meer gevaar bij 't vernielen der sterkte door buskruit, dan de ver-meestering van haar en de stad. Toch werd er hem te Londen een lof voor toegezwaaid, en zijn naam en daad verheven, als had hij 't schitterendste heldenfeit verricht. Naar Jamaica gekeerd, bepaalde men zich verder van weêrszij tot het nemen van enkele koopvaarders. In 't volgende jaar echter, op 't vernemen vooral, dat niet alleen Spanje een vloot uitrustte, maar ook Frankrijk te Brest en Toulon een aantal schepen voor de West-Indiën gereed maakte, werd tot aanmerkelijke versterking der engelsche zeemacht besloten, en zeilde, in October, de Amiraal Ogle met tal van schepen en de noodige manschap onder Lord Cathcart derwaarts. Te Jamaica vereenigden zij zich met Vernon, en liet men zich nu door dezen, die 't opperbevel kreeg, overhalen om 't sterke Carthagera aan te tasten, waar men in Maart '41 voor kwam. Men bracht het echter, na een moorddadig gevecht der landingstroepen onder Wentworth, die den inmiddels verscheiden Cathcart was opgevolgd, niet verder dan de vernieling van eenige sterkten aan de kust, doch begreep, na gehouden krijgsraad, den 24^{en} April het hoofddoel, de verovering der stad zelve, te moeten opgeven, en naar Jamaica terug te koersen. Drie maanden later kwam men nog ongelukkiger van de reis; het gold toen Sint Jago op Cuba. Bij de verkenning echter van het terrein scheen dit Wentworth zoo moeilijk en de stad tevens zoo sterk, dat hij, met zijn troepen naar boord teruggekeerd, aanried de gansche onderneming te staken, waarin Vernon, tot zijn spijt, berusten moest. Had ik, schreef hij — niet zonder eenige grootspraak voorzeker — naar Londen, de zaak alleen in handen gehad, ik had, met hoe luttel ervaring in 't krijgvoeren te land, zoo hier als voor Carthagera Zijn Majesteits troepen en schepen, met verlies zelfs van minder manschap dan thans, doen zegevieren ².

Met dezen oorlog op den hals, was men natuurlijk minder genegen zich, ter wille

¹ Ald. p. 185, S.

² Lord Mahon, *Hist.* t. pl.

der om bijstand smekende Koningin van Hongarije, in een tweeden te steken, en wilde dus liever, zoo mogelijk, door bemiddelende tusschenspraak, de opgekomen moeilijkheden te vereffenen zoeken. Die Koningin had reeds in November, op haar eigen gezag, Hertog Frans tot haar mederegent over al haar erflanden aangenomen, en hem tevens het recht opgedragen, voor haar Keurvorstendom van Bohemen, bij de aanstaande Keizerskeus, te stemmen. Daartegen waren echter de saksische Keurvorst en anderen opgekomen, haar recht als zoodanig betwistende, daar de keurvorstelijke waardigheid, bij de desbetreffende Gouden Bul, uitdrukkelijk slechts aan mannen was toegekend. De Koningin daarentegen beweerde harerzijds, dat het met Bohemen anders stond, daar dit op vrouwen kon overgaan. Volgens haar tegenstanders maakte dit evenwel niets uit, daar zoolang er geen man regeerde de keurstem dan gesmoord bleef. Ook tegen haar benoeming van den Hertog tot mederegent was men in verzet gekomen, en zij had zich daarom, ook vóór Frederik II's aanval op Silezië reeds, tot beide Zeemogendheden om hulp gewend, doch de Staten evenmin als Groot-Brittannië van zins gevonden, voor haar te gaan oorlogen. Koning George — als men te recht heeft doen opmerken ¹ — had eigenlijk geen ander doel, dan in zijn geliefd Hanover elken inval van Pruisens zij te voorkomen; hij moest dus zijn best doen het zoo min daar als te Weenen te verkerven, en de hollandsche staats-lui waren te schrander, om dat niet in te zien. Aan Koning Frederik gaven zij hun bevreemding te kennen over zijn binnenrukken in Silezië zonder hun eerst daarvan verwittigd te hebben, daar zij dan «maatregelen hadden kunnen nemen tot behoud der thans verstoorde rust in Europa»; en zij beraadslaagden voorts, naar aanleiding van Maria Theresia's verzoek om bijstand, over 't geen er daaromtrent te doen viel. Intusschen hadden zij reeds bij Koning George laten aanvragen, wat er met hem samen te bewerkstelligen zou zijn, en hij hun door zijn gezant, thans de jonge schotsche Lord Trevor, ten antwoord laten geven, dat hij geheel in overleg met hen wilde handelen. In een daarop gevolgd onderhoud sloeg Trevor hun toen voor, Koning Frederik zoo mogelijk te bewegen, zijn onderneming te staken, met toezegging dan hun best te doen, hem van Oostenrijks zij voldoening te verschaffen; terwijl zij zich anders genoodzaakt zouden vinden, het, krachtens de gesloten verdragen, bij te staan. Buitendien verzocht hij van de Staten de plechtige verzekering, dat zij zijn Koning zouden bijspringen, zoo hij door Koning Frederik in zijn duitsche erflanden bestookt werd.

Den 14^{en} Febr. '41 werd omtrent deze voorstellen in de Algemeene Statenzitting verslag uitgebracht. De afgevaardigden voor 't Buitenland gaven daarbij als hunne meening te

¹ Dr. Ad. Beer, *Holland und der österreichische Erbfolgekrieg* (Wien, 1871) S. 6. Ter nadere toelichting verg. Droysen over zijn persoonlijke onderhandelingen, wegens Hanover, door Schwichelt, t. pl. S. 258, ff.

kennen, het laatste te beloven, mits Groot-Brittanje zijnerzijds ook den Staten toezei, hen tegen iederen aanval te ondersteunen. Ook het aan Pruisen te richten schrijven keurden zij goed, mits men daarbij niet al aanstonds met het bijstaan van Oostenrijk dreigde, en daarvoor eerst een weigering van Pruisens kant afwachtte, terwijl men daarentegen ook Maria Theresia zou uitnoodigen, om zich met Frederik op billijke voorwaarden te verzoenen. Aan den gezant der Staten te Parijs — nog altoos Van Hoey — zou tevens meêgedeeld worden wat men voorhad, om ook Zijne Allerkristelijkste Majesteit van Frankrijk tot medewerking te noopen ¹. Nadat Trevor Groot-Brittanje's bereidwilligheid verklaard had, ook de Staten zoo noodig te helpen, werd het gedane voorstel aan de verschillende Provinciën ter overweging gezonden. Stad-en-Landen beval zijn afgevaardigden daarop, tot geen verdrag met Engeland te besluiten, vóór er uit Frankrijk antwoord gekomen zou zijn; ook Zeeland en Utrecht wenschten dat, en Friesland verlangde daarbij het verzoek aan Koning Lodewijk om zijne goede diensten tot bewaring van den algemeenen vrede, terwijl men inmiddels naar Weenen kon schrijven, dat men de Koningin wel ondersteunen wilde, maar vooraf de plannen der overige toetreders tot de *Pragmatieke Sanctie* vernemen. Gelderland alleen ried, zich al aanstonds geheel met Trevor's voorstellen te vereenigen. De Algemeene Staten besloten daarop aan de tegenstribbelende gewesten te schrijven, dat ze over hun bezwaren min of meer bevreemd waren, omdat toch de oostenrijksche erflanden vereenigd dienden te blijven, gelijk bij die *Sanctie* bepaald was, en het Gemeenebest «met cordaatheid diende te toonen, zijn verplichtingen gestand te willen doen», daar het anders zelf «van hulp ontbloomt zou blijven, als het die van nooden had». Een voorafgaande mededeeling aan Frankrijk docht hun, zonder instemming van Groot-Brittanje, min oorbaar, en der Republiek zelve minder waardig. Zulk een mededeeling kon volgens hen eerst dan plaats grijpen, als alles tusschen beide Zeemogendheden zelf vastgesteld en beklonken was. Zij sloegen dien Provinciën daarom voor, de zaak nogmaals in bedenking te nemen. Er verliepen daarop een kleine twee maanden, vóór men, met uitzondering altoos van Utrecht en Stad-en-Landen, die in hun gevoelen volhardden, tot het besluit kon komen, de onderhandelingen met Groot-Brittanje op den begonnen voet voort te zetten. Men liet daarbij echter niet na, Van Hoey te gelasten, om Fleury omtrent die overleggingen met Engeland de meest geruststellende verzekeringen te geven, en hem te beloven, van elk door beide Zeemogendheden genomen besluit bericht te doen geworden ².

De voortvarende pruisische Koning had in dien tusschentijd natuurlijk echter niet stil gezeten. Na zijn vertrek naar Berlijn had Maria Theresia een leger van 20,000

¹ Zie ald. en verg. Rive's *Schets*, enz. bl. 158 en vv. en de daar aangehaalde Staten-besluiten.

² Ald. bl. 161.

man onder haar veldtuigmeester Graaf Neipperg naar Silezië gezonden, om er het verlorene te herwinnen, en Frederik zich toen gehaast zelf weêr derwaarts te gaan, om er hem met zijn troepen onder Schwerin te bevechten. Toen Neipperg den 10^{en} Maart te Olmutz was gekomen, waar hij zijn hoofdmacht bijeen zou brengen, werd hij al aanstonds met het bericht verrast, dat het nog altoos ingesloten Glogau twee nachten te voren door de pruisische troepen onder den erfprins van Anhalt-Dessau stormenderhand genomen was. Hij trok daarna Silezië in, werd er zoo lang hij op roomsch terrein was, van alles goed ingelicht, doch op onroomsch gekomen van 's vijands bewegingen niet meer op de hoogte gehouden. Zoo kwam het, dat hij in 't begin van April tot Neisse geraakt, en vandaar naar Molwitz opgerukt, hier den 10^{en}, in zijn hoofdkwartier, door de komst der Pruisen in 't middaguur verrast werd. Hij dankte 't slechts aan de onervarenheid van den anders zoo doortastenden jongen Koning, die zich daar naderhand in zijn geschiedschriften zelf onbewimpeld genoeg de les over las ¹, dat hij niet onmiddellijk aangetast en verslagen werd. De Koning toch liet een paar uur verloren gaan met zijn troepen eerst omslachtig op te stellen, en zag toen aan zijn rechtervleugel door de uitstekende oostenrijksche ruitery, onder den generaal Römer, de zijne zoo woedend aanvallen, dat ze in wanorde op de vlucht sloeg, en hem zelf daarin meêsleepste. Slechts aan zijn, 't ongeoefende en slecht gewapende oostenrijksche ver overtreffend voetvolk had hij, op zijne beurt, het vervolgens te danken, dat dit, als een «muur» staande blijvend en vechtende als een «leeuw», Römers ruiters tegenhield en vernielde, en haar aanvoerder zelfs zag sneven; terwijl aan den linkervleugel Schwerin, op de Oostenrijkers instormende, hun de geduchtste nederlaag toebreacht. Zoo was tegen acht uur 's avonds, buiten den naar Oppeln gereden jongen Koning om, de slag voor hem gewonnen. Eerst toen hij, dat Oppeln door den vijand bezet vindende, vandaar 's nachts naar Löwen gespoed was, vernam hij hier 's ochtends vroeg het heuglijk bericht. Hij haastte zich nu het nabijgelegen Brieg te gaan berennen, dat zich den 4^{en} Mei aan hem overgaf. Den 17^{en} behaalde zijn huzarenoverste Ziethen een schitterende zege op een oostenrijksche ruiterafdeeling bij Rotbschloss, en werd er door den Koning met een regiment van zijn naam voor beloond ². Neipperg moest, tot zijn spijt, met zijn zoo ondeugdelijk gebleken voetknechten, de gedachte aan allen verderen strijd tegen de pruisische laten varen. Hij had zich met zijn geslagen troepen onder de wallen van Neisse teruggetrokken ³.

¹ "Ma conduite", schreef hij o. a. in zijn *Histoire de mon temps*, Ch. III, "était bien plus condamnable que (celle de M. de Neipperg); — arrivé auprès de Mollwitz, au lieu de marcher avec vivacité je perdis deux heures à me former méthodiquement devant un village où aucun Autrichien ne paraissait encore. — Mollwitz fut mon école, je fis des reflexions profondes sur mes fautes dont je profitais dans la suite".

² Droysen, t. pl. S. 245.

³ Ald. S. 244.

Frederik sloeg daarentegen zijn kamp te Mollwitz op, en bleef zich daar voorlooppig legeren. De fransche maarschalk Belle-isle, die er hem in 't laatst van April bezocht, schetst er ons zijne wijze van doen en leven. 's Ochtends vier uur stond hij op, steeg dan te paard en reed rechts en links al de posten en wallen van zijn leger langs; hij gaf dan zelf zijn generalen en officieren, die hij op kondschap uitzond, zijn orders, gelijk ze hem ook steeds persoonlijk rekenschap kwamen doen van hun bevindingen. Ook al de overloopers werden steeds voor hem gebracht, om door hem zelf ondervraagd te worden. Gelaarsd en gespoord bleef hij van dat hij opstond tot hij naar bed ging, en kleeedde zich in een blauwe uniform, die zich alleen door een wat rijker epaulet van die zijner adjudanten onderscheidde. In 't algemeen beval hij niet slechts over zijn troepen in alle wezenlijke zaken als een eenvoudig generaal, maar deed ook met alle andere voorname werkzaamheden zoo. Midden in zijn kamp in zijn tent gelegd, gaf hij van daar zijn orders, trad tot in de minste bijzonderheden, in de fransche legers door de wachtmeesters nagegaan, en bemoeide zich ook met de levens- en krijgsbehoeften. Over de stiptheid en tucht zijner mindere officieren liet zich oordeelen naar die hunner generaals en oversten, tot 's Konings eigen broeder toe, die zoo goed dienst moest doen als de minste officier, en zijne troepen waren van een haast ongelooflijk kloeke schoonheid¹. Zijn gansche beeld teekent ons de fransche gezant Valory, in Juny '40, als «eer kort dan lang, vrij gevuld zonder te dik te zijn; een levendig gelaat, fraaye donkerbruine oogen, een rond, vrolijk en levendig gezicht, vrij fraaye tanden, bruin haar, en een edel voorkomen». Hij was voorts «vastberaden en kort van stof, hield niet van praatjens en omhaal noch onnoodigen raad; besliste steeds zelf en vaardig, ondervraagde levendig en geestig, zoodat men tot een kort en bondig antwoord genoopt werd». Hij was «beleefd, en in zijn spreken verplichtend, maar gaf anders evenmin om de moeite aan anderen gebaar, als hij zich zelf in 't minst ook spaarde, en steeds een sober en hard leven leidde. Een ondeugende geestigheid ontzei hij zich niet, waar er iets belachelijks viel op te merken, maar liet ook toe, dat men hem antwoordde, mits het antwoord hout sneed, al was het watforsch. Hij had groote eigenschappen, en zijn fouten sprongen meer uit zijn leeftijd dan uit zijn karakter voort, zoodat men vertrouwen mocht, hij eenmaal een groot vorst zou zijn»². In zaken van staatkunde was hij «ondoordringbaar»³. Valory en Belle-isle zouden dat proefondervindelijk zelf best wijs worden.

De laatste was naar Duitschland gezonden, om er aan verschillende hoven in Frankrijks belang tegen Oostenrijk werkzaam te zijn, en het bij de aanstaande verkiezing te Frankfort in dat van Beyerens te vertegenwoordigen. Hij was over Meins, Trier, en

¹ *Extrait d'une dépêche* in de *Analekten* achter Ranke's *Zwölf Bücher*, enz. S. 578.

² Ald. S. 569, en f.

³ Ald. S. 570.

Keulen naar Dresden, en vandaar, den 22^{en} April, naar Breslau gekomen, om met den Koning over een verbond met Frankrijk te onderhandelen. Weinig tevreden over de dubbelzinnige houding van Koning George, toonde hij zich al aanstonds niet ongenegen, doch liet zich nog niet geheel vinden, en gaf, na Belle-isle's vertrek op 5 Mei, den door Koning George afgevaardigden Lord Hyndford en den gezant der Staten van Ginkel gehoor, die hem tot verzoening met Maria Theresia zochten over te halen. Hij toonde zich bereid, met het onroomsche deel van Silezië voor lief te nemen en buitendien een som van 3 miljoen daalders te betalen, waarmee de beleening te Amsterdam kon vereffend worden. Om de eer van Oostenrijk des te minder nog te krenken, had de in koopzaken ervaren pensionaris van Rotterdam Van Neck er op uitgedacht, dat hij 't in den vorm eener kusting zou aanvaarden, waarvoor de Koningin zich bij verdrag verplichten zou nimmer het geld te voldoen, noch haar terug te vorderen. Te Weenen wilde men daar echter niet van weten, en deed onaanneemlijke tegenvoorslagen ¹. Zelfs in een door den Engelschman voorgeslagen eenjarigen wapenstilstand wilde men niet treden, daar Silezië dan nog zoo lang in pruisische handen zou zijn. Daar was ondertusschen den 11^{en} April een overeenkomst met Saksen onderteevend, waarbij men bepaalde Pruisens boheemsche leenen van de Neder-Lausitz en 't Prinsdom Krossen aan Saksen te zullen verlijden met een strook lands van een halve mijl breedte tusschen die Lausitz en Polen, om het geleidelijk verkeer tusschen dit en Saksen te bewerkstelligen ². Na half Mei door den franschen gezant op nieuw gepord, schreef Frederik aan Podewils: «hoe lang zullen we nog dralen en ons door Londen en Weenen om den tuin laten leiden?» ³ Het voor en tegen van een verbond met Frankrijk werd door beiden daarop overwogen, totdat eindelijk den 4^{en} Juny, bij een samenkomst van Podewils en Valory ten huize van dezen, de sluiting tot stand kwam, en nog dien eigen avond door beiden onderschreven werd. Ter bekrachtiging naar Parijs gezonden, kwam het stuk van daar den 29^{en} Juny terug en werden de bekrachtigingen toen zes dagen later uitgewisseld. In een viertal geheime bepalingen werd daarbij overeengekomen: 1. dat Frankrijk Pruisen het bezit van Neder-Silezië met Breslau tegen ieder, wie 't ook zijn mocht, waarborgde; Pruisen van zijn recht op Gulik en Berg niet eer afstand deed, dan 't in 't rustig bezit van dat eerste, door bepaalden afstand van 't Huis Oostenrijk, was, bij een lateren vrede te verkrijgen; terwijl Frankrijk den oorlog zou doorzetten tot zulk een vrede verkregen

¹ Dat dit op aansporen van Engeland zelf geschiedde, zie bij Droysen t. pl. S. 271. "Abgeschmackte Vorstellungen", noemde hij trouwens ook reeds die, welke hem Hyndford en Ginkel deden; zie zijne *Pol. Corr.* t. pl. S. 258; "tromper les trompeurs" werd daarom tegenover Engeland zijn welberaden leus; zie ald. S. 255.

² Meêgedeeld bij Arneth, *Die ersten Regierungsjahre M. Th.'s* I. S. 207.

³ *Pol. Corresp.* t. pl. S. 245.

was. 2. Dat Frankrijk zich verplichtte, Zweden tegen Rusland te wapenen en steunen. Dit laatste rijk toch, waar de Hertog van Koerland reeds drie weken na den dood der Keizerin in ongenade gevallen en naar Siberië verbannen was, werd sedert door den markgraaf van Botta voor Oostenrijk bewerkt, en had hem 30.000 man hulptroepen toegezegd, die door Polen naar Moravië zouden trekken. Frederik van zijn kant beloofde, Zweden niet in de herovering zijner door Rusland veroverde gewesten te belemmeren. 3. Dat zich beiden, Frankrijk en Pruisen verplichtten het daarheen te leiden, dat de Keurvorst van Beyeren, Karel Albert, tot Keizer verkozen werd; dat Pruisen hem zijn stem zou geven, en, kon 't er hem niet doorkrijgen, slechts in overleg met Frankrijk een ander zou kiezen. 4. Dat Frankrijk dien Keurvorst niet slechts beschermen, maar hem ook al aanstonds in staat zou stellen, met nadruk te kunnen optreden; dat het hem daartoe niet alleen de noodige hulptroepen zou zenden, om zijn land tegen elken aanval te beveiligen, maar buitendien door een afleiding elders buiten gevaar zou stellen ¹.

Het verbond met Frankrijk was voor Pruisen niet anders dan een noodzakelijk kwaad. Zijn Koning zou niets liever gedaan hebben, dan zonder dat niet alleen, maar zelfs in weêrstrijd met Frankrijk klaar te komen; doch 't werd hem van britsche en oostenrijksche zij belet, en zoo moest hij zich wel, zoolang noodig, in Frankrijks armen werpen. «Wanneer mij», schreef hij den 9^{en} July aan Podewils ², «van de eenen kant alles, van den anderen in 't geheel niets wordt aangeboden; alles veeleer gedaan wordt, om 't Hof te Weenen in zijn gril, mij op mijn rechtmatige aanvragen niets te bewilligen, te sterken; is het waarlijk niet te verwonderen, noch onbillijk te achten, zoo ik eindelijk dat aanneem, wat mij als in den schoot geworpen wordt». De halsstarrigheid van Maria Theresia op het punt van Silezië hing met haar gehechtheid aan 't geloof der Moederkerk samen, die er geen evangelisch ketter als den pruisischen Koning als Landsheer dulden wilde, door wien het toch reeds zoo onroomschgezinde land geheel voor de kerk zou verloren gaan. Juist omgekeerd vond zich die Koning daardoor te meer verplicht van zijn vordering niet af te staan; gelijk hij omstreeks een maand later te recht aan Hyndford en Robinson betuigde, «zou hij zich aan de algemeene beschimping blootstellen, gaf hij een onroomsch land, dat hem met open armen ontvangen had, aan den toorn cener roomsche overheersching prijs, die zich op die kettersche bevolking gruwzaam wreken zou». Beide britsche heeren hadden zich toen in zijn leger te Grotkau bij hem vervoegd, om hem, zoo 't heette, nadere voorstellingen van Oostenrijks zijde te doen. Zij boden hem, wilde hij Silezië ruimen, eerst een goede geldsom, daarna een schadeloosstelling in de oostenrijksche Nederlanden — eerst Roermonde en zijn omtrek, toen het gansche

¹ Zie Droysen, t. pl. S. 273, f.

² Ald. S. 273 ff.

³ *Polit. Corresp.* t. pl. S. 274.

Limburg, met zijn 6 steden en 125 dorpen — aan. Op 't eerste vraagde hij kortaf, of men meende, dat hij de eer en belangen van zijn Huis voor wat geld veil had? En op het tweede merkte hij aan, dat, daargelaten de geringe waarde dier geldersche stad en omgeving, met Silezië vergeleken, Oostenrijk reeds door 't Barrière-verdrag verhinderd werd iets van zijn Nederlanden af te staan; of dacht men hem met Holland en Frankrijk in onmin te brengen? Hij gevoelde niet de minste neiging, zich naar die zij uit te breiden. Zijn eenmaal genomen besluit stond vast: hij wilde liever met zijn gansche leger in Silezië omkomen, dan van zijn vorderingen afstaan; op geen andere voorwaarde, dan het bezit van Nedersilezië met Breslau, kon hij met de Koningin vrede sluiten; een onroomsch Koning, als die van Groot-Brittannië, stond het zeer leelijk, hem daarvan te willen afhouden; hij moest hem veeleer met raad en daad bijstaan, hoe het veroverde land te behouden ¹. Daarmee maakte hij een einde aan 't onderhoud en de onderhandeling, en twee dagen later zich van Breslau meester.

Dezelfde krijgslustige Graaf van Belle-isle, die 't verbond met Frankrijk bij hem bedisseld had, was den 18^{en} Mei van hem naar 't lustslot Nymfenburg bij Munchen vertrokken, waar hij den beyerschen Keurvorst met een spaansch gevolmachtigde, Montijo, in onderhandeling wist. De spaansche Koningin toch, die thans voor haar geheel verkindschten man regeerde, wenschte ook haar tweeden zoon Filips, ten koste van Oostenrijk, in Italië wat grondgebied te verschaffen, en zich daarom met den Keurvorst te verbinden. Den 2^{en} kwam het verdrag daaromtrent tusschen hen tot stand, en tevens waarschijnlijk een nadere overeenkomst tusschen den Keurvorst en Frankrijk, waarvan echter de juiste inhoud nooit openbaar is gemaakt ². Frankrijk zei intusschen twee hulplegers toe, die, het zilver en blauw van 't beyersche wapen voerend, onder Belle-isle zelf en Maillebois de duitsche grenzen in 't Noorden en Zuiden zouden binnenrukken, om er Hanover in toom te houden en Oostenrijk te helpen aantasten. Op 't vernemen der zoo te Nymfenburg als in Silezië gemaakte afspraak, riep de oude Griffier Fagel in den Haag uit, dat «Europa's toestand thans hachelijker dan bij 't sterven van Spanje's tweeden Karel was» ³. Hij vreesde, dat Oostenrijk, door afstand van Luxemburg of andere zijner nederlandsche bezittingen, Frankrijk zou trachten te winnen, en liet zich alleen door Fleury's verzekering gerust stellen, dat hij er even weinig aan dacht, Luxemburg als Constantinopel te nemen, terwijl hij der Republiek de onzijdigheid van den poolschen oorlog toezei,

¹ Zie het verslag van 't verhandelde, bij Droysen t. pl. S. 300, en f.

² Over de onechtheid van het indertijd uit Schlossers papieren in omloop gebracht afschrift zie Droysen's *Abhandlungen zur neueren Geschichte*, 1876, S. 227 ff.

³ Droysen, *Gesch. der preuss. Politik*, t. pl. S. 307 en f.

wilde zij zelve onzijdig blijven. Ook Koning Frederik liet haar ten sterkste hetzelfde aanraden. De verhouding verschildte intusschen aanmerkelijk; in dien oorlog was zij niet gemoeid, uit dezen kon zij zich daarentegen op den duur moeilijk houden. De gevoelens bij de Staten liepen dan ook zeer uiteen, en gaven dikwerf tot hevige woordwisseling aanleiding; daar men 't echter niet eens kon worden, bleef men, uit gemis van karaktervolle eenheid, als van zelf voorloopig werkeloos en lijdelijk, en daardoor onzijdig.

Koning George zat voor zijn Keurvorstendom van Hanover in 't nauw, en mocht zich gelukkig rekenen, dat zijn doortastende neef van Pruisen dit geen kwaad wilde niet alleen, maar er ook volstrekt Frankrijk niet in wilde zien voet vatten. Onder den erfprins van Anhalt had hij er een leger aan de grenzen, waarmee hij 't bedreigde, mocht men voor Oostenrijk tegen hem in de bres willen springen, doch waarmee hij er anders niets tegen voorhad. Namens Maria Theresia kwam Robinson, spijt zijn afwijzing in 't begin der maand, hem den 29^{en} Augustus nogmaals te Breslau bezoeken, om hem nu Glogau en wat ander grondgebied in Silezië als onderpand aan te bieden, tot men elders een ander voor hem gevonden had, doch werd natuurlijk op nieuw afgewezen. De Koning liet hem door Podewils zeggen, dat hij hem zelfs niet verlangde te zien, en hem aanried, zich binnen de 24 uur maar weêr weg te maken ¹. Door Hyndford waagde de Koningin toen nog een laatste wanhopige poging. Zij gaf hem volmacht, geheel Neder-Silezië met Breslau in vollen eigendom toe te zeggen tegen Pruisens waarborg der *pragm. Sanctie*, zijn stem voor Hertog Frans bij de aanstaande verkiezing, en 10,000 man hulptroepen tegen Beyeren. Van dien Hertog zelf bracht Hyndford daarbij nog een brief over, waarin hij zich persoonlijk met den meesten aandrang aanbeval. Ook de Keizerin-moeder liet hem door haar neef, zijn zwager van Brunswijk-Bevern, smeken, haar dochter, uit den nood, waarin hij haar gebracht had te redden. Zelfs tot zijn zuster van Bayreuth wendde zij zich schriftelijk met het verzoek, haar tot voorspraak dier dochter bij hem te strekken ². Alles te vergeefs; niet slechts omdat hij het thans, met het oog op de gemaakte afspraken, te laat achtte, maar vooral ook omdat hij maar al te wel wist, hoe men tegelijker tijd zoo te Munchen als te Parijs tegen hem onderhandelde, en zich te zijnen koste zocht te verzoenen ³. Aan zijn gevolmachtigde bij Koning George te Hanover gaf hij, in deze dagen, als zijne meening te kennen, dat men «Europa niet verloren behoefde te rekenen, al bleef 't Huis Oostenrijk niet in zijn geheel. Wat zijn macht betrof, was 't een grove dwaling te beweren, dat het alleen in staat ware, er het evenwicht te bewaren, daar het zich nog niet eens tegen Pruisen alleen

¹ Ald. S. 315.

² Ald. S. 317, ff.

³ De nadere bijzonderheden zie bij Droysen t. pl. S. 318 en ff. en verg. het schrijven aan Hyndford van 14 Sept. *Polit. Corr.* I. S. 333.

verweren kon. En wat zijn staatkunde aanging, ware 't verkeert te wanen, dat het altijd den Zeemogendheden getrouw zou blijven; het was toch in de vier laatste jaren van wijlen Keizer Karel ten nauwste met Frankrijk verbonden. In 't duitsche Rijk konden machtige vorsten, als de Koningen van Groot-Brittanje en Pruisen, best een hoofd met een zoo uitgestrekte macht ontberen, die slechts misbruikt zou worden om de rechten der Rijksvorsten te verkorten, en de belangen der onroomsche ingezetenen te schaden, gelijk zoo velerlei gewelddadigheden in zake van Godsdienst ten overvloede getoond hadden. Voor alle Vorsten en Stenden ware daarentegen een Keizer wenschelijk, die geen buitenlandsche staten bezat, en 't Rijk daardoor niet, als Oostenrijk, voortdurend in buitenlandsche oorlogen wikkeld¹. Voor Hanover wist hij van Frankrijk toezegging van onzijdigheid te verkrijgen.

Maria Theresia, buitenaf weinig of geen uitkomst ziende, had inmiddels het koene plan volvoerd, zich tot haar hongaarsche onderzaten te wenden. Nog in den voorzomer had zich onder dezen vrij wat weêrstand tegen haar doen blijken; zelve in haar nood naar Presburg gekomen, aarzelde zij thans echter niet, hen voor haar Huis in de wapenen te roepen, wat in geen twee eeuwen had plaats gegrepen. Den 11^{en} September verklaarde zij, voor beide afdeelingen van den Rijksdag, aan alle bezwaren en verlangens van Hongarije te gemoot te willen komen, zich harerzijds op hunne trouw en van ouds vermaarde dapperheid te verlaten, en zich zelf, haar kroost, en haar kroon aan hunne zorg op te dragen. Door haar toespraak en de tranen, waarin zij ten slotte losbrak, geroerd, verklaarden de Hongaren, haar bloed en leven te willen wijden². Den volgenden dag trok de beyersche Keurvorst de oostenrijksche grenzen over. Koning Frederik had hem reeds in July een krijgsplan doen toekomen, waaraan hij nog vóór 't einde dier maand, den 31^{en}, door 't onverhoedsch bezetten van Passan, gevolg had beginnen te geven, doch dat hij sedert weêr gestaakt had. Een tot de Pruisen overgeloopen oostenrijksch veldmaarschalk, de Graaf van Schmettau, onroomsch Sileziër van herkomst en door zijn moeder zelfs van pruisische afstamming, was daarop door Frederik naar hem afgevaardigd, om hem tot voortzetting van 't aangevangen werk te noopen. Den 20^{en} Aug. was toen in een krijgsraad besloten, om tot de Traun voort te trekken, zoodra de voorhoede van Belle-isle's hulpleger, dat reeds tot den Neckar was opgerukt, Straubing bereikte. Langzaam ging het vervolgens voort. Eenmaal echter de grens over en te Beyerbad gekomen, werd Karel Albert door een zending der Landstenden uit Ling uitgenoodigd, zich daar als Aartshertog te laten huldigen, en trok den 14^{en} de stad binnen. Hij breidde zich vandaar de Donau langs uit, rukte vóór 't einde der maand Neder-Oostenrijk in, en werd den 2^{en} Oc-

¹ Aangehaald bij Droysen, *Pr. P.* t. pl. S. 318.

² *Vitam et sanguinem consecramus.* Verg. voorts Arneth, t. pl. S. 298.

tober, naar Ling teruggekomen, door de in zijn kleuren gedoschte burgerweer gehuldigd. Koning Frederiks krijgsplan, dat Weenen zelf tot einddoel had, volvoerde hij echter niet, maar bleef den 21^{en} te Sint Tolden, op tien mijlen afstand nog, legeren.

Zijne besluitelooze houding was vooral door het verdeelingsverdrag veroorzaakt, onder Belle-isle's bemiddeling tusschen Frankrijk en Saksen in de maak, en den 19^{en} September tot stand gekomen. Aan Beyeren werd daarbij Boheme, Opperoostenrijk, Tyrol, enz., aan Saksen Oppersilezië, Moravië, en Nederooostenrijk, enz., met den titel van Koning van Moravië en Hertog van Oppersilezië, toegekend. Dit maakte, dat de Keurvorst meer belust was, Boheme al aanstonds te vermeesteren, dan Koning Frederik's krijgsplan te volgen. Frederik daarentegen, daar in kennis van gesteld, toonde er zich weinig over gesticht, en mistrouwde zijn drie bondgenooten, Frankrijk in de eerste plaats, hoe langer zoo meer. Vooral toen hij daarbij vernemen moest, dat dit te Weenen, door den Graaf van Wied, ondershands verzoenende voorstellen liet doen, waarbij hij zelf dan het onderspit zou gedolven hebben. Hij liet daarom zijnerzijds Hyndford door zijn vleugeladjutant den Overste Goltz een wenk geven, dat de Koningin nog niet alle hoop op een schikking behoefde te laten varen, en deelde hem ter loops de voorwaarden meê, waarop die zou kunnen plaats grijpen. Hyndford reisde met dit verblijdende bericht onmiddellijk naar Presburg, waar het, in den benarden stand van zaken, een welkom gehoor vond. De Koningin gaf hem en den nog altijd in Silezië vertoevenden Neipperg, wiens troepen zij gaarne daaruit en tegen Beyeren in 't veld zou hebben, volmacht om met den Koning te onderhandelen. Na nog eenig over- en weêr trekken had toen, tusschen beide legers in, op 't slot van Klein-Schnellendorf, den 9^{en} October, een persoonlijk onderhoud met den Koning plaats, waarbij overeengekomen werd, dat de Koning nog veertien dagen het ingesloten Neisse voor de leus zou blijven belegeren, en het hem dan zou overgegeven worden; daarna zou hij alle vijandelijkheden tot een later te sluiten vrede staken; meer dan Nedersilezië en Neisse mocht hij bij dien vrede niet verlangen, doch hem dit dan, met het land over de Oder tot het Vorstendom Oppeln, afgestaan worden; Neipperg mocht den 16^{en} met zijn leger naar Moravië, of werwaarts hij verkoos, aftrekken. Het strengste geheim werd voor dit alles gevorderd¹. Neipperg trok ter bepaalde tijd op en

¹ Zie Droysen t. pl. S. 342 ff. Kenschetsend is de trouwhartige klacht, over de hem op 2 en 4 Oct. toegekomen brieven der Koningin, door den meer op krijgs- dan staatsgebied vertrouwd Neipperg aan de Koningin gedaan: dat zij, om de waarheid te zeggen, hem "der darin enthaltenen Subtilitäten willen, einigermaßen embarrassirt" hadden; dat hij ook reeds "genugsam zu erkennen gegeben, kein Minister" te zijn, en "weder auf derlei Negotiationen, noch auf die feine Schreibart" zich te verstaan; waarom hij dus vriendelijk verzocht, er voortaan van verschoond te blijven. (Ald. S. 347, 5).

werd voor de leus nog wal nagezet, en den 1^{en} November gaf zich Neisse over.

Van Oostenrijks zijde werd intusschen dat geheim niet alleen al spoedig gebroken, en de zaak, met name ook in den Haag, ruchtbaar, maar bleek er ook al ras ondershands met Frankrijk weêr in overleg getreden te worden, om zoo mogelijk de Pruisen uit Silezië te verjagen ¹. Koning Frederik kon zich dus zijnerzijds gerustelijk door de gemaakte afspraak voor weinig of niet gebonden houden, en, naar de omstandigheden meê zouden brengen, geheel zijn eigen weg gaan. Voor de Algemeene Staten bracht inmiddels dat gerucht van verzoening tusschen Koning en Koningin, met de aan Hanover verzekerde onzijdigheid, een maar al te gewenschte verademing in hun voortdurend gehaspel over 't al of niet bijspringen der laatste, die zich in haar nood steeds dringender om hulp tot hen wendde. »Ieder», schreef Raesfeld den Koning, «heeft hier het oog op Uwe Majesteit gevestigd, en Zij zal zich een eeuwigen roem verwerven, zoo Haar rechtvaardig streven naar een duurzamen vrede slaagt» ². Dit had hem echter niet belet, den 1^{en} November tot het verdeelingsverdrag toe te treden, en er drie dagen later een afzonderlijk met Beyeren, ook met het oog op de aanstaande Keizerskeus, te sluiten.

De vereenigde troepen waren nu echter Bohemen binnen, en op Praag aangerukt, dat zij in den nacht van 26 op 27 November stormenderhand veroverden. Graaf Maurits van Saksen, natuurlijke zoon van Koning August II, was met zijne brigade het eerst in de stad; terwijl Maria Theresia's gemaal, die haar had willen ontzetten, nog op vier mijlen afstand was, toen hij den 27^{en} de Jobsmaar vernam. Daarmeê was alle hoop op de Keizerskroon voor hem weg, en scheen Oostenrijk als verloren. Karel Albert liet zich den 7^{en} December als Koning van Boheme kronen. In toespeling op een en ander zag weldra te Londen en Amsterdam een sierlijke spotprent het licht, met fransche en hollandsche rijmen ter verklaring er bij, en «de Rarekiek van Praag» betiteld ³. Om een groote tafel, waarop een kaart van Oostenrijk, zag men de verbonden mogendheden en anderen geschaard, van welke de eerste ieder op het stuk lands wezen, dat zij zich wenschten toe te eigenen. Den rug naar de tafel gekeerd stond, met den ontblooten degen in de hand, een reusachtig man in deftig gewaad, den bemiddelenden Franschman voorstellende; een paar lieden, kennelijk Holland en Engeland verbeeldende, maken zich voor hem weg. Aan de andere zij der tafel, op den achtergrond, stond de Koningin met haar erfprinsjen, uitroepende: «die mij moesten helpen, verklaren zich tegen mij!» Naast haar, geheel berooid en als een schooyer toegetakeld, haar arme gemaal. Wat verderop zag men een man, die door een ander

¹ Droysen, t. pl. S. 352.

² Ald. S. 359, 2.

³ Te Amsteldam by Jan 't Lam, boekv. bezuyden 't Stadhuys, naar de copie van Londen, published to Act of Parliament, by T. Cooper, at the Globe in Paternoster-row.

wordt afgerost. Tegenover hen, achter den reusachtigen bemiddelaar, wijst de vredelievende fransche Cardinaal, met een langen staf, ieders deel op de kaart aan. «Komt», heet het in de begeleidende rijmen:

Komt, ziet dees Rarekiek van Praag
Gekomen, ieder even graag;
Komt, ziet de Staatsluï, die veel noemen
't Gewijld Verbond, en dus 't verbloemen.

Wie is hij die aan tafel staat,
Als Moses statig van gelaat,
Die met zijn staf, wien zou 't vervelen,
't Beloofde land staat uit te deelen?

O, 't is een *vredelievend* man,
Die elk genoeg geven kan,
Die schikt, hoe dat men alle zaken
Te land en ook ter zee moet maken.

Wie zijn zij, die de kaart bezien?
Wel dat zijn Keizers, met hun driên;
Zij zijn vernoegd en blij mits dezen
In 't lot, door hem hun aangewezen.

Dat achterst drietal is gewis
't Gemyterd geestlijk kiezerstrits;
Zij hebben (kan 't het lot gedoogen?)
Hun kniën ook voor Baal gebogen.

Wie krijgt daarachter nog zoo beuk?
Dat is de Zweed; zijn vredebreuk
Zal Rusman haast, pots slappermenten!
Hem doen betalen met de renten.

Wie is die dame met dat kind,
Die, desperaat, geen bijstand vindt?
Een Koningin; maar, zonder liegen,
Zij ziet alom zich laf bedriegen.

Dies doet ze in wanhoop deze klacht:
"Door valsche vrienden, laas! gebracht
In dezen nood, word ik, o schande!
Beroofd van de oostenrijksche landen".

"Maar, lieve popje, wees tevreên;
Mocht gij hen, allen, een voor een,
Voor ontrouw straffe zien verwerven
Met hem, die nu u helpt bederven!"

“Uw arme vader, aan mijn zij,
Men heeft hem ook ontbloot a's mij;
'k Wil op geen Koning meer vertrouwen,
Noch mijne hoop op Prinsen bouwen”.

Maar, zegt eens, wordt gij niet vervaard
Voor dezen dreiger met zijn zwaard?
Bylo! wie zou daar niet voor vreezen?
Dat schijnt *Monsieur le Grand* te wezen.

Daar is Rodrigo met zijn kraag,
O, hij heeft jeuking in zijn maag,
En 't schijnt voorzeker aan zijn stappen,
Dat hij de wereld op wil happen.

Wat volk is dat? Dat 's buurman Hans
Met Jan-maat. Zij zien nog geen kans;
Zij dreigden dat zij zouden vechten,
Maar zagen 't liever aârs beslechten.

Op den duur echter konden zij — de Republiek en Groot-Brittanje — er zich niet buiten houden. Ook in de Staten gingen er herhaaldelijk stemmen daartegen op, en reeds den 11^{en} Maart had zich met name de jonge friesche edelman, Willem van Haren, Grietman van 't Bildt, die voor Friesland in de Algemeene Staten zat, over de «werkeloosheid» beklagd, «die der Republiek geensins tot eer kon strekken»¹. De Staten van Holland hadden wel besloten de Koningin een geldelijke ondersteuning van 840,000 gulden toe te kennen, in plaats der 5000 man, die men bij verdrag beloofd had; doch het had tot Augustus aangehouden vóór al de overige provinciën daarin toetraden, en toen nog alles behalve vaardig waren in de opbrengst. Frankrijks aandrang op onzijdigheidsverklaring vond bij velen een gunstig onthaal, en werd door den franschgezinden gezant te Parijs voortdurend ondersteund; hij liet niet af van klagen over den ongunstigen indruk, door het dralen daarmee op den Cardinaal en den Koning gemaakt, en het vermoeden daardoor gewekt, dat de Republiek vijandig tegen hen zou optreden. Men liet hem eerst onbeantwoord, maar ging er den 3^{en} December eindelijk toe over, door de afgevaardigden voor 't buitenland een schrijven aan hem te doen opstellen, waarin men hem zijn juiste meening te kennen gaf. Men zei daarin, met verbazing uit zijn laatsten brief gezien te hebben, dat in Frankrijk het denkbeeld heerschte, alsof de Republiek een algemeenen oorlog en vooral tegen Frankrijk wenschte. Niets was verder uit de gedachten der Staten, die zich alleen op 't ver-

¹ Zie de aanhaling uit zijn papieren in W. en O. Zw. van Haren's *Leven en Werken* (Deventer, 1874) bl. 137b, waar echter Trevor min juist als zaakgelastigde van M. Th. is aangegeven.

krijgen van rust en vrede toelegden. Zij hadden wel hunne troepen wat vermeerderd, doch alleen tot bevordering van 's Lands eigen veiligheid. Zich in buitenlandsche zaken te steken, die hen niets aangingen, was volstrekt hunne meening niet; toch was het hun niet geheel onverschillig, wie bij de aanstaande keuze Duitsch Keizer zou worden. Zij vertrouwden echter, dat de keuze wel op een persoon zou vallen, niet alleen voor 't Rijk van nut, maar ook van zins, een goed en vreedzaam nabuur te zijn. Met Frankrijk wenschten zij bepaaldelijk de vriendschappelijkste betrekking te onderhouden; zij hoopten dan ook dat de fransche toerusting wel niet tegen de vrije noch de oostenrijksche Nederlanden zouden gericht wezen. Den 19^{en} werd de in dezen trant gestelde opheldering naar Van Hoey verzonden ¹. De gevolmachtigde der Koningin, Reischach, drong intusschen ook op hulptroepen, al waren 't hoogstens 5000 man, bij de Staten aan, zonder hen tot zijn wil te kunnen brengen.

In Engeland verweet men den Koning niet alleen de onzijdigheid van zijn Keurvorstendom, maar zochten Walpole's tegenstanders vooral ook partij te trekken van de min voorspoedige en doortastende wijs, waarop de oorlog tegen Spanje op den duur gevoerd werd. Een onderneming op Cuba was evenzeer als die tegen Carthagena mislukt, en in de Middellandsche Zee had Amiraal Haddoek niet weten te beletten, dat 15000 man spaansche troepen uit Barcelona naar Italië waren gestevend, om er de Oostenrijkers te gaan bevechten. Hij had er wel een poging toe gedaan, maar het spaansche smaldeel toen door een fransch van twaalf schepen uit Toulon zien bijspringen, welks bevelhebber hem had laten weten, dat hij op hetzelfde doel afging, en order had de Spanjaards, werden zij aangevallen, ter zij te staan. Na gehouden krijgsraad was toen van engelsche zij besloten, dat men, geen kans ziende een dubbel sterke macht te weêrstaan, de zaak haar loop zou laten en naar Port Mahon terug koersen ². Een en ander had ten gevolg, dat toen het Parlement met December bijeen kwam, de weêrstand tegen Walpole zich al aanstonds hevig uitte, en hij zich een kleine twee maanden later, in 't begin van February '42, gedwongen zag af te treden, om voor Lord Carteret plaats te maken; «een zeer vriendelijk en verplichtend heer», als hem de gezant der Staten aan den Raadpensionaris afschetste, «die zeer veel verstand en studie» had, met «een grondige kennis der buitenlandsche zaken» bedeed was, «zeer spraakzaam en aangenaam in den omgang», doch tevens «den naam hebbende, dat op zijn woorden en plichtplegingen juist niet veel staat was te maken, en hij zich ten opzichte der partijschappen altijd een achterdeur wist open te houden», waarom hij zelfs in zijn eigen partij voor weinig vertrouwbaar gold ³.

¹ Beer, *Holland und der Oesterr. Erbfolgekrieg*, S. 15.

² Lord Mahon, *Hist. of England*, Ch. XXIII.

³ *Missive* aan V. d. Heim, in *De Jonge's Proefschrift over de Geschiedenis van de Diplomatie tijdens den Oost. Successie-oorlog en 't Congres van Aken* (Leiden, 1852), bl. 59, aant.

Voor Maria Theresia was kort te voren tegenover Beyeren een gunstiger toestand geboren. Wel was Karel Albert, van Praag naar Frankfort geijld, daar den 21^{en} Jan. tot Keizer gekozen, en had hij 't bewind over 't duitsche Rijk, als Karel VII, met veel vertoon aanvaard; maar op den eigen dag zijner verkiezing waren aan den Donau Passau en Linz den Oostenrijkers weêr in handen gevallen. Aan 't hoofd van een grootendeels uit Lombardije ontboden en uit Tyrol versterkt leger, en bijgestaan door een paar benden Pandoeren en Croaten onder de vrijbuiters Mentzel en Von der Trenk, was de wakkere en bekwame veldmaarschalk, Graaf Khevenhüller, opgetrokken, om Opper-Oostenrijk te ontzetten en Beyeren zelf te vermeesteren. Het laatste droeg hij aan den generaal-majoor von Bernklau en beide vrijbuiters op, die er met de noodige woestheid bij te werk gingen, terwijl hij zelf met de hoofdmacht Linz en Passau ging nemen, en daarna tot Landshut voortrukte. Mentzel maakte zich van München meester, en vóór half February waren, op Straubing en Ingolstadt na, alle vestingen door de oostenrijksche troepen bezet. Den dag na zijne luisterrijke kroning, op 12 Febr., zag daardoor de arme nieuwe Keizer zich reeds genoodzaakt te klagen, dat hij, persoonlijk daarenboven door de jicht en 't graveel gekweld, «zonder land en geld» zat, en zich 't best met «den man der smarten, Job» kon vergelijken, alleen op God zijn hoop stellende.

Koning Frederik was onderwijl naar Moravië getrokken, had er, in de tweede helft van December, Troppau en Olmütz bezet, en er daarop door Schwerin de winterkwartieren laten betrekken. Een plotselinge verandering door franschen invloed in de russische toestanden, en de dubbelzinnige houding van Frankrijk, dat hem maar half vertrouwde, hielden thans zijn aandacht geboeid. Te Petersburg was, op Sint Nikolaasdag, het jonge Keizertjen met zijn ouders en hun aanhang gevangen genomen, en Elizabeth, Peter de Groote's dochter uit Katharina, tot Keizerin uitgeroepen. Deze was wel Oostenrijk niet genegen, maar scheen toch tot vrede met Zweden te neigen, dat zich echter minder toeschietelijk toonde. Frankrijk daarentegen onderhandelde buiten hem om in Denemarken en te Weenen. Hij besloot zich zijnerzijds daarom meer bij Saksen aan te sluiten ¹, bezocht Dresden, en daarna Praag, vanwaar hij over Landskroon naar Olmütz trok. Aan Hyndford, die den 1^{en} Febr. met nieuwe voorstellen, voordeeliger dan tot dusver, tot hem kwam, gaf hij een onbepaald antwoord. In Saksen vond hij voor zijne plannen een tegenstander in Graaf Maurits, die te Dresden aan de fabel van 't verdrag der wolven met de herders herinnerde, en daarom waarschuwde hem geen gehoor te geven ². Hij was thans tot Iglau voortgerukt, en men begon te Weenen reeds te vreezen, dat hij naar Hongarije zou trekken. De Koningin wendde zich in haar nood tot Frankrijk om hulp, en riep in een afkondiging de

¹ Droysen t. pl. S.

² Ald.

Hongaren tot verdediging hunner grenzen, op. De 30jarige Prins Karel van Lotharingen stond thans aan 't hoofd van haar troepen in Boheme tegen de Franschen onder Broglie, die Belle-isle was komen vervangen. Daar Frederik geen lust had Moravië voor de zoo dubbelzinnige Saksen te bezetten, besloot hij het den 1^{en} April te verlaten, trok naar Boheme op, en bereikte den 17^{en} de grenzen. Den 23^{en} bezette toen Prins Karel Olmütz. Met Sardinië had Maria Theresia den 1^{en} Febr. eene overeenkomst gesloten, dat men er de uit Napels aanrukkende spaansche troepen zou tegenhouden. Tot de Zeemogendheden had zij zich eenige dagen vroeger reeds gericht met een plechtig verzetschrift tegen de keus van den nieuwen Keizer, en een beroep op hun verplichting, haar met geld niet alleen maar ook met troepen bij te staan. Zij had tevens een stuk laten uitgaan, waarin zij het stuitend onrecht schetste, dat haar werd aangedaan, en het streven van haar belagers om het Huis Oostenrijk ten onder te brengen. De verandering van 't britsche ministerie bracht onmiddelijk te Londen een wijziging in 't handelen te weeg, en had het besluit ten gevolge, engelsche troepen naar de oostenrijksche Nederlanden over te zenden, om er de gewichtigste steden te bezetten. Naar den Haag werd daarop de Graaf van Stair afgevaardigd, om de gemeenschappelijke maatregelen te bespreken, en Carteret gaf wat later aan Hop te kennen, dat «het nu tijd werd, de Republiek met den engelschen Koning te doen samenwerken, om de middelen tot een goeden en standvasten vrede te beramen, waartoe echter krachtige maatregelen vereischt werden» ¹.

In Holland bleven desniettemin de gemoederen verdeeld. Onder 't volk begon de partij der Koningin sterk toe te nemen. «Ik ben maar een burgerman», liet men een van hare voorstanders daaruit zeggen, «maar 't is mij niet mogelijk uit te drukken, hoezeer ik door haar gruwelijke behandeling door haar vijanden geraakt ben. Wij, die door heilige verbonden verplicht zijn haar te hulp te komen, zullen wij met een onverschillig oog aanzien, dat zoo een verstandige, liefstalige, en rampzalige vorstin een onzekere schuilplaats zal moeten zoeken? Ja, al waren wij niet verbonden door die heilige beloften, zouden wij evenwel de Koningin van Hongarije moeten bijstaan, indien we onze eigen belangen ter harte nemen!». Niemand, die zich echter krachtiger noch welsprekender voor haar te weer stelde, dan het reeds vermelde friesche lid der Algemeene Staten. In een, *Leonidas* getiteld gedicht teekende hij, onder de oudgrieksche namen en feiten, de zaken en personen van den dag met het sprekendste leven af. Onder Perzië verstond hij er Frankrijk, onder Grieken- Nederland, onder Sparta en zijn Raad kennelijk Den Haag en de Staten, onder Europa het duitsche Rijk, onder Thessalië Boheme, onder Alexander Koning Frederik, onder

¹ Naar Hop's schrijven aan Van der Heim, bij De Jonge, t. pl. bl. 60.

² *Samenspraak tusschen een burgerman en een deftig regent* (gedrukt in Vrystad, 1742), bl. 14.

Attika en Athenen Oostenrijk en Weenen, onder Leotychides den franschen gezant; onder vader Hercules, de drie eerste prinsen van Oranje, onder 't door hen verwoeste Ilion Spanje, onder Miltiades en Marathon, Prins Willem III en de slagvelden, waar hij op de Franschen zegevierde, enz. «In Sparte» heette 't in zijn verzen:

In Sparte was de Raad verscheiden van gevoelen:

Dees moedig, andren schenen bang;

De bloden, nacht en dag aan 't zwoegen en aan 't woelen,

Als waar 't een werk van hun belang,

Verspreidden dat de macht des vijands, nu vergaderd,

Geen weêrstand ergens vinden zou;

Ja, dat ze, nu bereids Thessalië genaderd

Daar allen dompelde in den rouw.

.....
"Van overwinnaars is het uiterste te duchten",

Zoo was hun taal, "als 't kokend bloed,

Door toorn in het gevecht verbitterd, voor geen zuchten

Genade of medelijden voedt.

Men volge dus den Raad en 't spoor van Alexander

Der Macedonen opperhoofd;

Hij waarschuwt, dat we, eer 't hart des Perziaans verander,

En wyl hij nog genâ belooft,

Verklaren, dat ons macht zal toeven in ons vesten,

Dat we ons verbinden, om gerust

Te aanschouwen, hoe zijn toorn in de attische gewesten

Door hunne straf worde uitgebluscht.

Men late Xerxes wie hij goed vindt overheeren,

Bemoeyende ons met niemands zaak,

Opdat ook Sparte niet mag 't onderstboven keeren

Door zijne alom geduchte wraak!

Ja, sommigen, die zich beroepen op de Goden,

Verspreiden listig, dat Hun oog

Het breken van de Trouw aanschouwt als 't werk van snoden,

En eens zal straffen van omhoog.

Maar Trouw die langer duurt dan 't Nutte is geensins heilig

En ze is veeleer een koppigheid,

Bij wie 't gemeen belang noch duurzaam is, noch veilig,

Al zonder orde en onderscheid.

.....
Men zie dan zich den Vorst der Perzen te verbinden;

Zoo hij maar rust en vrede schenkt,

Zal 't met de Goden zich zeer wel en spoedig vinden,

Zij zijn zoo gram niet als men denkt!" —

Dit was de lage taal der omgekochte mannen,

Benijders van Leonidas;

Zij trachteden aldus ter zielen uit te bannen

Den moed, die nog aan 't glimmen was.

.....

Leonidas, door vrees noch door bedrog te winnen,

Hoe verontwaardigd en verrast,

Stond aan den andren kant, gansch meester zijner zinnen,

En met dien ernst, die helden past:

"O", zei hij, "Sparte, Sparte! is dit de taal der helden,

Die ge in uw strijdbren boezem voedt?

.....

Ontaarden! ik zal dan, wil niemand met mij streven

Alleen, alleen het oorlogszwaard

Opheffen, en alleen de Vrijheid met mijn leven

Beschermen, voor geen dood vervaard!

Ik schroom geen overmacht, geen heir van Perzianen,

Hoe groot hun woeste stoet ook zij,

Alle opgeraapte, laffe, en vadsige onderdanen,

Den naam zelfs onbewust van *vrij*.

.....

Wat spreekt gij van verbond, gij, mede nu barbaren,

En, eveneens als zij, gereed

Die te verbreken, die zoo sterk geklonken waren

Met Pallas' stad, thans in het leed.

.....

Wij zullen zien, hoever de Hemel zij te blinden,

En of het spotten met de Trouw

Bij 's Volks vooroordeel ook verschooning zal vinden,

Dan ramp en onheil, straf en rouw?

.....

Laat Alexander zich vermaken met verdragen,

Hij bukke voor den Perziaan,

Hij zie zich al te laat verstrikt door 's vijands lagen,

En neme dan de ketens aan!

Dit is geen raad van dappre en van verheven mannen,

Verordend, om in 't oorlogsveld

Voor vrijheid en voor wet hun krachten in te spannen,

Of te bezwijken voor 't geweld;

(En) wint hij iets door zijn getroffene verdragen,

't Bestaat alleen dáárin, dat hij

De laatste wezen zal in 't voelen van de slagen

Van d'ijzren staf der tyranny.

Maar 't is uw eigen raad, uw hart is zelf bezweken;

Kleinmoedigheid en onkunde is

't Beginsel, dat u doet en handelen en spreken,

Tot aller braven ergernis.

O, vader Hercules! O, goddelijke wallen

Door ons verwoest van Ilion,
 En, daar Miltiades den Perziaan deed vallen
 O, zeegrijk veld van Marathon!
 De schimmen van die daar onsterflijke eer genoten,
 En nederstortten voor 't Gemeen,
 Die zullen nimmer mij vervolgen of verstooten
 Dewijl ik op hun spoor wil treên!"¹

Hoe edelmoedig en juist, tegenover Frankrijk en zijne voorstanders gestemd, bleek echter de bezielde dichter bedoeling en doorzicht van den wakkeren pruisischen Koning niet te peilen of naar den eisch te waardeeren, door hem voor een blind volgeling en aanstaand slachtoffer der fransche staatkunde uit te venten. Al zijn doen en laten bleef dat voortdurend genoegzaam uitwijzen. De als vlugschrift verspreide *Leonidas*² wekte intusschen een groot rumoer in den lande en lokte velerlei instemming en weêrspraak uit; geen echter die er in dichtwaarde bij halen mocht³. Een Franschgezinde gaf een weêrklank op het gedicht in dezelfde versmaat, met het opschrift *Kallistratus*, evenzoo zinspelingen op de feiten en personen van den dag, onder grieksche namen en toestanden inhoudende⁴. Hij werd er van de weêrpartij deerlijk voor over den hekel gehaald, en de naam van zijn held meer gewelddadig dan smaakvol tot *Casstraat* saamgetrokken. Zeker *Patriot*, als hij zich noemde, richtte zich, in tegenstelling met den dichter van Leonidas, tot hem en zijne geestverwanten als «de oproermakers van Nederland». Wij hebben, luidde het daar,

Wij hebben geen Leonidas Nog noodig, om voor ons te vechten;
 Geen vrees, dat Xerxes nog zoo ras Zal komen Bato's wallen slechten,
 Bekruipt nog 't beste deel der Vadren in den Raad;
 Zij trachten 't oorlogsvuur te weren van den Staat,
 Zoo maar geen pesten in ons Land, Door hun vervloekte lasterschriften
 Ontbloot van oordeel en verstand, De goede burgerij vergiften;
 En stak niet Eigenbaat de Vrijheid naar de Kroon,
 't Gemeen was niet ontrust, en Holland leed geen hoon.

¹ Zie het geheel *Leven en Werken*, bl. 136 en vv.

² 's Gravenhage, by Isaac Beauregard, boekv. in de Spuystraat, 1742.

³ *Leven en Werken*, bl. 139 en vv. Onder de lofrijmen zijn zeker, om hun kreupeldicht, wel het vermakelijkste die der *Toejuyging* van "den vernuftigen jongeling Eugenius Eybe", luidende:

Godt bescherme veele jaeren
 Den WelEdelen Heer van Haeren,
 Die niet bedriegt nogh niet misleydt,
 Maer rondbortigh de waerheydt seydt.

⁴ Te Harderwijk bij D. van Lennep, boekv. in de Luttekepoortstraat, 1742. Verg. *Leven en Werken*, enz. bl. 143.

't Verbasterd zaad, 't ontaard gebroed, Onwaard den naam van Nederlander,
Tracht maar den gulden Vrijheidshoed Te rukken van den ouden stander,
En 't wettig Staatsbestuur te keeren op een Vorst,
Die lang naar Hollands macht en schatten heeft gedorst.

De toespeling in de laatste regels was duidelijk genoeg; met de vrees toch voor een oorlog ging bij velen die voor de daaruit te duchten verheffing van den Prins van Oranje saam ¹. De dichter liet intusschen zijn tegenstander niet onbeantwoord:

O gij, die met den naam van Patriot wilt pralen,
Verwacht, verwacht geen hulp uit 's Hemels hoge zalen,
Zoolang gij 't waggelend gebouw
Niet weêr herstelt der goede trouw.
Ontaarden, waarom zijn toch eertijds onze vaders,
Met vrij en eerlijk bloed in hooggezwollen adren,
Ontbloot van krijgsvolk en van geld,
Niet afgemaakt door 't spaansch geweld?
Omdat hun eedle ziel, langs 't pad der eer gedreven,
De Godsvrucht en de trouw meer schatte dan het leven,
En door haar deugd des Hoogsten hand
Deed gunstig zijn voor 't Vaderland.
Het heilig woord der eer werd niet door hen geschonden,
Zij braken schaamteloos geen plechtige verbonden,
Noch tergden door een loos beleid
De godlijke rechtvaardigheid.

.....
Van hier, van dit gebroed het oog dus opgeheven!
Een andere eeuw aanschouwd, ten voorbeelde aangegeven
De aloude dapperheid en deugd
Geprent in 't hart van onze jeugd!
Opdat ze, in steê van zich lafhartig neêr te bukken,
Al wie den Leeuw een pijl ten klauwen uit wil rukken,
Door onverwinbren tegenstand
Terug doen trekken zijne hand! —
Daar moed is, daar is hulp; uit moed is heil te halen;
Zal moed met recht gepaard niet altijd zegepralen?
Die andre grondbeginsels voedt,
Die kniele neêr, die heeft geen moed! ²

Een tegenstander ondernam 't een weêrgalm hierop te doen hooren ³, doch met geen beter gevolg, dan zich de minvleyende vraag te hooren toeduwen: «*Echo*-schrij-

¹ "On n'élira le Stadhouder que pour faire la guerre", schreef Frederik II in zijne *Réflexions* van Febr. '42. (*Pol. Corr.* II. S. 46).

² Ald.

³ *Echo* op *W. van Haren*, door *Patriot*.

ver op Van Haren, Kost gij dat niet beter klaren?», en een derde tot een naderen weêrgalm te verlokken, die hem naar verdienste hekelde:

Als Momus met den naam van Patriot wil pralen,
 Pasquijn als Palinuur in 's Lands vergadring dalen,
 Dan trilt en beeft het vast gebouw
 Van Eendracht, Liefde, en Burgertrouw;
 Dan wordt het schoon paleis, die zegenrijke tempel
 Gereten en gescheurd van tinne tot den drempel,
 En, ondermijnd door tweedrachtsraad,
 Dreigt door zijn val den ganschen staat.
 Maar mooglijk die regeert en 's Lands schip helpt bestieren,
 Mag vrij zijn schimpensjeukt' den ruimen teugel vieren;
 De wetten zijn voor hem meestal
 Ten nut, den kleinen tot een val?
 Ontaarde, neen, o neen! Hoe konden onze vaders,
 Zoo Liefde en Eendracht niet gespeeld had door hun adren,
 Ontbloot van krijgsvolk en van geld,
 Weêrstaan het Spaansch tyransgeweld?

 Dat dan op elks gezicht het edel rood mag pronken,
 En de ijver voor 't gemeen steeds meer en meer ontvonken,
 Om ons van alle slavernij,
 Maar niet van wet, te stellen vrij!²

Een meer zelfstandig *Beripsdicht*³ kwam tevens, onder den schijn, den frieschen dichter de les te lezen, met bijtende scherts de stadhouderschuwe Franschgezinden nog, met hem, de waarheid zeggen:

Wat viert ge uw eerezucht dus den lossen toom,
 Heer Haren, om in 't staatsampt uit te lichten!
 Wat tart ge Rome en Grieken met gedichten?
 Waartoe den Batavier, die, buiten schroom,
 Bedwellemd lag te slapen,
 Gewekt, geport te wapen?

.....
 Hou op, zoo'n stoute taal is lang veroud,
 Zoo hielp Leonidas den Griek in 't strijden,
 Zoo sprak uw grootvaâr in de fransche tijden;
 Nu weet men door een streelend onderhoud,
 En zacht de fluit te spelen,
 Zijns vijands goed te deelen.

¹ *Leven en Werken*, bl. 141, aant.

² *Nadere Echo op de Echo van den Patriot*, ald. bl. 142.

³ *Leven en Werken*, enz: bl. 146.

Geen Staatsheer is er, die in de eere dwaalt:
 Is 't eerloos van Frankrijk af te hangen?
 Deelt dan een vriend niet in zijn vriends belangen?
 Hij 's eerlijk, die 't genotene betaalt.
 Wie vlamt op gunst en eere,
 Dient telkens grooter Heere.
 Is Vrijheid meer dan ingebeelde waan?
 Een pop voor 't volk? Zal dit de Vrijheid wezen,
 Meer Heeren in de steê om één te vreezen,
 En met 's Lands geld te laten vrij begaan?
 's Lands Vrijheid is vrij denken,
 Door geen tyran te krenken.

In een te zelfder tijd verschenen wakker klinkdicht ¹ heette het:

..... Geen kakelende Haan
 Zal immer Neêrlands Leeuw door zijn gekraai versagen.

De dichter zelf teekende nog in proza, naar het door Polybius' geschetste bedrijf van den Acheër Kallikates, die als gezant naar Rome gezonden, de belangen van zijn vaderland meer tegenwerkte dan behartigde, het vrij kennelijke beeld van dien der Staten te Parijs: «Wat nu Kallikates betreft, toen hij naar Rome werd gezonden, had men hem alleenlijk belast en toevertrouwd, om voor het welzijn en recht der Acheërs te zorgen. Hij deed niettemin volkomen het tegendeel, en rechtstreeks tegen zijn plicht aan. Vervolgens, zoo ras hij in Achaje teruggekomen was, verspreidde hij alom de ontzaggenlijkheid der romeinsche wapenen, en maakte naar zijn vermogen de geheele gemeente daarvoor verschrikt en ontsteld» ². Dat er ook onder die gemeente anderen nog, dan de dichter, anders dachten, bleek met name aan den zich met *Yver* onderschrijvenden kastijder van de «droevige Echo, gansch ontbloot van helder klinken», die de zoogenoemde Patriot op zijn *Leonidas* had zoeken te doen hooren. «Van hier» riep hij haar tegen,

Van hier, gij Echo, weg! veracht geen eedle sporen,
 Laat eerder klanken tot Van Haren's luister hooren;
 Roem liever met een heilig vuur
 Dien braven held, dien Palinuur.
 Gewaande Patriot, dien naam verdient gij eerder:
 Is 't Patriotten werk de zorgeloosheid nog meerder
 Te kweken in een laffe ziel,
 Die reeds in slaapzucht nederviel? ³ —

Buiten hun besluit tot vermeerdering der krijgsmacht, hadden de Algemeene Sta-

¹ Ald. bl. 147.

² *Proeve van eene overzetting uit Polybius*, enz. Ald. bl. 137.

³ *Op de Echo tegens het Vaers van den Heere W. v. H.*

ten inderdaad geen ander en krachtiger teeken van het tegendeel weten te geven, dan eene roerende dank- vast- en biddagsuitschrijving tegen Woensdag 14 Febr. '42, naar aanleiding zoo van het water dat, in December en January, April en November '40 en '41, menige streek weêr geteisterd had, als van den oorlog, die elders woedde, en ook hen niet onbedreigd liet. De dijken, die de Tielerwaard, de Betuwe, 't land van Maas en Waal en dat van Heusden en Altena dekten, waren voor 't hooge water, in December uit de Boven-Rijn en Maas afstroomende, bezweken; even na Nieuwjaar daarop ook die der Linge bij Kedichem, op wel vijf plaatsen, waardoor de Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden geheel onderliepen. Zoo waren in Gelderland en Holland meer dan anderhalfhonderd duizend morgen lands overstroomd, en veel huizen omvergeworpen en beschadigd. De bewoners, op de dijken gevlucht, moesten van daar, zoo goed het ging, in veiligheid gebracht worden, maar een deel van hun vee zien verdrinken. Een ander deel was, in vooruitzicht van den nood, nog bij tijds naar elders gevoerd, en daar op de zolders of in de kerken geborgen. Wind en vorst verhinderden het spoedig herstel; eerst tegen half February toen het weêr zachter werd en de dooi voor goed inviel, kon men met goed gevolg aan 't werk gaan. Zoo van overheidswege als uit de beurs der gegoede burgerij was intusschen zoo veel mogelijk in den nood der slachtoffers voorzien; met name werden in Holland, te Rotterdam, Amsterdam, Haarlem, enz. penningen bijeen gebracht, om hun de geleden schâ te vergoeden, en gingen sommigen hen van daaruit bezoeken, om hun nood te lenigen, en spijs en kleêren onder hen uit te deelen ¹. In de drie laatste dagen van April, toen binnenslands alles weêr in orde gebracht en hersteld was, kwam van den zeekant een zware storm uit het Noordwesten aanzetten, waardoor de Slaperdijk benoorden Sparendam in den nacht van Saterdag op Zondag, 29 en 30 April, overliep, en 't land van daar af tot een half uur voorbij Haarlem overstroomd raakte ². Het water in de Biesbosch raakte door denzelfden storm zoo hoog, dat het dijkbestuur in het hulpgat, bij Werkendam tot ontlasting van 't bovenwater gelegd, bezweek, en 't deerniswaarde land van Altena op nieuw onderliep, tot des te meerder schâ der opgezeten en als het reeds zoo ver in den tijd en al het gezaaide nu weg was, terwijl alle voêr voor 't reeds in de weiden grazende vee ontbrak. Te Nijkerk op de Veluwe spoelden de sluisdeuren den zeedijk weg, en brak de dijk naar de zij van Putten en achter Bunschoten door, zoodat de geheele streek om Amersfoort als in een zee herschapen werd, en de reeds bemeste tabak- en bouwgronden groote schade leden. Tegen de muren

¹ Zie de nadere byzonderheden in den *Eur. Merc.* eerste halfjaar '41, bl. 105 vv. en in de *Verzameling van eenige geloofwaardige berichten en brieven betr. de elende van de opgezeten en der overstroomde landen*. Te Amsterdam by Isaac Tirion, 1741. Verg. ook het *Verhaal van de droevige Watersnood*, enz. Amst. by Jan ten Houten.

² *Eur. Merc.*, ald. bl. 246.

van Harderwijk werden twee schepen verbrijzeld, en de opvarenden er met touwen uit opgehaald. Andere vaartuigen werden op de dijk geworpen, en op Spakenburg bij Bunschoten stortten eenige huizen in ¹. In November eindelijk kwam er op nieuw een Noordwester storm, die 't water weder over den Slaperdijk drijvende, 't land om Haarlem van de Beverwijk tot Bennebroek deed onderloopen. Halfweg Amsterdam stond het Y-water voor de sluizen een duim boven peil, en aan de Eenhoornsluis in die stad bijna zoo hoog als in 1717. Te Egmond aan Zee was, in den avond van Vrijdag den 24^{en}, het water zoo geweldig gerezen, dat er omstreeks 17 voet afvloeide; drie dagen later, even nadat de klok 's avonds zeven geslagen had, stortte de Westerhelft van den ouden toren, waarop zij prijkte, door 't geweld van den wind in zee, zoodat alleen de Oostermuur en de kleinste helft van den Noorder- en Zuider nog staan bleef. Ook de Westerkamer in de herberg De Vergulde Wagen stortte in, terwijl er nu wel 23 voet afvloeide ².

Nadat nu al die wind- en waternooden gelukkig doorworsteld waren, begrepen 's Lands Staten, op den uitgeschreven biddag, hun dank voor «Gods goedheid», die het daarbij liet, en ook «de duurte der levensmiddelen», die er meê samenhang, weêr had doen verminderen, niet te mogen achterlaten. Wat den oorlog betrof, verklaarden zij der tot gebed en vasten uitgenoodigde goêgemeente, «niet te kunnen nalaten in byzondere opmerking te nemen de onlusten en beroerten die sedert eenigen tijd in Europa ontstaan waren, en op verscheiden plaatsen tot oorlog waren uitgeborsten, omkeering en verderf van rijken en landen na zich slepende; waardoor zij zich, niet zonder groote redenen, ten uiterste beducht maakten, dat, niettegenstaande hunne vredelievendheid, en al hun moeite en zorg om den vrede te bewaren, dit kwaad ook hun staat zou kunnen overkomen; zoodat zij zich tevens verplicht vonden, tot hun verzekerdheid en wettige verdediging, in geval van nood, zich meer dan gewoon te wapenen, ziende dat genoegzaam alle mogendheden van Europa zich sterk gearmeerd hadden, en een groot getal van vreemden bij hunne grenzen geplaatst was, 't welk hun geen volkomen gerustheid liet, daar zij niet wisten wat de Heer misschien over deze landen besloten had, en of Hij mogelijk niet, ter oorzaak van 's Lands aanhoudende en aanwassende zonden en ongerechtigheden, Zijne ontfermende en behulpzame hand van den Staat zou willen terugtrekken en Zijne oordeelen er over uitstorten». Zij «hadden daarom raadzaam geoordeeld en goedgevonden, zich tot Hem te keeren, en in alle kerken van den lande, met al zijn inwoners, eenparig en als met één hart en één ziel Hem eerst te loven en te danken voor al Zijne zegeningen en weldaden van tijd tot tijd aan 't lieve Vaderland bewezen, en vervolgens met een oprechte belijdenis van alle 's Lands en ieders eigen zonden en ongerechtigheden, zich

¹ Ald. bl. 285, v.

² Ald. tweede halfjaar, bl. 305, v.

op 't diepst te veroodmoedigen, Hem te verzoeken om de genadige vergeving van die allen, en om Zijn verderen goedertieren zegen over 't Vaderland, ten einde 't, door Zijne alleen alles vermogeude hulp en bestemming, in Zijne gunst bewaard mocht blijven in rust en vrede bij zijn vrijheid en religië; dat Hij te dien einde, door den invloed van Zijne genade, de raadsragen der hooge regeering wilde besturen tot eendrachtigheid» — waaraan 't zeker wel wat ontbrak — «en die wilde zegenen; zoodat in deze zoo zorgelijke en gevaarlijke omstandigheden des tijds, haar besluiten en pogingen mochten uitvallen tot Zijne eer en tot 's Lands ruste, vrede, behoudenis, en welvaren» ¹. Voor velen werd de bezorgdheid nog vergroot door de verschijning eener komeet in de volgende maand, welke zij meenden, dat in dees «rare tijd wel onheil kon verwekken» ².

Om in al de onkosten voor de vermeerdering van hun krijgsmacht «tot bescherming van den Staat en de goede ingezetenen van dien» te voorzien, namen de Staten van Holland in deze maand het besluit, die ingezetenen aan eene persoonlijke schatting te onderwerpen, voor zoover zij 's jaars 600 g. of meer aan inkomsten hadden, met uitzondering aller slechts tijdelijk in hun gewest vertoevende vreemdelingen — tenzij ze er zich langer dan een halfjaar ophielden — aller professoren en lectoren hunner Universiteit, en aller predikanten, voor zoover hun amptsgeld betrof, aller krijgsofficieren van lageren rang mede voor zoover hun jaarwedde, als zoodanig, en aller ambachts- of handwerksgezellen, gewoon in dagloon te dienen, de vrije meesters en werkbazen dus uitgesloten» ³. Een weldenkend Hollander, die terecht inzag, dat het «de plicht van een goed burger is, zijn wil naar 't algemeen belang te richten», en dat het «den verstandige past zich naar den tijd te schikken», begreep de afkondiging van 't nieuwe belastingsmiddel van zijn kant met aandrang in dichtmaat te moeten aanbevelen. «Waar blijft», vroegde hij daarom zijn cijsplichtige medeburgers:

Waar blijft misnoegen nu, gewoon altijd te smalen,
 Dat, daar *Deux-aas* niets heeft, *Siessinken* niets en geeft,
 En dus de *quater-troy* alleen 't al moet betalen?
 Nu zet elk tal zijn oogen bij,
 En zelf twee-zessen blijft niet vrij!
 Nu heeft de Raad van 't Land, met 's Hemels welbehagen,
 Een middel uitgedacht Tot sterking onzer kracht,
 Om alle leden naar vermogen te doen dragen.
 Wie nu nog klaagt met dol geschreeuw,

¹ *Eur. Merc.* eerste halfjaar, 1742, bl. 88, v.

² Zie 't *Boerenpraetje tusschen Leen, Kees, en Jaep over den tegenwoordigen toestand van zaken*, enz. bl. 29.

³ Zie het den 28^{en} Maart '42 afgekondigde *Reglement*, *Eur. Merc.* 1^e halfjaar '42, bl. 226 en vv.

Daar ons het oorlogsdier begrint aan alle zijden
 In dees bedroefde en nare tijden,
 Is der bescherminge onwaard van Hollands Leeuw,
 Verklaart zich basterdzaad van 't volk, dat van te voren,
 Toen Spanje's mes stond op de keel,
 't Land tot den Bedelzak getrouwheid heeft gezworen.
 Toen had men weinig en gaf veel,
 Nu hebt gij veels te veel, om matiglijk te leven;
 't Is billijk dat die heeft moet geven.
 Kocht zich voor bloed de voorzaat vrij,
 Men weer door geld de slavernij!
 Geef dan goedwilliglijk met open harte en handen,
 Of — pak uw boël, om te verlanden;
 Maar, eer gij opbreekt, denk waarheen?
 Daar de armoë heerscht kunt gij niet duren,
 Omdat zij geeft noch strekt ter leen.
 Sla 't oog op uwe nageburen:
 De Brit geeft onbeschrijflijk veel,
 In Frankrijk vraagt men 't tiende deel
 Van elks bezitting, en men moet door dwang dat geven;
 In Duitschland neemt men het geheel,
 En wordt ge uit huis en hof verdreven;
 Ga, kauw daar zemel, zat van 't meel,
 En dien uw God met vrees en beven!
 Zoo niet, ruk uit uw lekkre tand,
 En spaar wat tot behoud van 't Land,
 Waarvoor gij moest uw bloed doen stroomen,
 Om niet in slavernij te komen.
 'k Voorzie nochtans, hoe noodig 't zij,
 Aan geen kwaadspellers zal 't ontbreken;
 'k Hoor, dunkt mij, roepen: wij zijn vrij!
 Die eertijds dreigen dorst, valt nu met kunst aan 't smeken;
 De Vrijheid is in geen gevaar!
 Wij hebben haardstede en altaar
 Zoo vrij als eenig volk op aarde;
 Maar — niemand kent recht Vrijheids waarde¹.

Ongelukkig bleek het nieuwe middel, hoe goed bedoeld, minder doeltreffend: het getal der wegens hun ontoereikende inkomsten vrijgestelden bleek veel groter dan men vermoed had, en de belasting bracht dus lang zooveel niet op, als met verwachtte.

In spijt van al de gelden aan de uitbreiding hunner landmacht besteed, had Frederik II zeker geen ongelijk, toen hij, in dezelfde dagen schreef², dat hij die

¹ *Op het nieuwe middel van belastingen*, enz. T' Amsterdam by Bern. Mourik, 1742.

² Zie zijn brief van 27 Maart aan Fleury, *Polit. Corr.* S. 92.

voorbereidselen tot den oorlog in Holland tot dusver voor luttel anders dan wat wapenvertoon hield, en 't niet te verwachten was, de Algemeene Staten, stelde zich 't gansche volk niet in beweging, zich gaarne in een openlijken oorlog tegen Frankrijk zouden steken». Hij zelf begreep intusschen hoe langer zoo meer, dat hij best zou doen een afzonderlijken vrede met de Koningin te sluiten; hij gaf daar in de volgende maand, in een schrijven aan Podewils gegronde redenen voor. Vooreerst, scheen Engeland zich voor haar te zullen verklaren; verder begon Frankrijk reeds op zijn bijstand in Kleefland aan te dringen, om daar wat troepen tegenover die van Koning George te velde te brengen; een algemeene vrede beloofde hem voorts minder voordeel dan een afzonderlijke; de fransche gezant had hem op een toon toegesproken, alsof Frankrijk zelf lust had, hem daarin voor te komen; de oorlogskosten werden vrij zwaar; vrees voor een tegenva, die hem de verkregen voordeelen zou dreigen te doen verliezen; eindelijk de weinige werkkraft, door zijne bondgenooten aan den dag gelegd, en al de afleiding door den vijand en de zijne wellicht te bewerken¹. Hij kwam ondertusschen weldra tevens tot de slotsom, dat hij vóór dien tijd nog een kloek oorlogsfeit diende te bewerkstelligen, om zijn vredesvoorslagen de noodige kracht bij te zetten². Spoedig wist hij zich daar de gelegenheid toe te verschaffen. Een vooroordeel van Engeland achtte hij 't terecht, dat het europeesch evenwicht de handhaving der onverdeelde macht van 't Huis Oostenrijk vereischte; maar al te lang had dat Huis met zijn streven naar de opperheerschappij Europa te doen gegeven; het had nooit afgelaten het Protestantisme te verafschuwen, en vervolgde en verdrukte nog altijd de Protestanten in zijne Staten. Hoe flauw had het zich in den oorlog tegen Lodewijk XIV bijna altoos getoond, in de vredesverdragen steeds alleen voor zich zelf zoeken te zorgen, om na 't sluiten van den vrede, zonder voorzorg tegen toekomstige gevaren, inwendig steeds meer te vervallen. Werd er voor Europa's evenwicht eene macht gevorderd, in staat die van Frankrijk tot tegenwicht te strekken, dan waren de oostenrijksche Staten, onder één hoofd vereenigd, daartoe wel 't minst geschikt, en diende men naar een gansch andere macht uit te zien, om er 't evenwicht van Europa op te vesten³. Welke die macht, naar zijn gevoelen wezen, door wiens doortastende en schrandere werkzaamheid zij er zich den weg toe banen zou, behoeft niet gevraagd.

In den ochtend van 17 Mei had te Chotusitz niet ver van Czaslau in Boheme de slag plaats, die den vrede tot stand moest brengen. Prins Karel was toen aan

¹ Schrijven van 20 April, ald. S. 119.

² "Entre nous soit dit, je ne crois pas que nous parviendrons à quelque chose par cette négociation et qu'il faudra par une montre de vigueur et quelque coup d'éclat les obliger à plier leur orgueilleuse opiniâtreté à la nécessité des conjonctures". Aan Podewils, 26 April; ald. S. 133.

³ Aangeh. bij Droysen, t. pl. S. 47.

't hoofd van 30,000 man, met Königsegg en Lobkowitz tot raadsluif, op weg naar Praag, tot daar voortgerukt, waar Frans Leopold van Anhalt-Dessau met 18,000 zijn leger had opgeslagen. Juist ter sneê kwam Koning Frederik zelf van Kuttenberg oprukken, om de tegen Leopold optrekkende Oostenrijkers in den linkervleugel te vallen, vóór hun rechter nog met 's Prinsen troepen was slaags geraakt. 's Koning ruitery onder Buddenbrock en Rothenburg dreef die der Oostenrijkers uiteen, maar moest daarna voor 't vuur van 't voetvolk weder wijken. Chotusitz was onderwijl door den rechtervleugel der Oostenrijkers aangetast en veroverd, en hevig werd daar nu om en in leger en dorp gevochten, tot Frederik ten slotte zijn eigen rechtervleugel op een hoogte links van den vijand liet aanrukken, en daar uit een goede 70 veldstukken een vuur op hem openen, dat de doeltreffendste werking had. Zij was te meer afdoende, als de Oostenrijkers, alle tucht en orde vergetende, zich aan 't plunderen van 't leger te Chotusitz gezet hadden, en daardoor onbedekt aan 't vuur der Pruisen bloot stonden. Omstreeks het middaguur zag zich Prins Karel gedwongen den aftocht te laten blazen, en achter Gzaslan op Willimord en verder terug te trekken, nog een korte poos door de pruisische troepen nagezet. Hij liet ruim 2000 man op het slagveld, en moest een groot deel van zijn geschut prijsgeven; ook de Pruisen hadden echter een 1500 man verloren ¹.

Aan zijn gezant te Londen gaf hij last Lord Carteret te zeggen, dat, «kon men er de Koningin thans toe brengen, met de voorwaarden in te stemmen, die hij haar door Hyndford had laten voorslaan, hij bereid was vrede met haar te sluiten; en dat de eerste vrucht van zulk een vrede een verdedigend verbond tusschen hem en beide Zeemogendheden zou wezen; tot een aanvallend verbond tegen Frankrijk zou hij zich echter niet leenen» ². Hij toonde zich anders maar al te weinig met de bewegingen der fransche legerhoofden ingenomen, verweet hun, door hunne buitengewone langzaamheid alle krachtige maatregelen te beletten, en daardoor ook Khevenhüller gelegenheid gegeven te hebben, de Donau met zijn troepen over te trekken ³. Dit dreef hem dan ook, als hij een dag of wat later betuigde, om op een spoedige beslissing aan te dringen. In Boheme waren zij, naar zijn gevoelen, zoo averechts te werk gegaan, dat zij niet alleen Prins Karel en den veldmaarschalk Lobkowitz de Moldau ongehinderd hadden laten overgaan, maar ook in een tamelijke verwarring en met verlies van veel bagagië naar Pizek waren teruggekeerd, terwijl hen 't oostenrijksche leger op den voet volgde» ⁴. Ofschoon men te Weenen naar Engeland's voorstellingen

¹ Zie 's Konings eigen *Relation de la bataille* (*Pol. Corr.* t. pl. S. 168, ff.), die hij onmiddellijk naar alle zijden afzond en ook door de nieuwsbladen liet verspreiden.

² Zie Droysen, t. pl. S. 456, en verg. de *Pol. Corr.* S. 286.

³ Ald. S. 187.

⁴ Ald. S. 194. "Ik herken de Franschen niet meer", sprak hij tot Belle-isle, die zijnerzijds alle

eerst weinig ooren had, begon men er toch weldra den toestand beter in te zien, en droeg Hyndford op, te Breslau met Podewils alles te bespreken. Zij waren er eenige dagen meê bezig, toen de Koning Podewils den 9^{en} Juny liet zeggen, dat alles binnen 24 uur moest afgedaan zijn, daar hij wenschte te weten, waaraan hij zich te houden had, en of hij al dan niet nieuwe maatregelen moest nemen ¹. De Franschen waren toch, onder Broglie, op nieuw en met zooveel overhaasting weêr teruggetrokken, dat zij te Pizek hun welgevulde magazijnen in den steek lieten, en den 9^{en} gansch uitgeput te Beraun, op 4 mijlen afstands van Praag, aankwamen. Ingevolge 's Konings aanmaning werden de voorloopige vredesbepalingen den 11^{en} onderteekend, en hem twee dagen later ter goedkeuring ter hand gesteld. Dien eigen dag weken de Franschen, door Kroaten en huzaren op de hielen gezeten, in verwarring en wanorde tot onder de wallen van Praag. Neder- en Opper-Silezië met het graafschap Glatz waren bij de gemaakte bepalingen aan Frederik toegekend, op voorwaarde der handhaving van den roomschen godsdienst, gelijk hij 't bij zijn inval had toegezegd, en dat, terwijl al aanstonds, na de onderteekening een wapenschorsing zou plaats grijpen, een halve maand daarna 's Konings troepen Boheme zouden ruimen; alleen de engelsche, niet de hollandsche schuld ook, beloofde de Koning over te nemen. Hij toonde zich zeer tevreden over den vaardigen spoed, waarmee alles tot stand gekomen was, zich slechts bevreesd makende, dat men te Weenen nog weder moeilijkheden in den weg zou leggen, en er, in elk geval, na weinige jaren op nieuw een oorlog ontstaan zou. De bekrachtiging kwam intusschen reeds den 21^{en}; maar vóór de eindsluiting van 't vredesverdrag bracht men nu uit Weenen nog allerlei kleine bezwaren in. Men wilde er o. a. ook de hollandsche schuld volstrekt erkend zien. De Koning, die reeds op zijn aftocht was, toonde zich eerst wat geërgerd, doch op Podewils' aandrang, en bij het voortrukken van Prins Karel tegen de Franschen en zijne legering voor Praag, weldra wat toeschietelijker. Ten slotte kwam men overeen, dat hij ook het hollandsche voorschot op Silezië overnam, onder voorwaarde, de pruisische vorderingen op de Republiek er in afrekening tegen te brengen. Hij verstond daaronder die, welke door de ingezetenen van Kleefsland, in spijt der weêrspraak van de Algemeene Staten, nog altoos volgehouden werden, en van welke hij weldra een uitvoerigen staat deed opmaken. De verrekening bleef daardoor steeds achterwegen, en de op Silezië geleende penningen onbetaald ². Zoo kwam het ten slotte geheel naar

schuld op Broglie wierp, "de geschiedenis toont ze ons altijd eerder te velde dan hunne vijanden, en hier zijn ze langzaam en nalatig geweest". (Ranke, *Zwölf Bücher preuss. Geschichte*, B. IX. S. 532).

¹ Droysen, t. pl. S. 466.

² Bij 't sluiten begrootte hij de voorgeschoten som op 400,000, de in te vorderen op omstreeks de helft, en had toen voor de andere helft te voldoen; zie zijn onderhoud met den jongen Podewils, ald. S. 264.

zijne opmerking van 26 Juny aan Podewils uit, dat «zoo de Koningin die hollandsche geldschietters niet betaalde, zij nimmer betaald zouden worden» ¹.

Aan den Cardinaal Fleury gaf Frederik door den franschen gezant, die hem den 18^{en} Juny bezocht, van de bepaalde overeenkomst kennis. Hij schreef hem toen en later, dat de zwakheid en fouten der fransche, beyersche, en saksische legers, met name die van den veldmaarschalk Broglie, hem het kind van de rekening zouden gemaakt hebben, had hij zich niet bij tijds aan den last van den oorlog onttrokken, en de hem aangeboden voordeelige voorwaarden aanvaard ². De Cardinaal was alles behalve gesticht over 't groote nieuws. Hij vergaf het zich niet, zich nog aan den avond zijns levens, en als met den voet in 't graf, zoo door den jongen Koning van Pruisen te hebben laten verschalken, dien hij-zelf daarentegen op 't punt dacht te zijn, zijnerzijds te verkloeken. Onder bemiddeling van Rusland toch was hij juist bezig, zich moeite te geven, een Pruisen benadeelende vrede met Oostenrijk te sluiten, en zelfs den Paus — sedert 1740 Benedictus XIV — reeds laten verzekeren, dat hij er voor zorgen zou, Pruisen bij een algemeenen vrede Silezië niet behield. Aan Belle-isle had hij evenzeer reeds volmacht gegeven, om tot elken prijs vrede te sluiten ³. Frederik echter bleef hem steeds maar al te kloek in de kaart kijken, en verheelde 't zijn gezant in Frankrijk niet, hoe hij «wel blind had moeten zijn, om niet te bespeuren, dat het gansche doel slechts was, de Koningin en hem zich tegen elkander te laten uitputten, om dan zelf des te beter zijn slag te slaan en heer en meester te blijven» ⁴. Op de verwijten, hem van fransche zijde over zijn doeltreffende houding gedaan, vroegde hij van zijn kant: «kan ik het helpen, dat Broglie geen Turenne is? ik kan van een uil geen arend maken. Ik zou mij het werk van Penelope hebben moeten getroosten; want het was voor den maarschalk weggelegd, alles weêr te niet te doen wat anderen wrochten» ⁵. Inderdaad mocht hij zich en zijn Staat, het nieuw gewonnen gewest niet uitgesloten, geluk wenschen over zijn wakker bestaan, dat den krijg niet ontzien had, om tot een zoo vrucht dragenden vrede te geraken. «Thans», schreef hij, dien vrede verworven hebbende, «moge mijn vredewerk den Staat evenzeer ten goede gedijen, als mijn oorlogsbeslommingen het deden. Het komt er nu daarbij op aan», meldde hij den 23^{en} Juny aan Podewils, «de europeesche regeeringen er aan te gewennen, ons in de verhouding te zien, door dezen oorlog verkregen, en ik houd het er voor, dat wij 't met veel zachtmoedigheid en matiging daartoe kunnen brengen». Voor de toekomstige zekerheid zijner nieuwe bezittingen oordeelde hij 't evenwel niet minder noodig, daarbij «een goed en talrijk leger» op de been

¹ *Pol. Corr.* t. pl. S. 214.

² *Pol. Corr.* t. pl. S. 209 en 239.

³ Droysen, t. pl. S. 472, ff.

⁴ Ald. S. 474, 2.

⁵ Zie zijn schrijven van 22 September aan Fleury, *Pol. Corr.* II. S. 270.

te houden, voor «een goede schatkist» en «geduchte sterkten» te zorgen, en «verdragen» te sluiten, die voor «de wereld althans wat indruk maakten»¹. Welken verschil tusschen dezen jongen Vorst en den weinig ouderen, die in deze jaren den franschen troon hoe langer hoe meer ontsierde! «De Koning», bericht ons een zijner onderdanen in April '41, «houdt zich alleen onledig met jagen, met jonge heeren en vrouwen avond aan avond tot 's ochtends twee, drie uur te gast te gaan, en veelvuldige uitstapjens naar zijn lustslot te Choisy te maken, terwijl de Cardinaal op dat te Issy de staatszaken bezorgt. Inwendig is het land daarbij zeer lijdende; de provinciën verkeeren in een ellendigen toestand, de lasten zijn zwaarder dan ze ooit geweest zijn; geld is er niet, en levensmiddelen en voeder zijn beiden heel duur»². Gelijk dan ook deze Koning het Koningschap zelf, ten verderve leidde, baande de ander 't zijne daarentegen den weg tot het duitsche Keizerschap, door zijne achterneven op den franschen bodem, in de oude fransche hofstad zelf, verkregen; terwijl juist zij, na het 20-jarig wanbeheer van een ander fransch Staatshoofd, voor het duitsche Rijk zouden verwezenlijken, wat in zijn tijd Oostenrijk voor zich gewenscht zou hebben: de herovering van twee oorspronkelijk duitsche provinciën. Opmerkelijk mogen in betrekking daartoe de woorden heeten, waarin hij-zelf die verwezenlijking toen ondoenbaar verklaarde, en de later zoo geheel vervulde voorwaarden, die hij er voor stelde. Er zouden toch, schreef hij dezer dagen, eerst «verscheiden veldslagen voor moeten gewonnen, en in Parijs zelf de bepalingen voorgeschreven worden».

Wanneer hij thans van gewenschte verdragen sprak, bedoelde hij daarmee in de eerste plaats die met beide Zeemogendheden, voor welke hij echter te Londen meer en eerder dan in den Haag gehoor vond. Hier had men zich wel verlucht gevonden door den nu gesloten vrede, doch vertrouwde hem zelf nog maar ten halve, en beschouwde zijn zoo welgeslaagde onderneming op Silezië als een onrecht der Koningin aangedaan. De oude griffier Fagel liet er zich zelfs, wat later, tegen den naar Holland gezonden Graaf Otto Podewils zoo barsch over uit, dat de Koning er zich, hij 't vernemen, ten zeerste over bevreemd toonde. De Koningin, zei Fagel toen te meenen, had recht op een herstel in haar geheel, als vóór den oorlog, daar zij 't land slechts met het mes op de keel had afgestaan, en dus — gaf men 't haar niet terug — minstens elders diende schadeloos gesteld te worden. «Een uiting», gelijk de Koning schreef — «des te meer bevreemdend, als zij uit den mond van een zoo voorzichtig en terughoudend oud staatsman kwam»³. Zij gaf intusschen slechts het vrij algemeen gevoelen weêr, dat zich niet op de hoogte van 's Konings staatkundig streven wist te stel-

¹ *Pol. Corr.* t. pl. S. 213; verg. Droysen, t. pl. S. 492.

² *Journal de Barbier*, III. p. 266.

³ Zie den brief aan den gezant Andrié te Londen, *Pol. Corr.* S. 342.

len. Verblijd echter, dat men nu althans de Koningin niet meer tegen Pruisen behoefde bij te staan, bleef men tusschen de voorstellen van Groot-Brittanje en Frankrijk dobberen; het eerste, dat den 7^{en} July den Algemeenen Staten had laten voorstellen, om zonder marren in Frankrijk voor de verzekering der vrijheid in Europa werkzaam te zijn, en het daartoe tot onmiddellijke beëindiging van den oorlog te noopen, of anders meê te werken, om het er goed- of kwaadschiks toe te dwingen; en het tweede, dat voortdurend op onzijdigheid bleef aandringen, en daarvoor zelfs Duinkerken den Staten in bewaring wilde geven, tot er een algemeene vrede zou gesloten zijn. Daar de fransche troepen onder Maillebois zich in deze dagen tevens uit Westfalen verwijderden, om naar den Donau op te trekken, zocht Fénélon daarvan nu gebruik te maken, om die verwijdering uit hunne buurt den Staten als een hun bewezen dienst voor te spiegelen ¹. Anderen wezen daarentegen met meer recht op dienzelfden aftocht der troepen, om het minder gevaar te betoogen, dat men er van Frankrijk door te duchten had, en de meerdere wenschelijkheid dus, zich, in 't belang der Koningin en van den europeeschen vrede, bij Engeland aan te sluiten. «Laat ons dien oprechten vriend niet afvallen», riep een hunner, in zijn wel wat overdreven voorstelling der verhouding van Engeland, uit, «om den huiche- laar aan te kleven. Zoolang als onze banieren met die der Engelschen vereenigd waren, zijn wij den vijand te sterk, en met overwinningen bekroond geweest. Laat ons met Groot-Brittanje één hart en één ziel zijn, en de geweldenaar van Europa zal ondervinden, dat wij, onder 's Hemels zegen, ook thans ter tijd machtig genoeg zijn, om zijner heerschzucht de wet te stellen» ². Meer rustlievende gemoederen zochten daarentegen te doen opmerken, «dat te dezer tijd, onder den goddelijken bijstand, zoodanige ongevallen geensins te duchten waren, als waarmede deze landen in vroeger tijden te deerlijk geworsteld hadden»; daarbij «moest men dan nog aanmerken, dat wel verre dat de 20-jarige rust, sedert den vrede van Utrecht genoten, te weeg zoude hebben gebracht, dat de troepen van den Staat, door een gestadige werkeloosheid en vadsig- en lui- en ledigheid, onbekwamer tot den krijgsdienst zouden geworden zijn dan in oorlogstijden, integendeel de krijgsmacht van den Staat, steeds in den wapenhandel geoefend wordende, thans voor geen der troepen van eenige mogendheid van Europa behoefde te wijken; waarbij kwam, dat de officieren der troepen door een edele eerzucht aangespoord, zich als om strijd benaastigden, om hunne regimenten en compagniën, in fraaiheid van manschap, tegen malkander te

¹ Verg. Beer, t. pl. S. 18.

² *Engeland, voedster en beschermster van 't Vrye Nederland. Gedrukt voor alle Nederlandschgezinde Engelssen en voor alle Engelschgezinde Nederlanders, maar voor geen Franssen of Franschgezinden.* Z. j. of dagt. bl. 46.

doen uitmunten, dat de Staat, steeds waakzaam en op zijn hoede zijnde, gedurende den vrede niets verzuimd had van 't geen vereischt werd, om niet alleen de grens-vestingen van tijd tot tijd meer en meer te versterken en de fortificaciën van de binnenlandsche te onderhouden en verbeteren, maar ook de magazijnen van de noodige krigsbehoeften te voorzien. Alles zaken, waaraan het in den jare 1672 ontbrak, en nochtans, onder den goddelijken zegen, bekwaam om dergelijke ongevallen van het land af te wenden». Gelijk men echter «redenen had, zich, als oprechte patriotten, niet alleen te verheugen over de zoo wezenlijk goede gesteltenis der zaken van het Vaderland», en daarom «schuldig was, de goddelijke goedheid deswegen te loven en te danken», moest men «zich ook verplicht rekenen, de voorzichtigheid van de tegenwoordige regeering te erkennen, in 't zoo wijslijk bestieren der zaken, dat men nu 29 jaar achtereen in volkomen rust en vrede had geleefd, waarvan zich de Republiek sedert haar begin tot het sluiten van den utrechtschen vrede nooit had kunnen beroemen. Een geluk, te grooter, gelijk men aanmerkte, als den Staat in dien tusschen tijd dikwerf gelegenheden waren voorgekomen, die billijk deden duchten, dat hij zich in oorlogen zouden hebben moeten wikkelen, doch welke onweêren de Palinuren van 't schip van Staat, door hunne onvermoeide zorg en waakzaamheid, tot hun onsterfelijken roem telkens met zooveel behoedzaamheid hadden weten te ontduiken, dat het crediet en aanzien van de Republiek buitenslands zoo hoog gestegen was als de dagelijksche bevinding leerde, en uit de verzoeken bleek, die de grootste Mogendheden van Europa steeds deden, om de vriendschap van 't Gemeenebest te verkrijgen of immers niet te verliezen»¹. De gansche omslachtige redeneering kwam eigenlijk op hetzelfde neêr, wat een ander platweg in kreupelrijm uitdrukte:

Ja, gewis, wij hebben nog bloed van de vaderen
 In onze gansch loffelijke aderen,
 Al willen wij niet, met groot geweld,
 Als soldaten vechten in 't veld,
 Om te strijden voor de onderzaten;
 Daartoe hebben wij kapiteins en soldaten,
 En ritmeesters snel Om te galoppeeren fel;
 Maar wij verblijven in de stad
 Bij onze kinders en bij onze schat.
 Zeg, makers van rumoer,
 Zal alles soldaat zijn, niemand burger of boer?
 Gij zoekt maar alarm te maken in 't Land, Aan alle kant!
 Wel, wat hebben wij nu te vreezen En waar zou zwaarigheid wezen?»²

¹ Zie *Batavus*, behelzende eenige korte aanmerkingen over verscheide zaaken, enz. vervat in een brief van zeker Heer aan een zijner vrienden (T'Amsterdam, by A. Olofse in de Gravestraat, in 't wit gekroonde Musiekboek, het 5e huis van de Voorburgwal, 1742), bl. 15 en vv.

² *Keerweer- of weerkeergalm op den weergalm aan den auteur, enz. op d' Echo op Dr. v. H. door Patriot*,

Waarlijk, tegenover dergelijke «Patriotten» liet zich niet ten onrechte het vermakelijk hekelende strafdicht hooren, door een wakker geestverwant van den frieschen dichter tot dezen gericht:

Wat, gaat u aan, o eedle, o schrandere Van Haren,
 Wilt gij moedwillens u dan storten in gevaren?
 Die Neêrlands Leeuw, daar hij zoo zacht te sluimren legt,
 Driest durft ontrusten en ophitsen ten gevecht?
 Vergeefs getergd, mijnheer! laat hem vrij zachtjens slapen;
 Eilieve zeg, wat nut, wat heil steekt in het wapen,
 Byzonder daar men thans geniet een zachte vreê?
 Neen, neen, de degen blijv' verzegeld in de scheê!

 Zoo wij ons, maar gerust en slechts onzijdig houën,
 Wij mogen (Frankrijks) woord en vriendschap vast vertrouwen;
 De Cardinaal Fleury is al te vreedzaam, dat
 Hij nog op 't laatst zijn roem zou zien met bloed beklad!
 Waarom de Leeuw dan in zijn zoet' en zachten dommel
 Ontrust, o Haren, door ontijdig krijgsgetrommel?
 Waartoe het noodeloos verkwisten van 's Lands geld,
 Daar onze palen in verzeekring zijn gesteld?
 Of is 't om Oostenrijk met onze macht te helpen?
 Wij ons om Oostenrijk met schulden overstelpen,
 Den degen trekken om verlies van andrer land!
 Zeg, Haren, zijt ge wijs of leutert u 't verstand?
 Wij om eens anders voor- of nadeel moeten vechten!
 Laat hen, die dat betreft, die zaken zelf beslechten;
 Wat kan 't ons schelen, of d'Hongaarsche koningin
 Heeft onder haar gebied een landschap meer of min?
 't Is heel wat anders, van het kussen land en lieden
 Bij een gewenschten vreê met woorden te gebieden,
 Dan pal staan daar 't rondom van gloênde kogels snort,
 En elk bevreesd is voor een veeg in 't nithangbord.
 Zag men die korselheid voortijds bij onze vadren,
 Hen kriede een ander bloed dan ons door lijf en adren,
 Dat ze om een woord van geen beteekenis, van — vrij,
 Den degen trokken en stout gespten 't zwaard op zij!
 Wij zijn te vies en kiesch en teder opgevoed,
 En hebben van natuur een afkeer zelfs van bloed;
 En gij, o Haren, zoudt ons nog ten oorlog porren,
 Maak niet, dat groot en klein raakt tegen u aan 't morren;
 Het woord alleen jaagt mij een rilling op het lijf,
 Dat handwerk is verleerd, de nek is ons te stijf.
 Wilt gij uw eer en roem dan niet met voeten schoppen,
 Raad toch geen oorlog aan, daar 't geeft bebloede koppen!
 Veel veiliger daar men de schotels moedig veegt,

En binnen korten tijd een oxhoofd Rijnschen leêgt;
 Dan zult ge proeven zien van dapperheid bewijzen
 In d'aanval op een wal van snippen en patrijzen;
 Of, daar men storm loopt op het punt van een fortres
 Van oesters, pal staan voor een honderd vijf of zes.
 Geen maakt hier zwaarigheid den standert 't eerst te planten
 In 't midden van een hoop korhoenders en fazanten,
 Wijl men een ander in 't beklimmen van een schans
 Vast bezig ziet, bezet met honderd ortolans.
 Elk toont, hoe dapper hij den vijand onder de oogen
 Durft zien, daar hij gehard, en zonder 't minst meêdoogen,
 Al wat hem voorkomt rost en rijt en schent, vol moed,
 En onder 't strijden als verhit en gansch verwoed
 De palissaden rukt van 't contrescarp der taarten,
 En, kregel door en door, het lemmer houdt aan schaarden
 Op 't taaye pantser van een vijandlijk wild zwijn,
 Of een gebraden haas ontmantelt van gordijn.
 Elk roept zijn makker aan, met glazen en bokalen,
 Van pal te staan in 't veld en lauwren te behalen;
 Dan vliegt Champagne, Rijnsche, en Fransche wijn rondom,
 En niemand ziet men bang voor 't springen van zoo'n bom!
 Dit heet eerst vechten, dit den vijand stout braveeren,
 Daar men met laag bij laag durft op elkaâr changeeren,
 En in gedurig vuur de bussen laadt en lost,
 Geen voet verzettende uit zijn eerst gevatte post.
 Dit is hetgeen ons nog van 't oude bloed der vaderen
 Is bijgebleven, en zoo moedig krielt door de adren.

.
 Die wil ten oorlog gaan, moet zich van jongsaf wennen
 Tot koude en ongemak; hij moet de krijgstucht kennen,
 Zich keeren rechts en links, zijn vlug en rap ter been,
 En dit's de mode niet; wij zien slechts om ons heen;
 Een spit steekt in de rug, en door het hoofd te draayen
 Word licht de pruik verzet, en 't haar mocht ons verwaayen;
 Weg, oorlog! veil'ger daar men op de pluimen legt,
 En waagt met Rozemond een dapper tweegevecht.

.
 Dit is de roem, die wij bezitten; dit de deugd
 En daaglijksche oefening van onze meeste jeugd;
 En gij, o Haren, zoudt ons naar het zwaard doen tasten,
 En de onderdanen met meer schattingen belasten,
 Den Leeuw ontrusten, die zacht sluimert in zijn nest,
 Als waakte gij alleen voor ons Gemeenebest!
 Of vreest ge mogelijk, dat Frankrijk, wien 't bedriegen
 Steeds eigen was, ons zacht zoekt in den slaap te wiegen,
 Opdat het ons, van volk en krijgsbehoefte ontbloot,

Van bondgenooten los, zoo zonder hort of stoot,
 Wanneer 't hem liefst en lust, moge ijlings overheeren!

 Genomen t' was eens zoo, wat waar er aan gelegen?
 't Is voordeel, zoo men 't met verstand wil overwegen:
 Wat geeft men niet een geld voor 't leeren van zijn taal!
 Die uitgaaf waar bespaard, Fransch waren we al te maal.
 Kan men geen Heeren zijn, men zij dan onderzaten,
 Zoo kist en kasten slechts gevuld zijn met ducaten!

 O Haren, tast meê toe en doet als hier en ginds!
 Kent gij het spreekwoord niet: veel liever Fransch als Prinsch?
 Spaar dus de moeite vrij, den Leeuw te ringeloozen;
 Vergeefs gehitst, mijnheer! hij kan, hij wil niet hooren!
 Ei, verg hem toch niet aan 't geen strijdt met zijnen aard,
 De Leeuw, hoe fier, is voor het Haangeschrei vervaard¹.

In Augustus toonde zich bij de Staten van Holland ondertusschen, op den aan-
 drang van Engeland, eenig leven; den 28^{en} besloten zij, in de Algemeene een
 onderstand van ruim anderhalf miljoen voor de Koningin van Hongarije voor te stel-
 len, na den 24^{en} eene Commissie benoemd te hebben, om met den Raadpensionaris
 Van der Heim te onderzoeken, of men, buiten dien geldelijken steun, ook troepen zou
 zenden, en hoeveel dan? Terwijl deze beraadslaagde kwam, in de volgende maand,
 de aanstelling en bevordering van eenige hoogere officieren in de Algemeene Staten
 ter tafel, gelijk die door de aanmerkelijke vermeerdering der landmacht vereischt
 werd. Overijssel had daarop reeds in April aangedrongen, en toen tevens de bevor-
 dering, bij die gelegenheid, des Prinsen van Oranje tot Generaal of minstens Luitenant-
 Generaal verzocht. Stad-en-Landen had besloten hem tot Generaal van 't voetvolk
 aan te bevelen. In hun vergadering van 19 Sept. bepaalden echter de Algemeene
 Staten, op voorstel van Holland, dat tot Generaal der ruitery de beide Lt. Generaals
 Prins van Hessen-Homburg en Graaf Maurits van Nassau, en de twee Generaal-majors
 Graaf van Bentheim en Rhede tot Ginkel zouden aangesteld worden; tot Generaals
 van 't voetvolk de Lt. Generaals Cronstrom en Van Dorth. De Prins van Oranje
 werd daarentegen slechts tot Lt. Generaal bevorderd, ofschoon, «om de neiging, door
 eenige provinciën getoond, te gemoet te komen, en de uiteenloopende gevoelens daar-
 omtrent te verzoenen, als eerste en oudste in rang vóór al de volgende». Utrecht
 weigerde daarin toe te stemmen, en verzocht opschorting van 't eindbesluit, daar het
 last had de bevordering van den Prins tot Generaal te verlangen, en Friesland, dat

¹ Zie *Neêrlands hedendaagsche Dapperheid (tegen) die der Voorvaderen overgestelt* (door Philalethes Parrhesiastes) 1742.

reeds in '39 op die bevordering gestaan had, kwam ten krachtigste tegen het genomen besluit in verzet; terwijl Stad-en-Landen zich eene nadere verklaring voorbehiel. In de zitting van 26 Sept. verklaarde het daarop «rondborstig, met de uiterste bevreemding te hebben aangezien de onaangename, tegen de grondslagen en goede gewoonten der Republiek aanlopende manier, waarop het door vier der Provinciën, bij gelegenheid der bepaalde bevordering was behandeld», en dat ofschoon een van die vier, Gelderland, «nog zoo onlangs geleden, zoodat nog nauwlijks de inkt kon droog zijn, met de drie in verzet komende provinciën, een volkomen tegengestelde meening omtrent de uitsluiting van den Prins in de notulen van 29 Juny had doen aangeven. Friesland zond twee dagen later een brief, waarin het betuigde, zich het bevreemdend besluit «niet te kunnen laten welgevalen, en het, even als de wijs, waarop daarbij gehandeld was, af te keuren, daar het haar voor ten hoogste onvriendelijk en tegen de gronden der Unie aandruischende hield. De Graafschap Zutphen diende op den gelderschen Landdag een vertoog in, waarbij zij «de vrijheid nam te vragen, of het niet zoowel veroorloofd ware, Zijne Hoogheid tot Generaal aan te stellen, als zes vreemde personen, geene betrekking op de Republiek hebbende, daartoe onder eene belasting van 't Land uit te noodigen? Of ook wel een van de vreemde Generaals zoo zeer bij 't behoud van den Staat belang had, als de Prins van Oranje, ontegenzeggelijk de voornaamste en meest zich onderscheidende ingezetenen van allen?» Zij betuigde «ook niet te kunnen bevroeden, dat de Prinsen van Oranje dit ooit verdiend hadden, en keurde daarom alsnog het gedrag van de geldersche heeren in de Algemeene Staten af, die tot het genomen besluit hadden medegewerkt»¹. De Prins zelf zond, nadat hij van 't genomen besluit kennis had gekregen, den 7^{en} October uit het Loo een schrijven aan de Algemeene Staten, waarin hij verklaarde «na rijp overleg besloten te hebben, het hem aangeboden krijgsampt niet aan te nemen, dat reeds in 't jaar '27 geoordeeld werd, beneden de waardigheid te zijn der bediening van Kapitein-generaal, waarmee hij de eer had in drie Provinciën bekleed te zijn. Door hem uit te sluiten van den Generaalsrang, stelde men hem in de onmogelijkheid te dienen in de vereenigde legers van den Staat buiten het territoir der Provinciën, van welke hij Kapitein-generaal was, zonder aan eene openbare verachting bloot te stellen de waardigheid, die hem als zoodanig was toebetrouwd, en die hij ook te zijner tijd ongekreukt weder hoopte over te geven. De langdurige beraadslagingen», meende hij voorts, «door Hun Hoogmogenden over de bevordering gehouden, zouden voor ieder onpartijdige genoeg tot bewijs kunnen strekken, dat ten minste de partij, die hem te kiezen stond, een ernstige en aandachtige overweging verdiende. Ten aanzien van zijne goederen had hij het geweld

¹ Zie de *Verzameling van stukken rakende de promotie van Generaals*, 1742.

moeten dulden, tegen hem (in Zeeland) geoeffend; maar zoo hij daar al 't zijne niet had kunnen beschermen, stond het aan hem ten minste, en was hij door zijn lastbrieven verplicht, de eer en 't aanzien der ampten te bewaren, die een werkelijk deel van de hoog- en vrijheden der Provinciën uitmaakten, uit welker naam hij de eer had die te bedienen. Het meest gevoelig achtte hij zich nog voor het vaste voornemen, hem bij dezen gebleken, zijne bevordering ook verder terug te houden, en dat hem zeer weinig hoop deed scheppen, om, bleven Hun Hoogmogenden in dezelfde gevoelens, zij van zijn dienst zouden willen gebruik maken, om nut te zijn». Hij besloot met den wensch, dat «de in dienst geroepen vreemde Generaals, die hem zekerlijk konden overtreffen in bekwaamheid, hem mochten evenaren in ijver en liefde voor den Staat, voor welken hij altoos gereed zou zijn, naar 't voorbeeld zijner voorvaderen, den laatsten droppel van zijn bloed op te offeren, als de gelegenheid het zou vereischen» ¹. De Staten van Stad-en-Landen teekenden, twee maanden later, in hunne vergadering van Donderdag 6 Dec., nogmaals verzet aan tegen het in spijt van hun en anderer tegenstribbeling genomen besluit, door 't welk zij «de Hoogheid en Soevereiniteit der verschillende Provinciën ten hoogste gekrenkt» achtten, en waardoor «de grond werd gelegd tot omverwerping en vernietiging der aloude en heiligste grondslagen van de Republiek» ².

Inmiddels had de toestand in Beyeren en Boheme een belangrijke verandering ondergaan. Op 't aannaderen van Maillebois' troepen was het beleg van Praag opgebroken en Khevenhüller uit Beyeren naar Boheme opgerukt, om er zich met den Groot-hertog, die daar zelf thans het krijgsbevel voerde, te vereenigen. Munchen was daardoor weêr ontruimd, en geheel Beyeren, op een klein brokjen om Passau en Schärding na, vóór half October van de Oostenrijkers vrijgeraakt. Den 8^{en} dier maand bereikte Maillebois 't leger, en had dus maar krachtig door te tasten, om het, in vereeniging met Belle-isle, Hertog Frans, en Khevenhüller, bang genoeg te maken. In plaats van dat bleef hij, nauw drie dagmarschen van Belle-isle meer verwijderd, tien dagen lang geheel werkeloos liggen, brak toen, op 't aannaderen van een hoop huzaren en Pandoeren, eensklaps op, en trok den 21^{en} langs den weg, dien hij gekomen was, over Eger naar de Bovenpalts terug ³. Geen wonder voorwaar, dat men te Parijs daarover danig ontstemd was, en er al spoedig onder 't volk een spotliedjen op hem in omloop kwam:

Voici les Français qui viennent,
Hongrois, sauvons-nous!

¹ *Missive van den Hre. Prince van Oranje, ontv. 10 Oct.*

² *Extract uit het Resolutieboek der Ed. Mog. H.H. Staten van Stad en Landen, enz. (exh. 11 Dec.)*

³ *Droysen, Preuss. Politik. V. S. 28 en ff.*

‘Oh, nenny da”, dit la Reine,
C’est Maillebois qui les mène,
Et je m’en¹

Zijne werkeloosheid hing trouwens met een tijdelijk verzoeningsplan van den Cardinaal met de Koningin, ten koste van Pruisen, samen, waarvan echter niets kwam. Frederik II daarentegen zag met het eind van November zijn verdedigingsverbond met Engeland tot stand komen; den 29^{en} werd het te Westminster onderteekend², en den 15^{en} December door een verdrag tusschen Rusland en Engeland, tot herstel van den vrede in ’t Noorden, gevolgd. De Commissie uit de Staten van Holland was inmiddels nog altijd aan ’t beraadslagen gebleven, en gaf daardoor Willem van Haren, in November, op nieuw aanleiding tot een hekelenden uitval, dien hij echter niet in druk gaf:

Op de munt der Nederlandsche Ducaten.

Verklaart ons heden toch, o zeven rijke landen,
Weleer zoo sterk van moed en handen!
Zegt ons, wat doet die held op uwe gouden munt?
Verbeeldt hij wat gij durft en kunt?
Welaan, ik zeg: ontruikt ontruikt hem zijnen degen!
Hij is ook met zijn helm verlegen,
Zijn ijzer harnas is hem enkel tot een last;
Werpt weg dat tuig, dat hem niet past!
Beschenkt veel liever hem met nieuwe pronkgewaden,
Blanketsels, vrouwlijke sieraden,
En geeft hem eene naald met eenen³ gouden draad,
Opdat hij *Leliën* bordure voor den Staat⁴.

De aftocht der Franschen uit Boheme gaf hun tegenpartijders hier te lande hoogdravende jubelrijmen in de pen:

Komt, Fœbus' zonen, laat uw heldentonen hooren!
De zon van ’t duitsche Rijk schijnt klaarder als voor dees;
De fransche kraayer vlucht, bebloed van kam en sporen,
In weespelonken, vol van doodsche schrik en vrees.
Zoo krijgt bedrog zijn loon voor snode list en lagen;
Vaart voort, o helden! stelt uw Duitschland in zijn kracht,
Maria op den troon; zoo zal de wereld wagen
Alle eeuwen van uw roem en heldenmoed en macht.

¹ “Il n’y a qu’un cri contre M. de Maillebois et sur cela même il court une petite chansonnette, qui ne lui fera pas honneur” (*Journal de Barbier* III, p. 392).

² Droysen, t. pl. S. 35.

³ *Leven en Werken*, enz. bl. 158, waar echter in reg. 9, verkeerdelijk *pronksieraden* gelezen wordt.

Weêrstreeft den dwingeland, en toont in 't minst genade;
 De wijsheid zij uw schild voor listen en geweld;
 Berooft den kraayer van zijn veêren — 't kan niet schaden —
 Dan wordt de vrede in Europa weêr hersteld¹.

In deze zelfde Novembermaand was de Commissie eindelijk met hare taak klaar. Zij stelde den Staten voor, om ronduit te verklaren, dat zij zich verplicht achtten de gesloten verdragen na te komen, en men daartoe met de Koningin van Hongarije en Koning George moest raadplegen over de geschiktste middelen, hoe daaraan te voldoen; dat zij reeds in Juny '41 een onderstand van 5000 man bewilligd hadden, met 840,000 gulden voor één jaar af te koopen; doch dat het verdrag van 't jaar '32 dit aan de keus liet der bijgestane partij; dat zij in Aug. ll. op nieuw in een geldelijken steun hadden toegestemd, maar dat Zeeland alleen daarin meê gestemd had; dat men zorgen moest, de verschillende Provinciën de achterstallen van dien eersten geldelijken onderstand voldeden en in den tweeden bewilligden; dat men in 't volgende jaar niet met geld, maar met troepen bijstaan moest, tot een getal met de hoven van Weenen en Londen te regelen. Voor de Staten gebracht, vond dit voorstel echter nog geen onverdeelde instemming; Dordrecht en Den Briel kwamen er 't sterkst tegen op. Het eerste wenschte slechts bemiddeling der Staten voor een vrede tusschen de oorloogende partijen; het meende, dat men den wintertijd daartoe het gereedelijkst zou kunnen bezigen. Intusschen kwam er den 8^{en} Dec. een nieuwe dringende aanvraag der Koningin om den bijstand, haar bij verdrag toegezegd², en Amsterdam sloeg toen den 11^{en} aan de hollandsche Staten voor, dat men 20,000 man troepen, waaronder 4000 man paardvolk zou aanbieden. Dordrecht wilde daar echter niet aan, en toonde zich ontevreden, dat men zijn raad om den vrede te bemiddelen in den wind had geslagen. Het betuigde buitendien niet eens zeker te wezen, dat de Republiek tot handhaving der *Pragmatieke Sanctie* verplicht was. Wel erkende 't dat staatsbelang de ondersteuning harerzijds van 't Huis Oostenrijk meêbracht, mits men er zich zelf niet aan te groot gevaar bij blootstelde. De bepaling der krijgsmacht op 20,000 achtte 't daarbij minstens voorbarig, daar men volstrekt niet wist, op welken voet zich de Koningin met den Keizer, Saksen, en Frankrijk zou verdragen; buitendien meende het, dat een onderstand in geld alleen volstaan kon. «Frankrijk zou daardoor minder geërgerd zijn, en gevaar van vredebreuk met dat land voorkomen worden». De stemming der stad laat zich in 't algemeen het best beoordeelen naar de wijze, waarop zich haar pensionaris Alewijn in deze dagen tegen Frederik II's gezant, den

¹ *Zeege-sang op de triumfeerende waapenen van H. K. M. van Hongarije*, enz.

² Zie de breedvoerige *Memorie*, door haar gezant Reischach ingediend, in den *Europ. Merc.*, tweede halfjaar '42, bl. 309 en vv.

jongen Podewils, uitliet, dat zijne landgenooten ten opzichte der Koningin door een soort van bedwelmung schenen aangedaan, en als een algemeene krankheid van geest onder hen scheen te heerschen, die men alom in de Republiek kon opmerken». Het was die geest, welke door de verzen van den frieschen dichter was aangewakkerd. Dichtregelen als die, welke hij aan Maria Theresia richtte:

O, Koningin der dappere Hongaren!

Wie wendt te dezer tijd zijn oogen van u heen?

Wie hoort uw deugd met zielsbedaren?

Uw noodlot zonder teêr geweent? enz.

moesten Alewijn en zijne geestverwanten de grootste ergernis baren, en wekten dan ook ten eerste den weêrzin van den steeds zoo voor Frankrijk ijverenden Van Hoey. Men moest, schreef hij naar den Haag, «vooral toch tegen gaan, dat de reeds bewogen gemoederen nog meer werden opgewonden door gedichten, door hooggeplaatste personen gemaakt². In spijt zijner waarschuwing en Alewijns ergernis won die geest intusschen ook in de Staten van Holland, buiten Den Briel en Dordrecht, steeds meer veld, en besloot men er den 29^{en} der maand, beide steden aanstonds na Nieuwjaar te bezenden, om ze, zoo mogelijk, tot andere gedachten over te halen. Zoo kon men misschien toonen, niet op «den jongen Achilles» te willen wachten, van wiens optreden aan 't hoofd van 't volk Frederik II reeds vóór een paar jaar gezegd had, alleen hun ontwaken uit den sluimer te wachten, waarin de fransche gezant het betooverd hield³.

Was men in dit oude jaar van alle oorlogsinmenging te lande vrijgebleven, ter zee had men, zoo in dit als beide vorige, zich niet geheel aan alle krigsbedrijf kunnen onttrekken. De spaansch-engelsche oorlog gaf aanleiding tot allerlei plagerijen van den kant der Britten, die den nederlandschen handel op Spanje belemmerden. Onder 't voor-geven, verboden koopwaar bij hen te vinden, waartoe zij velerlei niet verbodens rekenden, namen hun schepen nederlandsche koopvaarders, brachten ze op, en deden ze verbeurd verklaren. Tot bescherming der zeevaart stelde daarom de Raad van State in 't begin van 't jaar '40 voor, twaalf oorlogschepen te doen uitrusten, waarin echter alleen Holland en Zeeland toestemden. Er werd dus tot de toerusting van slechts de helft besloten, waarmee toen echter 't gansche jaar nagenoeg verliep. Daar de

¹ *Aan de Koninginne van Hongaryen*. Te Harlingen, by Folkert van der Plaats, 1742.

² Aangehaald bij De Jonge, *Geschiedenis van de Diplomatie*, enz. bl. 62.

³ «Je crois qu'il faudroit un puissant enchanteur à vos phlegmatiques Hollandais, pour lever le charme que Fénélon-Circé leur fait; il est bien triste pour une nation jadis si sage et si vaillante, de la voir abatardie de la sorte, et il ne lui faudroit pas moins qu'un jeune Achille à sa tête, pour regagner son ancienne réputation". (*Corr. avec le Prince Guillaume IV*, bij Ranke, t. pl. p. 213).

Engelschen intusschen met hun willekeurig bedrijf voortgingen, kwam daarna ook de uitrusting der andere helft tot stand, en werden die schepen toen deels naar de Middellandsche Zee, deels naar Curaçao, deels de retoervloot uit Java in 't gemoet gezonden; terwijl er twee naar IJsland koersden, om de walvischvangst op de kusten van Groenland en in Straat Davids te beschermen, die door de deensche oorlogschepen verontrust werd. Een zestal hollandsche hoekers waren, in den nazomer van 1740, gewelddadig door hen vermeesterd. Een van dezen echter werd, door den stuurman De Bogert en twee matrozen, weêr op de vijf deensche soldaten heroverd, die men er ter bewaking op gesteld had; maar de resident der Staten te Kopenhagen deed daarop te vergeefs aanvraag, het prijsgemaakte vijftal weêr vrij te krijgen. Onder voorwendsel, dat het verboden handel gedreven had, werd het, in spijt van zijn herhaalden aandrang, niet terug gegeven ¹. Met Zweden raakte men ter zee in onmin door het koninklijk reglement van 28 July '41, dat wel hoofdzakelijk ten dienste zijner kapers en oorlogschepen tegen Rusland was uitgevaardigd, doch dat ook op onzijdige schepen werd toegepast, en door zijn duistere bepalingen tot velerlei verwarring aanleiding gaf en 't opbrengen van nederlandsche koopvaarders ten gevolge had. Om er een einde aan te maken, sloeg de Raad van State in October voor, in 't volgende jaar 25 schepen van 72 tot 44 stukken uit te rusten. Holland en ditmaal Overijssel waren evenwel de eenigste Provinciën, die er voor stemden. Om intusschen iets te doen, besloten althans de Amiraliteiten van Amsterdam, de Maas, en 't Noorderkwartier, negen schepen, drie aan drie, naar de Oostzee te zenden, die toen te weeg brachten, dat er de nederlandsche koopvaart geen last meer van den zweedschen overmoed had ².

¹ Zie den *Eur. Merc.* eerste halfjaar '41, bl. 240, en tweede, bl. 206.

² Zie De Jonge, *Gesch. van 't Ned. Zeewezen* IV, bl. 166 en vv.

VERKLARING VAN 'T NIEUW GANZEBORD.

Die in 't Ganzespel onderwezen zijn, kunnen licht bevatten 't geen hier beteekend wordt. In plaats van in de *Tuin* of *Poort*, moet men hier in het *Algemeen Concilie* komen, om te winnen. Men komt er toe door de overleveringe der *Apostelen*, welker getal net even zoo groot is als dat der *Gansjens* op het Ganzebord, in welker plaats zij gesteld zijn. Door de *Brug*, staande op het cijfer 6, wordt beteekend de *Uitlegginge*, door dewelke men komt tot de *Aanneming* van de Constitucie, die men vindt op 't getal 12, omdat dit getal het grootste is, dat met twee steenen kan geworpen worden, en omdat het grootste getal de regel der aannemers van de Constie. is. No. 15 vindt men een gescheurde *Tabbert* of *Rok*, die de scheuring verbeeldt, welke op de aanneming, 't zij met of zonder verklaring en uitlegging, is gevolgd. Het *Doolhof* op No. 16 beduidt de dwalingen, waarin degenen vervallen, die de veroordeeling der 101 stellingen onderteekenen. De *Herberg* op No. 17 is de plaats van vereeniging of het Accomodement, door eenige bisschoppen verzonnen; 't Uithangbord is het Accomodement zelf, verbeeld door twee handen, aan elkander gebonden en maar ruggelings elkander rakende, om daardoor te kennen te geven, dat die Vereeniging geheel onbestendig was en zal zijn. Op No. 24 vindt men den *Toren van Babel*, en aldaar hoort men de verwarring der talen des Geloofs, en de verscheidenheid der zinnen en uitleggingen, door de aannemers aan de veroordeelde stellingen gegeven. Omdat dat verschil voornamelijk in de aanneming der bisschoppen gevonden wordt, zoo ziet men in elk venster van dien toren een bisschop verbeeld. No. 26 vindt men de eerste acte van appèl, gelijk No. 53 de tweede gevonden wordt. No. 33 vindt men een *Bisschop* op een hoorn blazende, houdende in de linkerhand een trompet en een schalmei; deze bisschop verbeeldt dien van Soissons, en de drie speelinstrumenten zijne drie waarschuwingen of advertenties, en de verscheiden tonen of stijl, waarin ze geschreven zijn. Het *Gevangenhuis* No. 40 is de *Bastille*, daar men niet uitkomt dan met vijf te werpen; men telt die dan driemaal voort, waardoor men komt op No. 55, daar de afbeelding is van den *Koning van Frankrijk*, Lodewijk XV, om te doen bevatten, dat op zijn aankomst de gevangenen verlost werden. No. 49 is de *Put*, beteekenende het lichaam der leer van den Cardinaal de Noailles, opgesteld om volgens haar de Constitucie aan te nemen; in welk lichaam, als in een put, de waarheid verborgen en verdrukt wordt. No. 51 zijn de vier eerst appelleerende bisschoppen, met de namen van hun bisdommen uitgedrukt. Zij zijn op 12 nummers van 't Algemeen Concilie, omdat bij 't einde van 't spel, als 't werk van de Constitucie zal afgelopen zijn, het grootste getal met en voor hen zal wezen, en die Constitucie, als strijdig met het ware aloude geloof en de redeleer van 't Evangelie, zal verwerpen, gelijk in 't begin het grootste getal voor de aanneming geweest is. No. 58 is Paus Clemens XI, verbeeld door *de Dood*, gevende zijn zegen aan zijn eenigste zoon of Unigenitus. De Cardinaal de Noailles staat aan de poort van 't Concilie met zijn rug daar naar toegekeerd, op No. 62, van waar men niet anders dan met teruggaan kan spelen. Alle deze beduidselen voorzeggen, dat er nog een tijd zal komen, dat deze gansche zaak niet anders zal wezen als het sprookjen van Roodkapjen, of, als de Franschen zeggen, van bestjen de Gans.

ALGEMEENE SPEL-REGELING.

Eerst zet men in de pot 't geen daar men om speelt, en dan werpt men wie 't eerst spelen zal. Die de hoogste oogen werpt speelt eerst, en dan gaat het voort, met de zon om. Die in 't begin 6 en 3 werpt, gaat tot de 26 zijnde het eerste Appèl, en die 5 en 4 werpt, tot de 53, zijnde het tweede. Die een getal werpt, waardoor hij op een der Apostelen komt, mag daarop niet blijven, maar moet nog zooveel oogen voorttellen als hij geworpen heeft, gelijk in 't gewone Ganzebord die geen doet, die op een Gansjen komt. Die op 6 komt, betaalt het bedongen bruggeld, en moet dan nog eens zooveel voorttellen, totdat hij komt op 12, daar de blinde gehoorzaamheid en aanneming der Const. staat. Die op 12 komt speelt alleen het hoogste van de steenen die hij werpt. Die op 15 komt zijnde de scheuring, moet betalen en terugzetten tot 1, daar *Noachs Ark* is. Die op 16 komt, doolt en gaat terug in plaats van vooruit. Die op 17 komt, moet terstond het gelag betalen en er zoo lang rusten, dat zijn beurt eens voorbijgaat. Die op 24 komt, moet betalen en wachten dat een ander hem verlost. Die op 33 komt, moet alleen het kleinste getal van een der steenen vooruit, en 't grootste, op de andere, achteruit spelen. Die op 40, in de Gevangenis komt, schoon hij niet betaalt, noch zijn beurt laat voorbijgaan, mag niet voorttellen tot zoo lang dat hij 5 werpt; als hij dat doet, telt hij ze driemaal voort, waardoor hij komt op 55. Die op 49 komt moet betalen, en wachten tot hij verlost wordt. Die op 58 komt moet betalen, en op nieuw van vooraf aan zijn spel beginnen. Die met zijn worp over de 63 loopt, moet zooveel terug als hij er over telt; en valt hij dan op een der Apostelen, zoo moet hij nog zooveel terugtellen, als hij geworpen heeft. Die 63 werpt, wint het al, en speelt eerst in 't volgende spel, en dan gaat het weder met de zon om van voren af aan.

**Het Nieuwe Gansebord
der Constitutie
Unigenitus.**